

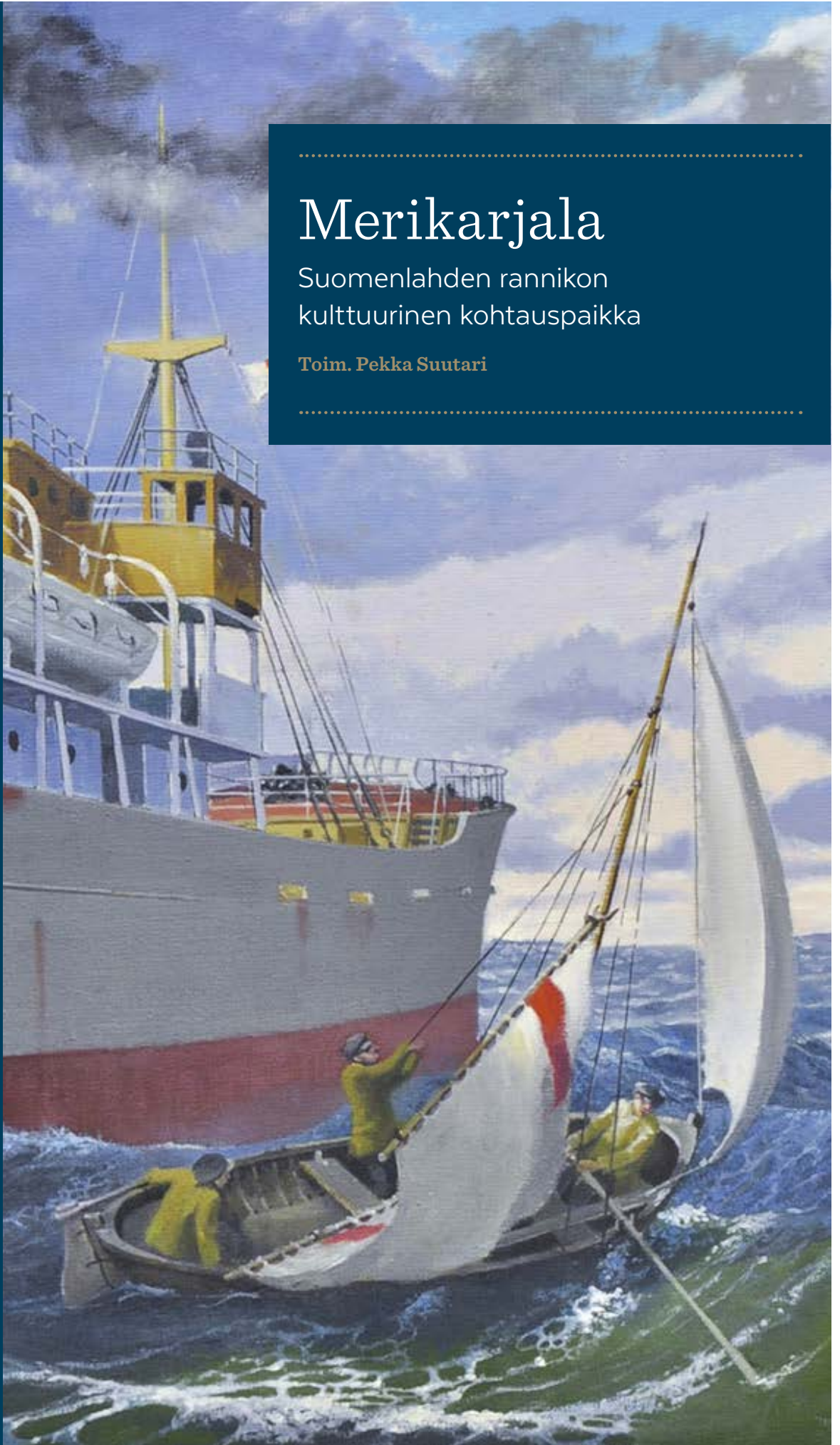
VIIPURIN SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN TOIMITTEITA

24

Merikarjala

Suomenlahden rannikon
kulttuurinen kohtaustapa

Toim. Pekka Suutari

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

24

Merikarjala

Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaikka

TOIM.
PEKKA SUUTARI

Kannen kuva: Rajaus Yrjö Lohkon maalauksesta *Luotsihaapio*. Maalaus on osa Merikarjala-sarjaa vuosilta 2008–2017. Yrjö Lohkon arkisto.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 24
Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaiikka

Toimittaneet:

Pekka Suutari (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Ilja Aaltonen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Sanna Supponen (kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Marko Pylvänäinen

ISBN 978-952-69831-4-1 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-952-69831-5-8 (PDF)

ISSN 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2023, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 50 kpl

2. painos

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Sisällys

- **6** **Anu Koskivirta ja Pekka Suutari:** Merikarjalan idea
 - **30** **Maria Lähteenmäki:** Terijoen rajaseudun rauhaton rannikko
 - 70** **Jukka Illman:** Alussa oli meri
 - **81** **Yrjö Kaukiainen:** Itäinen Suomenlahti – monikulttuurinen sisämeri
 - 99** **Virpi Huhtanen:** Meri oli mei pelto
 - **109** **Hannu Rastas ja Marjatta Haltia:** Teollistumisen vaiheita Viipurin
 kainalossa
 - **131** **Maijaliisa Kalliomäki:** Pakkotyötä ja vorniekkoja, taiteilijoita ja
 poliitikkoja – Pietarin vaikutus Merikarjalan itäosassa
 - **172** **Hannu Rastas:** Johanneksen Kirjolan hovi Nobel-suvun
 aikana (1894–1944)
 - **196** **Martti Kosonen:** Uuraan uhmakkaat lastaajat – Historiankirjoituksen
 vinoumat aikalaislähteiden valossa
 - **231** **Saijaleena Rantanen:** Viipurin työväenyhdistys kulttuuritoimijana
 1900-luvun alussa
 - **252** **Pirkko Kanervo:** Merikarjalan kapinaviikoilta 1918
 - **292** **Paula Penttilä ja Elina Seppälä:** Kotipuutarhani on turvani – Marttatyö
 Viipurinlahden läntisellä rannikkoseudulla 1899–1949
 - **330** **Riho Grünthal:** Kielellinen Merikarjala
-
- 370 Kualähteet
 - 371 Käytetyt lyhenteet
 - 372 Henkilöhakemisto

Toimituskunta

Osan toimittaja: FT, kulttuurintutkimuksen professori, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto
Sarjan päätoimittajat: Anu Koskivirta, dosentti & H. K. Riikonen, professori (emer.)
Toimitussihteeri ja kuvatoimittaja: Iisa Aaltonen, FM, YTM, väitöskirjatutkija
Kuvatoimittaja: Sanna Supponen, FM, väitöskirjatutkija

Kirjoittajat

Riho Grünthal	FT, itämerensuomalaisten kielten professori, Helsingin yliopisto (ORCID 0000-0002-7648-5687)
Marjatta Haltia	toimitussihteeri-toimittaja, Pitäjälehti Johannekselainen
Virpi Huhtanen	FM, kääntäjä
Jukka Illman	ent. ammattikalastaja ja Uuraan Saariston Kalastajainseuran puheenjohtaja.
Majjaliisa Kalliomäki	dipl.ins., eläkkeellä oleva kehittämisjohtaja
Pirkko Kanervo	FT, historian tutkija, tietokirjailija
Yrjö Kaukiainen	FT, Euroopan historian emeritusprofessori, Helsingin yliopisto (ORCID 0000-0002-3257-6712)
Anu Koskivirta	FT, dosentti Helsingin ja Itä-Suomen yliopistoissa, Suomen ja Pohjoismaiden historia, Suomen historia (ORCID 0000-0003-4473-2820)
Martti Kosonen	FL, eläkkeellä oleva biologian ja maantieteen didaktikan lehtori, Rauman OKL, Turun yliopisto
Maria Lähteenmäki	FT, historian professori, Itä-Suomen yliopisto (ORCID 0000-0001-9142-659X)
Paula Penttilä	eläkkeellä oleva puutarhaopettaja
Saijaleena Rantanen	MuT, FM, dosentti, yliopistonlehtori, Taideyliopiston Sibelius-Akatemia (ORCID 0000-0003-4152-6984)
Hannu Rastas	KTM, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, päätoimittaja, Pitäjälehti Johannekselainen (ORCID 0000-0002-1003-885X)
Elina Seppälä	FT, helsinkiläinen historiantutkija ja tietokirjailija
Pekka Suutari	FT, kulttuurintutkimuksen professori, Itä-Suomen yliopisto (ORCID 0000-0001-7293-8186)

Toimite 24: Viipurin läänin rannikolla ja saaristossa

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitesarja etenee kuusi osaa käsittäneen ”Viipuri, kulttuurin kaupunki” -kokonaisuuden valmistuttua entistä avarammille vesille. Käsillä oleva toimite 24, *Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtaamispaikka* luotaa Merikarjalaksi nimetyn, entisen Viipurin läänin rannikko- ja saaristokunnista koostuvan alueen vaiheita varhaismodernilta ajalta 2000-luvulle saakka.

Kokoelma on samalla ensimmäinen antologia, joka on tarjottu sarjaan pitkälti jo valmiiksi koostettuna. Osan syntyvaiheet käynnisti Uuras-Kilta ry:n vuonna 2015 Kotimaisten kielten

tutkimuskeskukselle tekemä aloite Terijoelta Pyhtäälle sekä Suomenlahden ulkosaariin ulottuneen rannikko- ja saaristoalueen nimeämisestä Merikarjalaksi. Seudun alueellisen identiteetin vahvistamiseksi elokuvaohjaaja Seppo Huunonen kutsui koolle tutkijoista ja muista Merikarjala-asiantuntijoista koostuneen työryhmän, joka järjesti vuonna 2017 kaksi Merikarjala-aiheista seminaaria. Näiden Kotkassa ja Helsingin Karjalatalolla järjestettyjen suosittujen tapahtumien yhteydessä professori Pekka Suutari teki aloitteen Merikarjalan vaiheita ja erityiskysymyksiä koskevan tieteellisen artikkelikokoelman kirjoittamiseksi. Ajatuksena oli lisätä ymmärrystä Merikarjalan aluekokonaisuudesta julkaisemalla seudun vaiheita käsittelevä antologia, jossa paikalliset järjestöaktiivit saavat kokijoina äänensä kuulville akateemisten kulttuurihistorioitsijoiden rinnalla. Kirjoittajat työstivät tekstejä julkaisun edellyttämään formaattiin Suutarin järjestämässä kirjoitustyöpajoissa vuosina 2018–2019. Yksittäisten teemojen syventämiseksi kokoelman kirjoittajiksi on lisäksi sittemmin pyydetty alkuperäisen työryhmän ulkopuolelta professori Riho Grünthal, FT Elina Seppälä ja dosentti Anu Koskivirta.

Kiitämme professori Pekka Suutaria kokoelman suunnittelemisesta, kokoamisesta ja toimittamisesta. Kirjoittajille esitämme kiitokset sujuvasta yhteistyöstä julkaisuprosessin eri vaiheissa. Teoksen taitosta ja kansikuvan suunnittelusta kiitämme graafikko Marko Pylvänäistä. Kiitokset kuuluvat myös väitöskirjatutkija Iisa Aaltoselle, joka on toiminut osan toimitussihteerinä ja kuvatoimittajana. Kuvatoimittamisessa on avustanut väitöskirjatutkija Sanna Supponen, jolle niin ikään esitämme kiitoksemme.

Toimitteen 24 vertaisarviointiprosessia hoitivat sarjan edustajina professori H. K. Riikonen ja dosentti Aleksi Mainio. Kiitämme kokoelman anonyymeja vertaisarvioitsijoita teoksen teksteistä annetusta rakentavasta palautteesta.

Toimitesarjan seuraavat osat fokuoivat jälleen Viipurin vaiheisiin. Valmisteilla on parhaillaan toimitte 25, Viipuri sodissa, jota toimittavat dosentit Ville Kivimäki ja Tanja Vahtikari. Dosentit Satu Grünthal ja Siru Kainulainen ovat puolestaan kokoamassa toimitetta 26, joka käsittelee Viipuria sotienjälkeisessä kaunokirjallisuudessa. Kuluvan vuoden aikana käynnistyy myös urheiluaiheisen toimitteen 27 suunnittelutyö.

Päätämme omalta osaltamme toimitesarjan päätoimittajan tehtävät tähän osaan. On siis aika kiittää kaikkia niitä kirjoittajia, arvioitsijoita, toimittajia, graafikoita ja muita yhteistyökumppaneita, jotka ovat työskennelleet kanssamme sarjan edistämiseksi viimeisten vuosien aikana. Päätoimittajina toimivat jatkossa Satu Grünthal ja Aleksi Mainio, jotka ovat jo aiemmin koonneet toimittaneet sarjan yksittäisiä osia. Sarjan tulevaisuus on osaavissa käsissä.

Jyväskylässä ja Helsingissä 12. toukokuuta 2022
Anu Koskivirta, dosentti ja H. K. Riikonen, professori emeritus
VSKS:n toimitteita -sarjan päätoimittajat osissa 22–24

Merikarjalan idea

Evakkojen lahjoittamat muistoesineet, kalastusvälineet ja valokuvat korisivat perinneravintola Konstan Möljän hirsiseiniä, kun Hietalahden telakan lähistölle avatun paikan avajaisia vietettiin syyskuussa 1981. Lämminhenkisen tilaisuuden jatkuessa lausuttiin Merikarjalan syntysanat. Rannikkokarjalaisen pitopöydän äärellä sukupolvet kohtasivat, kun tilaisuuden isäntä intoutui vaihtamaan erään kutsuvieraan kanssa ajatuksia keinoista tehdä luovutetun Karjalan rannikon ja saariston omaleimaista kulttuuria entistä tunnetummaksi. Yksi ratkaisu syntyi jo paikan päällä. Keskustelun osapuolet, elokuva- ja teatteriohjaaja Seppo Huunonen (s. 1939)¹ sekä kansanedustaja ja pitkäaikainen Kouvolan kauppalan- ja kaupunginjohtaja Erkki Tuuli (1914–1994),² kumpikin rannikon siirtoväkeä, sopivat nimittävänsä kotialuettaan julkisuudessa vastaisuudessa johdonmukaisesti Merikarjalaksi.³

Merikarjala viittaa aluenimityksenä Suomenlahden koillisarikkoon ja -saaristoon. Se herättää mielleyhtymiä seudun omaleimaisesta kulttuurista: muusta Karjalasta erottuneesta elämänmuodosta, joka perustui kalastukseen, merenkulkuun ja muihin rannikon elinkeinoihin. Alueen asukkaille toivat tuloja esimerkiksi satamatoiminta, laivanrakennus, vienti- ja tuontikauppa sekä turismi.⁴

Huunosen ja Tuulen rinnalla merikarjalaisen identiteetin määrittäjiin ja vahvistajiin lukeutui Uuraalaiset ry:n puheenjohtaja Yrjö Lohko, jonka dokumentoivat öljyvärimalaukset Viipurin ulkosaariston ihmisistä ja Uuraan ulkosataman toiminnasta ja ammateista ovat tehneet näkyväksi paikallista elämänmuotoa.⁵ Lohkon evakoilta kokoamia valokuvia ripustettiin kehystettynä Konstan Möljän *Muistojen Möljän* sisustukseksi ja niitä julkaistiin 1980-luvun puolivälissä myös teoksessa *Uuras, muistojen saari – kuvina*.⁶

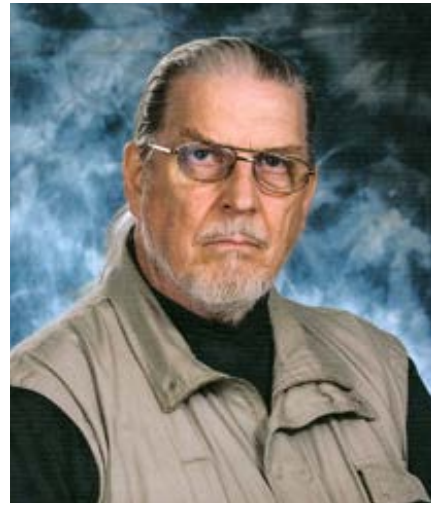
Yhtäältä veneistä, verkoista ja kauppamerenkulun kuvastosta ja toisaalta Kaakkois-Kannakselle kesäasukkaita ja matkailijoita houkuttaneista pitsihuvioloista alkoi kehkeytyä symbolinen kokonaisuus, johon kiteytyi rannikon mennyt elämäntapa. Kotiseudun menettäminen ja merielinkeinojen hiipuminen loivat tarpeen vaalia sitä hahmottamalla alue kulttuuriseksi kokonaisuudeksi ja nimeämällä se Merikarjalaksi.

Merikarjalaa on konstruoitu taannehtivasti. Alueen nimeämiseen kiteytyy idea Viipurin läänin rannikon ja saariston menneisyydestä kulttuurialueena,

jonka toinen maailmansota lopullisesti hajotti. Kahdesta sotien jälkeisessä Suomessa hahmottuneesta karjalaisesta aluekokonaisuudesta Merikarjalan muodostuminen on ammentanut innoituksensa historiasta ja kulttuurista siinä missä Etelä-Karjalan maakunnan syntyprosessi 1950-luvun taitteessa oli seurausta uusien talousalueiden ja rajaseudun aseman vakiintumisesta. Jälkimmäinen viitto näin pikemmin kohti tulevaisuutta.⁷

Kirjallisuudentutkija Hannes Sihvon (1942–2003) mukaan mielikuviin ja muistoihin Karjalasta on eri aikakausina liittynyt utooppinen elementti.⁸ Sen jatkuvuutta selittävät historian saatossa toistuneet aseelliset selkkaukset ja niistä seuranneet rajamuutokset, joiden ajateltiin erottaneen karjalaisia vastakkaisten sivilisaatioiden alle. Karelianistinen tarkkailija katsoo rajan taakse poikkeuksetta lännestä, mutta täsmällinen kohdealue vaihtelee.⁹ 1800-luvun lopun kansallisromantikko ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten heimoromantikko näkivät suomalaisten symbolisen alkukodin Muinais-Karjalan Vienassa ja Aunuksessa, jotka olivat kuuluneet idän piiriin koko historiallisen ajan. Kotia voitiin jäljittää myös Käkisalmen Karjalasta ja pohjoisemmasta Laatokan Karjalasta, jotka olivat läntisen kulttuuripiirin ulkopuolella 1600-luvun alkuun ja jälleen 1700-luvun alusta Venäjän osana.¹⁰ Tapa, jolla rajan taakse saavuttamattomiin jääneen kotiseudun jatkumo täydentyi talvi- ja jatkosotien alueluovutuksissa, poikkesi dramaattisesti edellisistä. Tämä menetys ei ollut historisoiva vaan konkreettinen ja omakohtainen. Alueluovutusten myötä raja pirstoi myös Merikarjalan ja repi seudun väestön enemmistön juuriltaan.

Toisin kuin Suomenlahdelta Vienanmerelle ulottunutta laajaa Muinais-Karjalaa romantisoineet tutkijat ja taiteilijat, Merikarjalan rakentajat ovat eläneet kohdealueensa kulttuurissa ja sitten menettäneet sen.¹¹ Suhde pitkiksi ajoiksi saavuttamattomaksi jääneeseen kotiseutuun on aito ja kokemuksellinen, mutta väistämättä nostalginen.¹² Silti Merikarjalan hahmottamista voi takautuvuutensa puolesta verrata myyttisen ja kuvitteellisen, 1000-luvun taitteen molemmin puolin ajoitetun Muinais-Karjalan luomiseen 1800-luvulla kalevalakultin kulta-ajalla.¹³ Kultakauden karelianistinen taide rinnastuu todellisuuspakoiisiin ja eksotisoiviin kuvauksiin kaukaisten alueiden turmeltumattomista ihmisistä ja luonnosta.¹⁴ Karjalaromantiikan viipyilevät kaskisavut on Merikarjalan menneisyyskuvastossa korvannut dynaaminen meriliikenne, joka laajensi

Seppo Huunonen toimi Merikarjalanhankkeen alullepanijana vuosina 2015–2018.

Taiteilija Yrjö Lohko on kuvannut teoksissaan Viipurin ulkosaariston ihmisiä ja Uuraan ulkosatamaa. Merikarjalan bootsmannit kiinnittämässä laivaa diktaaliin Uuraan satamassa.

väestön kulttuurista kirjoa ja liitti seutua kansainvälisten vaikutteiden piiriin.¹⁵ Suomenlahden koillisrannikon ja ulkosaarten kansankuvauksetkaan eivät edusta pittoreskia kalastajaromantiikkaa, vaan vastineita voi pikemmin hakea Pohjanmeren meri- ja saaristomaalareiden jylhän arkisista, sosiaalisessa realismissaan jopa naturalistisista esityksistä.¹⁶

Huunosen, Tuulen ja Lohkon kaltaisten kotiseutuaktiivien ohella Merikarjalan tunnistamista ja vakiinnuttamista ovat edistäneet luovutetun alueen pitäjäseurat ja muut merialueen siirtoväen yhteisöt, kuten sukuseurat. Valtakunnanpolitiikassa heimotoveriksi koettiin yleiskarjalaiseksi siirtoväen asioiden ajajaksi profiloitunut Johannes Virolainen (1914–2000), joka oli kotoisin Viipurin maalaiskunnan Ylä-Sommeelta.¹⁷ Viipurinlahden saarten perinnettä on vaalinut vuonna 1962 perustettu Ravansaariseura, joka

muun ohessa julkaisee *Lyht'paalu*-lehteä. Niin ikään aktiivisesti merikarjalaisuutta on tuonut esiin vuonna 1955 perustettu Uuraalaiset ry, jonka jäsenkunta koostui alun alkaen Uuraan saaren satamayhteisön siirtoväestä. Sen syystapaa-
misten yhteydessä vakiintui vuotuiseksi rituaaliksi seudun ruokakulttuuria vaaliva hapanlohkojuhla. Vuotuiset ”pyhiinvaellusretket”¹⁸ kotiseudulle aloitettiin 1990-luvun taitteessa ja jatkuvat yhteistyössä Ravansaariseuran ja Uuraan varhaisemman emokunnan Johanneksen pitäjäseuran kanssa edelleen.¹⁹

Uuraalaiset ry laajeni vuonna 2016 Uuras-Killan nimellä merikarjalaista kulttuuria yleisesti vaalivaksi kotiseutuyhdistykseksi. Se katsoo tehtäväkseen nostaa esille entisen Viipurin läänin rannikon ja saariston merellisiä elementtejä eli elämäntavan ja murteen ohella satamien, laivojen, elinkeinojen ja maiseman kulttuuria.²⁰

Uuraalaiset ry:n esityksestä Karjalan Liitto lähetti vuonna 2015 Kotimaisien kielten keskukselle ja Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitokselle

Taiteilija Yrjö Lohko on kuvannut maalauksessaan paattikauppiasta tärkeässä työssään.

lausuntopyynnöt Merikarjala-nimen käyttöönottamisesta. Molemmat suhtautuivat aloitteeseen myönteisesti.²¹ Karjalan tutkimuslaitoksen lausunnossa todettiin uusien alueellisten nimitysten heijastavan tarvetta jäsentää maailmaa uudella tavalla. Toimijoita kannustettiin teettämään monialaista tieteellistä tutkimusta, joka tekisi Merikarjalaa tunnetuksi ja toisi nimitykselle merkityksellistä sisältöä. Tulosten toivottiin samalla havainnollistavan näkökulmia, jotka osoittavat uuden käsitteen tarpeellisuuden. Tämä vahvisti tarvetta koota ja analysoida tietoa seudun elämäntavasta ja kulttuurista; etenkin merenkulusta, kalastuksesta ja yleisesti merellisyydestä osana karjalaisten elämää.²²

Syyskuussa 2017 Kotkan Merikeskus Vellamossa järjestetty, suuren yleisön koonnut Merikarjala-seminaari todisti yhteisöllisestä tarpeesta vahvistaa seudun muusta Karjalasta erottuvaa identiteettiä. Professori Maria Lähtenmäki luonnehtikin osallistuvaa yleisöä Merikarjalan tutkimuksen tärkeimmäksi voi-

mavaraksi.²³ Yleisö on luonut Merikarjalalle merkityksiä yhteisöllisesti jaettuna muistin paikkana, jota muistelukerronta ja muu elämyksellinen materiaali, kuten esinekokoelmat, ovat tuottaneet ja rakentaneet uudelleen.²⁴

Edellä esitetyllä tavalla Merikarjala on jo hahmottunut sekä alueellisesti eli territoriaalisesti että symbolisesti. Seudusta on muotoutunut rajoiltaan ja identiteetiltään selkeä kokonaisuus, jota nimi integroi. Tietoisuutta alueesta on 1980-luvulta alkaen vahvistettu niin ulkoisesti kuin sisäisestikin erilaisten instituutioiden²⁵ voimin. Nämä elementit kuuluvat maantieteilijä Anssi Paasin mukaan minkä tahansa alueen institutionalisoitumisprosessiin. Se on jatkuva ja uudistuva tapahtumien sarja, jonka edetessä alue saa vakiintuneen roolin yhteiskunnan tilallisessa rakenteessa ja alueellisessa tietoisuudessa.²⁶ Historiallisena alueena käsitystä Merikarjalasta on vakiinnutettu niissä puitteissa, joissa se on nykypäivästä käsin mahdollista.

Tämän kokoelman artikkelit vastaavat Karjalan tutkimuslaitoksen toiveeseen lähestyä Merikarjalaa monialaisen tutkimuksen avulla. Teoksen tekstit luotaavat Suomenlahden koillisrantojen arkipäivää humanististen tieteiden ja ensisijaisesti historian-, kielten- ja kulttuurintutkimuksen keinoin. Maantieteellisesti rajatun kohdealueen ohella artikkeleita nivoo yhteen merellisyyden tarkastelu karjalaisen ja yleissuomalaisen kulttuurin yhtenä elementtinä. Lukija kulkee kirjoittajien matkassa kolmensadan vuoden mittaisen taipaleen Pietarin kaupungin perustamisesta 1700-luvun rauhantekojen seurauksiin ja Kaakkois-Kannaksen kesähuviloiden idyllistä 1900-luvun raadollisten ympäristökysymysten äärelle. Samalla käy ilmi seudun luonne kulttuurien läpikulkualueena, josta on virrannut uusia vaikutteita niin Karjalan sisämaahan kuin läntiseenkin Suomeen.

Poliittiset rajat eivät tässä kokoelmassa yksioikoisesti erota ja eristä ihmisiä ja kansoja toisistaan, vaan rajaseutua lähestytään vyöhykemäisenä taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen piirinä.²⁷ Merikarjalan tavoin esimerkiksi Puolan, Ukrainan ja Valko-Venäjän osia on kuulunut erilaisiin valtiokokonaisuuksiin. Näiden seutujen poliittisten rajojen sijainti on vaihdellut ja kansojen kulttuurirajat ovat olleet häilyviä nykyaikaan saakka.²⁸ Vastaavasti myös historiallista Merikarjalaa on syytä tarkastella laajana monikulttuurisen ja ylijarjaisen kanssakäymisen alueena, jonka arkielämään valtiolliset vaikuttamis- ja kategorisointiyritykset eivät aina paljoakaan vaikuttaneet. Identifioitumiseen ja erottautumiseen liittyvät valta-asetelmat ja kulttuuristen kohtaamisten muodot²⁹ ovat kokoelman tekstien keskeisiä lähtökohtia. Yhtä lailla kuin merikarjalaisuutta on luotava ja arvioitava muusta karjalaisuudesta erottuvana identiteettinä, on selvitettävä asukkaiden jokapäiväisiä suhteita länteen, itään ja etelään – niin muuhun Suomeen, Venäjään ja venäläisiin kuin

Suomenlahden etelärannikolle Viroon. Viron ja Merikarjalan sidosta vahvisti vuosisatoja jaettu valtiollinen yhteys, joka jatkui lyhyitä ajanjaksoja lukuun ottamatta 1560-luvulta 1900-luvulle saakka.

Karjalan aluehistorian sodanjälkeistä historiografiaa

Talvi- ja jatkosodan alueluovutukset muuttivat seudun historiankirjoituksen reunaehdoja kokonaisvaltaisesti ja samalla kaksijakoisesti. Toisaalta monet suomalaiset historiantutkijat ottivat ulkopoliittisista syistä etäisyyttä Karjalan lähihistorian tarkasteluun, toisaalta luovutetusta Kannaksesta ja Laatokan Karjalasta tuli siirtoväen piirissä muistojen kultaamaa maata,³⁰ jonka vaiheiden tutkimiseen ohjattiin siirtokarjalaisten säätiöiden tutkimusrahoitusta. Karjalainen tietoisuus vahvistui, kun menetettyjen kotikontujen muistoa haluttiin pitää elävänä uusillakin asuinsijoilla. Monet siirtokarjalaiset vaalivat kanta-alueensa perinteitä ja osallistuivat seuratoimintaan, seurat puolestaan julkaisivat esimerkiksi muistokirjoja, pitäjälehtiä ja pitäjähistorioita.³¹

Pitäjää laajemmat aluehistoriahankkeet käynnistyivät siirtoväen ensimmäisen sukupolven piirissä pian sotien jälkeen. 1950-luvulla kirjoitettiin ammattitutkijoiden voimin luovutetun alueen kihlakuntahistorioita, joiden laatimista koordinoi vuonna 1950 perustettu Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.³² Rannikkoalueen kihlakunnista sai kokonaisesityksen vain Äyräpään kihlakunta.³³ Laajan Suomen ja Venäjän Karjalan vaiheita luotaavan kokonaisesityksen kysyntään vastasi Kariston 1980-luvun alkuvuosina julkaisema *Karjala*-sarja (I–V, 1982–1983).

Uusi tilaus luovutetun alueen muistamiseen ja tutkimiseen syntyi Neuvostoliiton hajoamisen myötä. Merikarjalan identiteetin vahvistustyön voi tulkita osaksi uuskarjalaisuutta, jonka kommunistisen suurvallan romahtaminen nosti historia- ja perinnetieteissä. Aaltoa kasvatti myös karjalainen siirtoväki, kun mahdollisuudet luovutetulla alueella käymiseen avautuivat. Modernia karelianismia ilmensivät esimerkiksi kotiseutumatkot, sukupolvelta toiselle siirtynyt muistelukerronta siinä kuin vuosituhannen taitteessa alkanut karjalakirjallisuuden ja -tutkimuksen renessanssikin.³⁴

Kunnianhimoisia Karjalan historian yleisesityksiä ilmestyi jo ensimmäisinä vuosina Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Pekka Nevalaisen, Hannes Sihvon ja Heikki Kirkisen *Karjalan kansan historia* (1994) sekä Nevalaisen ja Sihvon toimittama *Karjala – historia, kansa, kulttuuri* (1998) ohjautuivat uudenlaisiin aineistoihin ja ajankohtaisiin näkökulmiin. Kuluvalla vuosituhannella valmistunut kuusiosainen *Viipurin läänin historia* (I–VI) rajautuu niitä tiukemmin pääosin historiallisten Viipurin ja Käkisalmen läänien alueelle.³⁵ Läänin vaiheita ei

silti tarkastella pelkästään kansallisesta viitekehystä. Jo 1980–1990-luvuilta lähtien Karjalan tutkimuksen paradigmat olivat laajentuneet ylijärjaisiksi ja alkaneet tähyillä kaikkialle Itämeren piiriin valtiollisia rajoja ylittäen.³⁶

Karjalaissäätöiden jälkeen tutkimusta ovat rahoittaneet maakunnalliset edunvalvojat, joiden tehtäviin kuului alueellisen kehitystyön ohella jo varhain identiteettikertomusten rakentaminen.³⁷ Tämän teoksen nyky-Suomeen kuuluvan osan vaiheista julkaistiin 2010-luvun alussa kaksiosainen *Kymenlaakson historia*, ja niin ikään modernien talousmaakuntarajojen pohjalta koottiin 2020-luvun taitteessa ilmestynyt *Etelä-Karjalan historia I–II*.³⁸

Maakuntahistorioissa Merikarjalan alueellisia erityispiirteitä on voitu selvittää varsin niukasti, vaikka aiheesta on pitäjä- ja paikallishistorioissa kirjoitettukin.³⁹ Esiteollisen ajan rannikkokarjalaista elämäntapaa on muutoin valottanut laajimmin Yrjö Kaukiainen tutkimuksissaan rantarosvouxesta ja talonpoikaismerenkulusta. 1900-luvulta Kannaksen itäisen rannikon elämän varjopuolia ja ristiriitaisuuksia puolestaan ovat tuoneet päivänvaloon Juha Rajala ja Maria Lähteenmäki.⁴⁰ Kun suuret suomenruotsalaiset säätöt ovat tukeneet pääasiassa ruotsinkielisten rannikko- ja saaristoseutujen tutkimusta, on Pyhtään itäpuolisen rannikon ja saariston suomenkielisen kansankulttuurin tutkimukselle edelleen tilaa. Sama koskee seudun elämän ja väestörakenteen kosmopoliittisuutta.⁴¹ Vastaavanlaisia kysymyksiä ja laajemmin rantojen muutosta historiallisena asuin- ja kokemuspaikkana ja yhteiskunnallisena tilana on hiljattain analysoinut Maria Lähteenmäen tutkimusryhmä palkitussa antologiassa *Laatokka – Suurjärven kiehtova rantahistoria* (2021).⁴²

Maakuntahistorialliset yleisesitykset ja paikalliset erikoistutkimukset ovat luoneet edellytyksiä Merikarjalan seudun entistä kokonaisvaltaisemmalle tarkastelulle. Käsillä oleva toimitus täyttää karjalaisen rannikkoseudun alue- ja kulttuurihistoriallisen antologian puutetta. Teoksen artikkelit avaavat näkymiä seudun kielioloihin, työelämään, etnisiin suhteisiin, kartanoihin eli hoveihin, kotitalouksiin ja arkipäivän kulttuuriin osana Karjalaa, Suomea ja Itämeren aluetta. Arjen näkökulma nostaa esiin seudun tavallisten ihmisten pyrkimyksiä, merkityksiä ja tarpeita. Kokoelma tuo yhteen humanististen alojen Merikarjala-tutkimusta ja luo edellytyksiä rakentaa vastaisuudessa entistäkin kattavampi kokonaisesitys meren merkityksestä karjalaisen arkielämän historiassa.⁴³

Merikarjalan rajautuminen – yhteys valtapiireihin ja valtioihin

Merikarjala rajautuu oheisen kartan mukaisesti Karjalankannaksen ja Kymenlaakson rannikkoseutuun ja saaristoon. Idässä se ulottuu Kivennavan/Terijoen

Merikarjalan 21 kuntaa 1930-luvun kuntarajojen mukaan. Karttaan on merkitty myös Uudestakirkosta vuonna 1925 erotettu Kanneljärvi sekä vuonna 1911 perustetun Terijoen emäkunta Kivennapa.

Rajajoelle (Siestarjoelle), jossa idän ja lännen valtapiirejä erotti jo Pähkinäsaa-
ren rauhan raja (1323). Lännessä taas Kymijoelle (Pyhtäälle) hahmottui jo var-
hain jonkinlainen heimo-, kulttuuri- ja murreraja. Keskiajalla Merikarjalan
alue kuului laajassa Viipurin linnaläänissä neljän eri voutikunnan ("läänin",
kihlakunnan) alaisuuteen,⁴⁴ ja eri kihlakuntien alueille seutu jakautui myös sen
jälkeen, kun lääniraja oli vuoden 1634 lääniuudistuksessa piirretty ensimmäistä
kertaa Kymijoelle.⁴⁵

Keskiajalla ja uuden ajan varhaisina vuosisatoina Merikarjala oli uskonton-
sa, lakiensa ja hallintojärjestelmänsä puolesta Ruotsin kiinteä osa, vaikka se
läntisen kulttuuripiirin äärilaidalla sijaitsikin. Vuorovaikutus idän Novgorodin
(1470-luvulta Moskovan suuriruhtinaskunnan) ortodoksisten karjalaisten kans-
sa säilyi silti vilkkaana niin sodassa kuin rauhassakin.⁴⁶

Venäjän poliittisen mahdin vahvistuessa Ruotsi menetti Merikarjalan alueen
kokonaisuudessaan kahdessa 1700-luvun alkupuolen sodassa. Suuren Pohjan
sodan (1700–1721) päättäneessä Uudenkaupungin rauhassa 1721 Ruotsin ja Venä-
jän raja siirtyi pitkälti samalle linjalle missä se kulkee nykyisin, kunnes Venäjä
jatkoivat laajenemistaan vuoden 1743 Turun rauhanteossa Kymijoen länsihaaraan
(Pyhtäälle) saakka.⁴⁷

Niin kutsutun Vanhan Suomen aikana (1721/1743–1811) seutu kuului venäläisen kuvernementtihallinnon alle. Alue säilytti silti monia läntisiä piirteitään, koska Venäjän keisarikunta oli 1700-luvulla aidosti monikansallinen. Joitakin Ruotsin aikaisia oikeuksia jäi voimaan: vuonna 1721 liitetyn alueen asukkaat saivat säilyttää uskontonsa ja vuonna 1743 liitetyllä alueella säilyivät useimmat Ruotsin aikaiset lait ja erioikeudet. Keisarin suosikeilleen lahjoittamien maa-alueiden talonpojat tosin joutuivat verovelvollisiksi isännilleen ja menettivät ajan mittaan tilojensa omistusoikeuden.⁴⁸

Venäjä laajeni Suomen sodan (1808–1809) seurauksena lopulta Pohjanlahdelle saakka; Haminan rauhassa (1809) Ruotsin suomalaiset maakunnat irrotettiin valtiollisesta yhteydestään ja liitettiin Venäjän keisarikuntaan, jonka suuriruhtinaskunnaksi Suomi nimettiin. Pyhtäätä ja Ruotsinpyhtäätä halkonut valtioraja muuttui lääninrajaksi, kun Vanha Suomikin liitettiin Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812. Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan sisäraajaksi tuli Kivennavan (Terijoen) Rajajoki, joka erotti Suomen itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeninä myös Suomen ja Neuvosto-Venäjän/Neuvostoliiton alueita.⁴⁹

Suomenlahden koillisrannikon keskuksiksi muodostui 1300-luvulta alkaen Viipuri, josta kehittyi myöhemmin kosmopoliittinen kaupan ja kulttuurin kaupunki. 1700-luvulta merikarjalaisen elämänmuodon kehittymistä niin ikään vauhditti Viipuria huomattavammaksi kasvanut kulutuskysynnän keskus, Suomenlahden pohjukkaan Inkerinmaalle noussut keisarikunnan pääkaupunki Pietari. Vastaavasti sen eristäminen uuden, suljetun valtiorajan taakse kiihdytti seudun elinkeinoja 1920-luvulta alkaen.⁵⁰

Pietarin puolustamisen tarpeesta muodostui 1910-luvun taitteessa Merikarjalan itäisimpien kuntien kohtalonkysymys, jonka ratkaisuksi Venäjän hallinto näki seudun liittämisen kiinteästi Venäjän yhteyteen. Asiaa koskevaa päätöstä ei lopulta ehditty panna täytäntöön ennen vuoden 1917 vallankumouksia, ja vastaavasti viivästyi laajempikin hanke koko Viipurin läänin irrottamiseksi Suomen suuriruhtinaskunnasta.⁵¹ Neuvosto-Venäjä tosin esitti Tarton rauhanneuvotteluissa 1920, että Suomi luopuisi Kaakkois-Kannaksen alueista – tässä vaiheessa tuloksetta.⁵²

Uudelleen Suomenlahden ulkosaarille ja Kannaksen itäosaan tähyiltiin rajan takaa, kun vahvistuneen Neuvostoliiton johto alkoi tavoitella Venäjän entisten reuna-alueiden liittämistä neuvostoimperiumin yhteyteen. Keväällä 1939 sen neuvottelijat ilmoittivat Suomen poliittiselle johdolle Stalinin halusta vuokrata Suomenlahden ulkosaaret, ja ennen talvisodan puhkeamista esitettiin vaatimuksia muun muassa Uudellakirkolla sijainneen Inon entisen tukikohdan alueen ja Viipurin takaisen meriseudun luovuttamiseksi. Sinne kohdistuivat

ensimmäiset sotatoimet. Talvisota alkoi Rajajoelta, ja raskasta symboliikkaa oli myös siinä, että nopeiden valloitusten myötä Otto Wille Kuusisen johtaman Suomen kansanhallituksen komentopaikaksi tuli Terijoki.⁵³

Alue, joka tässä kokoelmassa nimetään Merikarjalaksi, kuului samaan esivaltioolliseen valtiopiiriin tai valtiolliseen kokonaisuuteen lähes 600 vuoden ajan. Ennen 1940-lukua näiden rannikko- ja saaristoalueiden sisäinen yhteys oli rikkoutunut vain parinkymmenen vuoden ajaksi vuosina 1721–1743, jolloin seudun itäosa oli jo siirtynyt osaksi Venäjää ja sen läntinen osa kuului vielä Ruotsiin, kunnes sekin liitettiin keisarikuntaan Turun rauhassa vuonna 1743. Vuonna 1809 Venäjän osaksi päätyi muukin Suomi pohjoisimpia alueita lukuun ottamatta. Tuolloin muodostetun Suomen suuriruhtinaskunnan osaksi Merikarjala liitettiin muun Vanhan Suomen mukana vuonna 1812.⁵⁴ Viipurin läänin rajat säilyivät rannikolla entisellään myös Suomen itsenäisyyden ensimmäisten vuosikymmenten ajan. Merikarjalaisen piirin vuosisatoja kestäneen ja tiivistyneen sidoksen katkaisi lopullisesti vasta toinen maailmansota.

Moskovan (1940) ja Pariisin (1947) rauhanteoissa⁵⁵ Suomen oli luovutettava Neuvostoliitolle kokonaan 14 Merikarjalan kuntaa kaikkiaan 21:sta, samoin valtaosa Säkkijärvestä ja Vahvialasta sekä Virolahden itäosia.⁵⁶ Kun luovutetun alueen väestö siirtyi Suomen typistyneiden rajojen sisälle, jäi kotiseudun muistaminen ja sen kulttuuriperinnön vaaliminen siirtokarjalaisten yhteisöjen varaan.

Sotien jälkeisiä kohtaloita

Merikarjalan perintö jatkui talvi- ja jatkosodan jälkeen seudun Suomen puoleisessa osassa, johon jäi seitsemän (nykyisin neljä) toimintakykyistä kuntaa. Viipurista siirtynyt lääninhallitus toimi syksystä 1944 Kymen lääninhallitukseksi Kotkassa, kunnes maaherranistuin sijoitettiin vuonna 1955 pysyvästi Kouvolaan.⁵⁷ Kotkan kunnallispolitiikassa keskusteltiin 2020-luvun alussa aloitteesta Meri-Karjalan maakunnan luomiseksi. Maakunnan ajateltiin kattavan Etelä-Kymenlaakson ohella Loviisan ja Porvoon.⁵⁸

Kymen läänin rannikkoalue kuuluu 1930-luvulla muodostuneeseen Kymenlaakson (talous)maakuntaan, jota kokosi aikanaan yhteen Kymijoen varsille noussut teollisuus. Koko Kymijoen itäpuolinen alue on silti luettu Karjalaan 1700-luvun alkuun saakka.⁵⁹ Kulttuurista yhteyttä osoittaa esimerkiksi se, että siirtoväkeä hakeutui jo ennen pysyviä sijoituspäätöksiä omatoimisesti Kymen lääniniin asuntopulasta ja kalavesien niukkuudesta huolimatta.⁶⁰

Maanhankintalain (5.5.1945) nojalla laaditussa maanviljelysväestön sijoitussuunnitelmassa merikarjalaisen maataloussiirtoväen sijoitusalue ulottui

Virolahden itäosan asukkaiden sijoitusalueeksi varatulta Virolahdelta Turun ympäristöön, jonne sijoitettiin Johanneksen, Kuolemajärven ja Uudenkirkon maataloussiirtoväkeä. Uudenmaan ruotsinkieliset rannikkoalueet ja niiden mukana Neuvostoliitolle vuokrattu Porkkalan tukikohta-alue jäivät sijoitusalueen ulkopuolelle. Rannikon siirtoväen sijoituspaikaksi oli kaavailtu Pernajan osista lohkaistavaa Merikoiviston kuntaa, mutta hankkeen kaatoivat kielipoliittiset kiistat.⁶¹

Alueluovutukset vaikeuttivat etelärannikon merikalastajien mahdollisuuksia harjoittaa elinkeinoaan. Jatkosodan jälkeen itäisen Suomenlahden kalastajat joutuivat jakamaan keskenään voimakkaasti supistuneen merialueen, minkä seurauksena riittävän toimeentulon hankkiminen silakanpyynnillä kävi useimmille mahdottomaksi. Esimerkiksi Kymen lääniin siirtoväelle voitiin perustaa vain alle 70 kalastustilaa. Tukalin tilanne oli Virolahdella, jonne sijoitettiin kunnan luovutetun itäosan kalastajasiirtoväkeä. Vaikka yksittäisille kalastajille onnistuttiin vuokraamaan kalavesiä rajavyöhykkeeltä Huovarin saaren ympäriltä, 1950-luvun puoliväliin mennessä pelkästään Virolahdelta hakeutui satoja kalastajia muihin elinkeinoihin. Kehitys ennakoி kalastuselinkeino voimakasta taantumista muillakin Suomen rannikoilla.⁶² Kotiseudun ohella menetettiin lopullisesti perinteinen elämäntapa, jota jo rajan sulkeutuminen 1920-luvulla oli alkanut vähitellen hivuttaa.

Satamatoiminta sen sijaan sai uusia mahdollisuuksia ulkomaankaupan kasvaessa. Uuraan ja Makslahden (Koiviston) satamien aseman Suomen tärkeimpinä puutavaran vientisatamina perivät sotien jälkeen Hamina ja Kotka, joiden satamalaitosta laajennettiin ja ajanmukaistettiin. Aikanaan Viipurin Uuraassa muodostunut satamatyöläisten poliittisen radikalismien perintö sai jatkoa vaaran vuosina Kotkan ahtaajapiireissä.⁶³ Uusi laajenemisvaihe Kotkan satamassa ajoittuu vuosituhannen taitteeseen, jolloin transitoliikenne Venäjälle siivitti sen Itämeren johtavien logistiikkakeskusten joukkoon. Satamalaitos laajeni voimakkaasti myös rajan takana Koivistolla. Sinne ohjatun öljyputken suun äärelle rakennettiin 2000-luvun alussa Venäjän suurin öljynvientisatama Primorsk, jonka toimintaan liittyi huomattavia ympäristöriskejä.⁶⁴ Venäjän hyökättyä Ukrainaan länsimaiden asettamat pakotteet ovat tyrehdyttäneet sataman öljyvientiä.

Sulkeutunut maareitti uuden valtiorajan taakse aukeni rannikkoseudulta vasta kesällä 1958, jolloin avattiin Vaalimaan-Torfjanovkan rajanylityspaikka. Kansainväliseksi raja-asemaksiksi se nimettiin vuonna 1962, mutta sen liikenteen voimakkaan kasvun aika käynnistyi vasta 1980-luvun loppupuolella.⁶⁵ Neuvostoliiton hajoamisesta (1991) seurasi kivulias siirtymätalouden vaihe, jonka aikana Suomen eteläinen raja-alue haki ja saavutti asemaa idän ja lännen

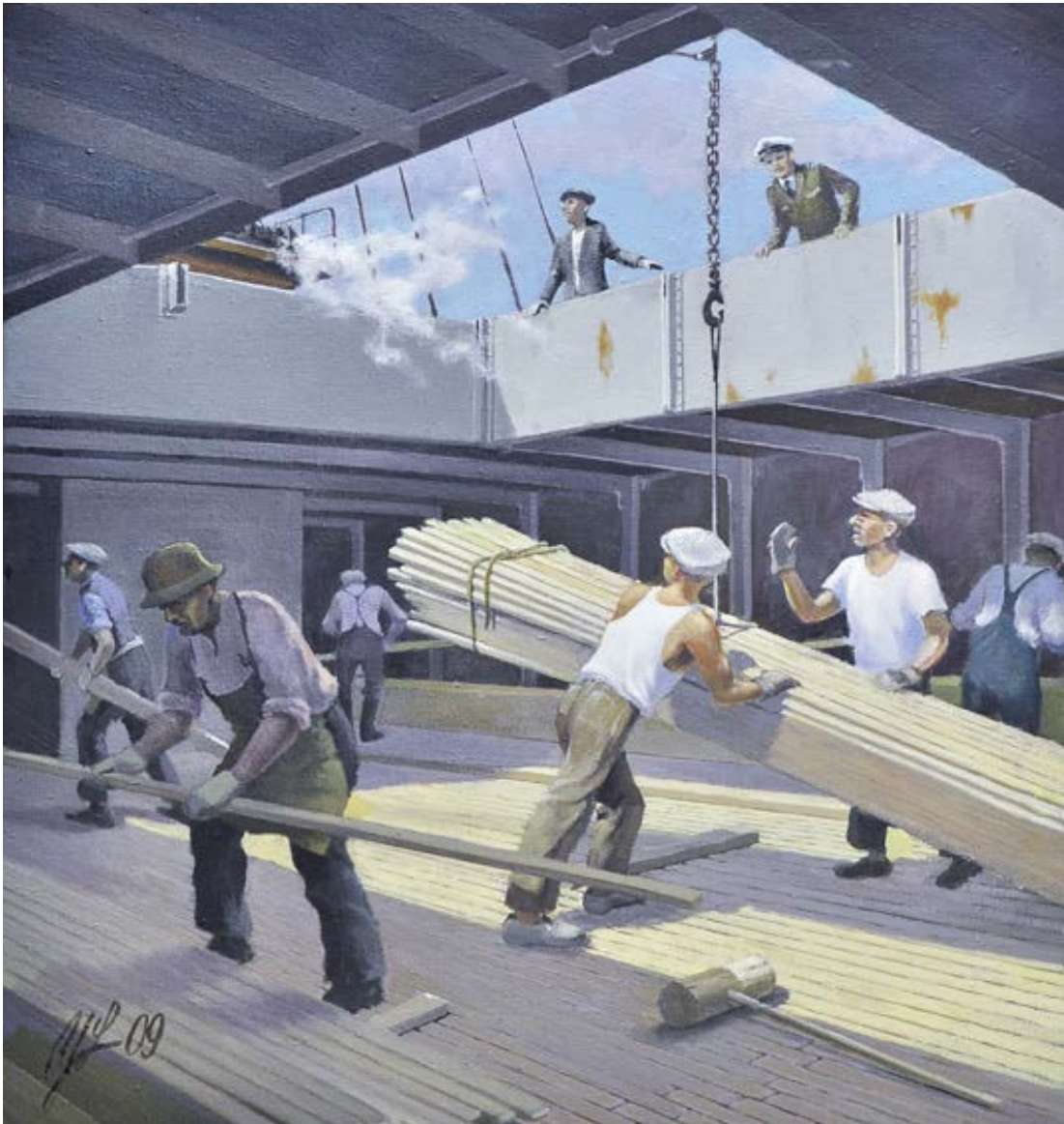
porttikäytävänä. Kun öljyn hinnannousu alkoi 2000-luvun alkuvuosina kasvattaa venäläisen keskiluokan ostovoimaa, rajaliikenne vilkastui entisestään. Satamien konttiliikenne, maanteiden rekkajonot ja turistibussit loivat uuden aikaista kuvaa Merikarjalasta. Kotiseuturetkilleen matkanneet siirtokarjalaiset ja ostosmatkoilleen kulkeneet pietarilaiset kohtasivat muutaman vuosikymmenen ajan saman tien varrella.⁶⁶ Tilanne muuttui yhtäkkisesti 2020-luvun alussa. Koronaviruspandemia ja Venäjän Ukrainassa aloittama hyökkäyssota sekä sen johdosta langetetut pakotteet ja boikotit ovat hiljentäneet liikenteen määräämättömäksi ajaksi.

Merikarjalan kuva tarkentuu

Pietarin läheisyys, Vanhan Suomen aika ja Viipurin monikielisyys muokkasivat Merikarjalasta alueen, jonka kulttuuri ja valtapoliittinen asema poikkesivat muusta Suomesta. Seudun historian omaleimaisuutta ovat korostaneet niin monietnisyys kuin rajaseutuun kohdistuneet poliittiset intressitkin.⁶⁷ Kokoelman tekstit sijoittavat Merikarjalan asukkaiden arkielämää erilaisten kulttuuri- ja talousalueiden vaikutuspiiriin. Miten Pietari ja Itämeren alueen rantavaltiot ovat vaikuttaneet seudun vaiheisiin? Millainen on toisaalta monokulttuurinen, toisaalta monikulttuurinen Merikarjala? Miten arkipäiväinen työ muuttui seudun modernisoituessa? Miten rajan sulkeutuminen bolsevikkivallankumouksen jälkeen vaikutti Karjalankannaksen rannikkoseudun yhteisöihin?⁶⁸

Kokoelman avaa Maria Lähteenmäen artikkeli, joka analysoi aikalaiskokemuksia Terijoen seudun kansainvälis-poliittisen aseman mullistumisesta Suomen itsenäistymisen jälkeen. Meri- ja rannikkohistorian tutkimussuuntauksia luodattaessaan Lähteenmäki osoittaa, kuinka uuden rannikkohistorian lähestymistapa nostaa menneisyydestä esiin teemoja, joita myöhäsyntyisissä muisteluissa on kaihdettu. Muistin politiikka on valikoivaa, eikä siviilien onnettomuuksia, läheisen Kronstadtin tukikohdan sotilaallisia selkkauksia ja arkielämän vaaroja ole ollut syytä nostalgisoida.

Artikkelissa nousevat esiin merenrannan luonto ja kulttuuri ja niiden vastaparina Itämeren uhat ja kansainvälisen tilanteen vaikutus arkipäivän elämänehtoihin. Suomen Kaakkois-Kannaksen rannikkoalueen nopea muutos johti selviämiskamppailuun, kun valtiopoliittinen kehitys vei perinteisen elinkeinotoiminnan edellytyksiä. Suotuisan luonnonympäristön ja siihen liittyvän matkailun varjosta nousevat esille miinavaara, myrskyt, pakolaisuus ja salakuljetus. Katse kohdistuu seudun luonnonoloihin ja 1920-luvulla alkaneisiin pyrkimyksiin rannikon horjuneen ekologisen tasapainon palauttamiseksi.

Taakkaa lasketaan laivan ruumaan. Kansainvälisen kaupan kasvua kuvastavat maalaukset Uuraan sataman lastaajista. Kuvassa Yrjö Lohkon öljyvärimaalaukset 2000-luvulta.

Yrjö Kaukiainen tarkastelee itäisen Suomenlahden muuttoliikkeiden ja kauppasuhteiden luomaa monikulttuurisuutta, mutta muistuttaa myös maa-seutualueiden yksikulttuurisuudesta. Historiallisena aikana itäisen Suomenlahden geopoliittinen asema on muuttunut ja itämerensuomalaisesta sisämerestä on vaiheittain muodostunut nykyisen kaltainen kansainvälisen politiikan

näyttämö. Merikarjalan asemaa ovat määrittäneet etenkin vuosisatoja jatkunut seprakauppa Viron rannikolle sekä Pietarin kasvava kulutuskykyntä 1700-luvulta alkaen. Kontaktit niin itään kuin länteen kuuluvat edelleen paikallisessa murteessa.

Vanha Suomi eli Viipurin lääni on ollut esillä 1800-luvulla erityisesti lahjoitusmaakysymyksen takia. Saman vuosisadan loppupuolta sitä vastoin leimasivat teollistuminen, kaupankäynnin vilkastuminen ja väestönkasvu.⁶⁹ Kansainvälisen kaupan tärkein myyntiartikkeli oli lautatavara, jota Viipurinlahdelle tuotettiin Saimaan alueen hakkuista. Sahatavara kuljettiin lotjilla vuonna 1856 avattua Saimaan kanavaa pitkin, ja työ vaati paljon rahtia liikuttelevia käsiä ja miestyövoimaa. Myös Kymijoen suulle kasvoi suuri teollisuus- ja satamayhdyskunta 1800-luvun lopulla, ja tämän alueen painopiste siirtyi Haminasta vuonna 1879 perustettuun Kotkan kaupunkiin⁷⁰.

Hannu Rastas ja Marjatta Haltia käsittelevät teollistumista Viipurin alueella saha- ja lasiteollisuuden, kemianteollisuuden sekä paperiteollisuuden syntyvaiheiden kautta. Merikarjala on aiemmin tunnettu erityisesti merenkulusta ja kaupasta, vaikka monilla teollisuuden aloilla uraauurtavaa työtä on tehty myös Viipurinlahden rannoilla. Vesisahat olivat tunnetusti suurehkoja ja uuden-aikaisia jo Vanhan Suomen aikana,⁷¹ mutta 1900-luvun taitteessa Viipurissa suunniteltiin ja rakennettiin paperikoneitakin. Pieninä aloina kehittyivät ja uudistuivat 1700–1800-luvuilta alkaen esimerkiksi lasiteollisuus ja kemianteollisuus, jossa valmistuivat kynttilät ja saippuat.

Martti Kosonen tarkastelee Uraan sataman lastaajien järjestäytymistä vuosisadan vaihteessa. Sahateollisuuden ja kansainvälisen kaupan kehitys vaikutti lastaustyöhön ja siihen kytkeytyvään laajaan työläisyhteisöön, joka otti aloitteen lastausurakoiden käsittelystä ja työolojen kehittämistä omiin käsiinsä. Kososen tarkastelemaan ajanjaksoon vuosina 1896–1914 sijoittuu eräänlainen ammatillisen järjestäytymisen kulta-aika, kun lastaajat onnistuivat torjumaan

Lastin purkamista lotjasta lautatarhalle.

työehtojen heikentymisen joukkovoimalla ja yhdistyksiä perustamalla. Tapah-
tunisia sävytti ajoittain myös väkivalta. Kirjoittaja tarkistaa ja päivittää laajan
sanomalehtiaineiston avulla aiemman tutkimuksen näkemyksiä ajanjaksosta.

Kartanoita ja hoveja sijaitsi Terijoen lisäksi Viipurinlahden alueella. Tie-
toa suhteellisen vähän tutkitusta aiheesta täydentää Hannu Rastan artikkeli
Johanneksen pitäjässä sijainneesta Kirjolan hovista, joka tarjoaa näkökulman
ruotsalaisen Nobel-suvun vaikutukseen Merikarjalassa. Ludvig Nobelin leski
Edla Nobel hankki Kirjolan haltuunsa vuonna 1894. Hänen aikanaan kartanon
taloutta kehitettiin määrätietoisesti. Tavoitteena ei ollut vain suvun kesäpäi-
kan rakentaminen, vaan myös kokeellisen maatalon muodostaminen. Kirjola
toi seudulle sosiaalista ja sivistyksellistä edistystä muun muassa tarjoamalla
lähiympäristön asukkaille koulutusta.

Työt satamissa, merellä ja meren äärellä näkyvät merikarjalaisen identitee-
tin ilmauksissa, mutta yhtä lailla seudun historiakuvaan ovat jättäneet syvän
jälkensä monenlaiset kulttuuriset ja poliittiset ristiriitaisuudet, kuten Venä-
jän valtapoliittiset intressit.⁷² 1900-luvun alussa poliittiset jännitteet kasvoivat
osin sen seurauksena, että yleinen äänioikeus ja eduskuntavaalien menestys
vahvistivat sosiaalidemokraattien asemaa Suomessa. Myös suomalaisten ja
venäläisten sekä toisaalta ylempien sosiaaliryhmien ja työväestön suhteet olivat
monivivahteiset.⁷³

Pirkko Kanervo luo artikkelissaan katsauksen vuoden 1918 sisällissotaan
merikarjalaisissa kunnissa. Hän taustoittaa sotatoimiin johtanutta poliittista
tilannetta ja kuvaa taistelutoimia Merikarjalan kunnissa. Kanervo selvittää niin
naisten osallistumista punakaarteihin, Merikarjalan alueelta lähteneitä jääkä-
reitä kuin punaisten puolella olleita opettajia. Sisällissodan ristiriitaiset ja tra-
giset tapahtumat heijastuivat seudun elämään seuraavinakin vuosikymmeninä.

Maijaliisa Kalliomäki peilaa Kaakkois-Kannaksen rannikkoalueen kulttuuria
suhteessa kasvavaan metropoliin, Pietariin. Katse tarkentuu paikallisten asuk-
kaiden ruohonjuuritason vuorovaikutukseen pietarilaisten huvilanomistajien
ja muiden kesävieraiden kanssa. Kalliomäki on haastatellut kannakselaisia,
käynyt läpi muistelmia ja kyläkirjoja sekä käyttänyt lähteenään Venäjällä ilmes-
tyneitä kotiseutuaiheisia kirjoituksia ja tutkimuksia luodakseen kuvaa arjessa
muodostuneista kontakteista ja molemminpuolisista kulttuurisen toiseuden
kokemuksista. Erilaisia lähteitä törmäyttämällä tekijä osoittaa monien sotien
jälkeisten muistelutekstien venäläissuhteen poliittisesti värittyneeksi. Aiem-
massa tutkimuksessa vastaavanlaista asenteellisuutta on huomattu esimerkik-
si lahjoitusmaakauden varhaisimmassa historiankirjoituksessa.⁷⁴

Saijaleena Rantanen tarkastelee Viipurin työväenyhdistystä musiikkitoimi-
jana 1900-luvun alussa.⁷⁵ Toisaalta soitonopetuksen tarjoaminen ja järjestötoi-

minta mahdollistivat musiikin harrastamisen Viipurissa yhä laajemmissa kansankerroksissa, toisaalta laulu- ja musiikkijuhlien järjestäminen politisoitui vahvasti vuonna 1908 alkaneella toisella venäläistämiskaudella. Käytännössä musiikintekijät halusivat osallistua tapahtumiin yli luokkarajojen, mutta työväenjärjestön paikallinen johto esti aiheet. Ideologia ja politiikka selättivät musiikin tekemisen halun.

Järjestötoimintaa tarkastelevat myös Paula Penttilä ja Elina Seppälä artikkelissaan ”Marttatyö Viipurinlahden läntisellä rannikkoseudulla”. Vuonna 1899 käynnistynyt marttatoiminta näyttäytyy aluksi käytännöllisenä, omavaraisuutta ja kotien työteliäisyyttä lisänneenä aktiivisuutena. Myöhemmin liike profiloitui myös isänmaalliseksi valistajaksi ja sota-aikana keskeisistä maanpuolustuksen huoltotehtävistä vastanneeksi organisaatioksi.

Kokoelman päättää Riho Grünthalin kielihistoriallinen analyysi Merikarjalan kielten ja murteiden kehityksestä. Teksti osoittaa, kuinka historialliset murrosvaiheet ja kerrostuneet kieliainekset vaikuttivat seudun 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kielitilanteeseen. Rannikon monikulttuurisuus ja vilkkaat meriyhteydet toivat sanastoon aineksia esimerkiksi keskiajan alasaksasta, ja venäjän vaikutus tihentyi vastaavasti Pietarin perustamisen jälkeen.

Kuvaa merikarjalaisesta elämänmuodosta, työnteosta ja kulttuurista täydentävät kaksi katsausartikkelia, Jukka Illmanin ”Alussa oli meri” sekä Virpi Huhtasen ”Meri ol mei pelto”. Illman tarkastelee tekstissään kalastusta ja hylkeenpyyntiä, jotka tuottivat asukkaille ruokaa sekä kauppatavaraa. Tarton rauhan jälkeen kalastusalueet pienenivät huomattavasti, mutta niistä saatiin edelleen merkittävä osa elantoa. Huhtasen kohteena on Koiviston merenkulku ja laivanrakennus. Ne kytkeytyivät talonpoikaiseen elämään niin saumattomasti, ettei erillistä laivanvarustajien yläluokkaa syntynyt. Laivanrakentamisen ja merenkulun taito siirtyi eteenpäin perheissä ja kyläkunnissa, mikä takasi merikarjalaisen elämänmuodon jatkumisen.

Kuvaa Karjalasta ovat luoneet kansallisromantiikan ajoista lähtien aikalaiskokemukset, perinne ja taide siinä kuin ihmistieteellinen tutkimuskin. Näin Karjalasta on muotoutunut sekä moniaineksinen konstruktio että keskusteluvien tulkintojen kokonaisuus. Käsitykset Karjalasta ovat muuttuneet menneen 150 vuoden aikana ja muuttuvat edelleen.⁷⁶ Sotien jälkeen karjalakäsitykset ovat eläneet siirtoväen kokemuksellisen muistelukerronnan ja luovutetulta alueelta tuotujen karjalaisten perinteiden mukana. Mielikuvia esimerkiksi Merikarjalasta on luotu ja vahvistettu myös elokuvan, musiikin, kirjallisuuden ja kuvataiteiden keinoin.⁷⁷ Monimuotoisesta karjalakuvien kokonaisuudesta tämä kuva erottuu kansainvälisyydellään, monietnisyydellään ja dynaamisuuudellaan.

Viitteet

- 1 Viipurissa, Uuraassa syntynyt Seppo Huunonen (s. 1939) on nostanut monipuolisesti esille rannikkoseudun merkitystä, yhteisöllisyyttä, ruokakulttuuria ja taidetta. Karjalaisuus ja erityisesti merikarjalaisuus – ja toisaalta kalevalaisuuskin – ovat olleet hänen taiteellisen toimintansa pitkäaikainen ydinteema. Huunonen on julkaissut Uuraan ja Viipurin saariston elämästä dokumenttielokuvan ja kirjan (*Uuras, Viipurin portti maailman merille*) sekä toiminut Merikarjala-hankkeen alullepanijana vuosina 2015–2018. – Koskivirran osuus tekstistä on kirjoitettu Koneen Säätiön hankkeessa Yhteinen menneisyys, erilaiset tulkinnat: Bibliometrinen ja kvalitatiivinen analyysi varhaismodernista Ruotsin valtakunnasta Ruotsin ja Suomen historiografiassa 1860–2020 (Hirsu, Jyväskylän yliopisto). Pekka Suutarin johtamaa Merikarjala-julkaisuhanketta on tukenut Suomen Kulttuurirahaston Etelä-Karjalan rahasto.
- 2 Erkki Tuuli oli syntynyt Johanneksesta ja varttui Koivistolla. Hän toimi sotien jälkeen Kouvolan kauppalan- ja kaupunginjohtajana (1949–1963), Kokoomuksen kansanedustajana (1954–1966) ja Karjalan Liiton varapuheenjohtajana (1983–1986), minkä jälkeen hänet nimettiin Karjalan liiton kunniapuheenjohtajaksi. Vuosina 1963–1978 hän toimi Patentti- ja rekisterihallituksen pääjohtajana. Keravuori 2007.
- 3 Kappaleen tiedot perustuvat Seppo Huunosen sähköpostihaastatteluun lokakuussa 2019. Suutari 2022.
- 4 Kansalliskirjaston digitoitu Historiallinen sanomalehtikirjasto tuo 19.4.2021 hakusanalla ”Merikarjala” 16 osumaa, joista varhaisin on vuodelta 2016. Ks. myös Huunonen 2016; Hamari et al. 1996; ”Merikarjalaa piirrettiin näkyväksi”. *Karjala* 21.9.2017.
- 5 Suurehko kokoelma maalauksia on teoksessa Huunonen 2015.
- 6 Jokiranta et al. 1985. Ks. myös Wiipuri.fi-sivustolla julkaistava Merikarjala-aiheinen valokuva-aineisto.
- 7 Koskivirta 2010b, 306–310; Pohjonen 2019, 440–550; Kivimäki 2019, 427–434. Karjalan alueista myös esim. Hämynen 1994, 17–27.
- 8 Vrt. Sihvo 2003, 7–9, 406–407.
- 9 Fingerroos 2010.
- 10 Koskivirta 2014c, 399–411; Sihvo 1969, 14–18, 35–36; Sihvo 2003, esim. 11, 154, 157, 219, 239–249, 272. Ohut historiallinen yhteys läntiseen kulttuuripiiriin teki Suomen rajojen sisälle kuuluneesta Laatokan Karjalan Raja-Karjalasta sekä kulttuurisen että poliittisen karelianismin kohdealuetta 1880-luvulta Suomen itsenäistymiseen.
- 11 Fingerroos 2004, 6–7.
- 12 Luovutettuun alueeseen kohdistuneen nostalgian muodoista Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2021; Riikonen 2021; Heikkilä 2021.
- 13 Vrt. Sihvo 2003, 7–9, 406–407.
- 14 Yrjö Hirn näki suuntauksen lähimmäksi vastineeksi Taalainmaan romantiikan ja Paul Gauguinin Tahiti-maalaukset. Hirn 1939; Koskivirta 2014c, 404–405.
- 15 ”Merikarjalaa piirrettiin näkyväksi”. *Karjala* 21.9.2017.
- 16 Skagenin maalareista etenkin Mikael Peter Ancher (1849–1927), Ruotsissa saaristomaalari Axel Sjöberg (1866–1950), Skotlannissa esimerkiksi John McGhie (1867–1952). Esim. Schwarz 1952; Svanholm 2004.
- 17 Häikiö 2001; Katajisto 2017; Virolainen 1993.
- 18 Fingerroos (2010) on kuvannut kotiseutumatkvoja rituaalisina pyhiinvaelluksina.
- 19 Uuras lähisaarineen kuului Johanneksen kuntaan, josta se liitettiin vuonna 1932 Viipurin kaupunkiin. Pitäjäseuroista, Karjalan liitto (s.d.), ”Pitäjäseurat”. Hapanlohkosta myös Riikonen 1996, 137–138.

- 20** ”Merikarjalaisuuden verkot vesillä”. *Johannekselainen* 11/2016, 2. Vrt. myös Unescon yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta (2003/2020). (<https://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/fi/unescon-sopimus>, viitattu 3.6.2020).
- 21** Kotuksen lausunnossa ehdotettiin kirjoitusasua Meri-Karjala, mutta aloitteen tekijät halusivat kuitenkin jatkaa Merikarjala-muodon käyttöä.
- 22** Karjalan tutkimuslaitos 2015.
- 23** Lähteenmäki 2017; ”Merikarjala täydentää Karjalan kulttuurikuvaa”. *Karjala* 7.9.2017. Toinen Merikarjala-seminaari järjestettiin 3.11.2017 Karjalatalossa, Helsingissä.
- 24** Vrt. Fingerroos 2004, 6–7. Historiantutkija Pierre Noran mukaan muistin paikat luovat uudelleen merkityksiä menneisyyteen sijoittuville ilmiöille. Nora 1998, 609–637.
- 25** Alueella ei ole ylirajaisia hallinnollisia instituutioita. Sen sijaan aluetietoisuutta ovat vahvistaneet yksityisoikeudelliset organisaatiot, kuten pitäjäseurat, kotiseutuyhdistykset ja Karjalan Liitto. Identiteettiä vahvistavat myös Konstan Möljän kaltaiset liikeyritykset.
- 26** Paasi 1986, 30–33; 287.
- 27** Vrt. Katajala 2013, 30–31.
- 28** Brown 2004.
- 29** Hall 1996, 2–3.
- 30** Katajala 2013, 45–53; 71–78.
- 31** Koskivirta 2010a, 273; Parppei 2006.
- 32** Koskivirta 2010a, 272–273.
- 33** Kähönen 1959; Kähönen 1985; Takala 2005; Takala & Sirviö 2012.
- 34** Fingerroos 2010; Sihvo 2003; Fingerroos & Savolainen 2018. Uuskarelianismista myös Parppei 2006.
- 35** Sarjan lähtökohtana ovat Stolbovan rauhan raja 1617 ja Viipurin läänin rajat 1812–1940. Ruotsin suurvaltakaudelta Antti Kujala (2010) tarkastelee lisäksi myös Inkerinmaan kehitystä, ja vieläkin laajempi kohdealue on välttämätöntä varhaisimmassa osassa, joka pohjautuu arkeologiseen tutkimukseen. Historialliselta ajalta sarjan tarkastelu ei ulotu Viaan tai Aunukseen, jotka ovat kuuluneet kautta vuosisatojen Venäjään tai sen edeltäjiin (Novgorod, Moskovan suuriruhtinaskunta).
- 36** *Viipurin läänin historia I–VI* (2003–2014); Katajala 2013, 58, 78–82.
- 37** Paasi 1986, 55–78. Maakuntaliittojen (myöh. maakuntien liittojen) roolien muuttumisesta aluekehitystyössä yleisesti Paasi 1986, 61–78; Etelä-Karjalassa ja Kymenlaaksossa ks. Koskivirta 2010b, 279, 281, 285, 307–310; Koskivirta 2010c, 336, 340–341.
- 38** Paaskoski & Talka 2018; 2019; Kaukiainen 2012.
- 39** Merikarjala täydentää Karjalan kulttuurikuvaa. *Karjala* 7.9.2017. Pitäjähistorioista mainittakoon Kopisto & Paloposki 1967; Kuujo & Lakio 1982; Kaukiainen 1970b; 1975; Favorin 1992; 1999; ks. luettelo Karjalankannaksen luovutetun alueen pitäjä-, muisto- ja kyläkirjoista Lappeenrannan maakuntakirjaston verkkosivulta ”Luovutetun alueen pitäjä- ja kylähistorioita” (2013). 1970-luvun lopulla uudistettiin myös Viipurin kaupungin historian vanhimpia osia ja kirjoitettiin uusimpia. Viimeisimmät valmistuivat 1980-luvun alussa. Huuskonen et al. 1978; Ruut, Halila et al. 1981.
- 40** Kaukiainen 1970a; 2005; Rajala 2004; Lähteenmäki 2009.
- 41** Esimerkiksi Paaskoski (1998) mainitsee kielirajan kulkeneen Pyhtäällä. Ruotsinkielisen rannikon kansanelämää on kartoitettu melko kattavasti esimerkiksi SLS:n Folkivsstudier-sarjassa.
- 42** Rannikkoyhteisöjen ominaispiirteistä ja rannikkohistorian alasta, ks. Lähteenmäki 2021, 16–21.
- 43** Tulevaisuuden haasteeksi jää vielä esimerkiksi pohjoisen ulottuvuuden tutkimus Vienenmeren rannikolla, jota karjalainen väestö alkoi asuttaa ensimmäisen vuosituhatlupulla.
- 44** Katajala 2010, 15–16.
- 45** Katajala 2010, 14–15.
- 46** Korpela 2005; Katajala 2010; Kujala 2010.
- 47** Paaskoski 2013a; Karonen 2013b.

- 48** Paaskoski 1997; Karonen 2013a–d; Kaukiainen 2013a–d; Knapas 2013a–b; Paaskoski 2013a–h; Koskivirta 2014a. Tilojen takaisinlunastusprosessista 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Myllys 2014.
- 49** Kaukiainen 2014a; Partanen 2010.
- 50** Karonen 2013a; 2013c; Kaukiainen 2013c; Koskivirta 2014b; Wolff 2014a–b; Partanen 2010, 46–47; Hämynen 2010, 134–136.
- 51** Mainio & Koskivirta 2019, 18–20.
- 52** Turtola 2010, 175–176.
- 53** Turtola 2010, 176–177, 180.
- 54** Kuvernementtien rajat muuttuivat useaan otteeseen, mutta Vanhan Suomen viimeisinä aikoina seutu muodosti kokonaisuutena Suomen kuvernementin. Vaiheista yleisesti, ks. *Viipurin lääni II–VI* (erit. Korpela, Katajala, Kujala, Paaskoski, Kaukiainen, Koskivirta, Partanen, Leino-Kaukiainen, Hämynen).
- 55** Näin määritettiin myös jatkosodan päättäneessä Moskovan välirauhansopimuksessa 19.9.1944.
- 56** Viipurin läänin kokonaan ja osittain luovutetuista kunnista Koskivirta 2010a, 265–276.
- 57** Läänin nimi muutettiin Kymen lääniksi keväällä 1945, ja vuonna 1948 toteutetussa lääniuudistuksessa lääniin liitettiin viisi Kymijoen länsipuolista kuntaa. Vuoden 1997 suurläniuudistus teki lopun perinteisistä, pitkälti maakunnallisista lääneistä. Suurläänit lakkautettiin vuoden 2009 lopussa. Koskivirta 2010b, 277–290; 2010c, 344–345.
- 58** *Loviisan Sanomat* 14.7.2021. Pääkirjoitus: ”Loviisa osaksi Meri-Karjalan maakuntaa”.
- 59** Esimerkiksi kartoissa Karjalan eteläosan rajoiksi merkittiin Uudenkaupungin rauhantekoon saakka Neva ja Kymijoki. Aittola 2020. Sen sijaan kansankulttuurin kartastoissa Kymenlaakso on sijoitettu Uuteenmaahan. Rannikolla kansatieteellinen raja kulkee Säkkijärven itäosassa, josta yksittäisiä kyliä jäi Nyky-Suomen puolelle. Sarmela 2007, 590–597. Maakuntarajaa on sittemmin oikaistu Etelä-Karjalassa Miehikkälästä alkaen. Eino Jutikkalan mukaan perinnekarttojen maakuntaraja (”Savon ja Karjalan heimoraja”) olisi alun alkaenkin 1800-luvulla pitänyt sijoittaa keskiaikaisen Viipurin linnaläänin länsirajalla Ristiinan ja Suomenniemen väliin, mutta se sijoitettiin Uudenkaupungin rauhan rajalle. Keskustelua maakuntarajoista ks. Koskivirta 2010b, 310; Koskivirta 2014c, 543 (viite 17). Funktionaalisten talousmaakuntien ja historiallisten / kulttuurimaakuntien eroista Paasi 1986, 55–57, 62–67.
- 60** Koskivirta 2010b, 301–306.
- 61** Nevalainen 2010, 234; Roselius & Tepora 2020.
- 62** Nevalainen 2010, 234–235; Koskivirta 2010b, 317–318.
- 63** Koskivirta 2010b, 297–298, 314–315. Vrt. Kosonen 2022, 196–230.
- 64** Koskivirta 2010d, 369, 372–373.
- 65** Rajaliikenteen vaiheista Koskivirta 2010d, 358–359, 369–374.
- 66** Koskivirta 2010d, 373–379.
- 67** Kaukiainen 2013a–d; 2014a–c.
- 68** Suomenlahden varhaisesta merenkulusta, ks. Huhtamies 2022.
- 69** Kaukiainen 2014a–b.
- 70** Wolff 2014a, 249–289.
- 71** Kuisma 1983.
- 72** Leino-Kaukiainen & Partanen 2014, 468–514.
- 73** Soikkanen 1970; Kujala 2019, 103–138; Vares 2019, 304–338.
- 74** Paaskoski 1997; Karonen 2013a–c; Knapas 2016; Kaukiainen 2014a.
- 75** Aiemmistä näkökulmista työvään musiikkitoiminnan järjestäytymiseen, ks. Rantanen 2013.
- 76** Knuuttila & Suutari 2013; Fingerroos 2010.
- 77** Tarkemmin Wiipuri.fi-sivusto, Merikarjala-kokoelma.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Karjalan tutkimuslaitos (2015). Kirje Karjalan Liiton hallitukselle. Karjalan tutkimuslaitoksen vastaus lausuntopyyntöön Merikarjala-käsitteen virallistamisesta 3.12.2015.

Lähteenmäki, Maria (2017). Ensimmäisen Merikarjala-seminaarin loppukeskustelu Merikeskus Vellamossa Kotkassa 23.9.2017. Muistiinpanot tekijällä.

Sähköpostihaastattelu: Seppo Huunonen (s. 1939), 1.10.2019, haastattelija Pekka Suutari. Haastattelijan hallussa.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Huunonen, Seppo (2016). ”Karjalaisuus on monihaarainen puu. Merikarjala on ollut sen ja koko Suomen ulkomaankaupan ja kulttuurin vahva oksa”. *Lyhtypaalu* 2016:2, 16–17.

”Loviisa osaksi Meri-Karjalan maakuntaa”. *Loviisan Sanomat* 14.7.2021

”Merikarjala täydentää Karjalan kulttuurikuva”. *Karjala* 7.9.2017.

”Merikarjalaa piirrettiin näkyväksi”. *Karjala* 21.9.2017.

”Merikarjalaisuuden verkot vesillä”. *Johannekselainen* 2016:11.

Verkkolähteet

Aineeton kulttuuriperintö (2003) ”Unescon sopimus”. (<https://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/fi/unescon-sopimus>, viitattu 3.6.2020).

Karjalan Liitto (s. d.) ”Pitäjäseurat”. (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/jasenyhteisot/pitajaseurat/>, viitattu 28.4.2021).

Lappeenrannan maakuntakirjasto (2013) ”Luovutetun Etelä-Karjalan pitäjät. Luovutetun alueen pitäjä- ja kylähistorioita”. Luovutetun Etelä-Karjalan pitäjät -verkkosivusto. (<https://www.luovutetunetelakarjalanpitajat.fi/Kirjallisuusluettelo>, viitattu 28.4.2021).

Parppel, Kati (2006). ”Kaunis Karjalamme, laulun laaja kotimaa”. (<https://agricolaverkko.fi/keskustelu/viewtopic.php?t=483>, viitattu 28.4.2021).

Merikarjala-kokonaisuus Wiipuri.fi/Merikarjala. (www.wiipuri.fi, viitattu 29.4.2022).

Tutkimuskirjallisuus

Aittola, Marjatta (2020). *Eurooppalaisen kirjallisuuden mielikuva Karjalasta vuosina 1700–1812*. Oulu: Oulun yliopisto.

Brown, Kate (2004). *A Biography of No Place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.

Favorin, Martti (1992). *Virolahden historia. 2, 1800-luvun puolivälistä Suomen itsenäistymiseen*. Virolahden kunta.

Favorin, Martti (1999). *Virolahden historia. 3, Suomen itsenäisyyden vuosikymmenet vuoteen 1999*. Virolahden kunta.

Fingerroos, Outi (2004). ”Muistojen Karjala – utopiat paikasta”. *Sananjalka* 46 (2004:1), 125–140.

Fingerroos, Outi (2010). *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus.

- Fingerroos, Outi & Ulla Savolainen (2018).** "Luovutetun Karjalan ylijääminen muisti". *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*, toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 1; Sigillum, Bibliotheca Sigillumiana 8. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Sigillum.
- Grünthal, Satu & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (2021).** "Viipurilaisuus ja viipurilaiset diasporassa: toimitteen lähtökohtia". *Diasporan Viipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen*, toim. Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro. VSKST 23. Helsinki: VSKS.
- Hall, Stuart (1996).** "Introduction: Who needs 'identity'?" *Questions of Cultural Identity*. Toim. Stuart Hall & Paul Du Gay. London: Sage Publications, 1–17.
- Hamari, Risto; Martti Korhonen; Timo Miettinen & Ilmari Talve (1996).** *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari*. Helsinki: SKS.
- Heikkilä, Hannu (2021).** *Mureen kirjeet. Evakkous ja elämäntavan muutos rajakarjalais-ortodoksisten sisarusten kirjeenvaihdossa 1930-luvulta 1970-luvulle*. JYU Dissertations 375. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hirn, Yrjö (1939).** *Lärt folk och landstrykare i det finska Finlands kulturliv*. Helsingfors: Schildt.
- Huhtamies, Mikko (2022).** *Seitsemäs vyöhyke – Pohjoista merihistoriaa*. Helsinki: Siltala.
- Huunonen, Seppo (toim. 2015).** *Uuras: Viipurin portti maailman merille*. Helsinki: Uuraalaiset ry.
- Huuskonen, Aarne; Viljo Nissilä; Erkki Kuujo & Aimo Halila (1978).** *Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944*. Helsinki: Torkkelin Säätiö.
- Häikiö, Martti (2001).** "Virolainen, Johannes". *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS, 1997–. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks:kg-000638>, viitattu 29.4.2022).
- Hämynen, Tapio (1994).** "Mikä Karjala?" *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla. Omistettu professori Veijo Saloheimolle hänen täyttäessään 70 vuotta*, toim. Tapio Hämynen. Studia Carelica humanistica 5. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, 17–27.
- Hämynen, Tapio (2010).** "Toimeentulo ja elinkeinot Viipurin läänissä 1917–1939". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 89–136.
- Jokiranta, E. (1985).** *Uuras: muistojen saari kuvina*. Helsinki: Uuraalaiset. Karjala I–V (1981–1982). Hämeenlinna: Karisto.
- Karjala – historia, kansa, kulttuuri (1998)*, toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. SKS:n toimitteita 705. Helsinki: SKS.
- Karjalan kansan historia (1994)*, toim. Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo & Heikki Kirkinen. Helsinki: WSOY.
- Karonen, Petri (2013a–d).** "Jaetun alueen talouselämä" (a); "Vuosien 1741–1743 sota" (b); "Viipurin läänin talouselämä hattujen sodasta 1780-luvulle" (c); "Talouselämä 1780-luvun jälkipuoliskolta Vanhan Suomen ajan loppuun" (d). *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Katajala, Kimmo (2010).** "Viipurin Karjala rajamaakuntana". *Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 11–216.
- Katajala, Kimmo (2013).** "Konstruoitu Karjala. Suomalaisen historiantutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKS:n toimitteita 1389. Helsinki: SKS, 29–82.
- Katajisto, Kati (2017).** *Verraton Virolainen: Johannes Virolainen 1914–2000*. Helsinki: Otava.
- Kaukiainen, Yrjö (1970a).** *Virolahden historia I 1850-luvulle*. Virolahden kunta.
- Kaukiainen, Yrjö (1970b).** *Suomen talonpoikaipurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853)*. Historiallisia tutkimuksia 91. Helsinki: SHS.
- Kaukiainen, Yrjö (1975).** *Koiviston merenkulun historia. Koivisto 1*. Koivikko-Säätiö: Koivistolaisten seura.

- Kaukiainen, Yrjö (2005).** *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (toim. 2012).** *Kymenlaakson historia 2. Rajamaasta maakunnaksi 1810-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2013a–d).** "Asutus- ja väestökehitys" (a); "Maalaiskyltien elämän aineelliset puitteet" (b); "Suuren varustelun aika" (c); "Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 198–222, 223–245, 267–285, 352–369.
- Kaukiainen, Yrjö (2014a–c).** "Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin" (a); "Virkavallasta vuorovaikutukseen" (b); "Kurja vai vauras Karjala – taloudellinen kasvu ja elintason nousu Viipurin läänissä" (c). *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 12–35, 292–298.
- Keravuori, Kirsi (2007).** "Tuuli, Erkki". *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS, 1997–. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002220>, viitattu 29.4.2022).
- Kivimäki, Ville (2019).** "Sodan synnyttämä maakunta 1936–1952". *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita, 280–437.
- Knapas, Rainer (2013a–c).** "Kirkollista ja maallista kulttuuria" (a); "Kaupunkirakentaminen, kartanot ja kirkot" (b); "Opinkäynti ja kulttuurielämä 1800-luvun alun Vanhassa Suomessa" (c). *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 164–197, 370–393; 438–448.
- Knapas, Rainer (2016).** "Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita". *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavola & Sanna Supponen. VSKST 18. Helsinki: VSKS, 224–242.
- Knuutila, Seppo; Helmi Järviuoma & Risto Turunen (2012).** "Johdanto: Monitieteisestä kulttuurihistoriasta tiedeidenväliseen kulttuurimikrohistoriaan". *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyysjä Ilomantsista*, toim. Seppo Knuutila, Helmi Järviuoma, Anne Logrén & Risto Turunen. SKS:n toimitteita 1384. Helsinki: SKS, 7–14.
- Knuutila, Seppo & Pekka Suutari (2013).** "Mikä pitää koossa Karjalaa?" *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKS:n toimitteita 1389. Helsinki: SKS, 9–25.
- Kopisto, Aarne & Toivo J. Paloposki (1967).** *Viipurin pitäjän historia 1 vuoteen 1865*. Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjöseura.
- Korpela, Jukka (2005).** *Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia 2*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Koskivirta, Anu (2010a–d).** "Luovutetun alueen julkisoikeudelliset yhteisöt" (a) "Jäännöslääni eheytyy" (b); "Vahvistuvista aluekeskuksista rakennemuutoksen edelläkävijöiksi" (c); "Rautaesiripun varjosta idän ja lännen porttikäytäväksi" (d). *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 247–276, 277–320, 321–349; 350–389; 528–534.
- Koskivirta, Anu (2014a–c).** "Oikeudenhoito ja käräjöntikulttuuri" (a); "Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen" (b); "Karjala kansallisen herätyksen innoittajana" (c). *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö 66–102; 378–98; 399–418, 542–545.
- Koskivirta, Anu (2019).** "Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 24. Helsinki: VSKS, 142–203.
- Kosonen, Martti (2022).** "Uuraan uhmakkaat lastaajat. Tutkimuskirjallisuuden vinoutumat aikalaislähteiden valossa". *Merikarjala – Suomenlahden itäisen rannikon kulttuurinen kohtaamispaikka*, toim. Pekka Suutari. VSKST 24. Helsinki: VSKS, 196–230.

- Kuisma, Markku (1983).** *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista.* Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Kujala, Antti (2010).** ”Viipurin lääni, Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa Ruotsin suurvaltakaudesta 1617–1710”. *Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 239–464.
- Kujala, Antti (2019).** ”Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907”. *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 101–136.
- Kuujo, Erkki & Matti Lakio (1982).** *Viipurin pitäjän historia 2 vuodesta 1865.* Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjäseura.
- Kähönen, Ester (1959).** *Vanha Äyräpää I. Vuoteen 1700.* Kirja-Mono. Helsinki: Entisen Äyräpään kihlakunnan historiatoimikunta.
- Kähönen, Ester (1985).** *Vanha Äyräpää II. Vuodet 1700–1870. Entisen Äyräpään kihlakunnan historiatoimikunta.* Helsinki: Kirja-Mono.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014).** ”Mieliäpideryhmistä puolueiksi”. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Jukka Partanen (2014).** ”Tiellä venäläiseen Suomeen”. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944.* Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2021).** ”Laatokka moniulotteisessa raamissaan”. *Laatokka — Suurjärven kiehtova rantahistoria*, toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: SKS.
- Mainio, Alekski & Anu Koskivirta (2019).** ”Viipurin poliittiset jännitteet. Tapahtumia ja historiografiaa”. *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 6–39.
- Myllys, Riikka (2014).** ”Lahjoitusmaakysymys”. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 186–197.
- Nevalainen, Pekka (2010).** ”Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen”. *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 228–.
- Nora, Pierre (1998).** ”The Era of Commemoration”. *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume III: Symbols*, toim. Lawrence D. Kritzman. New York: Columbia University Press, 609–637.
- Paaskoski, Jyrki (1997).** *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826.* Bibliotheca Historica 57. Helsinki: SHS.
- Paaskoski, Jyrki (1998).** ”Kustaa III Pyhtäällä”. *Genos* 69, 180–188.
- Paaskoski, Jyrki (2013a–h).** ”Viipurin ja Käkisalmen provinssit” (a); ”Vakiintuvat olot” (b); ”Elisabet I:n uudistukset” (c); ”Valistunut keisarinna Katariina II” (d); ”Katariina II:n aluehallintoreformi” (e); ”Kartanotalous ja lahjoitusmaatalonpojat” (f); ”Epäluuloinen Paavali I” (g); ”Uudistaja Aleksanteri I” (h). *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen et al. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 286–309, 310–327; 404–437, 449–472.
- Paaskoski, Jyrki & Anu Talka (2018).** *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita.
- Paaskoski, Jyrki & Anu Talka (2019).** *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita.
- Paasi, Anssi (1986).** *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehitymisestä.* Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 8. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Partanen, Jukka (2010).** "Rajalääni". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino VLH 6, 12–53.
- Paavolainen, Pentti (2016).** "Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä". *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. VSKST 18. Helsinki: VSKS, 66–97.
- Pohjonen, Juha (2019).** "Uusi rajamaakunta". *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita, 437–565.
- Rajala, Juha (2004).** Kurittajia ja puukkosankareita. Väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917. *Bibliotheca Historica* 87. Helsinki: SKS.
- Rantanen, Saijaleena (2013).** Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakkoon. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Riikonen, H. K. (1996).** "Katseita kotimaahan: Suomi, Karjala ja Virolahti Pentti Saarikosken Ruotsin-kauden tuotannossa". *Sananjalka* 38, 125–139.
- Riikonen, H. K. (2021).** "Ruotsinkieliset kirjailijat Karjalassa ja Viipurissa: aikalaishavaintoja ja nostalgia". *Diasporan Viipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen*, toim. Satu Grünthal ja Kristiina Korjonen-Kuusipuro. VSKST 23. Helsinki: VSKS.
- Roselius, Aapo & Tuomas Tepora (2020).** *Muukalaisten invaasio: Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950*. Helsinki: S & S.
- Ruuth, J. W., Aimo Halila et al. (1981).** Viipurin kaupungin historia IV:2. Helsinki: Torkkelin Säätiö.
- Sarmela, Martti (2007).** *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. SKS:n toimitteita* 587. Helsinki: SKS. Kolmas, osittain uusittu painos (1. painos 1994).
- Schwartz, Walter (1952).** *Skagen i nordisk kunst: fra Michael Ancher til Ludvig Karsten*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Sihvo, Hannes (1969).** *Karjalan löytäjät*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Sihvo, Hannes (2003).** *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. SKS:n toimitteita* 940. Helsinki: SKS.
- Soikkanen, Hannu (1970).** *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Helsinki: Tammi.
- Suutari, Pekka (2022).** Seppo Huunosen haastattelu. Julkaistaan sivustolla Wiipuri.fi samanaikaisesti tämän Merikarjala-teemanumeron kanssa.
- Svanholm, Lise (2004).** *Northern Light: The Skagen Painters*. Gyldendal A/S.
- Takala, Hannu (toim. 2005).** *Äyräpään kihlakunnan esihistoria I. Muinaislöydöt 1847–1944*. Lappeenranta: Vuoksen Vartio.
- Takala, Hannu & Tommi Sirviö (2012).** *Äyräpään kihlakunnan esihistoria II*. Lappeenranta: Vuoksen Vartio.
- Turtola, Martti (2010).** "Viipurin lääni toisessa maailmansodassa". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 172–227.
- Vares, Vesa (2019).** "Porvarillinen ja demokraattinen maakunta. Luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet 1900-luvun alusta vuoteen 1939". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 303–338.
- Virolainen, Johannes (1993).** *Polun varrelta: merkintöjä ja muistikuvia ihmisistä ja tapahtumista*. Helsinki: Otava.
- Wolff, Charlotta (2014a).** "Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä". *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, 350–377.
- Wolff, Charlotta (2014b).** "Kauppa, merenkulku ja liikenne". *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, 249–291.

Terijoen rajaseudun rauhaton rannikko

Se oli ajelehtinut Terijoen hiekkarannalle raskaan tuulen työntämänä yön hämärissä. Iso mustanpuhuva ruostunut rautapallo lojui vedenrajassa. Siitä sojotti useita jyrkeviä ulokkeita. Sarvimiina, olisivat vanhemmat ihmiset sanoneet ammuksen nähtyään. Paikalle sattuneelle kuudelle koulupojalle löytö oli kuitenkin uteliaisuutta kiihottanut aarre, jota ryhdyttiin kuumeisesti avaamaan kopsuttamalla ja puukolla rapsuttamalla. Miinan tutkimisen alkaessa kolme pojista juoksi etäämmäksi, mutta orpo-Aarne ja inkeriläisen pakolaisperheen kaksi poikaa jäivät tutkimaan kapinetta. Silloin se räjähti.¹

Terijoen hiekkarannat kiinnittyvät suomalaisten muistoissa lyhyen 1930-luvun² merikylpylöihin ja auringon kuumentamille hiekoille, mutta itäisen Suomenlahden navakat tuulet toivat aaltojen mukana rantaan muutakin kuin vilvoittavaa vettä.

Tässä artikkelissa esittelen ja arvioin Suomenlahden itäisimmän rannikon, ennen muuta Terijoen seudun, 1900-luvun alkuvuosikymmenille ajoittuvien yhteiskunnallisten tilojen ja luonnonympäristön muutoksia. Vesiluonto piiritti Terijokea avaten koko pitäjän pituudelta aavan näkymän länteen Suomenlahdelle ja lounaisessa kulmassa siintävään Kronstadtin linnoitukseen³, josta pimeään tullen vilkkui punainen majakkavallo kuin Sauronin silmä. Suuresta itänaapurista terijokelaisten maat erotti kapea Rajajoki ja Terijoen kirkonkylän halki lipui laiskasti soukka oja, Terijoki. Kunnan itäistä reunaa täplittivät lisäksi Haukijärvi ja Kaukjärvi. Vesiluonto oli näin alati läsnä terijokelaisten arkisessa elämässä, saapumisissa ja lähdöissä, mutta sen lisäksi se visualisoi kansallisissa maisemakuvastoissa⁴ rannikkovyöhykettä Terijoelta Uuraaseen raikkaana merimaisemana ja kultaraamisena ikkunana länteen. Sitä ilmentää Olavi Paavolaisen ihannoiva toteamus, että Kannaksen ranta-alue oli Suomen kaunein ja elämäniloisin rannikko.⁵

Vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä rannikkoyhteisöt kokivat kuitenkin valtavan mentaalisen ja yhteiskunnallisen muutoksen, mikä nosti esille rajaseudun pimeän puolen, vastakuvan Paavolaisen maalaamalle onnelliselle

Kannaksen ranta-alueiden sosioekonomista elämää virvoitti keisariaikana Pietarin suurkaupungin meluisa elämänmeno, mutta vuoden 1917 vallankumousten jälkeen rajaseutuja alkoivat painostaa raskaasti bolsevistisen Neuvosto-Venäjän levottomuudet. Kuvassa alueita erottava kahlattavan kapea Suomenlahteen laskeva Rajajoki.

rannikkoelämälle. Synkät pilvet varjostivat seutua ensin hallinnollisen venäläistämiskauden (1908–1917) ja sitäkin synkemmin Venäjän vallankumousten sekä Suomen ja Venäjän sisällissotien raa’an ja sekasortoisen ajanjakson ajan (1917–1922). Turistina seudulla asustellut Ilmari Kianto kirjasi osuvasti ylös 1920-luvun puolivälissä, että itäisen Suomenlahden rannikko muistutti Sargassomerta, ”kadonneitten ja iäksi haaksirikkoutuneiden laivojen, hylkyjen, rumilasten, Noakin arkkiin ja Odysseuksen puuhevoson seutua”.⁶

Raja-alueita ankarasti koetelleiden sisällissotien kiihdyttämä yhteiskunnallinen tila – etniset ja poliittiset jännitteet, elinkeinorakenteen muutokset ja kuumentunut geopoliittinen asema – syöksi Kannaksen rantapaikat nopeasti varakkaiden venäläisturistien lomaparatiisista suljetuksi sotilasalueeksi. Keväällä 1918 tiukasti vartioitu Rajajoen valtakunnanraja moninkertaisine kontrollijärjestelmineen sulki valtatie Pietariin. Raja-alueen erityisyyttä korosti Suomen oloissa poikkeuksellinen sisäinen passijärjestelmä 1918–1925.⁷ Kansalliselle turvallisuudelle ongelmalliseksi muodostunut Terijoki avautui Suomenlahdelle, mutta silläkin suunnalla tuli vuonna 1920 vastaan tiukka raja

Suomenlahden itäinen rannikkoalue. Tummalla merkittynä näkyy Suomen valtion turvallisuuden kannalta ongelmalliseksi määritelty Suomenlahden itäinen rannikkoalue. Sitä hallitsivat Kronstadtin ja Pietarin meriliikenne, sotilaalliset toimet, miinoitukset ja äänisaaste.

Suomen rauhanneuvottelijoille, mutta myös paikallisille kalastajille ja matkailijoille. Alueen ihmisten toimintapiiri kapeni merkittävästi. Rajasulkujen jälkeen *Suomen Kuvalehti* kirjoitti Terijoesta kuolleen kylänä, joka ennen oli ollut täydellinen kesäpaikka: nyt vilkas kylä oli muuttunut pelottavan hiljaiseksi ja lamaantuneeksi. Koristeelliset pitsihuvilat seisoivat rannoilla hylättyinä entisen elämän muistomerkkeinä.⁸

Tutkimuksellinen viitekehys

Artikkelini keskiössä on *rannikko*, tarkemmin sanottuna Itämeren itäisen rannikkoseudun ajassa muuttuva ilme. Kirjallisuudentutkijat ovat todenneet, että veden ja maan, luonnon ja kulttuurin rajamaalla sijaitseva ranta toimii mahdollisuuksien maisemana, jossa piilee muutoksen itu.⁹ Muutoksen, joka saattoi johtaa myönteiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen (uuteen alkuun) tai kielteiseen kierteseen (periferisoitumiseen). Terijoella, missä elettiin rannalla ja transnationaalista rannasta, mutta myös kivuliasta muodonmuutostaan elävän punaisen imperiumin rajanaapurina, yhteisö joutui 1910–1920-lukujen murtumassa arvaamattomaan geopolittiseen ja sosioekonomiseen välitilaan

(*in-between space*), kahden ideologioiltaan hyvin erilaisen maailman puristukseen.¹⁰ Kesti vuosia ennen kuin rantakylät pääsivät kohtuullisen normaaliin elämänmenoon, mutta yhä silloinkin Kannaksen rannikko oli Suomen oloissa poikkeuksellisen jännitteinen ja rauhaton.

Esitykseni tutkimuksellisen viitekehyksen muodostaa uudella tavoin määritelty rannikkohistoriallinen tutkimussuuntaus. Niin sanottu uusi rannikkohistoria (*new coastal history*) painottaa eroaan yhtäältä perinteisen merihistorian (*maritime history*) ja toisaalta maa-alueiden historioiden lähestymistapoihin. Uusi rannikkohistoria hyödyntää toki näitä molempia tutkimusalojen menetelmiä ja tulkintaraameja, mutta laajentaa merien ja rannikkojen tutkimuksen kenttää merkittävästi maskuliiniseksi koetun merenkulun, seiloreiden, meritaistelujen, kauppalaivastojen, laivanrakennuksen ja merirosvojen historioista enemmän sosiaali-, kulttuuri- gender- ja ympäristöhistorialliseen suuntaan.¹¹

Asuttuja merenrantoja on uuden rannikkohistorian piirissä lähestytty pääosin neljästä rannikon eri merkityksiä avaavasta näkökulmasta. Ensinnäkin rannikot on nähty geopolittisesti sensitiivisinä *poliittisina rannikkoina*, mitä indikoivat muun muassa valtakunnanrajojen läheisyys, tullilaitokset, vartiotornit, rajakyltit ja merialuerajat. Toisaalta niitä on tutkittu *antropogeenisena rannikkoina* eli ihmisten rakentamina tiloina, mitä ilmentävät muun muassa laitusrakennelmat ja tekosaaret. Veden äärisyys on nähtävissä myös tutkimuksissa, joissa korostuvat *kulttuuriset tekijät*, kuten hiekkarantaelämä ja siihen liittyvät sosio-taloudelliset matkailukäytännöt. Rannikoiden historiaa on konstruoitu myös *urbaaneina* tiloina, jolloin katse kohdistuu kaupunkimaisiin yhteisöihin meren äärellä,¹² kuten Viipuriin tai Uuraaseen. Tässä yhteydessä itäisen Suomenlahden rannikkoa tutkaillaan holistisemmin, mainittuja painoalueita yhdistävänä ja lomittavana littoraalisena rannikkovyöhykkeenä (*littoral zone*).¹³

Michel Pearsonin mukaan littoraalisia yhteisöjä yhdistää toisiinsa meren likeisyys, symbioosi meren ja maan välillä, kansainvälinen ilme sekä ulapoille ulottuvan rantavyöhykkeen ihmisten ammatillinen ja kulttuurinen status. Saariyhteisöt ovat ehkä tyyppiesimerkkejä littoraalisesta elämäntavasta. Sen mukaisesti saaristolaiset tekevät töitä toisinaan merellä (kalastus), toisinaan maalla (pienviljely) riippuen sesongista. Itäisen Suomenlahden saariyhteisöissä kalastajat omistivat lähes aina myös viljelysmaata. Vuonna 1910 Suursaaren kalastajista 74 % harjoitti myös maanviljelyä. Seiskarissa osuus oli 89 % ja Tytärsaareissa peräti 99 %. Mantereen rannoilla Koivistolla 69 % kalastajista viljeli maata, mutta Terijoen (joka luettiin tuolloin vielä Kivennavan pitäjään) rannikolla enää 33 % kalastajista tarttui auran varteen. Vielä vuonna 1930 tehdyssä selvityksessä todetaan, että suurin osa itäisen Suomenlahden kalastajaväestöstä omisti maata sekä keskimäärin kolme lehmää ja hevosen.¹⁴

Pitkiä kausia merellä elävät merimiehet eivät sen sijaan välttämättä asetu littoraaliseen elämäntapaan, eivätkä liioin suuret merenläheiset kaupungit, jos niillä ei ole luontevaa yhteyttä mereen. Pienemmillä littoraalisilla yhteisöillä on arveltu olevan paljon enemmän yhteistä satojen kilometrien päässä ole- viin rannikkokyliin kuin naapurissa olevaan sisämaan asutukseen.¹⁵ Tämä on nähtävissä myös Terijoen osalta. Sen elämänmeno, elinkeinot, ruokakulttuuri, vaatetus ja jopa astiasto,¹⁶ olivat lähempänä Pietarin merellistä kaupunkielä- mää tai Inkerin rannikon kyliä kuin Kannaksen sisämaan maalaisyhteisöjä, kuten Valkjärveä tai Muolaata.

Tutkimukselliset vaikutteensa uusi rannikkohistoriallinen lähestymistapa on hakenut ranskalaisen historioitsijan Fernand Braudelin klassikkoteoksesta *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), jossa kolmen eri aikaulottuvuuden kautta tarkastellaan Välimeren aluetta itse meren – eikä kuten perinteisesti esitettyä olisi ollut luontevaa eli Espanjan hallitsija Filip II:n hallinnon – näkökulmasta. Braudelin ja muiden annalistien tutki- musasetelmat avasivat tuoreen ja kokonaisvaltaisen tavan hahmottaa veden- äärisiä toimintapiirejä ja merien vaikutuksia ja merkityksiä rantaihminen kokemushistorioissa.¹⁷ Uusi rannikkohistoria päivittää merien ja rannikkojen historian tutkimuksen 2000-luvulle.¹⁸

Suomessa Itämeren historian asiantuntija on taloushistoriaan erikoistunut emeritusprofessori Yrjö Kaukiainen, jonka väitöskirja *Suomen talonpoikaipur- jehdus 1800-luvun alkupuoliskolla* ilmestyi jo 1970. Kaukiainen totesi vuonna 2015 ihmettelevänsä, miksi merihistoria nähdään usein historian romanttisena reuna-alueena, jota ei tarvitse ottaa ihan vakavasti.¹⁹ Itämeren tutkimus on kuitenkin sekä teemoiltaan että metodeiltaan laajentunut ja monitieteistynyt viime vuosina etenkin ympäristöhistoriallisen tietoisuuden lisääntyessä.²⁰ Ilmastomuutos on virittänyt myös humanistisen ympäristötutkimuksen²¹ piirissä toimivat tutkijat suuntaamaan katseensa vesiluontoon laajemmin kuin vain hallitsevasta luonnontieteellisestä näkökulmasta, kuten moniaistisuuden ja kokemuksen historioiden sekä kulttuuriperinnön kautta.²²

Tutkimusmetodeina tässä mikrohistoriallisesti²³ orientoituneessa empiirises- sä esityksessä hyödynnetään kvalitatiivista tiheää lukemista, jossa korostuvat aineistojen kokemukselliset ajan, tilan ja toimijuuden näkökulmat.²⁴ Pääläh- teenä ovat paikallinen ja alueellinen sanomalehtikirjoittelu (110 artikkelia)²⁵ liittyen Karjalankannaksen rannikon muuttuvaan elämänmenoon 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Työssä hyödynnetään myös rannikkoseudun entisten asukkaiden kirjallisia muisteluja ja Terijoen kesävieraiden seutukuvauksia²⁶ sekä viranomaisjulkaisuja. Varhaisten komiteanmietintöjen tietopohjana olivat kenttätöyt. Valtion kenttätöytäntekijät kiersivät rannikon kylissä haastattelemassa

ihmisiä muuttuvista oloista. Näin ne kertovat paikallisten ihmisten tarinaa ja ovat pikemminkin sosiologisia tutkimuksia kuin raportteja.²⁷ 1900-luvun alun pienilevikkiset paikalliset sanomalehdet ovat nekin erityisen antoisia tämän tyyppisessä tutkimuksessa, sillä ne valottavat kysymystä siitä, mitä tietoja ihmiset arkisissa keskusteluissaan kollektiivisesti jakoivat ja jopa kokivat yhdessä. Paikallislehti oli kuin kiertokirje tai käsinpainettu lehtinen, jossa nostettiin esille yhteisölle merkityksellisiä asioita aikana, jolloin radiota ei vielä ollut.

Oman leimansa Kannaksen rantaseudulle antaa se seikka, että 1910–1920-lukujen vaihteessa passimääräyksin suljetut rajakunnat²⁸ olivat pidempään kuin muut Suomen seudut sotatila-alueita. Toisaalta ne olivat Suomen korkeimman turvallisuusprofiilin seutua, mikä merkitsi sitä, että paikalliset näkivät, kuulivat ja kokivat rajaseudun poliittista arkea tässä ja nyt eli tiesivät enemmän kuin mistä pääkaupungin valtaledet kirjoittivat. Aluetta koskevan muistelmakirjallisuuden perustyyppi on nostalgissävyytteiset lapsuuskuvaukset, jotka tuottavat hyvin toisenlaista informaatiota kuin aikalaiskuvaukset paikallisissa ja alueellisissa lehdissä tai viranomaisaineistoissa. Käsillä olevia teemoja on esitetty hyvin vaillinaisesti muistelmakirjallisuudessa siitäkin syystä, että kootut muistelut painottuvat 1930-luvun aurinkoisiin paratiisikesiin. 1910–1920-lukujen vaihteen murtumassa Terijoki oli hyvin kaukana paratiisista.

Artikkelissani nostan esille kuusi itäisen Suomenlahden rannikkolaisten jokapäiväiseen elämään vaikuttanutta muutosilmiötä: a) kriisiaikojen miinoitusten uhat rannikkovesissä, b) alueella voimistunut melu- ja valosaaste, c) uusien aluerajojen vaikutukset kalastukseen ja salakuljetukseen, d) pakko-siirtolaisuus ja pienviljelyyn siirtyminen ja e) kotimaanmatkailun kuohahtava *flow*-ilmiö²⁹ sekä f) muutosprosessien keskeltä yllättäen nouseva orastava paikallinen luonnonsuojeluaate.

Miinaavaara!

Ensimmäisen maailmansodan aikana (1914–1918) saksalaiset ja venäläiset upottivat Itämerelle ja itäiselle Suomenlahdelle kymmeniätuhansia miinoja. Elo-syyskuussa 1914 venäläiset miinoittivat Suomenlahden suun, Porkkalan ja Tallinnan välisen alueen sekä Riianlahden, Tallinnan ja Helsingin edustojen merialueet saksalaisten Pietarin-hyökkäyksen varalta. Sodan aikana Helsingin eskaaderiin kuului lähes 40 miinalaivaa.³⁰ Suomenlahden poikki pudotettiin ainakin kolme vaarallista miinaketjua. Yksi rivistö upotettiin Suomen rannikolta Porkkalasta Tallinnaan Naissaaren edustalle, toinen saksalaisten 1914 asettama ketju ulottui Suomen rannikolta Luoteis-Viron Apollo-matalikolle. Kolmas miinakenttä kulki lännempänä Suomen rannikolta Neckmansgrundin

(virolaisittain Hiiu madalin) matalikolle. Miinoja laskettiin sekä sotalaivoista että sukellusveneistä niin kesällä kuin talvellakin. Itäisellä Suomenlahdella Seiskarin miinakenttä sekä ennen muuta Pietarin ja Kronstadtin edustat olivat tiheästi miinoitetut. Syvyysmiinoja nousi pintaan myrskyissä tai kun niiden kiinnitysvaijerit syöpyivät merivedessä poikki.³¹

Terijoen rannikon asukkaat oppivat osin kovienkin kokemusten kautta tuntemaan monenlaiset merimiinat. Yleisimpiä kelluvia miinoja olivat hyvin vaaralliset, kosketuksesta laukeavat sarvimiinat, mutta vedessä kellui myös sähkölaukaisimella toimivia miinoja, torpedoja sekä niin sanottuja pallomiinoja, jotka räjähtivät iskeydyttyään kovaan kohteeseen.³² Suomen rannikkopuolustuksen esikunta varoitti ja ehdottomasti kielsi rangaistuksen uhalla paikallisia ”anastamasta” Suomen sotalaitokselle kuuluvia miinoja. Niitä ei saanut lähestyä eikä koskea, vaan miinan havainneen oli tehtävä heti ilmoitus viranomaisille. Käytännössä ilmoitukset tehtiin Terijoella Rajavartiolaitokselle, vaikka määräyksen mukaan ne tuli toimittaa Helsinkiin Rannikkopuolustuksen esikuntaan. Tätä kautta ilmoitusmenettely oli kankea ja hidas, joten paikalliset ottivat usein ohjat omiin käsiinsä. Pula-aikaa kun elettiin, haluttiin miinoista irrottaa arvokas räjähdaines myytäväksi. Esikunta lupasi maksaa löydöistä palkkion: mikäli miina oli ehjä, palkkio oli 50 markkaa, muutoin vähemmän.³³ Myös aluetta valvova Rajamaan komendantti kielsi ankarien rangaistusten uhalla kajoamasta miinoihin. Varoitukset julkaistiin paikallisissa ja alueellisissa lehdissä, jotta ne tavoittaisivat mahdollisimman monet rantakyläen asukkaat.³⁴

Aina paikalliset eivät käsittäneet miinojen vaarallisuutta, vaan yrittivät aukaista niitä kuten artikkelin aluksi esitellyt terijokelaispojat kesäkuussa 1922. Myös aikuiset raahasivat löytöjään rannoilta irrottaakseen niistä myytäväksi kelpaavan. Eräskin koivistolainen pariskunta nosti verkoilla käydessään miinan veneeseensä, minkä seurauksena heistä löytyi sittemmin vain hitusia. Äitiä ja isää jäivät kaipaamaan kolme alaikäistä lasta.³⁵ Jo sitä ennen kahdessa miinaonnettomuudessa sirpaloitui kaksi isää ja heidän aikuiset poikansa. Kummassakin erillisessä tapauksessa toinen miehistä oli nostanut miinan kantaakseen sen kauemmaksi rannasta, jolloin se räjähti. Toisessa tapauksessa suremaan jäi vaimo ja viisi alaikäistä, toisessa vaimo ja neljä alaikäistä lasta. Erään kerran uskirkkolainen leskivaimo poikansa ja tuntemattomaksi jääneen miehen avustamana raahasivat rannalta löytämänsä miinan torppansa pihaan, jolloin se räjähti ja kaikki kuolivat silmänräpäyksessä.³⁶

Onnettomuuksia sattui myös vesillä. Norjalainen rahtialus ajoi ankkuroituun miinaan syksyllä 1924,³⁷ ja riikalaisesta purjealuksesta jäi vain *Andreas Riga* -peräpeili jäljelle muistuttamaan kohtalokkaasta kohtaamisesta.³⁸ Purjehtimassa Suursaaren tienoilla olleet kolme poikaa taas menivät lähemmäksi

katsomaan kelluvaa miinaa ja räjähtivät kappaleiksi.³⁹ Terijokelaiset ja koko itäisen Suomenlahden ranta-asujat tunsivat uhkaavan pommivaaran paljon senkin jälkeen kun ensimmäisen maailmansodan ja Suomen sisällissodan taiselut sekä Neuvosto-Venäjän synnytyskarjahdukset olivat hiljentyneet. Eräänä kesäkuun päivänä 1923 hiekoille ui venettäkin pidempi torpedo, jota kuvattiin sanomalehteen kahden ratsuin paikalle tulleen sotilaan seurassa.⁴⁰

Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä marraskuussa 1918 asetettu suomalais-venäläis-saksalainen sekakomitea otti ohjelmaansa miinakenttien puhdistamisen. Suomen ja Neuvosto-Venäjän osalta meriturvallisuus oli puheena myös Tarton rauhanneuvotteluissa 1920.⁴¹ Myös eduskunta otti kantaa ilmeiseen ongelmaan osoittamalla rahaa miinojen raivaustöihin Suomen aluevesillä: vuosina 1919–1923 käytettiin miinojen eliminoimiseen 22 miljoonan markkaa. Syksyllä 1923 löydettiin kuitenkin jälleen uusi miinakenttä, josta neuvostoliittolaiset neuvottelijat eivät olleet puhuneet mitään. Raivauslaivat puhdistivat myös itäisiä Seivästön ja Inon alueen vesiä 74 kilometrin alueelta.⁴²

Elokuussa 1927 summattiin, että kahdeksan venäläistä niin sanottua linoituspommia nostettiin ja tehtiin vaarattomaksi kuukauden aikana. Miinat olivat levinneet Viipurinlahdelta Uuraan tekeillä olevasta aallonmurtajasta Koivistsalmelle ja pitkän rannikkoa ja saaria.⁴³ Koivistolla oli Itä-Suomen paras merisatama, jota saaristo suojasi tuulilta muodostaen 20 kilometriä pitkän ja noin kolme kilometriä leveän suursatama-alueen. Ranta oli pääosin syvää, ensiluokkaista laiturialuetta, joten miinanraivaus oli erityisen tärkeää niillä vesillä.⁴⁴

Parikymmentä vuotta myöhemmin, toisen maailmansodan loppuksi, Suomen oli jälleen siivottava sen rannikoille laskettuja vanhoja miinoja sekä uuden sodan aikaiset 60 000 miinaa. Tehtävä annettiin parille tuhannelle nuorelle varusmiehelle, joiden tuli suoriutua tehtävästä parissa vuodessa, mutta yhä senkin operaation jälkeen miinoja jäi kellumaan tai lojumaan merenpohjaan. Eräs raivaustöissä ollut varusmies on muistellut, että he kyllä tiesivät, missä Suomen ja Saksan laskemat merimiinat olivat, mutta eivät tienneet, missä Neuvostoliiton 20 000 miinaa väijyi. He joutuivat välirauhansopimuksen 1944 mukaisesti raivaamaan ensimmäisenä juuri Leningradin ja samalla Terijoen edustan vesiä. Työ oli vaarallista hakuammuntaa: miinanpurkutyössä miina heilui, vesi keinui ja mies sen mukana.⁴⁵

Voimistunut melu- ja valosaaste

Terijoen rannikkoa leimasi ja sen kohtaloa säätelivät ja rytmittivät Pietarin miljoonakaupungin ja Retusaaren⁴⁶ kärjessä olevan Kronstadtin sotilasalueen läheisyys, äänet ja valot. Linnuntietä mainittuihin asutuksiin oli Terijoelta

Inon patterin tykit suuntautuivat Suomenlahdelle. Kuva on vuodelta 1918.

vain 25 kilomeriä.⁴⁷ 1890-luvulla liikennettä Kronstadtista suomalaiskylään oli hoitanut Kaarle-laiva, mutta linja lopetettiin kannattamattomana.⁴⁸ Kronstadtin halunneet pääsivät sinne omillakin veneillä. Terijoen kuulumista Pietarin puolustuspiiriin alleviivasivat linnoitussuunnitelmat vuonna 1909. Tuolloin venäläiset linnoitusinsinöörit mittailivat Terijoenlaikkaa puolustuslinnoitukselle ja kyselivät maanomistajilta hintoja ostaakseen näiltä ranta-alueita.⁴⁹ Valituksi tuli Terijoen naapurista Uudenkirkon Ino, jonne venäläiset rakensivat vuosina 1909–1916 jykevän linnoituksen.

Rannikkolinnoitusten ketju kulki pitkin koko itäistä Itämeren rannikkoa sekä Suomen, Venäjän että Viron rannoilla. Vuosina 1890–1917 Kronstadtin linnoitusta uusittiin ja vahvistettiin, ja sen rakentamisessa käytettiin uutta materiaalia, betonia, samalla kun linnoitusta laajennettiin merelle. Terijoki jäi rakennushank-

keiden väliin. Uudet linnakkeet *Obrytsev* ja *Totleben* rakennettiin kilometrin mittaisille keinotekoisille saarille ja niiden betoniosat nousivat kymmenen metrin korkeuteen meren pinnasta. Kaikkiaan kyseisenä aikana rakennettiin viisitoista linnoitusta 17:lle keinotekoiselle saarelle.⁵⁰

Terijoen edustalla oli erityisen vilkas sotalaivaliikenne etenkin keväällä 1918, sillä kaikkiaan 236 venäläisalusta kotiutettiin Helsingin kautta Kronstadtin ja Pietariin.⁵¹ Kronstadt ei ollut mikään tavallinen rantakylä, vaan yhdistetty kaupunki, linnoitus ja laivastotukikohta, ja sen ääni- ja valomaailmat olivat sen mukaisia. Vuonna 1917 siellä oli 82 000 asukasta (20 000 sotilasta, 12 000 merimiestä ja 50 000 siviiliä). Vuonna 1919 kaupunkia evakuoitiin, mutta tammikuussa 1921 siellä asui edelleen noin 50 000 henkilöä.⁵²

Kaiken lisäksi myös englantilaisilla oli Venäjän sisällissodan (1917–1922) aikana itäisen Suomenlahden rannikolla Baltian itsenäisyystaistelua tukeneita ja

bolsevikkivaltaa vastustaneita laivueita, sukellusveneitä ja miinanraivaajia. Heidän pääasiallinen tehtävänsä oli estää bolsevikkilaivastoa lähtemästä kotisatamastaan Kronstadista. Englantilaiset pitivät Koivistonsalmea tukikohtanaan kesäkuusta 1919 lähtien hyökätessään kohti Kronstadtia Suomen hallituksen hyväksynnällä.⁵³ Tilanteen sotilaspoliittista jännitteisyyttä kuvaa se, että hallitus julisti rajaseudun kunnat jatkettuun sotatilaan 10.5.1919. Kesäkuussa 1919 Terijoelle ja Koivistolle asettui myös brittiagenteja, jotka yön pimeydessä kävivät tiedustelumatkoilla Venäjän rannikolla Rajamaan komendantin ja suomalaisten salakuljettajien avustamana.⁵⁴

Koivistonsalmesta on matkaa Kronstadtin vain 48 kilometriä. Kesällä 1919 Englannin laivaston kaksi nopeakulkuista torpedoin varustettua rannikko-moottorivenettä siirrettiin Hangosta Terijoelle. Veneet oli tarkoitettu tiedonhankkijoiden ja englantilaisten agenttien kuljetukseen lahden yli, mutta yksi niistä kävi tuhoamassa myös venäläisen sotalaivan Neuvosto-Venäjän rannikolla. Jälleen elokuussa 1919 käytiin Kronstadtin sisäsatamassa äänekäs meritaiselu, jossa englantilaiset hyökkäsivät venäläisiä vastaan vaurioittaen useita bolsevikkien sotalaivoja. Englantilaiset lähestyivät Koivistolta käsin uhkarohkeasti pienin moottoritorpedovenein yön pimeydessä ohittaen pommittajien tukeamana rantaa suojelevat miinaesteet. Terijoelta saattueeseen liittyi torpedoin varustettu nopea moottorivene, joka näytti tietä kohti Kronstadtin satamaa. Venäläisiä harhautettiin monista eri suunnista tulevilla pommituskoneilla. Iskut aiheuttivat tuhoa venäläislaivoille ja satamarakenteille. *Karjala*-lehti iloitsi englantilaisten ”urotyöstä”.⁵⁵

Äänisaastetta riitti rannoilla muutenkin. Kesäkuussa 1919 Kronstadtissa räjähti kokonainen miinavarasto.⁵⁶ Vielä 1921 Inkerinmaan rannikolla Oranienbaumissa valmisteltiin valkoisten joukkojen uutta hyökkäystä Kronstadtia vastaan. Sen viereinen linnoitus Yhinmäki, jota sanottiin vahvimmaksi rantapatteriksi mantereen puolella, oli edelleen bolsevikkien hallussa.⁵⁷ Teriojen Rajavartiopataljoonan tarkkailijat rekisteröivät päivittäin osin ilman maatumuksia olleiden lentokoneiden tuloa Suomen ilmatilaan, niiden kaarteluja merirajan sisäpuolella ja pommien pudottelua. Erään kerran lentokoneet menivät Teriojen kautta matalalla Koiviston suuntaan ja pudottivat kolme pommia Vemmelsuun kylään: henkilövahinkoja ei tullut, mutta paine rikkoi ikkunoita. Näin tapahtui myös toisella kerralla, jolloin lentokone tuli Kronstadtista ja pudotti kaksi pommia lähelle Kuokkalan kylää sekä pommit myös Tyrisevän ja Inon välille. Ei ollut ihme, että Terijoella rajakomendantti pelkäsi venäläisten iskevän Terijoelle kostoksi englantilaisten hyökkäyksistä. Venäläisen tykistön kantomatka oli 29 kilometriä eli he olisivat voineet halutessaan pommittaa Teriojen maan tasalle.⁵⁸

Rannikolla ihmiset katselivat uteliaina, jännittyneinä ja peloissaan Kronstadtin ilmapuolustuksen valokiiloja ja merialueen sotaisaa näytelmää.⁵⁹ ”Syksyn pimeydessä vavahduttivat maisemaa valonheittäjien huikeat kiilat, ja talvisin hehkui eteläinen taivas uhkaavan läheisen jättiläismaan miljoonakaupungin valoista.”⁶⁰ Venäläistyksistön harjoitusammuntoja pantiin toimeen jatkuvasti vain neljän kilometrin päässä Terijoen rannasta pitkin 1920-lukua. Eräänkin kerran merelle oli rakennettu liikkuva maali: ”Lukuisat paikkakuntalaiset ja kylpylävieraat seurasivat mielenkiinnolla ammuntaa. Ne synnyttivät korkeita vesipatsaita.”⁶¹ Kumahtelevat kanuunat ylläpitivät taukoamatonta ”jyrinää ja jyskettä”, jotka tulivat etenkin Rajajoen rannan tuntumassa olevilta pattereilta.⁶²

Venäläislaivasto ylitti Suomen aluerajan muun muassa syyskuussa 1928, kun se aloitti harjoituksensa näköetäisyydellä Terijoelta. Laivojen tykit oli mielenosoituksellisesti suunnattu Suomen rannikolle. *Karjala*-lehden mukaan bolševikkien häikäilemättömyys ja röyhkeys lisääntyivät päivä päivältä. Kymmenen sotalaivan eskadroona – johon kuului lisäksi kaksi linjalaivaa, neljä miinanlaskijaa, kaksi risteilijää ja kaksi koululaivaa – ajoi lähelle Seiskaria, mistä se suunnisti kohti Uudenkirkon Jukkolan kylää. Laivue ohitti Suomen rannikon Inon kohdalta 2,8 kilometrin⁶³ päässä rannasta ja suunnisti Kronstadtin majakkaa kohti.⁶⁴ Toisella kerralla kaksi venäläistä torpedohävittäjää oli vain vajaan kahden kilometrin päässä Suursaaresta.⁶⁵

Pietarin puolustuslinnoitusketju piti todellakin huolta siitä, ettei ranta-asukkailta puuttunut orkesterinsoitanta, kuten Terijoen kesävieras Ernst Lampén asian ironisesti ilmaisi: ”Siellä kanuunat jyskäävät harva se päivä ja muistuttavat meitä siitä, että maailmansota on loppunut.”⁶⁶ Eräs paikallinen on muistellut pelottavia syysöitä Terijoen rannalla. Tilanteesta teki pelottavan meren kohinan ylittäneet venäläisen laivaston taisteluharjoitukset: kun tulitus alkoi, taivas välähteli kuin salamaniskuista. Sitä seurasivat rysähdykset, jotka vavahduttivat taloja. Ikkunat helisivät ja toisinaan jopa rikkoutuivat, ovenrivat rapsahtelivat puisissa kortteereissa ja makuusijat tuntuivat hypähtävän paikoiltaan. Aivan rannan tuntumassa ammuttiin sekä laivoista että linnakkeista, joita oli Totlebenin tekosaarilla, Kronstadtissa ja Yhinmäellä Inkerinmaan rannikolla vastapäätä Inoa. Ammuntojen tulenvälähdykset näkyivät jatkuvina valojuovina ja valonheittäjien kiilat kiersivät ahkerasti taivaalla.⁶⁷ Toinen katseleja on kertonut, että öiseen aikaan saattoi kymmenkuntakin valonheitintä valaista taivasta. Niiden valo oli niin kirkasta, että Suomen puolella valonheittimien pyyhkäisyssä pystyi lukemaan lehteä kuin kirkkaassa päivänvalossa.⁶⁸

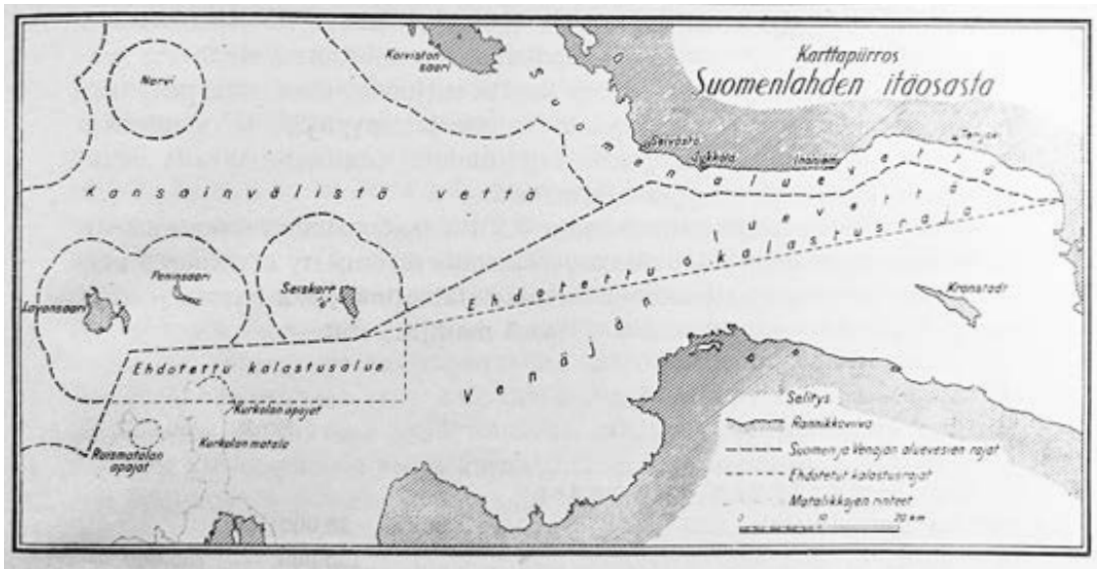
Rannikon levottomuus ei päättynyt ensimmäisen maailmansodan pommituksiin, vaan uusi rutistus koettiin vielä maaliskuussa 1921, kun Kronstadtin tukikohdan matruusit nousivat kapinaan Leninin bolševikkikomentoa

Epäonniset Kronstadtin kapinalliset pakenivat juosten Terijoelle jäitä myöten maaliskuussa 1921.

vastaan. Kapinan kukistuttua monet valkoiset kapinalliset pakenivat saarelta jäätä pitkin Terijoen rantakylään Ollilaan ja Kuokkalaan ja muille ranta-alueille. Pakolaisia tuli noin 6 300 ja heidät sijoitettiin aluksi Inon ”keskitysleirille” Amerikan Punaisen Ristin ryhtyessä huolehtimaan heidän muonituksestaan. Inossa oli täydessä kunnossa leiri saksalais-venäläisten sotavankien vaihdon ajoilta.⁶⁹ Raja suorastaan kuhisi elämää, sillä inkeriläiset pakolaiset toivat usein mukanaan omaisuuttaan, etenkin karjaa. Eräänkin kerran rajaa ylitti pakolaisen mukana 58 lehmää, 15 hevosta sekä lukuisia muita eläimiä.⁷⁰

Rannikosta tuli 1910–1920-lukujen taitteessa taistelutanner. *Karjala*-lehti kirjoitti, että vieras isäntä [Venäjä] oli rakennuttanut satoja miljoonia maksavan, ensiluokkaisen linnoituksen Inoon, mikä oli hallinnut rannikkoihmisten elämää ja maisemaa, mutta josta oli jäljellä enää vain rauniot. Ennen niin vilkas Inon rannikkoyhteisö laajoine ratapihoineen oli nyt vain yksinäinen junapysäkki.⁷¹ Venäläiset olivat räjäyttäneet linnoituksen vetäytyttyään alueelta toukokuussa 1918. Terijoen varuskunta sotilaineen, kasarmeineen, komentoäänineen ja sotilaskuljetuksineen keskitettiin Suomen itsenäistymisen jälkeen ulommaksi rajasta Terijoen keskikylälle eli kirkonkylälle.

Tarton rauhankirjassa 1920 piirretyt Suomenlahden itäiset merialueajat. Suomen aluevesiraja kulki hyvin lähellä Suomen rannikkoa. Suomalaiset pyrkivät esittämään sen laajentamista 1920–1923, mutta turhaan.

Taantuva kalastus, nouseva salakuljetus

Sen lisäksi että Terijoen lähivesillä oli poliittisten levottomuuksien ja sotilaallisten aktien vuoksi lähes mahdotonta liikkua, oli kalastusolojen muutos pitkällä aikajänteellä sitäkin dramaattisempi. Kriisiytyneen alueen elinoloja tutkineen komitean mukaan vuoden 1918 rajasulku Pietariin lamaannutti koko Kannaksen, ei vain rannikkoa. Kipeimmin se kosketti kalastusta, merenkulkua ja huvila-asutusta.⁷² Tarton rauhansopimuksen 1920 nojalla määrätyt aluevesirajat olivat erittäin haitalliset Kannaksen rantakansan kalastukselle, kun parhaat pyyntipaikat jäivät Venäjän puolelle.⁷³ Rauhansopimuksen mukaan aluevesiraja kulki Rajajoki–Seivästö-osalla vain 2,8 kilometrin päässä rannasta. Venäjän alue alkoi siitä välittömästi ilman väliin jäävää perinteistä kansainvälistä vesialuetta. Raja oli niin lähellä Seiskarin ja Lavansaaren eteläkärkeä, että kalastajat menettivät kymmenittäin perinteisiä kala-apajiaan. Ennen rajasulkua suomalaiset olivat vapaasti kalastaneet Kronstadtia ympäröivissä vesissä aina Pietarin edustaa myöten palaten yöpymään milloin kotiinsa, milloin levähtivät Inkerin rannikon kylissä. Kaventuneet vesirajat muodostuivat isoksi ongelmaksi juuri Terijoen, Uudenkirkon, Seiskarin ja Lavansaaren kalastajille.⁷⁴ Kun rannikon kalastajat olivat pakotettuja kalastamaan naapurin puolella, takavarikoivat venäläiset heidän kalliit pyydyksensä.⁷⁵ 1930-luvulla Neuvostoliiton merirajavalvonta tiukkeni entisestään.⁷⁶

Kalastus oli Suomenlahden itäisissä rannikkoköylissä tärkeä elinkeino vuosisadan vaihteessa rahdinajon ja venäläisturismin ohella. Vanhoista valokuvista nähdään, että osin aidatuille hiekkarannoille oli pystytetty pari-kolmemetrisiä telineitä, joissa verkot suoritettiin, puhdistettiin ja korjattiin. Suuret merirysät kuivuivat niin ikään rannoilla lokkien kirkunassa. Kalastuskunnat, isät ja pojat, kalastivat verkoilla, siimoilla ja rysillä. Vanhoja kalastustapoja harjoitettiin vielä 1920-luvun alussa, joskin ne olivat vähin erin häviämässä. Tuulastaminenkin kiellettiin vuoteen 1920 tultaessa.⁷⁷

Suomenlahden itäisen rannikon apeita kalastajia 1930-luvulla.

Paikkakunnan vanhoihin kalastustapoihin kuului yhteiskalastus nuotilla, mikä oli leimallisesti talvikalastusta. Perinteisesti koko kylä oli muodostanut nuottakunnan, sittemmin yksittäiset talolliset liittoutuivat keskenään. Ennen venäläisten hiekkarantaturistien tuloja ja menoja kalastuksen rytmi oli pyörittänyt rannikkolaisten vuodenkiertoa. Talvikalastukseen alettiin hankkiutua jo lokakuussa ostamalla uusia kalastusvälineitä, ja naisväki ryhtyi korjaamaan nuottia ja verkkoja. Jäiden vahvistuttua joulutammikuussa kiirehdittiin reenkanssa noin neljän kilometrin päähän rannasta. Kalastajat kulkivat sovittuun leiripaikkaan yhdessä, mutta hajaantuivat sieltä kukin pienryhmä omille apajapaikoilleen. Rannoilla saaliita odottivat niin sanotut raasselit, jotka veivät tuoreet kalat Pietariin tilaajille. Osa kaloista suolattiin Viroon vietäväksi.⁷⁸

Merikalastajan ammatti oli vaarallinen ja hukkumistapauksia sattui vuosittain. Erään kerran ulapalla työskennellyt kalastaja 13-vuotiaan apupojan kanssa joutui myrskyn yllättämäksi. Valtava aalto ahmaisi veneen alleen ja poika huuhtoutui mereen. Kalastaja sai kiinnitettyä itsensä köydellä veneen perään ja ajelehti myrskyn kourissa neljän kilometrin päässä olleelle saarelle. Poikaa ei koskaan löydetty.⁷⁹ Toisessa tapauksessa kuolleen miehen ruumis ajautui myrskyn heittämänä Terijoen rantaan. Taskussa olevien tavaroiden perusteella hän oli kalastusretkellä ollut venäläinen työmies. Aina tuulen mukana ajelehtineet ruumiit eivät olleet kalastajia. Ankarasta ajasta kertoo se, että eräänkin kerran rantavedessä kellui alaston miehen ruumis, jonka hiukset olivat palaneet ja vartalossa oli useita luodinreikiä.⁸⁰

1920-luvun alun rajoitusten seurauksena kalansaaliit pienenevät. Suomen puoli oli suhteellisen matalaa eikä siinä voinut paikallisten mukaan harjoittaa tuottavaa kalastusta.⁸¹ Muun muassa vuosina 1922, 1923 ja 1926 saatiin heikko kalansaalis, samoin 1929 koettiin ”vakava kato”,⁸² minkä johdosta muun muassa Suursaarella järjestettiin tietöitä hätäaputoinä. Lavansaareen alettiin puolestaan puuhata kunnan satamaa, Seiskariin moottoriveneväylän avaamista sekä Inojoen ja Kiisselisuon kuivatusta hätäaputoinä.⁸³ Parhaita kalastuspaikkoja koko rannikkoseudulla olivat Härkälän, Mannolan ja suurimpien saarten lähialueet, kuten Suursaaren, Tytärsaaren ja Seiskarin lähivedet. Pääasiallisena saaliina saatiin silakkaa, ahventa, särkiä, säynäitä, mutta myös siikoja, lohia ja ankeriaita tarttui verkkoihin.⁸⁴

Kalansaaliiden niukentuminen ei ollut vain Kannaksen rannikkokyläiden ongelma, vaan sama ilmiö oli nähtävissä koko Itämeren alueella. Sen syyksi nähtiin teollistuminen: tehtaat, myllyt, sahat ja sähkölaitokset patosivat jokia ja koskia aiheuttaen vakavia ongelmia kalojen kutemiselle.⁸⁵ Kalastusammattimien heikentymistä selitettiin myös sillä, ettei koko maassa ollut kuin yksi kalastusammattikoulu. Se oli vuonna 1901 perustettu ja sisävesikalastukseen suuntautunut Evon ammattikoulu Hämeessä. Sen lisäksi oli järjestetty kansanopistokursseja merikalastuksesta muun muassa Virojoella.⁸⁶ Terijoen seudun elinkeinoja kartoittaneet haastattelijat totesivat ykskantaan, että kalastajien asema oli romahtanut sitten vuosisadan alun. Perheet olivat velkaantuneet ja köyhtyneet: Terijoen keskikylän rannassa oli 1928 enää 12 kalastajavenettä, Kuokkalan rannassa 15. Kymmenisen vuotta aiemmin niiden lukumäärä oli ollut moninkertainen.⁸⁷

Karjala-lehdessä valitettiin myös sitä, että kieltolaki (1919–1932) oli saanut etenkin rannikkoseudun huonoon jamaan ajamalla väen salakuljettajiksi. Etupäässä kuljetettiin pirtua, mitä oli kaikkialla saatavilla.⁸⁸ Alueen ihmiset tiesivät, että viinan salakuljetus oli erityisesti saarelaisten ansaintakeino. Juuri he kuljettivat ja välittivät ”Saksan silkkiä” ja ”Riian balsamia”: ”Kun kieltolaki tuli, niin synty virkosi”, kirjoitettiin *Karjalassa* keväällä 1924. Näin pääsi käymään, vaikka tullivartiostoa vahvistettiin ja rangaistuksia kovennettiin. Saarelaiset saivat virolaisesta viinasta kolmin-nelinkertaisen tulon, mikä houkutteli alalle nuoria miehiä ja naisia. Yksi moottorivenekuorma tuotti voittoa kymmeniätuhansia markkoja. Kalasta saatujen tulojen hupeneminen vei saarelaiset salakuljetuksen pariin. Alan kannattamattomuutta lisäsi se, että pyydykset olivat kalliita ja silakan arvokin oli laskenut. Millä ulkosaarelaiset oikein elävät, ihmeteltiin lehdessä.⁸⁹

Salakuljetus muuttui tiukentuneen valvonnan vuoksi 1920-luvulla ammattimaisemmaksi. Salakuljettajat muodostivat toimintarenkaita ja yhtiöryppäitä,

he olivat raskaasti aseistautuneita ja tuotteiden toimitusketjuun oli kiinnitetty aikaisempaa enemmän huomiota. Vuosikymmenen puolivälissä todistettiin, että keisarivallan aikainen pirtun salakuljetus oli ollut lasten leikkiä 1920-lukuun verrattuna. Paitsi Virosta, viinaa alkoi virrata myös suljetusta bolsevikkivaltiosta. Aunuksen Karjalassa Suomen rajan läheisyyteen oli tätä tarkoitusta varten perustettu erityinen viinatehdas. Kerrottiin, että viinakaupassa oli osallisena bolsevikkimaan rajavartijoita. Samaa todistettiin myös Suomen puolella.⁹⁰ Salakuljetuksen keskuksen sanottiin olevan Lavansaassa. Esimerkiksi kevätkauden 1927 aikana tullivartio rekisteröi viisi ulkolaista laivaa, jotka siirsivät spriilastinsa moottoriveneisiin Seiskarin ja Koiviston välillä. Veneissä pirtu kuljetettiin pienemmissä erissä mantereelle. Vuodessa arveltiin tällä konstin kuljetettavan miljoona litraa spriitä. Pidätyksen uhatessa kanisterit heitettiin mereen.⁹¹

Rajan taakse bolsevikki-Venäjälle salakuljetettiin Suomesta elintarvikkeita, hevosia ja monenmoista käyttötavaraa neuloista työkaluihin, paperista aseisiin ja käsilaukuista kokaiiniin. Esimerkiksi Seiskarin väki oli erikoistunut välittämään saippuaa ja suolaa.⁹² Kaikki kelpasi tavarapulasta ankarasti kärsivän Pietarin markkinoille. Viipurin tullikamari takavarikoi salakuljettajilta vuoden 1925 aikana noin 72 000 litraa spriitä sekä lisäksi muita viinaksia, kuten konjakkia, viskiä, liköörejä, viinejä sekä palo- ja kuminaviinaa. Edellisenä vuonna käräjillä käsiteltiin 415 salakuljetusjuttua, 1925 jo lähes 600.⁹³ Salakuljetusta harjoitettiin pakon edessä oman hengenvahdun uhalla. Eräskin salakuljettaja oli joutunut joulukuisessa jäisessä pyryssä eksyksiin merellä hevosineen ja jumittunut kelluvalle jäälautalle. Myöhemmin jäätyneet matkalaiset löydettiin Venäjän rannikolta pirtulasteineen.⁹⁴

Viinan vapaa saanti näkyi rannikon yhteisöissä. Paikalliset valittivat, että nuoriso hoilasi teillä ja kujilla ja hoiperteli ”virolaisen” vaikutuksesta. Sitä ei sopinut ihmetellä, sillä oltiinhan rannikolla, jossa tavaran saanti oli helpompaa kuin sisämaan tiukassa valvonnassa. Etenkin Uudenkirkon Taikinan kylän miesten kerrottiin syyllistyvän tähän levottomaan käytökseen: ”Näyttävät iltoissa sitä paljon puhuttua suomalaista sisua.”⁹⁵

Salakuljettajat käyttivät toimissaan saaristolaisveneitä, joissa oli kaksinkertainen runko ja kaksinkertainen kajuutan lattia. Talvella taas viina tuotiin pohjaltaan kaksinkertaisissa reissä. Kuljetusta varten oli kehitetty uudenlaisia litteämpiä kuljetusleijä. Ne olivat noin puolen metrin mittaisia, 25 senttiä leveitä ja kolmen sentin paksuisia peltisäiliöitä. Tiedettiin myös kertoa, että ulkomerellä viinan tukkukauppa oli siirtynyt saksalaisten käsiin, joskin myös virolaisia oli bisneksessä mukana.⁹⁶ Suomen ja Viron kesken tehtiin sopimus väkijuomien salakuljetuksen ehkäisemisestä, mutta se ei juurikaan vaikuttanut

kaupan volyyymiin. Viranomaiset olivat identifioineet viinalaivojen kohtauspai-
kan Äransgrundin edustalle. Siellä laivat vaihtoivat Danzigin vapaavaltion lip-
puun. Eräs Ahvenanmaan edustalta tavattu sprillaiva oli rekisteröity Lontoossa.
Myös Viipurin edustalla oli saksalaisia sprillaivoja, samoin Kotkan edustalla
belgialaisia viinalaivoja. Alkoholin salakuljetus ulottui Terijoelta aina pohjoi-
seen Kemin rannikolle asti. Laivat ankkuroivat sopivasti Suomen aluevesirajan
tuntumaan ja rekisteröityivät maissa, jotka eivät olleet mukana salakuljetuksen
ehkäisysovimuksessa.⁹⁷

Oman salakuljettajajoukkonsa muodostivat bolsevikkeja tukeneet suoma-
laiset kommunistit, jotka kuljettivat rajan yli kiellettyä kirjallisuutta, lehtiä ja
kirjeitä, mutta myös agitaattoreita maanalaiseen työhön Suomeen. He kulkivat
osin Kannaksen maaikkunan eli Rajajoen yli sekä rajapitäjien Kivennavan,
Raudun ja Metsäpirtin metsikköjen läpi. Terijokelaiset hiihtivät Kronstadtin
jäitä myöten tai kahlasivat Rajajoen yli. Kaikkein tärkeimmille kommunistiku-
riireille ja siirtohenkilöille järjestettiin matka Suomenlahden yli joko veneellä
tai talvisin reellä. Järjestäjillä oli kaksi ”valtamerentakuista” eli myrskyjä kestä-
vää suurta moottorivenettä. Saarilla ja pitkin matkaa oli asemissa etappimiehiä
avustamassa rajanylittäjiä ja ihmisalakuljetusta. Tunnettu kommunisti on
kertonut, että salainen reitti kulki Pietarin edustalta Seiskarin ja Tytärsaaren
välistä aina Helsingin edustan saareen saakka siten, että heillä oli Inkerin ran-
nikolla Laukaanjoella etappi, jonne toverit toivat heille lastinsa (maanalaista
kirjallisuutta, matkarahaa ja agitaattoreita). Reitti toimi useita vuosia molem-
piin suuntiin ilman ongelmia.⁹⁸

Terijoen Rajavartiopataljoonan vartijat havaitsivat lähes päivittäin luvat-
tomia rajanylittäjiä,⁹⁹ joihin kuului myös kommunisteiksi arveltuja ihmisiä.
Erään kerran vartijat ajoivat takaisin rajan taakse Olga-nimisen Venäjän kansa-
laisen ja toisen kerran Venäjältä tullut ”punikkieukko työnnettiin takaisin rajan
yli” komendantin antaman ohjeistuksen mukaisesti. Usein Venäjältä tulleita
rajanylittäjiä ammuttiin kohti. Vastapuolelta puolestaan ammuttiin suoma-
laisia rajavartijoita. Kerran suomalaisvartijat saivat kiinni kaksi ”punikkien
lähettä”, jotka ammuttiin väitetyn pakoyrityksen aikana. Tällaisia ampumisia
tapahtui useita. Vartijat saivat kiinni myös lentolehtisiä Suomen puolelle hei-
telleen miehen, jonka he antoivat paikallisten suojeluskuntalaisten pieksää
tajuttomaksi. Vesialueella havaittiin niin ikään veneitä menevän Suomen puo-
lelta Venäjän rannikolle ja päinvastoin.¹⁰⁰

Talvisin jäiset salakuljetuspolut oli viitoitettu havuilla. Etenkin Seiskari
oli oivallinen etappipaikka, sillä sieltä oli matkaa Inkerin rannikolle kauppä-
kumppaneiden luo vain 18 kilometriä ja Kannaksen rantakylään 25 kilometriä.
Salakuljettajia otettiin kiinni sekä merellä että maalla. Kerran seiskarilaiset

tekivät ilmoituksen, että Etsivän keskuspoliisin miehet olisivat ampuneet erään inkeriläisen. Tämän hevonen ja lasti olivat pudonneet jäihin, ja miehen ruumis löytyi toisaalta ammuttuna. Samana talvena rajalta löydettiin myös terijokelainen salakuljettaja niin ikään ammuttuna. Kerran rajatarkastajat saivat kiinni terijokelaisen salakuljettajan ja kommunistien etappimiehen ampumalla häntä jalkaan. Mies oli yrittänyt paeta Viipurin vankikuljetusjunasta.¹⁰¹ Merireitti houkutti etenkin siksi, että maitse passirajan läpikulkeminen oli hyvin kontrolloitua suuntaan ja toiseen. Sekä seudun asukkaat että vierailijat tarvitsivat erityiset kulkuluvat, jotka piti hakea 2. divisioonan esikunnasta tai Rajamaan komendantilta Terijoen keskikylältä. Matka-anomuksia vastaanotettiin vain tunnin ajan arkipäivinä.¹⁰² Viranomaiset arvelivat tuskaantuneena, että kaikki kynnelle kykenevät rajaseudun asukkaat isännistä emäntiin, piiosta renkeihin ja rajavahdeista sotilaisiin harjoittivat salakuljetusta, ja että valtaosa salakuljettajista oli työväestöä.¹⁰³

Pakkosiirtolaisuutta ja pienviljelyä

Keskushallinnossa ja eduskunnassa seurattiin huolestuneena Kannaksen rannikon kehitystä maan itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen. Vuosina 1922–1924 työstettiin eduskunnassa kiihkeiden keskustelujen saattamana erityinen Rajaseutuohjelma, jonka pyrkimyksenä oli edistää raja-alueiden poliittista luotettavuutta poistamalla alueilta ei-toivottua vasemmistolaista ainesta. Kannaksen nimeäminen erityisalueeksi perustui toistuvasti saatuihin tietoihin rajalla tapahtuvista ammuskeluista sekä Kronstadtin alueen levottomuudesta sekä bolševikkikomennon arvaamattomuudesta. Poliittisten syiden ohella taloudelliset vaikuttimet motivoivat Suomen valtiota huomioimaan aluetta erityisen vahvasti. Vuoden 1918 Venäjän rajasulun ja 1920 Tarton rauhansopimuksen myötä katastrofaalisen työttömyyden tilaan joutuneet rannikkokylät oli elvytettävä uudelleen.¹⁰⁴ Alueelliset toimijat korostivat myös sivistyksellisten olojen surkeutta rannikkoalueella.¹⁰⁵

Kannaksen rannikkoseudun elinkeinomahdollisuuksia selvitettiin useissa komiteamietinnöissä, joissa yhdeksi ratkaisuksi nousi väestön pakkosiirtäminen eli poistaminen poliittisesti ja sotilaallisesti herkältä alueelta. Osittain siirtoja oli tehty kommunistiepäilyjen nojalla jo kohta sisällissodan jälkeen, mutta nyt mietittiin myös niin sanottujen tavallisten työläisten pakkosiirtoja, jotta alueen taloudellinen kantokyky elättäisi edes ne, jotka seudulle saivat jäädä. Myös sotilaita viekoittelevia niin sanottuja kevytmielisiä naisia, ”naikkosia”, karkotettiin raja-alueelta.¹⁰⁶ Erityisen huomion tässä suhteessa sai Terijoen alue, jonka väestökehitystä seurattiin huolestuneena sisällissodan jälkeen,

Kannaksen ranta-alueita on tyhjennetty siviileistä sekä rauhan että sodan aikoina. Kuvassa terijokelainen äiti lapsineen pakomatalla syksyllä 1939.

ja niinpä vielä vuosina 1936–1937 toimeenpannuissa kartoituksissa pohdittiin vakavasti ”sisäisen siirtolaisuuden” ottamista käyttöön alueella.¹⁰⁷

Terijoen keskikylä oli koko itäisen Suomenlahden rannikkoseudun suurin ja tiheimmin asuttu kylä, jonka elämänmeno muistutti enemmän pikkukaupunkia kuin maalaiskylää. Sen väkiluku kasvoi vuodesta 1920 lähtien siinä missä muissa rannikkokylissä se laski. Vuonna 1935 keskikylän väkimäärä ylitti jo 5 000 asukasta. Seuraavaksi suurimmissa kylissä – Kuokkalassa, Koiviston Humaljoella ja Uudenkirkon Inossa – väkiluku oli laskusuunnassa vuosien 1920–1935 aikana. Syntyvyys ei Terijoen väkimäärää kasvattanut, vaan muuttoliike. Terijoen panostuksesta huolimatta koko rannikkoalue oli muuttotappiainen: vuosina 1920–1935 seudulta muutti sisemmäksi Suomeen

parituhatta ihmistä heikentyneen työllisyystilanteen vuoksi.¹⁰⁸

Rannikkoalueen maanomistusolojen kehittämistä suuresti haitannut Venäjän-aikainen lahjoitusmaajärjestelmä oli saatu päätökseen Terijoen seudulla 8.12.1902, jolloin rajaseudun lampuoteina tiloilla toimineet saivat perintökirjansa.¹⁰⁹ Tämä alkoi muovata littoraaleista asukkaista ”maakrapuja” eli pien- ja kääpiötilojen omistajia. Valtio ja maakuntapoliitikot alkoivat voimakkaasti tukea pienviljelykseen siirtymistä siitä huolimatta, ettei hiekkaperäinen maa ollut otollista viljelykselle: ”Kansallisuuskysymyksen kannalta on tärkeää, että Kannaksen maaperään saadaan juurrutetuksi suomalais-kansallinen talonpoikaisluokka.”¹¹⁰

Raja-alueen kunnista Terijoella oli vähiten viljelmiä, peltoalaa ja uudisviljelyksiä vielä vuonna 1920. Valtion tukitoimien seurauksena maanviljelys alkoi kuitenkin virotta, mitä osoitti uudisviljelyanomusten runsaus. Pääsyy innostukseen lienee vaihtoehtojen vähäisyys, mutta joka tapauksessa vuonna 1928 anomuksia tehtiin Terijoella 70, Koivistolla 79 ja Uudellakirkolla peräti 322.¹¹¹ Varhaista paikallista oma-aloitteisuutta todistaa se, että Terijoella perustettiin 1910-luvun alussa ensimmäiset vähäväkiset maataloudelliset yhdistykset, Sonniyhdistys,

Martta-yhdistys ja Maamiesseura, mutta vasta seuraavalla vuosikymmenellä järjestettiin näyttävämpiä Talonpojan päiviä ja Isäntä- ja emäntäpäiviä sekä ensimmäinen maatalousnäyttely 1931. Keskimääräinen tilakoko oli rannikkoalueilla pieni, noin kymmenen hehtaaria, josta kolmisen hehtaaria oli peltoa.¹¹²

Viljelyn näkökulmasta Terijoen seutu oli erityisen haastava. Seutu oli enimmäkseen (74 %) lentohiekkaa eli dyynialuetta. Hiekka valtasi pikkuhiljaa metsä- ja viljelysmaita alueella tyypillisten etelä- ja länsituulten avustamana eikä maataloutta nähty edistysaskeleista huolimatta seudulla tulevaisuuden ammattina. Vain vajaa 9 % terijokelaisista sai elantonsa maataloudesta 1935, vaikka uudisasutusta oli pyritty tukemaan moninaisin lainoin. Samaan aikaan tilatonta työväkeä oli enemmistö (56 %) ja virkapalkkaisia 32 %. Kalastajien osuus oli hiipunut runsaaseen 3 prosenttiin. Näköalattomaksi muuttuvista kylistä lähti miesväki satama- ja laivaustöihin Viipuriin, Uuraaseen, Kotkaan ja Helsinkiin tai maatyöläisiksi Vuoksenlaaksoon tai puolustusvoimien palvelukseen. Naiset puolestaan lähtivät palvelijoiksi ja liikeapulaisiksi Viipuriin, Helsinkiin ja Kotkaan. Paikkakunnalle muuttaneet taas olivat virkamiehiä, opettajia, armeijan palvelukseen tulevia ja pikkukauppiaita.¹¹³

Kotimaanmatkailun hurmio lyhyellä 1930-luvulla

Kannaksen rannikkoseudun talouselämä alkoi aktivoitua valtion purkaessa sisäisen passijärjestelmän ja kohdentaessa rahallista tukea pienviljelyyn ja kotimaanmatkailuun 1920-luvun jälkipuoliskolla ja 1930-luvulla. Matkailumainoksissa ajatukset käännettiin poliittisesti jännitteisestä arjesta raja-alueen merelliseen ilmeeseen, siihen liitettyyn illuusioon kulkemisen vapaudesta sekä moniaistisesti koetun vesielementin¹¹⁴ rauhoittavasta ja inspiroivasta kaukomaisemasta ja rannan esteettisestä viehättävyydestä.¹¹⁵ Yksiääninen matkailun ylistäminen perustui asetelmaan, että nyt sitä rakennettiin kotimaanmatkailijoiden eikä venäläisen rahan varaan. Paitsi taloudellista hyötyä korostettiin näillä seuduilla erityisesti matkailun aatteellista merkitystä: sen arveltiin kumoavan ennakkoluuloja ja lieventävän vastakkainasetteluja Manner-Suomen ja rajaseutujen väliltä sekä luovan kansaan yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kotimaanmatkailulla oli tietoinen isänmaallinen ja maanpuolustuksellinen kasvatustehtävänsä.¹¹⁶

Suhtautuminen Kannaksen rannikkoseudun matkailuun oli ollut poliittisista syistä hyvinkin ristiriitaista vielä 1900-luvun alussa. Yhtäältä paikalliset yrittäjät kuin myös matkailusta hyötynyt tavallinen väestö olivat juhlineet keisariajan venäläisten matkailijoiden varakkuutta, joka säteili suomalaisille raja-alueille. Toisaalta valtiolliset toimijat ja nationalistit moittivat venäläis-

Matkailijat ja paikalliset pääsivät katsomaan rannikkoa myös ilmasta käsin. Meritasolennätystä järjestettiin Terijoen rannoilta muun muassa vuonna 1929. Taustalla uimakoppien rivistö.

turistien vaikutuksia seudun elämänmenoon. Niin ikään maanomistusoloja tutkineen komitean mukaan Kannaksen rantamaiden ulkomainen omistus ja vieras kulttuurivaikutus olivat vieneet raja-alueen väestön henkiseen ja aineelliseen kurjuuteen. Paikalliset tilalliset olivat myyneet pienet maatilansa ja siirtyneet ”helpon rahan” hankintaan eli palvelemaan venäläisiä hiekkarantaturisteja. Esimerkiksi Terijoella oli myyty huvilapalstoja vuonna 1903 pääosin ulkomaalaisille 42 kappaletta, mutta 1907 jo 163 kappaletta. Kritiikistä huolimatta myös valtio myi surutta palstojaan rajapitäjistä ulkomaalaisille, vuoteen 1907 tultaessa jo 152 palstaa. Eniten itsenäisiä tiloja oli myyty sanottuun vuoteen tultaessa Uudellakirkolla (249), toiseksi eniten Kivennavalla (122), johon tuolloin laskettiin kuuluvaksi myös Terijoki.¹¹⁷

Maa-alueiden myynnit ulkomaalaisille olivat kasvattaneet kritikkojen mielestä rannikkoalueella vierashuviloiden eli ulkomaalaisten omistamien kesäasuntojen määrää huolestuttavasti. Vuonna 1908 Kivennavalla oli peräti 3 600 vierashuvilaa: Terijoen keskikylässä yksistään 1 200, ja muissa Terijoen pitäjään liitettyissä kylissä eniten Kuokkalassa 762, sitten Kellomäellä 500, Tyrisevällä 200 ja Ollilassa 440.¹¹⁸

Toisen venäläistämiskauden kokemuksista oppineena itsenäistyneessä Suomessa pitkän Kannaksen rannikon matkailua lähdettiin nostattamaan korosteisin sinivalkoisin värein. Hiekkaranta ulottui kaiken kaikkiaan Pietarin porteilta noin seitsemänkymmentä kilometriä Rajajoen rajalta Viipurin suuntaan, lähes Koivistolle. Leveydeltään kaistale oli noin puoli kilometriä.¹¹⁹ Larin-Kyöstin sanoin, se oli ”mainio, lakea hiekkaranta, männyn ja merensuolan tuoksu, ainainen vilpoisa tuulihenki kuumallakin säällä”.¹²⁰

Rannan tuntumaan alkoi nopeasti nousta hotellien ja majatalojen ketju. Rannan läheisyyteen ja rantatien varrelle oli noustatettu jo keisarivallan aikana useampia hotelleja, joilla oli suurelliset kansainväliset nimet, kuten Bellevue, Riviera ja Du Nord. 1920–1930-luvuilla suomalaisturistien aikana niitä nimettiin arkisemmin täysihoitoloiksi ja kylpylöiksi, kuten Leporanta, Puistola, Toivion täysihoitola, Merikylpylä ja Kultasen Marin kahvila. Terijoen rantaa korosti uljas Merikylpylä linnantapaisessa huvilassa. Sen vesiliukumäki viihdytti sekä lapsia että aikuisia, samoin kuin keilarata. Lisäksi turisteilla oli mahdollisuus turvautua kylpylän omaan lääkäriin ja hierojaan. Uskottiin lujasti, että Terijoen ilmanala ja merenranta paransivat yleisen heikkouden, liikalihavuuden, hermoston taudit, sydänvian, reumaattiset taudit, naistentaudit ja lasten kivut. Yksinkertaisena parannuskeinoja olivat aurinko- ja merikylvyt, hieronta, niin sanottu sairasvoimistelu ja mineraalivesien käyttö.¹²¹ Runoilija J. H. Erkkö (1849–1906) viihtyi hänkin Terijoen maisemissa: ”Täällä on luonto ja elämä sulaneet yhteen.” Viihtymisen syynä olivat myös venäläiset naiset, joihin runoilijan sanottiin olleen hyvin ihastunut.¹²²

Oli rannikolle saapumisen syy mikä tahansa, pian seudulle matkasi noin 20 000 kotimaista kesävierasta, joista useat viettivät koko kesän alueella.¹²³ Kannaksen rannikko oli palautunut suomalaiseksi: ”Nähdä Terijoki ja elää!” suitsutettiin *Terijoki*-oppaassa. Vuosina 1932–1938 eli lyhyellä 1930-luvulla kotimaanmatkailu eli Kannaksen rannikolla kuumementunutta *flow*-kauttaan.¹²⁴ Ajanjakso on hegemonisesti leimannut Terijoki-muistelmia.

Orastava luonnonsuojeluliike

1900-luvun alussa käynnistyi myös muutosprosessi, jonka jäljet näkyvät yhä tänäkin päivänä. Nimittäin ruohonjuuritasolla alkoi levitä ajatus siitä, että littoraalinen rannikkoseutu ei ollut enää vain leivän antaja vaan luonto itsessään oli arvokas ja säilytettävä. Terijoen seutu oli jo vanhastaan leimattu ”puhtaan veden paikaksi”, kuten englantilaisessa kartassa vuodelta 1751. Sitä aikaisemmassa, vuoden 1737 Ruotsissa painetussa kartassa aluetta kuvataan hiekkasärkkänä.¹²⁵

Kiinnostavasti Terijoella virisi toisen venäläistämiskauden aikana 1909 ensimmäinen paikallinen luonnonsuojelukeskustelu ja hento vihreä liike sen jälkeen, kun Suomen senaatti vuokrasi valtion omistamasta rannasta kaistaleen venäläiselle purjehdusseuralle. Seura oli jo edellisenä kesänä rakentanut rantaan aidatun alueen klubitalonsa suojaksi pääosin Venäjän valtion varoin.¹²⁶ Terijoen kyläkokous paheksui toimia, koska kyläläiset olivat aina pitäneet rantaa yhteismaana. Kansalaisaktiivi ja *Terijoki*-lehden toimittaja Mikko Uotinen, joka oli vuosisadan alussa mukana muun muassa työväenliikkeessä, otti lehdessään tiukasti kantaa rannan suojelemiseksi kyläläisten itsensä mutta myös kesävieraiden viihtyvyyttä ajatellen. Terijoella ei ollut hänen mukaansa muuta vetovoimatekijää kuin ”mahtava ja majesteetillinen” Suomenlahden ranta. Kyläiset asettivat toimikunnan pohtimaan, mitä pitäisi tehdä yhtäältä rannan yksityistämisen ja toisaalta liiallisen hiekan, soran ja saven ottamisen estämiseksi.¹²⁷

Tilanteeseen puuttuivat kylän maanomistajat, jotka halusivat palstoittaa rannan itselleen, minkä kyläkokous joutui hyväksymään. Marraskuussa 1909 kyläkokous päätti, että ranta jaetaan maanomistajien kesken, ainoastaan Terijoen keskikylän kohdalla oleva ranta olisi kaikille avoin. Näin ollen lähempänä rajaa olevat huvilayhdyskunnat, kuten Ollinpää, menettäisi yhteisrantaansa.¹²⁸ Kesällä 1909 Mikko Uotinen hankkiutui kyläneuvoston puheenjohtajaksi ja sai vietyä läpi rannan suojelulinjaukset. Ensinnäkin koko ranta-alue oli uudelleen mitattava vanhojen asiakirjojen mukaisesti ja toiseksi, rantamaalla olleet rakennelmat tuli poistaa. Erittäin tärkeänä pidettiin paikkakunnalla toimineen oluttehtaan ja muiden laitosten tuottamien jätevesien suuntaaminen muualle kuin merenlahteen, jossa ne turmelivat uimaveden ja levittivät muutenkin ”epäterveellistä ilmaa” lähiseudulle. Niin ikään päätettiin antaa erityinen määräys mereen laskevien ojien puhtaanapidosta. Liioin irtojätettä ei saanut enää karrätä merenrantaan, ei talvella eikä kesällä. Lopuksi sovittiin esitettävän viranomaisille toivomus, että merenrannan vesirajasta aina 30 metriä ulapallepäin oleva rantakaistale tulisi suojella. Sieltä ei saisi ottaa hiekkaa, savea eikä kiviä, ainoastaan maanomistajat saattoivat hyödyntää niitä omiin tarpeisiinsa.¹²⁹

Samoihin aikoihin, kun kyläläisiä askarrutti rannan suojelu, kirjoitettiin venäläisissä lehdissä Pietarin toistuvista koleratapauksista. Niiden arveltiin johtuvan siitä, että pietarilaiset joivat saastunutta Nevan vettä. Sama vesi päätyi myös Terijoen rannoille. Olipa joku sikäläinen rouva päiviteltyt, ettei hän enää voisi uida Terijoella. Terijokelaiset pitivät kirjoitusta venäläismielisten ilkeänä propagandana ja perättömänä huhuna, mutta samalla muistuttivat, kuinka tärkeää oli pitää ranta puhtaana. Nyt viimeistään olisi ehdottomasti poistettava

kaikki merenlahteen johtavat likaviemärit ja saatava ojat kuntoon.¹³⁰ Haikeana muisteltiin vuosisadan vaihteen aikaa, jolloin vielä Suomenlahden rannikko avautui ”puhtaan keltahiekkaisista” rannoista ”hurmaavalle ulapalle”, joka oli kuin luotu ihmismieliä rauhoittamaan.¹³¹

Terijoen hiekkaa todellakin kuormattiin runsaasti rakennusaineeksi. Siitä oli osoituksena muun muassa rannan kävelytien sortuminen. Asiaa tutkinut komitea tuskaili vuonna 1908, että jos pienmaanomistajat eivät olleet kaataneet surutta metsiään huviloiden rakentajien tarpeisiin tai myyneet kaiken maa-alueensa tonteiksi, he viimeistään ”myyvät ruokamultansakin pelloiltaan huvila-asukkaiden puu- ja kasvitarhoihin”.¹³² Pietariin ja Inkeriin vietiin rannikkoalueelta ”halot, kivet ja hiekat”.¹³³ Otettiinpa sitä mukaan myös terveydellisistä syistä. Eräs helsinkiläinen rouva, joka oli hoitanut reumatismiaan paikkakunnalla, ihastui hiekan tervehdyttävään vaikutukseen siinä määrin, että vei sitä suuren laatikollisen pääkaupunkiin.¹³⁴

Vielä myöhemminkin, suomalaisen hiekkarantaturismin aikana, Terijoen kunta oli huolestunut mielivaltaisesta ja jatkuvasta hiekanotosta uimapaikoilta ja pystytti 1920-luvun lopussa ”uhkauskylttejä” rannoille estämään hiekan luvatonta ottamista.¹³⁵ Osa paikkakuntalaisista suosi hiekan pois ajamista. Näin esimerkiksi urheiluharrastuksen lisääntyessä. Oli rakennettava enemmän urheilukenttiä, jolloin irtonainen, pölyävä hiekka oli poistettava 20–30 senttimetrin syvyydeltä ja täyttävä savella ja soralla kenttien pohjan tukemiseksi.¹³⁶ Näin hiekan määrä rannikolla alkoi supistua vähin erin. Terijoen kohdalla hiekkaranta oli kaiken kaikkiaan kapea kaistale meren rannalla. Kunnan maa-alueen pituus Rajajoelta Uudenkirkon rajalle oli noin 24 kilometriä, mutta leveys kapeimmillaan vain nelisen kilometriä.¹³⁷

Uimavesien ja hiekkarantojen kohtalon lisäksi paikallisia huolestuttivat seudun metsät. Vuonna 1908 todettiin, että metsät olivat tuntuvasti harvenneet ja hivenneet.¹³⁸ Metsiköiden tilalle oli istutettu tosin puistoja, joiden kerrottiin kiinnostävän myös hiekkarantaturistien myönteisen huomion.¹³⁹ Eräs paikkakuntalainen on sittemmin muistellut Terijoen keskikylässä 1910-luvulla ollutta Palokunnan puistoa nostalgisin sävyin:

”Voin vieläkin mielessäni nähdä puiston valkoiseksi maalatun aidan, koi-vukujanteisiin johtavat koristeelliset portit, vihreät nurmikot, tenniskentät klubirakennuksineen, urheilukentän, laululavan ja sen takana jännittävän metsikön vaapukka- ja mansikkapaikkoineen.”¹⁴⁰

Mitä teollisemmaksi, mekaanisemmaksi ja kaupunkimaisemmaksi ihmisten elin- ja toimintaympäristö kävi, sitä nopeammin ihmisten suhde maaluontoon alkoi muuttua. Tästä on osoituksena muun muassa Societas Fauna et Flora Fennica -yhdistyksen kiertokirje toukokuulta 1921, ja saman sisältöinen

Syksyn 1924 myrskyn jälkiä Terijoella. Rakennusten tuhojen lisäksi menehtyi viisi henkilöä.

kehotus Suomen valtion luonnonsuojeluvalvojan allekirjoittamana maaliskuulta 1923. Lehtinen 'Luonto ja kotiseutu' julkaistiin *Karjala*-lehden välityksellä 1924 alueen luonnonsuojelun ystäville, ja siinä pyydettiin lähettämään tietoja seudun luonnosta. Valvoja halusi tietää, oliko havainnoitsijan kotiseudulla jokin luonnontilainen paikka, joka erityisesti ansaitsisi tulla säilytettäväksi jälkimaailmalle nykyisessä tilassaan ja kaipaisi suojelusta.¹⁴¹ Vastaavanlaisia lentolehtisiä levitettiin kansan keskuuteen muun muassa teemoilla 'Koulu ja luonnonsuojelu' ja 'Luonnonsuojelu ja maamies' sekä 'Luonnonsuojelu ja kulttuuri'. Vastuksia näistä keruista ei vielä 1920-luvulla juurikaan saatu.¹⁴²

Huolimatta suojelupuheista hakattiin seudun metsiä ahkerasti pitkin 1920-lukua,¹⁴³ mikä lisäsi maan eroosiota ja sai aikaan hiekkaisia tuulia. Muutoksia oli kuitenkin luvassa. Terijoen ranta sisällytettiin nimittäin hallituksen 19.4.1928 antaman säädöksen perusteella Karjalankannaksen suojametsäalueeseen, joka ulottui Rajajoelta Koiviston Humaljoelle. Päätöksen nojalla metsänhakkuu kiellettiin merenrantametsikön kaistaleella, jonka leveys vaihteli 200 metristä kahteen kilometriin Suomenlahden rannasta. Sääntö koski myös rantahietikkoalueita, missä suoja-alue mitattiin hiekkarannan reunasta 200

metriä maalle käsin, kuten Terijoella. Metsää ei saanut hakata suoja-alueella kuin lääninmetsälautakunnan kirjallisella luvalla.¹⁴⁴

Karjalankannaksen suoja-alueen perustamisella pyrittiin estämään edellisten vuosien metsien hävitys, jota oli tapahtunut myrskyjen aiheuttamien kaatojen – yksittäiset rantapuut kaatuivat helpommin kuin suojaava metsikkö –, lentohiekan leviämisen ja ihmisten harjoittaman metsänhaaskuun estämiseksi.¹⁴⁵ Sittemmin, marraskuun 1. päivänä 1937 astui voimaan päätös, jolla myös Seiskari ja Lavansaari julistettiin suojametsäalueeksi. Tuossa vaiheessa arvioitiin Terijoen tilojen metsistä peräti 66 % olevan huonokuntoisia.¹⁴⁶

Poliittisten käänneiden aiheuttamien harmien lisäksi Kannaksen rannikon väen kiusana olivat vuosittaiset ankarat syysmyrskyt. Erityisen tuhoisa ja ennen näkemätön hirmumyrsky ja tulva turmeli koko Suomenlahden rannikkoa syyskuussa 1924. Terijoella viisi ihmistä sai surmansa. Rannalta löytyi kuolleena alaston nuorukainen ja kaksi varttuneempaa henkilöä. Sokea nuori nainen tavattiin kuolleena veden valtaaman asumuksensa pihalta ruhjoutuneena kuin myös 14-vuotias parturintytär. Useat ihmiset olivat paenneet mökeistään pihalle, kun vesi oli alkanut nousta tupien lattioilla. Erään kalastajaperheen lapset olivat yksin kotona myrskyn noustessa. Vanhin tyttö juoksi hakemaan äitiään työmaalta veden noustessa tupaan, ja juuri ja juuri perheen pienemmät lapset saatiin pelastettua ikkunasta ennen mökin sortumista. Myrskyn laannuttua paikkakunta oli kuin taifuunin jäljiltä. Kymmeniä mökkejä, huviloita ja osa taloista tuhoutui kokonaan tai osittain. Suuret ikihongat olivat repeytyneet juurineen maasta. Puita oli katkennut niin paljon, että jälki näytti kaskan kaadolta. Lisäksi suuria määriä hiekkaa oli lentänyt kauas metsään. Rantaan oli ajautunut valtava merimiina ja suuria röykkiöitä maininkien tuomaa tavaraa, kuten rakennushirsiä, merimerkkejä, kalastusvälineitä, veneen kappaleita, pisteaitoja, talouskaluja ja vaatteita.¹⁴⁷

Rantatie Terijoen kirkonkylän ja Rajajoen välillä oli huuhtoutunut tulvassa parin kilometrin pituudelta näkymättömiin hiekan vyöryessä mereltä. Hiekat olivat nousseet kymmenisen metriä asutuksen suuntaan. Rantaan oli ajautunut myös suuri lasti kaalinpäitä sekä useita veneitä. Osa veneistä oli ajelehtinut Venäjän puolelle tavoittamattomiin. Myös Inossa ja Koivistolla sekä ulkosaarilla tuhot olivat suuria. Inon satama oli tuhoutunut kokonaan ja samoin osa rautatieraiteista. Rajavartiolaitoksen vene Ilmatar oli irronnut kiinnityksestään ja hävinnyt. Koivistolla myrsky oli heittänyt proomun päätielle ja rantaan paiskautuneesta laivasta kerrottiin löydetyn 30 menehtynyttä. Tytärsaarella ja Seiskarissa oli sielläkin valtavia tuhoja, ja Kotkan rannikkoa piirittivät myrskyn tuomat ajomiinat. Vanhojen ihmisten muistelujen mukaan vesi ei ollut koskaan noussut niin ylös, että olisi vienyt perunapelloistakin mullat, ranta-aitat,

veneajat, uimalaiturit, veneitä, heinäpaaleja ja puupinoja. Myös Kronstadtin edustalla upposi laivoja ja hukkui ihmisiä.¹⁴⁸ Luonto oli seudun asukkaille usein kaunis ja nautittava, mutta toisinaan se toi myös kuolemaa ja tuhoa.

Koska myrsky oli kohdannut pahiten vähävaraisia kyläläisiä, Terijoella organisoitiin avustustoimikunta ja järjestettiin kahdet vakavahenkiset juhlat, joiden lipputulot jaettiin myrskystä kärsineille.¹⁴⁹ Vaikka raivaustyöt aloitettiin kylässä heti myrskyn mentyä ohi, oli kylän ilme vielä vuonna 1927 muotopuoli eikä esimerkiksi rantatietä ollut saatu vielä kuntoon. Ankeaa ilmettä lisäsi se, että aikanaan pietarilaiselle ylhäisölle kuuluneet huvilat olivat käyttämättöminä alkaneet rapistua ja olivat korjaamattomia rajuilman jäljiltä. *Karjalan* kirjeenvaihtaja totesi myrskyn laannuttua, että Terijoki teki masentavan vaikutuksen tulijaan.¹⁵⁰ Vieraan näköiseksi ympäristö muuttui kuitenkin talvi- ja jatkosotien aikana ja sen jälkeisen venäläistymisen seurauksena. Eräs muistelija kirjoitti 1950-luvun käynnistään alueella, että hänen Terijokensa oli kadonnut.¹⁵¹

Johtopäätökset: Rauhaton, ristiriitaisten kokemusten rannikko

Kuten edellä olevasta nähdään, 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Suomenlahden itäinen pohjukka kuohui ja kuhisi aseellisten taistelujen räiskeessä, sotalaivojen ja miinanraivaajien risteillessä rannikolla ja pakolaisten¹⁵² pyrkiessä turvaan maitse, veneillä ja jäitä myöten Kronstadtista ja Pietarista. Kannaksen rannoilla tehtiin maailmanhistoriaa, jonka silminnäkijöitä paikalliset asukkaat tahtomattaankin olivat. Kun summataan littoraalisten yhteisöjen muuttuneita oloja, näyttäytyvät ne laajan lähdeaineiston valossa ristiriitaisilta. Seutu puserui yhteiskunnallisten murrosten myötä omanlaisekseen kulttuuriseksi ja geopolittiseksi maakaistaleeksi, välitilaksi sosialistisen punaisen Neuvostoliiton ja valkoisten hallitseman Suomen väliin. Ongelmalliset ajat alkoivat paikalliselle rantakansalle jo vuonna 1908 alkaneen toisen venäläistämiskauden, siihen liittyneen rajapitäjien Pietarin alueeseen liittämiskaasin ja 1912 säädetyn yhdenvertaisuuslain myötä.¹⁵³ Uhat ja vaarat vain kasvoivat rannikkoalueella maailmansodan ja Venäjän vuosien 1917–1922 sotaisuuksien ja valtataistelujen takia. Levoton, koko seudun asujaimiston olemassaoloa kyseenalaistanut ylimenokausi kesti vuosia (1908–1925), ennen kun koventuneesta militaristisesta kontrollista ja sisäisistä passijärjestelyistä vapautunut Terijoki pääsi jälleen rakentamaan tulevaisuuttaan.

Rannikkoalueiden jälleenrakennus tapahtui vahvassa valtiollisessa poliittisessa ohjauksessa, moninaisin aineellisten ja ideologisten tukijärjestelmien (kuten koulujen perustamisen, maanomistuksen uudelleen järjestämisen ja aitosuomalaisen kielipolitiikan) ja lainojen turvin.¹⁵⁴ Käytännön elämässä ran-

Suomalaisia sotilaita Terijoen suljetuilla hiekoilla kesällä 1942.

ta-asukkaiden lähimmät huolet liittyivät arkisempiin ongelmiin kuin ideologiseen taisteluun. Uusi raja 1918 sulki vapaan kulun Pietarin markkinoille, mikä tuhosi seudun tuottavimmat elinkeinot, rahdinajon ja monimuotoisen kaupan. Kalastuselinkeino alkoi sekin taantua nopeasti 1920 Tartossa määriteltyjen tiukkojen merialuerajojen vuoksi. Paikallisten harjoittama laaja-alainen ja ammattimainen salakuljetus kukoisti kymmenisen vuotta, mutta se saatiin tiukoilla kontrollitoimilla aisoihin 1930-luvun alkuun tultaessa.

1920-luvun taitteessa näytti siltä, että vilkas rannikkoseutu taantuisi moniongelmalliseksi syrjäseuduksi. Koska nuori itsenäisyyttään rakentanut Suomi koki raja-alueet erityiseksi ongelmakseen, alettiin rannikkoseutuja vahvistaa yhdistämällä ideologinen ja taloudellinen kehitystyö. Terijoen seudulla panostettiin pienimuotoiseen maanviljelykseen, jossa prosessissa entiset kalastajat ja rahdinajajat kiinnitettiin maahan. Tämä tuki valtion harjoittamaa oikeistolaista politiikkaa: arveltiin, etteivät maanomistajat äänestäisi sosialisteja. Merkittävimmäksi rannikkoseutujen elävöittäjäksi kasvoi kuitenkin matkailu 1920-luvun lopulta lähtien. Turismilla oli vuosikymmenten perinteet rannikko-

pitäjissä Pietarin yläluokan kesänviettoalueena, mutta tällä kertaa matkailijoita ei houkuteltu Venäjältä, vaan kotimaasta.

Laajaa kansallista, jopa kansainvälistä tunnettuutta saaneen Terijoen, Pohjolan Rivieran, turismin kehittämisen uhaksi ilmaantui kuitenkin pelko uimavesien saastumisesta. Lähivesistöä turmelivat Nevan kautta ja suoraan Pietarin kaupungista lasketut suodattamattomat jätevedet. Pietari oli vuosisadan vaihteessa pohjoisen Euroopan epäterveellisin kaupunki, jossa koleraepidemia tappoivat väkeä: kuvaavasti kaupunki sai kyseenalaista mainetta tautinimellä ”kolera Petropolitana”.¹⁵⁵ Myös omien kylien pienten teollisuuslaitosten päästöt joutuivat 1908 varhaisten paikallisten luonnonsuojelijoiden kritiikin kohteiksi. Itse rantoja turmeli vallattomaksi käynyt hiekan, soran ja kivien siirto rakennusten ja teiden raaka-aineiksi. Myös melu- ja äänihaitat kasvoivat rannikolla 1900-luvulle tultaessa, mikä jatkui toisen maailmansodan vuosiin saakka. Pitkin Inkerinmaan rantoja aina Kannaksen Inoon saakka ulotettiin tekosaarille ja rantakallioille rakennetut linnoitukset, joiden valonheittimet piiskasivat alinomaa kyliä ja harjoitusammunnat tärisyttivät ja toisinaan myös hajottivat rantatalojen ikkunoita.

Vaikka 1930-luvun turismin huippukauden Terijokea hiekkarantoinen on kutsuttu lukuisissa tieto- ja muistelukirjoissa nostalgisesti paratiisiksi, lumotuksi, aurinkoiseksi, terveelliseksi ja onnelliseksi rannikoksi, arkinen elämä paikkakunnalla oli 1920–1930-luvuilla toinen kuin matkailun *flow*-kupla antaa ymmärtää. Yhteiskunnallinen tila rannikkoalueella oli toiseen maailmansotaan saakka poliittisesti hyvin jännitteinen. Tilanne pingottui 1930-luvun lopulle tultaessa siinä määrin, että paikkakuntalaiset rakensivat Rajajoelta Laatokkaan ulottuvan 120 kilometriä pitkän piikkilanka-aidan idän uhkaa vastaan.¹⁵⁶ Venäläisten tankkien vyöryessä joen yli marraskuun lopussa 1939 aidalla ei ollut mitään merkitystä. Se murskautui säpäleiksi telaketjujen alle.

Jälkikirjoitus: Littoraalisesta yhteisöstä maakaupungiksi

Mitä tapahtui Kannaksen rannikolle sittemmin? 1900-luvun alkupuoliskon muutosprosessien jäljet näkyvät yhä vieläkin paitsi seudun dramaattisena sodanjälkeisenä venäläistymisenä myös itäisen Suomenlahden vesiluonnon muutoksina. Sanotaan, että Itämeri on ollut herkempi saastumiselle kuin muut meret johtuen sen vähäsuolaisuudesta, mutta pääsyynä veden huonoon kuntoon ovat joka tapauksessa ihmisten omat vesialuetta saastuttaneet toimet viimeisen reilun sadan vuoden aikana. Kuvaavasti kahden Itämeren pohjavesissä kulkevaksi aiotun venäläis-saksalaisen¹⁵⁷ *Nord Stream 2* -öljyputken alta raivattiin 2000-luvun alussa 90 sodanaikaista miinaa. Se ei sinänsä ole erikois-

ta, sillä olihan Suomenlahti sotien vuoksi yksi maailman miinoitetuimmista merialueista.¹⁵⁸ On arvioitu, että Itämeren pohjassa on yhäkin 50 000 tonnia ammuksia, miinoja, kranaatteja, pommeja ja säiliöitä sekä myrkyllisiä lentokonepommeja ja tykistökranaatteja. Saksan sotakalustoa upotettiin etenkin vuonna 1947 Itämereen rauhansopimusten mukaisesti. Sen jälkeen Itämerellä kulkijat valittivat kaasulle löyhkäävistä aluksista, ulapalla ajelehtivista aselaatikoista, sairastuneista kalastajista sekä rantaan huuhtoutuneista kuolleista kaloista.¹⁵⁹

Itämeri on sikälikin hauras, että se on matala, murtovetinen ja talvisin jäätyvä meri.¹⁶⁰ Se on myös vilkkaimmin liikennöityjä meriä maailmassa. Sotatoimien lisäksi meren saastuttajia ovat olleet Itämerta ympäröivät kasvavat kaupungit. Saastuttaminen alkoi jo 1900-luvun alussa, kun viljelijät alkoivat tekolannoittaa peltojaan aikaisempaa tehokkaammin ja jäämät valuiivat tehtaiden viemäriverisien tapaan suodattamattomina mereen, kuten Terijoenkin tapauksessa. Pahimmillaan Suomenlahden veden pilaaminen oli 1960–1970-luvuilla, mutta vielä 2010-luvun alussa kirjoitettiin, että Itämeri oli sairas, se voi huonosti ja odotti vain pelastajaa. Siihen oli laskettu liikaa ravinteita, pohjaan oli painunut liikaa raskasmetalleja ja myrkkyjä, minkä takia merivesi oli paikoin sameaa, rannat limaisia ja kaislaisia. Kesäisin levää oli niin paljon rannoilla, että se näkyi jo satelliittikuvissa.¹⁶¹ Tilanne on yhä tämä, vaikka 1980-luvulta lähtien toiminut Itämeren suojelukomissio on pyrkinyt säätelemään päästöjä¹⁶² ja vaikka Suomenlahden itäisen rannikon alueen tilanne oli 2016 toimeenpannun tutkimuksen mukaan parantunut Venäjän onnistuttua vähentämään päästöjä. Vielä 2000-luvun alussa merialue Suursaaresta itään eli tutkimukseni kohteena oleva Kannaksen rannikkoseutu oli rehevämpi kuin muu Suomenlahti.¹⁶³

Tänä päivänä Zelenogorskin eli entisen Terijoen kesäisillä hiekoilla on hiljaista: siellä ei ole kalastusveneitä vierivieressä, kuten ennen, mutta sen sijaan kyllä venäläisiä loistoveneitä. Siellä ei ole veteen kirmaajia ja uimareita, vaikka matkailijoita on kaupungissa runsaasti. Veden saastuminen on tehnyt tehtävänsä. Suuret hotellit ja näyttävät kesähuvilat reunustavat metsikön ja puutarhojen halki kulkevaa maantietä; nopea moottoritie on vedetty kauemmaksi rannasta. Zelenogorskin väestö ei ole enää veden ja maan symbioosissa elävä yhteisö. Se elää ja toimii rannalla mutta ei katso merelle vaan maalle. Tilanne on tuttu muuallakin rannikkokaupungeissa. Ympäristöhistorioitsija John R. Gillis on osuvasti sanonut, että menneisyudessa elettiin rannan kanssa tietäen sen ominaispiirteet, nykyään asutaan rannikolla tuntematta edessä avautuvaa vesialuetta.

Viitteet

- 1 "Kaamea onnettomuus Terijoella". *Karjala* 27.6.1922.
- 2 Käsitteellä tarkoitin ajanjaksoa kesästä 1933 kesään 1939; Lähteenmäki 2015, 19.
- 3 Kronstadtin linnoitus perustettiin Pietari Suuren määräyksestä vuonna 1703 ja yhteisö sai kaupunkioikeudet 1723. Kronstadtin sotilasalueluonteen vuoksi suljetun kaupungin status purettiin vasta marraskuussa 1996, jolloin siitä tuli eksoottinen turistikohte. Osa Kronstadtin linnoituksesta on nykyään liitetty Unescon maailmanperintöluetteloon. Pietarin asukasluku oli jo 1915 pari miljoonaa. 2010-luvulla ylitettiin viiden miljoonan raja.
- 4 Topeliuksen innoittaman maisemakuvas- ton välityksellä on syntynyt yhteinen mutta samalla yksilöllinen visuaalinen ja emo- tionaalinen kartta kansallisesta alueesta. Häyrynen 2005, passim.
- 5 Paavolainen 2004, 94–99.
- 6 Kianto, Ilmari (1925). "Salaperäinen sopukka". *Suomen Kuvalehti* 12.9.1925, 1238–1239.
- 7 Terijoelle perustettiin lokakuussa 1918 oma Rajamaan komendanttivirasto, syyskuussa 1918 Terijoen Rajavartiopataljoona ja 1919 maan toiseksi suurin Etsivän Keskuspoliisin toimisto. Alueen sulkemisesta Lähteenmäki 2009, 148–220.
- 8 "Kuollut kylä. Entinen kesäinen Terijoki". *Suomen Kuvalehti* 5.7.1919, 614–615.
- 9 Ameel 2018, 73.
- 10 Väliätilan/-alueen/-aseman käsitteestä mm. Miklóssy & Smith 2019, xv–xvi.
- 11 Land 2007, 732; Naisten merityön kielto oli voimassa vuoteen 1955. Naisten rooleista merellä ja merimiesten vaimoina mm. Stanley 2016; Moring 1994; Mäenpää 2008; Hagmark-Cooper 2008; Frigren 2016.
- 12 Land 2013, The Coastal History Blog 1: What is the 'coast' in coastal history? October 24, 2013. (<http://porttowns.port.ac.uk/coastal-history-blog/>, viitattu 10.1.2021).
- 13 Pearson 2006, 355.
- 14 Kalastuskomitean mietintö Komiteanmietintö 1910:17, 242–243; Kalastajien asema Suomenlahden saaristossa. KM 1930:13, 16, 18, 23.
- 15 Pearson 2006, 354–358.
- 16 Lähteenmäki 2009, 9–10, 73–78.
- 17 Braudel 1972–73.
- 18 Tuorein esimerkki tästä suuntauksesta on kokoomateos Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria. Ks. Lähteenmäki 2021.
- 19 "Yrjö Kaukiainen". 375 humanistia. Helsingin yliopisto 29.10.2015. (<https://375humanistia.helsinki.fi/humanistit/yrjo-kaukiainen>, viitattu 13.1.2021).
- 20 Mm. Klinge 2007; Itämeren tulevaisuus 2010; Baltic Sea Action Group. (<https://www.bsag.fi/en/yhteystiedot/>, viitattu 1.2.2021).
- 21 DeLoughrey, Didur & Carrigan 2015, 1–32.
- 22 Mm. Veteen kirjoitettu 2018, 7–8; Thinking with Water 2013; Suomen Akatemian AKVA-hanke Water as Social and Cultural Space 2012–16; Suomen Akatemian hanke Living with the Baltic Sea in a changing climate: Environmental heritage and the circulation of knowledge 2018–22; Uusimmasta ympäristöhistoriallisesti painottuneesta rantatutkimuksesta ks. Lähteenmäki 2021, passim.; Kulttuuriorientoituneesta rannikotutkimuksesta ks. Kouri, Räsänen & Tynkkynen 2020.
- 23 Mikrohistoriallisessa tulokulmassa painottuvat etenkin ruohonjuuritason vuorovaikutteisuus, tiheä lukeminen, kontekstuaalisuus ja tutkittavan ilmiön kokonaiskuvan rakentaminen. Mm. Levi 1992, 93–113.
- 24 Mm. Pöysä 2015, passim.
- 25 Systemaattisesti läpikäytyt lehdet *Terijoki* 1908–09, *Karjala* 1919–1929, *Kannaksen Sanomat* 1926–27 ja *Kannaksen Lehti* 1927–29 digi.kansalliskirjasto.fi-palvelusta avainsanoilla Terijoki, rannikko, ranta,

- Suomenlahti; *Karjala* oli Viipurissa 1904–44 ilmentynyt Karjalan alueellinen päälehti, Kannaksen Sanomat oli kerran viikossa ja Kannaksen Lehti kaksi kertaa viikossa Terijoella ilmestynyt lehti. Terijoki oli viikoittain julkaistu paikallislehti.
- 26** Kesävieraiden kertomuksista koottu *Terijoki. Kadotettu paratiisi* (2004) sekä *Kotiseutumustoja I ja II: Terijoki. Paratiisi meren rannalla* (Karisto. Hämeenlinna 1982) ja *Terijoki. Unelma ennen myrskyä* (Karisto. Hämeenlinna 1984). Kaikkiaan 105 artikkelia; *Suomenmaa V* 1923, 249–253.
- 27** Viipurin läänin maatalouskomissiooni. KM 1908:26; Kalastuskomitean mietintö KM 1910:17; Karjalan kannaksen komitea. KM 1919; Kalastajien asema Suomenlahden saaristossa. KM 1930:13; Taloudellinen tutkimus Suomenlahden itäisillä rannikkoseuduilla. KM 1938:5; Matkailukomitean mietintö. KM 4:1937; Kansallisarkisto (KA). Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto 1918–20.
- 28** Erityisiä Rajamaaksi nimettyjä sisäisen passirajan alueita olivat lokakuussa 1918 määritelty Terijoki, Kivennapa, Rautu, Metsäpirtti, Uusikirkko, Kanneljärvi, Kuolemajärvi, Koivisto, Muolaa sekä vähän myöhemmin Sakkola ja Valkjärvi. Lähteenmäki 2009, 148–149.
- 29** *Flow*-ilmiöllä tarkoitetaan henkisesti huipentunutta vireystilaa, jossa huomio ja energia on suunnattu päämääräiseen tekemiseen ja asetetun tavoitteen saavuttamiseen, eikä tekijä koe ristiriitaa tavoitteidensa, ajattelunsa, tunteidensa eikä tekemisensä välillä. Ks. Venäläinen 2020; Ojanen 2002.
- 30** Möller 2018, 81–103.
- 31** ”Miinavaara Suomenlahdella”. *Uusi Suomi* 11.3.1923.
- 32** ”Miinavaara Suomenlahdella”. *Uusi Suomi* 11.3.1923; Kantanen 1984, 123–125.
- 33** ”Rannoille ajelehtineista ja vedessä kelluneista miinoista”. Rannikkopuolustuksen esikunnan kuulutus 16.9.1920. *Karjala* 19.9.1920.
- 34** Mm. ”Miinavaarat”. *Karjala* 9.8.1919.
- 35** ”Kaamea räjähdysonnettomuus Koivistolla”. *Karjala* 26.5.1921.
- 36** ”Miinavaarat”. *Karjala* 9.8.1919; KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Merkintäkirjoja 1918–20. Vahtikirjan merkintä 26.9.1919.
- 37** ”Vain Suomenlahden itäosissa tavataan nykyisin ajomiinoja”. *Uusi Suomi* 4.10.1924.
- 38** ”Kotkan edustalla miinavaara käynyt perin uhkaavaksi”. *Uusi Suomi* 28.9.1924.
- 39** ”Jälleen miinaonnettomuus”. *Karjala* 18.8.1922.
- 40** Valokuva. *Uusi Suomi* 10.6.1923.
- 41** Mm. ”Päivän uutiset”. *Karjala* 16.6.1921.
- 42** ”Rannikkomme puhdistus syvyysmiinoista jatkuu kun jäät ovat lähteneet”. *Uusi Suomi* 1.5.1924; Valtiopäivät 1919, Miinanetsintä. Hallituksen esitys 28. VP Asiakirjat II 1919, 1–7.
- 43** ”Miinat rannikoillamme”. *Kannaksen Sanomat* 26.8.1927.
- 44** ”Koivisto. Itä-Suomen paras merisatama”. *Kannaksen Lehti* 18.8.1928; ”Koivisto, maalaiskunta ja kauppa”. *Karjala* 1970, nro 37, liite 9. (<https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/koivisto.pdf>, viitattu 10.2.2021); Rossi 2003, 217–229.
- 45** Töissä kuoli vuosina 1944–50 yhteensä 28 miestä ja 32 vammautui. Erwes & Joutsenniemi 2004; Möller 2018, 92–102; Helsingin Katajanokalle on pystytetty miinanraivaajien työstä muistuttava sarvimiina-muistomerkki.
- 46** Retusaaren seurakunta oli virolais-suomalais-ruotsalainen ja se perustettiin 1836. Kirkkona toimi Nikolain kirkko. Väkiluku oli 540 suomalaista, 1 400 virolaista ja 90 ruotsalaista vuonna 1913. Seurakunta oli olemassa 1920-luvulle asti, mutta Kronstadtin kapinan tukahduttamisen jälkeen luterilaista asutusta ei juuri jäänyt Retusaarelle. Aleksandrova et al. 2012; Romanov et al. 1998.
- 47** Nykyään maitse kiertäen noin 50 km.
- 48** ”Kesäinen Terijoki”. *Terijoki* 28.7.1909.
- 49** ”Linnoitetaanko Terijoki”. *Terijoki* 4.9.1909.
- 50** Rozadeev et al. 1977, 114–117.

- 51 Eerola, Jari, Englannin laivastotoimet Itämerellä 1918–21. Helsinki 2001. (<http://www.helsinki.fi/~jjeerola/engltxt.htm>, viitattu 15.1.2021).
- 52 Getzler 1983, 1, 205.
- 53 Ylikangas 2016, 40, 55, 57.
- 54 Ylikangas 2016, 60–63.
- 55 ”Englannin laivaston urotyö Kronstadtissa”. *Karjala* 19.8.1919 ja 28.8.1919; Eerola Jari, Englannin laivastotoimet Itämerellä 1918–21. Helsinki 2001. (<http://www.helsinki.fi/~jjeerola/engltxt.htm>, viitattu 15.1.2021).
- 56 Eerola Jari, Englannin laivastotoimet Itämerellä 1918–21. Helsinki 2001. (<http://www.helsinki.fi/~jjeerola/engltxt.htm>, viitattu 15.1.2021).
- 57 ”Kronstadtin pommituksen seuraukset Yhinmäellä”. ”Trotskin käynti Yhinmäellä”. *Karjala* 12.3.1921; ”Ulkopoliittiset viikon tapahtumat”. *Karjala* 13.3.1921. ”Muistelmia Karjalan vaiheista”. *Karjala* 1.1.1929; Ylikangas 2016, 40–67, 127, 178.
- 58 KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Merkintäkirjat 1918–19. Vahtikirjamerkinnot mm. 7.9.1919 ja 18.9.1919; Ylikangas 2016, 29, 70.
- 59 ”Englannin laivaston urotyö Kronstadtissa”. *Karjala* 19.8.1919 ja 28.8.1919; Eerola Jari, Englannin laivastotoimet Itämerellä 1918–21. Helsinki 2001. (<http://www.helsinki.fi/~jjeerola/engltxt.htm>, viitattu 15.1.2021).
- 60 Paavolainen 2004, 96.
- 61 ”Kronstadtin patterit toiminnassa”. *Kannaksen Lehti* 28.7.1928.
- 62 ”Polsut pommittavat”. *Kannaksen Lehti* 1.9.1928.
- 63 1,5 meripeninkulmaa. Meripeninkulma on 1,85 kilometriä; KM 1930:13, 8.
- 64 ”Bolshevikkilaivasto manööverillä aivan Suomen rannikolla”. *Karjala* 3.9.1928.
- 65 ”Neuvostosotalaiva liikkunut taas aluevesillä”. *Karjala* 12.8.1929.
- 66 Lampén 2004, 72.
- 67 Tilli 1982, 67.
- 68 Cedercreutz 1982, 153.
- 69 ”Vallankumousliike Venäjällä”. *Kannaksen Lehti* 18.3.1921; Lähteenmäki 2009, 206.
- 70 KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Vahtikirjamerkintä 11.6.1919.
- 71 ”Maaseutukirjeitä, Ino”. *Karjala* 16.11.1929.
- 72 ”Uusikirkko”. *Kannaksen Lehti* 18.8.1928; Tutkimus käsitti Terijoen, Uudenkirkon, Kuolemajärven ja Koiviston kunnat. KM 1930:13, 7.
- 73 ”Suomenlahden itäosan kala-apajat”. *Karjala* 30.10.1926.
- 74 KM 1930:13, 8.
- 75 ”Kannaksen kalastajat”. *Kannaksen Lehti* 2.2.1929; KM 1930:13, 8.
- 76 KM 1938:5, 108.
- 77 ”Vanhoja kalastustapoja”. *Karjala* 19.3.1920.
- 78 ”Kalastuksesta Terijoella”. *Terijoki* 20.10.1909; KM 1930:13, 9–10 Koiviston kalastuksesta Rossi 2003, 277–300.
- 79 ”Ankara myrsky Koivistolla”. *Kannaksen Lehti* 9.8.1929.
- 80 ”Miehen ruumis ajautunut rannikolle Terijoelle viime myrskyssä”. *Kannaksen Lehti* 8.12.1928; KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Vahtikirja 1918–19. Vahtikirjan merkintä 29.4.1919.
- 81 ”Karjalan Kannasta kiertämässä”. *Karjala* 15.6.1928.
- 82 ”Vuodentulo läänissämme”. *Karjala* 6.11.1923; ”Työttömyyden lieventäminen”. *Karjala* 30.1.1929; ”Terijoen kalastajilla huono vuosi”. *Karjala* 27.10.1929.
- 83 KM 1930:13, 51.
- 84 ”Koivisto. Itä-Suomen paras merisatama”. *Kannaksen Lehti* 18.8.1928.
- 85 ”Kalakannan väheneminen Karjalassa”. *Kannaksen Lehti* 1.12.1928.
- 86 ”Kalastusopetuksesta”. *Karjala* 8.8.1922.
- 87 KM 1930:13, 18, 41–42, 49.
- 88 ”Sopimus salakuljetuksen vastustamiseksi”. *Karjala* 24.8.1925; Lähteenmäki 2012, 119–140; Piispa 2013, 71–76, 138–148.
- 89 ”Ulkosaarelaiset ja salakuljetus”. *Karjala* 10.5.1924.
- 90 ”Uusi salakuljetusreitti”. *Karjala* 20.12.1925 ja 6.12.1925; ”Väkijuomain salakuljetus tänä vuonna”. *Karjala* 12.8.1929; Lähteenmäki 2009, 170.
- 91 ”Pirtu-tulva Itä-Suomeen”. *Kannaksen Sanomat* 12.8.1927.

- 92** ”Viipurista ja Karjalasta. Mitä Venäjälle salateitse viedään ja sieltä tuodaan”. *Karjala* 11.1.1923.
- 93** ”Salakuljetus jatkuvasti vilkastumassa”. *Karjala* 31.12.1925.
- 94** ”Mies jäänyt hevosineen”. *Terijoki* 2.1.1909.
- 95** ”Maaseutukirjeitä, Ino”. *Karjala* 16.11.1929.
- 96** ”Salakuljetus jatkuvasti vilkastumassa”. *Karjala* 31.12.1925.
- 97** ”Sprillaivat vaihtavat lippua”. *Karjala* 25.9.1926.
- 98** Kansan arkisto. Jaakko Kiven (s. 1892) muistelmat.
- 99** Erityisen aktiivisen vuoden 1919 merkinnöistä Lähteenmäki 2009, liite 1, 458–461.
- 100** KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Merkintäkirjat 1918–1919. Vahtikirjamerkinnot mm. 6.12.1918, 1.2.1919, 3.–4.7.1919, 17.3.1919, 2.4.1919, 12.7.1919, 15.9.1919, 21.9.1919 ja 18.9.1919.
- 101** ”Kommunistien etappimiehen pidätys”. *Karjala* 6.11.1923.
- 102** ”Virallinen ilmoitus”. *Karjala* 19.3.1920.
- 103** Seiskarin salakuljetuksesta Rytkölä 2000; Piispa 2013, 71–76.
- 104** Ensimmäinen aloite tehtiin 1922 valtiopäivillä. Anomusehdotus nro 86 21.9.1922. Rajaseutujen sivistyksellisten ja taloudellisten olojen kohottamiseksi. Valtiopäivät 1922. Liitteet IV, 310–314; Ks. myös kanneljärveläisen maakuntapoliitikon, kansanedustaja Erkki Paavolaisen puheenvuoro 12.2.1925. Valtiopäivät 1925. Pöytäkirjat, 73–74; Edustaja Erkki Paavolaisen puheenvuoro 9.5.1924. Valtiopäivät 1924. Pöytäkirjat, 60–81; KM 1919, 3–11; Lähteenmäki 2009, 14–18, 148–167.
- 105** KM 1919, 9.
- 106** KA. Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto. Pataljoonan komentajan kirjeet 18.6.1919 ja 26.6.1919 ja vahtikirjan merkintä 18.6.1919.
- 107** KM 1938:5, 3.
- 108** KM 1938:5, 19–20, 22–24.
- 109** Lahjoitusmaat olivat laajoja maa-alueita, joita keisarille palveluksia tehneet ylimykset ja virkamiehet saivat Venäjän imperiumin aikana Kannakseltakin. Lahjoitusmaan omistajalla oli oikeus periä veroa alueen talonpojilta. Suomen suuriruhtinaskunta pyrki purkamaan nämä sitoumukset ja lunastamaan maat vuonna 1864 annetun valtiopäiväpäättöksen nojalla. Kivennavan pitäjän lahjoitusmaat (joihin Terijokikin tuolloin kuului), lunastettiin 1880-luvun lopussa ja vuonna 1902 saatiin päätökseen alueella perintökirjojen jako; Paaskoski 1997; ”Karjalan Kannasta kiertämässä II”. *Karjala* 15.6.1928; KM 1908:26, 8.
- 110** KM 1919, 7; Karjalan Kannaksen komitea (1919) ei ollut valtioneuvoston asettama, vaan Kannaksen aluepoliitikkojen kokoama toimintapiiri, joka julkaisi muukalaisvihamielisyttä ja maanviljelyksen tärkeyttä painottavan mietinnön vuonna 1919. Ks. myös Kalliomäki 2022, 131–171.
- 111** KM 1930:13, 18, 41–42, 49.
- 112** Terijoen pitäjän maatalous 1933, 21–23, 38.
- 113** KM 1938:5, 13–15, 24–25.
- 114** Lähteenmäki 2009, 317–352; Veselementin moniaistisesta kokemisesta Ilmolahti & Lähteenmäki 2021, 205–233.
- 115** Kaukomaisema on lähimaisemaa kauempana oleva, kaksiulotteisena nähtävä maiseman osa, jossa maiseman yksityiskohdat esiintyvät kokonaisuuden osina. Kaukomaisemassa keskeisiä ovat maiseman elementtien muoto ja mittakaava sekä maiseman vaihtelevuus. Mm. Lucas 1991; Urbis et al. 2019; Esteettinen kaukomaisema syntyi Terijoen rannikollakin vedestä sekä rannan muodoista ja kasvillisuudesta.
- 116** KM 1937:4, 9.
- 117** KM 1908:26, 2, 8, 9; Kalliomäki 2022, 131–171.
- 118** KM 1908:26, 10.
- 119** ”Mitä ehdoittaa hallituksen komitea Karjalan kannakselle”. *Terijoki* 9.10.1909.
- 120** Larin-Kyösti 2004, 70.
- 121** Larin-Kyösti 2004, 68–71.
- 122** ”Muistelmia Juhana Heikki Erkosta”. *Terijoki* 1.12.1909.

- 123** KM 1938:5, 67; Kotimaisen hiekkarantaturismin noususta Terijoella 1920-luvun lopusta. Lähteenmäki 2009, 224–231; Myös Kostiainen et al. 2004; Hirn & Markkanen 1987; *Terijoki. Lumottu ranta* 1987; *Terijoki. Unelma ennen myrskyä* 1984; *Terijoki. Paratiisi meren rannalla* 1982; Hämäläinen 1974.
- 124** Terijoki ja sen ympäristön opas 1932, 12.
- 125** Lähteenmäki 2009, 25.
- 126** KM 1930:13, 41.
- 127** "Suomenlahden ranta". *Terijoki* 17.2.1909; "Teriojen kyläkunnan kokous". *Terijoki* 20.11.1909.
- 128** "Kyläkokous". *Terijoki* 24.11.1909.
- 129** "Teriojen kyläneuvosto". *Terijoki* 15.2.1909; "Kyläkokous Terijoella". *Terijoki* 30.6.1909; "Kyläkokous Terijoella". *Terijoki* 28.7.1909.
- 130** "Lapsellisia huhuja". *Terijoki* 21.7.1909.
- 131** "Kesäinen Terijoki". *Terijoki* 28.7.1909.
- 132** "Kesäinen Terijoki". *Terijoki* 28.7.1909; KM 1908:26, 23.
- 133** "Uusikirkko". *Kannaksen Lehti* 18.8.1928.
- 134** "Teriojen hiekkaa Helsinkiin". *Kannaksen Lehti* 23.8.1929.
- 135** "Teriojen kunnanvaltuuston kokous". *Kannaksen Lehti* 3.5.1929.
- 136** "Urheilukenttä- ja urheiluloistamme". *Kannaksen Lehti* 21.7.1928.
- 137** "Terijoki". *Karjala* 1970, nro 25, liite 8, <https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/terijoki.pdf> (viitattu 2.1.2021).
- 138** KM 1908:26, 25.
- 139** Mm. Hämäläinen 1984, 28.
- 140** Sutinen Tauno, "Tennistä Terijoella". *Karjala* 1970, nro 25, liite 8, <https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/terijoki.pdf> (viitattu 2.1.2021).
- 141** "Kehotus luonnonsuojelun ystäville. Helsingissä toukokuussa 1921. Societas pro Fauna et Flora Fennica". *Karjala* 22.5.1921; "Kehotus luonnonsuojelun ystäville. Suomen valtion luonnonsuojeluvalvoja. Helsingissä helmikuussa 1924". *Karjala* 4.3.1924.
- 142** Kirjoittajana oli luonnonsuojeluvalvojaksi 1924 nimitetty Rolf Palmgren. KA. Suomen luonnonsuojeluvalvojan arkisto. Kirjeitä 1924–79. Kirjeet 10.1.1924 ja 15.3.1929.
- 143** "Maaseutukirjeitä, Ino". *Karjala* 16.11.1929.
- 144** Laki suojametsistä 196/1922; Säädös 116/1928: Päätös Karjalan Kannaksen suoja-alueesta 19.4.1928 perustuen 196/1922 lakiin; KM 1930:13, 18.
- 145** KM 1930:13, 18.
- 146** KM 1938:5, 90–91.
- 147** "Viipurista ja Karjalasta". *Karjala* 25.9.1924; "Yhä uusia tietoja äskeisen rajumyrskyn hävityksestä". *Karjala* 30.9.1924; "Maakuntakirjeitä. Kirje Terijoelta". *Karjala* 30.9.1924; "Kuvasarja tuhoista". *Suomen Kuvalehti* 11.10.1924, 1324–1325.
- 148** "Viipurista ja Karjalasta". *Karjala* 25.9.1924; "Yhä uusia tietoja äskeisen rajumyrskyn hävityksistä". *Karjala* 30.9.1924.
- 149** "Yhä uusia tietoja äskeisen rajumyrskyn hävityksistä". *Karjala* 30.9.1924.
- 150** "Terijoelta-Rajajoelle johtava rantamaantie". *Kannaksen Lehti* 11.2.1927; "Maaseutukirjeitä. Kirje Terijoelta". *Karjala* 30.9.1924.
- 151** Jurkka 1984, 51.
- 152** On sanottu, että Venäjä oli itäsuomalaisten Amerikka; Vuonna 1897 Venäjällä oleskeli noin 143 000 kansalaisuudeltaan suomalaista (inkeriläiset mukaan lukien), ja vielä vuonna 1926 määrä oli 135 000. Suomalaisia tuli Venäjältä yksistään vuonna 1918 takaisin Suomeen noin 4 500 Suomen kansalaista, ja Teriojen karanteenin läpikäyneitä muunmaalaisia vallankumouspakolaisia noin 1 600. Suomeen veti sekin, että Pietari vajosi maan sisällissodan aikana törkyiseksi, synkäksi ja laitaosiltaan aavemaiseksi. Suurin syy pakoon oli maan jyrkkä ideologia, pidätykset ja nälkä. Nevalainen 2002, 32, 117, 131; Kansainvälisestä pakolaisuudesta Engman 2007.
- 153** Ks. lähemmin Lähteenmäki 2009, 35–37, 61–95.
- 154** Lähteenmäki 2009, passim.
- 155** Laakkonen & Bolotova 2021, 135.
- 156** "120 kilometriä piikkilanka-aitaa Kannakselle". *Kannaksen Lehti* 21.10.1938, 2; "Kannaksen raja-aita valmis". *Kannaksen Lehti* 16.12.1938, 2.

- 157** "Putin's pipeline". *The Economist* 16.2.2019, 10.
- 158** Meribiologi Anu Lastumäen, Suomen ympäristökeskus, haastattelu. Toim. Anniina Wallius, "Suomenlahden vanhoissa miinoissa muhii yltyvä myrkkyriski – Raivaajien työ on käytännössä loputon". YLE. (<https://yle.fi/uutiset/3-10249921>, viitattu 16.1.2021).
- 159** Pohjoispää Monika, "Itämeressä tikittää aikapommi". *Tiede* 9/2012, 40–45.
- 160** Itämeren pinta-ala on 392 000 km² ja sen keskisyvyys vain 55 metriä; syvin kohta, Landortin syväne, on 497 metriä. Itämeri käsittää 1 600 km pitkän ja kapeimmillaan 190-kilometrisen vesialueen; Suomenlahti on tästä noin 29 600 km².
- 161** Turunen Petri, "Nasan pysäyttävä tieto Suomenlahdesta – vaeltava sinileväpyörre satelliittikuvissa". *Ilta-Sanomat* 24.7.2018.
- 162** Savolainen Jaana, "Sairas Itämeri odottaa pelastajaa". *Taloussanomati* 1.7.2012; *HS* Teema-numero toukokuu 2008.
- 163** Raateoja & Setälä 2016, passim. Gillis 2011, 16–18.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansan Arkisto

Jaakko Kiven (s. 1892) muistelmat.

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Suomen luonnonsuojeluvalvojan arkisto

Kirjeitä 1924–1979

Terijoen Rajavartiopataljoonan arkisto

Merkintäkirjat 1918–1920

Pataljoonan komentajan kirjeet 1919

Vahtikirjamerkinnot 1919

Painetut lähteet

Anomusehdotus nro 86 21.9.1922. Rajaseutujen sivistyksellisten ja taloudellisten olojen kohottamiseksi. Valtiopäivät 1922. Liitteet IV. Helsinki 1922, 310–314.

Cedercreutz Carl Johan (1982). "Terijoki kesävieraan silmin". *Terijoki. Paratiisi meren rannalla*, 153.

Hämäläinen Helvi (1984). "Säteilevät askeleet hiekalla". *Terijoki. Unelma ennen myrskyä*, 27–30.

Jurkka Sakari (1984). "Kesäkotini oli linnani!" *Terijoki. Unelma ennen myrskyä*, 43–51.

Kalastajien asema Suomenlahden saaristossa. Komiteanmietintö 1930:13. Suomenmaan kirjapaino. Helsinki 1931.

Kalastuskomitean mietintö 1910:17 (1911). Helsinki: Keisarillisen senaatin kirjapaino 1911.

Kantanen Ahti (1984). "Vaarallisia leikkejä". *Terijoki. Unelma ennen myrskyä*, 123–125.

Karjalan kannaksen komitea. Komiteanmietintö 1919. Helsinki 1919.

Kotiseutumustoja I ja II (1922): *Terijoki. Paratiisi meren rannalla*. Hämeenlinna: Karisto.

Laki suojametsistä 196/1922; Säädös 116/1928. Säädöskokoelma. Helsinki 1922.

Lampén Ernst, (2004 [1924]). "Terijoen houkutukset". *Terijoki. Kadotettu paratiisi*, Helsinki: Tammi, 72–76.

Larin-Kyösti (2004 [1924]). "Suomen Riviera". *Terijoki. Kadotettu paratiisi*, Helsinki: Tammi, 68–71.

Matkailukomitean mietintö. KM 4:1937. Valtioneuvoston kirjapaino. Helsinki 1937.

Paavolainen Olavi (2004). "Monikasvoinen Kannas, Suomen kaunein ja elämäniloisin rannikko".

Terijoki. Kadotettu paratiisi. Helsinki: Tammi, 94–99.

Paavolainen Erkki (1924, 1925). Puheenvuorot 1924–25. Valtiopäivät 1924 ja 1925. Pöytäkirjat,

73–74, 60–81. Helsinki 1924 ja 1925.

Suomenmaa V (1923). Viipurin lääni. Helsinki.

Taloudellinen tutkimus Suomenlahden itäisillä rannikkoseuduilla. Komiteanmietintö 1938:5. Helsinki:

Valtioneuvoston kirjapaino 1938.

Terijoen pitäjän maatalous (1933). Terijoki: Terijoen kirjapaino.

Terijoki ja sen ympäristön opas (1932). Terijoki.

Terijoki. Kadotettu paratiisi (2004). Toim. Ritva Heikkilä. Helsinki: Tammi.

Terijoki. Lumottu ranta. Kuvauksia Kannakselta ja Terijoelta (1987). Hämeenlinna: Karisto.

Terijoki. Paratiisi meren rannalla (1982). Hämeenlinna: Karisto.

Terijoki. Unelma ennen myrskyä (1984). Hämeenlinna: Karisto.

Tilli Kalevi (1982). ”Jäähyväiset Terijoelle”. *Terijoki. Paratiisi meren rannalla. Hämeenlinna: Karisto, 67.*

Valtiopäivät 1919, Miinanetsintä. Hallituksen esitys 28. VP Asiakirjat II. Helsinki: Valtionneuvoston kirjapaino 1919, 1–7.

Viipurin läänin maatalouskomissio. Komiteamietintö 1908:26. Viipuri: Karjalan kirjapaino 1909.

Sanomalehdet

Kannaksen Lehti 1927–1929, 1938

Kannaksen Sanomat 1926–1927

Karjala 1919–1929

Terijoki 1908–1909

Internet-lähteet

Baltic Sea Action Group. (<https://www.bsag.fi/en/yhteystiedot/>, viitattu 1.2.2021).

Koivisto, maalaiskunta ja kauppala. *Karjala* 1970, nro 37, liite 9. (<https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/koivisto.pdf> viitattu 10.2.2021).

”Kaukiainen Yrjö” (2015). 375 humanistia. Helsingin yliopisto 29.10.2015. (<https://375humanistia.helsinki.fi/humanistit/yrjo-kaukiainen>, viitattu 13.1.2021).

Meribiologi Anu Lastumäen, Suomen ympäristökeskus, haastattelu. Toim. Anniina Wallius, Suomenlahden vanhoissa miinoissa muhii yltävä myrkkyriski – Raivaajien työ on käytännössä loputon. YLE. (<https://yle.fi/uutiset/3-10249921>, viitattu 16.1.2021).

Suomen Akatemian AKVA-hanke Water as Social and Cultural Space 2012–16. (www.aka.fi, viitattu 20.10.2021).

Suomen Akatemian hanke Living with the Baltic Sea in a changing climate: Environmental heritage and the circulation of knowledge 2018–22. (www.aka.fi, viitattu 20.10.2021).

Sutinen Tauno, Tennistä Terijoella. *Karjala* 1970, nro 25, liite 8. (<https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/terijoki.pdf>, viitattu 2.1.2021).

Terijoki. *Karjala* 1970, nro 25, liite 8. (<https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/pitajaliitteet/terijoki.pdf>, viitattu 2.1.2021).

Tutkimuskirjallisuus

Ameel, Lieven (2018). ”Mahdollisuuksien maisema: Helsingin rantaviiva liminaaltilana”. *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*, toim. Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja ja Arja Rosenholm. Helsinki: SKS, 73–92.

Aleksandrova, Je. L.; M. M. Braude; V. A. Vysotškaja & Je. A. Petrova (2012). *Istorija finskoi jevangelišesko-ljuteranskoi tserkvi Inggermanlandii: 400 let, 1611-2011*. St. Peterburg: Gijol. Braudel, Fernand (1972–1973). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York: Harper & Row.

DeLoughrey, Elizabeth; J. Didur, & A. Carrigan (toim. 2015). ”Introduction: A Postcolonial Environmental Humanities”. *Global Ecologies and the Environmental Humanities*. New York: Routledge, 1–32.

Eerola Jari (2001). ”Englannin laivastotoimet Itämerellä 1918–21”. Helsinki, <http://www.helsinki.fi/~jjeerola/engltxt.htm>, viitattu 15.1.2021).

Engman, Max (2007). *Raja. Karjalankannas* 1918–1920. Helsinki: WSOY.

Erwes, Erik & Oiva Joutsenniemi (2004). *Me raivasimme Suomenlahden. Nuorukaiset miinanraivaajina Ahvenanmereltä Viipurinlahdelle*. Helsinki: Helsingin miinanraivaajakilta.

- Frigren, Pirita (2016).** *Kotisatamassa: Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa.* Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Getzler, Israel (1983).** *Kronstadt 1917–1921. The Fate of a Soviet Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Gillis, John R. (2011).** "Filling the Blue Hole in Environmental History". *The Future of Environmental History. Needs and Opportunities. RCC Perspectives* 3/2011, 16–18.
- Hagmark-Cooper, Hanna (2008).** *Avsked och återseende. Sjömanshustruns liv under 1900-talet.* Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Hirn, Sven & Erkki Markkanen (1987).** *Tuhansien järvien maa: Suomen matkailun historia.* Helsinki: Matkailun edistämiskeskus.
- Hämäläinen, Vilho (1974).** *Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla.* Tampere: Tampereen yliopisto.
- Häyrynen, Maunu (2005).** *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen.* SKST 834. Helsinki: SKS.
- Ilmolahti, Oona & Maria Lähteenmäki (2021).** "Laatokka moniaistisena luontokokemuksena". *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*, toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: SKS, 205–233. (<https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/48830/laatokka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, viitattu 12.11.2021).
- Itämeren tulevaisuus* (2010), toim. Saara Bäck, Markku Ollikainen, Erik Bonsdorff, Annukka Eriksson, Eeva-Liisa Hallanaro, Sakari Kuikka, Markku Viitasalo & Mari Walls. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalliomäki, Majjaliisa (2022).** "Pakkotyötä ja vorniekkvoja, taiteilijoita ja poliitikkoja: Pietarin vaikutus Merikarjalan itäosassa". *Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaiikka*, toim. Pekka Suutari. VSKST 24. Helsinki: VSKS, 131–171.
- Klinge, Matti (2007).** *Itämeren maailma.* Helsinki: Otava.
- Kostiainen, Auvo; Janne Ahtola; Leila Koivunen; Katariina Korpela; Taina Syrjämaa (2004).** *Matkailun ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhailta ajalta nykypäivään.* SKST 977. Helsinki: SKS.
- Kouri, Jaana; Tuomas Räsänen, & Nina Tynkkynen (toim. 2020).** *Muutoksen tuulet ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen.* SKST 1462. Helsinki: SKS.
- Laakkonen, Simo & Alla Bolotova (2021).** "Ristiaallokossa: Laatokan pilaantumisen ja suojelun historiaa". *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*, toim. Maria Lähteenmäki. SKST 1469. Helsinki: SKS, 131–161. (<https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/48830/laatokka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, viitattu 12.11.2021).
- Land, Isaac (2007).** "Tidal Waves: The New Coastal History". *The Journal of Social History*, vol 40, issue 3, 731–743.
- Land, Isaac (2013).** "The Coastal History Blog 1: What is the 'coast' in coastal history?" *The coastal History Blog*. October 24, 2013. (<http://porttowns.port.ac.uk/coastal-history-blog/>, viitattu 10.1.2021).
- Levi, Giovanni (1992).** "On Micro-History". *New Perspectives on Historical Writing*, toim. Peter Burke. Pennsylvania University Press. University Park, 93–113.
- Lucas, O. W. R. (1991).** *The Design of Forest Landscapes.* Oxford: Oxford University Press.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. Historiallisia tutkimuksia* 243. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2012).** "Cows, Guns and Bolsheviks. Smuggling in the Borderland between South-East Finland and St. Petersburg". *Imagined, Negotiated, Remembered. Constructing European Borders and Borderlands*, toim. Kimmo Katajala & Maria Lähteenmäki. Zürich: LIT, 119–140.
- Lähteenmäki, Maria (2015).** "Sa nuori, itsevarma nykyisyys". *Historian kosto*, toim. Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 18–34.

- Lähteenmäki Maria (toim. 2021).** *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. SKST 1469. Helsinki: SKS. (<https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/48830/laatokka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, viitattu 12.11.2021).
- Miklóssy Katalin & Hanna Smith (2019).** "Introduction". Strategic Culture in Russia's neighborhood, Eds. Katalin Miklóssy & Hanna Smith. London: Lexington Books, xv–xxiii. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/uef-ebooks/reader.action?docID=5899744&query=in-between+space>, viitattu 12.11.2021).
- Moring, Beatrice (1994).** *Skärgårdsbor: Hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.
- Mäenpää, Sari (2008).** "Naisten merityön rajoittaminen ja matkustajalaiva liikenteen kehitys Suomessa 1900-luvun alusta". *Täkillä, koneessa ja byssassa. Merenkulkijan elämää ennen ja nyt*. Nautica Fennica 2007–2008, toim. Sari Mäenpää, Johanna Aartomaa & Ismo Malinen. Helsinki: Museovirasto.
- Möller, Gunnar (2018).** "Minkriget i Östersjön under världskriget och den internationella efterkrigsminsvepningen." *Sjöfarten i krig*. toim. Nils Erik Villstrand & Kasper Westerlund. Meddelanden från Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi nr 35. Åbo: Åbo Akademi, 81–103.
- Nevalainen, Pekka (2002).** *Punaisen myrskyn suomalaiset*. SKST 867. Helsinki: SKS.
- Ojanen, Markku (2002).** *Elämän mieli ja merkitys*. Helsinki: Gummerus.
- Paaskoski, Jyrki (1997).** *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826. Bibliotheca Historica 57*. Helsinki: SHS.
- Pearson, Michael (2006).** "Littoral Society: A concept and the Problems". *Journal of World History vol 17 (2006:4)*, 353–373.
- Piispa, Heikki (2013).** *Lavansaari – Itäisen Suomenlahden villit vuodet*. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki (2015).** *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen. Kultaneito XVII*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Raateoja, Mika & Outi Setälä (toim. 2016).** *The Gulf of Finland Assessment. Reports of the Finnish Environment Institute no 27*. Helsinki.
- Romanov, Oleg; Jelena Meleşenko; Alexandre Plaksiev; Andrei Jermolinski; Tapani Kajaste, & Merja Härö (1998).** *Kronstadt – historia ja tulevaisuus / Kronshtadt – History and Future*. Helsinki: Taifuuni.
- Rossi, Leena (2003).** *Koiviston arkielämä 1880-luvulta 1930-luvulle*. Helsinki: Koivisto-säätiö.
- Rozadeev, B. A.; R. A. Somina, & I. S. Klescheva (1977).** *Kronstadt. Arhitekturnyj ocherk*. Leningrad: Strojizdat.
- Rytkölä, Petri (2000).** *Saarelaisyhteisö kriisissä. Seiskarilainen pirtun salakuljetus 1920–32*. Suomen historian painamaton pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Stanley, Jo (2016).** *Women at Sea, 1750-today: From Cabin 'Boys' to Captains*. Stroud: History Press.
- Thinking with Water* (2013). Eds. Cecilia Chen, Janine MacLeod & Astrida Neimanis. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Urbis, Arvydas; Ramunas Povilanskas; Rasa Šimanauskiene & Julius Taminskas (2019).** "Key Aesthetic Appeal Concepts of Coastal Dunes and Forests on the Example of the Curonian Spit (Lithuania)". *Water* 7.6.2019. (<https://www.mdpi.com/2073-4441/11/6/1193>, viitattu 12.11.2021).
- Veteen kirjoitettu*. Veden merkitykset kirjallisuudessa (2018), toim. Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm. SKST 1441. Helsinki: SKS.
- Venäläinen, Jussi (2020).** *Flow-tila - Tietotyön viisain vaihde*. Helsinki: Fitra.
- Ylikangas, Mikko (2016).** *Mainio pikku sota. Brittilentäjät Suomessa 1919*. Helsinki: Atena.

Alussa oli meri

Suurvaltojen välissä

Merikarjalan pyyntikulttuuri, jonka vaiheita ja aineellista kulttuuria tämä teksti¹ käsittelee, ei ollut ympäröivästä maailmasta irrallinen ilmiö. Karjalan sijainti Ruotsin ja Venäjän, myöhemmin Suomen ja Neuvostoliiton raja-alueella muutti merikarjalaisten asemaa aina, kun valtioiden välille syntyi vaikeuksia.

Jo 1500-luvulla Merikarjalan silakankalastuksessa kulki vuosittain yli 300 venekuntaa² eli kalastus kosketti varsin suurta osaa alueen väestöstä. Erityisesti ulkosaarten, mutta myös rannikkoalueiden kalastajille Liivinmaan rannikon, eli myöhemmän Viron rannikkoalueiden asukkaiden kanssa käyty suolasilakan vaihtokauppa, seprakauppa oli elintärkeää.³ Ulkosaa-rilla ei ollut mahdollisuutta kasvattaa viljaa eikä juuri perunoitakaan, joten ne oli tuotava sinne muualta. Merikarjalan rannikon kalastajat taas hyötyivät erityisesti kevätsilakan paremmasta vaihtosuhteesta Virossa. Suomessa keväällä suolattua silakkaa ei juurikaan arvostettu sen laihooden ja usein heikon laadun takia.

Ruotsin pitäessä valtaa Karjalassa merikarjalaisten kalastajien ja hylkeenpyytäjien kauppa, kuten myös kaloina maksetut verot, suuntautuivat enemmän länteen.⁴ Venäjän ollessa vallassa tärkein markkina-alue oli Pietari. Venäjän yhteyksien merkitys merikarjalaisille on hyvin nähtävissä esimerkiksi kalastukseen ja kalakauppaan liittyvässä sanastossa, jossa erilaisia lainoja venäjistä on jonkin verran.⁵

Markkina-alueiden muutosten ohella rajojen siirtymiset vaikuttivat kalastukseen merkittävästi, kun perinteiset kalastusalueet jäivät väärälle puolelle rajaa ja sulkeutuivat merikarjalaisilta pyyntimiehiltä. Kalastajat joutuivat sopeutumaan hyvin vaikeaan tilanteeseen, kun Pietarin-kauppa loppui Suomen itsenäistymisen (1917) ja vuonna 1920 solmitun Tarton rauhansopimuksen myötä. Tarton rauhansopimus ahdisti Rajajoen ja Seivästön välisen alueen kalastajat vain muutaman kilometrin levyiselle merialueelle rannasta mitaten.⁶ Seiskarin ja Lavansaaren eteläpuolella sijaitsee Kurkolan matalikko, joka oli näiden saarten asukkaille hyvin merkittävä kalastusalue Venäjän vallankumoukseen asti. Rajan syntyminen vei saarelaisilta mahdollisuuden kalastaa alueella ja heikensi paikallisesti kalastuksen kannattavuutta. Kotimaan kysyntä, logistiikka ja hinnat tuottivat sotien välisinä vuosikymmeninä suuria ongelmia merikarjalaiselle kalastuselinkeinolle. Kriisiä syvensi myös paikallisia palveluita ja tavaroita hankkineiden venäläisten kesäasukkaiden lähtö.⁷

Pienentyneiltäkin kalavesiltä saatiin 1920-luvulla silti parhaimmillaan suuria saaliita. Talvella 1928 Kotkaan, Haminaan ja Viipuriin tuotiin jäältä 1,6 miljoonaa kiloa silakkaa, joka oli enimmäkseen verkoilla pyydettyä. Kalastajia jäällä oli tuolloin kahdesta kolmeen tuhanteen.⁸ Toimeentulon hankkiminen vaikeutui 1930-luvun alussa, jolloin lama vähensi muita työtilaisuuksia ja entistä useammat yrittivät saada elantonsa kalastuksesta. Tästä aiheutui kalan ajoittaista yltarjontaa, joka pudotti sen myyntihinnan kannattamattomaksi.⁹ 1930-luvulla monia alueen

kalastajia lisäksi pidätettiin joko todellisten tai väitettyjen rajaloukkauksien johdosta, ja he joutuivat toisinaan viettämään vähän pitempiäkin aikoja vankeudessa Neuvostoliitossa. Näiden pidätysten yhteydessä kalastajien pyydykset jäivät usein neuvostoliittolaisten viranomaisten käsiin lopullisesti.

Vaikea tilanne synnytti yhteistoimintaa. Vuonna 1932 perustetusta Wiipurin Läänin Merikalastajain Liitosta muodostui Merikarjalan kalastajia yhdistävä toimija, joka pystyi tuomaan kalastajille myös taloudellista tukea esimerkiksi valtion avustusten ja kalastusvakuutusten muodossa.¹⁰

Toista maailmansotaa Pariisin rauhansopimuksessa sovittuine uusine rajoineen voidaan pitää lopullisena iskuna merikarjalaiselle pyyntikulttuurille, vaikka putkakalastus ja hylkeenpyynti, kuten muukin kalastus, jatkuivatkin vielä muutaman vuosikymmenen pienemmässä mitassa. Alkuperäisistä yli kymmenestä tuhannesta neliökilometristä merikarjalaista merta jäi jäljelle parisen tuhatta neliökilometriä enimmäkseen saaristoista vesialuetta. Ulkosaarten ympärillä olleet laajat aavan meren alueet, joilla Suomenlahden norppa pääosin lisääntyy ja joilla sitä pyydettiin, ovat nykyään merikarjalaisille jäljellä vain kirjojen sivuilla.

Toinen maailmansota päätti lopullisesti myös jo aiemmin hiipuneen seprakaupan, kun yhteydet Neuvostoliiton miehittämään Viroon katkesivat täysin rajan sulkeutuessa. Seprakaupan henkeä on Viron uudelleen itsenäistymisen jälkeen lämmitelty tapaamisissa ja markkinatapahtumissa Suomenlahden kummallakin puolella.

Karjalan vanhin ammatti

Kalastus ja hylkeenpyynti ovat olleet merkittävässä asemassa Merikarjalassa niin kauan, kun ihmisiä on alueella ollut. Kymmenisen tuhatta vuotta sitten ei ollut Itämeren, Karjalaa tai merikarjalaisia. Merikarjalan pyyntikulttuurin käsitteleminen on syytä aloittaa Antrean verkkolöydöstä, joka tehtiin viime vuosisadan alussa. Entiseen Ancyclus-järven pohjaan hautautuneena kaksi verkkoa ja muuta esineistöä on säilynyt meidän päiviimme kertomaan tuosta kaukaisesta ajasta.¹¹ Mahdollisesti kevätjäillä liikkunut kalastaja on jään murtuessa menettänyt välineensä.

Antrean verkot ovat olleet tehokkaimmillaan hauen kutupyynnissä, ja hauki on ollut kevätauringossa kuivattuna säilyvää ruokaa. Hauen kutiessa muutaman kymmenen senttimetrin syvyydessä vedessä pyynnissä ei ole tarvittu ruuhtaa tai lauttaa, vaan verkot on voitu laskea ja nostaa kahlaamalla. Rakenteeltaan jäykkien verkkojen pyytävyyden on myös ollut parhaimmillaan verkon korkeutta huomattavasti matalammassa vedessä, jossa verkko on ollut mahdollisimman löysänä.

Antrean verkon lisäksi Merikarjalasta ei ole löytynyt paljoakaan merkkejä vesistöjen pyyntikulttuurista esihistoriallisena aikana. Tähän voidaan pitää suurimpana syynä enimmäkseen orgaanisista materiaaleista tehtyjen pyydysten huonoa säilyvyyttä karjalaisessa maaperässä. Koukun edeltäjiä, launeja alueelta on löytynyt, samoin onkiessa käytettyjä painoja.

Hyvin vanha pyydyskeksintö on myös liistekatiska, joka rakennettiin koivuvitsaksilla yhteen kudotuista mäntysäleistä. Säleet työnnettiin pehmeään pohjaan siten, että ne ulottuivat puolisen metriä veden pinnan yläpuolelle ja muodostivat suuaukolla varustetun karsinan, johon kalat ohjautuivat kuusenhavuista rakennettua aitaa seuratessaan. Katiskasta kalat nostettiin haavilla

tai lipolla. Tämä katiskatyyppi oli niin tehokas, että sitä käytettiin paikoitellen 1900-luvulle asti. Vasta tehdastekoisista langoista kudotut rantarysät ja rautalankaverkosta valmistetut katiskat syrjäyttivät sen lopullisesti.¹²

Liistekatiskakin oli tehokkaimmillaan kalojen kutupyynnissä matalassa vedessä. Saaliina oli erilaisia särkikaloja, haukia ja ahvenia. Kalojen keväinen kutupyynti oli pitkään erittäin tärkeätä, koska talven aikana ravintovarannot menivät yleensä vähiin.

Kun verkko oli keksitty, nuotta syntyi huomattaessa, että verkkoa liikuttamalla sillä voidaan saartaa kaloja ja saada saaliiksi niitäkin, jotka eivät takerru verkon silmiin.¹³ Vuosituhansien aikana nuotat kehittyivät erilaisista osista koostuviksi ja eri käyttöihin erikoistuneiksi pyydyksiksi. Uudemman ajan nuotta muodostui kaloja nuottaan ohjaavista reisiverkoista ja kalat nostoa varten tallettavasta perästä, joka oli pussimainen verkko.

Putkakalastus

Verkoista taloudellisessa mielessä merkittävimpiä olivat silakkaverkot. Silakkaverkot tulivat mahdollisiksi vasta, kun pellavasta opittiin tekemään riittävän ohutta lankaa. Pienisilmäinen verkko ei kalasta, jos sen lanka on paksua. Käsin kudottaessa silakkaverkkoihin sisältyi erittäin suuri määrä työtunteja, ja materiaaliakin niissä oli huomattavasti enemmän kuin harvoissa suomukalaverkoissa. Silakkaverkoilla myös saatiin ehkä suurin osa kalastajan vuosituloista varsinkin silloin, jos hän ei ollut osakkaana nuotassa. Silakkaverkot olivat toisaalta melko suuren riskin sijoitus, koska niiden menettäminen niin syysmyrskyissä kuin talvella jäiden lähtiessä nopeasti liikkeelle oli silloin tällöin toistuva tapahtuma.

Silakan verkkopyynti jäällä tapahtui yksin tai pienissä ryhmissä. 1800-luvun lopulta kalastajat alkoivat majoittua pyyntipaikoilleen niin sanottuihin putkiin, koska päivittäinen kymmenien kilometrien matka kotoa apajille ei lyhyessä talvipäivässä tullut kysymykseen. Tärkeältä kalastusalueelta Mohnin haudalta Seiskarin ja Narvin välissä hyvä hevonen veti reen päivässä Koivistolle edullisissa olosuhteissa, mutta pitemmät matkat saattoivat edellyttää yöpymistä matkan varrella.

Hevoson jälle vetämässä putkassa asui kahdesta kolmeen kalastajaa ja ne sijoitettiin ulapalla kilometrin tai parin päähän toisistaan. Joillakin paikoin rannikon läheisyydessä, kuten Ison Kalastajan saarella putkista muodostui tilapäisiä kyliä.

Kalastajan jälle kuljettama varustemäärä oli melkoinen: 10–12 verkkoa pituudeltaan 60 metriä ja korkeudeltaan jopa 15 metriä. Mukana oli myös suuri määrä hamppuköysiä, kun veden syvyys pyyntipaikoilla oli jopa 50 metriä ja verkot laskettiin ajoittain pohjaan. Verkoille ja köysille piti olla myös kuivaustelineet, jotta ne eivät olisi jäätyneet käyttökelvottomiksi kasoiksi. Tuulensuoja oli välttämätön verkkoja koettaessa. Mukaan oli varattava myös parin viikon muonat itselle ja rehut hevoselle.

Verkot laskettiin kahden tuuralla hakatun avannon välille käyttäen kummastakin avannosta veteen laskettuja uittolapioita. Uittolapiot leijailivat syvässä vedessä pitkän matkan ja niihin kiinnitettyjen uittonarujen mennessä pohjassa ristiin, saatiin kahden avannon välille yhteys ja verkko voitiin vetää suoraksi avantojen välille.

Kalasaalista irrotetaan verkoista osuuskaupan rannassa Seiskarin Välikylässä.

Verkkoja koettaessa verkon päähän kiinnitettiin vetonaru, jonka avulla sama verkko tai usein vaihtoverkko vedettiin avantojen väliin. Nostetusta verkosta silakat levitettiin jäälle jäätymään ja odottamaan ostajaa tai kalastajan itsensä suorittamaa kuljetusta maihin myyntiä varten.

Nuottaus ja elinkeinon vaarat

Merikarjalassa talvipyyynnissä käytetty silakkanuotta edellytti suuren ihmisjoukon suunnitelmallista työtä niin pyydystä valmistettaessa kuin sitä käytettäessä. Nuottakunnan koko oli 10–14 miestä.¹⁴ Yleensä miehet olivat nuotan osakastalojen isäntiä tai poikia, mutta toisinaan joukossa oli talojen renkejä tai työhön palkattuja päivätyöläisiä. Myös naisia osallistui talvinuottaukseen. Nuottakunnat majoittuivat toisinaan apajapaikoille hinattuihin putkiin apajien ollessa kauempana koteja.

Talvinuottaus tapahtui niin, että nuotta laskettiin apajan toiseen reunaan tehdystä avannosta jään alle ja vedettiin kahta avantoriviä pitkin uitettujen vetoköysien avulla nostoavannolle, jolloin apajassa olleet silakat päätyivät nuotan pussimaiseen perään.

Talvinuottauksessa kalat myytiin usein suoraan jäällä siellä kierrelleille raasseleille, joista osa oli ennen Venäjän vallankumousta venäläisiä. Nämä kiertävät kalakauppiaat käyttivät toisinaan alkoholia kaupanhieronnan voiteluaineena saadakseen silakat itselleen edullisempaan hintaan. Alkoholia ei ollut tarpeen juottaa koko nuottakunnalle. Riitti kunhan sen esimiehen sai sopivan hilpeälle tuulelle ja sen myötä alentuneelle arvostelukyvylle.

Nuottakunnat turvasivat joskus itselleen edes jonkinlaisen ansion päivän työstä myymällä

Taiteilija Yrjö Lohko on kuvannut maalauksessaan nuotan vetäjiä ja raassalin hevosineen Suomenlahden ulapalla.

nuotan saaliin ennen nuotan perän tuloa nostoavannolle, jossa saaliin suuruus selvisi. Saaliin ollessa suuri kilohinta saattoi pudota hyvin pieneksi. Toisaalta tyhjistä apajasta sai edes jotain, kun raasselit kilpailivat saaliista huutokaupassa ja olennaista oli se, paljonko palkkaa tuli päivän työstä, ei saaliista saatu kilohinta. Huutokaupat käytiin nuottaesimiehen luettelemin alenevin hinnoin, jolloin ensimmäisenä ostohalukkuutensa ilmaissut ostaja sai koko saaliin viimeiseksi lausutulla hinnalla.

Itäisen Suomenlahden paksut jäät ja nuottakalastuksen vaatimat suuret avantomäärät kehittivät merikarjalaisen jäätuuran huippuunsa. Se lohko jäätä erittäin hyvin, eikä täräyttänyt käyttäjänsä käsille. Nuotta-apajaan hakattiin jopa yli 200 avantoa melko lyhyessä ajassa ja vaikka tuurien käyttäjiä oli useampia, tehtävä olisi ollut lähes mahdoton huonosti toimivalla tuuralla.

Nuotan nostoavanto, jossa merkittävä osa työstä tehtiin, suojattiin tuulelta olkiseinillä. Tottunut kalastaja kesti kyllä tyyntä pakkasilmaa jopa paljain käsin, vaikka nuotan veto kesti melko pitkän ajan. Jäällä käytettiin myös jouhikkaita, lehmän häntäjouhista ja sikavilloista kudottuja käsineitä, jotka eivät imeneet vettä.¹⁵

Onnettomuuksia tapahtui, kun taloudellinen pakko ajoi kalastajat jäälle silloinkin, kun se ei ollut turvallista. Jo 1900-luvun alussa oli Virolahden ja Terijoen välillä 18 purjeverneellä varustettua pelastusasemaa, mutta lisäksi tarvittiin apuun usein tehokkaampaakin kalustoa. Esimerkiksi

vuonna 1900 lavansaarelaisia ajautui liikkuvien jäiden mukana Vigrundiin Inkerin rannikolle. Vuonna 1910 jäänmurtaja Tarmo pelasti 16 Uudenkirkon ja Koiviston kalastajaa ajelehtivilta jäiltä. Helmikuussa 1911 venäläinen jäänmurtaja Jermak ja jäämurtaja Sampo pelastivat koivistolaisia. 1914 Tarmo pelasti 100 lavansaarelaista jäiltä.¹⁶

Tammikuussa 1935 inolaisille kalastajille kävi huonommin. 14 senttimetrin paksuinen jää irtosi Kannaksen rannikolta kovassa pohjoistuulella ja lumimyrskyssä. Pelastamaan lähteneistä kalastajista yksi antoi paikkansa pienessä veneessä pelastettavalle jääden itse jäälautalle. Hänen ruumiinsa löydettiin myöhemmin jäälautalle jäätyneenä Pitkäpaaden lähistöltä yli 70 kilometrin päästä katoamispaikastaan. Seitsemää muuta jäälautalle jäänyttä kalastajaa ei löydetty koskaan.

Monimuotoista kalastusta

Jotta kalastus olisi taannut elannon, sen oli oltava monipuolista ja vuodenvaihtelun mukaan vaihtelevaa useamman kalalajin saaliiksi saamiseksi. Eri kalastajien käyttämien välineiden ja kalastamien lajien kirjo saattoi vaihdella myös sen mukaan, millaisiin välineisiin kalastajalla oli vara investoida.

Matalat kuoreverkot, jotka olivat silmäkooltaan silakkaverkkojen kaltaisia, olivat edullisia. Niitä ei juurikaan käytetty avoveden aikana, vaan kuoreen pyynti tapahtui lähempänä rantoja, jossa jäät eivät yhtä usein lähteneet irronneina liikkeelle. Kuoreen verkkopyyntiin ei näin liittynyt samanlaisia riskejä kuin silakan putkakalastukseen.

Kuoretta kalastettiin myös onkimalla, mikä vaati vain vähäisen investoinnin eikä toimintaan kohdistunut juuri taloudellisten tappioiden vaaraa. Kuoreen onkimisellakin saattoi päästä kohtuullisiin tuloihin, koska talvikuore oli Pietarissa arvostettu herkku, josta maksettiin korkea kappalehinta. Venäjän kielestä olikin lainattu kuoreongen nimi *kolodka*, 'lesti', jota onki muistutti muodoltaan. Onkijalla oli telta tuulensuojana ja useampia onkia kerrallaan käytössä. Teltan katosta roikkui narussa siankärsä, johon koukut pistettiin ruostumisen estämiseksi silloin, kun ne eivät olleet käytössä.

Silakkaa kalastettiin myös avovedestä sekä verkoilla että nuotalla. Alkuaan kesäkalastuksessa käytettiin samaa silakkanuotta kuin talvella. Myöhemmin tehtiin kesäkalastukseen pienempiä nuottia ja nuottakunnan koko oli yleensä kahdesta neljään henkilöä. Kesänuottauksella tavoiteltiin usein muutakin kalaa kuin silakkaa. Silakkaa saatiin avovedestä nuotalla parhaiten sen tullessa mataliin rannan läheisiin vesiin kutuaan varten. Kutukala oli vähärasvaisempaan laadullisesti heikompa kuin syys- tai talvisilakka, mutta sillekin oli markkinat.

Avovedestä silakkaa kalastettiin verkoilla kaikista vesikerroksista pinnan ja pohjan väliltä, tarvittaessa virittäen verkot kohojen varaan. Pinnassa tai pinnan läheisyydessä olleet verkot voitiin ankkuroida molemmista päistään, vain yhdestä päästä tai kiinnittää ajelehtivaan veneeseen toisesta päistään. Löysänä virran mukana kulkenut verkko kalasti paremmin.

Suomukalaa pyydettiin sekä jään alta että avovedestä verkoilla. Eräs erikoinen verkkokalastuksen muoto oli kalojen saartaminen rantaa vasten, josta ne peloteltiin verkkoon tarpomalla eli erilaisin astaloin ääntä aikaan saamalla. Säyneen pyynnissä verkot saatettiin laskea kahlaamalla ja pyyntiin osallistui suuri joukko ihmisiä.

1800-luvun lopulla eräs uuraalainen kalastaja toi Pohjanlahden rannikolta Merikarjalaan tietämyksen isorysäkalastuksesta. Siitä tuli hyvin suosittua ja rysät syrjäyttivät avovesinuotauksen silakan kalastuksessa. Rysillä saatiin myös siikaa, kuhaa ja muita suomukaloja. Rysien suurta kokoa kuvaa, että kokonaisen hevosen sanottiin mahtuvan suoriin jaloin ensimmäisten isorysien perän sisään.¹⁷

Viimeistään ensimmäisen maailmansodan jälkeen merikarjalaiset aloittivat ankeriaan pitkäsiimapyynnin.¹⁸ Ankeriasta oli pyydetty joista merroilla ja arkuilla vuosisatojen ajan¹⁹, mutta meripyynti oli uutta. Ankeriaan pitkäsiimakalastus elävin syötein levisi toisen maailmansodan jälkeen evakkojen mukana koko Suomenlahden rannikolle.

Eräs suomalaisittain merikarjalainen erikoisuus oli kolmipiikin kalastaminen nuotalla. Kalasta keitettiin öljyä ja sitä syötettiin kotieläimille rehuna. Öljynkeitosta jäänyttä massaa käytettiin lannoitteena. Kolmipiikki on joidenkin ulkomaisten lähteiden mukaan maukas keittokala, mutta Suomesta ei tunneta sen käyttöä ihmisten ruokana.

Merikarjalaiset eivät kalastaneet pelkästään merellä, vaan jokiin nousevat ja niistä laskevat kalat ovat olleet pyynnin kohteena jo aikojen alusta. Jokipyynnissä on tyypillistä erilaisten patolaitteiden käyttö. Padoilla ohjataan kaloja sekä estämällä niiden kulku että ohjaamalla virtauksia. Näin kalat saadaan uimaan johonkin patolaitteeseen liitettyyn pyydykseen tai ne saadaan pyydetyksi nuotalla tai verkolla.²⁰

Jokipyynnissä merkittäviä kaloja olivat jokiin kutemaan nousevat lajit lohi, taimen ja siika. Myös säyne oli menneinä vuosisatoina arvostettu jokinousuinen kala, vaikka nykyisin sitä syö enää harva. Nahkiainen, merikarjalaisittain ”silmu”, on ristiriitaisia tunteita herättävä ympyräsui-nen, mutta sillä on aina ollut käyttäjäkuntansa, joka on ollut valmis maksamaan siitä hyvän hin-nan. Jokia alas mereen kutuvaellukselle laskevaan ankeriaaseen on suhtauduttu samalla tavoin: toiset eivät suostu koskemaan siihen kepilläkään, toiset pitävät sitä suurimpana herkkuna.

Kalakauppa

Koska kalan saanti vaihtelee suuresti, on keinoja kalan säilyvyyden parantamiseksi kehitetty jo varhain. Kuivaaminen, kylmäsavustus ja hapattaminen olivat käytössä ennen riittävien suo-lamäärien saantia. Suola oli pitkään niin kallista, että vanhoja keinoja käytettiin suolauksen rinnalla, kun saaliille piti saada säilyvyyttä.²¹

Viimeistään 1500-luvulta lähtien veroja maksettiin kuivatulla silakalla eli krampesillillä kuten tätä suurikokoista silakkaa kutsuttiin.²² Silakkaa ryhdyttiin suolaamaan heti, kun suolaa oli riittäviä määriä saatavana siedettävään hintaan. Kun suola tuli Suomeen pitkän merikuljetuk-sen ja joskus useamman välikäden kautta, sen hinta nousi kohtuuttoman suureksi verrattuna vaikkapa kalan tuottajahintoihin.

Suolattua silakkaa vaihdettiin virolaisten kanssa maataloustuotteisiin, pääasiassa viljaan ja perunoihin.²³ Kuivattua silakkaa tehtiin erityisesti vähärasvaisesta kevätkalastuksen saaliista, lihavasta syyssilakasta saatiin parasta mahdollista suolakalaa. Myös kuivattu hauki oli merkit-tävä vientiartikkeli ja käytännössä kaikkia kaloja kuivattiin ainakin pienempiä määriä. Kalan kuivaaminen onnistuu merikarjalaisessa ympäristössä parhaiten keväällä viileillä aurinkoisilla

ilmoilla tuulessa ja ilman suhteellisen kosteuden ollessa matala. Kesällä lämpimässä pilaantuminen alkaa helposti ennen kalan kuivumista ja kärpäset haittaavat munimalla kaloihin.

Jään alta kalastettaessa silakat levitettiin yleensä jäälle jäätymään yksitellen, jolloin ne säilyivät parhaiten ja oli helpompi myydä pienissä erissä sekä sulattaa ruoaksi valmistusta varten. Kevätjäillä saaliiden säilyttäminen tuoreena oli vaikeampaa, mutta jäätä voitiin käyttää kalojen lämpötilan pitämiseksi alhaisena ja näin saatiin myyntiaikaa pidennettyä. Jäätä myös nostettiin merestä suurina lohkaraina ja säilöttiin kellareihin sahajauhoihin jopa kesään asti käytettäväksi.

Ennen junien aikaa tuoretta kalaa oli avovesiaikana mahdollista kuljettaa kulutukseen vain elävänä. Tähän käytettiin sumppuveneitä, joissa oli keskellä mereen reikien kautta yhteydessä oleva tankki kaloille. Talviaikaan merikarjalasta kuljetettiin särkiä ja kiiskiä elävänä Pietariin hevosilla reessä olleen vesitäytteen tynnyrin avulla. Pakkaskaleilla tynnyriä piti liikutella tiuhaan jäätymisen estämiseksi.²⁴

Hylkeenpyynti Merikarjalassa

Hylje on merellinen luonnonvara, jota on hyödynnetty monipuolisesti. Sen liha, ”risa”, on syötävää ja terveellistä. Keskiajalla hylkeen tulkittiin olevan kalaa, jota sai syödä myös paaston aikana.²⁵ Nahasta voidaan valmistaa asusteita ja käyttöesineitä ja rasvasta eli traanista voidaan keittää monikäyttöistä öljyä. Ennen mineraaliöljyn löytymistä ja käyttöönottoa hylkeen traanista keitetty lamppuöljy oli erittäin kallis ylellisyustuote.²⁶ Valtio maksoi myös tapporahaa hylkeestä ja tämä paransi pyynnin kannattavuutta.²⁷

Puhuttaessa suomalaisesta hylkeenpyynnistä useimmille meistä tulee mieleen lumipukuinen mies kivääreineen valkoisella jäälakeudella. Tämä kuva edustaa kuitenkin uudempaa aikaa.

Kivääriä käytettiin Merikarjalassa hylkeenpyyntiin²⁸, mutta tytärsaarelaisten perusase hylkeenpyynnissä oli harppuuna aina 1930-luvulle saakka.²⁹ Harppuunalla pyydettiin piirityspyynnillä määrättyihin avantoihin ohjattuja norppia sekä emoja pesäpyynnissä.³⁰ Norppien ollessa talvella pääosin näkymättömissä lumipesissään tai meressä perinteiset pyyntitavat olivat tuotavuudeltaan hyvinkin kilpailukykyisiä ampuma-aseisiin verrattuna.

Hyljekoira oli välttämätön apu etsittäessä norpan pesiä lumen alta. Pesän löydyttyä pyytäjä valjasti siitä kiinni ottamansa kuutin selkään ”koneen”, joka oli suurehko kaksihaarainen koukku.³¹ Aiemmin koukussa oli kolmaskin haara, jolla kuutti kiinnitettiin siihen. Sitten pyytäjä laski kuutin avantoon ja sai emon tartutettua koneeseen sen tullessa suojelemaan poikastaan ottamalla sen räpylöidensä väliin. Koneeseen kiinnitetty köysi oli useimmiten hevosen jouhta, joka ei imenyt vettä eikä siten jäänyt pakkasella.

Harmaahylje oli toinen metsästettävä hyljelaji ja sitä pyydettiin nuijimalla sen kuutteja jäältä ja ampumalla aikuisia yksilöitä jäältä tai luodoilta. Ennen ampuma-aseiden käyttöön tuloa harmaahyljettäkin pyydettiin harppuunoimalla.

Hylkeenpyytäjät kuljettivat ja säilyttivät varusteensa veneessä jäällä kulkiessaan. Veneen kölin alla oli jalas, ”rouki”, joka teki veneen jäällä vetämisen helpommaksi. Myötätuulella veneen kuljetuksessa käytettiin apuna pientä raakapurjetta. Kaukaisimmillaan venekuntien pyyntiretket ulottuivat Pohjanlahdelle asti.

Miehiä palaamassa hylkeenpyynnistä Tytärsaaren edustalla.

Hyljeveneen koko oli riippuvainen sitä käyttäneen miesjoukon, ”artelin”, koosta.³² Aiemmin tämä joukko oli kuuden miehen suuruinen, loppuvuosina se kutistui neljään mieheen ja veneiden koko pieneni samalla. Piirityspyynnissä joukko oli tyypillisesti 12 miehen suuruinen, koska norpan reviiiri oli melko suuri ja kaikki sen alueella olevat hengitys- ja kulkuavannot piti saada hallintaan joko tukkimalla tai väijymällä harppuunan kanssa niillä avannoilla, joihin norpan toivottiin nousevan.

Merikarjalaisuus muotoutui ja kehittyi Suomenlahden vesillä ja jäällä raataneissa nuottakunnissa, samoja jäitä vaeltaneissa hylkeenpyyntiarteiteissa ja Viipurinlahden saarissa kahvinuotioille kerääntyneissä pitkäsiimakalastajien venekunnissa. Nyt kaikki yhteisölliset pyyntitavat ovat kadonneet. Vähenevä ammattikalastajien joukko vanhenee ja jossain vaiheessa tulee eteen hetki, jolloin viimeinen merikarjalaisen pyyntikulttuurin edustaja nostaa pyydyksensä viimeisen kerran. Tarinat toivottavasti jäävät elämään ja niiden mukana ajatus merikarjalaisuudesta erityisenä suomalaisuuden lajina.

Viitteet

- 1 Artikkelin hyödyntää tekijän lähimaisiltaan ja ammattipiirissään kuulemaa perimätietoa. Informantit on mainittu lähdeluettelossa.
- 2 Melander 1931,126.
- 3 Päiviö 2009.
- 4 Melander 1931, 99.
- 5 Tässä julkaisussa sanastoa käyvät seikkaperäisesti läpi Kaukiainen 2022; Grünthal 2022. Seudun elinkeinoista ks. lisäksi esimerkiksi Risto Hamari (1996) *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari*. SKST 630. Helsinki: SKS; *Viipurin läänin historia IV* (2013) ja *V* (2014) (toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori; Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo, *Karjala: Historia, kansa, kulttuuri* (1998); Raimo Ranta, *Vanhan Suomen talouselämä 1721–1743 I* (1985); pitäjähistorioista esimerkiksi Anttila, Inha, Porkka, *Elämää Suursaarella: tapahtumia sadan vuoden takaa* (2003).
- 6 Järvi, 1932, kartake 2.
- 7 Tässä kokoelmassa venäläisen huvila-asutuksen merkityksestä tarkemmin Kalliomäki (2022); Lähteenmäki (2022).
- 8 Kotkan kaupunginkirjasto, A.F. Aalberg, kokoelmat.
- 9 Kotkan kaupunginkirjasto, A. F. Aalberg, kokoelmat.
- 10 Liitto jatkaa toimintaansa Kotkassa Etelä-Suomen Merikalastajain Liitto ry:nä.
- 11 Pälsi 1920.
- 12 Sirelius, 2009, 283.
- 13 Sirelius, 2009, 141–142.
- 14 Sirelius, 2009, 235–237.
- 15 Sirelius, 2009, 206.
- 16 Kotkan kaupunginkirjasto, A. F. Aalberg, kokoelmat.
- 17 Kotkan kaupunginkirjasto, A. F. Aalberg, kokoelmat.
- 18 Kotkan kaupunginkirjasto, A. F. Aalberg, kokoelmat.
- 19 Melander, 1931, 398–400.
- 20 Järvi 1932.
- 21 Melander 1931, 287.
- 22 Päiviö, 1992, 50.
- 23 Päiviö, 2009, 33.
- 24 Päiviö, 1992, 117.
- 25 Ylimaunu, 2000, 101.
- 26 Ylimaunu, 2000, 338.
- 27 Ylimaunu, 2000, 360.
- 28 Kaukiainen, 2017, suullinen tieto.
- 29 Ylimaunu, 2000, 214.
- 30 Ylimaunu, 2000, 216–219.
- 31 Ylimaunu, 2000, 224.
- 32 Ylimaunu, 2000, 257.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kotkan kaupunginkirjasto

A. F. Aalberg, kokoelmat

Suomen Kalastuslehti 1932–1936, 1940–1943, 1944–1948

Kalamiehen Viesti -lehtiä sekä muuta Viipurin Läänin Merikalastajain Liiton / Etelä-Suomen Merikalastajain Liiton kirjallista materiaalia, leikkeitä alueellisista ja valtakunnallisista sanomalehdistä.

Haastatteluaineisto ja suulliset tiedonannot

Olli Ahola, s. 1910-luku: isovanhempieni perhetuttu ajalta ennen toista maailmansotaa; olen keskustellut hänen kanssaan aiheesta 1970-luvulla.

Maire Illman os. Linkinen, s. 1930: äitini, jonka kertomuksia Uuraan kalastuksista olen kuunnellut lapsuudestani hänen kuolinvuoteensa 1990 asti.

Esko Lanki, s. 1927: sukulaiseni, Uuraan Saariston Kalastajainseuran puheenjohtaja, keskustelija Uuraan kalastuksesta 1970- ja 1980-luvulla.

Anna Linkinen, s. 1908: isoäitini, jonka kertomuksia Uuraan kalastuksista olen kuunnellut lapsuudestani hänen kuolinvuoteensa 1987 asti.

Johannes Linkinen, s. 1906: isoisäni, Uuraan Saariston Kalastajainseuran sihteeri, jonka kertomuksia Uuraan kalastuksista olen kuunnellut lapsuudestani hänen kuolinvuoteensa 1975 asti.

Martti Myyrä, s. 1920-luku: Uuraan Saariston Kalastajainseuran sihteeri, jonka kanssa olen aiheesta keskustellut 1980-luvulla.

Uuno Vihmanen, s. 1900-luku: Uuraan Saariston Kalastajainseuran puheenjohtaja, jonka kanssa olen aiheesta keskustellut 1970-luvulla.

Hylkeenpyyntiperinteen informantit ovat 1920- ja 1930-luvulla Tytärsaarella syntyneitä kirjoittajan kollegoita, joiden kanssa olen aiheesta keskustellut 1970- ja 1980-luvulla: Aatos Kiiski, Pertti Kiiski, Martti Kurki ja Samuli Kurki.

Yrjö Kaukiainen antoi suullisen tiedonannon ulkosaarten hylkeenpyynnistä 4.11.2017.

Painamattomat lähteet

Tast, T. (2013). "Kalastus ennen ja nyt". Painamaton esitelmä 19.3.2013. J. Illmanin arkistossa.

Painetut lähteet

Halme, E. & A. F. Aalberg (1959). *Parhaita kalanpyydyksiä*. Porvoo: WSOY.

Järvi, T. H. (1932). *Suomen merikalastus ja jokipyynti*. Porvoo: WSOY.

Melander, K. R. (1931). *Sillin eli suurhailin kalastuksesta maassamme 1500-luvulta alkaen ynnä entisaikain kalataloudestamme*. Historiallisia tutkimuksia XII. Helsinki: SHS.

Pälsi, S. (1920). "Ein steinzeitliche Moorfund bei Korpilahti Ksp. Antrea". SMYA XXVIII: 3–19. 1920.

Pälsi, Sakari (1924). *Suomenlahden jäältä*. Helsinki: Otava.

Sirelius, U. T. (2009 [1906–1908]). *Suomalaisten kalastus I–III*. (näköispainos). SKST 1252. Helsinki: SKS.

Tutkimuskirjallisuus

Kalliomäki, Maijaliisa (2022). "Pakkotyötä ja vorniekkoja, taiteilijoita ja poliitikkoja – Pietarin vaikutus Merikarjalan itäosassa". *Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaikka*, toim. Pekka Suutari. VSKST 24. Helsinki: VSKS, 131–171.

Lähteenmäki, Maria (2022). "Terijoen rajaseudun rauhaton rannikko". *Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaikka*, toim. Pekka Suutari. VSKST 24. Helsinki: VSKS.

Päiviö, Raimo (1992). *Uuras luotsikylästä suursatamaksi*. Jyväskylä: Uuraan saariston säätiö.

Päiviö, Raimo (2009). *Mikä tappoi seprakaupan? Suomalaisten ja virolaisten harjoittamasta vaihto- eli seprakaupasta, sen hiipumisesta 1800-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan ja sen loppumisesta 1920- ja 1930-luvuilla*. Scripta Lingua Fennica Edita, C 287. Turku: Turun yliopisto.

Ylimaunu, Juha (2000). *Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihminen-hylje -suhde*. SKST 773. Helsinki: SKS.

Itäinen Suomenlahti – monikulttuurinen sisämeri

Kun itäistä Suomenlahtea on otsikossa luonnehdittu ”monikulttuuriseksi”, on tällä haluttu korostaa kahta asiaa. Ensinnäkin sen rannoilla on ollut toisistaan selvästi erottuvia paikallis- tai ”heimokulttuureita”. Toiseksi näiden paikalliskulttuureiden välillä on ollut jatkuvaa, enemmän tai vähemmän intensiivistä vuorovaikutusta, jonka kautta niin tavallisen arkikulttuurin piirteet kuin muualta tulleet uutuudet ja innovaatiot ovat voineet siirtyä rannalta toiselle. Monikulttuurisuutta sanan ahtaammassa merkityksessä, siinä mielessä kuin vaikkapa Viipurissa tai Pietarissa, ei tavallisten rannikkolaisten keskuudessa sentään kehittynyt, mutta vähintäänkin voidaan sanoa, että näillä seuduilla arkielämän kulttuurikirjo oli tavanomaista rikkaampi. Tässä meri- ja kulttuurihistorian näkökulmia yhdistävässä katsauksessa tarkastellaan itäisen Suomenlahden rannikon ja saariston kansankulttuurin vuorovaikutusta, eroja ja yhtäläisyyksiä.

Vielä varhaisella keskiajalla itäisen Suomenlahden rannikot olivat lähes kauttaaltaan itämerensuomalaisen väestön asuttamia. Narvajoen länsipuolella olivat virolaiset, Inkerinmaan länsiosissa vatjalaiset, Nevajoen ja Laatokan etelä- ja kaakkoispuolella vepsäläiset. Kannakselle ja Viipurin länsipuoliselle rannikolle syntynyt ensimmäinen pysyvä asutus oli puolestaan ”suomalaista”, pääosin Laatokan Karjalan suunnasta, mutta osittain myös lännestä tullutta. Väestön kielellisestä homogeenisuudesta huolimatta sitä halkoivat jo 1300-luvun alussa merkittävät kulttuuriset rajat. Keskeisin näistä oli läntisen ja itäisen kirkon välinen raja, joka asettui Viron ja Inkerinmaan sekä Viipurin Karjalan ja Laatokan Karjalan väliin. Rajan merkitystä korosti vielä, että se oli samalla Novgorodin valtapiirin länsiraja. Toisaalta Suomenlahdelle muodostui toinen kulttuuriraja, sillä samaan aikaan kun Ruotsi alisti valtaansa Varsinais-Suomen, Hämeen ja Länsi-Karjalan, Tanska valtasi Viron. Suomenlahden valtarajasta tuli vähitellen myös kahden erilaisen yhteiskunnallisen järjestelmän välinen, sillä virolaiset joutuivat maaorjuuteen alueen siirryttyä Saksalaisen ritarikunnan haltuun, kun taas Ruotsin valtakunnassa talonpojat säilyivät vapaina.

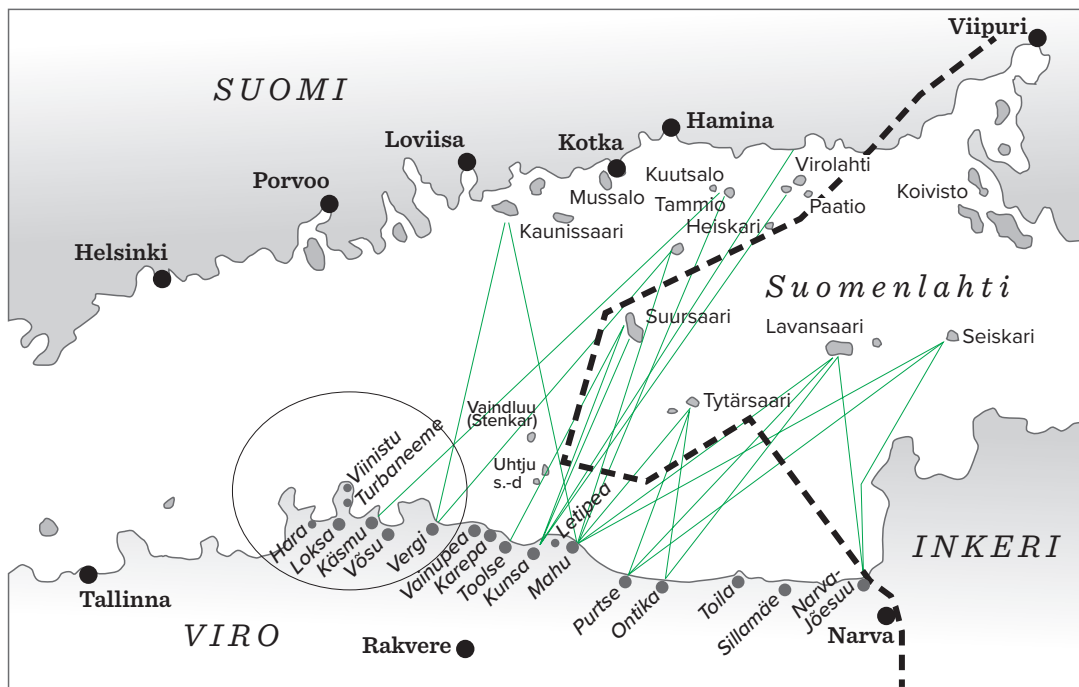
Paikallisten, niin sanottujen kansankulttuurien, eroja ja yhtäläisyyksiä voidaan kattavasti tutkia vasta parin viimeksi kuluneen vuosisadan aikana syntyneistä lähteistä. Niitä puitteita ja mekanismeja, joiden välityksellä nämä

kulttuurit kommunikoivat keskenään, antoivat ja vastaanottivat aineettomia lainoja ja impulseja, voidaan kuitenkin tunnistaa ja hahmottaa paljon pitemmässä ajallisessa perspektiivissä. Suomenlahti on niin kapea meri, että sen yli on melottu, soudettu tai purjehdittu ainakin siitä lähtien, kun sen rannoille syntyi pysyvää asutusta. Vaikka lahti on itäosastaan melko leveä, ulapan saaret, Suursaari, Tytärsaari, Lavansaari ja Seiskari katkaisevat avomeritaipaleen ja tarjoavat levähdyspaikkoja ja turvasatamia huonon sään yllättäessä. Kesäaikaan kulkuvälineeksi riittivät tavalliset kalastusveneet, ja merellä liikkumaan tottuneet saariston ja rannikon asukkaat löysivät perille hyvin ilman kompassiakin. Vesillä liikkumisen helppoutta kuvaa hyvin seuraavan esimerkki. Kun syksyllä 1730 eräs hollantilainen, Pietarista lähtenyt laiva haaksirikkoutui Narvin kalliosaaren rantaan, hyllylle ilmestyi kohta haapioita (5–8 metriä pitkiä avoimia veneitä) Koivistolta, Virolahdelta, Suursaaresta ja Viron rannikolta (ainakin Toolsesta) saakka.¹ Miten tieto haaksirikosta oli levinnyt noin laajalle, ei tiedetä.

Kauniina kesäpäivänä ja suotuisalla tuulella merellä liikkuminen oli helpompaa ja nopeampaa kuin maantiellä kulkeminen, mutta kovalla vastatuulella, myrskystä puhumattakaan, se kävi hankalaksi ja jopa vaaralliseksi. Virolahtelaisen Eljas Raussin 1800-luvun puolimaissa laatiman kuvauksen mukaan ”vanhanaikaiset hahden haltiat”, jotka joutuivat kulkemaan ”suuremman meren selän” yli, tutkivat ”huolella ilman laatua ja tuulen kestävyyttä, ja odottivat aina perällistä tuulta.”² Sää tsaattoivat siis rajoittaa tuntuvasti meriteiden käyttöä, ja joka tapauksessa se vaati enemmän varusteita kuin kuivalla maalla kulkeminen. Talvella normaalit meritiet tietysti katkesivat, mutta ainakin Suomenlahden pohjukassa voitiin jäitä pitkin kulkea Suomen puolelta ulappasaarille, Inkerinmaalle ja toisinaan jopa Viron rannikolle.³ Yhteydet meren yli olivat joka tapauksessa vuosisatojen ajan olennainen osa rannikkolaisten arkipäivää, ja niiden välityksellä myös moninaiset kulttuurivaikutteet kulkivat lahden yli.

Seprakauppa Viroon

Jatkuvaa etelä–pohjoissuuntaista kulttuurivaikutteiden virtaa piti yllä ennen muuta vilkas ruohonjuuritason kaupankäynti, vaihtokauppa, niin sanottu seprakauppa. Sille oli hyvin suoraviivainen maantieteellinen selitys: Viro tuotti viljaa, josta Suomen rannikolla oli pulaa, Suomen rannikko kalaa, jolle taas Viron puolella oli kysyntää. Niinpä pohjoisen rantamaan kalastajat purjehtivat usein kaksi kertaa vuodessa etelärannikon jokisuiden satamiin lastinaan silakkaa, jota vastaan he saivat vaihdossa ruista. Kustaa Vilkuna luonnehti tätä kauppaa ”Suomenlahden sillaksi - - joka yhdisti [kummankin puolen] rantakylät takamaineen toisiinsa.”⁴

Kartta seprakaupan yhteyksistä 1800-luvun lopun tienoilla. Karttaan on piirretty myös Neuvostoliiton/Venäjäjän aluevesiraja toisen maailmansodan jälkeen.⁵

Kalan vaihtokauppaa on pidetty ylimuistoisena, jo esihistoriallisella ajalla syntyneenä kansanomaisena instituutiona. Luotettavaa kuvaa tradition iästä on kuitenkin liki mahdoton piirtää, sillä venematkat Suomenlahden yli olivat niin arkisia asioita, että niistä on jäänyt selviä jälkiä kirjallisiin lähteisiin vasta 1500-luvun puolimaista. Ilmiölle on kuitenkin loogisesti kiistaton *terminus post quem*: kalastajien retket Viron puolelle saattoivat alkaa vasta sen jälkeen, kun Suomen-puoleinen rannikko ja saaristo saivat pysyvän asutuksen. Tämän on päätelty tapahtuneen esihistoriallisen ajan lopulla, Suomenlahden itäosassa lähinnä 1200-luvulla, jolloin sinne siirtyi uudisasukkaita sekä Laatokan Karjalasta että Hämeestä, jossain määrin jopa Varsinais-Suomesta asti. Vähän myöhemmin, 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alussa rannikolle tuli vielä uusia asukkaita Ruotsin puolelta, lähinnä Itä-Götanmaalta. Kysymyksessä näyttää olleen sikäläisten mahtimiesten organisoima siirtolaisuus, jonka avulla pyrittiin vahvistamaan ja turvaamaan Ruotsin laajenemista itään. Vaikka laajeneminen pysähtyi 1300-luvun alussa – jolloin Laatokan Karjala ja Inkerinmaa jäivät Novgorodin ja idän kirkon piiriin – lännestä tulleet siirtolaiset vahvistivat tuntuvasti Suomenlahden pohjoisrannikon ja ulappasaarten asutusta.

Myös ruotsalaiset uudisasukkaat joutuivat aluksi turvautumaan muualta tuotuun viljaan, joten yhteydet Suomenlahden eteläpuolelle olivat heillekin välttämättömiä. Tämän tarpeen tunnusti myös Viipurin linnan päällikkö Per Jonsson, kun hän myönsi vuonna 1336 Tallinnan kauppiaille oikeuden käydä kauppaa Viipurin, Virolahden ja Vehkalahden ”kaupungeissa”. Varmemman vakuudeksi vielä kuningas Magnus Eriksson antoi vuonna 1347 Viipurin läänin talonpojille luvan ostaa ”uusmaalaisilta ja muilta - - kaikkia syötäviä tavaroita”.⁶ Haettiin ”syötäviä tavaroita” myös ortodoksiselta Inkerinmaalta, ei käy ilmi keskiaikaisista lähteistä.

Tallinnalaisten kauppiaiden matkoista Suomen-puoleisiin pikkusatamiin ei kuitenkaan näytä tulleen vahvaa tai pitkäaikaista traditiota, vaan rannikon ja saariston asukkaat hoitivat yleensä itse kauppamatkansa meren yli. 1500-luvulta säilyneistä katkelmallisista tullausluetteloista ja kauppias Helmich Ficken tilikirjoista näkyy, että erityisesti Uudenmaan saaristolaiset purjehtivat suurin joukoin Tallinnaan. Myös Viipurin läänin rannikon asukkaita näyttää tulleen sinne säännöllisesti, mutta heitä oli vain viides tai enintään kolmasosa uusmaalaisien määrästä. Karjalan rannikon kalastajat ovat kuitenkin voineet jo tuolloin purjehtia Tallinnan sijasta Viron itärannikon (Virumaan) pikkusatamiin. Näin oli ainakin 1830- ja 1840-luvulla (jolloin tällaisesta liikenteestä on ensi kerran kattavia tilastoja), ja silloin kaikille Viron vaihtopaikoille purjehtineista suomalaisista vähintään kaksi kolmasosaa tuli Viipurin läänin puolelta. Jo keskiaikaisissa asiakirjoissa mainitaan muutamia myöhemmin hyvin suosittuja satamapaikkoja (esimerkiksi Mahu 1200-luvulla sekä Narvajoen suu, Toolse ja Vergi 1400-luvun alussa), mutta itse kaupasta nämä lähteet eivät kerro mitään.⁷

Rannikkolaisten ylläpitämä ”Suomenlahden silta” vahvistui entisestään 1600-luvulla. Stolbovan rauhassa (1617) Venäjä joutui luovuttamaan Laatokan Karjalan ja Inkerinmaan Ruotsille – Venäjälle jäi vain yksi ainoa Suomenlahden satama, Ivangorod. Tosin sitä edeltänyt viisi vuosikymmentä kestänyt sotien aika oli lähes autioittanut niin Viron kuin Inkerinmaankin pohjoisosat, niin että rauhan lopulta palattua näissä maakunnissa oli enemmän autioita kuin asuttuja taloja. Vaikka kaakkoinen Suomi ja erityisesti rannikkoseudut olivat myös kärsineet sodasta, sieltä riitti kuitenkin väkeä täyttämään näin syntyneitä tyhjiöitä. Inkerinmaalle tuli uusia asukkaita sekä Viipurin läänistä että Savosta, ja Viroon lähti väkeä erityisesti nykyisen Kymenlaakson alueelta. Muuttajia houkuttelivat luonnollisesti autioiksi jääneet pellot, jotka voitiin saada uudelleen viljelyyn paljon vähemmällä vaivalla kuin uudistilan raivaaminen korpeen olisi vaatinut. Muuttoliikkeessä oli myös pakolaisuuden makua, sillä Suomen puolella talonpoikia rasittivat raskaiden verojen lisäksi väenotot, joista uudet voittomaat olivat vapaita. Näin Pohjois-Viroon ja Inke-

rinmaalle syntyi merkittäviä suomalaisia saarekkeita. Vuoden 1630 tienoilla runsas viidesosa Viron itäisen rannikkomaakunnan (Virumaan) talonpojista oli Suomesta tulleita, ja vielä Etelä-Virossakin näiden osuus oli noin kuudesosa – eikä muuttoliike suinkaan pysähtynyt tähän. Inkerinmaa puolestaan koki suoranaisten väestönvaihdon erityisesti 1650-luvun ”ruptuurisodan” jälkeen: 1600-luvun lopulla ainakin 2/3 sen väestöstä oli Suomen puolelta tulleita luterilaisia. Suomalaistumista tapahtui myös lahden pohjoislaidalla, sillä Kymenlaakson rannikkoruotsalainen asutus oli aikaa myöten sulautunut kantaväestöön; 1500-luvun loppuun mennessä kieliraja oli siirtynyt suunnilleen nykyisille sijoilleen Pyhtäälle.⁸

Näin ”Suomenlahden silta” ei enää perustunut vain ruohonjuuritason kauppaan, vaan sitä vahvistivat myös suoranaiset verisiteet. Niiden myötä itäisen Suomenlahden kulttuurien kartta muuttui aikaisempaa yksivärisemmäksi, ”suomalaisemmaksi”. Suurimman muutoksen tämä lienee tuonut Inkerinmaalle: on mahdollista, että Lavansaaren ja Seiskarin kalastajien vaihtomatkat Laukaanjokivarren maalaistryyliin olivat vasta 1600-luvulla syntynyt perinne (tosin Lavansaarelta purjehdittiin myös itäisen Virumaan rantasatamiin).⁹ Todennäköisesti myös pohjoisrannikon ja läntisten ulappasaarten yhteydet Viroon vahvistuivat entisestään. Joka tapauksessa ne vaihtokaupan muodot, joita alettiin yksityiskohtaisesti kuvata 1800-luvulla, ovat vakiintuneet viimeistään 1700-luvun alussa.¹⁰ Vaihtopaikoille purjehdittiin yleensä kaksi kertaa vuodessa silakanpyynnin rytmin mukaan. Kevätkudun jälkeen, juhannuksen tienoilla lähdettiin ”kesäviroon” ja syyskudun päätyttyä lokakuussa ”syysviroon”.¹¹ Vielä 1500-luvulla alkukesän saaliit oli kuivattu, jolloin suolaa tarvittiin vain vähän eikä tynnyreitä lainkaan, mutta 1800-luvulla kuivattaminen oli käynyt harvinaisemmaksi: Eljas Raussin mukaan kuivattua silakkaa myytiin silloin vain Inkerinmaalle. Syysviro oli siinä suhteessa kevätviroa tärkeämpi, että silloin uusi sato oli korjattu, ja maamiehillä oli enemmän vaihdon välineitä. Maksuvälineitä tarvittiinkin melko paljon, sillä vakiintunut vaihtosuhde oli pitkään 2½ tynnyriä rukiita tynnyristä suolasilakoita. Kesälläkin kauppa tosin kävi, sillä kalastajat antoivat ainakin vanhoille kauppatuttaville eli seproille kalaa velaksi tulevaa satoa vastaan. Luottokaupan yleisyyteen jo 1600-luvulla viitanee se, että eräässä Tallinnan kaupungin valituksessa vaihtokaupasta käytettiin nimeä *Fischsebberei*.¹²

Suomalaisten kalastajien vaihtokumppanit tulivat sisämaakylästä, sillä Viron rannikolla pellot olivat niin pieniä, että niidenkin asukkaat saivat suuren osan toimeentulostaan kalastuksesta. Suomenlahden etelärannikolla oli kuitenkin vähemmän silakkaa kuin pohjoisessa, ja niinpä monet virolaiset kalastajat tekivät pyyntiretkiä Suomen saaristoon. Näistä retkistä on tietoja 1700-luvulta

alkaen, mutta perinteen oletetaan syntyneen jo edellisellä vuosisadalla. Aina-kin 1700-luvulla Viron puolelta tuli myös jonkin verran ”venepakolaisia”, karanneita maaorjia, jotka lähtivät etsimään parempaa elämää Suomen puolelta.¹³

Suomenlahden ”idäntie” ja Pietari

Toki Suomenlahdella oli jatkuvasti liikkunut muitakin kuin paikallisia kalastajia. Idäntielle lähteneet viikingit olivat purjehtineet ja soutaneet sitä pitkin, ja keskiajalla samoilla vesillä olivat kulkeneet hansakauppiat, jotka pyrkivät Narvajoen ja Peipsijärven kautta Pihkovaan tai Nevaa ja Olhavanjokea Novgorodiin. Näiden kaukomatkaajien kosketukset Itäisen Suomenlahden rannikoiden asukkaisiin jäivät kuitenkin vähäisiksi; Suomen puolella ainoastaan 1300-luvulla syntynyt Viipuri kehittyi satamaksi, johon ulkomaiset (etupäässä tallinnalaiset) kauppiat hakeutuivat säännöllisesti. Myös jotkut rannikon talonpojat, erityisesti koivistolaiset, rakensivat kookkaampia aluksia, joilla kuljetettiin esimerkiksi polttopuuta Tallinnaan ja erilaisia rahteja Tallinnasta Narvaan tai Nevalle. 1600-luvulla ne rahtasivat myös viljaa Inkerinmaalta ja Virosta Tukholmaan.¹⁴

Stolbovan rauhan jälkeen Suomenlahti oli vuosikymmeniä Ruotsin sisämeri, ja suuri osa läntisen Euroopan Venäjän-kaupasta siirtyi Arkangeliin.¹⁵ Tervanviennin voimakas kasvu lisäsi kyllä Viipurin vientiä, mutta se kulki pääasiassa hollantilaisilla aluksilla. Kovin paljon niitäkään ei nähty itäisellä Suomenlahdella: esimerkiksi 1660-luvulla sen satamista purjehti Juutinrauman länsipuolelle alle 30 laivaa vuodessa, joista vähintään puolet lähti Viipurista. Kaukoliikenne vilkastui vasta aivan vuosisadan lopulla, sen jälkeen, kun hollantilaiset olivat rakentaneet Inkerinmaalle suuria vesisahoja. Ne kasvattivat erityisesti Narvan ja jossain määrin myös vuosisadan puolivälissä perustetun Nevanlinnan vientiä. Vuoden 1690 tienoilla näistä satamista purjehti Juutinrauman länsipuolelle jo satakunta laivaa vuodessa (Viipurista vain noin 15).¹⁶

Suuri Pohjan sota ei ollut käännteentekevä vain siksi, että se romahdutti Ruotsin suurvalta-aseman – se käänsi myös uuden lehden Suomenlahden merenkulussa. Venäjän uudesta pääkaupungista Pietarista kehittyi 1700-luvun kuluessa pohjoisen Itämeren alueen tärkein satama, jossa vuosisadan lopulla kävi joka kesä toistatuhatta laivaa. Aluksi kaupungin kasvu oli tosin epävakasta – 1720-luvun lopulla Venäjän hovi jopa muutti takaisin Moskovaan – mutta Pietari Suuren veljentyttären Annan ja tyttären Elisabetin hallituskaudet nostivat Pietarin uuteen nopeaan kasvuun. Silloin sinne rakennettiin suurellisia palatseja niin hallitsijoille kuin valtakunnan korkeimmalle eliitille, ja jo vuosisadan puolimaissa se oli myös pohjoisen Euroopan väkirikkain metropoli. Hovin ja yli-

	1724–28	1744–48	1763–68	1776–79	1793–96
Itämeren-laivoja	...	76	118	158	270
Laivoja Itämeren ulkopuolelta	128	166	269	514	715
Yhteensä	...	242	387	672	985

Pietarissa (Kronstadtissa) käyneitä laivoja (keskimäärin vuodessa)¹⁸

mystön tarpeisiin sinne tuotiin Länsi-Euroopasta kaikenlaisia ylellisyystuotteita, ja sen jatkuva huoltaminen vaati myös valtavat määrät arkisia hyödykkeitä, elintarvikkeita, polttopuuta ja rakennusmateriaaleja.¹⁷ Oheisesta taulukosta näkyy selvästi, kuinka sinne suuntautunut meriliikenne kasvoi nopeasti vuosisadan jälkipuoliskolla. Pietarin ohella myös Viipuriin, Haminaan ja Narvaan purjehti paljon ulkomaisia laivoja: vuosisadan jälkipuolella 200–300 alusta vuodessa.

Itäisen Suomenlahden meriliikenne kasvoi 1700-luvulla niin vilkkaaksi, että ulkomaisia laivoja liikkui siellä jatkuvasti koko purjehduskauden ajan. Vielä edellisen vuosisadan lopulla Suursaaren Pohjoiskorkealla¹⁹ seisonut tähystäjä ei olisi yleensä voinut yhden viikon aikana nähdä kuin kolme tai neljä itään tai länteen purjehtivaa alusta; 1700-luvun jälkipuolella tällaisia laivoja näkyi joka päivä useita: 1750-luvulla keskimäärin neljästä kuuteen ja 1780-luvulla kuudesta kymmeneen.²⁰ Valtaosa jälkimmäisistä oli tietysti Pietarin-purjehtijoita, joiden lasteja paikalliset saaristolaiset näkivät vain silloin, jos joku niistä sattui haaksirikkoutumaan heidän rannoilleen. Suursaarelaiset joutuivat kuitenkin muullakin tavoin kosketuksiin niiden kanssa: säilyneiden kuvausten mukaan saaren miehet saivat tuntuvia lisäansioita luotsaamalla lännestä tulleita merenkulkijoita Haminaan, Viipuriin ja Pietariin.²¹

Suurkaupungin kulutuskysyntä vaikutti kuitenkin Itä-Suomen rannikkolaisten elämään paljon vahvemmin toisella, aivan välittömällä tavalla. Sadan- ja myöhemmin kahdensadantuhannen asukkaan kaupungin uunit nielivät valtavat määrät koivu- ja mäntyhalkoja. Aluksi tarve pystyttiin tyydyttämään Inkerinmaan metsistä, mutta pian polttopuuta oli ryhdyttävä tuomaan kauempaa, esimerkiksi Olhavanjoen varsilta ja Viipurin Karjalan rannikoilta. Koivistolla ensimmäiset merkit tästä ovat jo 1720-luvulta, jolloin pitäjän lahjoitusmaakseen saaneen amiraali Cornelius Cruysin kerrotaan hakkauttaneen haloiksi yhden autiokylän metsät.²² Vuosisadan puolimaissa Koivistolla – ja todennäköisesti myös Uudellakirkolla – halkoja hakattiin kaikissa kylissä Pietariin vietäväksi, ja niiden kuljettamiseksi oli rakennettu kymmeniä kookkaita rannikkoaluksia. Toisinaan metsien kulumista pelkäävä kruunu kyllä kielsi halkojen viennin pää-

Suomalaisia halkokuutteja jossain Nevan rannalla. John Augustus Atkinsonin väritetty litografia 1800-luvun alusta.

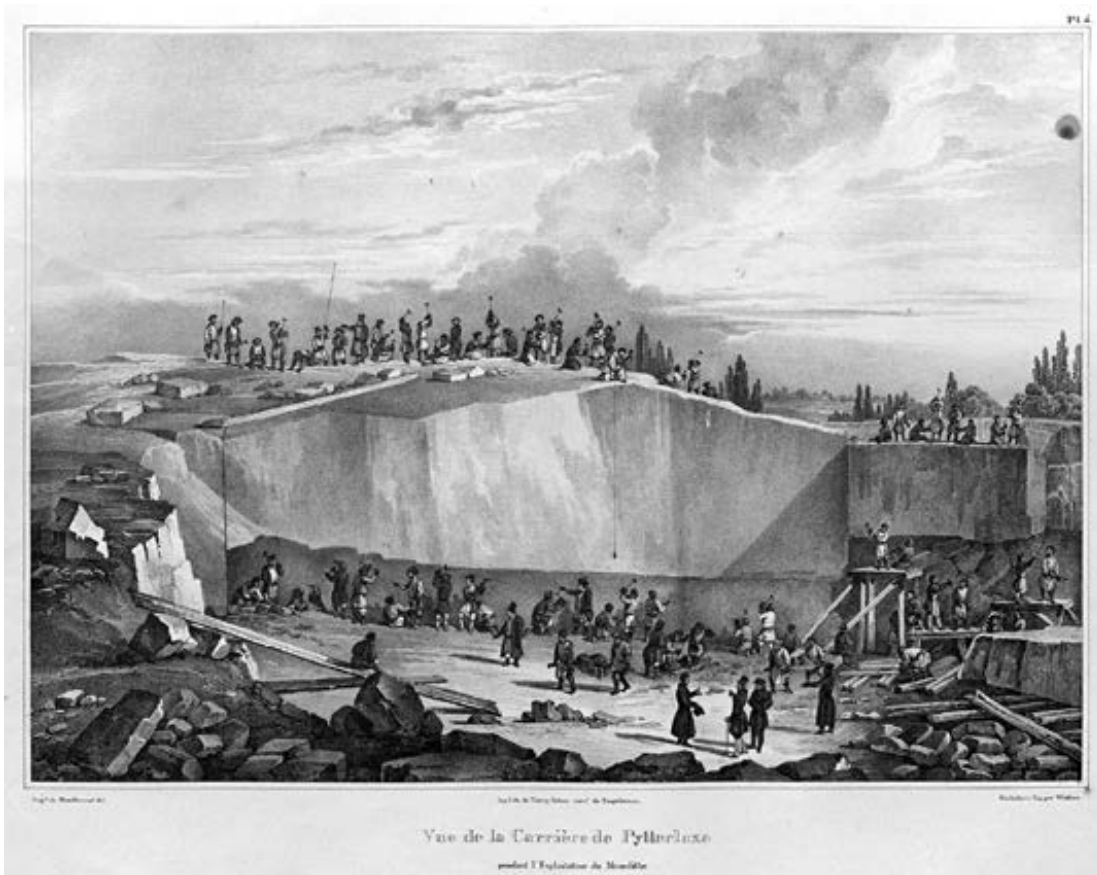
kaupunkiin, mutta silloinkin niitä voitiin myydä Kronstadtin linnoitukseen. Sen jälkeen, kun Vanha Suomi oli liitetty (1812) Suomen suuriruhtinaskuntaan, halkojen hakkuuta ei enää rajoitettu millään lailla, ja Pietarin kasvun myötä myös vientimäärät paisuivat. Epävarman viranomaisarvion mukaan Viipurin läänin merenrannikolla olisi 1820-luvun alussa ollut yli 130 halkokuuttia, mutta Koivisto ja Uuttakirkko koskevat luvut ovat epäilyttävän alhaisia. 1840-luvun alussa nimismiehet alkoivat kerätä talonpoikaisaluksista systemaattisia tietoja, ja tällöin sekä Koiviston että Uudenkirkon pitäjissä oli kummassakin toistataa laivaa, Säkkijärvellä ja Virolahdella yhteensä satakunta ja vielä Seiskarissa ja Lavansaarella nelisenkymmentä; joitakin laivoja oli vielä Kymin ja Pyhtään rannikolla, mutta niissä Pietarin-purjehduksen merkitys oli selvästi vähäisempi. Halkojen ohella Pietariin vietiin katujen kattamiseen mukulakiviä rannoilta (niistä on mainintoja jo 1770-luvulta), ja tätä kauppaa kävivät erityisesti ulapasaarten sekä itäisimmän rannikkokaistaleen laivurit.²³

Halkojen vienti säilyi itäisen Suomenlahden talonpoikaispurjehtijoiden keskeisenä tulolähteenä ensimmäiseen maailmansotaan asti. Se ei kuitenkaan kasvanut aivan samaa tahtia kuin Pietarin väkiluku (joka ylitti kahden miljoonan rajan vuoden 1910 tienoilla). Rautatiet alkoivat kilpailla merikuljetusten kanssa ja kivihiilen käyttö vähensi polttopuun kysyntää. Yritteliäimmät laivanvarustajat, lähinnä Koivistolla, Johanneksessa, Säkkijärvellä ja Virolahdella, etsiytyivät myös tuottoisemmille markkinoille, Pohjanmeren-reiteille ja valtameripurjehdukseen. 1870-luvun lopulla alkanut merirahtien voimakas lasku ja höyrylaivojen yleistyminen romahdutti kuitenkin suurten purjelaivojen kannattavuuden. Vuosisadan lopulla rannikko- ja Itämeren-liikenteen suhdanteet paranivat, ja uusia purjealuksia alettiin jälleen rakentaa. Juuri ennen ensimmäistä maailmansotaa Koivistolla oli noin 140 purjein liikkuvaa rannikkoalusta, jotka pääasiassa veivät halkoja ja kiviä Pietariin, sekä parikymmentä kookkaampaa Itämeren-purjehtijaa. Muissa Viipurin läänin rannikon pitäjissäkin oli tuolloin vielä satakunta pääasiassa Pietarin liikenteessä ollutta purjelaivaa.²⁴

Pietarin-purjehdus oli monin paikoin noussut niin keskeiseen asemaan, että perinteiset kauppasuhteet Viroon vähenivät tai loppuivat kokonaan. Koiviston mannerpuolen kylissä ne kävivät harvinaisiksi jo 1700-luvun lopulla, mutta saarten puolella seprakauppa jatkui vielä lähes entiseen tapaan aina 1870-luvulle asti. Tämän jälkeen Virossa käynnit alkoivat voimakkaasti vähetä, ja niinpä Virumaan itäisille vaihtopaikoille tulleiden veneiden määrät putosivat vuosina 1870–1886 runsaasta kolmestasadasta alle kahteensataan. Toisaalta Viron-matkat eivät sanottavasti vähentyneet lännempänä, Virolahdella, Vehkalahdella, Kymissä ja Pyhtäällä tai Suursaarella ja Tytärsaarella.

Koska Pietarista voitiin ostaa leipäviljaa edullisesti, se pystyi tässä suhteessa hyvin korvaamaan Viron. Halkokaupan ohella murroksen taustalla vaikutti myös toinen tekijä, talvikalastuksen yleistyminen. Vahvasti suolattu silakka ei käynyt Pietarissa kaupaksi, ja näin näyttää olleen myös monin paikoin Inkerinmaalla, koska sinne oli myyty kuivattua kalaa. Talvella jään alta pyydetty silakka voitiin kuitenkin toimittaa tuoreena (tai jäätyneenä) Pietariin, ja silloin sillä oli hyvä menekki. Talvikalastuksella oli sitä paitsi toinenkin etu puolellaan: sitä voitiin harjoittaa samalla työvoimalla, joka kesäisin purjehti halkoja ja kiviä. Sitä mukaa kun talvipyynti yleistyi, jäätä pitkin Pietariin matkaavat silakkareet syrjäyttivät Suomenlahden yli purjehtivat suolakalaa kuljettavat veneet.²⁵

Pietarin ja Kaakkois-Suomen vuorovaikutuksessa pääosaa näytteli ”ruohonjuuritason” kauppa, suomalaisten matkat Pietariin. Tästä kaavasta oli kuitenkin yksi mielenkiintoinen poikkeus, eräänlainen vastavirta, jossa Suomen puolelle matkanneet venäläiset olivat aktiivinen osapuoli. Koska Pietari oli

Suurilla kivilouhoksilla oli paljon väkeä. Kuvassa Aleksanteri I:n yli 600 tonnia painavaa monoliittia on ryhdytty louhimaan Virolahden Hevonniemessä. Monumentti pystytettiin Pietariin Talvipalatsin aukiolle.

syntynyt alavalle suistomaalle, sinne oli tuotava kaikki rakennuskivi muualta – ainoastaan tiilentekoon oli savea riittämiin. Aluksi rakentamiseen käytettiin inkerinmaalaista (Putilovin ja Pudostin) kalkkikiveä, mutta kun se kesti huonosti pohjoista ilmastoa, jouduttiin vaativammassa kohteissa ennen pitkää siirtymään kovempaan ja kestävämpään graniittiin. Sitä taas löytyi nimenomaan Suomen puolelta, Viipurinlahdelta Virolahdelle ulottuvalta rapakivialueelta sekä Laatokan pohjoisrannikolta. Jo 1750-luvulla Viipurinlahden saarilla oli kaksi kruunun kivilouhosta, joista saatua graniittia käytettiin todennäköisesti rakennusten kivijaloissa. Seuraavalla vuosikymmenellä, kun Talvipalatsin lähistöllä aloitettiin Nevan ja lähikanavien rantamuurien rakentaminen (joka jatkui sitten vallankumoukseen saakka), louhoksia syntyi lisää. Graniittia alettiin käyttää myös julkisissa rakennuksissa: esimerkiksi 1770-luvun lopulla alet-

tiin Pietari-Paavalin linnoituksen Nevan-puoleisia muureja päällystää graniitilla ja 1800-luvun alussa Kazanin katedraalin kirkkosaliin pystytettiin 56 suurta monoliittista graniittipilaria. Pari vuosikymmentä myöhemmin Iisakin kirkon portaaleihin louhittiin Virolahden kallioista 48 vielä suurempaa pylvästä (sekä kupoliin ja kellotorniin vielä yli 60 pienempää). Samoihin aikoihin Kronstadtin linnakkeita alettiin rakentaa uudelleen graniitista, ja Pietarin kasvaessa louhittua kiveä tarvittiin myös muihin rakennuksiin, rantamuureihin ja siltoihin todella valtavia määriä. Aluksi kivenlouhinta oli kokonaan venäläisten käsissä: kruunun ohella sitä harjoittivat myös pietarilaiset urakoitsijat, ja kivityömiehet tulivat enimmäkseen Aunuksesta; myös kivien kuljetus hoidettiin kruunun tai venäläisten yrittäjien aluksilla. Vasta 1800-luvun puolimaissa myös suomalaiset ryhtyivät perustamaan louhoksia ja alkoivat toimittaa graniittia kruunun ja yksityisten rakennushankkeisiin.²⁶

Kuten tunnettua, perinteiset yhteydet Pietariin päättyivät dramaattisesti ja kertakaikkisesti bolsevikkivallankumoukseen. Sen seurauksena itäisen Suomenlahden kaakkoiskulma (Rajajoelta Narvajoelle) sulkeutui muusta Itämeren maailmasta, ja venäläinen elementti hävisi sen yhteisestä kulttuurikirjosta. Seprakauppa Viroon eli vielä sen jälkeen pari vuosikymmentä, mutta toisen maailmansodan syttyessä sekin oli vain varjo entisestä.²⁷ Viron joutuminen rautaesiripun taakse toisen maailmansodan jälkeen lopetti sitten vuosikymmeniksi lähes kaiken meriliikenteen Suomenlahden yli.

Kosketusten vaikutukset kieleen ja kulttuuriin

Itäisen Suomenlahden rannikkolaisten keskinäistä kanssakäymistä voidaan luonnehtia sekä vilkkaaksi että kauan jatkuneeksi. Erityisesti tämä koskee Viron ja Suomen välisiä yhteyksiä, joita voi kutsua suorastaan kansanomaiseksi instituutioksi. Pietarin-purjehduksen historia on lyhyempi ja ainakin siinä mielessä tavanomaisempi, että kysymys oli tyypillisestä suuren metropolin talousvaikutuksesta. Näiden kahden pääsuunnan välillä oli myös se ero, että Viron-yhteyksille Suomenlahti oli ainoa väylä, kun taas Pietariin oli myös vilkkaat maayhteydet.

Ennen modernin informaation aikaa kansankulttuurin uutuudet edellyttivät lähes poikkeuksetta välittömiä kosketuksia. Kontaktien runsauden voi siis katsoa edistäneen uutuuksien välittymistä ja omaksumista. Kaakkoisen Suomen rannikolta löytyykin niin kieli- kuin kansatieteellisiä esimerkkejä sekä virolaisesta että venäläisistä vaikutuksesta. Vaikka suomen ja viron kirjakielissä on yllättävän vähän lainoja puoleen tai toiseen, niitä on runsaasti eräissä murteissa. Virolaisia – ja osin myös inkerinmaalaisia – sanoja on tavattu erityisesti

Kymenlaaksosta ja Kannaksen rannikolta, missä myös joitakin yhteisiä sanoja on käytetty virolaisessa merkityksessä (Kymenlaaksossa esimerkiksi ”etelä” tarkoitti lounasta). Vastaavasti Viron rantamurteessa on runsaasti suomalaisuuksia, eivätkä ne rajoitu vain merenkulkuun ja kalastukseen, vaan niiden aihepiiri on yhtä laaja kuin omaperäisen sanaston. Läntisimmässä rantamurteessa on myös lainoja ruotsin kielestä, ja Harjumaan itäosan pitkällä niemellä (Juminda, Pärismeä) on puhuttu suoranaista sekakieltä, jota sisämaan virolaiset eivät enää ymmärtäneet.²⁸

Myös venäläisiä lainasanoja on itäisissä murteissa paljon runsaammin kuin kirjakielessä: tällaisia jokapäiväiseen elämään liittyneitä lainoja olivat vaikkapa *serpa* ’keitto’, *pitskut* ’tulitikut’, *liitta* ’hella, liesi’, *metla* ’luuta’ tai *petska* ’uuni, kamiina’. Venäläinen vaikutus näyttää ajoittuvan pääasiassa 1700-luvun jälkipuolelle ja 1800-luvulle. Kuvaavaa on, että merenkulkutermeissä venäläisiä lainoja on erittäin vähän, sillä tällainen sanasto oli omaksuttu jo aikaisemmin (pääasiassa hollannista Ruotsin kautta).²⁹ 1700-luvun jälkipuolella alkaneen kivenlouhinnan mukana on puolestaan tullut sellaisia sanoja kuin *lompka* ’louhos’, *posloikka* ’järeä kivipora’, *ristana* ’laituri’ ja *pissari* ’kirjuri’. 1800-luvun lopulla alkaneen talvikalastuksen sanastossa venäläisperäiset termit olivat myös hyvin yleisiä (esimerkiksi *putka/budka* = ’kalastajien asuinkoppi’, *vorokki* = vintturi tai *raasseli* = ’kalanostaja/välittäjä’).³⁰ Toisin kuin viron, venäjän vaikutus näyttää kuitenkin olleen hyvin yksisuuntaista: suomesta lainattuja sanoja on venäjässä tunnetusti varsin vähän.³¹ Tämä ei ole tietenkään yllättävää, kun ajatellaan, miten ylivoimainen väestökeskus pelkästään Pietari oli Kaakkois-Suomeen verrattuna. Ja olipa kysymys halko- tai kalakuormista, kohtaamispaikat olivat Nevan suistossa, eikä venäläisten kauppakumppanien tarvinnut silloin osata suomea.

Lainasanat ovat siinä mielessä hyviä markkereita, että ne indikoivat myös muita kansankulttuurin (sekä aineettoman että aineellisen) vuorovaikutuksia. Valitettavasti kansatieteessä on niin Virossa kuin Suomessakin yleensä tyydytty kartoittamaan esineiden ja ilmiöiden levinneisyyksiä vain oman maan rajojen sisällä, vaikka esimerkiksi venemallien ja kalastusvälineiden vertailu ”vastarannan” kanssa voisi olla kiintoisaa.³² Muutamia hyviä esimerkkejä voi kuitenkin löytää myös tavallisista historiallisista lähteistä. Niinpä pietismin tiedetään levinneen 1780-luvulla nimenomaan Virosta (Narvasta) Kaakkois-Suomeen, ja seuraavalla vuosisadalla siitä kehittynyt hurmoksellinen lahkoliike levisi Inkerinmaalta sekä Kannakselle että Kymenlaaksoon.³³ Merelliset yhteydet saattoivat vaikuttaa myös pukumuotiin: pitkät suorat housut alkoivat kilpailla perinteisten polvihousujen kanssa 1800-luvun alkupuolella, kun merimiehet hankkivat sellaisia – ulkomaan satamien ohella esikuvia näyttää antaneen Venäjän laivasto.

Ilmeisesti jo vähän aikaisemmin, Raussin mukaan ”viimeisen Ruottin so’an” jälkeen, olivat myös entiset kolmikolkkaiset kirkkohatut saaneet väistyä Pietarista tuotujen leveäkupuisten lierihattujen, ”pajarkkahattujen” tieltä.³⁴

Vanhan talonpoikaisen kulttuurin tyyppiirteinä on pidetty vanhakantaisuutta, perinnesidonnaisuutta, eikä tämä ollut kovin outo piirre saaristossaakaan. Näyttää kuitenkin siltä, että jo 1700-luvun lopulla meren äärellä asuneet olivat ainakin joissain suhteissa keskimääräistä ”edistyneempiä”. Venäjän tiedeakatemian kirjeenvaihtajajäsenen Benedict Hermannin 1780-luvulla Suomenlahden ulappasaarista julkaiseman kertomuksen mukaan etenkin suursaarelaiset olivat vaurasta, valistunutta ja säädyllisesti käyttäytyvää väkeä, jotka laivoja luotsatessaan olivat myös oppineet jossain määrin ymmärtämään vieraita kieliä. Heidän talonsa olivat järjestään uloslämpiviä, valoisia ja puhtaita. Erityisesti Hermann kehui lasten kasvatusta: näille alettiin opettaa lukemista ja kristinoppia ”heti kun he olivat oppineet kunnolla puhumaan” ja jo 10–12-vuotiaina he osasivat lukea sujuvasti. Oppimestareina toimivat lasten äidit, mistä voi päätellä, että myös aikuisten lukutaito oli hyvällä mallilla. Hermann mainitsi vielä, että saaren ”utelialilla ja tarkkaavaisilla nuorilla” oli paljon paremmat tiedot kuin monilla mannermaan vanhoilla talonpojilla: he tunsivat ”kaupunkeja ja maita, joissa eivät olleet koskaan käyneet, ja tiesivät aivan tarkkaan, missä ilmansuunnassa ne sijaitsivat”. Myös Lavansaaren asukkaista Hermann antoi varsin positiivisen kuvan, vaikkakin luonnehti heidän tapojaan inkeriläisten ja suomalaisten sekoitukseksi ja arvosteli heidän murrettaan Inkerinmaalta ja Venäjältä saaduista lainasanoista.³⁵

Ulappasaarten ohella myös monet Suomen puolen saari- ja rannikkokylät, sellaiset kuin Haapasaari, Tammio tai Pitkäpaasi, näyttävät kuuluneen tähän ”edistyneeseen” alueeseen. Lukutaidon yleistymisestä kertovat perukirjoihin ilmestyvät erilaiset hartauskirjat, ja ainakin Haminan ympäristö oli myös pietistisen herätysliikkeen vahvaa tukialuetta. Näiden kylien suurin yhteinen tekijä oli talousmuoto: omavaraisen maatalouden sijasta toimeentulo perustui jatkuvaan vaihdantaan, kalojen tai halkojen myyntiin tai rahdin kuljettamiseen, ja niistä saaduilla tuloilla hankittiin leipävilja ja kaikki muu, jota ei voitu itse tuottaa. Vaihdanta edellytti jatkuvia yhteyksiä muuhun maailmaan, ja niiden kautta merelliset yhteisöt saivat paljon enemmän uusia impulsseja kuin tavalliset mannerkylät. Niinpä saaristossa ja rannikolla niin sanottu modernisoituminen alkoi varhaisemmin kuin sisämaassa, ja sillä oli selvä yhteys tämän alueen ylijärjestyksen kulttuurikirjoon.³⁶

Itäisen Suomenlahden monikulttuurisuutta ei pidä kuitenkaan liioitella. Vaikka sisämerta voidaan luonnehtia erilaisten paikalliskulttuurien kosketuspinnaksi, olivat useimmat saariston ja rannikon paikallisyhteisöt silti varsin

monokulttuurisia. Alueen kaupungit, Pietari, Viipuri ja jossain määrin myös Narva, poikkesivat niistä siinä suhteessa, että ne olivat jo itsessään monikulttuurisia. Pietarissa oli venäläisen eliitin, keskiluokan ja tavallisen kansan lisäksi merkittävät saksan-, englannin-, hollannin-, ruotsin- ja jopa suomenkieliset vähemmistöt, ja pienempiä idästä ja lännestä tulleita etnisiä ryhmiä oli kymmeniä;³⁷ Viipurissa taas vähemmistöt olivat ruotsin-, venäjän- ja saksankielisiä ja enemmistö (joka samalla muodosti alaluokan) puhui suomea.³⁸ Näiden kaupunkien ylä- ja keskiluokat olivat kuitenkin niin kosmopoliittisia, että niiden kulttuurisena kosketuspintana ei ollut niinkään itäinen Suomenlahti kuin koko pohjoinen ja läntinen Eurooppa.

Viitteet

- 1 KA, Helsinki: Kymin tuomiokunnan tuomiokirjat (KO a 42), 275–403; vrt. Kaukiainen 2005, 60–61.
- 2 Raussi 1966, 125.
- 3 Ks. esim. Katajala 2010, 44–45; Talve 1996, 178–180; Karste-Liikkanen 1968, 36–37.
- 4 Viikuna 1964, 140–163.
- 5 Elstrok 1999, 62. Kartta perustuu teoksessa julkaistuun karttaan.
- 6 Ks. esim. Kaukiainen 2004, 49–51.
- 7 Kerkkonen 1959, 53–56; Kerkkonen 1974, 523–536; Kaukiainen 1970a, 113–114.
- 8 Ks. erit. Mäkinen 2010, 228–238; Piilahti 2012, 215–230; Luukko 1967, 231–232; Saloheimo 1991, 68–80; Korhonen 1996, 88–107.
- 9 Talve 1996, 229.
- 10 1600-luvun tuomiokirjoista löytyy runsaasti vaihtomatkoihin liittyviä oikeusjuttuja. Hyvin yksityiskohtaisen kuvan vaihtomatkoista antavat Haminan tullikamarin tilit 1830–1836 (sisältyvät Kymenkartanon läänintilien verifikaattiosaan). Vrt Talve 1996, 226; Kaukiainen 2005, 211–214.
- 11 Suomenlahdella silakka tulee mataliin rantavesiin vain kutuaikoina, kevätkutuiset kannat touko-kesäkuussa, syyskutuiset elo-syyskuussa. Nykyisin kevätkutuiset silakat ovat ylivoimaisena enemmistönä, mutta suhteet ovat voineet muuttua aikojen kuluessa.
- 12 Kaukiainen 1970a, 134–135, Raussi 1966, 71, 113–116; Kaukiainen 2004, 51; Talve 1996, 127–128, 225–229; Elstrok 1999.
- 13 Tarvel 1983, erit. 183–186; Björklöf 2012, 9, 11; Kilpinen 2000. Virolaisten kalastajien leirejä oli Kymenlaakson rannikolla Mustaviiristä Kilpisaareen, esim. Haapasaaren lähistöllä on heidän jäljiltään Reiskerin ja Lupin luodoilla useita kivenlohkareista ladottuja majojen seiniiä. Virolaisia houkutteli Suomen puolelle myös, että täällä suola oli paljon halvempaa kuin Virossa.
- 14 Kaukiainen 1975, 47–57, 87–105.
- 15 Kotilaine 2005, 180–181, 201–281.
- 16 Luvut perustuvat painettuihin taulukkoihin Juutinraumassa tullatuista laivoista: Bang & Korst 1930. Samat tiedot löytyvät nyt suuresta digitaalisesta tietokannasta, Sound Toll Registers Online (www.soundtoll.nl, viitattu 24.4.2022).
- 17 Ks. esim. Engman 1995, 128–129; Elisejeva et al, 2003; Kaukiainen 2016, 16–17, 39–41, 131–132.
- 18 Bang & Korst 1930; Johansen 1983, liitetaulut (mikrokortilla); Sound Toll Registers Online (STRO); Hermann 1790; Storch 1797–1803; Kaukiainen 2021, taul. 1. Mittarina on käytetty lähteneiden laivojen lukumääriä. Joinakin vuosina STRO:n luvuissa on tuntuvia virheitä (lähteneitä laivoja on tulkittu saapuneiksi tms.), jolloin on käytetty Bang & Korstin lukuja.
- 19 Normaali reitti Haminaan, Viipuriin ja Nevan suulle kulki 1900-luvulle saakka Suursaaren pohjoispuolelta.
- 20 Ks. Kaukiainen 2005, 40.
- 21 Hermann 1786/1960, 31–32; Engelhardt 1767/1973, 47; Knorring 1833, 218.
- 22 Kaukiainen 1975, 137.
- 23 Kaukiainen 1970a, 105–114; Kaukiainen 1970b, 573; Kaukiainen 1975, 141–166.
- 24 Kaukiainen 2008, 298–299.
- 25 Kaukiainen 1975, 157–249; Talve 1996, 229–30.
- 26 Kaukiainen 2016, erit. 39–45, 113–137.
- 27 Ks. erit. Päiviö 2009.
- 28 Grünthal 1998; Grünthal 2009; Björklöf 2012; Björklöf 2018.
- 29 Kirjoittajan ensimmäinen äidinkieli oli Koiviston murre. Venäjän vaikutuksesta ks. Karste-Liikkanen 1968, 251–256 ja meritermeistä Jukanen 1975, 317–378. Harvoja mereen liittyneitä venäjistä lainattuja sanoja ovat esimerkiksi *hapari* 'merenajo, haaksirikkotavara', *konopaatsikka* 'laivan riveäjä' ja *simohka* 'laivan talvehtiminen'.
- 30 Raunio 1965; Talve 1996, 346.

- 31** Ks. esim. Helsingin yliopisto, Nykykielten laitos, Venäjän kieli ja kirjallisuus, blogi: Venäjää voi ymmärtää (<https://blogs.helsinki.fi/venajaavoimmartaa/suomen-ja-venajan-kielen-eroista-ja-yhtalaisyyksista>).
- 32** Vrt. Leimu 2011. *Suomen kansankulttuurin kartaston molemmissa osissa* (Vuorela 1976; Sarmela 1994) on kyllä huomioitu Inkerinmaa mutta ei Viroa. Merenkulkuun ja kalastukseen liittyvät esineet ja ilmiöt on kuitenkin sivuutettu täysin.
- 33** Korhonen 2000, 50–52; Kaukiainen 1970b, 504–506; Raussi 1966, 200–250.
- 34** Raussi 1966, 175, 185–186.
- 35** Hermann 1876/1960, 11–12, 20.
- 36** Ks. lähemmin Kaukiainen 2005, 181–182, 226–228.
- 37** Pietarin väestö- ja kielisuhteista ks. esim. Engman 1995, 132–136; Katajala 1997, 46–49. 1860-luvulla saksalaiset olivat pääluvultaan ylivoimaisesti suurin vieraskielinen ryhmä ja suomalaisia oli heti heidän jälkeensä toiseksi eniten.
- 38** Viipurin monikulttuurisuudesta ks. erityisesti Wolff 2014, 350–354.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kymenkartanon läänintilien verifikaatit: Haminan tullikamarin tilit 1830–1836

Kymin tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat (KO a 42)

Tietokannat

Sound Toll Registers Online (STRO). (www.soundtoll.nl, viitattu 24.4.2022).

Painetut lähteet

Bang, Nina Ellinger & Knud Korst (1930). *Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1661–1783*. København: Gyldendalske boghandel/Nordisk forlag.

Engelhardt, N. H. (1973). *Die Beschreibung des Russisch Käyserlichen Gouvernements von Wiburg* [1767] (hrg. S. Haltsonen). Helsinki: SHS.

Hermann, B. F. J. (1960). *Nachrichten von den vorzüglichsten Inseln im Finnischen Meerbusen 1786*, hrg. Sulo Haltsonen. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Hermann, B. F. (1790). *Statistisches Schilderung von Russlands*. St. Petersburg: Christian Tornow und Compagnie.

Knorring, Frans P. von (1833). *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska Gouvernementet*. Åbo: Christian Ludvig Hjelt.

Raussi, Eljas (1966). *Virolahden kansanelämä 1840-luvulla*, toim. Sulo Haltsonen. Helsinki: SKS 1966.

Storch, Heinrich (1797–1803). *Historisch-Statistisches Gemälde des russischen Reichs an Ende des achtzehnten Jahrhunderts*. Riga.

Tutkimuskirjallisuus

Björklöf, Sofia (2012). Viron rantamurteen länsiryhmän sanaston alkuperä suomalaissanojen valossa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

- Björklöf, Sofia (2018).** "Meri kuljettaa kieltä – virolaisia lainasanoja suomen murteissa". *Kielikello* (2018:3).
- Elisejeva, I. I. & E. I. Gribova (toim. 2003).** *Sankt-Peterburg 1703–2002: Jubilee Statistical Yearbook 2003*. St. Petersburg: Sudostroenie.
- Elstrok, Helmut (1999).** *Söbrakaubandus: sepralaitos*. Tallinn.
- Engman, Max (1995).** *Petersburgska vägar*. Helsingfors: Schildts.
- Grünthal, Riho (1998).** "Suomalais-virolaisia meriyhteyksiä ja seprakaupan kielellisiä sivutuotteita". *Oekeeta asijoo. Commentationes in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998*, toim. Riho Grünthal & Johanna Laakso. SUST 227. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 106–120.
- Grünthal, Riho (2009).** "Suomen kielen vaikutus viron kieleen". *Kielet kohtaavat*, toim. Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Päivi Pahta, Tietolipas 227. Helsinki: SKS, 231–263.
- Jukanen, Sulo (1975).** *Honkalaivat ja halkolastit. Koivisto II*. Porvoo: Koivikko-säätiö & Koivistolaisten seura ry.
- Karste-Liikkanen, Greta (1968).** *Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918*. Kansatieteellinen arkisto 20. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Katajala, Kimmo (toim. 1997).** *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Katajala, Kimmo (2010).** "Viipurin Karjala rajamaakuntana". Katajala, Kimmo, Antti Kujala & Anssi Mäkinen, *Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III*. Joensuu: Karjalan Kirjapaino Oy, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (1970a).** *Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853)*. Historiallisia tutkimuksia LXXIX. Helsinki: SHS.
- Kaukiainen, Yrjö (1970b).** *Virolahden historia I*. 1850-luvulle. Virolahti: Virolahden kunta.
- Kaukiainen, Yrjö (1975).** *Koiviston merenkulun historia. Koivisto I*. Porvoo: Koivikko-säätiö & Koivistolaisten seura ry.
- Kaukiainen, Yrjö (2004).** "Suomenlahden seprakaupan juuret". Jukka Korpela, *Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia 2*, toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen. Mikkeli: Karjalan kirjapaino.
- Kaukiainen, Yrjö (2005).** *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 225. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2008).** *Ulos maailmaan. Suomalaisen merenkulun historia*. SKST 1155. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2016).** *Punaiset pilarit: suomalainen graniitti tsaarien Pietarissa*. Kirjokansi 128. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2021).** "At the far end of oceanic seaways: St. Petersburg shipping in the eighteenth century". *International Journal of Maritime History*, August 2021.
- Kerkkonen, Gunvor (1959).** *Bondesegel på Finska viken: Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland/København: Ejnar Munksgaard.
- Kerkkonen, Gunvor (1974).** "Finnland – natürliches nördliches Hinterland Revels durch Jahrhunderte". *Wirtschaftliche und soziale Strukturen im saekularen Wandel. Festschrift für Wilhelm Abel zum 70. Geburtstag*, toim. I. Bog, G. Franz, K-H. Kaufhold, H. Kellenbenz & W. Zorn. Band II. Hannover: Verlag M. & H. Schaper.
- Kilpinen, Pekka (2000).** *Venepakolaisia jo 1700-luvulla*. Hiidenkivi 2/2000.
- Knoppers, Jake V. T. (1976).** *Dutch Trade with Russia from the Time of Peter I to Alexander I: A Quantitative Study in Eighteenth Century Shipping*. Centre Interuniversitaire d'Etudes Européennes/Interuniversity Centre for European Studies, Montreal: Occasional Papers No.1, 1976.

- Korhonen, Martti (1996).** "Suomenlahden ulkosaarten historiaa keskiajalta 1800-luvun alkupuolelle". Risto Hamari, Martti Korhonen, Timo Miettinen, Ilmar Talve, *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari*. SKST 630. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Martti (2000).** "Haminan konsistori ja Lindströmin herätysliike". *Haminan hiippakunta 1743–1812*, toim. Kimmo Keskinen. Kotka: Helsingin yliopisto, Aikuiskoulutuskeskus, Kotkan yksikkö.
- Kotilaine, J. T. (2005).** *Russia's Foreign Trade and Economic Expansion in the Seventeenth Century*. Leiden/Boston: Brill.
- Leimu, Pekka (2011).** Suomen kansankulttuurin eurooppalaiset taustat. Esitelmä valtakunnallisilla kotiseutupäivillä 2011. (<https://docplayer.fi/274206-Pekka-leimu-kansankulttuurin-eurooppalaiset-taustat-valtakunnallisten-kotiseutupaivien-seminaari-28-7-2011-turku.html>, viitattu 24.4.2022)
- Luukko, Armas (1967).** *Suomen historia 1617–1721*. Helsinki: WSOY.
- Mäkinen, Anssi (2010).** "Viipurin läänin asutus sotien jaloissa 1570–1617". Kimmo Katajala, Antti Kujala, Anssi Mäkinen, *Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia 2*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalan kirjapaino.
- Piilahti, Kari-Matti (2012).** "Kymenlaakso ja suurvaltakausi". *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa, esihistoriasta 1810-luvulle*, toim. Yrjö Kaukiainen. SKST 1364. Helsinki: SKS.
- Päiviö, Raimo (2009).** *Mikä tappoi seprakaupan? Suomalaisten ja virolaisten harjoittamasta vaihto- eli seprakaupasta, sen hiipumisesta 1800-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan ja sen loppumisesta 1920- ja 1930-luvuilla*. Turku: Turun yliopisto.
- Raunio, Eino (1965).** *Selostus vuosien 1964–1965 aikana suoritetusta selvittelystä Virolahden kivilouhosten kohdalla*. Moniste.
- Saloheimo, Veijo (1991).** "Inkerinmaan asutus ja väestö 1618–1700". *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*, toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. SKST.
- Suomen kansankulttuurin kartasto = Atlas der finnischen Volkskultur = Atlas of Finnish folk culture. 1* (1976). Aineellinen kulttuuri = Materielle Kultur = Material culture, toim. Toivo Vuorela. SKST 325. Helsinki: SKS.
- Suomen kansankulttuurin kartasto = Atlas of Finnish ethnic culture 2, Suomen perinneatlas* (1994). Toim. Matti Sarmela. SKST 587. Helsinki: SKS.
- Talve, Ilmar (1996).** "Suomenlahden ulkosaarten kansankulttuuri 1800-luvun loppupuolelta talvisotaan": Risto Hamari, Martti Korhonen, Timo Miettinen & Ilmar Talve, *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari*. SKST 630. Helsinki: SKS.
- Tarvel, Enn (1983).** *Lahemaa ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vilkuna, Kustaa (1964).** *Kansainvälisiä kosketuksia. Kihlakunta ja häävuoode: Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestäytymisen vaiheilta*. Helsinki: Otava.
- Wolff, Charlotta (2014).** "Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalan Kirjapaino Oy, Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.

Meri ol mei pelto

Koivistolaisten tarina alkaa saarista

Koivisto oli merikarjalaisen kulttuurialueen ydintä, sillä merenkulku, laivanvarustus, laivanrakennus ja kalastus olivat luonteenomainen, vallitseva ja erottamaton osa pitäjän elämää. Koivistolla merelliset elinkeinot nivoutuivat yhteen kokonaisuudeksi ja omanlaisekseen meri- ja rannikkotaloudeksi, jossa elinkeinojen väliset rajat hälväivät ja eri elinkeinot tukivat toisiaan.¹ Vuodelta 1873 peräisin olevassa runossa kuvataankin koivistolaista elämänmuotoa seuraavasti: ”Meri on hänelle pelto ja niitty. Pursi ja nuotta ovat hänelle aura ja kuokka.”² Koivistolla ”meri ol mei pelto”. Tämä teksti kertoo koivistolaisen elämäntavan synnystä ja kehityksestä osana merikarjalaista elämänmuotoa.

Vielä 1000-luvulla Koiviston alue on arvattavasti ollut suhteellisen asumattomaa seutua. Mielenkiinnon lisääntyä 1200-luvulla itäisen Suomenlahden alueita kohtaan vilkastui myös merenkulku, ja sen myötä alueelle alkoi vähitellen syntyä kiinteää asutusta ilmeisesti juuri 1200-luvulta lähtien.³ Koivistolaisten asutuksen arvellaan saaneen alkunsa Koiviston edustalla sijainneiden saarten suojaisista satamapaikoista. Varhaisina aikoina Koivistosalmen tärkeä vanha satama- ja kauppapaikka sijaitsi juuri saarissa mahdollisesti Koivusaaren, Tiurinsaaren ja Soukansaaren välisten salmien ja sisäselän paikkeilla.⁴

Koiviston nimi lienee sekin kulkeutunut kuvaamaan Koiviston rantoja merenkulkijoiden matkassa, sillä Koivistosalmeen löysivät Suomenlahden perukoille purjehtiessaan aikoinaan jo viikingit, jotka purjehtivat sen kautta Laatokalle ja idäntien vesireittejä pitkin Mustallemerelle ja Välimerelle asti.⁵ Koiviston ruotsinkielinen nimi Björkö viittaa Mälarenin, tuolloisen merenlahden, rannalla sijainneeseen ruotsalaiseen kauppapaikkaan, josta käytettiin nimeä Birca.⁶

Koiviston alueen asutuksen painopiste oli vielä 1600-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla saariston puolella, ja siellä sijaitsi myös vuonna 1575 perustetun pitäjän keskus. Venäläisten poltettua vuonna 1706 kirkon ja pappilan siirrettiin kirkkokin mantereelle. Kirkon mantereelle siirtämisen myötä asutuksen painopiste siirtyi mantereen puolelle, jossa jo 1720-luvulla asui suurin osa Koiviston asukkaista.⁷

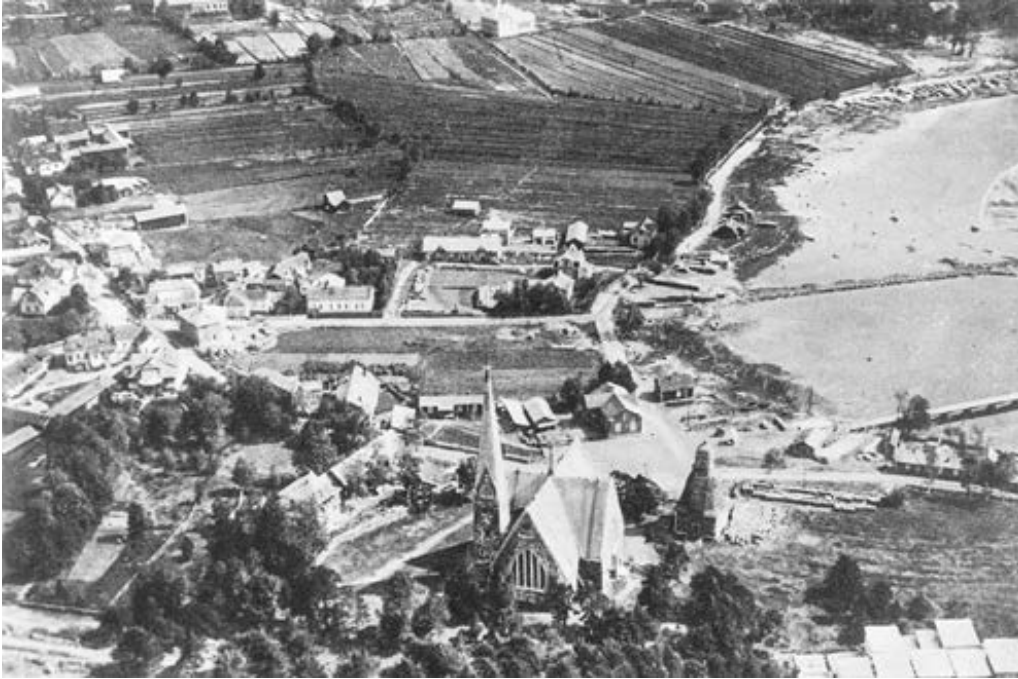
Luonnonsatama

Mantereen puolella Koiviston karttakuvan selkärangan muodostaa 25 kilometrin pituinen ja tyvestään 4–5 kilometrin levyinen Koivistonniemi, joka työntyy pohjoiseen Viipurinlahden suulle saakka. Koiviston edustan suuret saaret pikkusaarineen muodostivat rannikon ainoan selkeästi erottuvan saariston.⁸ Eteläisin Koivistosaaari eli Koivusaari, Tiurinsaari sekä pohjoisin Piispansaari eli Pii(s)saari antoivat 30 kilometrin pituudelta luontaisen suojan meren tuulilta ja aallokolta suojaen saarten ja mantereen väliin jäävää Koivistosalmea.⁹ Saarten salmiin jäi useita suotuisia ja suojaisia satamapaikkoja. Niissä vesi oli varhaisten merenkulkijoiden aluksille

riittävän syvää, ja ympäröivät saaret suojasivat kaikilta tuuilta helpottaen kaikenkokoisten alusten liikkeellelähtöä.

Koiviston alueelle tyypillisiltä matalilta rannoilta löytyi hyviä maihinnousupaikkoja. Suurtenkin myrskyjen aikana Koivistonsalmessa vesi nousi 1–2 metriä vähemmän kuin Pietarissa.¹⁰ Merivirrat puolestaan pitivät Koivistonsalmen sulana muita itäisen Suomenlahden satamia pidempään, jolloin syksyisinkin Koiviston satamaan pääsi 4–6 viikkoa pidempään kuin Viipurin satamaan.¹¹ Koivistonsalmi oli 26 kilometriä pitkä, 30–40 metriä syvä ja leveimmästä kohdastaan viisi kilo-

Ilmakuva Koiviston kauppalasta vuonna 1934.

metriä leveä. Koivistonsalmen yhdeksän metriä syvää väylää pääsi suojaisaan satamaan suurempikin alus. Koivistonniemen itäpuolella Makslahden suojaiset rantamat tarjosivat niin ikään otollisia satamapaikkoja merenkulkijoille. Väylä Makslahden satamaan oli sekin 7-metrisenä varsin syvä. Näillä luonnon muovaamilla Itä-Suomen parhailla satamapaikoilla toimivat Koiviston alueen merikarjalaisen kehityksen viimeisinä vuosikymmeninä alati vilkastuvat satamat. Koivistonsalmen Möllikänniemeen vuonna 1924 perustettu Möllikänsatama ja Makslahden itärannalla sijainnut Makslahden satama olivat yhdessä vuonna 1939 kuudenneksi suurin Suomen satama ja vientisatamana viidenneksi suurin, ja Möllikänniemen ratapiha oli maan suurin. Yhteen aikaan Koiviston satamat olivat Suomen suurin puutavaran vientisatama.¹²

Kalastus alkuperäisin elinkeino

Kuten rannikkoseudulla usein, myös Koivistolla maaperä oli karua eivätkä viljelyalat olleet kovinkaan suuria. Peltoa Koivistolla oli paljon vähemmän ja tilat olivat huomattavasti pienempiä kuin muissa Kannaksen pitäjissä sadon kattaessa vain osan pitäjän leipäviljan tarpeesta. Ainoastaan Makslahdessa, Humaljoen pohjoisosissa ja Koiviston kylistä ainoana kokonaan sisämaassa sijainneessa Rautasen kylässä viljelyalat olivat myöhemminkin suurempia ja vilja voitiin saada enimmäkseen omista pelloista. Maanviljelys jäikin monissa Koiviston kylissä sivuelinkeinon asemaan, ja maata viljeltiin lähinnä omiksi tarpeiksi.¹³

Koiviston runsaat kalavedet korvasivat pienet viljelyalat. Viljelyalojen vähyyks onkin omalta osaltaan ollut Koiviston merenkulkua ja kalakauppaa edistävä tekijä, sillä tuontiviljan välttämät-

Talvinuottaa vedetään vuonna 1910. Koivistolla kalastettiin kesät talvet ja esimerkiksi nuottakalastukseen saatiin osallistua pitäjän kirkkoherraa, kappalaista ja nimismiestä myöten. Talvikalastus oli hyvin yleistä jo 1600–1700-luvuilla.

tömyys edisti rannikkopurjehdusta ja vaihtokauppaa viljavan Viron rannikkosatamiin. Selkeästi on havaittavissa, että koivistolaisten merenkulkua ohjasivat käytännössä perinteet ja totut tavat, joita eivät edes valtiovallan määräykset onnistuneet muuttamaan muuksi. Koivistolaisille ja yleensäkin karjalaisille oli ominaista, että määräyksiin ei niin vain alistuttu, jos toiminta muuten katsottiin perustelluksi ja oikeutetuksi eikä siitä koitunut kenellekään vahinkoa.

Koivistolaiset merenkulkijat

Hansakaupalle Koivistonsalmi oli tärkeä strateginen idänkaupan väylä. Saksalaiset ja gotlantilaiset kauppiaat halusivat 1200-luvulla varmistaa kaupankäynnin novgorodilaisten kanssa, ja vuosisadan puolivälistä alkaen käytiinkin neuvotteluja vieraiden merenkulkijoiden matkan turvaamiseksi Nevalle ja sieltä itään. Näistä neuvotteluista vuodelta 1268 säilynyt kaupp-rauhaa koskeva sopimusluonnos on vanhin säilynyt asiakirja, jossa Koiviston nimi mainitaan. Siinä saksalaiskaupan edustajat esittävät, että Novgorodin suojelus alkaisi jo Koivistolta, kun taas novgorodilaiset olivat valmiit myöntämään kaupp-rauhan ainoastaan Nevan edustalle Retusaareen saakka. Tekstissä viitataan Koivistoon hansakaupan varaston sijoituspaikkana.¹⁴

Hansakauppiaiden lukuun ovat ehkä tilaisuuden tullen myös jo varhaiset koivistolaiset laivurit kuljettaneet tavaraa Nevalle ja Novgorodiin.¹⁵ Sinänsä vähäisten lähteiden joukossa rannikon

asukkaiden purjehduksista kauppamatkoille on todisteita 1300-luvulta lähtien. Pähkinäsaaren rauhan jälkeen rauhoittunut tilanne alueella takasi myös kaupalle kulun Nevalle.

Koivistolaiset hallitsivat isoa osuutta Itä-Suomen talonpoikaispurjehduksesta. Koiviston asema Nevalle ja Novgorodiin suuntautuneen kaupan välisatamana lienee säilynyt vielä Viipurin kauppahuoneiden synnyttyäkin.¹⁶ Viipurilaiset yrittivätkin vuosisatojen ajan saada koivistolaisten vilkkaan ja laajalle ulottuvan talonpoikaispurjehduksen aisoihin. Kustaa Vaasan aikoina 1500-luvulla se yritettiin rajata ainoastaan Tukholmaan suuntautuvaksi ja lisäksi koivistolaisilta talonpoikaispurjehtijoilta edellytettiin muuttoa Viipuriin, jotta purjehdus olisi voinut jatkua elinkeinona. Edes Kustaa Vaasan suoranainen kielto vuonna 1535 ei pysäyttänyt koivistolaista talonpoikaispurjehdusta toimeenpanon ja valvonnan ontuessa – ei vaikka kuningas kehotti malliksi muille katkaisemaan pään muutamalta pahimmalta niskuroijalta.¹⁷

Helsingin kaupungin perustamisen aikoihin 1500-luvun puolivälissä talonpoikaispurjehtijoiden määrä oli Koivistolla jo Viipurin läänin suurin sekä yksi suurimmista koko Suomessa. Purjehdusta harjoitettiin yhteistoiminnassa, jossa naapurit lyöttäytyivät yhteen ja suurempien alusten omistajat keräsivät suurista kalalasteista rahtinsa jopa pitäjän eri puolilta. 1500-luvun puolivälissä kaupan painopiste siirtyi sotien vaikutuksesta Viipuriin, jonne Venäjän-kaupan tullivapaus painottui. Koiviston kannalta tilanne herätti henkiin vanhat ajat, jolloin se oli ollut idänkaupan tärkeä etappi. Kauppa kulki Koivistonsalmen kautta ja talonpoikaispurjehtijat osasivat hyödyntää sitä. Koiviston 1550-luvun noin 140 talosta laivureita oli ns. Kanta-Koiviston alueella kolmisenkymmentä. Keskimäärin joka viidennellä talolla oli laiva ja mahdollisesti sitäkin useammalla osuuksia samaan laivaan. Lisäksi laivaväkeä tuli sellaisistakin taloista, joilla ei ollut omaa laivaosuutta. Kaupankäynti oli jo vakiintunutta 1600-luvulle tultaessa. Vuosisadan lopulla Koivisto oli Suomen merkittävin laivanvarustuspaikkakunta ja Koivistolla oli enemmän tonnistoja kuin Suomen tapulikaupungeilla yhteensä. Aina 1890-luvulle asti Koivisto oli Suomen suurimman maalaistonniston kotipaikka.¹⁸ Koiviston suuri kauppalaivasto ja sen meriliikenteen vilkkaus kiinnittivät valtakunnan vallanpitäjien huomiota myös positiivisessa mielessä, sillä vuoden 1617 kauppasäännössä oli viittaus siihen, että Koivistolle oli aikomus perustaa kaupunki, jolla olisi oikeus harjoittaa purjehdusta myös ulkomaille, jos alukset ovat purjehtijan omia.

Vuodesta 1651 lähtien talonpoikaispurjehdus sai kohdistua kauppaoikeuksilla varustettuihin satamiin myös Itämeren maakunnissa. Koivistolaisia laivureita määrättiin muiden Viipurin läänin laivureiden tavoin kuljettamaan kalkkikiveä Virosta Viipuriin kaupungin varustusten korjaamista varten. Sakkoluettelosta löytyy noin 15 selvästi koivistolaista laivurin nimeä, mikä kertonee jälleen koivistolaisten laivureiden suhtautumisesta tehtävään.¹⁹

Merenkululla oli merkitystä lähes koko Koiviston alueella, ja sitä harjoitettiin Koivistolla kuta-kuinkin kaikissa kylissä. Merenkulku oli mantereen puolella yhtä vilkasta kuin saarissa, sillä myös Humaljoki, Makslahti ja pieni Vatnuori olivat vilkkaan merenkulun kyliä. Koivistolta löytyy esimerkiksi 1600-luvulla saarista 24 laivayhtiötä, Koiviston mantereen puoleisista kylistä 11 laivayhtiötä ja Viipurin puoleisista kylistä myös 24 laivayhtiötä. Kun Koivistolla laskettiin olevan 1660-luvulla 170 taloa ja laivojen lukumäärä nousi vähän yli 40:n, oli pitäjässä yksi alus neljää taloa kohti. Todennäköistä on myös, että ainakin sadalla talolla oli pienempiä ja suurempia osuuksia.

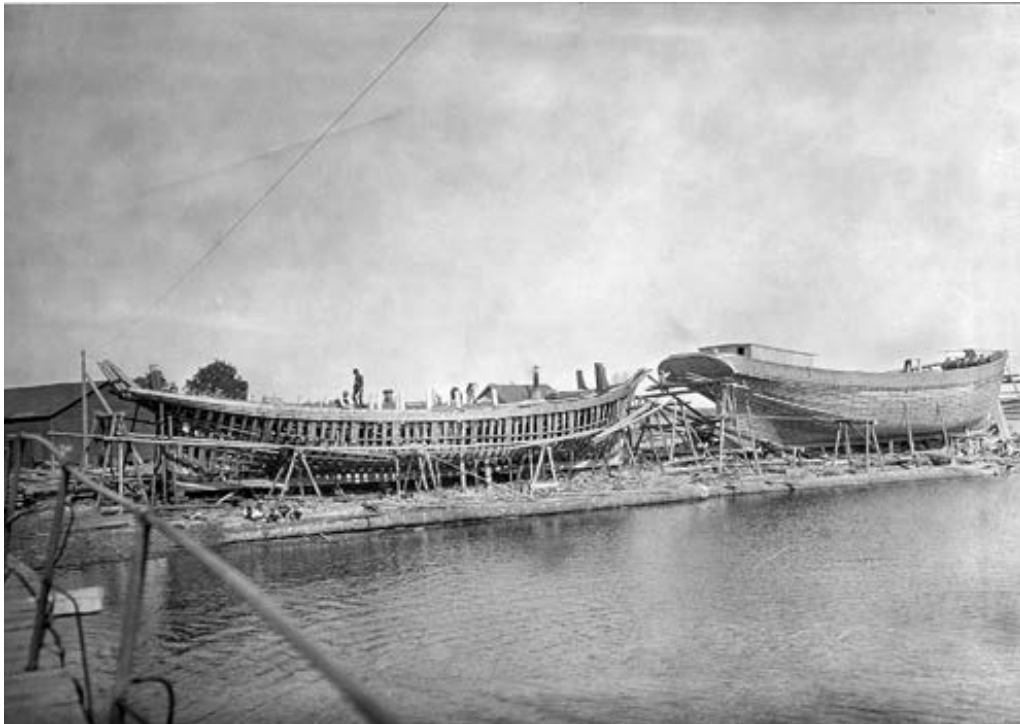
Merenkulku toi leivän myös suurelle laivamiesten joukolle, joita oli runsaasti itse laivuritaloista mutta myös taloista, joilla ei ollut omaa laivaosuutta eikä mahdollisuutta osallistua laivan varustamiseen. Koiviston purjehduksen laajuutta osoittaa muun muassa se, että Koiviston kauppalaivasto vuodelta 1674 käsitti 20 alusta kantavuudeltaan 550 lästiä, kun koko Suomen kauppalaivasto samaan aikaan oli 74 alusta kantavuudeltaan 2 757 lästiä. Koivistolla oli maan kauppalaivaston lukumäärästä yli neljäsosa ja kantavuudesta viidesosa. Viipurilla oli samaan aikaan vain kolme alusta kantavuudeltaan 96 lästiä ja Porvoolla 18 alusta kantavuudeltaan 509 lästiä. Koivisto olikin tuohon aikaan Suomen suurin laivanvarustajapaikkakunta ja sen alukset harjoittivat rahdinkuljetusta Tukholman, Koiviston ja Nevanlinnan välillä. Tämän ajan vientitavaroita olivat halot, laudat ja tuohi, tuontitavaroita taas pääasiassa suola ja vilja.

Kaikkein suurin vaikutus koivistolaisten purjehdukseen on ollut kuitenkin vuonna 1703 Neva-joen suulle soiselle alueelle perustetun Pietarin kaupungin rakentamisella. Suurkaupungin väestömäärän kasvaessa huimaa vauhtia tarvittiin monenlaista raaka-ainetta rakennustöihin ja, elintarvikkeita ja polttopuita hyvin laajalta alueelta suurkaupungin tarpeiden tyydyttämiseksi. Erityisesti Karjalan rannikkoalueiden metsät nousivat tässä yhteydessä arvoon arvaamattomaan, sillä puiden kuljettaminen Karjalan metsistä oli vesitse huomattavasti helpompaa ja edullisempaa kuin Pohjois-Venäjän syvistä metsistä. Myös rakennusaineena tarpeellista kivimateriaalia löytyi helpommin Suomen alueelta. Puuta tarvittiin rakennustyömaiden lisäksi runsaasti lämmitystä varten. Väestömäärän suhde johti lopulta kuitenkin siihen, että Karjalassa oltiin riippuvaisia Pietarista, jonne tavaratoimituksia tuli kuitenkin myös muualta eri puolilta suurta Venäjän maata. Pietarin-purjehdus aloitti Koivistolla uuden suuntauksen, joka kesti lähes 200 vuoden ajan.²⁰

Talouselämän lisäksi purjehdus ohjasi myös henkistä elämää, sillä merenkulkijoiden mukana Koivistolle tuli myös runsain mitoin kulttuurivaikutteita vieraista kaupungeista Itämeren ja Suomenlahden rannikoilta. Merenkulkualueet ovat kaikkina aikoina olleet myös edelläkävijöitä, joiden alueilla elämänmeno on ollut kaikkein vireintä. Kansainväliset yhteydet olivat Koivistolla luonnollisesti huomattavasti muita Kannaksen alueita vilkkaammat.

Vuonna 1721 solmitun Uudenkaupungin rauhan jälkeen Koiviston asema muuttui täysin. Alue liitettiin Venäjän valtakuntaan samoin kuin Viro. Yhteydet Suomenlahden eteläpuolelle säilyivät edelleen mutta yhteydet länteen katkesivat kokonaan joksikin aikaa. Yhteiskunnallisten voimasuhteiden ja esimerkiksi talonpoikien aseman muutoksista huolimatta elämä jatkoi kulkuaan Ruotsin-ajan käytännön mukaan joitakin kaupankäynnin sääntelyjaksoja lukuun ottamatta. Metsänhakkuita varten oli muun muassa anottava lupa tukkien kaatamiseen Viipurissa toimivalta metsävirastolta, millä lienee ollut vaikutusta laivanrakennukseen.

Talonpoikaispurjehtijoiden asema parani sen jälkeen, kun Vanha Suomi liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan (1812), sillä heidän oikeutensa katsottiin perustuvan suuriruhtinaskunnan lakeihin. Purjehtijoilla oli vähittäismyyntioikeus keisarikunnan satamissa, ja heidän oikeutensa määriteltiin tarkasti. Nämä vaikuttivat Pietarin-purjehduksen lisääntymiseen. Pietarin kasvun aikaansaama kysynnän kasvu lisäsi samalla sinne suuntautunutta merenkulkua. 1800-luvun alkupuolella suurempien alusten määrä oli kasvanut 1830-luvulle tultaessa Koivistolla 40:stä 55:een ja Johanneksessa 10:stä 20:een.

Kaljaaseja veistetään vuonna 1914.

Koivisto oli edelleen Viipurin läänin rannikon johtava merenkulkupitäjä. Suomen sodan jälkeen tilanne tasaantui muiden rannikkopitäjien kuroessa etumatkaa kiinni. Vanhoillisuus näkyi merenkulun perinteessä ja laivatyypeissä. Vaikka alukset olivatkin vanhantyyppisiä, yksinkertaisia ja pieniä, oli poikkeuksellista, että yhdessä pitäjässä oli toistasataa alusta, varsinkin kun kyseinen pitäjä oli alueeltaan melko pieni. Koivisto oli Suomen suurin laivanvarustajapitäjä. Koivistolla oli kyse kaiken kansan merenkulusta toisin kuin Länsi-Suomessa, jossa purjehdus oli varakkaiden elinkeino. Koivistolla siihen osallistui suurin osa taloista ja todella suuri osa koko väestöstä. Laivanomistajat eivät muodostaneet minkäänlaista selvästi erottuvaa yläluokkaa.²¹

Laivojen omistajia oli kaikissa väestöryhmissä. Talollisten ohella laivanvarustukseen osallistuivat säätyläiset ja käsityöläiset, papit, joidenkin talojen nuoremmat pojat ja tilattomaan väkeen kuuluvat torpparitkin. Pitäjä, jonka valkamista lähtee meren auettua toistasataa laivaa, on ilman muuta merenkulkupitäjä.

Laivanrakennuksen mestarit

Merenkulun ohella koivistolaiset tunnetaan erityisesti laivanrakennuksen taitajina. Koivistolla laivanrakennus syntyi saaristolaiselämän luontaisesta tarpeesta vesillä liikkumiseen ja tavaroiden kuljettamiseen, ja merenkulun rinnalla siitä kehittyi Koivistolla laajamittainen merellisen elämäntavan ja merellisten elinkeinojen osa-alue. Koiviston suuri laivasto oli luonnollisesti omilla rannoilla rakennettu. Koska oma laivanrakennus oli laajaa ja vaati paljon työvoimaa, laivoja ei

juuri rakennettu ulkopuolisille eikä myyntitoimintaa varten. Laivojen elinkaari oli rajallinen, joten niitä oli rakennettava jatkuvasti lisää myrskyissä haaksirikkoutuneiden alusten tilalle. Laivanrakennus oli koivistolaisen merenkulun elinehto. Jo 1600-luvulta lähtien koivistolaisten alusten määrä oli huomattava muihin laivanrakennuspaikkakuntiin verrattuna. Alukset olivat kehittyneet alkuaikojen yksinkertaisista kannettomista alustyypeistä, ja kaksimastoisista laivoista siirryttiin kolmimastoiisiin ja myöhempien kulta-aikojen suuriin valtamerialuksiin. Jo 1600-luvulla koivistolaisten alukset kestivät vertailun Itämeren rannikkoalusten kanssa.²²

Laivoja rakennettiin laivanrakennukseen osallistuvien talojen omin voimin. Aina 1600-luvulta alkaen useampi sukupolvi ja veljekset perheineen asuivat samassa talossa, jolloin oli hyvin luonnollista muodostaa laivakunta suvun omasta väestä. Laivakuntaan saattoi joissakin tilanteissa kuulua perinnönjakojen myötä myös kaukaisia sukulaisia.

Koska Koivistolla asuttiin rantakylissä, myös laivakunnat saattoivat koostua naapureista, saman kylän miehistä tai lähellä toisiaan sijainneiden kylien asukkaista. Tällaisia kyliä olivat muun muassa Koivusaaren pohjoispään kylät Ingerttilä ja Eistilä sekä etelämpänä sijainneet Saarenpää ja Patala. Myös Humaljoen kylässä laivanrakennus oli vilkasta.

Laivayhtiöt olivat laivakohtaisia. Ne muodostettiin laivan rakennuksen alkaessa ja lopetettiin laivan haaksirikkoutuessa tai käyttöään päättyessä. Rakentamisen alkaessa talot lähettivät töihin niin paljon miehiä kuin pystyivät. Laivaosuudet valmiiseen laivaan jaettiin talojen kesken sen mukaan, kuinka paljon miehiä talosta oli osallistunut laivan rakentamiseen. Tätä jakoa kuvattiin joissakin tapauksissa kirvesluvulla, jossa ilmeisesti huomioitiin työvoiman lisäksi myös laivan rakentamiseen käytetty aika sekä eri työvaiheet puiden kaataminen ja laivalautojen veistäminen mukaan lukien. Laivaosuuden suuruuteen vaikutti toisinaan myös kustannusten jakautuminen, jolloin kalliimpien hankintojen maksaja sai isomman osuuden tai osuuden jakamisessa huomioitiin, jos osa oli hankittu yhteisin varoin. Yhdellä osakkaalla saattoi olla useampia osuuksia eri laivoista.

Yleensä yhdessä laivassa oli kolme tai neljä osakasta. Vain vauraammat varustajat saattoivat omistaa aluksensa yksin. Talon väestä saattoi osallistua myös muita itse laivan rakennushankkeeseen ilman virallista osuutta. Laivaosuuksien mukaan maksettiin myös kulut, kuten laivamiehet ja näiden muona. Useimmiten joku omistajista oli päällikkönä, joskin palkatuista kapteeneista ja perämiehistä löytyy heistäkin tietoja historiankirjoista. Asia järjestyi usein myös talojen miesluvun mukaan talon omalla väellä veljistä ja pojista. Haaksirikon sattuessa tällaisessa tilanteessa koitui yhteen ja samaan taloon suuri menetys, kuten esimerkiksi vuonna 1649, jolloin kaksi koivistolaista alusta upposi miehistöineen ja kahdeksasta hukkuneesta vain kolme oli vieraita pestattuja miehiä. Laivanrakennuksella oli vaikutusta myös kieleen, sillä jo 1500-luvulta lähtien Koivistolla tunnettiin sukunimi Laivaseppä.²³

Puutavara saatiin omista metsistä. Koivistolainen koki, että ainoastaan laivan rakennuspuuksi päätynyt honka oli saanut arvoisensa tehtävän. Rautaosat olivat tuontitavaraa pääosin Ruotsista ja Juvan ruukilta. Kylän seppä valmisti niistä muun muassa nauvoja, niittejä ja pultteja. Köydet ja purjekankaat hankittiin tavallisesti Baltiasta tai Nevanlinnasta.²⁴

Lopuksi

Koivistolainen elämänmuoto syntyi ja kehittyi aikojen saatossa luontaisesti merellisen elämäntavan olosuhteiden, mahdollisuuksien ja vaatimusten yhteisvaikutuksen tuloksena. Sen pohjalta yritteliäät ihmiset rakensivat elämänmuodon, jota sävyttivät perinteiksi muodostuneet tavat. Koiviston loi meri, sillä Koivistolla oli välttämätöntä liikkua merellä ja käyttää sitä elannon lähteenä. Koivistolla merenkulku, laivanvarustus, laivanrakennus ja kalastus nivoutuivat yhteen tiiviiksi kokonaisuudeksi elinkeinoiksi, joita harjoitettiin erikseen tai yhdessä ja jotka kaikki tukivat toisiaan. Myöhemmin elinkeinojen kokonaisuutta täydensi satamatyö. Koivistoiset taisivat elämän meren äärellä.

Sotien jälkeen koivistolaisten evakoiden sijoittaminen kokonaisuudessaan meren rannalle perustettavaksi esitettyyn Merikoivistoon estyi vuoden 1945 maanhankintalain kielipykälän vuoksi, koska ruotsin- ja kaksikielisten paikkakuntien kielisuhteita ei saanut muuttaa kahta prosenttia enempää suomenkielisten hyväksi. Tämän johdosta vuonna 1947 jätetyssä lakialoitteessa esitettiin kokonaan suomenkielisen Merikoiviston paikkakunnan perustamista itäiselle Uudellemaalle Pernajaan. Vaalikauden muutosten ja käsittelyn viivästymisen vuoksi aika ajoi kuitenkin aikeen ohi. Puhtaasti siirtoväen sijoittamista koskevasta kysymyksestä paisui myös ulkopoliittinen ongelma, koska ruotsinkieliset katsoivat sen haittaavan elintärkeitä Ruotsin-suhteita ja loukkaavan ruotsinkielistä väestönosaa. Merikoivisto-hankkeen taakse ei saatu riittävän laajaa poliittista eikä liioin Karjalan Liiton varauksetonta tukea.²⁵

Viimeinen koivistolaisen merenkulun ja laivanrakennuksen asiantuntemuksen näytös nähtiin sodan jälkeen Rauman Hollmingin telakalla, jonka perustivat koivistolaiset laivanrakennuksen mestarit ja jonne kokoontuivat koivistolaiset laivanrakennuksen taitajat. Koivistolaisten käden- taidoilla oli vahva osa Neuvostoliitolle luovutettujen sotakorvauskuunareiden rakentamisessa sotien jälkeisinä vuosina ja näin samalla koko Suomen nostamisessa sille vakaalle alustalle, jolle sodanjälkeisen sukupolvet jäljelle jääneen itsenäisen maamme nostivat. Sotien jälkeen koivistolaiset kokoontuivat useilla paikkakunnilla yhteen ja perustivat oman säätiön ja pitäjäseuran vaalimaan perinteitä, joiden muiston varassa elämää jatkettiin uusilla asuinsijoilla. Koivistosta evakkosukupolven mieliin jäivät ja koivistolaisia evakoita kantoivat muistot leikkipaikoista piholla ja ennen kaikkea muistot meren ääreltä, jossa koivistolainen elämäntapa aikoinaan syntyi. Koiviston tarina päättyi siellä missä alkoikin, sillä jatkosodan suurhyökkäyksen pakottamana suomalaiset sotilaat poistuivat viimeiseksi saarista 23.6.1944. Koivisto kulki evakoiden sydämessä läpi evakkoajan, eikä koskaan hälventynyt muisto merestä, sillä ”siellä purjehtivat isät laivoillansa, siellä keinui lainehilla venosein, siellä meri lauloi meille lauluansa, veet ja rannat tunsin ikiomaksein”.²⁶

Viitteet

- 1 Jukanen 1975, 10–11; Kaukiainen 1975, 185.
- 2 Kaukiainen 1975, 255.
- 3 Kaukiainen 1975, 16–18.
- 4 Kaukiainen 1975, 39.
- 5 Taskinen & Koppinen 2009, 8.
- 6 Kaukiainen 1975, 19–20.
- 7 Hoppu & Kansanaho 1953, 22; Taskinen & Koppinen 2009, 26.
- 8 Talon-Lehto & Itkonen 2012, 6.
- 9 Taskinen & Koppinen 2009, 7.
- 10 Kaukiainen 1975, 39; Karvonen 2015.
- 11 Taskinen & Koppinen 2009, 15; Karvonen 2015.
- 12 Taskinen & Koppinen 2009, 15.
- 13 Kaukiainen 1975, 61–63, 184; Taskinen & Koppinen 2009, 11.
- 14 Kaukiainen 1975, 25–26.
- 15 Kaukiainen 1975, 56–57.
- 16 Kaukiainen 1975, 30–33.
- 17 Kaukiainen 1975, 49.
- 18 Wahlqvist 2011, 71.
- 19 Kaukiainen 1975, 85–89, 189–191.
- 20 Kaukiainen 1975, 141–157.
- 21 Kaukiainen 1975, 167–173.
- 22 Kaukiainen 1975, 110–115.
- 23 Kaukiainen 1975, 110–115; Wahlqvist 2011, 71.
- 24 Jukanen 1975, 13.
- 25 Taskinen 2019. Aiheesta myös Roselius & Tepora 2021.
- 26 Sitaatti on ”Mie muistan” -laulun sanoista, jotka on kirjoittanut K. T. Mannonen runossa ”Ikävä”. Kiitokset Seppo Huunoselle artikkelin muokaten lyhentämisestä.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Tutkimuskirjallisuus

- Hoppu, K. W. & Erkki Kansanaho (toim.1953).** *Koivisto. Sen vaiheista, asukkaista ja elinkeinoista.* Porvoo: Koivikko-Säätiö.
- Jukanen, Sulo (1975).** *Honkalaivat ja halkolastit. Koivisto II. Koiviston pitäjistä ja sen asukkaiden merenkulusta ja laivanrakennuksesta.* Lahti: Koivikko-Säätiö ja Koivistolaisten Seura ry.
- Karvonen, Pentti (2015).** Painamaton esitelmä ”Menestyjien Koivisto. Koivistolainen elämäntapa ja Suomen koivistolaisten hallussa ollut ylivoimainen laivanrakennustaito Suomen itsenäisyyden pelastajina”. Koiviston pitäjäsittely 26.2.2015 Karjalatalolla Helsingissä. Karjalaisten Pitäjähdistysten Liitto, Karjalan Liitto ja Opintokeskus Sivis.
- Kaukiainen, Yrjö (1975).** *Koiviston merenkulun historia. Koivisto I.* Lahti: Koivikko-Säätiö. Koivistolaisten Seura ry.
- Roselius, Aapo & Tuomas Tepora (2020).** *Muukalaisten invaasio: Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950.* Helsinki: S & S.
- Talon-Lehto, Anja & Tea Itkonen (2012).** *Patala. Kotikylä Koivistolla.* Porvoo: Bookwell Oy.
- Taskinen, Jyri (2019).** Merikoivisto. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto (<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/302009>, viitattu 28.6.2022).
- Taskinen, Sirpa & Tuula Koppinen (2009).** *Koivisto pähkinäkuoressa.* Koivisto-Säätiö. Helsinki: Nord Print.
- Wahlqvist, Sirpa (2011).** *Sydämellä rakennetut seililaivat. Sotakorvauskuunareiden rakentaminen ja rakentajat F.W. Hollming Oy:n telakalla Raumalla 1945–1952.* Turku: Turun yliopisto.

Teollistumisen vaiheita Viipurin kainalossa

Suomen teollistumisen tarina vie meidät ensin metsään. Voimiaan vahvistava Ruotsin valtio eli kruunu perusti Suomeen 1550-luvulta alkaen nopeasti kymmenkunta merkittävää vesisahaa eri osiin linnoitettua Suomea. Näistä kruununsahoista alkoi sahateollisuuden nousu ensimmäisenä teollistumisen piirteenä.¹ Vähin erin kehittyi uusia teollisia tuotannon aloja sekä teknisiä parannuksia, joilla on lisätty tekemisen tehoa ja mittakaavaa. Maa kasvoi kiinni maailmaan – teollisuus oppi hyödyntämään maan vahvuuksia, tuomaan tarvittavaa osaamista muualta, uudistumaan sekä viemään tekemisen tuloksia muiden käyttöön. Tällaisen ison menestystarinan sisällä on valtava määrä pienempiä tarinoita, joiden suunta ja vauhti vaihtelevat. Merikarjalankin teollistuminen sisältää monta mahdollista näkökulmaa. Tämä tutkimus painottuu Viipuriin ja sen lähialueisiin.

Viipuri tunnetaan kaupan ja kansainvälisyyden kaupunkina. Teollisuuden osuus on jäänyt vähemmälle huomiolle, koska kaupungin alueelle ei syntynyt varsinaista suurteollisuutta. Paikallisia teollisia hankkeita ovat usein olleet toteuttamassa kauppahuoneet tai suvut, joiden rooli on ollut selvästi näkyvämpi viennin, tuonnin, tukkukaupan tai kuljetuksen saralla. Kaupan, talouden ja kirjallisuuden teemoille perustettu *Wiborg*-lehti selvitti 1859 kokonaistietoa kaupungin teollisuusyrityksistä ja päätyi toteamaan yhteenvetona: *Att Wiborg icke är någon fabriksstad synes ... mer än väl. Huruvida dock i en framtid icke äfven här en lifligare industriel verksamhet gör sig gällande kan icke nu afgöras.*² Vilkkaampi aika tulikin todeksi ja teollinen elämä kehittyi – tuotannollinen yritystoiminta alkoi kasvaa kaupungissa seuraavina vuosikymmeninä. Silti toimialojen paikallinen perusasetelma pysyi ennallaan. Saimaan kanavan myönteinen vaikutus, rakentuvat rautatieyhteydet sekä kehittyvä ulkomaan-satama antoivat teollisuudelle kasvumahdollisuuksia, mutta vielä enemmän ne antoivat Viipurille voimaa kasvaa itäisen Suomen kaupan ja viennin väylänä.³ Teollistumisen alkuaskeleita, kehityspiirteitä sekä merkitystä on aiheellista tarkastella kaupunkia laajemmalla alueella, sillä varsinkin Länsi-Kannaksen rannikkoseutu oli mukana monien teollisten toimialojen nousussa.

Teeman rajaus ja tutkimuksen tavoitteet

Määritämme tutkimuksen kohteeksi Viipurin kaupungin ja maalaiskunnan alueen sekä Johanneksen ja Uudenkirkon pitäjät. Selvitämme alueen teollisen toiminnan pitkää kehityskaarta Ruotsin ajalta Vanhan Suomen aikaan (1721–1812) ja autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan ajalta itsenäiseen Suomeen.

Tutkimme kehitystä toimialoilta, joilla on merkittäviä aktiviteetteja edellä mainitulla alueella. Kauppaa tai tukkukauppaa ei käsitellä eikä viennin volyymin ja rakennetta lähemmin kuvata, vaikka ne antaisivat lisätietoa tuotannollisen toiminnan muutoksista. Alueella on ollut runsaasti käsityörittäjyyttä, mutta sitä ei ole luokiteltu teolliseksi. Olemme jättäneet sivuun saariston ja rannikkoalueiden aika ajoin vahvan laivanrakennustoiminnan, jota käsitellään kirjassa toisaalla⁴. Emme myöskään käsittele niin kutsuttua merenkulkuteollisuutta. Keskitymme tuotteita valmistaneeseen tai jalostaneeseen teollisuuteen. Artikkelimme tärkein tavoite on rakentaa tiivis ja kattava kokonaiskuva teollistumisen noususta ja kehityksestä kohdealueella sekä selvittää samalla Merikarjalan teollistumista edistäviä olosuhteita tai puitteita. Aiemmassa tutkimuksessa ei Merikarjalaa koskevia teollistumisen mahdollisuuksia ja tapahtumia ole käsitelty ajallisesti ja toimialoiltaan näin laajassa mittakaavassa. Alueen olosuhteita ovat määrittäneet Viipurin kasvavat kansainväliset yhteydet sekä Pietarin kaupungin synty ja voimakkaat kehitysvaiheet Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan aikana. Merkittävässä roolissa ovat alueella kehitetyt tai muualta hankitut tiedot teknisistä uudistuksista ja uskallus tarttua niihin. Yhtenä tutkimustavoitteena on kohdealueen teollistumiskehityksen vertaaminen yleisempään teollistumiskehitykseen Suomessa. Katsomme, että yksityiskohtainen aluetutkimus tarkentaa tietoja Suomen teollisuushistoriasta.

Keskeisen lähdeaineiston muodostavat yleisesitykset Suomen teollistumisesta ja tutkimukset tässä käsiteltyjen toimialojen kehitys- tai aluehistoriasta sekä alueen tärkeimpien yritysten toiminnasta. Sahateollisuudesta on kokonaiskuvaa saatavissa ensimmäisistä perustamistoimista alkaen.⁵ Vanhan Suomen taloudellisia ja tuotannollisia erikoisoloja havainnollistaa professori Raimo Rannan kattava selvitys vuosista 1721–1743 sekä professori Markku Kuisman tiivis geopolitiittinen ja talouspolitiittinen analyysi Venäjän vaikutuksista Suomen talouselämään Pietarin perustamisesta lähtien. Lasiteollisuutta on käsitelty laajimmin professori Vilho Annala sekä häntä osin täydentäen historian tutkija Reijo Ahtokari. FT Keijo Alho on tehnyt tutkimusta 1830-luvulta käynnistyneestä Suomen teollistumisen kasvuvaiheesta sekä 1860-luvulta alkaneista uudistumisen vuosikymmenistä. Yrityshistorioista tärkeimmiksi nousevat Hackman-sukua koskevat monipuoliset toiminnan kuvaukset⁶. Näillä

kaikilla yleis- tai erikoistutkimuksilla on liittymäkohtansa kohdealueeseen. Paikallisaineistot täydentävät rakentuvaa teollistumisen kuvaa.⁷

Metsistä ja koskista kasvun voimaa

Perustetuista kruununsahoista kaksi sijoittui Viipurin välittömään tuntumaan, Tervajoelle ja Säiniöön. Erityisesti Tervajoen vesisaha kasvoi nopeasti; se oli 1500-luvun lopulla Suomen suurin ja koko silloisen Ruotsin valtakunnan suurimpia – tuotantomäärältään viides. Alueen molemmat sahat olivat Viipurin linnan alaisuudessa. Linnan ja sahoille kasvoi sellainen osaamisen taso, että niitä uudistettiin ja huollettiin omatoimisesti. Linnan pajassa tehtiin jopa vaativat sahanterät.⁸

Kruununsahat perustettiin kaikki jokien varrelle koskipaikkoihin, koska se oli toimivin tapa saada käyttövoimaa raskaaseen sahaustyöhön. Sen lisäksi joet toimivat tukkien sekä sahattujen lautojen uittoväylänä eli tehokkaana kuljetusmuotona.⁹ Muista kuin kruununsahoista tiedetään 1550–1560-luvuilta vain Viipurin linnanpäällikön Jakob Henrikinpoika Hästeskon (k. 1567) saha Johanneksen Rokkalanjoessa. Sahan paikka on suurella todennäköisyydellä sama, jossa myöhemmin Koskijärven saha toimi pitkään ja menestyksekkäästi.¹⁰ Yksityisiä sahoja on Suomen alueella ollut varmasti useitakin, mutta tiedot ovat hataria.

Vesisahojen käytön teki usein ongelmalliseksi mahdollisuus pitää niitä käynnissä vain runsaan veden aikaan keväisin ja syksyisin. Ongelmia aiheutti myös terien paksuus, joka vähensi voimankäytön tehoa huomattavasti. Ruotsin tiedakatemia valittikin 1600-luvun puolella terien laadun takia ”laudoista tulevan karvaisia kuin karhut”.¹¹ Teräteknikkaan saatiin parannusta, kun 1700-luvun alkuvuosina alettiin tuoda Hollannista uudenlaisia ohuita teriä. Samalla otettiin käyttöön malli, jossa saharaamiin laitettiin useampia teriä. Näin lisättiin nopeutta moninkertaiseksi ja parannettiin laatua. Muutosratkaisut tehtiin Vanhan Suomen puolella ja etenkin Viipurin ympäristössä selvästi aikaisemmin kuin Ruotsin sahoilla. Tehokkaampi teräteknikka tuli Vanhan Suomen alueelle Inkerin kautta. Näillä uusilla teknisillä perusratkaisuilla voitiin toimia puolentoista vuosisadan ajan.¹²

Keijo Alho kiinnittää huomiota sahateollisuuden voimakkaaseen nousuun 1700-luvulla Vanhan Suomen alueella. Hän katsoo viipurilaisilla kauppiaspiireillä olleen kehityksessä huomattava osa. Viipurista tulikin jo tuolloin suuri puutavaran vientisatama.¹³ Edellä mainittu tekninen edistyneisyys oli asiaan vaikuttamassa, mutta ehkä eniten merkitystä oli Venäjän antamalla vapaammilla sahausoikeuksilla. Ruotsin linjauksiin verrattuna oikeudet olivat moninker-

taiset. Uusi hallintoaika alkoi isonvihan jälkeen 1721 ja sen vuosisadan puolella Vanhan Suomen sahojen määrä kasvoi lukumäärältään kymmenkertaiseksi. Suhdannevaihteluita ajanjaksoon mahtui, mutta pääosin vienti veti ja Uuraan sataman kautta kulki puutavaraa ulos enemmän kuin koko Ruotsin valtakunnan alueelta yhteensä.¹⁴ Tämä hyvä aika jatkui vuoteen 1798, jolloin keisari Paavali I pysäytti päätöksellään kaiken sahatavaran viennin. Puunotto metsästä tehtiin luvanvaraiseksi – lupa vaadittiin jopa polttopuun hakkuuseen. Vientirajoituksia kuitenkin kierrettiin hankkimalla Ruotsin puolelta Savon alueelta tukkeja tai lautaa ja transitokauppaa tehtiin Viipurin tai Vanhan Suomen muiden satamien kautta. Osa näin hankitusta raaka-aineesta sahattiin Vanhan Suomen puolella ja valvonnan ollessa vaikeaa mukaan päätyi paikallistakin puuta. Lievennyksiä määräyksiin saatiin, mutta Vanhan Suomen omien metsätuotteiden vientikielto kumoutui lopulta vasta vuonna 1817, jolloin alue oli jo liitetty Suomen suuriruhtinaskuntaan.¹⁵

Viipurin vientioikeudet palautuivat vuonna 1816, mikä yhdessä saha- ja puutavaran vientikiellon purkamisen kanssa antoi alueelle mahdollisuudet uuteen kasvuvaiheeseen.¹⁶ Kieltojen vuodet olivat supistaneet Viipurin alueen sahojen toimintaa tuntuvasti ja aiempien volyymien palautuminen kesti aikansa. Elämä seutukunnalla ei silti välttämättä ollut yhden kortin varassa, sillä esimerkiksi Säiniöstä oli kehittynyt monipuolinen pienteollisuuskylä. Siellä toimi jo 1500-luvulla vesisahan lisäksi linnan tarpeisiin jauhomylly ja ruutimylly. Niiden rinnalle nousivat seuraavalla vuosisadalla rautaruukki ja naulatehdas.¹⁷ Viipurin kaupunki sai alueeseen hallinto-oikeuden ja tehdaskokonaisuutta alettiin kutsua nimellä ”pormestarin ja raadin tehtaat Säiniöllä”.¹⁸ Myöhemmin 1800-luvulla kylän alueella toimivat saippuatehdas, höyrymylly sekä tiilitehdas.¹⁹

Sahateollisuus elpyi vielä 1800-luvun jälkipuolella, jolloin metsien hyötykäyttö monipuolistui. Sahojen merkitys tulee havainnollisesti esiin teollisuuden työvoimatilastosta. Viipurin maalaiskunnan tiedot vuodelta 1910 osoittavat teollisia työpaikkoja olleen noin 1150, josta suurin osuus (kolmannes) oli suoraan sahoilla ja puuteollisuudessa. Tiili- ja kaakeliteollisuus työllisti neljänneksen ja viisi muuta tilastoitua teollisuuden alaa yhteensä selvästi alle puolet.²⁰ Tuotannon arvolla mitattuna toimialojen järjestys oli erilainen, mutta työllistämällä oli epäilemättä suurin paikallinen merkitys.

Lasia Pietariin – ikkunoista peilisaleihin

Pietari oli kasvava suurkaupunki ja sen vaikutus näkyi Vanhan Suomen puolella varsinkin elintarvikkeiden, puun ja maanrakennusaineksen toimituksina. Vaurastuminen johti myös erikoistarpeisiin. Viipurin alueen teollistumiske-

hityksessä omaleimaisimpia tapahtumia oli lasiteollisuuden nousu Pietarin arvorakennusten hovituottajaksi.

Suomen asema lasiteollisuusmaana juontaa juurensa 1700-luvulle. Ruotsin valtion toimintatapa oli sijoittaa runsaasti puuta kuluttavaa teollisuutta Suomen puolelle aina kuin mahdollista.²¹ Näin oli toimittu kruununsahojen perustamisessa, ruukkien perustamisessa ja niin toimittiin lasiteollisuuden kasvuvaiheessa. Suomessa oli tuotannon tarvitsemaa energiaa eli polttopuuta ja työvoimaa sekä mahdollisuus sijoittaa tehtaita vesien vierelle, ja oli perustuotantoon sopivaa hiekkaa raaka-aineeksi.²²

Vanhan Suomen elinkeinkehitykseen puolestaan vaikuttivat Venäjän hallinnon linjaukset ja suoraan Pietarin tarpeet. Vilkas rakennustoiminta lisäsi Pietarissa ikkunalasin kysyntää voimakkaasti 1700-luvun edetessä. Tähän tarpeeseen perustettiin lähialueelle Venäjän puolelle sekä erikseen hallinnoituun Vanhaan Suomeen uutta lasituotantoa. Lasintekijöiden ammattikunta tuli rajojen takaa. Lasialan ammattiosajia oli jo lähellä, ja he olivat aina siirtyneet ketterästi yli rajojen joko toimiviin tehtaisiin tai uutta perustamaan. Lasinpuhaltajia siirtyi Viipurin seudulle varsinkin saksankielisestä maailmasta, osa Ruotsin tai Baltian lasitehtaiden kautta ja merkittävä osa myös suoraan kotiseudultaan. Historiantutkija Aimo Löfbergin kokoamasta lasinpuhaltajamatrikelista löytyy tietoja varhaisten tulijoiden synnyinpaikoista, joissa lähtöseutuna korostui Böömin alue.²³

Venäjän talouspolitiikka vapautui 1700-luvun puolivälin jälkeen, jolloin haluttiin luoda mahdollisimman elinvoimainen kotimainen teollisuus. Olosuhteet teollisuuden kehittämiseen olivat parhaat Vanhassa Suomessa, jossa teollisuuden perustaminen oli käytännössä vapaampaa kuin Ruotsille kuuluneissa Suomen osissa tai Venäjällä. Vanhaan Suomeen muodostui kaksi lasiteollisuuskeskittymää, Uudenkirkon alueelle sekä Johannekseen.²⁴

Ensimmäisenä aloitti vuonna 1767 Uudellakirkolla Metsäkylän lasitehdas. Alkuvaiheessa tuotantoa häiritsivät tekniset ongelmat, joiden korjaamiseen kului ylimääräinen vuosi. Jatkossa tehtaan toimintamahdollisuuksia heikensi osakkaiden epäsopu, mikä johti lopulta toiminnan alasajoon noin viidentoista vuoden jälkeen. Metsäkylästä irtautunut lasinpuhaltajamestari perusti saman tien alueelle Järnilän lasitehtaan, johon siirtyi vanhan tehtaan työvoimaa. Metsäkylän tehtaan tavoin Järnilä keskittyi ikkunalasin valmistamiseen. Olojen vapaudesta kertoo se, ettei lupia tai ilmoituksia tarvittu eivätkä ylemmät tai alemmat viranomaiset viivästyttäneet tehtaan käynnistämistä. Toimintansa vuonna 1783 aloittaneen Järnilän tehtaan arkea häiritsivät jatkuvat rahoitus- ja omistusriidat, ja osin tästä syystä tuotannon mittakaava jäi melko vaatimattomaksi. Tehdas toimi noin kolmen vuosikymmenen ajan.²⁵

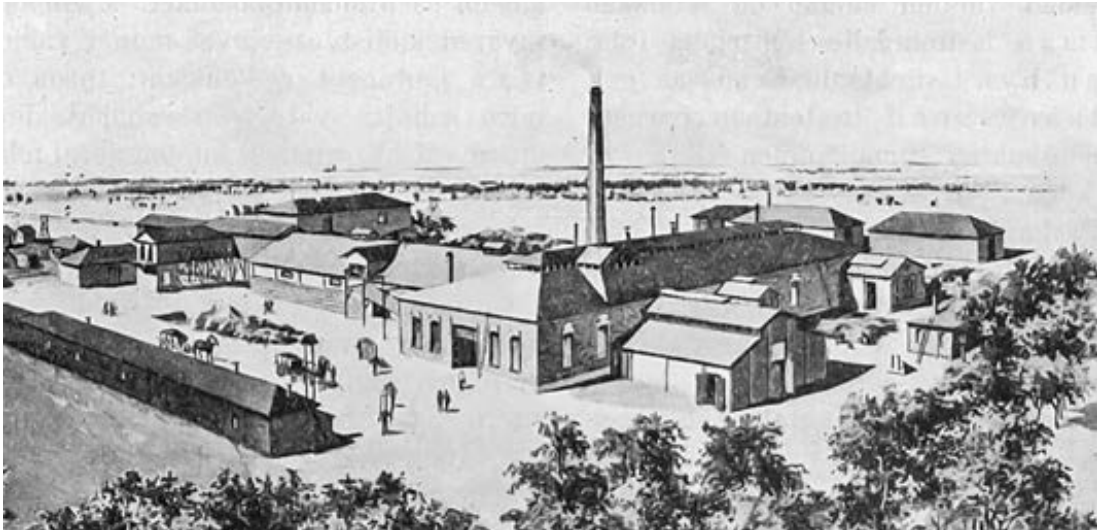
Uudenkirkon lasintuotannossa käynnistyi uusi vaihe 1800-luvun taitteen jälkeen, jolloin Leistilään ja Jäppilään perustettiin uudet tehtaet. Niiden tuotanto kärsi pahasti polttopuupulasta ja anomukset hakkauttaa naapuripitäjien puuta jäivät tuloksettomiksi.

Näissä tehtaissa lasin laatutaso kohentui selvästi laadukkaan raaka-aineen ansiosta. Oman pitäjän hiekkaa korvattiin Aunuksen ”kristallihiekalla”, lisäksi tuotiin huippuhyvää hiekkaa Saksan tai Belgian alueilta. Valinta tehtiin markkinoiden sanelemassa pakkotilanteessa, sillä vain näistä aineista voitiin valmistaa Pietarin rakentamiseen tarvittavaa kirkasta ikkunalasia. Koska tehtaiden tuotanto lähetettiin Pietariin, koettiin Viipurissa ikkunalasipulaa, jota helpotettiin ostoilla rajan takaa Ruotsin puolelta. Jäppilän ja Leistilän tehtaiden tuotannosta myytiin vuonna 1840 Suomen suuriruhtinaskunnan kotimarkkinoille vain noin 5 prosenttia, ja se kuvastanee tehtaiden yleistä tilannetta.²⁶ Puun loppuminen sammutti asteittain tulet sekä Jäppilästä (1846) että Leistilästä (1865)²⁷ Lasiteollisuutta ehti Uudellakirkolla toimia yhtäjaksoisesti jokseenkin vuosisadan ajan.

Johanneksen alueen monivaiheinen lasiteollinen elämä alkoi vuonna 1772 Kukkolan kylään perustetusta tehtaasta, ja se jatkui 150 vuotta aina itsenäisen Suomen ensimmäisiin vuosiin asti. Alkuvuosikymmenten päähenkilöksi nousi viipurilainen kauppias Jakob Lundh (1737–1808), jonka myymien tuotteiden laatuun ja tehtaiden toimintakykyyn pietarilaiset ostajat luottivat. Menestyneen Kukkolan tehtaasta toimintaa laajennettiin huomattavasti 1780-luvun aikana, jolloin Lundh rakennutti uuden tehdaslaitoksen Rokkalanjoen varteen. Toimintansa vuonna 1788 käynnistänyt tuotantolaitos nimettiin Kosken lasitehtaaksi.

Kun Pietarin arvorakennuksiin haluttiin saada entistä paksumpaa kirkasta hiottua lasia, oli rakennettava myös lasihiomo. Lundh katsoi näin suuren investoinnin jäävän pelkässä ikkunalasituotannossa vajaakäyttöiseksi eli kannattamattomaksi, vaikka käyttövoima oli saatavissa viereisestä Rokkalan koskesta. Hiomon kapasiteetin tehostamiseksi tehtaalla aloitettiin myös peililasin ja peilien valmistus. Lisärakennusten valmistuttua vuonna 1795 yritys nimettiin uudelleen Rokkalan ikkuna- ja peililastehtaaksi (lyhyemmin Rokkalan peilitehdas).

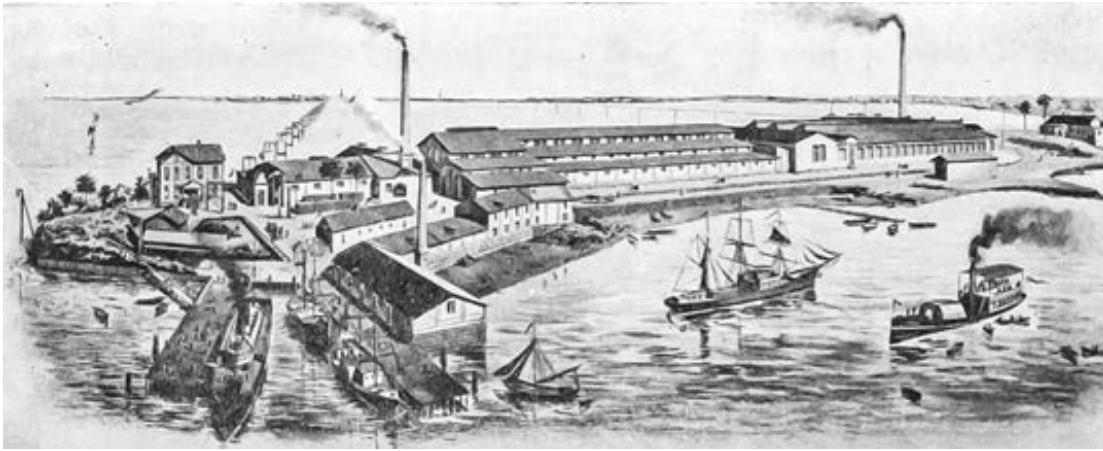
Kauppias-tehtailija Lundh sai laajennuksiinsa valtiolta täyden pitkäaikaisen rahoituksen, mikä kertoo keisarillisten piirien luottamuksesta. Lisäksi Lundh sai vuonna 1798 keisarillisella käskykirjeellä laajan lahjoitusmaa-alueen Rokkalan ja Kukkolan tehtaiden polttopuutarpeen varmistamiseksi. Lahjoitus käsitti suuren osan Johanneksen alueesta sekä neljä kylää Koiviston puolelta. Lahjoitusmailta tehdas sai hankittua polttopuun korvauksetta ja kannettua alueen talonpoikien verot tehtaiden tarpeisiin rahana tai työnä.²⁸

Rokkalan vanha lasitehdas 1800-luvun puolivälin aikoihin. Kuva on ilmestynyt lehdessä *Suomen Teollisuus* 5/1924.

Rokkalan ja Kukkolan tehtaiden menestystä jatkui 1800-luvun alkuvuosiin. Tämän jälkeen alkoivat vaikeudet, joita aiheuttivat Lundhin muut kannattamattomat liiketoimet sekä myös liiketoiminnan vaikeutuminen Napoleonin sotaretkien myötä. Levottomuutta herättäneet sotaisuudet viivästyttivät Pietarin ympäristön rakennushankkeita ja aiheuttivat pulaa ulkomaisista raaka-aineista. Lundhin yritykset ja omaisuus määrättiin takavarikoitavaksi vuonna 1808 hoitamatta jääneen valtionvelan vuoksi. Valtionpankki pyrki kuitenkin pitämään tehtaita käynnissä samalla, kun niille etsittiin ostajaa. Ostajan puuttuessa keisarillinen kabinetti otti vuonna 1811 haltuunsa Rokkalan tilan ja lasitehtaat, minkä jälkeen ne jatkoivat toimintaansa valtionyrityksenä vuosikymmenten ajan. Kukkolan tuotanto jatkui vuoteen 1822, minkä jälkeen sen työvoima siirtyi pääosin Rokkalan tehtaaseen. Sen tuotantoa arvostettiin korkealle: Rokkalassa valmistettiin erikoislasituotteet Talvipalatsiin, erityisen näyttävään Anitsškovin palatsiin ja muihin hovin tärkeisiin rakennuksiin.²⁹ Rokkalan hovin alueelle puolestaan rakennettiin kaksi huvilaa keisarillisen perheen lasten kesäoleskelua varten.³⁰

Lasitehtaan puitteita uudistettiin merkittävästi rakentamalla Rokkalaan uusi tehdas 1840–41. Tämä mahdollisti tuotannon huomattavan kasvun samalla kun työvoima lähes kaksinkertaistui 180 henkeen.³¹ Kun Suomen suuriruhtinaskunnan teollisuusyritysten työvoiman määrää tilastoitiin vuonna 1844, Rokkalan lasitehdas sijoittui kooltaan kolmanneksi Finlaysonin ja Fiskarsin jälkeen.³²

Kirkkoniemen peililasitehdas 1800-luvun lopulla. Kuva on ilmestynyt lehdessä *Suomen Teollisuus* 5/1924.

Rokkalassa työskenteli enemmän väkeä kuin Suomen kymmenessä muussa lasitehtaassa yhteensä.³³ Tuotannon volyymin huippukausi ei kuitenkaan jatkunut pitkään, sillä kasvu kohdistui perinteisempään ikkunalasiin, jossa Rokkalalla ei ollut monopoliasemaa. Koska Aunuksen hiekka ei ollut yhtä laadukasta kuin kilpailijoiden tuoma Belgian hiekka, tehtaan kysyntä alkoi tyrehtyä. Tuotantomäärän laskettua valtio myi tehtaat vuonna 1860 yksityisyrietykseksi.³⁴ Toiminta jatkui ja parannuksia haettiin uusien teknisten ratkaisuin. Esimerkiksi 1870-luvun puoliväliin mennessä Rokkalassa vähennettiin merkittävästi puun käyttöä polttoaineena ja siirryttiin tehokkaampiin kaasu-uuneihin.³⁵

Ikkunalasin valmistus perustui lasinpuhaltajien ammattitaitoon ja tehtävä vaati erityistä vahvuutta sekä työtekniikkaa. Taitoa siirrettiin perinteisesti suvun sisällä nuoremmille polville. Tämä piti saksalaiset lasinpuhaltajat avainasemassa. Aimo Löfbergin selvityksen perusteella saksalaistaustaisten puhaltajien osuus Karjalankannaksen lasitehtailla nousi jopa 86 prosenttiin, mikä oli enemmän kuin muualla Suomessa.³⁶ Tähän saattoi vaikuttaa saksalaissukuisten kauppiaiden vahva rooli Viipurin alueella. Se oli kohonnut merkittäväksi jo 1600-luvulla ja kasvoi entisestään seuraavalla vuosikymmenellä, jolloin ruotsalaisia kauppiassukuja muutti pois Vanhan Suomen alueelta.³⁷ Saksankielinen miljöö on epäilemättä helpottanut lasinpuhaltajien tuloa alueelle. Ammattikunta pysyi pitkään suomalaisilta lähes suljettuna, mutta vähin erin kotimaisiakin osaajia nousi esiin. Se edellytti yksilöllistä taipumusta ja ominaisuuksia. Tällaiseksi ammattilaiseksi kehittyi esimerkiksi Johanneksessa 1860 syntynyt Petteri Haltia, jonka isä työskenteli Rokkalan lasitehtaalla. Petteri pääsi tehtaalle pienestä pitäen oppimaan alaa aputehtävistä vaativampiin edeten. 1880-luvulla

hän kuului Rokkalassa jo ikkunalasipuhaltajien eturiviin ja mainittiin pian Pohjoismaiden parhaaksi. Tehtaiden tärkeimmän kilpailutekijän muodosti ruutujen koko, ja suurten ikkunaruutujen valmistamisessa Haltia oli ylivoimainen. Haltiasta tuli osaamisensa ansiosta tehtaiden tavoittelema ammattimies Pohjanlahden molemmilla puolilla, ja välillä hän työskenteli myös Ruotsissa.³⁸

Peililasin valmistus pysyi Rokkalan tehtaan erikoisosaamisena. Sen kysynnän vilkastuttua Johanneksen Kirkkoniemelle rakennettiin 1800-luvun lopulla uusi tehdas, joka sijaitsi rannassa sataman äärellä muutaman kilometrin päässä vanhasta tehdasrakennuksesta. Kirkkoniemen peililastehtaan tuotanto alkoi 1892 suotuisissa merkeissä. Tuotannon mittakaava perustui Venäjän markkinoille, joille tehdas sai viedä hiottua lasia edullisella hiomattoman lasin tullitaksalla. Peililasia tuotettiin vuonna 1895 noin 35 000 m², ja suurimmilleen tuotanto kasvoi vuosisadan vaihteessa. Työ oli vaativaa, sillä yksittäiset peililasilevyt saattoivat painaa huomattavasti yli tuhat kiloa.

Peilitehtaan hyvät ajat eivät jatkuneet loputtomasti. Kun ulkomaiset kilpailijat rakensivat tuotantoyksiköitä Venäjän alueelle, ne vaativat suomalaisen lasin tullietujen poistoa niiden jatkuttua vuosikymmenen ajan. Kun edut poistettiin, Kirkkoniemen tehtaan peililastehtaan tuotanto kävi kannattamattomaksi ja se lopetettiin. Kirkkoniemi toimi vuodesta 1907 ikkunalastehtaan, ja Rokkalan alueen kolmen tehtaan kapasiteetti olisikin riittänyt tyydyttämään koko Suomen ikkunalasarpeen. Sen tuotanto suuntautui paitsi kotimaahan myös Pohjois-Euroopan vientimarkkinoille, joilla Rokkala oli tuotevalikoimaltaan johtava toimija.³⁹

Maailmansota keskeytti Rokkalan tehtaiden toiminnan syksyllä 1914. Yritys ajautui konkurssiin, ja tehtaot olivat pysähdyksissä kolmen vuoden ajan, kunnes Johanneksen kunta osti tehdasalueet joulukuussa 1917 ja käynnisti lasitehdastuotannon uudelleen. Raaka-ainetarastoa oli jäljellä, lasinpuhaltajia sekä muuta osaavaa väkeä asui edelleen paikkakunnalla, ja maassa oli lasista puutetta. Rokkalan tehtaan tuotanto käynnistyi alkusyksyllä 1918. Kirkkoniemen tehtaan kunta puolestaan myi vuonna 1919 yksityiselle ostajalle, joka käynnisti ikkunalastehtaan tuotannon myös siellä. Vuonna 1920 kunta luopui omasta tuotannosta ja vuokrasi Rokkalan tehtaan Kirkkoniemen toimijoille, mikä keskitti tuotannon seuraaviksi vuosiksi Kirkkoniemeen. Alan hintakilpailu oli kovaa, ja paine tuotannon siirtämisestä käsityöstä konevalmistukseen voimistui. Johanneksessa harkittiin investointeja tuotannon ajanmukaistamiseksi, mutta ajatuksesta luovuttiin viimeistään Lahden lasitehtaan ilmoitettua konevalmistuksen aloittamisesta. Kirkkoniemen viimeiset ikkunalaset puhallettiin kesällä 1926.⁴⁰

Kemian teollisuutta – muutosten havinaa

Tuotemerkkinä Havi on muodostunut käsitteeksi. Se on helppo yhdistää Viipuriin, jonka kaupunginosasta yritys sai aikanaan nimensä. Liikkeellelähtö tapahtui kuitenkin kuvernementtisihteeri Anton Alfthanin (1792–1854) omistamassa Kirjolan kartanossa Johanneksen alueella 1829.⁴¹ Alfthan oli toimelias yrittäjä, sillä hän perusti tilalleen myös laivatelakan, höyrymyllyn, olutpanimon, meijerin sekä laivaveistämön.⁴² Kynttilä- ja saippuatehtaan tuotanto kasvoi heti teolliseen mittakaavaan ja sitä pidetään yhtenä maamme kemianteollisuuden aloittajista, jopa ensimmäisenä toimialallaan.⁴³

Kun Havin tehtaiden toiminnassa täyttyi vuosisata, yrityksen julkaisussa todettiin tiiviisti kehityksen kaari:

Kun Havin tehtaot perustettiin vuonna 1829 Johanneksen pitäjässä, ei kukaan silloin voinut aavistaakaan tämän pienen ja vaatimattoman tehdaslaitoksen tulevaa kehitystä. Kynttilöitä ja saippuaa valmistettiin siihen aikaan vain kodeissa omaa tarvetta varten talouden rasvajätteistä, ja luujauhoja ja liimaa ainoastaan joissakin pienissä survimoissa. Vuosi vuodelta kehittyivät Havin tehtaot yhä laajemmiksi, kunnes ne v. 1849 siirrettiin Viipuriin. Tämä antoi uuden voimakkaan sysäyksen niiden kehittymiselle. Voidakseen pysyttää eri tuotteet saippuateollisuuden ulkomaista kehitystä vastaavalla tasolla, on Havin tehtaita aika ajoittain pitänyt laajentaa ja uudistaa.⁴⁴

Johanneksen vuosina tehdas valmisti talikynttilöitä, mutta Viipuriin siirtymisen jälkeen tuotantotiloja uudistettiin ja pystyttiin tuottamaan myös prosessilta paljon vaativampia steariini-kynttilöitä.⁴⁵

Kynttilätehdas, silloin vielä Kirjolan tehtaaksi nimetty, oli 1850-luvulla Viipurin selvästi suurin teollisuuslaitos. Kun Viipurissa oli vuonna 1858 toiminnassa viisitoista tehdasta, kynttilätehtaan osuus tuotannon yhteisestä arvosta oli yli puolet.⁴⁶ Tehtaalla oli neljä päätuotetta: steariini-kynttilät, talikynttilät, saippuat ja rikkihappo. Kalliit laajennukset sekä kiristynyt venäläinen kilpailu johtivat yrityksen konkurssiin 1863, ja Hackman & Co osti tehtaan kolme vuotta myöhemmin edullisesti. Kauppa oli heti alkuun erinomainen, vaikka myöhemmin tuli uudistustarpeita ja vaihtelevia vuosia. Vuosisadan lopun nousuaihe elvytti erityisesti saippuan tuotannon. Laajennusten jälkeen saippuat olivatkin tehtaan tärkein tuote, jota vietiin Venäjälle ja kanavien avauduttua myös Saksaan.

Steariinitehdas oli 1879 muutettu luujauhotehtaaksi. Uusi vaihe alkoi vuonna 1927, jolloin ostettiin Kotkassa toimintansa lopettaneen steariininvalmistajan koneet ja laitteet. Ne tuotiin Viipuriin ja ”lähes viisikymmentä vuotta kestäneen

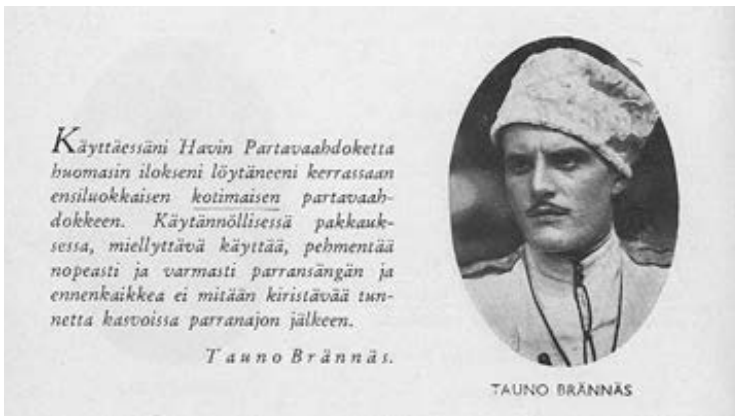
Havin tehtaiden alue 1930-luvun lopulla. Kuva on ilmestynyt Havin kynttiläluettelossa.

taun jälkeen Havin tehtailla valmistettiin taas kynttilöitä”.⁴⁷ Lopulta kynttilät palasivat yrityksen päätuotteeksi.

Havin tuotteille on annettu julkista tunnustusta useissa koti- ja ulkomaisissa näyttelyissä ja niitä on palkittu muun muassa Lontoossa 1866, Pariisissa 1867, Helsingissä 1876, Pietarissa 1870, ja viimeksi kultamitalilla Suomen messuilla 1925.⁴⁸ Suomen messut palkitsivat tuotteet vastaavalla tavalla myös 1930 ja 1935.

Puun ja raudan liitto

Suomen talouselämän teollistumista vauhditti ennen muuta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla sahateollisuuden harvinaisen voimakas laajeneminen. Sahateollisuus kehittyi tällöin niin rajulla voimalla ja niin nopeassa tempossa, että tutkijoiden mukaan voidaan oikeutetusti puhua suuresta läpimurrosta eli kokonaan uuden vaiheen, industrialismin alkamisesta.⁴⁹

Julkisuuden persoonat toimivat Havin tuote-esittelijöinä. Kuva yrityksen mainosjulkaisusta vuodelta 1933.

Sahateollisuudessa päästiin uuteen aikaan 1850-luvun lopulla, kun säädökset alkoivat väljentyä. Vuonna 1861 annettiin asetus, jolla sahateollisuuden harjoittaminen tehtiin täysin vapaaksi.⁵⁰ Tämä kehitys antoi samalla mahdollisuuden perustaa höyrysahoja. Kauppahuonetta johtava Johan Friedrich Hackman (1801–1879) tunsu jo ennes-

tään alan tekniikkaa ja oli nopeasti suunnittelemassa tällaista uutta avaus-
ta. Kesti kuitenkin vielä vuosikymmenen ennen kuin kaikki palaset osuivat
kohdalleen. Kun Päijänteen seudun suuria metsävaroja alettiin hyödyntää ja
uitto Kymijokea pitkin saatiin onnistumaan, kumppaniksi löytyi haminalainen
kauppaneuvos Carl Henrik Ahlqvist (1825–1909), minkä jälkeen suhdanteet
kehittyivät suotuisasti. Uuden kokoluokan höyrysahalaitos rakennettiin Kot-
kansaarelle. Nousukauteen ajoittuneesta hankkeesta tuli täysosuma, jonka
ansioista ala kehittyi seudulla suursahateollisuudeksi.⁵¹ Seuraavien kahden
vuosikymmenen aikana Kotkan ja Haminan seuduille rakennettiin useita
höyrysahoja, jotka houkuttelivat alueelle muutakin teollisuutta. Esimerkiksi
uusia lasitehtaita sijoitettiin sahojen edullisen hukkapuun hyötykäyttäjiksi.⁵²

Viipurin seutu edusti tämän jälkeen sahateollisuudessa entistä vähäisempää
roolia, koska viipurilaisten sijoitukset suuntautuivat muualle, kuten Savoan.⁵³
Saimaan alueelta tuli Uuraan satamaan kasvava määrä vientipuuta, joka oli
kannattavaa sahata jo lähempänä hakkuualueita tai viimeistään Lappeenran-
nan seudulla, jotta kanavakuljetukset saatiin tehokkaiksi.⁵⁴ Tuotannon yhteys
sahateollisuuteen säilyi kuitenkin toisella tavalla, sillä Viipurin Konepaja toi-
mitti ja rakensi uuden Kotkan suursahan tekniset elementit. Tärkeimmät saha-
laitteet olivat englantilaista tekniikkaa ja hankittiin Ruotsin kautta. Konepajan
valinta oli varsin luonnollinen, sillä Hackmanin kauppahuone oli muutamaa
vuotta aikaisemmin ostanut kasvavan, mutta vaikeuksiin joutuneen yrityksen
määräysvallan. Tuotantokirjaan oli sen jälkeen jo merkitty kahden höyrylaivan
teko sekä yksi pienempi höyrysaha. Jatkossa yhtiö tuotti lisää höyrysahoja,
useita höyrylaivoja sekä toteutti muita teollisia hankkeita – ja kasvoi Viipurin
suurimmaksi teollisuusyritykseksi. 1880-luvun laskusuhdanteessa Hackman

piti konepajan näkymiä heikkoina ja luopui omistuksesta. Konepajan uutta nousua vahvaksi toimijaksi käsitellään myöhemmin.⁵⁵

Paperia valmistettiin lumpsumassasta ennen kuin metsä valjastettiin raaka-ainelähteeksi. Suomessa alan varhainen toimija sijaitsi Uudellakirkolla, jossa toimi vuosina 1851–64 Talisolan käsi- ja konepaperitehdas. Tehtaan omisti tilanomistaja Johan Friedrich Nabe. Tehtaan puolentoista metrin levyinen tuotantokone oli järjestyksessä vasta maan toinen. Ensimmäinen vastaavantyyppinen kone oli asennettu Tampereelle Frenckellin paperitehtaalle vajaa vuosikymmen aikaisemmin ja kolmas tuli Tervakoskelle kaksi vuotta Naben konetta myöhemmin.⁵⁶

Selluloosan valmistusta kokeiltiin maailmalla erilaisista raaka-aineista sekä niiden yhdistelmistä. Parhaimpiin tuloksiin päästiin puumassan avulla, kun sitä opittiin keittämään niin kutsutun soodamenetelmän avulla. Suomessa sellun tehdastason valmistus alkoi vuonna 1876 Viipurin maalaiskunnassa Nurmin kylässä. Tontti oli ostettu Hackmanilta ja kauppahuone oli tehdashankkeen päärahoittaja. Toiminimellä Höffding, Hagemann ja Hackman & Co käynnistyneen tehtaan tuotantovaihe jäi lopulta vain noin neljän vuoden mittaiseksi, kun Venäjän markkinat eivät laskusuhdanteessa vetäneet ja tekniikka alkoi nopeasti vanhentua. Nurmi tuli lopulta paremmin tunnetuksi hienotaetuoitteistaan eli kiillotetuista ja nikkeloidyistä terästuotteistaan, joita palkittiin maailmannäyttelyssäkin. Hackman siirsi hienotakeiden tuotannon vuonna 1891 Sorsakoskelle, mutta säilytti Nurmin edelleen tuotenimenä.⁵⁷

Johtavissa puunjalostusmaissa ryhdyttiin jo 1880-luvulla perustamaan pieniä kehittyneen tekniikan sulfiittiselluloosatehtaita ja tämän teollisuuden merkittävä läpimurto ajoittui 1890-luvulle. Suomi oli ajan tasalla – ensimmäinen sulfiittiselluloosatehdas nousi vuonna 1886 Nokialle ja kolmen vuoden päästä siitä rakennettiin maan viides tämän alan tehdas Viipurin maalaiskunnan Nurmiin. Alan laajempi läpimurto ajoittui Suomessa kuitenkin vasta 1900-luvun alkuun.⁵⁸

Maan nouseva paperiteollisuus hankki 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä kymmeniä pieniä paperikoneita ulkomaisilta toimittajilta. Tästä virisi kiinnostus rakentaa paperikoneita kotimaisin voimin, koska patenttisuoja ei sitä enää estänyt. Ensimmäinen Suomessa valmistettu paperikone syntyi amerikkalaisen mallin mukaisena Viipurissa vuonna 1904. Sen valmisti Aktiebolaget Wiborgs Mekaniska Verkstad, Viipurin Konepaja Oy. Yritys oli tällöin Pohjoismaiden Yhdyspankin omistuksessa. Paperikone asennettiin Ruskealaan Lepäkosken tehtaalle. Sen ajan mittakaavalla kyse ei ollut pienestä koneesta, sillä telaleveys oli vähän yli 2 metriä, nopeuksissa päästiin parhaimmillaan 70 metriin minuutissa ja konekokonaisuuden pituus oli 15 metriä. Konepaja teki seuraavien vuosien aikana seitsemän paperikonetta eri puolille Itä- ja

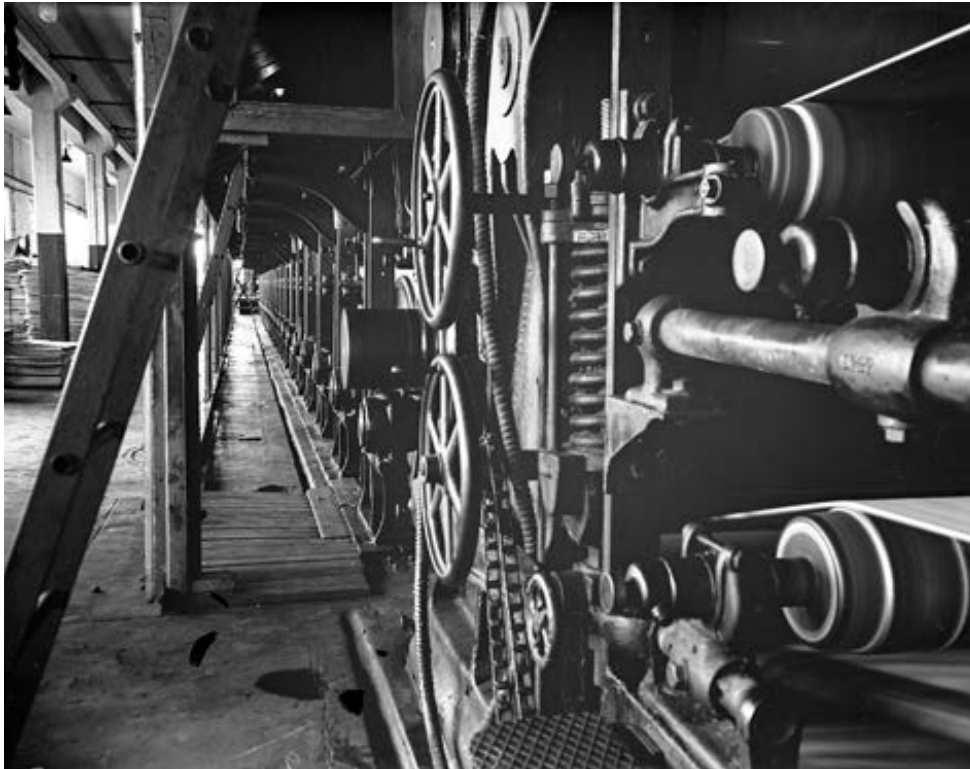
Hackmanin selluloosa- ja paperitehdas 1930-luvulla.

Etelä-Suomea. Sarjan viimeisimmän, telaleveydeltään 2,35-metrinen koneen valmistamisessa sovellettiin uusia teknisiä ratkaisuja. Jatkotuotannon pysäytti kuitenkin yhtiön konkurssi vuonna 1908. Tämän jälkeen Suomen selluloosa- ja paperiteollisuuden kehitys jäi jälleen ulkomaisen konetuotannon varaan.⁵⁹

Viipurin lähialueen suurimmaksi teollisuusinvestoinniksi nousi Hackman & Co:n sulfiittiselluloosatehtaan perustaminen 1920-luvulla. Hankkeella oli monitahoinen tausta. Teollistuminen on aina merkinnyt panostuksia koneisiin, laitteisiin, puitteisiin,

raaka-aineisiin ja työvoimaan. On myös tehtävä valintoja erilaisten teollisten kohteiden välillä. Kun johonkin panostetaan mittavasti, jostakin muusta voidaan joutua luopumaan. Tällainen päätöksentekotilanne tulee havainnollisesti vastaan Hackman-yhtiön ratkaisuisissa. Höyrysaahainvestointi Kotkassa oli tehty oikeaan aikaan 1870-luvun alussa, mutta kultakausi jäi alle vuosikymmenen mittaiseksi. Suhdanteet vaihtelivat, ja uudet toimijat löysivät Kymijoen suiston, heistä tärkeimpinä Hans Gutzeit (1836–1919) ja Antti Ahlström (1827–1896) Hackman perusti alueelle uuden Sunilan höyrysaahan 1874 ja hankki merkittävän metsäomaisuuden Päijänteen rannoilta. Silti kilpailuasema ei kohentunut entiselleen. Vuodesta 1917 alkoi yhtiössä vuosikymmenen mittainen rakenneuudistuksen kausi, jonka aloitti Sunilan myynti.⁶⁰ Sisä-Suomen kahdesta isosta sahasta toinen myytiin ja toista laajennettiin, lisäksi Päijänteen alueen 11 000 hehtaarin metsäomaisuus myytiin oman sahakapasiteetin pienennyttyä merkittävästi.⁶¹ Yhden episodin aiheutti yhtiön omistamalta metsäalueelta 1908 löytynyt kuparimalmiesiintymä. Alue nimettiin Outokummuksi. Sen tutkiminen, kaivostoiminnan osin koeluonteinen aloittaminen ja yhteistyösijoittajien etsintä yhdessä valtion kanssa vei aikaa reilusti yli vuosikymmenen. Hackman päätyi esittämään alueen myyntiä valtiolle, mutta valtio oli kaupantekoon kitsas ja hidas osapuoli. Lopulta joulukuussa 1924 sopimus allekirjoitettiin ja taas yksi toiminnan kohteista oli pois päivittäishaasteista. Yhtiö pystyi suuntaamaan katseensa sulfiittiselluloosatehtaan perustamiseen.⁶²

Johanneksesta oli hankittavissa laaja teollisuuskiinteistö lasitehdastoiminnan lakattua. Sijainti oli erinomainen Rokkalanjoen suistossa ja kunnostettavissa ole-

Paperikone Hackmanin Johanneksen tehtaalla 1930-luvun jälkipuolella.

van syväsataman vierellä. Rautatieverkosto oli vuonna 1925 sopivasti laajentunut, ja uudelta Viipuri–Koivisto-radalta oli helppo vetää paikalle sivuraide. Hackman & Co osti alueen keväällä 1926, ja tunnettu viipurilainen arkkitehti Uno Ullberg (1879–1944) sai tehtäväkseen suunnitella uuden tehtaan rakennuskokonaisuutta. Eteneminen oli nopeaa. Rakentaminen käynnistyi vuonna 1926, ja tuotanto alkoi seuraavana vuonna. Tämä investointivaihe maksoi huimat 97 miljoonaa markkaa. Mittakaavan hahmottamiseksi todettakoon, että edellä mainittu 11 000 hehtaarin metsäaluekauppa tehtiin noin 10 miljoonalla markalla.⁶³

Hackmanin suunnitelmat eivät pysähtyneet tähän. 1930-luvun alun lamakauden hellittäessä yhtiö laajensi tehdasta ja ryhtyi tuottamaan myös paperia. Uusi tuotantovaihe alkoi vuonna 1934, jolloin yhtiön pääkonttori siirtyi Viipurista Johanneksen tehtaalle ja sen mittava laivastokin vaihtoi kotipaikkaa. Tehdas oli uudenaikainen ja tuottava – Johanneksen pitkä teollisuushistoria sai näin näkyvän jatko-osan. Vaihe jäi kuitenkin lyhyeksi: tehtaan varastot sekä pääosa rakennuksista tuhoutuivat talvisodassa. Hackman ei enää jatkosodan aikana palannut Johannekseen, vaan myi tehdasalueen Wärtsilän Selluloosa Oy:lle.

Kunnostustoimet aloitettiin, mutta käyntikuntoon laitos ei ehtinyt kesään 1944 mennessä.⁶⁴

Tutkijatohtori Tuomas Möttönen on todennut luovutetun Karjalan olleen merkittävä teollisuusalue, vaikka kaupan ala hallitsi yleistä kuvaa seudun elinkeinoista. Tässä tilastoinnissa nimenomaan puunjalostusteollisuudella on ollut ratkaiseva rooli tuotannon arvon ja työllisyysvaikutuksien johdosta. Luovutetun Karjalan alueella toimi vuonna 1939 kaikkiaan 450 teollisuuslaitosta, joiden työvoima oli yli 20 000 henkeä.⁶⁵ Merikarjalan osalta ei ole ollut saatavilla vastaavia tarkkoja lukuja, mutta teollisen toiminnan mittakaavaa voi pitää merkittävänä. Seudun läntisin osa jäi Suomen yhteyteen sotienkin jälkeen.

Yhteenveto

Merikarjalan seudun teollistuminen on ollut aikaansa nähden edistyksellistä monella toimialalla, etenkin saha-, lasi-, selluloosa- ja paperiteollisuudessa sekä pienemmiltä aloilta kemian teollisuudessa ja konepajateollisuudessa. Viimeisimpänä noussut selluloosa- ja paperiteollisuus yhdisti tuotantoprosessiinsa puuta, metallia ja kemiaa, mikä kertoo teollistumisen kehityssuunnasta yhä vaativampaan ja suurisuuntaisempaan toimintaan.

Luonnonvaroihin perustuvan teollistumisen pitkää kaarta voi kuvata Viipurin ja sen lähialueiden osalta samoin elementein kuin esimerkiksi Koponen ja Saaritsa ovat kuvanneet koko Suomen alueen teollista kehitystä: vesisahoista edistyttiin tehtaiden aikaan ja orastavaan koneteollisuuteen sekä sen jälkeiseen nousevan valtiovallan, yrittäjyyden ja teknologisen kehityksen symbioottiseen vaiheeseen.⁶⁶ Valtiovalta ja hallinto veivät teollistumista eteenpäin niin Ruotsin ajalla, Vanhan Suomen ajalla kuin Suomen suuriruhtinaskunnan ja itsenäisen Suomen aikoinakin. Teollistuminen eteni Viipurin alueella rinnan muun Suomen kanssa rajojen kulloisestakin sijainnista riippumatta. Teollisten avausten ja uudistumisaskelten katalyyttinä on ollut lisääntyvä kansainvälinen vuorovaikutus – usein myös hallinnon halu avata uusia ansaintamahdollisuuksia. Seurauksena on ollut tavarantoiminnan, tiedon, yrittäjien sekä ammattiosajien kasvavaa siirtymää. Sellaisessa kansainvälisyydessä Viipuri ympäristöineen oli hyvä toimija.

Mika Kallioinen ja Charlotta Wolff ovat tutkimuksissaan nostaneet esiin suurten kauppahuoneiden tärkeän ja usein ratkaisevan roolin orastavien teollisuushankkeiden käynnistäjänä tai niiden riskinkantajana. Wolff (2020) toteaa kaupan ja siihen liittyvien hankintaketjujen luoneen 1800-luvun puoliväliin mennessä varallisuusperustan uusiin hankkeisiin, ja teolliset avaukset tulivat

vahvasti näkyviin vuosisadan viimeisellä kolmanneksella.⁶⁷ Hackmanin toiminta osoittaa merkityksen todeksi Viipurin alueella ja laajemminkin. Taloushistorioitsija Riitta Hjerppen selvityksessä Hackman oli lähes vuosisadan ajan teollisuusyritysten työntekijämäärän listalla maan kymmenen suurimman tuntumassa samalla, kun sitä suurempien yritysten nimilista koki merkittäviä muutoksia.⁶⁸

Teollistumisen kuva muodostuu mittavammaksi, varhaisemmaksi ja monipuolisemmaksi, kun katsotaan Viipurin lisäksi sen lähialueita. Tutkimusalueen maaseutupaikoihin on syntynyt teollistumisen seurauksena todella paljon uutta toimintaa. Yllättävän usein kyse on ollut nousevien toimialojen varhaisista vaiheista. Alue on ollut sijainniltaan sekä olosuhteiltaan sopiva sekä antanut mahdollisuudet pitkäjänteiseenkin yritystoimintaan. Pitäjätasolla Johannes-ta voi hyvällä syyllä kutsua teollisuuspaikaksi, sillä sen asteittaista kehitystä suurteollisuuden tyyssijaksi voi seurata likimain neljän vuosisadan ajalta sekä kaikkien keskeisten toimialojen osalta.

Vaikka teollisuusyritykset eivät missään vaiheessa hallinneet Viipurin kaupunkikuvaa, teollistuminen on vaikuttanut kaupungin kehittymiseen voimakkaasti. Se toteutui vaurastumisena omistusten kautta sekä kaupan ja palvelualueiden tai liikenteen ja satamatoiminnan kasvuna. Suoria tai välillisiä vaikutuksia on oletettavasti monia muitakin. Tästä kokonaismerkityksestä emme esitä tilastollisia tietoja, ainoastaan tutkimusaineiston käsittelyssä muodostuneen arvion.

Viitteet

- 1 Ahvenainen 1984, 12–19; Pakkanen & Leikola 2011, 66–68.
- 2 *Wiborg* 19.8.1859, nr 73. ”Se, että Viipuri ei ole mitenkään erityinen teollisuuskaupunki, ilmenee ... paremmin kuin hyvin. Ei kuitenkaan voida sanoa varmasti etteikö täälläkin tulevaisuudessa tulisi olemaan vilkkaampaa teollisuustoimintaa.”
- 3 Viipurin yritystoiminnan painotuksista saa lisänäkemystä esimerkiksi teoksista Lankinen 2000, 3–27 sekä Möttönen 2019, 21–22.
- 4 Ks. Huhtanen tässä teoksessa.
- 5 Ahvenainen 1984; Pakkanen & Leikola 2011; Kuisma 1983, Kuisma 1993 ja Kuisma 2015.
- 6 Tigerstedt 1940/1952 sekä Enbom & Sandelin 1991. Myös Wolff 2020 antaa lisätietoa suvun yritystoiminnasta ja sen merkityksestä.
- 7 Paikallisaineistoa ovat esimerkiksi Viipurin alueen pitäjähistoriat, matrikkelitiedot ja lehtien uutisaineistot.
- 8 Ahvenainen 1984, 17–20.
- 9 Kopisto & Paloposki 1967, 307.
- 10 Ahvenainen 1984, 19; Autero 1959, 78–79.
- 11 Pakkanen & Leikola 2011, 68, 70.
- 12 Pakkanen & Leikola 2011, 70–76; Ranta 1986, 341; Kuisma 1993, 46–51.
- 13 Alho 1949, 19.
- 14 Pakkanen & Leikola 2011, 76–77; Kuisma 2015, 43–45. Kuisma on kuvannut saksalaisperäisen liike-eliitin menestymistä Viipurissa 1700-luvun jälkipuolella ja tiivistänyt metsätalouden ja kaupan tulokset siihen, miten ”Laudoilla lastatut laivat piirsivät Suomenlahden pohjukan näkyväksi pisteeksi Euroopan talusmaantieteen karttaan.”
- 15 Pakkanen & Leikola 2011, 76–77; Kuisma 2015, 45–57; Kuisma 1993, 136–143; Ahvenainen 1984, 55–57. Hackmanin kauppahuone aloitti vuoden 1798 kieltolain johdosta hankinnat ja sahaustoimet Savon alueella. Hackman ryhtyi myös ostamaan Ruotsin puolelta Savosta sahaosuuksia ja lopulta kokonaisia sahoja sekä vuokrasi Vanhan Suomen hiljentyneitä sahoja käyttöönsä.
- 16 Wolff 2014, 249.
- 17 Möttönen 2019, 16.
- 18 Kopisto & Paloposki 1967, 303.
- 19 Huotari 1998, Karjalan Liiton verkkosivut (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/jasenyhteisot/pitajaseurat/viipurin-pitajaseura-ry/viipurin-maalaiskunta/kylat-ja-nuorisoseurat-3/sainio.html>, viitattu 30.4.2022).
- 20 Kuujo & Lakio 1982, 90–91.
- 21 Vilkuna 1994, 302; Annala 1949, 39.
- 22 Annala 1931, 28–32, 37, 124.
- 23 Löfberg 1993, 184–193.
- 24 Ahtokari 1981, 21; Annala 1931, 124, 128; Karonen 2013, 264, 266.
- 25 Annala 1931, 124–131.
- 26 Annala 1931, 172.
- 27 Ahtokari 1981, 22; Annala 1948, 166–172.
- 28 Annala 1931, 132–134; Autero 1959, 122–124; *Suomen teollisuus* 1924a, 98. Lahjoitusmaa-alueen koko oli noin 15 000 hehtaaria eli 150 km².
- 29 Autero 1959, 124; Annala 1931, 135–136.
- 30 *Suomen teollisuus* 1924b, 103. Tätä tietoa ei ole voitu varmentaa muista lähteistä. Vastaan on kuitenkin tullut tietoja Viipurissa toimineen sotilasyksikön yhden osaston pitkäaikaisesta sijoittumisesta Rokkalaan, mikä voisi merkitä alueen pysyvää suojausta hovin tarpeisiin.
- 31 Rastas 2002.
- 32 Hjerppe 1979, Liitetaulukko 3. Tuolloin Rokkalan työntekijämäärä on ollut jo 223 ja listalla seuraavana olleella Littoisten verkatehtaalla määrä oli lähes sadalla pienempi.
- 33 Annala 1948, 832.
- 34 Annala 1948, 73–76.
- 35 *Suomalainen Wirallinen Lehti* 3.4.1875.
- 36 Löfberg 1993, 6–8.
- 37 Möttönen 2019, 18.

- 38** Haltia & Rastas 2015; Annala 1948, 194–196, 892.
- 39** Ahtokari 1981, 22; Annala 1948, 79–84.
- 40** Ahtokari 1981, 22; Annala 1948, 84–87; Autero 1959, 524–526.
- 41** Schybergson 1980, 427. Kynttilätehdas sai privilegion 1829 ja saippuatehdas 1833.
- 42** Autero 1959, 135–136.
- 43** Riistama et al. 2005, 12; Vähänen 2018, 68.
- 44** Havin Osake Yhtiö 1930, 1–2.
- 45** Steariinikynttilöiden valmistusmenetelmästä kuvauksia *Wiborg* 21.8.1859, nro 74; Faraday 1912, 12.
- 46** *Wiborg* 19.8.1859, nro 73.
- 47** Enbom & Sandelin 1991, 203–208; Kallioinen 2004, 69.
- 48** Havin Osake Yhtiö 1930, 2.
- 49** Alho 1949, 49; Kuisma 1993, 228–277; Rasila 1982, 13–26.
- 50** Alho 1949, 52.
- 51** Enbom & Sandelin 1991, 111–112; Kallioinen 2004, 63–65; Ahvenainen 1984, 218–220; Pakkanen & Leikola 2011, 108–109.
- 52** Wolff 2014, 264.
- 53** Ahvenainen 1984, 284; Wolff 2014, 254–258.
- 54** Paaskoski 2002, 111–115.
- 55** Enbom & Sandelin 1991, 27–28; Kallioinen 2004, 69–70; Pakkanen & Leikola 2011, 109.
- 56** Pakkanen & Leikola 2011, 221–222; Pulma 2012, 102–105.
- 57** Enbom & Sandelin 1991, 153–156; Pakkanen & Leikola 2011, 294; Kallioinen 2004, 71–74.
- 58** Alho 1949, 83–86; Pakkanen & Leikola 2011, 294–296.
- 59** Nykänen & Paulapuro 2005, 37–40; Pakkanen & Leikola 2011, 283–284.
- 60** Enbom & Sandelin 1991, 119–134.
- 61** Enbom & Sandelin 1991, 138, 318.
- 62** Enbom & Sandelin 1991, 318–319.
- 63** Nieminen 1959, 590; Enbom & Sandelin 1991, 312–313, 318–319.
- 64** Nieminen 1959, 590–591.
- 65** Möttönen 2019, 22; Möttönen 2020.
- 66** Koponen & Saaritsa 2019, 353–358.
- 67** Kallioinen 2004; Wolff 2014, 256–267; Wolff 2020, 9–28, 60–62.
- 68** Hjerppe 1979.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painetut lähteet

Havin kynttiläluettelo. Helsinki: Tilgmannin Kirjapaino.

Havin Osake Yhtiö 1829–1929 (1930). Wiipuri: Itä-Suomen Kirjapaino O.Y.

Sanomalehdet

Karjala (2020)

Kemia – Kemi (2018)

Pitäjälehti Johannekselainen (2002, 2015)

Suomalainen Wirallinen Lehti (1875)

Suomen Teollisuus (1924).

Wiborg (1859)

Tutkimuskirjallisuus

Ahtokari, Reijo (1981). *Suomen lasiteollisuus 1681–1981*. Helsinki: Helsingin Liikekirjapaino Oy.

Ahvenainen, Jorma (1984). *Suomen sahateollisuuden historia*. Porvoo: Söderström.

Alho, Keijo O. (1949). *Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860–1914*. Suomen Pankin Taloustieteellisen julkaisusarjan julkaisuja. Sarja B: 11. Helsinki: Suomen Pankki.

Alho, Keijo (1968). *Teollistumisen alkuvaiheita Suomessa*. Keuruu: Otava.

Annala, Vilho (1931). *Suomen lasiteollisuus 1681–1931. I: Ruotsin vallan aika 1681–1809*. Helsinki: Otava.

Annala, Vilho (1948). *Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan. II, osat 1 ja 2: Kehitys vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki: SKS.

Autero, Olavi (1959). *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Johannes-Säätiö.

Enbom, Sten & C. F. Sandelin (1991). *Viipurilainen kauppahuone Hackman & Co 1880–1925*. Espoo: Frenckellin kirjapaino Oy.

Faraday, Mikael (1912). *Kynttilän opetukset*. Suomentanut A.O. Kantele. Helsinki: Kansanvalistusseura / Rahtiuskansan Kirjapaino.

Haltia, Marjatta & Hannu Rastas (2015). ”Petter Haltia – Pohjoismaiden paras lasinpuhaltaja”. *Pitäjälehti Johannekselainen* (2015:10).

Hjerppe, Riitta (1979). *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975*. Societas scientiarum Fennica. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Huotari, Eero (1998). ”Säiniö, kaunis ja arvokas kylä”. *Viipurin pitäjaseura ry 50 v: 1948–1998*. Artikkelijulkaisu Karjalan Liiton verkkosivuilla (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/jasenyhteisot/pitajaseurat/viipurin-pitajaseura-ry/viipurin-maalaiskunta/kylat-ja-nuorisoseurat-3/sainio.html>, viitattu 30.4.2022).

Kallioinen, Mika (2004). *Suomen teollistajat. Vertaileva tutkimus kauppahuoneiden siirtymisestä teollisuuteen 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 64. Turku: Turun yliopisto.

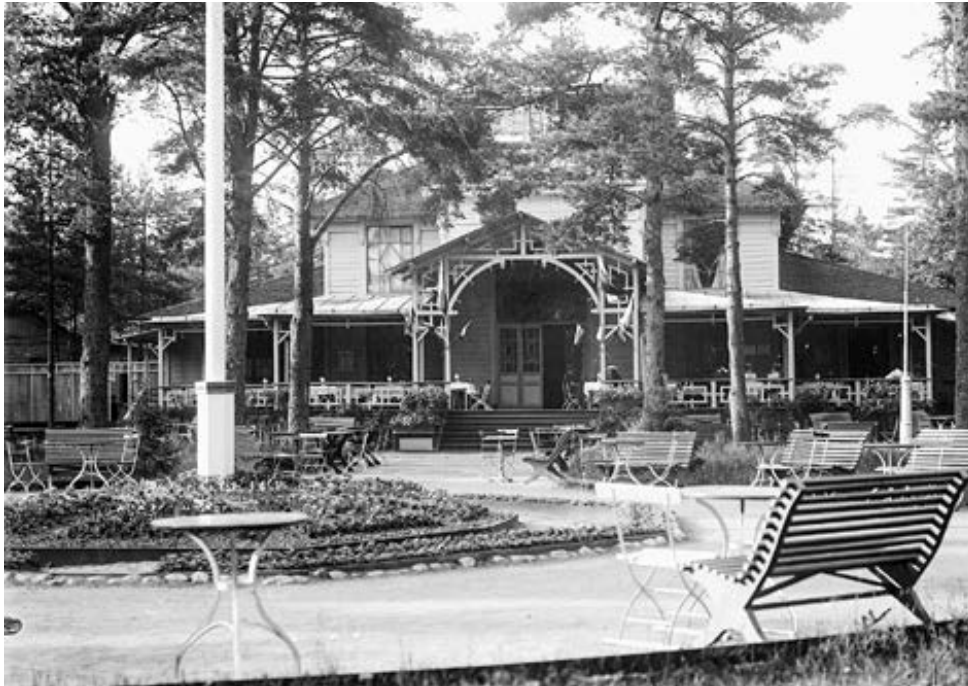
- Karonen, Petri (2013).** "Viipurin läänin talouselämä hattujen sodasta 1780-luvulle". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino Oy.
- Kopisto, Aarne & Toivo J. Paloposki (1967).** *Viipurin pitäjän historia I vuoteen 1865*. Joensuu: Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjöseura ry / Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy.
- Koponen, Juhani & Sakari Saaritsa (2019).** "Tie Suomeen: toinen kertomus". *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi*, toim. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuisma, Markku (1983).** *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772)*. Tutkimus päätöksentekoprosessista. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Kuisma, Markku (1993).** *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: SHS.
- Kuisma, Markku (2015).** *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Helsinki: Siltala.
- Kuujo, Erkki & Matti Lakio (1982).** *Viipurin pitäjän historia II vuodesta 1865*. Mänttä: Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjöseura ry / Mäntän Kirjapaino Oy.
- Lankinen, Juha (2000).** "Kaupan ja teollisuuden Viipuri". *Pamaus 110 vuotta – juhlaulkaisu*. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Löfberg, Aimo (1993).** *Suomen lasinpuhaltajat 1748–1917*. Lasitutkimuksia VII. Suomen lasimuseon tutkimusjulkaisu. Suomen lasimuseo / Vammalan Kirjapaino Oy.
- Möttönen, Tuomas (toim. 2019).** Liikemiehiä ja hyväntekijöitä. Luovutetun Karjalan talousvaikuttajat. Helsinki: Otava.
- Möttönen, Tuomas (2020).** "Karjalan menetykset Suomen talouteen". *Karjala-lehti* 6.2.2020.
- Nieminen, Mikko (1959).** "Elinkeinoelämä ja taloudellinen toiminta". *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Johannes-Säätiö.
- Nykänen, Panu & Hannu Paulapuro (2005).** *Telan ympäri. Vuosisata suomalaista paperikone- ja paperinvalmistustekniikkaa*. Helsinki: Tekniikan Historian Seura THS ry & Teknillistieteelliset akatemit ry.
- Paaskoski, Jyrki (2002).** *Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia*. Helsinki: Otava.
- Pakkanen, Esko & Matti Leikola (2011).** *Tervaa, lautaa ja paperia. Suomen metsien käytön historiaa*. Kolmas nide. Hämeenlinna: Metsäkustannus Oy / Karisto.
- Pulma, Panu (2012).** "Lumpputampilta paperikoneelle: paperin tekijät ja paperinteon koneellistuminen 1800-luvun Suomessa". *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous: Juhlakirja professori Markku Kuismalle 7.2.2012*, toim. Niklas Jensen-Eriksen, Mirikka Lappalainen, Jouko Nurmiainen & Sakari Siltala. Helsinki: Siltala.
- Ranta, Raimo (1986).** *Vanhan Suomen talouselämä 1721–1743*. Osat 1 ja 2. Historiallisia tutkimuksia 130. SHS: Helsinki.
- Rasila, Vilho (1982).** "Liberalismin aika". Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi, toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila. Helsinki: Tammi.
- Rastas, Hannu (2002).** "Lasinvalmistusta Johanneksessa ja muualla Suomessa". *Pitäjälehti Johannekselainen* (2002:1).
- Riistama, Kyösti; Jorma Laitinen & Merja Vuori (toim. 2005).** *Suomen kemianteollisuus*. Tampere: Chemas Oy / Tammer-Paino Oy.
- Schybergson, Per (1980).** "Teollisuus ja käsityö". *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*, toim. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström. Helsinki: Tammi.
- Suomen Teollisuus* (1924a). *Piirteitä lasiteollisuutemme synnystä ja alkuvaiheista*, toim. Yrjö Koskelainen. Suomen Tuontiteollisuuksien Keskusliitto. No 5/1924.
- Suomen Teollisuus* (1924b). *Vanhimmat lasitehtaat: Nuutajärven ja Rokkalan (Kirkkoniemen) tehtaat*, toim. Yrjö Koskelainen. Suomen Tuontiteollisuuksien Keskusliitto. No 5/1924.

- Tigerstedt, Örnulf (1940 / 1952).** *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879, osat I / II.* Suomentanut Emerik Olsoni. Helsinki: Otava.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (1994).** *Valtakunnan eduksi – Isänmaan kunniaksi – Ruukinpatruunalle hyödyksi. Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla.* Historiallisia tutkimuksia 188. Helsinki: SHS.
- Vähänen, Hilikka (2018).** "Kemianteollisuus kukoisti menetetyssä Karjalassa". *Kemia – Kemi* (2018:7).
- Wolff, Charlotta (2014).** "Kauppa, teollisuus ja liikenne". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino Oy.
- Wolff, Charlotta (2020).** *Edelläkävijät. Neljän suurkauppiassuvun tarina modernisoituvasta Suomesta.* Helsinki: Gaudeamus Oy.

Pakkotyötä ja vorniekkoja, taiteilijoita ja poliitikkoja

Pietarin vaikutus Merikarjalan itäosassa

Valtioneuvos von Haartmania pidetään Terijoen huvilarakentamisen perustajana ja vanhan kasinon rakennuttajana. Valokuva on otettu 1907–1909.

Pietarin läheisyys tuntui voimakkaana Suomen kaakkoisimmassa osassa 1700-luvun alkupuolelta lähtien. Sen seurauksena Kivennavan, Uudenkirkon ja Kuolemajärven alueelle syntyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa merkittävä pietarilainen huvila-asutus. Kivennavalla huviloiden painopiste oli Terijoella, josta tuli itsenäinen kunta 1911 ja joka laajeni vaiheittaisten alueliitosten seurauksena kattamaan koko Kivennavan Suomenlahden rannikon. Huvilakeskittymiä oli myös Udestakirkosta vuonna 1925 itsenäistyneen Kanneljärven alueella. Kutsun edellä mainittujen kuntien kattamaa aluetta jäljempänä Merikarjalan itäosaksi.

Aiemmin julkaistut tutkimukset ovat käsitelleet seudun ulkomaalaisomistusta ja -asutusta ensi sijassa taloudellisten ja yhteiskunnallisten vaikutusten¹ tai rakennuskannan näkökulmasta². Tässä artikkelissa painotus on paikallisten asukkaiden ja pietarilaisten huvila-asukkaiden henkilökohtaisissa kokemuksissa, jotka ovat aiemmin jääneet varsin vähälle huomiolle. Niillä on kuitenkin ollut keskeinen rooli kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa. Valottaakseni seudun merkitystä kulttuurien kohtauspaikkana avaan myös alueen kouluoloja ja uskontojen kirjoja sekä nostan esiin muutamia Merikarjalan itäosassa huvilakaudella eläneitä taiteilijoita ja muita kulttuurivaikuttajia. Näistä ovat kertoneet joko haastatellut tai alueella nykyisin vaikuttavat kotiseutututkijat tai näiden muutoin tiedetään osallistuneen alueella toimineiden taiteilijayhteisöjen tapaamisiin. Lisäksi käsitelen ihmisten kokemuksiin vaikuttaneita tekijöitä, kuten historiallista taustaa, aatteellisia virtauksia ja valtapoliittikkaa.

Tarkasteluajanjakson painopiste on itäisen Merikarjalan huvila-asutuksen kasvuvaiheesta 1860-luvulta Venäjän vallankumoukseen ja Suomen itsenäistymiseen. Lisäksi käsitelen huvila-asutuksen nousuun vaikuttaneita tekijöitä ja kuvaan muutamain esimerkein paikallisten ja huvila-asukkaiden henkilösuheteita rajan sulkeutumisen jälkeen.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Historiankirjoituksen kuva alueesta on rakentunut eri aikoina eri tavoin. 1950-luvulla ja sen jälkeen julkaistujen pitäjäkirjojen ja muiden muistelmatyypisten artikkelien painotus on ollut alueen perintöä ja muistoja säilövä.³ Koska niissä kuvataan myös asukkaiden huvilakauden kokemuksia, olen käyttänyt niitä artikkelin lähdeaineistona. Alkuperäislähteenä käytän myös sanoma- ja aikakauslehtien tekstejä sekä pian Suomen itsenäistymisen jälkeisiä virallisjulkaisuja, kuten Karjalan kannaksen komitean mietintöä vuodelta 1919. Mietinnön kansallismielisille tulkinnoille luovat vastapainoa pietarilaisten huvila-asukkaiden kokemukset, joita olen lähestynyt myös kaunokirjallisten kuvausten valossa.⁴ Paikallisten asukkaiden näkökulman keskeisenä lähteenä ovat olleet haastattelut, muistelmat ja elämäkerrat. Vuosina 2000–2019 tehdyissä haastatteluissa useimmat haastatellut muistelivat elämää Uudellakirkolla, Kivennavalla ja Terijoella. Tässä artikkelissa olen hyödyntänyt näissä haastatteluissa huvila-ajasta kerrottua tietoa. Muutamille heistä olen esittänyt tätä artikkelia varten täydentäviä kysymyksiä seudun pietarilaisesta huvila-asutuksesta. Haastateltujen joukossa on sekä ennen Venäjän vallankumousta että sen jälkeen syntyneitä.⁵

Keskeisintä tutkimuskirjallisuutta on vuonna 1968 julkaistu Greta Kars-te-Liikkasen Pietari-suuntausta kannakselaisessa elämänkentässä käsittelevä liseniaatintyö. Se tarkastelee Pietarin moninaista vaikutusta 1800-luvun lopulta 1910-luvulle huomattavasti muistokirjoja syvemmin ja luo samalla kuvaa Kannaksen alueesta kulttuurien välittäjänä.

Vilho Hämäläisen väitöskirja Kannaksen venäläisestä kesäasutuksesta vuodelta 1974 käsittelee sekä aihetta varsin neutraalisti. Tutkimuksessa tarkastellaan sekä Venäjän että Suomen sisäisen poliittisen ilmapiirin ja Pietarin strategisen läheisyyden vaikutusta Karjalankannaksen huvila-asutuksen ja kesävieraiden määrän kehitykseen. Samalla taloudellisia tekijöitä on tutkittu varsin perusteellisesti.⁶ Työ havainnollistaa myös alueen toimimista kulttuurien sulatusuunina.

Yrjö Kaukiainen, Jyrki Paaskoski, Rainer Knapas ja Pirkko Leino-Kaukiainen ovat käsitelleet kohdealueen vaiheita 1700-luvulta Suomen itsenäistymiseen *Viipurin läänin historian* osissa IV ja V, jotka on julkaistu vuosina 2013 ja 2014.⁷ Olen hyödyntänyt niissä esitettyä arvioidessani vaikutuksia, joita tämän tutkimuksen aikajännettä varhaisemmilla vaiheilla ja tarkastelukauden yleisellä kehityksellä on ollut paikallisten ja pietarilaisten kokemuksiin. Niin ikään Pekka Suutarin toimittaman kokoelman *Karjala-kuvaa rakentamassa* artikkelit kannustavat osaltaan tarkastelemaan uudella tavalla kohdealuetta ja huvila-aikaa.⁸

Tutkimuskirjallisuutena olen hyödyntänyt myös pietarilaisten ja muiden sen lähialueella nykyisin vaikuttavien tutkijoiden ja historiankirjoittajien artikkeleja. Jelena Travina ja Svetlana Levoško ovat tutkineet muun muassa alueen rakennusarkkitehtuuria huvilakauden nousun ja talvisodan väliseltä ajalta.⁹ Jelena Travinan ja Alexandr Bravon julkaisemien tutkimusten painopiste on ollut vanhoissa venäläishuviloissa ja huvilaelämässä. Bravo on myös koonnut suuren tietopaketin alueen huviloista Zelenogorskin (Terijoen) kotisivuille.¹⁰ Jevgeni Balašov on tutkinut esimerkiksi paikannimien ja maantieteellisten nimien muutoksia. Merikarjalan itäosan nykyisten asukkaiden parissa on herännyt kiinnostusta alueen paikallishistoriaan ja viime vuosina on ilmestynyt venäjänkielisiä julkaisuja, joissa aluetta käsitellään esihistorialliselta ajalta viime vuosikymmenille saakka. Näiden julkaisujen yhtenä tavoitteena näyttää olevan tarjota aineksia paikallisidentiteetin rakentamiseen.¹¹

Pietari-suhteen synty

Kun Pietari Suuren joukot valtasivat suuressa Pohjan sodassa (1700–1721) Nevan suiston, myös sen lähialueista tuli valloitettua maata. Aluksi seudulla vallitsi

asukkaiden kannalta mielivalta, koska siviilihallintoa ei ollut vielä luotu.¹² Sota ja sotaväenotot ehtivät 1700-luvun alussa autioittaa merkittävästi Merikarjalan itäosaa.¹³

Toukokuussa 1703 alettiin muurata Pietari-Paavalin linnoitusta. Ruotsalaisien hyökkäyksiä vastaan tarkoitetun linnoituksen ympärille entisen Nevanlinnan länsipuolelle alkoi nousta Pietarin kaupunki, josta tuli noin 200 vuodeksi Venäjän pääkaupunki. Kaupungin rakentaminen aloitettiin sotilas- ja maaorjavoimin. Myös koko lähiympäristö organisoitiin rakennus- ja muonitustöihin.¹⁴ Merikarjalan itäosan asukkaiden yhteys Pietariin syntyi jo kaupungin perustamisen aikaan. Alkuun kyseessä oli pakkotyö, johon alueelta jouduttiin lähettämään miehiä taloryhmittäin. Uudenkirkon miehiä oli pystyttämässä Pietarin kivimuureja ja Kivennavan miehiä vuonna 1704 aloitetuissa Kronstadtin linnoitustöissä.¹⁵ Palkka näissä töissä oli mitätön ja olot kurjat, joten moni jäi sille tielleen.¹⁶ Kronstadtista tuli ajan myötä alueen kauppamiehille Pietarin-matkojen tärkeä välietappi.

Pietari Suuri (Pietari I, 1672–1725, tsaari vuosina 1682–1721 ja keisari vuodesta 1721) oli antanut jo ennen rauhan solmimista yleismääräyksen kaikkien valloitetujen provinssien hallitsemisesta niiden entisten oikeuksien ja privilegioiden mukaan. Karjalankannas liitettiin Venäjään Uudenkaupungin rauhansopimuksessa vuonna 1721. Tuolloin Ruotsi luovutti Venäjälle Viipurin läänin itäosan ja Käkisalmen läänin alueen Pohjois-Karjalaa lukuun ottamatta. Rauhansopimuksessa taattiin alueen asukkaille oikeus harjoittaa uskontoaan. Laajemmat oikeudet sen sijaan myönnettiin vuonna 1743 solmitussa Turun rauhassa liitetylelle alueelle (Kymijoen itäpuoli ja Itä-Savo), jonka asukkaille taattiin muutkin Ruotsin aikaiset oikeudet.¹⁷

Vaikka Venäjän hallitus noudatti pääpiirteissään annettua lupaus, se pyrki myös vahvistamaan keisarikunnan suurvalta-asemaa. Poliittisten ja hallinnollisten rakenteiden muuttuminen ruotsalaisista venäläisemmiksi tapahtui vaiheittain, joten Ruotsin ajan perintö eli rinnan kehittyvän venäläisen keskushallintojohtoisen muutosprosessin kanssa. Rainer Knapaksen ja Jyrki Paaskosken mukaan Viipurin kuvernementin 1700-luvun historia on ylärakenteeltaan venäläistä, mutta perimältään myös ruotsalaista ja suomalaista. Vanhat ruotsalaiset lait jäivät alueella voimaan ja täydentyivät sittemmin venäläisin ukaasein. Koska luterilaisen kirkon rooli säilyi paikallistasolla merkittävänä, talonpoikainen valtaväestö säilyi kieleltään ja tavoiltaan suomalaisena.¹⁸

Jo ennen vuoden 1721 rauhansopimusta Pietari Suuri oli alkanut jakaa venäläisille mahtimiehille palkkioksi palveluksista lahjoitusmaita, jotka noudattivat tyyppillistä venäläistä verotuskäytäntöä ja joilla talonpoikien asema heikkeni, kun nämä tulivat vero- ja päivätyövelvollisiksi uusille isännilleen.

Paaskosken mukaan lahjoitusmaa ei kuitenkaan ollut venäläisessä mielessä donataarin eli lahjoitusmaaisännän täydellistä omaisuutta, vaan maanhallintaoikeus kohdistui talonpoikien maahan ja rakennuksiin, ja niihinkin vain rajoitetusti. Vanhassa Suomessa noudatetut ruotsalaiset hallinto-, oikeus- ja lakikäytännöt estivät lahjoitusmailla venäläisen maanomistusoikeuden soveltamisen sellaisenaan.¹⁹ Silti paikalliset tuomioistuimet ja Viipurissa toimineet viranomaiset joutuivat usein käsittelemään lahjoitusmaaisäntien ja talonpoikien kiistoja. Kun niin kutsuttu Vanha Suomi eli vuosien 1721 ja 1743 rauhanteoissa Ruotsista Venäjään liitetyt alueet yhdistettiin Suomen suuriruhetinaskuntaan vuoden 1812 alusta, seudun hallinto ja oikeuslaitos yhdenmuikaistettiin muun Suomen kanssa, mutta kysymys lahjoitusmaatalonpoikien oikeudellisesta asemasta jäi tuolloin ratkaisematta. Nikolai I:n marraskuussa 1826 antamalla ukaasilla kiista ratkaistiin donataarien etujen mukaisesti: lahjoitetut tilat julistettiin rälssimaiksi, mikä teki talonpojista tilojensa vuokratilajelijöitä. Kymmenen vuoden siirtymäajan jälkeen isäntien ja alustalaisten oli laadittava uudet sopimukset veronkorotuksineen – tai alustalaisen muutettava pois tilaltaan. Määräyksen toimeenpanemisesta seurasi monilla lahjoitusmaila vakavia levottomuuksia.²⁰

Lahjoitusmaajärjestelmä ei kattanut samalla tavoin koko Merikarjalan itäosaa, vaikka Pietaria lähimpänä olleet seudut olikin lahjoitettu venäläisille ylhäisaatelisille. Kuolemajärvellä ja Uudellakirkolla lahjoitusmaa-aika jäi lyhyeksi ja sen vaikutukset talonpoikien elämään merkittävästi vähäisemmiksi kuin Kivennavalla.²¹ Vuoden 1867 valtiopäivillä tehtiin päätös, että Suomen valtio ostaa lahjoitusmaat niiden venäläisiltä omistajilta ja talonpojat saavat lunastaa ne itselleen. Järjestelmän purkaminen kesti kuitenkin vuosikymmeniä. Kivennavalla syntynyt historianopettaja, Kouvolan tyttökoulun rehtori Ester Kähönen on arvioinut, että muisto lahjoitusmaa-ajan kokemuksista kulki useamman sukupolven mukana ja vaikutti jossain määrin siihen, miten alueen eri osissa suhtauduttiin myöhemmin venäläiseen yläluokkaan.²²

Kaakkois-Kannakselta toimitettiin 1700-luvun alussa linnoitusten ja kaupungin rakentamiseen tarvittuja rakennusmateriaaleja ja rakentajajoukoille elintarvikkeita. Tämä loi pohjaa myöhemmillekin kauppasuhteille. Alueen Pietarin-kauppaa tukivat myös keisarinna Elisabet I:n 1750-luvulla käynnistämät uudistukset, joiden tavoitteena oli yleisen taloudellisen toimeliaisuuden, teollisuuden, kaivostoiminnan ja kaupan kehittäminen.²³ Pietarista tuli 1700-luvun puoliväliin mennessä keisarikunnan suurin kulutuskeskus. 1800-luvun loppupuolella sinne upposi käytännössä kaikki, mitä sinne Kaakkois-Kannakselta tuotiin.²⁴ Kuljetusmatkojen suhteen itäisellä Merikarjalalla oli hyvä kilpailuasema. Alueelta vietiin Pietariin halkoja, muuta puutava-

raa, hiekkaa ja kiviä, heinää ja olkia, niin kesä- kuin talvikalaa, monenlaisia maitotuotteita, porsaita ja riistaa, myös sieniä ja marjoja. Pietarista tuotiin kotiinpäin muun muassa viljaa ja jauhoja, suolaa ja sokeria, kahvia, teetä ja tupakkaa sekä ostettiin viinaa ainakin matkaevääksi. Myös esimerkiksi hevoskauppoja tehtiin.²⁵

Meri oli alueen luonnollinen liikenneväylä. Talvisaikaan alueelta kuljettiin Pietariin jätää myöten. Kauppareissuja tehtiin myös maitse hevosella. Tosin maantieverkosto oli pitkään suhteellisen kehittymätöntä. Terijoen ja Pietarin välimatka oli runsaat 50 kilometriä, jonka taittaminen tavarakuormaa vetävällä hevosella vei parhaimmillaankin päivän. Tarvittiin lepo- ja ruokailupaikkoja niin kauppamiehelle kuin hevoselle. Talvisin ja laivoilla liikuttaessa Kronstadt oli hyvä etappikohde, jonne myös toimitettiin tavaraa. Siellä toimi myös suomalaisten pitämiä teetupia ja majapaikkoja.²⁶

Rautatien rakentaminen avasi Merikarjalan itäosalle aivan uusia mahdollisuuksia liikkumiseen, kanssakäymiseen ja kaupan tekoon. Keisari Aleksanteri II oli kevään 1856 Suomen-vierailullaan kehottanut Suomen senaattia parantamaan liikenneyhteyksiä maan sisäosista merisatamiin ja Venäjän pääkaupunkiin Pietariin.²⁷ Suunnittelun aikana raideleveys nousi kiistakysymykseksi. Monet tekniset asiantuntijat puolsivat kapearaiteista rataa. Keisari painotti raiteiden tekemistä Venäjän rautateiden leveydellä. Hänen kerrotaan sanoneen: ”Jos Suomen rautatiestä tulee kapearaiteinen, niin että venäläinen kalusto ei välittömästi voi sillä kulkea, Venäjällä nousee semmoinen myrsky Suomea vastaan, etten voi suojella suomalaisia. Sen vuoksi on heille parasta, että rata rakennetaan Venäjän rautateiden kaltaiseksi.”²⁸ Keisari tunnisti, etteivät kaikki venäläiset tahot katsoneet suopeasti Suomen erityisasemaa.

Viipurin ja Pietarin välisen rautatien rakentaminen vuosina 1868–1870 toi paikallisille kausitöitä ja toimi yhtenä vetovoimatekijänä pietarilaiselle huvila-asutukselle. Myös Venäjän puolella ollut rataosuus Pietarin Suomen asemalle asti kuului Suomen valtiolle. Veturimiehet ja valtaosa Suomen aseman henkilökunnasta oli suomalaista, ja enimmillään heitä työskenteli rataosuudella noin 500 henkeä.²⁹

Sekä Pietarin-radan valmistumiseen 1870 että Karjalankannaksen rataverkoston tihenemiseen 1910-luvulla ei suomenmielisten piirissä liitetty pelkästään toiveita talouselämän vilkastumisesta. Kehityksessä nähtiin myös synkkiä uhkakuvia suomalaisseutujen muuttumisesta laajenevan Pietarin takamaastoksi. Venäjän hallinnon intressien kannalta tällainen visiointi ei osoittautunut aivan katteettomaksi.³⁰

Pietarilaisen huvila-asutuksen leviäminen ja vaikutus

Kannaksen huvila-asutuksen juuret ulottuvat 1700-luvulle. Tuolloin lahjoitusmaahoveja saatettiin käyttää kesänviettopaikkoina ja varata niistä huoneita tai erillisiä rakennuksia sukulaisille ja tuttaville.³¹

Pietarin väkiluku oli noussut nopeasti ja suhteellisen tasaisesti 1800-luvun puoliväliin saakka, jolloin se ylitti puolen miljoonan rajan. Sen jälkeen kasvu voimistui ja asukkaita oli vuonna 1880 noin 860 000. Kymmenkunta vuotta myöhemmin ylitettiin miljoonan raja. Vuosisadan vaihteessa asukasluku oli noin 1,3 miljoonaa ja vuonna 1915 jo 2,3 miljoonaa.³² Väestön kasvu ja yleinen vaurastuminen vaikuttivat huvila-asutuksen kehittymiseen kaupunkia ympäröivillä alueilla.

Rautateiden rakentamisella oli oleellinen vaikutus Pietarin ympäristön yhdyskuntarakenteen kehitykseen. Ensimmäisenä rakennettiin rata pääkaupungista Tsarskoje Seloon 1837. Sen jatke Pavlovskiin otettiin käyttöön seuraavana vuonna ja radat Moskovaan ja Pietarhoviin vuosina 1851–1857. Rata Varsovaan avattiin 1862, Oranienbaumiin 1864 ja Baltian rata Tallinnaan asti 1870.³³ Näiden ratojen asemien läheisyyteen alkoi muun toiminnan lisäksi syntyä huvila-asutusta, koska rataverkko helpotti ja nopeutti tuntuvasti liikkumista. Kun sitten Viipurin ja Pietarin välinen rata valmistui 1870, huvila-asutus paine alkoi purkautua luoteeseen Karjalankannakselle.³⁴

Jotkut pietarilaiset olivat hankkineet jo tätä ennen tiloja Merikarjalan itäosista. Koska Kuolemajärven ja Uudenkirkon talonpojat olivat pääosin säilyttäneet omistusoikeuden tiloihinsa, ulkomaalaisomistus syntyi näissä pitäjissä vapaaehtoisin kaupoin.³⁵ Esimerkiksi kuvanveistäjä paroni Pjotr Clodt von Jürgensburg osti vuonna 1854 Uudeltakirkolta Halolan kartanon.³⁶

Kun Kivennavan Lintulan lahjoitusmaat siirtyivät 1875 Venäjän tykistöhallitukselta pietarilaiselle ruhtinas Uhtomskille, oli Terijoella kolmisenkymmentä huvilapalstaa. Suomen valtion saadessa vuonna 1882 haltuunsa Lintulan lahjoitusmaan oli Terijoella noin 60 huvilapalstaa.³⁷ Venäläinen huvila-asutus ei kuitenkaan ollut merkittävä ennen vuotta 1895.³⁸

Terijoen huvila-asutuksen kehittäjänä voidaan pitää suomalaista liikemies ja valtioneuvos Fridolf Rafael von Haartmania (1839–1902), joka 1800-luvun lopulla toimi leskikeisarinna Maria Fjodorovnan hovin seremoniamestarina. Valtion myydessä palstoja 1890-luvun alussa tavoitteena oli saada varakkaita huvila-asukkaita Pietarista. Saatujen tarjousten pohjalta Viipurin läänin kuvernööri Johan Axel Gripenberg suositteli tuolloin senaatille muutaman huvilapalstan myymistä von Haartmanille. Koska venäläisiltä ei ollut saatu tavoiteltua määrää tarjouksia, kuvernööri lienee arvioinut von Haartmanin voivan edistää Pietarissa huvilatonttien markkinointia.³⁹ Valtioneuvos von

Haartman rakennutti 1892 Alice-vaimolleen ja perheelleen huvilan tuolloin Kivennapaan kuuluneelle Terijoelle ja alkoi kehittää kylän infrastruktuuria muun muassa rakennuttamalla teitä, puistoja ja kasinon. Hän kannusti myös ystäviään hankkimaan maata ja rakentamaan huviloita alueelle.⁴⁰

Huvila-asutuksen leviämistä Suomen puolelle edisti myös maanhankintaa koskevien säädösten muuttuminen. Vuodesta 1851 voimassa ollut asetus edellytti, että ulkomaalaisten piti saada erityinen lupa kiinteistön ostamiseen Suomesta. Venäläiset aatelismiehet eivät kuitenkaan lupaa tarvinneet. Vuoden 1891 asetus antoi maanosto-oikeuden kaikille niille venäläisille, joilla oli kiinteää omaisuutta Venäjällä. Vuodesta 1903 alkaen myös ne Venäjän alamaiset, joilla ei ollut Suomen kansalaisoikeutta, saivat hankkia kiinteää omaisuutta Suomesta samojen periaatteiden mukaan kuin syntyperäiset suomalaiset.⁴¹

Suomen senaattikin toimi huvila-asutuksen edistäjänä. Sen tarkoitus oli ollut saada maat talonpoikien haltuun lunastamalla lahjoitusmaat. Hankkeen rahoittamista ajatellen osa valtion haltuun tulleesta maasta pilkottiin huvilapalstoiksi, mikä käytännössä lisäsi alueen ulkomaalaisasutusta.⁴²

Pietarilaisen huvila-asutuksen kasvu oli voimakkainta 1890-luvun puolivälin ja ensimmäisen maailmansodan välillä.

Taulukko 1: Ulkomaalaisomistus itäisen Merikarjalan pitäjissä 1919 hallituksen asettaman tilastokomitean mukaan⁴³

Kunta	Tiloja kpl	Palstatiloja (kpl)	Ulkomaalaisomistus yhteensä (ha)	Ulkomaalaisomistus % kunnan tilusala
Uusikirkko	367	1 725	28 249	35,6
Kivennapa	134	3 649	9 571	16,2
Kuolemajärvi	74	250	3 357	9,8

Suomen itsenäistymisen aikoihin koko Karjalankannaksella oli 775 ulkomaalaisomisteista tilaa ja 6 229 palstatilaa, joiden yhteispinta-ala oli 53 979 hehtaaria. Karjalankannaksen ulkomaalaisomisteisista tiloista kolme neljäsosaa (76 prosenttia) ja palstoista jopa 90 prosenttia sijaitsi kolmen itäisimmän rannikkopitäjän alueella. Ulkomaalaisomistus oli huomattava erityisesti Uudellakirkolla. Kivennavalla, jonka lukuihin sisältyvät myös Terijoen tiedot, sijaitsi puolestaan valtaosa koko Kannaksen huvilapalstoista.

Huvila-asukkaiden merkitys itäisen Merikarjalan alueella oli hyvin suuri myös siksi, että monet paikkakuntalaiset omistivat huviloita ja vuokrasivat niitä varsinkin pietarilaisille kesävieraille. Esimerkiksi Terijoella oli vuonna 1912 noin 5 000 huvilaa, joista noin viidenneksen on arvioitu olleen suomalaisten

Vuokra-ajurit odottavat huvilavieraita Raivolan rautatieasemalla vuonna 1909.

omistuksessa ja vuokrauskäytössä.⁴⁴ Ulkomaalaisten kesäasukkaiden määrästä ei ole tarkkaa tietoa, mutta johtopäätöksiä on tehty nimismiehelle näytettyjen passien lukumäärästä. Vuonna 1896, jolloin Terijoki vielä oli osa Kivennapaa, Kivennavan nimismiehelle näytettyjä passeja oli 6 282. Jos passilla oli kolme henkilöä, ulkomaalaisten kesäasukkaiden määrä kunnassa kyseisenä vuonna olisi voinut olla jopa 20 000. Vuonna 1906 pelkästään Terijoen nimismiespiirissä esitettyjä passeja oli 10 114. Sen jälkeen Terijoella näytettyjen passien määrä kasvoi vuosittain: vuonna 1911 passinäyttöjä oli noin 15 000–16 000, mikä lienee merkinnyt liki 50 000:ta kesävierasta. Paikkakunnan asukasluku oli tuolloin noin 3 500 henkeä.⁴⁵

Huvilatonttien kysyntä nosti maan hintaa ja myynnistä saadulla tulolla oli piristävä vaikutus alueen talouteen. Maan vuokraaminen tarjosi jatkuvaa tuloa, mutta huvila-asutuksen muut vaikutukset alueen elinkeinoelämään olivat myynti- ja vuokratulojakin suurempia. Huviloiden, paikkakuntalaisittain taatsojen, rakentamiseen tarvittiin työvoimaa ja rakennusmateriaaleja, kuten hirssiä ja muuta puutavaraa, hiekkaa, soraa ja savea. Paikallinen väestö sai tuloja lisäksi myymällä niin maanviljelyksen kuin karjataloudenkin tuotteita.⁴⁶

Pietarilaiset huvila-asukkaat toivat mukanaan omaa henkilökuntaa koti-opettajista alkaen, mutta he tarvitsivat myös paikallista palvelusväkeä, kuten keittäjiä, sisäköitä, pyykkäreitä, lastenvahteja ja puutarhan hoitajia. Myös rakennukset vaativat kunnossapitoa, lämmittämistä ja vartiointia.⁴⁷ Moni sai elantonsa vorniekkana eli kiinteistöllä asuvana talonmiehenä.

Huvila-asutuksen merkitystä ja määrää kuvaa myös se, että alueen rautatieasemilla oli jopa satoja ajureita odottelemassa junilla tulevia kyydin tarvisijoita. Esimerkiksi kesällä 1910 oli Pietarista Terijoelle 20 päivittäistä junavuoroa. Viipurista Terijoelle oli maaliskuussa 1908 vain 7 vuoroa.⁴⁸ Huvila-asutus tarjosi myös tilattomalle väestölle tilapäistöitä. Kerättiin ja myytiin marjoja ja sienä. Kalastustuotteita ei vain viety Pietariin, vaan niitä myytiin myös huvila-asukkaille.⁴⁹

Itäisen Merikarjalan alueella tuntunut Pietarin talousalueen vetovoima ja huvila-asukkaiden merkittävä määrä houkuttelivat sinne kauppiaita ja muita yrittäjiä myös muualta Venäjältä. Alueelle syntyi myös jonkin verran pienempiä teollisuuslaitoksia, kuten sahoja, pari lasitehdasta ja terästehdas, joiden perustajista osa tuli alueelle Pietarin kautta.⁵⁰ Tämä synnytti kilpailua asiakkaista ja toi vireyttä elinkeinoelämään.⁵¹

Huvila-asukkaiden ja paikallisen väestön kanssakäyminen

Koska Karjalankannas kuului Vanhan Suomen ajalla joillakin hallinnon lohkoilla Itämerenmaakuntien eli Viron ja Liivinmaan yhteyteen, Vanhan Suomen virkakielenä oli 1700-luvulla pitkälti saksa. Saksaksi kommunikointiin pääosin myös Pietarin hallinnon suuntaan. Osa papistosta oli koulutettu Tartossa, jossa opetuksessa käytettiin saksaa, mikä paikoin näkyy myös kirkonkirjoissa. Ruotsin puolella Turussa koulutetut papit käyttivät asiakirjakielenään ruotsia, ja ruotsiksi Vanhan Suomen hallintokieliäkin palasi kokonaisuudessaan vuonna 1812, kun alue liitettiin Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan.⁵²

Vaikka hallinnon kielillä oli vain vähän merkitystä asukkaiden arkielämässä, kieliperinteen moninaisuus saattoi madaltaa 1800-luvun jälkipuoliskolla asukkaiden henkistä kynnystä ryhtyä kommunikoimaan erikielisten huvila-asukkaiden kanssa. Jo ennen varsinaista huvila-asutusta kaupankäynti Pietariin oli vaatinut ainakin välttävää kielitaitoa, vaikka Pietarissa asuneita suomalaisia saatettiin käyttää kommunikoinnissa apuna. Alueen asukkaita toimi Pietarissa myös erilaisissa palvelutehtävissä.⁵³ Eri tehtävissä vaatimukset olivat erilaiset. Osattiin ”kyökkivenättä” tai ”halkovenättä”. Lapset saattoivat oppia venäjää myös keskinäisissä leikeissä venäjänkielisten kanssa.⁵⁴ Toisaalta rajan sulkeutumiseen asti Pietariin kauppaa käyneen Paavo Rasimuksen kerrotaan

sanoneen: ”Ei piisaa, et venettä ossaa haastaa. Venettä pittää osata lukkee ja kirjottaa.”⁵⁵

Kommunikointi muunkielisten kanssa vaikutti puhuttuun murteeseen. Venäläisperäisiä sanoja ja ilmaisuja oli käytössä runsaasti. Venäjän kieli sisältää paljon lainasanoja eri kielistä. Niitä siirtyi myös paikalliseen murteeseen. Neljä vuosisataa kestäneestä Ruotsin ajasta huolimatta monet Merikarjalan itäisten pitäjien murteisiin pesiytyneet läntiset sanat ovat rantautuneet puheenparteen Pietarin kautta. Joidenkin vierasperäisten sanojen vakiintuminen alueen kielenkäyttöön saattoi olla niin voimakasta, ettei tavallinen ihminen aina löytänyt itselleen tutulle sanalle suomenkielistä vastinetta.⁵⁶ Esimerkiksi sanonta *Mosna ostaa kirassii sillo ko sitä viel sai. Nyt sen ku ootat putel sulani nurkas, et kons sitä tulloo* (’Olisi kannattanut ostaa polttoöljyä silloin, kun sitä sai. Nyt ei auta muu kuin odottaa pullo eteiskomeron nurkassa, milloin sitä taas tulee’) oli ehtinyt saada myös abstraktin merkityksen: ottaa tilaisuudesta vaari oikealla hetkellä.⁵⁷

Monikielisyys näkyi myös terijokelaisen kirjakaupan valikoimassa. Vielä vuonna 1922 Terijoen kunnassa puhuttiin kahtakymmentäseitsemää eri kieltä ja Uudenkirkon Metsäkylässäkin kerrotaan puhutun ainakin toistakymmentä kieltä.⁵⁸ Läheskään kaikki pietarilaiset, joilla oli huvila tai maatila itäisessä Merikarjalassa, eivät olleet alkuaan venäläisiä, vaikka kommunikointikieli oli usein venäjä. Eurooppalaisena miljoonakaupunkina Pietari oli 1800-luvun lopulla vetänyt puoleensa niin englantilaisia, skotteja, italialaisia, ranskalaisia, saksalaisia, puolalaisia, ruotsalaisia, baltteja, juutalaisia kuin monia Venäjän eri alueilta tulleita kansallisuuksia. Pietarissa asui ennen Venäjän vallankumousta myös noin 20 000 suomalaista. Heilläkin oli huviloita Merikarjalan itäosissa.⁵⁹

Pietarilaisen yläluokan talouksissa palvelleet tai heidän kanssaan asioineet saivat vaikutteita sikäläisistä tavoista, käytetyistä materiaaleista, sisustuksesta ja muodista. Oli myös toisensuuntaista kulttuurivaihtoa. Kesävieraiden mukana tullut pietarilainen henkilökunta saattoi osallistua paikalliseen vapaa-ajanviettoon. Tultiin kyläkiikuille, osallistuttiin souteluun sisävesillä ja merenrannalla tai kyläsoittajien tansseihin.⁶⁰ Venäläiselle huvilakulttuurille oli ominaista vilkas seurustelu ja kanssakäyminen, kuten viikoittaiset vastaanotot taidemaalari Ilja Repinin huvilalla Terijoen Kuokkalassa tai taiteilijayhteisön kokoontumiset kirjailija Maria Krestovskajan ja valtioneuvos Jevgeni Kartavtsevin Villa Marijoella Uudellakirkolla.⁶¹ Toisaalta kuvanveistäjä Pjotr Clodt hakeutui Uudenkirkon tilalleen, koska kyllästyi Pavlovskin huvilaelämään, ja runoilija Jelena Guro kaipasi luontoon, hiljaisuuteen ja mäntymetsien raikkauteen Pietarin ilmanalan vastapainoksi.⁶²

Kaakkois-Kannas oli kuulunut keskiajalla katolisen kirkon valtapiiriin, kunnes reformaation myötä luterilaisuudesta oli tullut alueen valtauskonto. Kansainvälisen Pietarin läheisyys ja huvila-asukkaiden monikulttuurisuus laajensivat uskontojen kirjoa itäisessä Merikarjalassa. Alueelle Venäjältä muuttaneet ja useat pietarilaiset kesäasukkaat olivat ortodokseja, mutta heidän joukossaan oli niin erikielisiä luterilaisia, muita protestantteja, katolilaisia kuin muita uskontoja tunnustaneita.

Itäisessä Merikarjalassa ortodoksisuus liittyi yleensä venäjänkielisyyteen, mistä syystä sen näkyvyys alueella kasvoi huvila-asutuksen mukana. Uudenkirkon Kaukjärvelle vuonna 1853 rakennettu ortodoksinen kirkko palveli paikallisten venäjänkielisten asukkaiden lisäksi lähistöllä ollutta Venäjän sotaväen harjoitusleiriä.⁶³ Uudenkirkon ortodoksinen seurakunta oli venäjänkielinen ja huomattavasti pitäjää laajempi. Sillä oli useita kirkkoja. Vuodesta 1912 alkaen seurakunnan pääkirkko ja keskus sijaitsivat Uudenkirkon Kirkkojärvellä. Terijoella oli sijainnut 1800-luvulla pari yksityishenkilöiden rakennuttamaa ortodoksikirkkoa, ja vuonna 1898 seudulle perustettiin ortodoksinen kappeliseurakunta. Terijoen ortodoksinen seurakunta itsenäistyi Suomen itsenäistymisen aikoihin.⁶⁴

Pietarissa oli 1900-luvun alussa liki 100 000 katolilaista, heistä noin 60 % puolalaisia. Etenkin Terijoelle, mutta myös Uudellekirkolle ja Kivennavalle muutti tuolloin monia puolalaisia. Vaikka puolalaiset muodostivat alueen roomalaiskatolilaisten ydinjoukon, muutamien suomalaisten lisäksi katolilaisissa oli myös latvialaisia, liettualaisia, valkovenäläisiä, ranskalaisia, belgialaisia ja saksalaisia.⁶⁵ Terijoen katolinen seurakunta, joka perustettiin 1906, toimi vuoteen 1927 Viipurin katolisen seurakunnan kappeliseurakuntana. Sillä oli aluksi käytössään niin sanottu kesäkirkko, mutta 1924 sille hankittiin uusi kirkko. Alueen muidenkin pitäjien katolilaiset kuuluivat tähän seurakuntaan. Seurakunnalla oli Terijoella oma hautausmaa.

Osa väestöstä tutustui myös toisen uskontokunnan menoihin. Jos oman seurakunnan kirkkoon oli pitkä matka, voitiin käydä toisen uskontokunnan kirkossa.⁶⁶ Tämä oli luontevaa, milloin kielimuuri ei asettanut esteitä. Esimerkiksi Uudenkirkon Metsäkylässä asunut Elina Falk on kertonut osallistuneensa äitinsä kanssa kylän ortodoksisen kirkon tilaisuuksiin.⁶⁷ Uudenkirkon läntisten rantakyläiden asukkaita osallistui 1910-luvulla Sortavalan kylässä sijainneen katolisen tyttökoulun ja luostarin kappelissa pidettyihin messuihin.⁶⁸ Kirjailija Jelena Guro halusi tulla haudatuksi Uudenkirkon luterilaiselle hautausmaalle. Haudalle pystytettyyn puuristiin kiinnitettiin pieni ikoni.⁶⁹

1800-luvun lopulla Terijoelle alkoi syntyä tataariyhteisö. Muuttoliike Suomeen jatkui vielä 1930-luvun puoliväliin. Terijoen tataariyhteisö perusti 1925

seurakunnan, jolla oli oma kokoontumistila ja hautausmaa. Se tunnusti sunnilaista islamia. Yhteisöä kutsuttiin yleensä turkkilaiseksi, koska tataari kuuluu turkkilaiseen kieliryhmään.⁷⁰

Taiteilijoita ja muita kulttuurivaikuttajia

Merikarjalan itäosassa asui pysyvästi tai kesäasukkaina monia Pietarista tulleita taiteilijoita. Heidän ja suomalaistaiteilijoiden välillä oli henkilökohtaisia yhteyksiä. Runoilija Mikko Uotisen organisoimien Terijoen vuoden 1910 laulujuhlien esiintyjäluettelossa ei kuitenkaan ole yhdenkään venäläistaiteilijan nimeä.⁷¹ Tapahtumalla haluttiin päinvastoin innostaa suomalaisen kulttuurin vaalimiseen vastareaktionä noihin aikoihin valmisteltuun lakiin yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä, joka edellytti lähes kaikkien tärkeiden Suomea koskevien kysymysten ratkaisemista Venäjän valtioelimityssä.⁷²

Tunnetuimpia alueen venäläistaiteilijoita oli taidemaalari Ilja Repin, jolla oli huvila Terijoen Kuokkalassa. Hän jäi asumaan sinne itärajan sulkeuduttua. Repin on kuvannut voimakkaassa maalauksessaan *Mikä vapaus* Suomenlahtea Kuokkalan rannassa. Hänen Penaty-huvilalleen kokoontui viikoittain kulttuuriväkeä. Näihin tapaamisiin osallistui myös lähistöllä asuneita suomalaisia, kuten Pietarissa syntyneet Tito ja Ina Colliander.⁷³ Repin avusti myös paikkakunnan väestölle tarkoitettuja tilaisuuksia, joilla pyrittiin edistämään aatteellista osuustoimintaa.⁷⁴

Kirjailija Maksim Gorki vietti useita kesiä Uudenkirkon Neuvolassa, mutta oli yhteen aikaan vuokrannut huvilan Kuokkalasta. Hän osallistui Repinin taiteilijayhteisön tapaamisiin, kuten myös kirjailijat Leonid Andrejev ja Aleksandr Kuprin. Venäläinen oopperatähti Fjodor Šaljapin kuului Gorkin ystäväpiiriin. Myös suomalaiset Eero Järnefelt, Akseli Gallen-Kallela ja Eliel Saarinen vierailivat Kuokkalassa.⁷⁵

Uudenkirkon Metsäkylään kirjailija Maria Krestovskajan ja hänen miehensä omistamalle Villa Marijoelle kokoontui eri alojen kulttuurivaikuttajia, heidän joukossaan muun muassa lähellä asunut Leonid Andrejev sekä akateemikko, juristi ja runoilija A. F. Koni. Huvilan alueelle rakennetulla näyttämöllä esiintyi kesäisin pietarilaisnäyttelijöitä.⁷⁶ Teatterinuudistaja ja ohjaaja Vsevolod Meyerhold vaikutti ennen vallankumousta Pietarin teattereissa. Ainakin kesät 1907 ja 1912 hän asui Terijoella ja osallistui myös Villa Marijoen tapaamisiin.⁷⁷

Venäjäksi ja englanniksi kirjoittanut runoilija Vadim Gardner de Paiva Pereira on runoissaan kuvannut Suomenlahtea ja alueen luontoa. Hän oli Uudenkirkon metsäkyläläisten keskuudessa tunnettu persoonallisuus. Hän kuoli 1956 Helsingissä.⁷⁸ Pietarissa Repinin oppilaana olleella taidemaalari Valentin Serovilla oli

Behtereivin huvilan henkilökunnan asuinrakennus ja rantamaisemaa rakennuksen kohdalla kuvattuna vuonna 2015.

kesäpaikka Uudenkirkon Inossa. Eräs hänen inolainen naapurinsa oli saanut pari hänen maalaustaan.⁷⁹ Vaikka Serov tunnetaan elävistä muotokuvistaan, hän maalasi myös maisemia ja maalaiselämää.

Terijoki houkutteli jo ennen Suomen itsenäistymistä myös suomalaisia taiteilijoita. Esimerkiksi taidemaalari Albert Edelfelt oli pitkään valtioneuvos Fridolf Rafael von Haartmanin vieraana ja maalasi nykyisin Suomen Tukholman suurlähetystössä olevan valtioneuvoksetar Alice von Haartmanin muotokuvan.⁸⁰

Kirjailija ja taidemaalari Jelena Guron ja hänen miehensä säveltäjä, viulisti ja taidemaalari Mihail Matjušinin Uudellakirkolla sijainnut huvila kokosi kesäisin venäläistäiteilijoita. Kesällä 1913 siellä pidettiin pietarilaisten futuristien kokous, johon osallistuivat muun muassa taidemaalari Kazimir Malevitš ja runoilija Aleksei Krutšonyh.⁸¹ Yhtenä tapaamisen tuloksista syntyi ensimmäinen futuristinen ooppera *Voitto*

auringosta, jonka ensiesitys oli Pietarissa 3. joulukuuta 1913.

Taiteilijoita, kuten muitakin huvila-asukkaita, veti puoleensa alueen luonto: Karjalankannaksen rannikon mäntymetsissä oli helpompaa hengittää kuin Pietarin ilmanalassa. Moni taiteilija koki myös seudun henkisen ilmapiirin vapaammaksi kuin Pietarissa, olihan 1900-luvun alussa suuri osa Venäjän älymystöä liberaali- tai vallankumoushenkistä. Suomi omine lakeineen ja tapoineen koettiin Venäjän oloista poikkeavana ”ulkomaana”. Myös alueelle syntyneet kulttuurihenkilöiden verkostot vetivät taiteilijoita puoleensa.⁸²

Alue houkutteli myös tiedemaailman edustajia. Nobelisti, akateemikko Ivan Pavlovin (1849–1936) perheen käytössä oli huvila Terijoen Kellomäellä, missä Pavlovin perhettä lomaili myös rajan sulkeuduttua.⁸³ Pavlovin kollegalla neurologi, akateemikko Vladimir Behtereovilla (1857–1927) oli huvila Uudenkirkon

Inossa. Myös hän kävi huvilallaan vielä Suomen itsenäistymisen jälkeen. Hän oli paikkakuntalaisten keskuudessa tunnettu hahmo.⁸⁴

Huvilakauden lopulla kesällä 1917 runoilija Ilmari Pimiä (1897–1989) ja tuleva kirjailija ja kulttuurivaikuttaja Olavi Paavolainen (1903–1964) perustivat yhdessä muutaman ystävänsä ja sukulaisensa kanssa Merikarjalan itäosan ensimmäisen suomalaistaiteilijoiden yhteisön Kivennavan taiteilijaseuran. Se harrasti niin kuvaamataiteita kuin runojen kirjoittamista ja näytelmäesityksiä.⁸⁵ Paavolainen on myöhemmässä tuotannossaan kuvannut sekä Pietaria⁸⁶ että alueen pietarilaishuvilakautta. Kirjallisuudentutkija H. K. Riikonen mainitsee Paavolaisen elämäkerrassa, että Paavolaisen lapsuusajan matkat Pietariin antoivat tuntumaa sekä valankumousta edeltäneen ajan poliittiseen ilmapiiriin että keisariajan loistoon.⁸⁷ Hän katsoo, että Paavolaisesta tuli 1940-luvulla toimittamallaan kuvateoksilla *Karjala – muistojen maa* ja *Rakas entinen Karjala* yksi tärkeimmistä Karjalaan kohdistuvan nostalgian alkuunpanijoista.⁸⁸ Näistä jälkimmäisen toimittamisessa häntä avusti Ilmari Pimiä, joka on kuvannut Pietarissa käyneitä ja huvila-aikaa esimerkiksi muistelmateoksessaan *Jäivät seudut rakkahimmat* sekä kotiseudulle omistetuissa runoissaan.⁸⁹ Sekä Paavolainen että Pimiä kuuluivat Tulenkantajien kirjailijaryhmittymään, joka ihaili modernisaatiota ja eurooppalaisuutta.⁹⁰

Unto Seppänen (1904–1955) aloitti tulenkantajaproosaistina.⁹¹ Poikavuotensa ja nuoruutensa hän vietti Kanneljärven Liikolan kylässä, jonka maisemista hän sai väkevimmän inspiraationsa.⁹² Hän on kuvannut elävästi Pietarin radan rakentamisen ja pietarilaisen huvila-asutuksen vaikutuksia esimerkiksi teoksissaan *Markku ja hänen sukunsa* sekä *Iloisten ukkojen kylä*.⁹³ Terijokelainen teatterineuvos Ritva Heikkilä (1920–2016) on kirjoittanut ja toimittanut useita Terijoki-aiheisia kirjoja, jotka ajoittuvat 1920- ja 1930-luvun suomalaiselle huvilakaudelle. Hän on taustoittanut kuvauksiaan pietarilaishuvilakauden tiedoilla.⁹⁴ Hän oli Ilmari Pimiän ja Unto Seppäsen tavoin Terijoen yhteiskoulun⁹⁵ kasvatteja.⁹⁶

Akateemikko Ivan Pavlov Terijoen Kellomäellä 1920-luvun puolivälissä.

Paikallisten asukkaiden kokemuksia

Lahjoitusmaa-ajan historia heijastui paikallisten asenteissa huvila-asukkaisiin lähinnä yksittäistapauksissa, sillä pääsääntöisesti huvila-asutukseen suhtauduttiin henkilökohtaisten kokemusten pohjalta myönteisesti. Hämäläinen huomauttaakin, että alueen asukkaat olivat jo maantieteellisen sijainnin vuoksi olleet kautta aikojen huomattavasti enemmän kosketuksissa venäläisten kanssa kuin muun Suomen asukkaat.⁹⁷

Kuvanveistäjä Pjotr Clodt tuli 1850-luvulla Uudenkirkon tilalleen rentoutumaan, muttei malttanut olla tekemättä mitään, vaan sahasi, vuoli ja korjasi, opetti lapsia ajamaan hevosta ja harrasti puutarhan hoitoa, muttei liene ollut erityisemmin perillä maanviljelyksestä. Paikkakuntalaiset pitivät hänestä etenkin sen jälkeen, kun hän lahjoitti vuonna 1863 Uudenkirkon kirkkoon suuri-kokoisen Luther-patsaan. Kerrotaan, että hänen kuoltuaan paikkakunnalla vuonna 1867 kyläläiset ajoivat itkien ja virsiä veisaten ruumissaaton mukana kirkonkylään asti.⁹⁸

Huvila-asutuksen syntyminen ja kehittyminen koettiin aluksi varsin myönteisenä. Edes venäläistämiskausia käsittelevistä teksteistä on vaikea löytää merkkejä siitä, että paikalliset asukkaat olisivat kokeneet ongelmia henkilökohtaisessa kanssakäymisessä huvila-asukkaiden kanssa. Niitä näyttää syntyneen vasta kesällä 1912 voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain seurauksena ja etenkin ensimmäisen maailmansodan aikaan. Suomalais-venäläisiä fyysisiä yhteenottoja tosin tapahtui sitäkin ennen ainakin työläisten välillä – ja lopulta poliittisten jännitteiden myötä seutu alkoi 1900-luvun alussa lukeutua Suomen väkivaltaisimpiin.⁹⁹

Sen sijaan talvi- ja jatkosodan jälkeen julkaistuissa pitäjäkirjoissa ja -historioissa on paikoin nähtävissä niiden kirjoitusaikaa heijasteleva kielteinen suhtautuminen huvila-asutukseen. Se lienee ollut yksi tapa käsitellä Karjalan menettämisen herättämiä tunteita, johon lomittui lisäksi tietoisuus siitä, että venäläistämistoimenpiteitä oli 1900-luvun alussa perusteltu alueella olleella venäläisellä asutuksella. Erityisen kielteisenä huvila-asutus kuvataan Karjalankannaksen komitean mietinnössä vuodelta 1919. Mietinnön tavoitteena on ollut saada Suomen valtiolta tukea ongelmiin, jotka rajan sulkeutuminen synnytti alueella. Siinä todetaan, että Kannaksen kysymys on nimenomaan valtiollinen asia, joten se ei ole pyrkinytkään tuomaan esiin paikallisten asukkaiden henkilökohtaista kokemuseräistä näkökulmaa.¹⁰⁰

Toisaalta muisteluteksteissä on joskus kuvattu huvila-asukkaita liioitellunkin myönteisesti. Esimerkiksi paikallisen Kirjosen emännän kerrotaan sanoneen kirjailija Maria Krestovskajasta ”Hää olij niin hyvä ihmine, et ois antant toiseel vaik oman silmän päästää”, vaikka Krestovskajan suomalainen miniä antaa elämäkerrassaan hänestä toisenlaisen kuvan.¹⁰¹

Keisarin henkilölääkäri Botkinin taatsa Uudellakirkolla Kirstinälän kylässä. Kuva on otettu vuonna 2010.

Kuolemajärven historiategos kuvaa tulipaloa Vuitshin hovin riihellä. Siihen liittyneet tapahtumat kertoivat Pihkalan kyläläisten ja huvila-asukkaiden hyvistä suhteista. Hovin väki ihmetteli, kun kyläläiset tulivat vapaaehtoisesti sammuttamaan paloa ja järjesti sitten heille kiitokseksi juhlat. Teos kertoo hovin neitien tarjoutuneen opettamaan kylän lapsille venäjän luku- ja kirjoitustaitoa, mutta harvojen suomalaislasten käyttäneen tilaisuutta hyväkseen. Vuitshin hovi antoi myös lääkinnällistä apua paikallisille asukkaille.¹⁰² Huviloiden ja maatilojen omistajien joukossa oli useita lääkäreitä aina keisarin henkilölääkäri Botkinista alkaen, eikä ollut harvinaista, että he auttoivat, kun joku paikkuntalainen tarvitsi lääkärin apua.¹⁰³

Kulloisetkin aatteelliset ja poliittiset suuntaukset vaikuttivat maaseudun kansaa enemmän alueen sivistyneistön ajatteluun. Vilho Hämäläinen on kuitenkin kiinnittänyt huomiota siihen, että sanomalehtikritiikin venäläistä huvila-asutusta vastaan aloitti nuorsuomalainen *Keski-Suomi* vuonna 1888, ei paikallinen lehdistö.¹⁰⁴

Pietarilaisten kokemuksia

Tätä artikkelia varten haastateltu kotiseutututkija Aleksandr Bravo totesi, että kulloinenkin poliittinen ilmapiiri vaikutti siihen, miten pietarilaiset suhtautuivat Kannakseen. Hän toi myös esiin muutamien alueella oleskelleiden taiteilijoiden, kuten Repinin ja Mandelstamin, sekä poliitikkojen, kuten Mihail Herzensteinin, vaikutuksen aikansa ilmapiiriin.¹⁰⁵ Moni ensimmäisistä huvila-asukkaista kuului Pietarin saksalaiseen tai kansainväliseen sivistyneistöön. Heillä ei ollut Suomea tai suomalaisia kohtaan ennakoasenteita.¹⁰⁶

Huvila-asukkaiden suhdetta alueeseen sävyttivät myös ajankohdan kirjallisuudessa esitetyt ajatukset ihmisen ja luonnon suhteesta. Ei ehkä oltu varsinaisia tolstoilaisia, mutta ihailtiin Terijoen ja lähiseudun mäntymetsiä, koivikoita, niittyjä ja merenrantoja. Arvostettiin luonnon kauneutta ja rauhaa Pietarin elämänrytmin ja epäterveellisen ilmaston vastapainona.

Udellakirkolla 1913 kuollut runoilija ja kuvataiteilija Jelena Guro liikkui paljon luonnossa ja kuvasi tuntojaan runoissaan, teksteissään ja kuvissaan. Hän koki voimakkaasti seudun meren ja metsät. Metsän onnellisuutta luova vaikutus oli hänestä mahdollista siirtää myös huviloihin:

Minun piti painaa kasvot sammalta ja vanhoja kuusenkäpyjä vasten, jottei metsänreunasta olisi nähty. Metsän lattialle on levitetty sammal ja hentoja risuja. Kaikki metsässä on pukeutunut erityiseen metsähohteeseen.¹⁰⁷

Eräässä autuaassa huvilaparatiisissa verannan ikkunapielet on reunustettu vihreillä lasikaistaleilla, niin että kesäpäivät kuluisivat onnellisemmin. Niiden ansiosta verannasta tulee keveä metsäinen galleria, joka yhtyy toisiin rakennuksiin.¹⁰⁸

Lappeenrannan museoiden verkkonäyttely *Aikamatka Kannakselle* kuvaa Guron suhdetta kannakselaisiin ja alueen luontoon:

Piirtäminen ja maalaaminen ja kirjoittaminen on vain hyvin heikko kuvajainen siitä, mihin luonto pystyy. Mutta minä olen sitä mieltä, että minun tehtäväni luonnossa on olla se, joka huomaa ja ymmärtää, se, joka kirjaa ylös luontokappaleiden arvon ja niiden jokapäiväisen ihmeen. Luonto elää läpi kevään ja kesän kohti syksyä ja minä olen sen uskollinen kirjuri. Suomen kieltä minä kuuntelen täällä ihmeissäni. Se on siitä erikoinen kieli, etten ymmärrä siitä sanaakaan. Aakkosten kirjaimet ovat minulle ranskan kielen kautta tuttuja, mutta entä sisältö. En oikein puheesta edes erota, missä jokin lause alkaa ja missä se päättyy -- Kannaksen luonnon kieltä minä ymmärrän. Meidän välillämme ei ole kielimuuria.

Luontoa ei saa pahoinpidellä eikä tuhota. Sitä pitää rakastaa ja vaalia: eläimiä, kasveja, vettä, ilmaa.¹⁰⁹

Eräs Guron kokeilevista runoista on *Finljandija*, jossa kehtolaulunomaisesti toistellaan kannakselaisia etunimiä, suomen kielen äännteitä ja sanoja. Gurolle Kannas edusti Pohjolaa, jossa häntä puhutteli sen ankara ja ylentävä itsenäisyys.¹¹⁰

Kuvatessaan kasvuvuotiaan Pietarissa 1800-luvun viimeisinä vuosina ja 1900-luvun alussa Osip Mandelstam sanoo, että pietarilaisen sydäntä lähellä oli kotimainen ulkomaalainen, kylmä suomalainen.

Koko esivallankumouksellinen Pietari -- hengitti Suomen ilmaa, valutti sormiensa lomitse hienoa suomalaista hiekkaa, hieroi graniittista otsaansa vasten kevyttä suomalaista lunta ja kuunteli raskaissa kuumehoureissaan tanakoiden suomalaisten hevosten kulkusten kilinää.¹¹¹

Hänen mukaansa Suomella oli pietarilaisille jokin erityinen merkitys. Sinne matkustettiin ikään kuin pakoon ja siellä yritettiin ajatella loppuun se, mitä Pietarissa ei voitu. Hän sanoo pitäneensä tästä maasta, jossa kaikki naiset olivat moitteettomia pyykkäreitä ja ajurit muistuttivat ulkonäöltään senaattoreita.¹¹²

Pietarilaiset tekivät havaintoja myös Kannaksen henkisestä ilmapiiristä. Kasvuiässä 1900-luvun alkuvuosina Mandelstam havaitsi, että taloissa riippui mustiin surukehyksiin pantu taulu: Suomi-neito hiukset hajalla, ja hänen yläpuolellaan kaksipäinen kotka, joka vihaisesti pörhisti sulkiaan ja neito painoi kiihkeästi rintaansa vasten kirjaa, jossa luki ”Laki”.¹¹³ Kyseessä oli Edvard (Eetu) Iston öljyvärimaalaukset ”Hyökkäys”, jonka maalaamista oli innoittanut helmi-kuun manifesti. Taulu levisi 1900-luvun alkuvuosina tuhansiin suomalaisiin koteihin painokuvina, joista suuri osa oli teetetty ulkomailla.¹¹⁴

Aleksandr Kuprinin toisen venäläistämiskauden alkuvaiheessa kirjoittama essee tuo hyvin esiin rajaseudun monisäikeisyyden. Hän ihailee, kuinka suomalaiset tarjosivat ensimmäisenä Vanhassa Euroopassa naisille paikan eduskunnassa ja näkee siinä yhtäläisyyttä tilanteeseen, jossa tyhjine astioineen Pietarista palaaville uusikirkkolaisille maidonmyyjänaisille annetaan paikka raitiovaunussa ja junassa.¹¹⁵

Nobelisti Pavlovin pojantytär Ljudmila Balmasova on muistellut lapsuuden kesiään 1929–1938 Terijoen Kellomäellä vuonna 2000 tehdystä haastattelusta.¹¹⁶ Hänen vanhempansa oli vihitty Terijoen Kazanin kirkossa 1927. Isälle Vladimir Pavloville myönnettiin aina Suomen viisumi, joten perhe pääsi vaivatta matkustamaan Terijoelle rajan sulkeutumisesta huolimatta. Perhe viihtyi hyvin

Ljudmila Balmasovan vanhemmat vihittiin Terijoen ortodoksisessa kirkossa. Kazanin Jumalanäidin ikonille pyhitetty kirkko kuvattuna vuonna 2015.

Kellomäellä ja onnistui myös sotien jälkeen saamaan takaisin huvilansa, joka siinä vaiheessa oli oveton ja ikkunaton ja vaati muutenkin kunnostusta. Lapsuutensa talot Kellomäellä Ljudmila Balmasova sen sijaan muisti vankkatekoisina. Hän oli lapsuudessaan kiinnittänyt huomiota myös erinomaiseen ojitussjärjestelmään, jonka ansiosta maa oli hyvin hoidettua eikä soistunut. Uimaranta oli tuolloin aivan puhdas eikä siinä ollut kiviäkään, koska syksyisin ranta puhdistettiin ja kivet vietiin rakennustyömaalle.

Kylässä asuneet suomalaiset olivat hänen mukaansa enimmäkseen tavallista väkeä: työpajojen omistajia, pikkukauppiaita ja kalastajia. Suomalaisnaiset toivat perheelle maitoa, smetanaa ja kalaa. Kylällä oli erinomaisia isäntiä, jotka tulivat tarvittaessa auttamaan ja tekivät kaiken erinomaisesti. Vaikka Balmasovan mukaan venäläisten ja suomalais-

ten välillä ei yleensä ollut erityistä yhteydenpitoa, hän kertoo vanhempiansa käyneen pelaamassa tennistä konsuli Otto Auerin huvilan tenniskentällä.¹⁷ Ilmeisesti perheet tunsivat muutenkin toisensa.

Jokaisen huvilan yhteydessä oli vorniekan asunnoksi rakennettu mökki, jotta hän saattoi ympäri vuoden vastata kiinteistöstä ja hoitaa sitä. Pavlovin perheellä oli myös kesäksi palkattu lastenhoitaja. Elämä Kellomäellä muistutti tuolloin rajan sulkeutumista edeltänyttä aikaa.

Kirjailija Leonid Andrejevin tytär Vera Andrejeva on kirjassaan *Talo Vammelsuussa* kuvannut lapsen kokemana elämää huvilakauden taiteilijaperheessä. Kasvuympäristö Vammelsuussa tarjosi idearikkaille lapsille runsaasti virikkeitä. Kuva Ilja Repinistä samettipuserossa esittämässä Puškinin vanhan sotapäällikön tarinaa painui lapsen mieleen. Lapsen muistikuvissa vallankumous oli värikäs väkijoukko Pietarissa ja Šaljapin laulamassa Marseljeesia äidin säestäessä ilman laajempaa tietoa tapahtumien merkityksestä. Sen sijaan

asiointi paikallisessa maalaispuodissa, jossa verkkaiset suomalaiset seisoivat vaiti tiskin ääressä, oli niin aristava kokemus, että ostettavat tavarat haihtuivat muistista.¹¹⁸

Käsitellessään kesävieraiden ja paikallisten välejä Hämäläinen mainitsee *Viipurin Sanomissa* 8.4.1891 julkaistun kirjeen, jossa korostettiin venäläisten mielellään keskustelleen suomalaisten kanssa myös yhteiskunnallisista ja valtiollisistakin kysymyksistä, kuten tullikysymyksestä. Hän on tuonut esi-merkkinä esiin, että paikallisten asukkaiden ja kesävieraiden välillä oli jopa mahdollista, että vuokraisännät saattoivat viettää joulun kesävieraidensa luona Pietarissa tai saada jouluksi suuren lahjapaketin.¹¹⁹

Alue valtapolitiikan kohteena

Aleksanteri I:n määräys Vanhan Suomen yhdistämisestä muuhun Suomeen syksyllä 1811 herätti vastustusta lahjoitusmaaisäntien lisäksi myös niissä piireissä, jotka eivät halunneet lähellä Pietaria sijaitsevaa aluetta erotettavaksi venäläisestä kuvernementtihallinnosta. Sittemmin erilaisia hankkeita Viipurin läänin tai sen osien palauttamiseksi suoraan Venäjän hallinnon alaisiksi tuli vireille, mutta mitään niistä ei ehditty viedä loppuun ennen Suomen itsenäistymistä.

Viimeisin tällainen hanke ennen Suomen itsenäistymistä oli yritys erottaa Uusikirkko ja Kivennapa (johon Terijoki kuului vuoden 1911 alkuun asti) Suomen suuriruhtinaskunnasta. Alueen strateginen asema oli korostunut, kun Pietarille piti luoda uudenlainen puolustus Venäjän–Japanin sodassa tuhoutuneen laivaston tilalle, ja enteitä kansainvälisestä suursodasta oli ilmassa. Venäläiset viranomaiset olivat kiinnittäneet alueen erikoisoikeuksiin kielteistä huomiota myös kuultuaan siitä kesäasukkailta, joiden oli vaikea sopeutua vieraaseen lakiin ja hallintoon aivan Pietarin porteilla.¹²⁰ Elokuun 25. päivänä 1911 levisi tieto venäläisten aikomuksesta liittää Pietaria lähinnä olleet kunnat Pietarin kuvernementtiin. Tämä herätti voimakkaan vastareaktion – eikä vain Uudellakirkolla ja Kivennavalla, vaan laajalti Suomessa.¹²¹ Päätös ja siitä seuranneet selkkaukset ylittivät laajasti kansainvälisenkin uutiskynnyksen. Myös runoilija Eino Leino ilmaisi kantansa kirjoittamalla Uudenkirkon ja Kivennavan asukkaille omistetun runon *Karjalan kannas*.¹²²

Vaikka yhteys Pietariin koettiin alueella tärkeäksi etenkin elinkeinoelämän kannalta, päätös alueen erottamisesta muusta Suomesta koettiin vääryydeksi. Keisari-suuriruhtinaaseen vedottiin adressilla, joka jätettiin 3. marraskuuta 1911 Viipurin läänin kuvernöörinvirastoon. Paikallisen väestön reaktion voimakkuuteen vaikutti alueella 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa aloitettu kansansivistystyö, jonka avulla oli haluttu kohottaa suomalaiskansallista tietoi-

suutta. Kaakkois-Kannaksen irrottaminen muun Suomen yhteydestä koettiin uhaksi alueen suomalaiselle yhteiskuntajärjestelmälle ja askeleeksi muunkin Karjalan ja viime kädessä Suomen venäläistämisen tiellä.¹²³ Erottamishankkeen torjuminen koettiin tärkeäksi väestön eri kerroksissa: esimerkiksi Uudellakirkolla adressin allekirjoittajia oli yli 4 700, kun koko pitäjän väkiluku Venäjän passilla olevat mukana lukien oli noin 15 000 ja ainoastaan 21 vuotta täyttäneet kelpasivat allekirjoittajiksi.¹²⁴ Liitoshanke jäi lopulta panematta täytäntöön. Ensin sitä viivästyttivät Venäjällä sisäpoliittiset syyt, sitten maailmansodan puhkeaminen, jonka myötä keisarikunnan hallinnon oli keskityttävä kiireellisempien asioiden hoitamiseen.¹²⁵

Valtapolitiikan vaikutuksia alueella kuvaa hyvin myös puolalaisen katolilaisen nunnan, kreivitär Julia Maria Ledóchowskan toiminta Pietarissa ja Uudellakirkolla. Hän toimi Krakovan ursuliiniluostarin johtajana nimellä Äiti Ursula saadessaan 1907 kutsun tulla johtamaan katolista tyttökoulua Pietarissa. Samalla hän johti siellä myös Krakovan luostarin sivuluostaria. Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen seurauksena venäläiset olivat saaneet luvan tunnustaa muutakin kuin ortodoksista uskontoa, mikä oli vaikuttanut hänen Pietariin lähtöönsä. Kun toiminta Pietarissa jälleen vaikeutui, hän joutui siirtämään ensin tyttökoulun ja sitten luostarin novisiaatin Uudenkirkon Sortavalan kylään. Lopulta koko toiminta piti siirtää sinne. Venäläistämispolitiikan edelleen voimistuttua luostarin hollantilaisten pappien oli poistuttava vuonna 1911. Sitten kiellettiin myös katoliset luostarit. Äiti Ursula pääsi Pietarissa tapamaan pääministeri Pjotr Stolypinia (1862–1911), joka oli tukahduttanut avoimen opposition Venäjällä ja aloittanut uudet venäläistämistoimet Suomessa. Pääministeri antoi suullisen luvan pitää kappelia ja tyttökoulua, mutta luostarin toiminta oli ajettava alas. Luostarin asiakirjat haudattiin maahan, kirkosta poistettiin ristikkoaita kuorin ja kirkkokansan väliltä, paavilta saatiin muodollinen vapautus luostarilupauksista ja sisaret alkoivat käyttää siviilivaatteita ja -nimiä. Kun Itävalta julisti maailmansodan sytyttyä sodan Venäjää vastaan elokuussa 1914, Äiti Ursulan oli Itävallan kansalaisena poistuttava maasta. Vaikka ne sisaret, jotka olivat Venäjän kansalaisia, saattoivat jäädä, piti koulu lopettaa ja maat ja rakennukset myydä.¹²⁶

Alueelle ilmestyi myös erikoisia maanostajia. Eräs tällainen oli ainakin Kuolemajärvellä liikkunut pietarilainen kauppias Zavjalov. Hän maksoi maasta aina 15 ruplaa desjatiinalta, vajaalta hehtaarilta. Hän ei edes halunnut tietää, millainen maan laatu oli, mutta halusi varmistaa, että ostettava maa oli yhdessä osassa. Maksu oli otettava tavarassa. Sen verran hän saattoi maksaa käteisenä, että myyjä sai matkarahat kaupanvahvistamiseen Pietarissa. Zavjalov ei käynyt edes katsomassa ostamiaan maita eikä hakkauttanut niiltä metsää. Tämä

herätti paikallisissa kysymyksen kauppojen todellisesta tarkoituksesta. Suomen itsenäistyttyä maat joutuivat Ulkomaalaisten omaisuuden hoitokunnan haltuun, joten tarkoitus ei selvinnyt.¹²⁷

Toisaalta oli myös suomalaisryhmiä, jotka käyttivät hyväkseen Kannaksen ulkomaalaista huvila-asutusta kansallisten intressien ajamiseen.¹²⁸ Osa näistä ryhmistä näki alueen venäläisen huvila-asutuksen uhkana suomalaiselle kulttuurille ja halusi torjua sen istuttamalla väestöön ”aitosuomalaisuutta”. Myöhemmin 1920- ja 1930-luvulla heimoaktivistien Suur-Suomi-propagandassa hyödynnettiin tarvetta torjua venäläisen huvila-asutuksen kaltaista uhkaa suomalaisuudelle.¹²⁹

Väestön valmiudet kohdata venäläistämisyrittäykset

Ruotsin ajalla luterilainen kirkko oli laskenut perustan kansanopetustyölle. Papiston tehtävänä oli ollut huolehtia lukutaidon opettamisesta. Vuoden 1866 kansakouluasetus siirsi vastuun kouluista kunnille ja johti alueella suhteellisen nopeaan kansakoulujen perustamiseen. Uudellakirkolla perustettiin ensimmäiset kansakoulut 1872 ja 1877, Kuolemajärvellä 1878 ja Terijoella 1881. Ajatus kansakoulun perustamisesta kylään ei aina noussut sivistyneistön tai varakkaan kansanosan keskuudesta, vaan monesti itseoppineiden kyläläisten piiristä. Esimerkiksi Kuolemajärven Seivästön kylässä isännät perustelivat koulua sillä, että kylän lapset saisivat nauttia opetusta köyhän ja kalliin Isänmaan yhteiseksi onneksi ja menestykseksi.¹³⁰ Kivennapalaisen kirjailijan Antti Paloposken mukaan monet Terijoen ensimmäiset huvila-asukkaat, joista useat olivat pietarinsaksalaisia, suhtautuivat suomalaiseen kansakoululaitokseen hyvin suopeasti ja avustivat sitä rahalahjoin.¹³¹ Suomenkielisen sivistyksen tärkeys innoitti myös kansanopiston perustamiseen Uudellekirkolle 1894 ja vuonna 1907 Terijoen yhteiskoulun perustamiseen.¹³²

Kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin (1839–1904) ja keisarikunnan pääministeri Stolypinin kausilla (vuosina 1899–1904 ja 1908–1911) Suomeen perustettiin myös sellaisia venäjänkielisiä kouluja, joiden tehtävänä oli edistää venäläistämisyrittäyksiä. Monet näistä niin sanotuista Bobrikovin tai Stolypinin kouluista sijaitsivat Raja-Karjalassa, mutta Terijoen Kellomäen koulukin oli nimetty pääministeri Stolypinin mukaan.¹³³

Venäläistämiskauden alla rajan läheisyydessä oli havahduttu menneen lahjoitusmaa-ajan passivoivaan vaikutukseen ja sen luomaan tarpeeseen kohottaa kansan omaehtoista sivistystä, jotta se olisi Kannaksellakin valmis tarvittaessa puolustamaan Suomen valtiollis-poliittista asemaa.¹³⁴ Oman kielen ja kansallisen kulttuurin merkitys oli todettu tärkeäksi myös Suomenlahden itäpäässä Inkerinmaalla sekä Virossa, mihin itäisen Merikarjalan alueelta oli vilkkaat

yhteydet. Terijoen vuoden 1910 laulujuhlien ohjelmaoppaan mukaan juhlien tavoitteena oli ”antaa rajaseudun asukkaille elämänuskoa toimia kansallisuutemme rajanvartijoina ja yhdistää heimosisaria ja -veljiä”.¹³⁵

Kansallisten ja henkilökohtaisten oikeuksien puolustamiseen tarvittiin myös kielellisiä ja vuorovaikutusvalmiuksia. Uudenkirkon Metsäkylässä toimi venäläinen kansakoulu, jonka valtioneuvos Jevgeni Kartavtsev oli rakennuttanut mailleen. Se oli luultavasti alun perin perustettu tilalla työskennelleen henkilökunnan lasten koulutusta ajatellen, mutta myös kylän suomalaislapsia kävi sitä. Vuosituhannen alussa haastateltu Elina Falk on kertonut veljensä käyneen ensin tätä venäläistä koulua ja menneen vasta myöhemmin suomalaiseen kansakouluun.¹³⁶ Tämän venäläisen koulun toiminta loppui Venäjän vallankumouksen seurauksena, kun sen ylläpitäjä joutui pakenemaan Ranskaan.¹³⁷

Terijoella oli venäläinen reaalikoulu, jonne tuli venäjänkielisiä oppilaita myös lähipitäjistä. Terijoen ensimmäinen venäläinen kansakoulu oli perustettu jo 1880-luvulla. Sitä kävivät myös monet suomalaislapset ennen vuotta 1910.¹³⁸ Tuolloin säädetty laki, jonka perusteella tärkeät Suomea koskevat kysymykset ratkaistiin Venäjän valtioelimissä, lienee vähentänyt suomalaisten halukkuutta lähettää lapsiaan venäläiseen kouluun.¹³⁹

Suomalaisen yhteiskoulun ja venäjänkielisen reaalikoulun poikien välillä tiedetään olleen tappeluja, mutta ne lienevät olleet normaaleja koulupoikien reviiritaitoja.¹⁴⁰ Terijoen yhteiskoulun rehtori Salokas on painottanut, että toisin kuin aiemmin mainitut Stolypinin koulut, Terijoen venäläinen kansakoulu ja reaalikoulu eivät toimineet Suomea vastaan.¹⁴¹

Terijoki-lehden uutinen syksyiltä 1908 puolestaan kertoi, että Terijoen yhteiskouluun oli pyrkinyt paljon oppilaita sivistyneistä venäläisistä perheistä, ja jotkut vanhemmista olivat jopa hankkineet lapsilleen suomalaisia opettajia vahvistamaan heidän suomen kielen taitoaan, jotta he voisivat päästä kouluun tulevina vuosina. Lehden päätoimittajana oli tuolloin Kannaksen kansalliseksi herättäjäksi kutsuttu Mikko Uotinen.¹⁴² Paikalliset nuorisoseurat, työväenyhdistykset, raittiusseurat, vapaapalokunnat, urheiluseurat sekä kirjastot, kuorot ja muu kulttuuritoiminta kehittivät osallistujien vuorovaikutustaitoja ja sosiaalisia valmiuksia.¹⁴³

Suurkaupungin läheisyyden nurja puoli

Pietari oli 1900-luvun alussa yksi Euroopan suurkaupungeista. Vaurastumisen myötä kaupunki ja sen ympäristö houkuttelivat puoleensa monenlaista väkeä. Jotkut etsivät pysyvää, toiset kausiluontoista työtä, mutta joukossa oli niitäkin, jotka pyrkivät hankkimaan elantonsa vilpillisin keinoin.

Kannaksen rajaseudun rikollisuutta vuosina 1885–1917 tutkineen Juha Rajalan kohdealueena on ollut Äyräpään tuomiokunta, johon Merikarjalan itäosasta kuuluivat Kivennapa ja Terijoki.¹⁴⁴ Hän sanoo, että aikalaiskäsityksen mukaan 1800-luvun lopun rikollisuus oli suureksi osaksi kaupungistumisen tuotosta.¹⁴⁵ Pietarin 1800-luvun puolivälin jälkeen kiihtynyt kasvu heijastui Suomessa ennen muuta sitä lähinnä olevaan osaan. Samoihin aikoihin vakava väkivaltarikollisuus alkoi Viipurin läänissä kasvaa paljon muuta maata nopeammin. Vuosisadan vaihteeseen tultaessa Karjalankannaksella tehtiin väkilukuun suhteutettuna eniten henkirikoksia koko Suomessa.¹⁴⁶

Huvilaseuduilla väkivalta oli näkyvintä humalaisten työmiesten tappeluina kaduilla, asemanseuduilla ja salakapakoissa.

Rajalan mukaan Kannaksen rajaseudun väkivaltaistuminen alkoi 1880-luvulla pahoinpitelyrikollisuuden yleistymisellä Pietarin radan varrella sijainneissa kylissä. Tutkimuksen kohteena ollut ajanjakso oli elinkeinoelämän vapautumisen ja yhteiskunnallisen ajattelun ja kansalaistoiminnan aktivoitumisen aikaa. Lisäksi rajaseudulla tuntui myös pietarilaisen radikalismien levittäytymisen.¹⁴⁷

Pietarin läheisyys muokkasi seudun elinkeinorakennetta. Taloudellinen toiminta kehittyi huvila-alueella muuta maata nopeammin. Taloudellisen tilanteen vaihtelut, kuten toimeentuloon vaikuttaneet 1890-luvun alun kato, sen jälkeinen taloudellinen nousu ja vuoden 1902 kato, näkyvät väkivallan määrän heilahteluissa.¹⁴⁸ Rajalan tutkimuksen mukaan väkivaltarikoksista syytettyjen määrä oli vuosina 1898–1916 Äyräpään tuomiokunnassa tuntuvasti korkeampi kuin Suomessa yleensä. Paikallisesti tapaukset olivat kasaantuneet Pietarin radan läheisyyteen.¹⁴⁹

Liikenteellisesti vilkas rajaseutu oli otollista kasvualustaa rikollisuudelle. Raja houkutteli salakuljetukseen. Salakuljetukseen liittyi usein luvatonta viinan myyntiä, jolla puolestaan oli yhteyttä väkivaltaan. Kannakselaiseen rahdinajoon liittynyt salakuljetus vaikutti Rajalan mukaan väestön asenteisiin lakeja ja hallintoa kohtaan.¹⁵⁰ Karste-Liikkanen puolestaan korostaa eroa ammattimaisen salakuljetuksen ja omaan kulutukseen tuodun kielletyn tavaran välillä: edellinen tuomittiin ehdottomasti.¹⁵¹ Suosituimpia salakuljetusartikkeleja olivat pirtun lisäksi sokeri, kahvi ja tupakka sekä suola, mutta kankaita, lankoja ja tulitikkujakin salakuljetettiin. Kannaksella rajaseudun maakauppiaat saattoivat toimia salakuljetuksen organisoijina. Se tapahtui joko laillisen rahdinajon yhteydessä tai erillisiä reittejä käyttäen.¹⁵²

Salakuljetusta tapahtui molempiin suuntiin. Ensimmäisen maailmansodan aikana salakuljetuksen painopiste muuttui, kun Venäjällä säädettiin alkoholin myyntikielto ja Pietarissa kärsittiin elintarvikepulasta.¹⁵³

Kannakselaiset kauppamiehet ja rahdinkuljettajat saattoivat joutua rikoksen uhreiksi Pietarin-matkoilla. Ryöstöihin ja ryöstömurhiin syylliset olivat yleensä ammattirikollisia tai yhteiskunnan marginaalissa eläviä.¹⁵⁴ Tilapäisissä kauppasuhteissa petetyksi tulemisen riski oli suurempi, siksi vakituisesti Pietarin-kauppaa käyneet suosivat pysyviä liikesuhteita.

Poliittista liikehdintää rajan pinnassa

Rajan pinnassa oli myös radikaalia poliittista liikehdintää. Jo keisari Aleksanteri II oli raideleveyttä koskeneen asian yhteydessä todennut, että Venäjällä oli vahvoja Suomen vastaisia mielipiteitä. Äärkansallinen Venäjän kansanliitto eli mustasotnialaiset tähtäsi poliittisilla tihutöillään 1900-luvun alussa esimerkiksi Suomen itsehallinnon hävittämiseen.¹⁵⁵ Myös vuosina 1868–1917 Pietarissa ilmestynyt sanomalehti *Novoje Vremja*, joka oli Venäjän hallituksen virallinen äänenkannattaja, lietsoi vihaa Suomen erityisasemaa kohtaan.¹⁵⁶

Pietarilaisissa oli myös julkisesti Suomea puolustaneita, etenkin vierasperäisen sivistyneistön keskuudessa. Näiden erilaisten voimien mittely tuntui 1900-luvun alkuvuosina vahvasti Merikarjalan itäosassa. Runsaasti kansainvälistäkin huomiota sai tapahtumaketju, jonka kohteena oli Suomea puolustanut Pietarin yliopiston professori ja duuman jäsen, taloustieteilijä Mihail Herzenstein. Hänet murhattiin Terijoella 1906. Syyllisten kiinnisaamisyrityksiä ja oikeudenkäyntiä vaikeutettiin. Kun syylliset kolmen vuoden jälkeen oli tuomittu, keisari Nikolai II armahti kaksi tuomittua, ennen kuin heidät ehdittiin siirtää kärsimään rangaistustaan. Herzensteinin ruumistakaan ei annettu kuljettaa Pietariin ja edelleen Moskovaan haudattavaksi, vaan hänet on haudattu Terijoen ortodoksiselle hautausmaalle, missä hänen hautakivensä on edelleen muistuttamassa tapahtuneesta.¹⁵⁷

Myös vallankumouksellisia venäläisiä majoittui alueen huviloissa ja taloissa, mistä oli helppo seurata Pietarin tapahtumia. Alueella oli turvallisempaa kuin maaseudulla aivan Pietarin takamaastossa.¹⁵⁸ Keisarikunnan hallinto piti seutua yhtenä venäläisten vallankumouksellisten pesäpaikkana ja määräsi Viipurin lääninhallituksen järjestämään epäiltyjen majoittajien luo toistuvia kotietsintöjä. Samoista syistä koko Viipurin lääniäkin alettiin vaatia liitettäväksi suoraan Venäjän hallinnon alaisuuteen.¹⁵⁹ Bolsevikkijohtaja V. I. Lenin oleskeli itäisen Merikarjalan alueella useita jaksoja muun muassa Terijoella 1906–1907, Kuolemajärven Seivästöllä 1907, Kivennavan Jalkalassa sekä Uudenkirkon Neuvolassa 1917 ja Halilassa 1918.¹⁶⁰

Alueen strategisen aseman ohella Suomen erityisasemaa vastustaneet venäläisviranomaiset käyttivät venäläisten vallankumouksellisten Suomen

puolelta tapahtunutta toimintaa perusteena yritykselle liittää Karjalankannaksen kaakkoisosa Venäjään. Vallankumouksellisilla venäläisillä oli alueella myös suomalaisia tukijoita, jotka uskoivat mahdollisen vallankumouksen Venäjällä tuovan parannusta myös Suomen oloihin.¹⁶¹

Poliittisista jännitteistä huolimatta vakinaisten ja kesäasukkaiden suhteet jatkuivat sopuisina yli puolen vuosisadan ajan. Ne alkoivat säröillä vasta maailmansodan syttymisen aikoihin kesällä 1914. Sota havahdutti venäläiset huvila-asukkaat. Pelko saksalaisten maihinnoususta Kannakselle levisi ja sai paniikkiakin aikaan. Jotkut huvila-asukkaat palasivat Pietariin, toiset lähettivät sinne vain palveluskuntansa. Sodan syttymisen johdosta rahavaroja sai pietarilaisista pankeista ulos niukasti ja monet huvilanomistajat ja vuokralaiset jättivät laskujaan maksamatta. Koska kesäasukkaat olivat paikallisille tärkeä toimeentulon lähde, monet joutuivat vaatimaan saataviaan, mikä kiristi välejä.¹⁶²

Kun jotkut perintötoimien kohteeksi joutuneet tekivät kanteluita venäläisille ja venäläismielisille viranomaisille, ilmapiiri tulehtui niin, että venäläismieliset virkamiehet suunnittelivat jopa suomalaisten joukkokarkotusta. Lopulta Terijoen piiristä karkotettiin kuitenkin vain 18 suomalaista määritellyn rajan ulkopuolelle. Yksi heistä oli vastikään Krestyn vankilasta vapautunut Mikko Uotinen. Koska Pietari oli karkotusrajan ulkopuolella, jotkut karkotetuista asettuivat sinne ja hoitivat sieltä käsin yritystoimintaansa.¹⁶³

Vasta kesällä 1916 Terijoella tapahtui välikohtaus, joka kiristi paikallisten ja huvila-asukkaiden välejä vakavasti. Tuolloin huvila-asukasryhmä yritti yhdenvertaisuusmääräyksiin vedoten saada kuntakokouksen puheenjohtajaksi oman ehdokkaansa. Hän oli venäläinen kapteeni M. Baškin, joka voittikin äänestyksen. Kokouksen venäläinen varapuheenjohtaja N. Popov yhtyi suomalaisten näkemykseen, että oli selvitettävä, voiko Baškin ylipäätään ottaa

Mihail Herzenstein murhattiin Terijoella heinäkuussa 1906 ja hänet haudattiin ortodoksiselle hautausmaalle. Herzensteinin hautakivi vuonna 2014.

tehtävän hoitaakseen, koska tämä ei ollut Suomen kansalainen eikä omistanut kiinteistöä Suomessa. Kuvernöörin ratkaisu oli kielteinen. Terijoella ehdittiin kuitenkin puolen vuoden ajan kirjoittaa kunnan pöytäkirjat sekä venäjäksi että suomeksi.¹⁶⁴

Pietari-suhteen katkeaminen ja jälkimaininkeja

Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen seurauksena yhteydet Pietariin katkesivat. Rajan sulkeutuminen aiheutti dramaattisen muutoksen alueen ja monen asukkaan henkilökohtaiseen talouteen. Elämälle oli etsittävä uusi suunta. Vielä 1920-luvun ensi vuosina raja vuoti molempiin suuntiin. Pietarilaisia huvilanomistajia palasi huviloilleen. Moni heistä siirtyi edelleen muualle Suomeen tai ulkomaille. Kohdemaana oli usein Ranska, olihan Pietarin yläluokka puhunut ranskaa ja maakin oli monelle tuttu.¹⁶⁵ Hoitamatta jääneet ulkomaalaisten omistamat huvilat ja tilat joutuivat Asutushallituksen ulkomaalaisten omaisuuden Viipurin läänin hoitokunnan haltuun, jolta myös monet paikkakuntalaiset ja Pietarista siirtyneet suomalaiset hankkivat niitä.¹⁶⁶

Hirsihuviloita myös purettiin ja siirrettiin yleensä rautateitse muualle Suomeen. Samalle paikkakunnalle ja samalle ostajalle saatettiin myydä useampia kymmeniä huviloita. Esimerkiksi Pohjanmaalle siirrettiin noin 40 huvilaa.¹⁶⁷ Järvenpääläinen maanviljelysneuvos Bjarne Westermarck oli vuoden 1920 tienoilla palstoittanut kartanoidensa maita ja tuotatti Terijoen seudulta liki pari sataa huvilaa Järvenpäähän, joista on jäljellä alle kaksikymmentä.¹⁶⁸

Pietariin oli perustettu ainakin vuoteen 1922 toiminut komitea Venäjälle juuttuneiden suomalaisten auttamiseksi. Terijoella oli puolestaan karanteeni Venäjältä Suomeen tulevia varten. Kulkutauteja oli liikkeellä, elintarvikkeista oli pula molemmin puolin rajaa, ja poliittista agitointia pelättiin. Jotkut alueen asukkaat yrittivät avustaa pietarilaisia huvilanomistajia pakenemaan Suomeen. Erja Nikunen on kuvannut kolmen uusikirkkolaisen miehen yritystä hakea pitäjässä aiemmin asunut venäläisperhe Suomeen marraskuussa 1920. Tuuliolosuhteiden vuoksi purjehdusmatka Pietarhoviin epäonnistui ja miehet pidätettiin Kronstadtissa. Miehet joutuivat vangeiksi, ja yksi heistä vietiin Arkangeliin saakka. Viimeinenkin kolmesta Pietarhoviin lähteneestä miehestä ilmoitautui Kellomäen karanteeniin 13. huhtikuuta 1922 käveltyään rataa ja jäätä pitkin Suomeen. Avustettavan perheen kohtalosta ei ole tietoa.¹⁶⁹

Osa alueen pietarilaisista huvila-asukkaista jäi rajan sulkeuduttua asumaan huviloihinsa. Alueelle tuli myös muita emigrantteja. Kun mukaan saadut arvoesineet oli myyty, moni joutui elämään vielä niukemmin kuin toimeentulomahdollisuutensa menettäneet paikalliset asukkaat. Vuonna 1918 ulko-

mailla huhuttiin taidemaalari Ilja Repinin näkevän nälkää Suomessa. Hän lähetti julkisuuteen tiedotteen, että hänellä oli vain yhtä vaikeaa kuin monilla muillakin pula-aikana.¹⁷⁰ Huvila-alueen elämä muodostui 1920-luvulla erityisen vaikeaksi niille, jotka eivät osanneet suomen kieltä ja joilla ei ollut sellaista ammattitaitoa, josta olisi ollut hyötyä uudessa tilanteessa. Eräs haastateltu kuvasikin: ”Hyö olliit nii köyhii, ko hyö ei osanneet tehä käsillä mittää.”¹⁷¹

Joidenkin alueelle jääneiden venäläisperheiden lapset kävivät suomalaista koulua, mutta Suomen valtio järjesti venäläislapsille myös mahdollisuuden venäjänkieliseen koulunkäyntiin. Aiemmin mainittujen Terijoen keskustassa toimintaansa jatkaneiden venäjänkielisten koulujen lisäksi Kanneljärvellä toimi rajan sulkeutumisen jälkeen kaksi venäjänkielistä koulua: Mustassamäessä alkeiskoulu ja Liikolassa Suomen valtion rahoittama Pyhän Alekseis kymnaasi, sisäoppilaitos, jonne oppilaat tulivat laajalta alueelta.¹⁷²

Uudenkirkon Halilassa oli Aurinko-niminen tornihuvila, johon Suomen valtio majoitti emigrantteja. Heitä oli vielä 1930-luvulla muutamia kymmeniä, alkuun arviolta seitsemisenkymmentä. Valtio huolehti heidän ylläpidostaan. Kyläläisten mielestä oli ylväs näky, kun he liikkuivat kylän teillä hienoissa vaatteissa. Naisilla oli pitkät leningit, paljon pitsiä ja kesäisin pienet aurinkovarjot. Myös herrat olivat tyylikkäitä. Joku käytti keisarin armeijan univormua kunniamerkkeineen. Suomalainen keittiöhenkilökunta huolehti heidän ruokailustaan ja paikkakunnan lapset kävivät myymässä heille marjoja ja sieniä, kuten huvilakauden aikaan.¹⁷³

Suomalaisten asenteet

Ensimmäisen maailmansodan, Venäjän vallankumouksen ja Suomen sisällissodan synnyttämät epävakaut olot heijastuivat suomalaisten asenteisiin. Myös alueelle vallankumousta paenneiden määrä herätti huolta. Eräät piirit pelkäsivät jopa laajamittaista venäläisten Suomen valloitusta. Ilmapiiirissä oli jotakin samaa kuin vajaan sata vuotta myöhemmin, kun Suomeen saapui yllättäen suuri turvapaikanhakijavirta. Karjalan kannaksen komitean mietintö 1919 toteaa:

Jos samanlainen muukalaistulva, joka kahtena viimeisenä vuosikymmenenä suuntautui maahamme, saisi esteettömästi jatkua, koituisi siitä vähitellen täydellinen tuho Suomen itsenäisyydelle. Yhden vuosisadan kuluttua olisi Suomi uudelleen vallattu ja me saisimme etsiä Venäjän ja Suomen rajaa Tornion joesta!¹⁷⁴

Komiteassa oli edustaja useimmista Karjalankannaksen kunnista. Komitean mietintö suhtautui hyvin kielteisesti edellisten vuosikymmenten huvila-asu-

tukseen, korosti sen haittoja ja tarjosi faktatiedon ohella myös tarkistamatonta tietoa. Alueen pietarilainen huvila-asutus nähtiin aatteellisista ja poliittisista syistä ensi sijassa uhkana suomalaiselle sivistykselle. Myös sen taloudelliset vaikutukset esitettiin elinkeinorakennetta vääriin suuntaan ohjaavina, toimeliaisuutta heikentävinä ja köyhtymistä lisänneinä riskitekijöinä. Maria Lähteenmäen mukaan mietintö oli luomassa pohjaa seuraavan vuosikymmenen Kannas-keskustelulle.¹⁷⁵

Kun itäisen Merikarjalan asukkaat talvisodan syttyessä joutuivat itse jättämään kotinsa ja omaisuutensa, oli tilanteessa sekä samoja että erilaisia piirteitä kuin monen huvilanomistajan jouduttua lähtemään pysyvästi Pietarista. Merikarjalan pietarilaisemigranteille seutu oli entuudestaan tuttu, mutta maa vieras. Merikarjalan evakot siirtyivät vieraille seuduille, mutta omassa maassaan.

Huvila-asutuksen syitä ja seurauksia

Pietarin kehitys oli varsin poikkeuksellinen. Se syntyi yhden henkilön mahtikäskyllä sodan autioittamalle alueelle ja kasvoi suhteellisen tasaisesti 150 vuodessa puolimiljoonaiseksi. Merikarjalan itäosan asukkaat osallistuivat sen rakennustöihin ja jatkoivat sitten kaupankäyntiä myymällä sinne etenkin elintarvikkeita ja rakennusmateriaaleja sekä tuomalla sieltä viljaa, erilaisia nautintoaineita ja käyttötavaroita. Näin alueen asukkaille kehittyi luonteva yhteys kaupunkiin.

Parimiljoonainen Pietari oli 1900-luvun alkupuolella Euroopan suurimpia kaupunkeja, mikä tuntui myös sen Suomen puoleisella vaikutusalueella. Esimerkiksi vuonna 1908 Kivennavan väestötiheys oli 22,2 asukasta neliökilometrillä, Uudenkirkon 18,2 ja Kuolemajärven 13,8, kun koko Suomen keskimääräinen väestötiheys oli 9,0 asukasta neliökilometrillä.¹⁷⁶ Elämä suurkaupungin vaikutusalueella ja pietarilainen huvila-asutus mahdollistivat Merikarjalan itäosan asukkaille monipuolisen ja nopeamman tiedonsaannin muualta Euroopasta kuin Suomen pääkaupungin kautta.

Rautatieyhteyksien rakentaminen Pietarista valtakunnan eri suuntiin vuosina 1837–1870 kiihdytti kaupungin väestönkasvua. Väkiluvun kasvu, väestön vaurastuminen ja Pietarin epäsuotuisa ilmasto synnyttivät huvila-asutuksen kaupungin ympäristöön ja etenkin rautatieasemien tuntumaan. Kun sitten rata Viipurin suuntaan valmistui 1870, yhdyskunnan fyysisen rakenteen kannalta oli loogista, että huvila-asutuspaine kohdistui itäisen Merikarjalan alueelle, missä vetovoimatekijänä oli myös maiseman monimuotoisuus. Alue poikkesi kuitenkin muusta Pietaria ympäröivästä alueesta suuriruhtinaskunnan rajan vuoksi. Pietarilainen huvila-asutus ei siksi olisi levinnyt sinne yhtä nopeasti, ellei ulko-

maalaisten oikeutta hankkia kiinteää omaisuutta Suomesta olisi helpotettu ja ellei Suomen senaatti olisi käyttänyt huvilapalstojen myyntiä lahjoitusmaiden hankinnan rahoituksessa. Alueen pietarilaisen huvila-asutuksen kasvun syynä eivät siis alkuaan olleet venäläistämisyhtymykset, vaikka Venäjän hallinto käytti myöhemmin asiaa yhtenä venäläistämissuunnitelmien perusteluna.

Kaupankäynti Pietariin oli nopeuttanut Merikarjalan itäisen alueen rahoitukseen siirtymistä. Tämä herätti siihen saakka lähes omavaraistaloudessa eläneen talonpoikaisväestön piirissä kokemuksia köyhyydestä, ja siihen ryhdyttiin hakemaan lievitystä myymällä maata. Vuonna 1907 Uudellakirkolla tehtiin selvitys maiden myynnin syistä. Sen mukaan 24 prosentissa kaupoista syyksi ilmoitettiin velkaantuminen ja runsaassa 30 prosentissa köyhyys yhdessä huonojen viljelysten kanssa.¹⁷⁷

Venäjän laivaston pääosan tuhoutuminen Japanin sodassa 1905 pakotti Venäjän panostamaan Pietarin maapuolustukseen. Tämä nosti Viipurin läänin itärannikon strategisen merkityksen uudelle tasolle ja herätti aiempaa voimakkaamman halun liittää alue tiiviimmin Pietarin yhteyteen. Pietarilaisten runsas huvila-asutus alueella näytti edistävän myös tätä strategista tavoitetta. Samalla olisi voitu saattaa entistä tiukemmin Venäjän valtiollisen kontrollin piiriin sellaisia epäluotettaviksi ajateltuja paikallisia suomalaisia, joiden turvallisuuspoliittisesta vaarallisuudesta Venäjän vanhoilliset kantoivat huolta. Näiden suojeluksessa Merikarjalan itäosan huviloissa oleskeli vallankumouksellisia venäläisiä, joista jotkut tekivät alueelta attentaatteja Pietariin.

Alueen kehittymisen kannalta Pietarin kysyntä ja tarjonta oli ohjannut sitä, mitä Merikarjalan itäosassa kannatti tuottaa, kuten sianlihaa ja maitotaloustuotteita. Koska Pietariin tuotiin muualta Venäjältä edullista viljaa, jota alueen kauppamiehetkin toivat Suomeen, ei alueella kannattanut viljellä sitä vientiin. Maanviljelyksen kehittämiseen pyrkivässä Suomessa jotkut tahot pitivät tällaista taloudellista toimintaa kielteisenä. Karjalan kannaksen komitea suhtautui myös hyvin kriittisesti maanmyyntiin ulkomaalaisille.¹⁷⁸ Tämä herättää kysymyksen, millainen itäisen Merikarjalan kehitys olisi ollut, jos sen asukkaat eivät olisi hyödyntäneet mahdollisuutta käydä kauppaa Pietariin ja myydä maita pietarilaista huvila-asutusta varten. Alue olisi siinä tapauksessa todennäköisesti ollut Suomen näkökulmasta tavanomaista syrjäseutua, jonka väestökehitys olisi ollut taantuvaa ja palvelut ja kauppa jääneet kehittymättä. Koska alueen strateginen merkitys Pietarin puolustukselle oli tärkeä, olisi keisarikunnan näkökulmasta ollut perusteltua kehittää aluetta Venäjän turvallisuuden tueksi, mikä olisi merkinnyt alueen venäläistämiseen ja Venäjään liittämiseen tähtäviä toimenpiteitä. Mikäli alue olisi ollut harvaan asuttua syrjäseutua, pyrkimykset sen liittämiseksi pietarilaiseen kuvernementtihallintoon tuskin

olisivat herättäneet niin suurta kotimaista ja kansainvälistä huomiota kuin asia syksyllä 1911 sai. Tuolloin Uudenkirkon ja Kivennavan kuntien asukkaat vastustivat lähes yksissä tuumin kuntiensa liittämistä Venäjään. Voimakkaalle reaktiolle oli luonut pohjaa huvilakauden monipuolinen kansansivistystyö ja kulttuuritoiminta.

Etenkin vuosisadan vaihteen tienoilla moni seudun ylempiin sosiaaliluokkiin kuuluva asukas kantoi huolta venäläistämistoimista. Sen sijaan ne, joiden toimentulo oli riippuvaista huvila-asutuksesta ja Pietarin kaupasta, joutuivat kohtaamaan tilanteen poliittisia virtauksia monitahoisemmin. He vastustivat alueen liittämistä Pietarin kuvernementtiin, mutta sen ohella heidän oli punnittava myös taloudellisten seikkojen vaikutusta jokapäiväiseen elämäänsä. Heidän kannaltaan oleellisia olivat myös heidän omat kokemuksensa kanssakäymisestä pietarilaisten ja muiden huvila-asukkaiden kanssa.

Kannakselaisille pietarilainen huvila-asutus ja muut Pietari-yhteydet tarjosivat mahdollisuuden kohdata ja oppia tuntemaan erikielisiä, eri kansallisuutta ja eri yhteiskuntaluokkaa edustavia, eri uskontoja tunnustavia ja erilaisesta kulttuuriympäristöstä tulevia ihmisiä. On kuitenkin muistettava, että mitä kauempana asemien ympäristöstä ja muista huvilakeskittymistä oltiin, sen vähäisempiä olivat päivittäiset kontaktit paikallisen väestön ja huvila-asukkaiden välillä.

Viitteet

- 1 Hämäläinen 1974; Engman 2004; Karste-Liikkanen 1968; Karjalan kannaksen komitea 1919.
- 2 Travina & Levoško 2016; Strandman-Suontausta 1987.
- 3 Katajala 2013, 27.
- 4 Guro 1999; Mandelstam 1972; Kuprin 1958 [1908].
- 5 Haastatelluista Eeti Nieminen oli syntynyt Kivennavan Jalkalassa, missä oli useita sekä vuokrattavia että pietarilaisten omistamia huviloita. Hänen isovanhempansa olivat toimineet teollisuusmies Keyserin huvilan vorniekkoina ja onnistuneet vallankumouksen puhjettua ostamaan huvilan häneltä. Neuvostoaikana Keyserin huvilan naapurustossa olleeseen Parviaisen taloon perustettiin Lenin-museo. Maire Rasimus oli syntynyt Uudenkirkon Vihmalassa. Hänen isänsä suku oli käynyt Pietariin kauppaa 1700-luvulta ja hänen äitinsä sukua eli Sortavalan kylän katolisen koulun ja luostarin lähialueella. Alli ja Salme Anttalainen olivat syntyneet Uudenkirkon Anttanalassa. Heidän sukulaisiaan oli työskennellyt lähistön venäläishuviloissa. Uudenkirkon Halilan parantolan alueella asunut Leo Tuominen on kirjannut muistojaan 1930-luvulta, jolloin kylässä asui useita venäläisemigrantteja. Elina Falk oli kotoisin Uudenkirkon Metsäkylästä. Alueella oli runsaasti pietarilaisten huviloita. Hän oli sisaruksineen noin vuoden ruhtinas Seremetjeffin huvilassa ruhtinaan naisystävän hoidokkina. Jukka Marttisen suku muutti 1908 Pietarista Terijoelle ja osti talon, jonka viereen rakennettiin Terijoen suomalainen yhteiskoulu. Yhteyteni suomalaisiin haastateltuihin ovat syntyneet vuosikymmenten kuluessa useiden karjalaistaustaisten yhteistyöverkostojen kautta.
- 6 Hämäläinen 1974, 115–121.
- 7 Kaukiainen 2013a, 198–218; 2013b, 223–239, 241–245; Kaukiainen 2014d, 17–42, 44–60.
- 8 Suutari 2013, 442–443; Knuutila ja Suutari 2013, 9 ja 12.
- 9 Jelena Travina on pietarilainen filosofian tohtori ja tutkijaryhmän koordinaattori, toiminut opettajana Pietarin korkeakouluissa. Svetlana Levoško on filosofian tohtori (arkkitehtuuri), apulaisprofessori ja Livatšovin säätiön tieteellisen neuvoston jäsen.
- 10 Aleksandr Bravo on kotiseutututkija, valokuvataiteilija ja IT-asiantuntija, joka ylläpitää sivuja alueen vanhoista huviloista https://terijoki.spb.ru/old_dachi/, viitattu 24.11.2020.
- 11 Valtion taideteollisuusakatemiasta valmistunut Jevgeni Balašov on viettänyt lapsuutensa ja nuoruutensa Karjalankannaksella. Hän on vapaa tutkija ja paikallishistorioitsija, joka on julkaissut sarjan aluetta käsitteleviä kirjoja. Kotiseutututkija Nina Grigoreva on julkaissut alueen historiaa käsitteleviä kirjoja ja artikkeleja. Lisäksi mm. kotiseutututkija ja kirjailija Boris Šuiski on julkaissut Uttakirkkoa, Rautua ja Metsäpirttiä käsitteleviä kirjoja. Yhteyteni venäläisiin tutkijoihin ovat syntyneet pääosin aluetta käsitelleissä seminaareissa sekä Aalto-yliopiston tutkijoiden ja opettajien kautta.
- 12 Ranta 1987, 18 ja 419.
- 13 Ranta 1987, 23.
- 14 Karste-Liikkanen 1968, 12–13.
- 15 Sirkiä 1955, 57; Karste-Liikkanen 1968, 13.
- 16 Karste-Liikkanen 1968, 13.
- 17 Paaskoski 2013a, 125–128.
- 18 Knapas & Paaskoski 2013, 13. Koskivirta 2014a, 66.
- 19 Paaskoski 1997, 172–185, 277, 280 ja 281.
- 20 Paaskoski 1997, 264–272; Kaukiainen 2014d, 13–16 ja 25–28; Koskivirta 2014a, 80–86.
- 21 Paaskoski 2013b, 312; Hämäläinen 1974, 16–17; Kaukiainen 2014a, 188–189; Paaskoski 1997, 284–285 ja 290

- 22** Kähönen 1982, 9; Norjalaissyntyinen amiraali Cornelius Cruys (1655–1727) sai 1720 mm. Kuolemajärveltä ja Uudeltakirkolta lahjoitusmaina joukon tiloja, jotka palautuivat hänen leskensä kuoltua (k. 1741) kruunulle, joka lahjoitti niiden verotulot Siestarjoen asetehtaalle. Ko. tilat palautuivat takaisin kruunulle 1772. Kivennavan kohdalla lahjoitusmaajakso on monivaiheiseksi ja pidempi; Paaskoski 1997,284.
- 23** Paaskoski 2013a, 121–122.
- 24** Karste-Liikkanen 1968, 17.
- 25** Karste-Liikkanen 1968, 119; Engman 2004, 67–70.
- 26** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000. Karste-Liikkanen 1968, 36. Uusikirkkolaiset Kalle (s. 1892) ja Anna Hietanen aloittivat marraskuussa 1915 teehuoneen pitämisen Kronstadtissa, missä Kalle toimi sen ohessa vossikka-ajurina.
- 27** Sirkiä 1955, 127.
- 28** Sirkiä 1955, 127–128.
- 29** Kähönen 1982, 15; Engman 2004, 180.
- 30** Koskivirta 2014b, 394–395.
- 31** Sirkiä 1955, 73; Hämäläinen 1974, 28.
- 32** Engman 2004, 50.
- 33** Westwood 1964, 24–25, 29, 31, 33, 302.
- 34** Hämäläinen 1974, 47–48, 63–64, 66, 115–116; Karste-Liikkanen 1968, 42–46; Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 35** Kojo et al. 1957, 484.
- 36** Hämäläinen-Forslund 1999, 117.
- 37** Karjalan kannaksen komitea 1919, 19.
- 38** *Juhlaopas 1910*; Mikko Uotinen Kuvia ja kuvailuja s. 5.
- 39** Hämäläinen 1974, 74–75.
- 40** Kähönen 1982, 22; Paju & Kalliomäki 2015, 14–15; von Haartman-Mees 1972, 12 ja 18.
- 41** Sirkiä 1955, 76.
- 42** Karjalan kannaksen komitea 1919, 21; Hämäläinen 1974, 47; Kähönen 1982, 20.
- 43** Karjalan kannaksen komitea 1919, 30–31.
- 44** Karjalan kannaksen komitea 1919, 43.
- 45** Karjalan kannaksen komitea 1919, 42.
- 46** Karste-Liikkanen 1968, 157, 169.
- 47** Paloposki 1936, 31, 75; Kähönen 1982, 25–26.
- 48** Sirkiä 1955, 89; *Juhlaopas 1910*, 62–63; Terijoki 6.3.1908.
- 49** Karste-Liikkanen 1968 141, 143.
- 50** Sirkiä 1955, 67.
- 51** Karste-Liikkanen 1968, 104, 108; Kähönen 1982, 34.
- 52** Sirkiä 1955, 68–69.
- 53** Karste-Liikkanen 1968, 72–79.
- 54** Toiviainen 2001, 1; Jukka Marttisen haastattelu 2019; Redaktсионnaja kollegija žurnala "Relikvija" 2010, 175.
- 55** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 56** Toiviainen 2001, 1.
- 57** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 58** Kähönen 1982, 28; Elina Falkin haastattelu 2002/2003.
- 59** Kähönen 1982, 23.
- 60** Paloposki 1936, 75–78; Kojo et al. 1957, 487.
- 61** Hämäläinen 1974, 122; Valkonen 1995, 39–40; Grigoreva 2013, 44–45.
- 62** Hämäläinen-Forslund 1999, 117; Guro 1999, 210.
- 63** Pohjola 1953, 206; Paulaharju 2001, 13–14.
- 64** Pohjola 1953, 196, 204.
- 65** Vuorela 1993, 127.
- 66** Jukka Marttisen haastattelu 2019.
- 67** Elina Falkin haastattelu 2002/2003.
- 68** Vuorela 1993, 86.
- 69** Guro 1999, 264; Kortelainen 2015, 131.
- 70** Kähönen 1982, 103.
- 71** *Juhlaopas 1910*.
- 72** Koskivirta 2014c, 418.
- 73** Holmberg et al. 2020, 96, 234, 237. Sekä Ina (s. Behrsen) että Tito Colliander olivat molemmat jo lapsuudessaan oleskelleet Terijoella.
- 74** Valkonen 1995, 41–42.
- 75** Valkonen 1995, 38–39.
- 76** Grigoreva 2013, 45.
- 77** Grigoreva 2013,84.
- 78** Grigoreva 2013, 61; Jäkärä-Lättilän esitelmä 2014.
- 79** Sirkiä 1955, 86; Grigoreva 2013, 114.
- 80** von Haartman-Mees 1972, 8.
- 81** Valkonen 1995, 42.
- 82** Valkonen 1995, 39.

- 83** Redaktionsnaja kolegija žurnala "Relikvija" 2010, 173, 180.
- 84** Grigoreva 2013, 106.
- 85** Riikonen 2014, 37.
- 86** Paavolainen 1946, 3–20.
- 87** Riikonen 2014, 30.
- 88** Riikonen 2014, 498.
- 89** Pimiä 1980, 30–31, 47–50, 51–52, 61–69.
- 90** Riikonen 2014, 55–56.
- 91** Seppänen 2018, 10.
- 92** Seppänen 2018, 7.
- 93** Ensimmäinen painos *Iloisten ukkojen kylästä* julkaistiin 1927. *Markku ja hänen sukunsa* (1939) julkaistiin aluksi trilogiana *Myrsky ja aurinko* (1931), *Ilohuoneet* (1932) ja *Voittoon* (1935).
- 94** Heikkilä 2004, 14–42.
- 95** Koulun nimi on vaihtunut useita kertoja. Vuosina 1907–1957 sen nimi on ollut Terijoen suomalainen yhteiskoulu, Terijoen keskikoulu ja Terijoen keskikoulun jatkoluokat, Terijoen yhteislyseo ja Kannaksen yhteislyseo. Olen käyttänyt tässä artikkelissa nimeä Terijoen yhteiskoulu tai Terijoen suomalainen yhteiskoulu.
- 96** Kähönen 1968, 265, 523–524, 593–594.
- 97** Hämäläinen 1974, 114.
- 98** Hämäläinen-Forslund 1999, 122–123; Uusikirkko, kuvamuistoina 1979, 23.
- 99** Paloposki 1936, 95–96; Hämäläinen 1974, 221–225; Koskivirta 2014a, 97.
- 100** Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 101** Mikkolainen 1992, 6; Tapahtuma-aikaan Uudellakirkolla asui useampia Kirjonen-nimisiä henkilöitä, esimerkiksi Metsäkylässä noin 1,5 kilometrin päässä Villa Marijoesta asui Ville ja Eulalia (s. 1892) Kirjoson perhe; von Haartman-Mees 1972, 58.
- 102** Kojo et al. 1957, 486; nimi kirjassa muodossa Vuitsin hovi.
- 103** Paju & Kalliomäki 2015, 77; Kojo et al. 1957, 484–485, 547.
- 104** Hämäläinen 1974, 70.
- 105** Aleksandr Bravon haastattelu 2018.
- 106** Kähönen 1982, 22.
- 107** Guro 1999, 133.
- 108** Guro 1999, 121.
- 109** Aikamatka Kannakselle -verkkonäyttely. Lappeenrannan museot. 2015.
- 110** Guro 1999, 252 ja 200; Kortelainen 2015, 127–128.
- 111** Mandelstam 1976, 30.
- 112** Mandelstam 1976, 30–31.
- 113** Mandelstam 1976, 33.
- 114** Rönkkö 1990, 115, 118, 131.
- 115** Kuprin 1958 [1908]; Karste-Liikkasen (1968, 47) mukaan Uudenkirkon asema oli 1911 Suomen huomattavimpia maidonvientiasemia.
- 116** Redaktionsnaja kolegija žurnala "Relikvija" 2010, 172–179.
- 117** Otto Auer toimi Suomen Pietarin pääkonsulina vuosina 1926–1930. Suomi ulkomailla -sivustot (<https://finlandabroad.fi/web/rus/paakonsulaatin-historia>, viitattu 10.5.2022). Ennen Venäjän vallankumousta hän oli toiminut Valion edustajana Pietarissa.
- 118** Andrejeva 1977, 135–136, 67–69, 156.
- 119** Hämäläinen 1974, 114, 122.
- 120** Koskivirta 2014c, 417.
- 121** Leino-Kaukiainen ja Partanen, 2014, 507–509.
- 122** *Helsingin Sanomat* 26.8.1911 ja 14.9.1911; Uusi Suometar 13.9.1911. Koskivirta 2019, 162–166; Koskivirta 2014c, 418.
- 123** Koskivirta 2019, 163; Koskivirta 2014c, 417–418.
- 124** Sirkkiä 1955, 103.
- 125** Leino-Kaukiainen & Partanen 2014, 508–509.
- 126** Vuorela 1993, 85–87; Kalliomäki 2016, 26–28. Pyhä Istuin julisti Ursula (Julia Maria) Ledóchowskan pyhäksi 18.5.2003; (<https://www.vatikan.va/archive/aas/documents/2003/maggio%202003.pdf>, viitattu 24.11.2020).
- 127** Kojo et al. 1957, 89–90; nimi kirjassa muodossa Savialov.
- 128** Hämäläinen 1974, 147–149.
- 129** Lähteenmäki 2009, 11, 13–14, 16.
- 130** Sirkkiä 1955, s 441–442; Kojo et al. 1957, 298–300; Salokas 1951, 178.
- 131** Paloposki 1936, 79.
- 132** Sirkkiä 1955, 490; Kähönen 1968, 33, 36.
- 133** Kähönen 1982, 27.

- 134** Koskivirta 2014c, 418.
- 135** *Juhlaopas 1910*, 17 ja 24.
- 136** Elina Falkin haastattelu 2002/3.
- 137** Sirkkiä 1955, 741; von Haartman-Mees 1972, 142, 149.
- 138** Salokas 1951, 274–275.
- 139** Piilonen 1987, 227.
- 140** Jukka Marttisen (haastattelu 2019) perhe asui Terijoen suomalaisen yhteiskoulun vieressä. Itselläni on vastaavanlainen muistikuva Terijoella toimineen opettajani kertomasta.
- 141** Salokas 1951, 276.
- 142** Terijoki 19.9.1908.
- 143** *Juhlaopas 1910*, 6, 8; Kähönen 1982, 169, 177, 180.
- 144** Rajala 2004, 38.
- 145** Rajala 2004, 40.
- 146** Koskivirta 2004a, 96.
- 147** Rajala 2004, 40.
- 148** Rajala 2004, 69.
- 149** Rajala 2004, 54, 65–68.
- 150** Rajala 2004, 73.
- 151** Karste-Liikkanen 1968, 232.
- 152** Rajala 2004, 73.
- 153** Hämäläinen 1974, 210; Rajala 2004, 74.
- 154** Rajala 2004, 274. *Aamulehti* kertoi 10.2.1894, että hevosella Pietarista palaamassa ollutta 16-vuotiasta talollisen poika P. Rasimusta oli ammuttu jäällä Pietarin ulkopuolella. Tekijä oli jättänyt uhrin verissään jäälle ja vienyt rahat, arvoesineet ja hevososen rekineen. Poika oli löydetty jäältä ja toimitettu Pietariin sairaalaan, jonne hänen kerrottiin kuolleen. *Lappeenrannan Uutiset* kertoi 28.2.1894 saaneensa uusia tietoja Paavo Rasimuksen murhasta meren jäällä Kronstadtin lähellä: Uhri ei olekaan kuollut, mutta on kovin heikossa kunnossa. Lisäksi lehti tiesi, että 22-vuotias suomalainen pahantekijä oli otettu kiinni. Hänet oli löydetty eräästä Vasiliostrovin ”rosvoipesästä”, jossa etupäässä oleksii Pietariin tulleita suomalaisia. Hän oli tunnustanut teon.
- 155** Vituhnovskaja-Kauppala 2016, 60.
- 156** Hämäläinen 1974, 90–91; Koskivirta 2019, 152–154, 157–158, 164.
- 157** Vituhnovskaja-Kauppala 2016, 78–81; Paloposki 1936, 33–35.
- 158** Paloposki 1936, 39.
- 159** Koskivirta 2019, 150.
- 160** Numminen 1987, 14; Eeti Niemisen haastattelu 2013.
- 161** Paloposki 1936, 39–40.
- 162** Paloposki 1936, 95–96.
- 163** Paloposki 1936, 97–99, 123; Hämäläinen 1974, 213–214.
- 164** Hämäläinen 1974, 221–225.
- 165** Paju & Kalliomäki 2015, 43–44; von Haartman-Mees 1972, 155.
- 166** Uudenkirkon Metsäkylässä olleen Villa Marijoen maat ostivat uusikirkkolaiset kauppauputarhuri Paavo Anttalainen ja kauppias Antti Uttu. Tilan päärakennus purettiin ja siirrettiin junalla Koivistolle, missä sen hirsistä tehtiin Koiviston yhteiskoulu. Uudenkirkon Vammelsuussa olleen ns. Plaksin huvilan hankki Pietarista muuttanut tekniikko Juho Tillanen. Purkamisen ja pystytyksen hoitivat yleensä ammattilaisista koostuneet porukat.
- 167** Syväoja 2018, 42.
- 168** Kervinen 1988, 2, 44–46.
- 169** Nikunen 2010, 22–26.
- 170** Valkonen 1995, 43.
- 171** Alli ja Salme Anttalaisen ja Maire Rasimuksen haastattelu 2000.
- 172** Montonen 1957, 184.
- 173** Tuominen 2014.
- 174** Karjalan kannaksen komitea 1919, 6.
- 175** Lähteenmäki 2013, 103.
- 176** Alfthan & al. 1911, 4, 7.
- 177** Sirkkiä 1955, 79–80.
- 178** Karjalan kannaksen komitea 1919, 8, 21, 22.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat käsikirjoitukset

Jäkärä-Lättilä, Leena (2014). Kauppias Juho Kakon perhe Uudenkirkon Metsäkylästä. Esitelmä Pääkaupunkiseudun uusikirkkolaiset ry:n tilaisuudessa 11.5.2014 (Ei julkaistu). Kopio esitelmästä kirjoittajan hallussa.

Mikkolainen, Emmi (1992). Rakkauden hauta Vammelsuussa. Todellinen elämäntarina. Moniste. Osia julkaistu teoksessa Ilmari Pimiä (1980) *Jäivät seudut rakkahimmat*. Porvoo: WSOY.

Tuominen, Leo (2014). Muistelmia Halilasta (Ei julkaistu). Käsikirjoitus lesken hallussa.

Haastatteluaineisto

Aleksandr Bravo. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 2018/2019.

Alli ja Salme Anttalainen ja Maire Rasimus haastattelu. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 2000.

Eeti Nieminen. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, 20.9.2013 (Osia julkaistu Käpylä-lehdessä 1.4.2015 ja Kivennapalainen-lehdessä heinäkuussa 2015).

Elina Falk. Haastattelija Tuovi Paju, 2002/3. (Ei julkaistu, osia julkaistu kirjassa Paju, Tuovi & Maijaliisa Kalliomäki, Kolme naista Kannakselta, 2015).

Jukka Marttinen. Haastattelija Maijaliisa Kalliomäki, tammikuu 2019.

Sanomalehdet

Aamulehti 1894

Helsingin Sanomat 1911

Lappeenrannan Uutiset 1894

Terijoki 1908, 1909

Terijoki 1908

Terijoki 1908

Uusi Suometar 1911

Painetut lähteet

Alfthan, Max; J. A. Palmén; Onni Ollila; E. G. Palmén; J. J. Sederholm & K. R. v. Willebrand (toim. 1911). *Atlas öfver Finland 1910*. Helsingfors: Sällskapet för Finlands geografi.

Andrejeva, Vera (1977). *Talo Vammelsuussa*. Helsinki: WSOY.

Guro, Jelena (1999). *Taivaan pikkukamelit. Runoja ja Päiväkirja 1909–1912*, toim. & jälkisanat Pia Koskinen-Launonen. Helsinki: Otava.

von Haartman-Mees, Martha (1972). *Vinddriven*. Tammisaari: Ekenäs Tryckeri.

Juhlaopas. Laulu-, Soitto- ja Urheilujuhlassa Terijoella 23-26 p:nä kesäkuuta 1910 (1910). Viipuri: Östra Finland'in kirjapaino. (<https://www.digicarelca.fi/Haku?DocumentID=6d268507-df7b-44ad-a7ee-8dce4a0252a1>, viitattu 12.4.2022).

Karjalan kannaksen komitea (1919). *Mietintö. Karjalan kannaksen kysymyksiä*. Viipuri.

Kojo, Oiva; Aili Valkolahti; Tyyni Vahte & Kaapo Meripirtti (1957). *Kuolemajärvi historia, muistelmia ja kuvauksia*. Vammala: Kuolemajärvi-säätiö.

- Kuprin, Aleksandr (1958) [1908].** "Nemnožko Finljandii". *Aleksandr Ivanovič Kuprin et al. Sobranije Soščineni v šesti tomah: Tom 6, Proizvedenija 1899–1937*. Moskva: Goslitizdat, 613–623.
- Kähönen, Ester (1951).** "Vanha huvila-asutus". *Terijoki – Kuvia ja kuvauksia entisestä kotipitäjästä*, toim. Ent. Terijoen kunnanhoitokunnan asettama toimikunta. Ibid: Järvenpää.
- Kähönen, Ester (1968).** *Terijoen suomalainen yhteiskoulu, Terijoen keskikoulu ja Terijoen keskikoulun jatkoluokat Terijoen yhteislyseo, Kannaksen yhteislyseo 1907–1957*. Kouvola.
- Kähönen, Ester (1982).** *Entinen Terijoki: kylämuistoja*. Järvenpää: Teri-säätiö.
- Mandelstam, Osip (1972).** *Ajan kohina; Egyptiläinen postimerkki (Šum vremeni 1925 ja Jegipetskaja marka 1928)* Helsinki: Otava.
- Montonen, Paavo (1957).** *Kanneljärvi, kahdeksan kylän pitäjä*. Kanneljärven historiatoimikunta.
- Paavolainen, Olavi (1946).** *Pietari – Leningrad*. Helsinki: SN-Seura.
- Paavolainen, Olavi & Maija Suova (toim. 1940).** *Karjala, muistojen maa*. Karjalan liiton muistojulkaisu I. Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Olavi & Ilmari Pimiä (toim. 1942).** *Rakas entinen Karjala, Karjalan liiton muistojulkaisu II*. Helsinki: WSOY.
- Paloposki, Antti (1936).** *Rajalla on rauhallista*. Helsinki: Otava.
- Pimiä, Ilmari (1980).** *Jäivät seudut rakkahimmat*. Porvoo: WSOY.
- Pohjola, Leo G. (toim. 1953).** *Vaienneet temppelit*. Jyväskylä: Kustannusliike Pohjola ja kumpp. Redaktionnaja kollegija žurnala "Relikvija" (2010) Komarovo – Kellomjaki. Stati i vospominanija, Munitsipalnoje obrazovanije poselok Komarovo kniga izdana pri podderžke fonda "Kellomjaki-Komarovo". Komarovo: Sankt-Peterburg.
- Salokas, Martti (1951).** "Opetustoimi ja Ortodoksinen seurakunta ja venäläiset koulut". *Terijoki – Kuvia ja kuvauksia entisestä kotipitäjästä*, toim. Ent. Terijoen kunnanhoitokunnan asettama toimikunta. Ibid: Järvenpää.
- Seppänen, Unto (1955).** *Iloisten ukkojen kylä*. Helsinki: Otava.
- Seppänen, Unto (1939).** *Markku ja hänen sukunsa*. Helsinki: Otava.
- Sirkiä, Konstantin (1955).** *Uusikirkko, muistelmina ja kuvina*. Uusikirkko-Säätiö.
- Šuiski, Boris (2013).** *Iz Metsjapirtti v Zaporožskoje*. Sankt-Peterburg.
- Šuiski, Boris (2010).** *Uusikirkko – Poljany*. Sankt-Peterburg: ITD "OSTROV". *Uusikirkko, kuvamuistoina (1979)* Salo: Uusikirkko-seura ry.

Internet-lähteet

Aikamatka Kannakselle -verkkonäyttely 2015. Lappeenrannan museot. (<http://www.aikamatkakannakselle.fi?p=henkilot/jelena/tyo>, viitattu 10.9.2019).

Tutkimuskirjallisuus

- Balašov, Jevgeni (1998).** *Karelski perešejek – Zemlja neizvedannaja*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo V. V. Valdina "Novoje Vremja".
- Balašov, Jevgeni (2007).** *Metamorfozy toponimii Karelskogo perešeika*. Sankt-Peterburg: IPK "Niva".
- Bravo, Aleksandr & Jelena Travina (2016).** *Zelenogorsk Terijoki. Datšnaja žizn sto let nazad*. Sankt-Peterburg: Tsentr Sohranenija Kulturnogo Nasledija.
- Engman, Max (2004).** *Pietarinsuomalaiset*. Helsinki: WSOY.
- Grigoreva, Nina (2013).** *Sudby Karelski perekrjostok*. Sankt-Peterburg: Ljubavitš.
- Heikkilä, Ritva (2004).** *Terijoki, Kadotettu paratiisi*. Helsinki: Tammi.

- Holmberg, Annina & Olli Löytty (2020).** *Ina ja Tito – Kohtauksia Collianderien taiteilijaliitosta.* Helsinki: Kirjapaja.
- Hämäläinen, Vilho (1974).** *Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla.* Acta Universitatis Tamperensis Ser. A Vol. 59. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo (1999).** *Elisabetin romaani. Järnefeltin perheen pietarilainen tausta.* Porvoo: WSOY.
- Kalliomäki, Maijaliisa (2016)** "Äiti Ursula". *Karjalan Kunnaat* (2016:3).
- Karste-Liikkanen, Greta (1968).** *Pietari-suuntaus kannakselaaisessa elämänkentässä.* Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Katajalla, Kimmo (2013).** "Konstruoitu Karjala". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKS:n toimituksia 1389. Helsinki: SKS.
- Kaukiainen, Yrjö (2013a).** "Asutus- ja väestökehitys". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen & Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2013b).** "Maalaiskylien elämän aineelliset puitteet". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2013c).** "Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014a).** "Entisen Vanhan Suomen lahjoitusmaat vuoden 1888 kartan mukaan". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014b).** "Kurja vai vauras Karjala – taloudellinen kasvu ja elintason nousu Viipurin läänissä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014c).** "Virkavallasta vuorovaikutukseen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (2014d).** "Viipurin lääni palaa Suomeen - Suomi tulee Viipurin lääniin". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kervinen, Ulla (1988).** *Rakennuskulttuurin ja kulttuurimaiseman tausta ja säilyminen.* Järvenpää: Järvenpään kaupunki.
- Knapas, Rainer & Jyrki Paaskoski (2013).** "Vanha Suomi, Viipurin lääni ja Venäjä". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Knuuttila, Seppo & Pekka Suutari (2013).** "Mikä pitää koossa Karjalaa?". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- Kortelainen, Anna (2015).** *Avojaloin. 20 tositarinaa Karjalan Kannakselta.* Helsinki: Gummerus Kustannus Oy.
- Koskivirta, Anu (2014a).** "Oikeudenhoito ja käräjöintikulttuuri". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Koskivirta, Anu (2014b).** "Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.

- Koskivirta, Anu (2014c).** "Karjala kansallisen herätyksen innoittajana". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Koskivirta, Anu (2019).** "Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehtien kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKS:n toimitteita 21. Helsinki: VSKS.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Jukka Partanen (2014).** "Tiellä venäläiseen Suomeen". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2013).** "Kannaksen karjalaisuus". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- Nikunen, Erja (2010).** "Isoisän vankilamatkaa jäljittämässä". *Uusikirkko Kanneljärvi* -lehti. Uusikirkko-seura ja Kanneljärvi-säätiö.
- Numminen, Jaakko (1987).** "Lenin ja Suomi". *Lenin ja Suomi osa I*. Helsinki: Opetusministeriö, Valtion Painatuskeskus.
- Paaskoski, Jyrki (1997).** *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Helsinki: SHS.
- Paaskoski, Jyrki (2013a).** "Elisabet I:n uudistukset". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Paaskoski, Jyrki (2013b).** "Kartanotalous ja lahjoitusmaatalonpojat". *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Paju, Tuovi & Maijaliisa Kalliomäki (2015).** *Kolme naista Kannakselta*. Teri-säätiö: Järvenpää.
- Paulaharju, Jyri (2001).** *Tykistömme kehto – Perkjärvi*. Helsinki: Suomen kenttätykistön säätiö.
- Piilonen, Juhani (1987).** "Yhteinen vihollinen yhdistää 1908–1917". *Lenin ja Suomi osa I*. Helsinki: Opetusministeriö, Valtion Painatuskeskus.
- Rajala, Juha (2004).** *Kurittajia ja puukkosankareita: väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*. Helsinki: SKS.
- Ranta, Raimo (1987).** *Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*. Hist. Tutk. 141. Helsinki: SHS.
- Riikonen, H. K. (2014).** *Nukuin vasta aamuyöstä: Olavi Paavolainen 1903–1964*. Helsinki: Gummerus.
- Rönkkö, Pekka (1990).** *Isto – Eetu Isto (1865–1905) ja Hyökkäys (1899)*. Oulu: Ars Nordica.
- Seppänen, Esa (2018).** *Kannaksen rautainen ihme: Aikamatka Unto Seppäsen kanssa*. Helsinki: Gummerus.
- Strandman-Suontausta, Pia (1987).** *Karjalan kannas huvila-asutusalueena ja ns. terijokelaishuvila*. Turku: Turun yliopisto.
- Suutari, Pekka (2013).** "Jälkisanat. Rinnakkaiset ja vastakkaiset Karjala-kuvat". *Karjala-kuvaa rakentamassa*, toim. Pekka Suutari. Helsinki: SKS.
- Syväoja, Elina (2018).** *Tuhatilmeiset kannakselaishuvilat – Terijoelta Pohjanmaalle siirretyt rakennukset*. Taidehistorian maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto. JYX-julkaisuarkisto 2018. (<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/60859>, viitattu 25.2.2020).
- Toiviainen, Esko (2001).** *Mitä vanar on vennäiks. Kooste Rajamaan murteen venäläisperäisistä lainasanoista*. Helsinki: omakustanne.
- Travina, Jelena (2014).** *Komarovo i Repino, Kellomjaki i Kuokkala*. *Datšnaja žizn sto let nazad*. Tsentr Sohranenija Kulturnogo Nasledija: Sankt-Peterburg.

- Travina, Jelena & Svetlana Levoško (2016).** *Arhitektory Karelskogo perešeika. Kniga pervaja. Ot Solnetšnogo do Molodežnogo (ot Ollila do Metsjakjulja) 1880–1939.* Biografitšeski spravotšnik. Sankt-Peterburg: Ostrov.
- Valkonen, Olli (1995).** Repin ja Suomi. Ilja Repinin syntymän 150-vuotisnäyttelyn juhlakirja. Punkaharju: Retretti.
- Vituhnovskaja-Kauppala, Marina (2016).** *Terijoen laukausten pitkä kaiku – Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla.* Helsinki: SKS.
- Vuorela, Kalevi (1993).** *Monsignore Adolf Carling, suomalainen pappi ja patriootti.* Helsinki: Studium Catholicum.
- Westwood, J. N. (1964).** *A History of Russian Railways.* London: George Allen and Unwin Ltd.

Johanneksen Kirjolan hovi Nobel-suvun aikana (1894–1944)

Kirjolan tila muodostui noin viisi vuosisataa sitten saarten suojaamaan rantaan. Se sijaitsi Rannan kihlakunnan Johanneksessa kolme peninkulmaa Viipurista etelään. Vaatimattomasta alusta tila komistui vähitellen. Kirjola kuului 1800-luvulla ajoittain Suomen suuriruhtinaskunnan johtaville viranhaltijoille ja liittyi osaksi Viipurin alueen yleistä kartanokulttuurin kehitystä. Tilan erityinen historiallinen arvo perustuu silti sen viimeisimmän omistajatahon, Nobel-suvun puolen vuosisadan mittaiseen hallintakauteen. Näiden vuosikymmenten aikana Kirjolasta muodostui uniikki toiminnallinen kartanomiljöö. Sen kukoistuskauteen liittyy paitsi kiinnostavaa henkilöhistoriaa myös monitahoinen talouden, yhteiskunnan ja poliittisten olosuhteiden murros.

Meri on antanut tilalle tai kartanolle vahvat puitteet kalaisina vesinä, kasvulojen edistäjänä sekä kulkuyhteyksinä Pietariin tai Viipuriin. Meri on kuulunut Kirjolan keskeiseen maisemaan ja sijainti on vaikuttanut ratkaisuun, jonka seurauksena aikanaan kuultiin sanat: ”*De ’ här vill jag ha.*”

Tutkimustavoitteeni on rakentaa Kirjolasta kokonaiskuvaa merkittävän teollisuussuvun suomalaisena kiintopisteenä. Selvitän artikkelissani, missä määrin ja millaisin piirtein Nobel-suvun aika Kirjolassa edusti omaleimaista kartanokulttuuria Viipurin alueella. Arvoin lisäksi Kirjolan merkitystä suvulle kahden sukupolven mittaisena omistusaikana ja pohdin, miten jatkuvuus ja muutokset näkyivät tilan elämässä, kun Venäjän yhteys vaihtui itsenäisen Suomen aikaan.

Tutkimustausta ja aineistolähteet

Viipurin ja sen lähialueiden sekä laajemmin Karjalankannaksen kartanokulttuurin kehityksessä on kuvastunut alueen vaurastuminen. Itäinen Suomi kanavoitettiin Viipurin kautta maailmalle, ja Pietarin läheisyys antoi lisää mahdollisuuksia ostovoimallaan. Metropolista siirtyi myös omistajuutta suomalaisalueelle. Jälkimmäinen tekijä korostui Terijoen seudulla, jossa huvilarakentamisen määrä ja muodot sekä omaleimainen seurapiiri loivat erityisen pietarilaishenkisen paikalliskulttuurin. Viipurin alueen vallasväen historiaa,

kartanokulttuurin piirteitä, rakennuskulttuuria ja vaurauden vaikutuksia ovat tutkineet lukuisat asiantuntijat. Seuraavassa on esimerkkejä tällaisista tutkimuksista ja niiden erikoiskohteista.

Ulla Ijäksen väitöstutkimus selvitti monipuolista ja laajenevaa kauppahuonetta johtaneen Marie Hackmanin persoonaa kuluttajana eli hänen kytköksiään 1800-luvun alkupuolen eurooppalaisiin virtauksiin. Tutkimuksessa nousi vahvasti esiin myös hänen omistamansa Herttualan kartano puutarhoineen – silmäterä ja vaalimisen kohde.¹ Anna-Lisa Ambert laati taidehistorian väitöstutkimuksen Suur-Merijoen kartanosta, jonka uuden ja näyttävän päärakennuksen suunnitteli Hvitträskistä tunnettu arkkitehtikolmikko Gesellius, Lindgren ja Saarinen. Tutkimuksen keskeinen osuus kohdistuu tähän merkittävään jugendlinnamaiseen rakennuskokonaisuuteen ja omistajasuku, Pietarista muuttaneet Neuschellerit, jää vähemmälle sijalle. Teos tarjoaa kuitenkin lisätietoa Viipurin alueen vauraasta kansainvälisyydestä.² Hans Andersin kokosi yhdessä Jan Simbergin kanssa Säkkijärvellä sijainneen Niemenlautan kartanon vaiheista teoksen, joka avaa kartanoelämää sekä puitteiden että henkilöhistorioiden kautta. Kartano tuli tunnetuksi taiteilija Hugo Simbergin innoittajana – hänellä oli sinne sukuyhteys. Myös Niemenlauttaan liittyy pietarilaista omistustaustaa yhden sukuhaaran osalta.³ Listalle on luonnollisesti lisättävä Rainer Knapaksen Monrepos-tutkimukset: teoksia, artikkeleita ja esitelmiä kansainvälisestä kulttuurikartanosta kirjastoineen.⁴ Emeritusprofessori H. K. Riikonen on tehnyt kulttuurihistoriallisesti latautuneen kokonaiskuvan Zilliacus-suvun kiintopisteestä Hapenensaaresta. Tutkimus kattaa kolmen sukupolven jatkumon. Painopisteenä on kirjallisten piirien ja kuvataiteilijoiden kavalkadi vieraina ja ystävinä, luovuuden lähteillä irti arjesta. Suvun omaan kansainvälisyyteen ja vieraskirjaan viitaten Hapenensaari oli 'paikka maailmassa'. Samalla huomionarvoista on kokemustieto siitä, että kulttuurisesta verkostoitumisestaan huolimatta Hapenensaaren asukkaiden yhteydenpito alueen muiden kartanoiden kanssa jäi vähäiseksi.⁵

Kannaksen kartanoista on julkaistu myös koosteita laajemmin tai suppeammin aluerajauksin. Valtakunnallisen kartanoita käsittelevän teossarjan *Herrgårdar i Finland* kolmannessa osassa Karjalasta on esitelty vain muutama kohde: Monrepos sekä Viipurin tuntumassa sijainneet Juho Lallukasta tunnettu Liimatta ja Krohn-sukuun liittynyt Kiiskilä.⁶ Knapaksen yhteiskuvaukseen pääsevät esimerkiksi Kuusaan hovi eli Alexandra Kollontain lapsuudenajan kesäkoti Muolaassa, Zilliacuksen suvun kartano Viipurinlahden Hapenensaaresta sekä Simbergien ja Andersinien Niemenlautta Säkkijärvellä.⁷ Otto-Iivari Meurman julkaisi eläkevuosinaan koosteen kaikkiaan noin 60 kartanosta, jotka hän on määrittänyt ruotsalaisjohtoisesti termillä herraskartano. Ne sijaitivat

Viipurissa, sen maalaiskunnassa tai pitäjissä, jotka olivat aikaisemmin olleet seurakunnallisesti yhteistä aluetta.⁸ Kartano-termi ei rajaudu näissä käsitteilyissä vain aatelin jossain vaiheessa omistamiin tiloihin, vaan sen määrittäminen saivat yhtä lailla muut suurtilat tai yrittäjäsukujen huomattavat maaseututilat. Koosteet avartavat näkemään kartanokulttuurin todellisen mittakaavan, vaikka yleinen huomio on pääosin kiinnittynyt muutamiin eri syistä merkittäviin kohteisiin. Professori Charlotta Wolff on käyttänyt termiä *kartanovyöhyke* kuvatesaan Viipurin sekä lähialueen elämää ja todennut kartanot seuraelämän ja kulttuuriharrastusten keskuksiksi.⁹ Viimeistään sotien seurauksena Kannaksen kartanoelämä pysähtyi ja vaihtui tuhovoimien temmellykseen. Kiinteistöt eivät harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta pelastuneet jälkipolville katsottaviksi, joten Knapaksen sanoin ”kartanoiden muistot elävät valokuvissa, perhemuotokuvissa ja Suomeen pelastetuissa reliikeissä ja fragmenteissa, huonekaluissa ja hopealusikoissa”¹⁰.

Kirjolasta ei ole tehty laajaa tutkimusta yllä mainittujen kartanoesimerkkien tapaan. Siitä on julkaistu yleistietoa ja fragmenttitietoja, joiden pohjalta on muun muassa rakennettavissa peruskuva tilan vaiheista. Kirjola lienee saanut nimensä aluetta jo 1400-luvulla asuttaneelta Kirjososen suvulta.¹¹ Kun valtakunnan laajennukseen tarvittiin 1600-luvun alussa lisää sotilaallista voimaa, Kirjolasta tehtiin ratsutila eli se varusti ratsumiehen hevosineen. Asema toi sille verovapauden, mutta vuosisadan lopussa Kirjola oli jo köyhtynyt ja palannut tavalliseksi tilaksi. Omistus siirtyi 1600- ja 1700-luvulla melko usein, ja haltijat vaihtelivat talonpojista virkamiehiin ja sotilastaustaisiin.¹²

Kun Vanhan Suomen alue liitettiin vuonna 1812 Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan, alkoi Kirjolassakin uudenlainen vaihe. Tilasta tuli Viipurin alueen nousevien odotusten myötä houkutteleva sijoituskohte. Sen johdosta Kirjolan omistajana tai osaomistajana esiintyi 1820-luvulla myös ”Hänen Hirmuisuutensa” senaattori Lars Gabriel von Haartman (1789–1859). Tilan osti jo samalla vuosikymmenellä tukkukauppias Anton Alfthan (1792–1854), joka perusti sinne kynttilätehtaan monipuolisen yritystoiminnan osana. Myöhemmin yritys siirtyi Viipuriin. Talvisodan myötä Riihimäelle siirtynyt yhtiö tunnetaan edelleen Havin tehtaina. Alfthanin aikana Kirjolasta muodostui hovi siinä mielessä kuin kartanoita karjalaiseen tapaan kutsuttiin hoveiksi. Hänen suvultaan tila siirtyi 1860-luvulla Suomen kenraalikuvernöörille Platon Rokasovskille, joka asui Kirjolassa osan hallintoajastaan (1861–1866).¹³ Seuraavina vuosikymmeninä hovin omistus vaihtui moneen kertaan, ja tila alkoi rapistua. Se oli 1890-luvulle tullessa monelta osin huonokuntoinen – metsät tyhjiksi hakattuja ja viljelysmaat heikosti hoidettuja. Tässä vaiheessa tila tuli myyntiin ja herätti Nobel-suvun kiinnostuksen.¹⁴

Olen viime vuosien aikana saanut käyttööni useita merkittäviä Kirjola-tietoa tarkentavia lähdeaineistoja. Esimerkiksi Aalto-yliopiston arkistoista on avautunut katsottavaksi vanhoja rakennussuunnitelmia, jotka antavat lisätietoa Nobel-omistuksen ensivaiheista. Marjatta Haltia Johannes-Seurasta on ansiokkaasti tuonut esiin seuran arkistotietoa sekä seulonut verkkoon avautuneista lehtiarkistoista runsaasti Kirjolaa koskevaa uutisaineistoa. Nobel-suku on esitellyt Ruotsiin siirtynyttä Kirjolan esineistöä ja taidetta näyttelyn muodossa.

Kaikkein yllättävin lisä on kirjastosta löytynyt Kirjolan aikaishistoria, joka tekijän kuoleman johdosta on julkaistu yksittäiskappaleina postuumisti vasta 1980-luvulla, ja on luokiteltu silloin virheellisesti varsinaissuomalaiseksi aineistoksi. Historiankirjoituksesta oli sovittu kirjailija Oscar Behmin (1866–1933) kanssa 1930-luvun alussa, jolloin suvun neljäs vuosikymmen Kirjolassa oli täyttymässä. Tiedot ja muistikuvat olivat vielä koottavissa koko omistusajalta. Behm oli saanut työn lähes valmiiksi, mutta menehtyi vuonna 1933. Käsikirjoitus jäi suvun haltuun, sitä täydennettiin vuoden 1934 tiedoilla ja nuoremman polven J[ohan] Ahlqvistin toimesta aineisto on vuonna 1987 julkaistu 80-sivuisena monisteena. Tuloksena on mitä mielenkiintoisin perheen ja suvun muistitiedoista sekä tilan työtiedoista valittu kooste elämästä Kirjolassa vuosina 1894–1934. Behm on käsitellyt taustaksi myös tilan varhaisempaa tietoa.¹⁵

Käytettävissä oleva perustieto ja haltuun saatu uusin aineisto antavat mahdollisuuden tarkastella Kirjolan Nobel-vuosia aikaisempaa tarkemmalla tasolla. Tutkimukseni tarkoitus ei ole tehdä laajaa vertailevaa analyysiä Karjalankannaksen kartanokulttuurin erilaisista piirteistä, vaan tavoitteena on sijoittaa Kirjola omaleimaiseksi osaksi Viipuria ympäröivän kartanovyöhykkeen karttaan.

”De´ här vill jag ha” – Kirjolan osto ja nosto vuosina 1894–1904

Pietarissa pääkonttoriaan pitänyt suuryritys Branobel pyöritti Venäjän suurinta konepajaa sekä Bakun alueella mittavaa öljyntuotantoa. Yritys hoiti käytännössä öljytuotteiden jakelua koko laajassa Venäjän valtakunnassa ja osallistui siihen monissa Euroopan maissa. Vahva kasvu johti Branobelin yli 50 000 työntekijän yritykseksi, jonka hallussa oli muun muassa kaksi kolmasosaa Venäjän öljynkulutuksesta.¹⁶ Yrityksen johdossa ja pääomistajana oli ensi vaiheessa toiminut Ludvig Nobel (1831–1888), jonka veljet Robert ja Alfred olivat mukana pienemmin osuuksin. Ludvigin menehdyttyä yrityksen johdossa jatkoi hänen vanhin poikansa Emanuel. Omistus pysyi perheen ja suvun käsissä.¹⁷

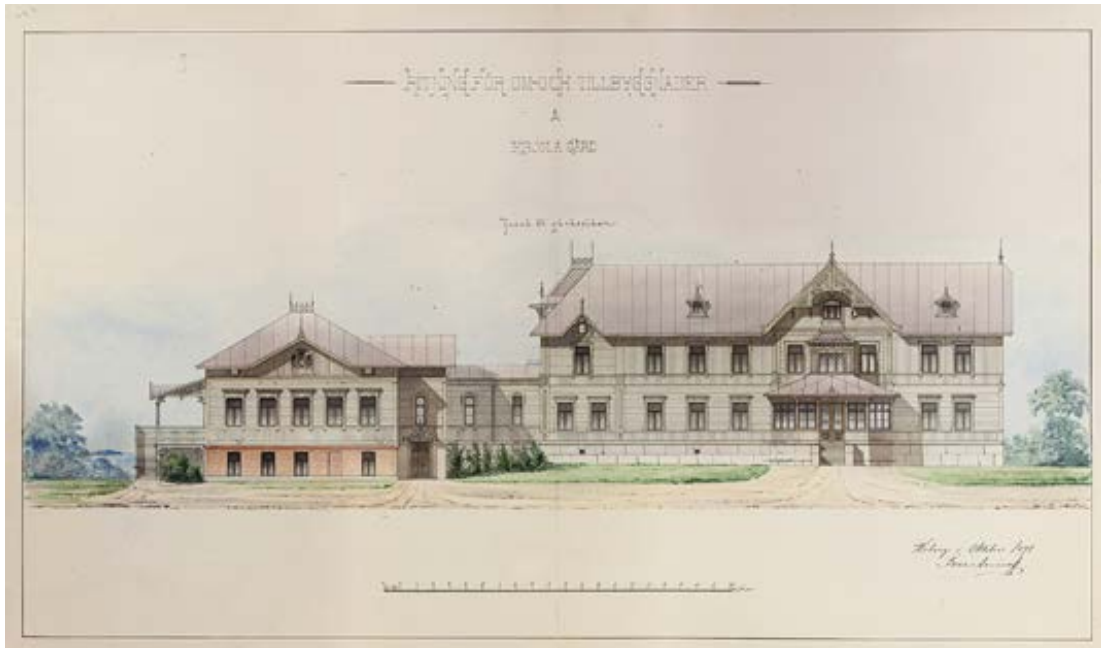
Ludvigilla oli kolme lasta ensimmäisestä avioliitostaan ja uudesta liitosta Edla Collinin (1848–1921) kanssa seitsemän lasta. Vanhimmat heistä olivat

Ludvigin menehtyessä jo aikuisiässä, mutta nuorempi sarja pääosin kymmenen ikävuoden kahden puolen. Perhe oli tottunut viettämään kesänsä autonomisen Suomen puolella vaihtuvissa kohteissa lähinnä Saimaan kanavan tuntumassa. Leskenä Edla Nobel jatkoi samaa käytäntöä. Perheen kesäinen muuttokuorma oli suuri. Siinä oli perheenjäsenten lisäksi palvelusväkeä, kanarialintuja, kyyhkysiä, kanoja, kaneja, vaunuja hevosineen, harrastusvälineitä ynnä muuta. Siksi halu asettua pysyvämmiin aloilleen oli luonnollinen. Toive realisoitui lopulta kesällä 1894, kun Edla Nobel matkusti silloisesta kesäpaikastaan katsomaan myyntiin tullutta Kirjolan hovia. Sijainti ja luonnonkauneus ratkaisivat ostopäätöksen. Edla Nobel totesi varsin välittömästi: ”*De ’ här vill jag ha!*”¹⁸

Kirjolan osto kirjattiin päivämäärälle 13.8.1894. Asiat etenivät nopeasti. John Andersson palkattiin Ruotsista puutarhuriksi jo 25. elokuuta, ja A. G. Winqvist kutsuttiin kotitaltaan Tuusulasta Kirjolan isännöitsijäksi. Molemmat olivat nuoria, osaavia ja innokkaita tarttumaan toimiin.¹⁹ Edla Nobel osti parin vuoden kuluttua kantatilaan rajoittuvan Lahden hovin sekä seuraavalla vuosikymmenellä Kirjolasta aikanaan lohkotun Lill-Kirjolan kiinteistön. Yhtenäisen tilakokonaisuuden pinta-ala nousi 1 000 hehtaariin, josta 800 hehtaaria oli metsää, 120 hehtaaria viljelysmaata, 70 hehtaaria suota ja loput vähäiset osat joutomaita.²⁰

Edla Nobel ei tavoitellut Kirjolasta vain kesänviettopaikkaa, vaan halusi rakentaa siitä toimivan ja tuottavan maatilan. Isännöitsijä Winqvist hoiti yksin koko tilan taloutta ja otti vastuulleen myös maatalouden kehittämisen. Winqvist oli tehtävässään alkuvuodet 1894–1895 sekä vuodet 1899–1910. Näissä vaiheissa saatiin paljon uutta aikaan, koska myös Edla Nobel oli motivoitunut kehittämään tilaa, ja yhteistyö toimi. Tilalle hankittiin ensin nautakarjaa, sikoja, lampaita, hevosia ja siipikarjaa. Tämä puolestaan edellytti vahvaa panostusta rakentamiseen. Peltoviljelyä alettiin kehittää vasta vuodesta 1900, jolloin ojitettiin, salaojitettiin sekä siirrettiin humuspitoista maata yksille alueille ja hiekkaperäistä toisille. Keinolannoitusta lisättiin voimakkaasti; käytettiin Norjan salpietaria, kalkkisalpietaria, tuomaskuonaa, kalisuolaa sekä luujauhoa. Kymmenkunta uutta latoa tarvittiin eri alueille, samoin valmistui uusi puimala höyrykone voimanlähteenään. Tilan metsät olivat pääosin puhtaaksi hakattuina. Niille käynnistettiin laaja metsänistutus vuonna 1899.²¹

Kirjolan päärakennuksen vaiheista ajanjaksolla 1870–1903 on kirjoitettu kirjavasti, puutteellisesti tai selvästi virheellisin tulkinnoin. Yleinen virhekäsitys on ollut, että päärakennus oli Nobel-suvun haltuun tullessa vanha ja suoraa perua jo Anton Alfthanin ajoilta ennen 1800-luvun puoliväliä. Tällaisen rakennuksen piirroskuva on säilynyt ja antanut aiheen tulkintaan. Tosiasiassa tämä hovin vanha päärakennus oli tuhoutunut tulipalossa jo pari vuosikymmentä ennen Nobel-aikaa.²² Tila oli pitkään muiden asuintilojen varassa. Sahalinin eläk-

Kirjolan päärakennuksen korjaus- ja laajennussuunnitelma 1894 mantereen puolelta.

keelle jäänyt kuvernööri, johannekselaistaustainen kenraali Andreas Hintze (1827–1898) osti Kirjolan vuonna 1886 ja rakennutti entisen päärakennuksen paikalle uuden. Kuvernööri muutti tilalle lyhyeksi aikaa vasta rakentamisvaiheen jälkeen. Edla Nobelilta tuo päärakennus sai arviokseen ”*illa medfaren och ful*”. Viipurin lääninarkkitehti Ivar Aminoff (1843–1926) sai heti tehtäväkseen suunnitella päärakennuksen uudistamisen ja laajennuksen. Rakennukseen lisättiin keittiösiipi ja katettu yhteys vanhan ja uuden osan välille. Alle kymmenvuotiaaseen päärakennukseen tehtiin myös monia muita muutoksia. Suunnitelmat olivat valmiit jo syksyllä 1894, ja rakennustyö valmistui kesään 1895 mennessä. Seuraavana vaiheena oli kalustaminen, johon hankittiin ratkaisuja alan parhailta yrityksiltä. Kalusteiden päämateriaalina oli hiottu saarni ja mallit niihin toimitti maailmanluokan yritys Maples (Maple & Co) Lontoosta. Ruokasali sisustettiin arvostetun pietarilaisen hoviarkkitehti Robert Meltzerin suunnitelmin vaalealla tammella. Arkihuoneen sisustus tehtiin ruotsalaisen tyyliin, jonka toteutti tukholmalainen osaaja Handarbetets Vänner.²³

Hintzen ajan päärakennus osoittautui pian ensiarvioita huonommaksi joko materiaaliltaan tai tekotavaltaan – ehkä vikaa oli molemmissa. Korjattukin päärakennus oli pettymys, sillä jo syksyllä 1896 todettiin lahovikoja ja vuosien mittaan ongelmat pahenivat. Lopulta uuden vuosisadan alussa Edla Nobel

Stora villan todennäköisesti vuonna 1912.

päätti purkaa koko rakennuksen ja teettää uuden kestävämmiin materiaaleihin. Väliaikaiseksi kesäasumisen keskuksiksi korjattiin sitä ennen pihapiirin toiseksi suurin rakennus Stora villan.²⁴

Uudisrakentamisessa luotettiin suomalaisen suunnittelutaitoon. Tehtävään kutsuttiin maan johtava rakennusarkkitehti, Helsingin Polyteknillisen Instituutin professori Gustaf Nyström (1856–1917)²⁵. Hänen suunnittelutyötään olivat muun muassa Turun taidemuseo, Helsingissä Säätytalo sekä arvokkaimmista Pietarissa. Tiilestä tehdyn päärakennuksen yleishahmo muotoutui suunnittelupöydällä linnamaiseksi.²⁶ Kirjola otti uusia askeleita kohti korkean profiilin vuosia samalla, kun perheelle ja suvulle oli nopeasti onnistuttu luomaan yhteen kokoava kesäkauden kiintopiste.

Linna meren rannalla – hovi kukkeimmillaan vuosina 1904–1914

Uuden päärakennuksen fasadi nousi keväällä 1904 valmiina vanhalla keskeisellä sijaintipaikalla. Jossain yhteydessä se sai määrittymisen ”jugendinspirerad

barockslott". Uuden ajan ritarilinna oli syntynyt. Professori Nyström oli tulokseen tyytyväinen kirjoittaessaan ensimmäisenä talon vieraskirjaan: "Det bästa i denna byggnad är att den innesluter ett gott HEM" ²⁷. Hovilla oli nyt edustukseen ja kartanoelämään kelpoinen *Corps de Logis*. Huoneita rakennuksessa oli kaikkiaan 24. Sisustukseen voitiin osaksi käyttää edellisen vaiheen hankintoja. Uusien tarpeiden osalta keisarillinen hoviarkkitehti Meltzer sai lisää roolia, hänen työnsä jatkui vaiheittain aina vuoteen 1914.²⁸

K. A. Aukee toimi Johanneksessa pastorina 1924–1932 ja oli lähes koko sen ajan virkaatekevänä kirkkoherrana. Hän tuli tehtävässään tuntemaan paikalliset avainhenkilöt ja laittoi tarkoin muistiin myös kuulemaansa taustatietoa. Kirjolan päärakennukseen hän on henkilökohtaisesti tutustunut vieraana ja on sen syntyvaiheista kuullut ja kirjannut seuraavaa: "Kaikki piti talossa olla erikoista ja yksilöllistä. Niinpä ovissa ei saanut olla kahta samanlaista kahvaa, vaan kaikkien piti olla erilaisia. Puuseppiä, maalareita ja monia muita ammattimiehiä oli ollut taloa rakentamassa, Italiasta asti."²⁹

Kirjolaan järjestettiin sähkövoima jo syksyllä 1904 ja voimanlähteeksi tuotiin Pietarista oman tehtaan valmistama vankka dieselmoottori. Sähkölaitokselle tehtiin erityinen konehuone ja tällä tekniikalla toimittiin 1930-luvun alkuun, jolloin Johanneksessa tuli mahdolliseksi liittyä valtakunnan sähköverkkoon. Puhelinyhteys Pietarista Kirjolaan tuli käyttöön syksyllä 1907.³⁰

Kartanon miljööön uudistamisessa nousi tärkeälle sijalle pietarilainen alan arkkitehtiyritys Regel & Kesselring. Siitä tuli koko puistoalueen suunnittelijataho ja merkittävä uudistustaimien välittäjä – Kirjolaan tuotiin esimerkiksi rinnekasvien erikoisuuksia. Puiston ja ranta-alueiden kunnostamisesta tuli suururakka. Pietarin alueelta tuotiin proomuilla mittavasti multaa puisto-

Uusi päärakennus pihan puolelta ja aulaila 1912.

ja nurmikkoalueiden perustamiseen. Vesiväylä ruopattiin yli kahden metrin syvyiseksi suurella työllä, mutta ruoppaus tuotti hyvää maa-ainesta rantapengerryksiin. Puutarhamestari Andersson sai varsin vapaat kädet kehittää oman alansa ratkaisuja. Tuloksena olivat kasvihuoneet, laaja kasvipuutarha, alueen vesihuolto ja keskuslämmitys. Regelin asiantuntemusta käytettiin myös alue-suunnittelussa.³¹

Kirjolan puutarha ja puistoalue sekä ympäristö laajemminkin olivat komeimmillaan 1910-luvun alkuvuosina. Kokonaisuus oli valmiiksi rakennettu, kukkiva, hoidettu ja puistokäytävineen viihtyisä. Puistossa uurasti kesäaikaan päivittäin jopa 20 työntekijää tarpeen mukaisissa hoitotehtävissä. Lähisaariin oli rakennettu sillat ja osana puistoaluetta ne pidettiin puhtaina kuin lattiat. Kirjolasta tuli pyhiinvaelluspaikka puutarhaviilijöille ja suosittu käyntikohde muille ammattilaisille.³²

Kuvat Kirjolan hovin parhailta vuosilta ovat sattuman satoa. Muinaistieteellisen toimikunnan johtohenkilöt kantoivat vuonna 1909 huolta maamme kartanokulttuurin katoamisesta tai muuttumisesta. Sen tallentamiseksi järjestettiin valokuvaushanke, jonka toteuttajaksi valittiin Helsinki-kuvillaan jo vakuuttanut Signe Brander (1869–1942). Muiden varojen puuttuessa hanke käynnistettiin muutamien kartanonomistajien lahjoituksin. Kuvausmatkat Signe Brander teki kolmena kesänä 1910–1912. Viimeiseen, Itä-Suomeen suuntautuneeseen matkaan antoi merkittävää tukea Edla Nobel. Kesän 1912 kuvat 35 kartanosta otettiin parhaan keskikesän aikaan. Kirjolan kuvien suuri määrä ja kuva-aiheiden monipuolisuus osoittaa, että tilalla on viivytty tavallista pidempi jakso. Branderin taidokkaissa ja tasokkaissa valokuvissa välittyy mennyt maailma, jonka rekonstruointi ei ole enää mahdollista. Kartanokierroksen kuvat ovat Museoviraston hallussa.³³ Branderin ottamia Kirjolan kuvia on julkaistu useissa teoksissa. Varhaisin julkaisu ilmestyi jo vuonna 1921 (*Suomalaisia koteja*) ja viimeisin 2017 (Lounatvuori & Dölle).

Kirjolaan kutsuttiin vierasryhmiä erityisesti Pietarista ja suvun jäsenet olivat vahvasti läsnä hovin kesissä. Aikalaistodistuksen tarjoaa myös johannek-selainen Lauri Airikka (1905–1997), joka pääsi pikkupoikana isänsä seurassa näkemään Kirjolan sen kukoistuskaudella:

Kun olen saanut elää lapsuuteni läheisessä kosketuksessa tuohon taloon ja sen elämään silloin kun se eli parhaimmillaan - - teemme sinne retken muistoissamme ja lähestymme sitä meren puolelta ja annamme veneen solua - - suojaiseen lahteen. Siellä keinui poijuissaan purjejahti vitivalkoisin kyljin, välin kaksikin. Valkopurjein ne veivät kesän viettäjiä meren henkeen, milloin saariston sokkeloille reiteille, milloin aavemille ulapoille. Laiturissa oli upea moottorivene,

jossa joka kohdan piti kiiltää ja messinkien hoh-
taa. Sen miehistö oli valkopäällyksisissä lakeissa
ja kiiltävissä ankkurinappisissa puvuissa valmiina
kuljettamaan talon väkeä Viipuriin, tai Viipurista
ja monesti aina Pietariin saakka. Humalsaaren
päässä oli talon uimahuone, jonne mereltä tuleva
kesäinen tuuli toi hellepäivinä vilpoisimman tuu-
lahduksen. Päärakennus kummullaan vehmaan
puiston keskellä uhkeine muotoineen kätki sisäl-
leen värikkään elämän. Puisto - - risteilevine käve-
lyteineen ja hiekoitettuine käytävineen, tennis-
kenttineen, värikylläisine kukkaistutuksineen ja
puuryhmineen ja siellä täällä puiden varjossa ole-
vine puistopenkkeineen oli todella nähtävyys, joka
viehätti silmää. Vielä enemmän sille antoi väriä
talon asukasjoukko kesän värikkäissä puvuissa
ja päivänvarjoissa. Kirjola oli myös noina aikoina
merkittävä ansiotyön antaja. Puutarha, maatalous
ja monet siihen liittyvät toimet tarjosivat työmahdollisuuksia. Niitä tarjosi myös
hovin sisäinen elämä, joka värikkäänä ja huolettomana väreili puiston porttien
sisäpuolella, päärakennuksen upeissa saleissa ja sivuhuviloissa runsaine palve-
luskuntineen.³⁴

Edla Nobel.

Edla Nobel oli Kirjolassa kesäkuusta lokakuun alkuun. Osa suvun jäsenistä
viihtyi miljöössä pidempään – jo varhaiskeväästä myöhäiseen syksyyn. Kirjolan
loiston aikaan vuosina 1904–1914 tilalla vieraili suuri määrä pitkämatkaisia
tuttavia ja pietarilaisia ystäviä. Suomenruotsalaisia lähikontakteja Edla Nobe-
lilla ei ollut ja suomen kieltä taitamattomana hän valittikin sitä, ettei Kirjola
sijainnut suomenruotsalaisella alueella.³⁵ Tämä ei silti merkinnyt hovin eris-
täytymistä paikallisista asukkaista. Johannekselaisille ja lähialueelle oli hyvin
merkittävää Edla Nobelin omistuksensa alkuvuosina tekemä päätös, jonka
mukaan ”kaikissa niissä suurenmoisisissa töissä, joita hän on teettänyt ja tulee
yhä edelleen teettämään, on käytettävä työvoimana paikkakuntalaisia ja oman
pitäjän väkeä, missä se suinkin on mahdollista”.³⁶

Kesäresidenssiin tultiin alkuvuosina junalla Pietarista Viipuriin ja sieltä
hevoskyydillä Kirjolaan tai vaihtoehtona vuorolaivalla Viipurista Vaahtolaan.
Viipurista oli myös mahdollista vuokrata alus kyyditsemään Kirjolaan asti.
Oma moottorialus Bröderna oli käytössä vuodesta 1906. Se oli ankkuroitu Lah-
den hovin edustalle Pikonniemeen. Sen myötä matkaa voitiin tehdä suoraan

Kirjolan ja Pietarin välillä entistä nopeammin. Alusta hoitivat paikalliset toimijat, kapteeni Ahokas ja konemestari Airikka apunaan laivapoika.³⁷ Autoilu alkoi saada jalansijaa, ja Emanuel Nobel sekä Ludvig Nobel nuorempi ystävineen lähtivät mukaan uuteen aikaan. Ensimmäinen auto nähtiin Kirjolassa mahdollisesti jo kesällä 1903, jolloin Emanuel Nobel (1859–1932) ajoi Viipurin rautatieasemalta Johannekseen.³⁸ Viimeistään kesällä 1906 tai 1907 autolla tulattiin jo suoraan Pietarista. Matkaa kertyi maanteitse vain noin 120 kilometriä, mutta ongelmia tuotti teiden huono kunto.³⁹

Tilan toimissa elettiin vahvaa kehittämisen aikaa. Se merkitsi monenlaista lisärakentamista puutarhatuotannon tai maatalouden tarpeisiin – suunnitellijana kaikessa rakentamisessa oli Gustaf Nyström. Vuosisadan alkuvuosina oli aloitettu laajan 70 hehtaarin suoalueen ojitus ja kuivaus peltomaan lisäämiseksi. Urakasta tuli mittava. Huippuvuotena 1907 alueelle tuotiin yli 5 000 hevoskuormaa hiekkaa tienrakennukseen ja vastaava määrä multaa tai savea maanparannukseen. Lisäksi tehtiin yli kuuden kilometrin verran ojitusta. Peltoa siitä ei lopultakaan tullut, mutta syntyi hyödynnettävissä oleva turvetuotannon alue, jonka kannattava vaihe tosin alkoi vasta kaksi vuosikymmentä myöhemmin.⁴⁰

Edla Nobel halusi järjestää käytännön opetusta Kirjolan työväen perheille ja laajemminkin alueen hyväksi. Syksyllä 1904 uutisoitiin keittokoulusta, jossa emännille ja tyttärille opetettiin ruuanlaiton salaisuuksia. Vuonna 1906 perustettu talous- ja käsityökoulu oli vielä kattavampi erikoisuudistus. Edla Nobel halusi antaa maaseudun tytöille ja erityisesti Kirjolan väen tyttärille mahdollisuuden kouluttautua kodinhoitoon. Kursseilla oli 15–20 oppilasta. Koululle tehtiin oma rakennus ja palkattiin opettaja.⁴¹ Branobelin Pietarin tehtaiden työväen lapsille oli perustettu koulupohjainen kesäsiirtola jo vuonna 1902. Se sijoitettiin ensin vuokratiloihin Johanneksen kirkonkylään ja siirrettiin muutamia vuosia myöhemmin Kirjolan päätilan tuntumaan Lill-Kirjolaan.⁴² Kesäsiirtolaan otettiin noin sata lasta vuosittain ja koulun ohella siellä oli myös terveysasema ilmaisin lääkityksin.

Myös muita uudistuksia oli ilmassa. Yleiset talouselämän tarpeet ajoivat vahvasti rautatiehanketta Koivistolta Viipuriin. Jo 1906 oli vireillä suunnitelma, joka olisi tuonut radan yhtä lähelle Kirjolaa kuin maantieyhteys, lähes näköetäisyydelle. Edla Nobel ei tästä pitänyt eikä halunnut rataa edes tilan kaukaisemmille metsämaille. Hän puolsi vaihtoehtoista ratkaisua, jossa rautatie olisi suuntautunut Koivistolta Johanneksen niin sanottuihin yläkyliin ja sitä kautta Perkjärvelle, jossa se olisi liittynyt Viipuri–Pietari-rataan. Maailmansodan puhkeaminen viivästytti ratkaisua ja asiaan päästiin palaamaan vasta Edla Nobelin kuoleman jälkeen.⁴³

Murroksista muutoksiin (1914–1922)

Maailmansodan alkaminen loppukesällä 1914 johti vaihteittain moniin muutoksiin Kirjolan elämässä. Hovielämä aikaisempaan Pietarin malliin ei enää voinut jatkua seuraavina kesinä. Puutarhan ja puiston loisto alkoi himmentyä, koska taloudellisen tuoton tavoite vaati muutoksia ympäristöön ja alueen hoito linnanpuistona väheni muutoinkin.⁴⁴

Lasten kesäsiirtolan toiminta jatkui vuoteen 1915 asti, kunnes maailmansota hankaloitti kulkemista Pietarista Kannakselle ja siirtola lopetti toimintansa. Tilat muutettiin sotasairaalaksi, jossa oli 150 potilaspaikkaa, oma leikkaussali ja röntgen.⁴⁵

Suvun liikkumista vaikeutti sodan aikana myös alusten pakkoluovutus. Lauri Airikan isä Alfred Airikka toimi konemestarina Kirjolan omilla laivoilla vuodet 1904–1918. Hänen kauttaan on tiedossa, että moottorialus Brøderna takavarikoitiin maailmansodan puhjettua Venäjän laivaston käyttöön. Samoin kävi Pietarista Johannekseen siirretylle Veronika-alukselle ja oletettavasti muille Pietarissa olleille aluksille.⁴⁶

Syksyllä 1917 Edla Nobel ei voinut enää palata lastensa kanssa Pietariin. Hän vietti koko talvikauden Kirjolassa. Siellä hän sai järjestettyä suvun kesken omat 70-vuotispäivänsä maaliskuun 1918 alussa, vaikka hovi oli niissä oloissa eristettynä ulkomaailmasta. Ruotsin lippu turvasi Kirjolaa sisällissodan levottomuuksilta myös kriittisenä aikana huhtikuun lopulla, jolloin taisteluita käytiin Johanneksen alueella. Vietettyään hovin tiloissa yli vuoden ajan Edla Nobel päätti elokuussa 1918 muuttaa Ruotsiin lähiomaistensa kanssa. Niin kiintynyt hän oli Kirjolaan, että vietti siellä vielä lähes puolet vuodesta kesäkausina 1919–1921. Lokakuun alussa 1921 hän jätti jäähyväiset Kirjolalle. Edla Nobel menehtyi 73-vuotiaana tyttärensä luona Tukholmassa 17.10.1921.⁴⁷

Merellinen tuotantotila ja puutarha 1922–1937

Venäjän marraskuun 1917 bolsevikivallankumouksen jälkeen tilan oli tultava toimeen omillaan. Menojen tasoittaminen talosta saataviin tuottoihin oli taloudellinen haaste. Ludvig ja Edla Nobelin Pietarissa syntynyt lääkäritytär Marta Nobel-Oleinikoff (1881–1973) asettui perheineen pysyvästi Kirjolaan

Johanneksen kirkonkylän kauppias Aaro Kolehmainen otti kesällä 1916 kuvan kahdesta Kirjolan sotilastoipilaasta ulkona sairaanhoitajansa kanssa.

ohjaamaan tilan taloutta ja etsimään sille tulolähteitä. Koska tila oli rakennettu tuotantotarkoitusten ohella myös varakkaan perikunnan edustus- ja virkistyskäyttöön, huvielementistä muodostui taloudellinen taakka, kun tilan tuotoilla oli tultava toimeen.⁴⁸

Kirjolan suuret kanalat oli rakennettu jo Edla Nobelin aikaan vuosina 1913–14. Marta Nobel-Oleinikoff laajensi ja monipuolisti 1920-luvulla tilan siipikarjan kasvatusta. Tilalla oli reilusti yli 1 000 kanaa ja merkittävää poikasten kasvatusta.⁴⁹ K. A. Aukee seurasi läheltä tilan tätä kehitysvaihetta ja kirjasi muistelmiinsa:

Kartanossa oli laajat viljelysmaat ja suuri karjatalous. Mutta niiden lisäksi päätti puuhakas Marta-rouva perustaa kartanoonsa Suomen ensimmäisen vesilintujen tarkastusaseman. Sitä varten hän matkusteli Lagerwall-agronominsa kanssa laajalti Keski- ja Länsi-Euroopassa tutustumassa vesilintujen kasvatustiloihin. Matkalta palattuaan he ryhtyivät rakentamaan Kirjolaan suurta ankkalaa.⁵⁰

Suomen Siipikarjanhoitajain Liiton lehdessä julkaistiin aiheesta artikkeli joulukuussa 1929. Kannessa oli kuvan ohella tiivistä tietoa:

Kirjolan kartanossa on laajan kananhoidon ohella harjoitettu suurehkoa vesilintuhoitoakin. Samassa paikassa sijaitsee myös S.S.Liiton valvonnassa oleva vesilintutarkastusasema, joka alkoi toimintansa 1.11.1929 ja jonka järjestämisestä kartano on ansiokkaasti huolehtinut. Kirjola on toistaiseksi ainoa vesilintusiitoskeskuksemme. Kuvamme esittää Kirjolan hiljattain valmistunutta ajanmukaista noin 96 m pitkää ankkalaa, jonka vihkiäisjuhla pidettiin t.k. 8 p:nä.⁵¹

Puutarhatuotanto oli Kirjolan erikoisuuksia ja vahvuuksia. Tilan puutarhamestari John (Carl Johan) Andersson oli tullut loistavin arvosanoin valmistuneena nuorena puutarhurina Tukholmasta Edla Nobelin palvelukseen syksyllä 1894 ja jatkoi tilan palveluksessa syksyyn 1922. Hän oli hoitanut suuria ja haasteellisia hankkeita ennakkoluulottomasti ja pitkäjänteisesti. John Anderssonista tuli yksi suomalaisen puutarhaviljelyn uranuurtajista ja Viipurin Puutarhanviljelijäin seuran aktiivinen jäsen. Kirjolan kasvihuone-
tuotanto sekä puutarha saivat valtakunnallista huomiota ja nousivat nopeasti vanhojen toimijoiden rinnalle. Andersson toi aktiivisesti maahan uusia siemenkantoja ja välitti niitä eteenpäin. Hän ohjasi Kirjolan alkuvuosien suuria kasvihuonehankkeita ja muokkasi myöhemmin tilan kauppapuutarhatoimintaa.⁵² Keittiökasvien puutarhasta tuli laaja ja hyvin hoidettu. Ylijäämiä myytiin Viipuriin. Johanneksen kehitysintoinen viljelijäkunta piti yhteyttä

Ilmakuva Kirjolan alueesta 1934.

Kirjolaan ja sai sieltä avoimesti neuvoja, kasveja, taimia sekä apua myös oman siipikarjatuotannon aloittamiseen. Lähiympäristössään hovi oli mallitila uudistuksiin.

Aiemmin vireillä ollut ratahanke tuli jälleen ajankohtaiseksi nuoren valtiovallan kehittäessä Suomen liikenneverkkoa. Ratalinjaus päätettiin tehdä alkuperäisen suunnitelman mukaisesti Viipurista Kirjolan maiden halki Koivistolle eivätkä Kirjolan omistajat sitä enää vastustaneet. Rautatieliikenne alkoi tammikuussa 1925 ja rantaradan vihkimisjuhlaa vietettiin Kirjolassa hovin kustantamana 6.6.1925. Tilaisuutta isännöi lääkäripari Nobel-Oleinikoff, lisäksi ulkomailta oli saapunut kartanolle useita Nobel-suvun jäseniä. Suurilukuisen kutsuvierasjoukkoon kuuluivat valtionjohdosta kulkulaitosministeri Kyösti Kallio sekä useita muita ministereitä.⁵³ Kirjola ei saanut omistajien toivomaa pistoraidetta, mutta sitä vastoin seisakkeen vuonna 1926. Kirjola oli uusien yhteyksien ansiosta aikaisempaa helpommin käyntikohde kauempaa tuleville, sillä myös linja-autoliikenne Koiviston ja Viipurin välillä oli alkanut kesällä 1923. Huonokuntoisella avoautolla käynnistetty säännöllinen liikenne kehittyi ja vilkastui vuosien saatossa.⁵⁴

Kartanoyhteisössä eli omistajasuvun ohella muitakin mielenkiintoisia henkilöitä, kuten menestyksekkäänä petoeläinmetsästäjänä tunnettu Karl Both. Hänet palkattiin syksyllä 1906 Kirjolan metsänvartijaksi, joka toimi myös omistajasuvun nuorten miesten eräopastajana. Both hoiti kasvatustehtävän mallikelpoisesti. Hänen ansiokseen luettiin, että perheen pojat tulivat mielellään kesiksi Kirjolaan ja viihtyivät siellä hyvin.⁵⁵ Kokeneen eränkävijän taitoa sekä kykyä tulla toimeen nuorten kanssa arvostettiin. Arvonantoa lisäsi se, että tämä oli pelastanut tilan isännän hengen metsästysonnettomuudessa vuonna 1909.⁵⁶

Georg Oleinikoff perusti jo ennen maailmansotaa läheiseen Hailisaareen talouspuutarhan ja kokeili siellä erikoisia tai omaperäisiä viljelymenetelmiä. Saarta alettiin kutsua Georginsaareksi tai Tohtorinsaareksi. Viljelyssä oli esimerkiksi persikoita, päärynöitä, viinirypäleitä sekä vesimeloneja, joita kasvatettiin muun muassa hiilihapporuikeutuksin. Puutarha-alan ammattilaiset kävivät katsomassa erikoisuuksia. Kartanon puutarhaviljelyksestä kirjoitettiin alan lehtiin ja tohtori piti aiheesta kiitettuja esitelmiä.⁵⁷

Seurakuntatyössään K. A. Aukee oli vierailut merellisillä koepuutarhoilla:

Saarensa hän [tohtori Oleinikoff] oli rakennuttanut monia kasvihuoneita sekä puilla ja kivihiehellä toimivan lämpökeskuksen, josta lämmitettiin laaja rautaputkiverkosto puoli metriä maan pinnan alla. Näin saattoi tohtori - - kasvattaa monia eteläisiä vilja- ja pensaskasveja sekä hedelmäpuita. - - Hänen viljelyharrastuksensa oli kokonaan tieteellistä työtä ilman mitään ansiotarkoitusta. Venäjän vallan aikana tohtorilla oli saareissa apuna suuret joukot työväkeä, mutta - - Suomen itsenäistyttyä oli ollut pakko supistaa koeviljelyä ja vähentää työväkeä.⁵⁸

Georginsaari koitui lopulta tohtorin kohtaloksi, sillä hän hukkuu jäihin palatessaan orangerialtaan loppiaisena 1937.⁵⁹

Kirjola myrskyn keskellä 1937–1944

Esseisti Juhani Rekola (1916–1986) teki elämäntyönsä Tukholman suomalaisen seurakunnan pappina ja pääsi työnsä yhteydessä tutustumaan Kirjolan vanhaan vieraskirjaan vuosilta 1904–1939. Johanneksen pappilassa lapsuutensa viettänyt Rekola löysi sen sivuilta omankin nimensä. Rekolan muistikuvat Kirjolan hovista rakentuivat jo 1920-luvun alkuvuosina ennen kouluikää. ”Kirjola oli meille satujen kuninkaanlinna ja sellaisena se yhä mielessä elää.” Hän vieraili kartanolla myös 1930-luvulla ja tunsikin, että vanha Kannaksen idylli säilyi Kirjolassa särkymättömänä talvisotaan asti. Hovin elämän oli kuitenkin lopul-

ta muokkautettava uusiin uomiin. 1930-luvun loppua kohden kohtalokas muutos oli nähtävissä myös Kirjolan vieraskirjasta. Yhä enemmän sotilashenkilöiden nimiä alkoi esiintyä sen sivuilla. Kannaksen kenraali Harald Öhqvist oli viettänyt siellä jo usean kesän perheineen, mutta linnoitustöiden laajeneminen toi Kirjolaan lisää korkeita upseereita – myös marsalkka Mannerheimin.⁶⁰

Liikekannallepanon alettua lokakuussa 1939 armeija otti kartanon haltuunsa. Sinne sijoittui 4. divisioonan esikunta sekä huoltojoukkoja. Perheen irtainta omaisuutta ehdittiin saada pääosin turvaan ja karja pelastettua marraskuun lopussa syttyneen talvisodan tieltä. Siviilit poistuivat tilalta viimeistään joulun aikaan. Kun rintamalinja murtui helmikuussa 1940, perääntyvät suomalaiset räjäyttivät päärakennuksen tornin. Osa rakennuksesta jäi pystyyn vaurioituneena. Jos Kirjolan loistelias aika päättyi Venäjän vallankumoukseen, lopullisesti sen katkaisi talvisota.⁶¹

Kirjolaan oli mahdollista palata runsaan kahden vuoden kuluttua. Kesällä 1941 alkaneessa jatkosodassa Karjalankannas vallattiin takaisin neuvostojoukoilta ja seuraavan vuoden puolella annettiin siviileille mahdollisuus tulla viljelemään ja uudisrakentamaan kotitilojaan. Sota jatkui, mutta elintarviketilan helpottamiseksi oli saatava mahdollisimman paljon peltöjä viljelykseen.

Tilanhoitaja Boris Mousnikow⁶², joka nimitettiin myös Kukkolan ja Vaahdolan kylien viljelyspäälliköksi, palasi takaisinvallattuun Kirjolaan varhain keväällä 1942 valmistelemaan siemenhankintaa ja kevään kylvöjä. Hän asui perheineen päärakennuksen vähemmän tuhoutuneessa kulmauksessa.⁶³ Marta Nobel-Oleinikoff otti aktiivisesti ja henkilökohtaisesti osaa tilan asioiden järjestelyyn jatkosodan vuosina 1942–1944. Hän oli Kirjolassa pitkiä jaksoja

Talvisodassa tuhottua päärakennusta.

Marta Nobel-Oleinikoff (vasemmalla) ja Kukkolan kylän väkeä 1943. Boris Mousnikow takana keskellä.

Marta Nobel-Oleinikoffin exlibris vuodelta 1946. Oikealla Peter Nobel-Oleinikoff Kirjolan kaivolla 2012.

ja antoi tukeaan myös Kukkolan kylän uudisrakentamistyöhön.⁶⁴ Yhdellä käynnillä oli mukana hivenen alle kouluikäinen pojanpoika Peter, johon poikkeusolojen keskellä kamppaileva suvun suomalainen kiintopiste teki suuren vaikutuksen.⁶⁵

Jälleenrakennustyötä tehtiin käytännössä sota- toimialueella, kunnes kesän 1944 suurhyökkäys saavutti Johanneksen alueen ja Kirjola oli jätettävä uudelleen, tällä kertaa lopullisesti. Tilan vii-

meisen haltijan Marta-rouvan menetyksen tuskasta kertoo hänelle suunniteltu dramaattinen *exlibris*-tunnus, jossa Kirjolan valon ja valkeuden vastavoiman muodosti tuhon tummuus.

Edla Nobelin ajasta on nykyään enää niukasti rakenteita jäljellä Kirjolan pihapiirissä. Parhaiten alkuperäismuodossaan on säilynyt vähän sivummalla sijainnut vankoista materiaaleista rakennettu kaivorakennus, jonka Gustaf Nyström oli aikanaan suunnitellut.⁶⁶ Suvun jäsenet ovat sittemmin pysähtyneet paikalle muistelemaan mennyttä.

Kahden naisen talo

Kirjolan omaleimaisuus on syntynyt sille rakentuneiden roolien yhdistelmästä. Ensimmäisenä tehtävänä oli tarjota laajenevalle suvulle yhdistävä ympäristö, mutta se ei merkinnyt passiivista joutilaisuutta. Edla Nobelilla oli jo välittömästi hankintapäätöksen jälkeen näkemys tilan kehittamisestä. Kirjolaan tuotiin toiminnan ja tekemisen kulttuuri. Toimeen tartuttiin heti ja pitkäjänteisin ottein. Tilan palauttaminen ja uudistaminen tuotannolliseksi maatilaksi merkitsi samalla sen ympärivuotista hoitoa. Erikoistuminen monipuoliseen karjatalouteen sai rinnalleen vahvaa kasvihuonetuotantoa.

Päärakennukseen suunnitellut laajennukset kertovat toisesta tehtävästä eli soveliaiden edustustilojen kehittamisestä. Lähtökohtana oli teollisen toi-

minnan tuottama ja edelleen kasvava vauraus sekä suvun näkyvä asema yritystoiminnassa. Branobel oli vahvasti juurtunut Pietariin, joka oli paitsi keisarikunnan pääkaupunki myös Keski- ja Länsi-Eurooppaan verkostoitunut kansainvälinen metropoli.

Kirjolasta tuli Edla Nobelin kesäaikainen hovi. Puitteet saatiin edustaviksi, kun päärakennus puistoineen rakennettiin uudelleen, mistä alkoi Kirjolan loistokausi. Kartanon kunnostamiseen ja ylläpitoon valittiin asiantuntijavoimia Pietarista, Tukholmasta, Helsingistä ja Viipurista. Signe Branderin valokuvat kertovat kukoistuskauden huipentumisesta – erikoisympäristöstä, joka täytti sekä perheen että pietarilaisten ja kansainvälisten kävijöiden tarpeet. Vertailu Zilliacusten Hapenensaareen osoittaa eron vierasjoukossa: Kirjola ei ollut kulttuuripiirien, vaan yritysmaailman ja pietarilaisten seurapiirien kohtauspaikka. Kuten Hapenensaaresta ei Kirjolastakaan toisaalta juuri pidetty yhteyttä Viipurin alueen muihin kartanoihin.

Nobel-suvun aikakausi Kirjolassa jakautuu kahdeksi varsin erilaiseksi vaiheeksi. Ensimmäinen, Edla Nobelin hallintakausi kesti hankinnasta hänen viimeisiin elinvuosiinsa asti. Se oli rakentamisen, edustamisen sekä perheen ja laajan suvun vahvan yhteisen läsnäolon aikaa, jolloin tekniikka kehittyi nopeasti. Branobel-yhtiö oli osa tätä kehitystä, mistä Kirjolakin pääsi hyötymään. Kehityksen eturintamaan nousemisesta kertoivat esimerkiksi tilan oma sähköverkko voimanlähteineen, kasvihuoneiden keskuslämmitys ja maatalouden höyrykoneratkaisut. Suora puhelinyhteys Pietariin saatiin sekin Suomen oloissa varhain. Pioneeritoiminnaksi voi nähdä myös perheen nuorten miesten autoilun Kannaksen teillä. Merelle antoivat uutta merkitystä omat alukset suvun tai vieraskuljetusten tarpeisiin.

Kirjolan hovi nousi lyhyessä ajassa ennennäkemättömään kukoistukseen,

Gustaf Nyströmin kaivosuunnitelma 1906.

kunnes maailmansota, Venäjän bolševikkivallankumous ja Suomen itsenäistyminen muuttivat sen toiminnan edellytyksiä. Murrosvuosien aikana Edla Nobel joutui luopumaan kotikaupungistaan Pietarista, mutta Kirjola vielä säilyi.

Kirjolan lähiympäristön asukkaat olivat suomenkielisiä. Kielimuuri hankaloitti ruotsinkielisen Edla Nobelin henkilökohtaista yhteydenpitoa paikallisväestöön, mutta hänet koettiin silti lämminhenkiseksi persoonaksi. Ruotsinkielisiä yhteyksiä saattoi puolestaan rakentaa palkkaamalla tilan hoitoon ruotsalaisia ja suomenruotsalaisia ammattiosajia. Myös kartanon pietarilaisissa ja muissa liikekumppaneissa oli paljon ruotsinkielisiä. Marta Nobel-Oleinikoffin aikaan yhteydet paikallisiin olivat tiiviimmät ja aikalaistodistusten mukaan mutkattomat. Marta-rouva piti ruotsiksi yhteyttä viipurilaisiin arkitehteihin Uno Ullbergiin ja Otto-Iivari Meurmaniin, jotka ostivat pienen kalastajatilan lähes näköetäisyydeltä Kirjolasta ja rakensivat sinne 1920-luvun puolivälin jälkeen kesähuvilansa.⁶⁷

Hovista tuli sijaintikunnalleen positiivinen voimatekijä. Siellä tarvittiin ammattiosajia sekä muuta työvoimaa tekemään ja oppimaan. Jo Edla Nobelin aikana Kirjolassa järjestettiin koulutusta nuorille tytöille, myöhemmin itsenäisyyden vuosina sieltä saatiin tuki lähialueen kouluratkaisuihin sekä sairaanhoidon tai kunnallisen lääkäripalvelun tuomisessa Johannekseen. Kirjolalla oli välittömiä vaikutuksia johannekselaisten maatilojen tai erikoisviljelijöiden ratkaisuihin. Erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla tilalla järjestettiin neuvontaa, mahdollisuuksia ostaa taimia tuotantoon tai siipikarjaa kasvatukseen. Mallitilan aika alkoi jo Edla Nobelin kaudella ja jatkui itsenäisyyden vuosina – ovet olivat avoinna kiinnostuneille. Tämä tuli näkyviin myös läänintasolla tai valtakunnallisesti – Kirjola tunnettiin, siitä kirjoitettiin, sinne järjestettiin opintomatkoja.

Edla Nobel rakennutti Kirjolan päärakennukseen palan Ruotsia ja salkoon nostettiin hänen aikanaan Ruotsin lippu. Ilmeisesti tahto aikaansaada toimiva elävä maatila kumpusi hänen nuoruusympäristönsä muistoista. Suvulle Kirjola pysyi kytköksenä taakse jääneeseen Pietarin aikaan, mutta Edla Nobelin jälkeen kartanon oli muututtava kannattavaksi maatilaksi. Kansainvälisen edustamisen aika oli ohi, mutta Kirjola oli edelleen yhteinen kiintopiste ja tilanteiden mukaan myös residenssi pidempäänkin viihtymiseen. Päärakennuksen salossa liehui 1920–30-luvuilla Suomen lippu.

Marta Nobel-Oleinikoff eli Kirjolan mukana varhaisnuoruudestaan alkaen koko suvun omistuskauden ajan. Hänestä tuli laajan tilan vastuunkantaja yli kahdeksi vuosikymmeneksi. Tehtävä ei ollut helppo, mutta vaikeudet eivät lannistaneet uudistusintoa ja tilan erikoistuminen jatkui hänen johdollaan. Uusia ratkaisuja toteutettiin, mutta tuotot eivät välttämättä kattaneet tai ehtineet kattaa panostusten kustannuksia. Marta-emäntä ei hylännyt sodankaan

runtelemaa tilaa, vaan osallistui sen hoitamiseen jatkosodan vuosina ja tuki samalla muutakin Karjalan jälleenrakennustyötä. Toiveet tilan kehittämisestä kariutuivat Kirjolan menetykseen. Vaikka merkittävän teollisuussuvun kausi Kirjolassa päättyi jatkosodan alueluovutuksiin, Marta Nobel-Oleinikoff vaali kartanon muistoa lopun elämänsä.⁶⁸

Kirjolaa olisi vaikea kuvitella sisämaan kartanoksi metsien keskelle tai järvi- maisemaan. Meri on olennaisella tavalla ollut hovin yksi elementti. Se ei jäänyt taustalle – se oli elävää maisemaa, osa elinvoimaista kartanomiljöötä. Suvun meriyhteys Pietariin oli luonteeltaan erilaista kuin Viipurinlahden ja Pietarin välinen tavarankuljetus. Suomenlahden pohjukka ja Viipurinlahti olivat käytökelpoisia kulkuväyliä myös vapaa-aikaa ja edustamista ajatellen – laajasti katsoen kotivesiä. Samalla meri oli Kirjolasta auki Tukholmaan ja maailmalle. Kansainvälisille kansalaisille se oli mitä luontevin yhteinen ympäristö.

Viitteet

- 1 Ijäs 2015.
- 2 Ambert 2003.
- 3 Andersin & Simberg 2011.
- 4 Knapas 2008. Teos on yhtenä esimerkkinä vanhan kulttuurikartanon kuvauksista.
- 5 Riikonen 2020, 337–367. Olen merkinnyt lähteeksi koko tutkimusartikkelin, koska kuvaus on vahva kokonaisuus miljööstä ja sen merkityksestä sekä omistajasuvulle että runsaalle vierasverkostolle.
- 6 *Herrgårdar i Finland III Karelen 1929*. Liimatan sekä Kiiskilän kartanoista esittely on laatinut Ilmari Raekallio ja Monrepos-esittelyn K. K. Meinander.
- 7 Knapas 2015, 135–138.
- 8 Meurman 1985, 14.
- 9 Wolff 2014, 363, 366.
- 10 Knapas 2015, 138.
- 11 Autero 1959, 27.
- 12 Autero 1959, 52, 63–64.
- 13 Johnsson 2012.
- 14 Omistuksen eri vaiheista lähemmin Autero 1959; Haltia 2012; Kolari 2013.
- 15 Behm 1987. Julkaistu postuumisti J. Ahlqvistin toimesta.
- 16 Kinnunen 2009; Strandh 2004, 208. Strandhin teoksessa on kuvattu laajasti Nobel-veljesten toimintaa Venäjällä, sivut 159–209.
- 17 Strandh 2004, 180, 197–198.
- 18 Behm 1987, 36.
- 19 Behm 1987, 40.
- 20 Kolari 2013; Meurman 1985, 175.
- 21 Behm 1987, 52–60.
- 22 *Finlands Allmänna Tidning* 16.7.1873.
- 23 Behm 1987, 20–21, 38, 41. Robert Meltzer oli saksalaistaustainen Pietarissa syntynyt arkkitehti ja huonekalusuunnittelija. Hän suunnitteli Nobel-suvulle Pietariin sekä tehdasrakennuksia että kaupunkitalon. Hän toimi myös keisarillisena hoviarkkitehtinä ja suunnitteli sisustuksia muun muassa Tsarskoje Selon ja Pietarhovin palatseihin.
- 24 Behm 1987, 42–43.
- 25 Jokinen 2020, 305–307. Gustaf Nyströmillä oli hyviä yhteyksiä Viipuriin jo ennen Nobel-hankkeiden alkamista, muun muassa lääninarkkitehti Ivar Aminoff ja kaupunginarkkitehti Johan Blomkvist kuuluivat hänen ystäväpiiriinsä. Jokinen on todennut Aminoffin ja Nyströmin tehneen yhteistyötä ("olivat keskenään tekemisissä") Kirjolan päärakennuksen suunnitteluvaiheessa.
- 26 Haltia 2012; Kolari 2013.
- 27 Nobel-suvun albumit ja näyttelykuvat.
- 28 Behm 1987, 44–45.
- 29 Aukee 1970, 72.
- 30 Behm 1987, 43, 68.
- 31 Meurman 1985, 180; Behm 1987, 39, 44–45.
- 32 Behm 1987, 47–49.
- 33 Lounatvuori 2017, 13–19, 34, 38. Kirjolan kuvat on virheellisesti merkitty otetuiksi 1920, koska ne muista poiketen tulivat vasta silloin Museoviraston haltuun.
- 34 Airikka 1985, 54–55.
- 35 Behm 1987, 74–76.
- 36 *Wiipurin Sanomat* 2.11.1904.
- 37 Airikka 1985, 58; Behm 1987, 64–65. Bröderna-aluksella tehtiin vilkkaimpana aikana yhteensä jopa 200 lyhyempää tai pidempää matkaa kevästä syksyyn.
- 38 Kinnunen 2009.
- 39 Behm 1987, 62–65. Reittivalintaa Pietarista Johannekseen voitiin tehdä Inon kautta rantatietä tai Uudenkirkon kirkonkylän kautta, mutta tiet olivat samaa kehnohkoa tasoa molemmilla reiteillä.
- 40 Behm 1987, 57–58.
- 41 *Wiipurin Sanomat* 2.11.1904; Behm 1987, 70–71. Kiinnostus opintoihin ei kuitenkaan pysynyt alkuvaiheiden mittakaavassa pitkään ja muutamien vuosien kuluttua toiminta lopetettiin.
- 42 Behm 1987, 72–73.
- 43 Behm 1987, 66–68.
- 44 Behm 1987, 51.
- 45 Kinnunen 2009.
- 46 Airikka 1985, 60.
- 47 Behm 1987, 77–80.
- 48 Airikka 1985, 55–56.
- 49 Siipikarja 20/1928.
- 50 Aukee 1970, 198–199. Tarkastusasema-termi lienee tullut käyttöön sillä perusteel-

- la, että ankkujen kasvatuksessa tehtiin erityisissä tarkastuspesissä säännöllistä kasvun, muninnan sekä risteytysmenestyksen seurantaa ainakin osalle lintukan-
taa. Kyse oli jalostusasemasta.
- 51** *Siipikarja* 23/1929. Myös Aukee on muistelmissaan kirjoittanut rakennuksesta ja tilaisuudesta: ”Pitkän rakennuksen toisessa päässä oli ankkala ja toisessa päässä sitä hieman pienempi kanala. Vihkimisjuhla pidettiin keskiosan huoltotiloissa. Vieraita oli saapunut eri puolilta Suomea ja juhlaajuna toi heidät Viipurista, samoin hoitui takaisinmeno. Vihkiäistilaisuuteen tuottivat lisäohjelmaa sadat leghorn-kanat, jotka aloittivat kuoronsa tilan agronomi Lagerwallin pitäessä pääpuhetta. Puhe keskeytyi ja jäljellä olevat ohjelmanumerot peruuntuivat, mutta juhlaaunasta tämä esiintymisen into ei pystynyt pysäyttämään.”
- 52** Lundén 148–152; *Puutarha* 10/1911; *Puutarha* 9/1922. Esimerkiksi jo Viipurin läänin puutarhanäyttelystä 1911 Kirjolan puutarha sai viherkasvien ja ruukkukukkien ammattisarjassa lukuisia palkintoja ykkössijoja myöten.
- 53** Rekola 1969; *Suomen Kuvalehti* 25/1925. *Suomen Kuvalehden* uutisoinnissa todettiin, että paikalla olivat Rautatiehallituksen pääjohtaja Jalmar Castrén ja neljä ministeriä: kulkulaitosministeri Kyösti Kallio, valtiovarainministeri Hugo Relander, oikeusministeri Oskar Lilius sekä kauppa- ja teollisuusministeri Yrjö Pulkkinen. Vahva valtiollinen edustus perustunee siihen, että kyseinen uusi rataosuus oli tiettävästi ensimmäinen, joka oli linjattu, päätetty ja rakennettu itsenäisen Suomen vuosina.
- 54** Behm 1987, 68–69. Ensimmäisenä vuotena juna kulki Viipurin ja Koiviston välillä kaksi vuoroa päivässä suuntaansa, mutta käytön vilkastuessa vuoroja oli 1930-luvun alkupuolella jo viisi. Linja-autoliikenne lisääntyi niin, että 1930-luvun alkupuolella autoja oli reitillä jo kuusi ja kaikki vähintään 16 matkustajalle.
- 55** Behm 1987, 68–70. Karl Bothin lapsuus- ja nuoruusvuosien maisema oli Halikossa Armfelt-suvun omistamissa Wiurilan ja Joensuun kartanoissa, joissa vanhemmat olivat työssä. Isän sukutausta kytkeytyi Schleswig-Holsteiniin. Both tunnettiin monissa maakunnissa petoeläinmetsästäjänä 1880–90-luvuilla ja hänen muut työtehtävänsä löytyivät lounaisen Suomen kartanoista tai suurtiloilta. Kirjolan vuodet alkoivat 1906 ja kahden vuosikymmenen jälkeen rautatie toi vielä yhden muutoksen Karl Bothin tehtäviin: hänet nimitettiin kartanon seisakkeen hoitajaksi.
- 56** Tapahtumakuvaus *Hufvudstadsbladet* 21.10.1909.
- 57** Behm 1987, 48, 73.
- 58** Aukee 1970, 238–239.
- 59** Meurman 1985, 184.
- 60** Rekola 1969. Rekola oli Johanneksen kirkkoherran Johannes Gummeruksen tyttärenpoika.
- 61** Airikka 1985, 56; Rekola 1969.
- 62** Boris Mousnikow sopi taustoiltaan hyvin Kirjolan kansainväliseen miljööseen. Hän oli syntynyt Madridissa vuonna 1897, jolloin hänen isänsä kenraali C. Mousnikow toimi nähtävästi konsulitehtävissä Espanjassa. Puolison konsulinna Gerda Mousnikowin tiedot viittaavat Hessenin alueen arvosukuihin. Perhe on sanoma-lehtiarkistotietojen perusteella ollut kiinteässä yhteydessä Pietarista Antreaan ainakin vuodesta 1909 alkaen ja edelleen 1920-luvulle asti. Emigranttiluettelosta nimi Mousnikow löytyy vuosina 1918–20. Lehtitietojen mukaan Boris suoritti vuonna 1924 ruotsinkielisen maanviljelysoppilaitoksen opintoja. Mousnikow tuli Kirjolaan tilanhoidon tehtäviin vuonna 1935.
- 63** Kanervo 2014, 249.
- 64** Kanervo 2014, 243, 248.
- 65** Haastattelu 2015, Peter Nobel-Oleinikoff.
- 66** Loueniva 1992, *Turun Sanomat* 8.3.1992; Behm 1987, 47.
- 67** Meurman & Huovinen 1989, 152–154; Rastas 2020.
- 68** Haastattelu 2015, Peter Nobel-Oleinikoff.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamaton lähdeaineisto

Aukee, K. A. (1970). Muistelmat, julkaisematon käsikirjoitus. K.A. Aukeen suvun hallussa. Tallenne: Johannes-Seuran arkisto.

Henkilöhaastattelut ja muistelmat

Nobel-Oleinikoff, Peter. Haastattelu 23.9.2015. Kirjoittajan hallussa.

Painetut lähteet

Behm, Oscar (1987). *Kirjola gård 1894–1934*. Julkaistu postuumisti J. Ahlqvistin toimesta. Helsinki: Yliopistopaino.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Finlands Almänna Tidning

Hufvudstadsbladet

Puutarha

Siipikarja

Suomen Kuvalehti

Finska Trädgårdsodlaren

Wiipurin Sanomat

Turun Sanomat

Internet-lähteet

Flickr (n.a.) Kirjola. Kirjolan kartanon (Kirjola gård) rakennuspiirustuksia. Aalto University Commons. (<https://www.flickr.com/photos/aaltocommons/sets/72157645012129471/>, viitattu 21.2.2020).

Tutkimuskirjallisuus

Airikka, Lauri (1985). *Kappale Johannesta – menneisyyttä ja muistoja*. Turku: Omakustanne / Kirjapaino Grafia.

Ambert, Anna-Lisa (2003). "Kotini on linnani". *Kartano ylemmän porvariston omakuvana: esimerkkinä Geselliuksen, Lindgrenin ja Saarisen suunnittelema Suur-Merijoki vuodelta 1904*. Taidehistorian väitöskirja. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Andersin, Hans E. & Jan Simberg (2011). *Sukujen kartano. Niemenlautta Hugo Simbergin innoituksen lähde: kertomuksia karjalaisesta sukukartanosta ja sen ympärille kerääntyneistä ihmisistä*. Helsinki: Didrichsenin taidemuseo.

Autero, Olavi (1959). *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Johannes-Säätiö.

Haltia, Marjatta (2012). "Kirkistus Kirjolaan – hovin historiaa". *Pitäjälehti Johannekselainen* (2012:10).

- Ijäs, Ulla (2015).** *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa.* Diss. Annales Universitatis Turkuensis C 402. Turku: Turun yliopisto.
- Johnsson, Raoul (2012).** "Freyn suvun vaiheita". *Pitäjälehti Johannekselainen* (2012:4).
- Jokinen, Teppo (2020).** "Gustaf Nyström ja Viipuri". *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*, toim. Anna Ripatti & Nuppu Koivisto. VSKST 22. Helsinki: VSKS.
- Kanervo, Pirkko (2014).** *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa.* Kaarina: Johannes-Seura ry.
- Knapas, Rainer (2015).** *Karjalan kunnalla. Matkoja kulttuuriin ja historiaan.* Käsikirjoituksesta suomentanut Arto Häilä. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Knapas, Rainer (2008).** *Monrepos. Ranskalaisen kulttuurin pohjoinen keidas.* SKST 1157. Helsinki: SKS.
- Kinnunen, Matti (2009).** "Nobelit – Venäjän Rockefellerit". *Tiede-lehti* (2009:11).
- Kolari, Pertti (2013).** "Kirjola gård och släkten Nobel". *Wiborgs Nyheter* 7.1.2013.
- Loueniva, Eija (1992).** "Kirjolan hovin kesät eivät unohdu koskaan". *Turun Sanomat* 8.3.1992.
- Lounatvuori, Irma & Sirkku Döle (toim. 2017).** *Signe Brander Suomen kartanoissa.* Helsinki: SKS.
- Lounatvuori, Irma (2017).** "Kartanot kulttuurihistorian tutkimuksessa". *Signe Brander Suomen kartanoissa.* Helsinki: SKS.
- Lundén, Ossian (1912).** "Bidrag till trädgårdsodlingens historia i Finland". *Finska Trädgårdsodlaren* (1912:8).
- Meurman, Otto-I. (1985).** *Viipurin pitäjän historia III. Kartanot.* Helsinki: Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjäseura ry, Viipurin pitäjäsäätiö.
- Meurman, Otto-livari & Maarit Huovinen (1989).** *99 vuotta. Mörrin muistelmia.* Porvoo: WSOY.
- Nikander, Gabriel; Kurt Antell; Albert de la Chapelle; Harald Neovios; Birger Planting & Nils Lüchou (1929).** *Herrgårdar i Finland III. Karelen.* Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Rastas, Hannu (2020).** "Lisälehtiä Uno Ullbergin vaiheisiin". *Pitäjälehti Johannekselainen* (2020:8–9).
- Rekola, Juhani (1969).** "Kirjolan kartano vieraskirjan kuvastimessa". *Pitäjälehti Johannekselainen* (1969:9).
- Riikonen, H. K. (2020).** "Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari". *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*, toim. Anna Ripatti & Nuppu Koivisto. VSKST 22. Helsinki: VSKS.
- Strandh, Sigvard (2004).** *Alfred Nobel. Dynamiitinkeksijän elämä.* Alkuteos 1983, suomentanut Matti Kettunen. Nurmijärvi: Suomen Klassikkokustannus Oy. Suomalaisia koteja (1921). Porvoo: WSOY.
- Wolff, Charlotta (2014).** "Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino Oy.

Uuraan uhmakkaat lastaajat

Historiankirjoituksen vinoumat aikalaislähteiden valossa

Harmia harmin päälle

Marraskuun 19. päivänä 1930 viiden aikaan aamulla herättiin Uuraassa, Viipurin ulkosatamassa, palohälytykseen. Liekit löivät kylän keskustassa sijainneen ukean työväentalon katosta. Tulipalo saatiin pian hallintaan, mutta kaksikerroksisen rakennuksen yläkerta tuhoutui pahoin. Kyläläisille, varsinkin runsaan ja monipuoliseksi virinneen työväenkuulttuurin harrastajille, tämä oli harmin paikka. Talo oli kuitenkin korjattavissa ja katkos toiminnoissa väliaikainen. Korvaamattoman vahingon sen sijaan aiheutti työväenyhdistyksen arkiston palaminen poroksi. Tulipalo täydensi sisällissodan jälkiselvittelyissä tapahtuneen hävitystyön Uuraan työväentalossa. Silloin koko irtaimisto pirstottiin eikä kirjasto ja muu kirjallinen aineistokaan säästynyt hävitysvimmalta.

Sotien jälkeen ja olojen vakiintuessa tuli tarve menetettyjen kotiseutujen muistelu- ja historiateosten laatimiselle. Uuraan työväestä saati sen ammatillisesta järjestäytymisestä ei ollut luotettavaa dokumentointia tallella. Tietojen puuttuessa on aiheesta julkaistu keskenään ristiriitaisia ja virheellisiäkin tulkintoja. Eniten harmia omia juuriaan Uuraasta etsivälle tai yleensä Uuraan työväestön oloista kiinnostuneelle on kuitenkin koitunut arkiston tuhoutumisesta, koska esimerkiksi tiedot Uuraan lastaajien vaiheista haihtuivat savuna ilmaan. Unholaan vaipui lastaajien rooli paikallisena mahtitekijänä sekä valtakunnallisena esimerkkinä ja mallina muiden satamien lastaajille.

Uuraan stuuvariyhteisö: historia ja historiografiset lähtökohdat

Uuras, Viipurin ulkosatama, oli 1800-luvun lopulla kasvanut Suomen suurimaksi sahatun puutavaran vientisatamaksi. Pääosin puutavara tuli Saimaan kanavan kautta lotjilla ja tervahöyryillä Saimaan vesistön rantamien sahoilta aina Joensuuta myöten. Uuraansalmi (ruotsiksi Trångsund) oli varsinainen lastauspaikka ja sen kahta puolta, Ravansaarella sekä Uuraansaarella, rantoja reunustivat puutavaraliikkeiden lautatapulit ja varastokuurit, jotka toimivat

Uuraansaaren asutusta. Taaempänä satamaa ja puutavaravarastoja sekä Tapolanlahtea laivoineen vuonna 1936.

välttämättöminä sahatavaran välivarastoina. Puun matka Saimaan sahoilta maailmalle tapahtui kahdessa vaiheessa, ensin syöttöliikenteenä eli lotjakuljetuksena sahoilta Uuraaseen varastoihin, joista sahatavara kuljetettiin laivoihin. Samoja lautoja ja lankkuja siirreltiin hartiavoimin useaan otteeseen, sahoilla kuljetusta varten tapuliin, sieltä lotjaan, lotjasta taas Ravansaarella ja Uuraassa tapuliin. Vientilaivan saavuttua tapuli purettiin proomuun, proomu hinattiin Uuraansalmella ankkuroidun laivan sivulle. Sahatavara nostettiin koneellisesti laivaan, jossa se taas miesvoimin ahdettiin ruumaan tai pinottiin kansilastiksi.

Työväkeä tarvittiin runsain mitoin sekä vientiliikkeiden lautatarhoilla että lastauksessa. Uuraassa ja Ravansaarella eli työläisyhteisö, jonka toimeentulo oli näiden työtehtävien varassa. Toimintaa johtivat puutavaraliikkeet, joiden palveluksessa työväki leipänsä ansaitsi vuodesta toiseen ja isästä poikaan.¹

Pienten purjealusten aikakaudella laivan miehistö lastasi laivan tai korkeintaan käytti paikallisia asukkaita aputyövoimana. Laivojen koon kasvaessa paikallisen lastaustyöväen osuus lisääntyi samoin lastaajilta vaadittu ammattitaito. 1800-luvulla sahatavaran lastaus Uuraassa oli viipurilaisten kauppahuoneiden vastuulla, ja 1850-luvulta alkaen kehittyi lastauksen erikoisosaajien,

stuuvarien yhteisö. Stuuvari (*stufari, tuuvari*, ruots. *stuvare*, engl. *stevedore*) vastasi tietyn kauppahuoneen puutavaran lastauksesta. Henkikirjoissa esiintyivät myös ammattinimitykset laivan täyttäjä, lautojen laittaja, lastaaja ja lastauksen johtaja. Stuuvari oli satamamiesammattikunnan eliittiä, jolta vaadittiin lastaussakin johtamiskykyä ja yhteistyötä laivapäällystön kanssa. Ensimmäiset stuuvarit olivat pääasiassa merimiehiä tai merimiesten poikia. Ammatti jatkui usein isältä pojalle. Stuuvarien määrä kohosi parhaimmillaan kahdenkymmenen korville ja pääosin he asuivat Ravansaarella tiiviissä kanssakäymisessä luotsiyhteisöön. Monen stuuvarin isä tai äiti olikin varttunut luotsiperheessä ja onnekas nuorimies saattoi päästä stuuvariksi naituaan luotsin tyttären.²

Vilkkaimpana laivauskautena tarvittiin ulkopuolista lisätyövoimaa, mikä ajoittain hiersi suhteita paikkakuntalaisiin. Ongelmista kerrottiin elokuussa 1894 sanomalehti *Viipurissa*: ”Tänä kesänä on erittäin paljon ollut kulkukansaa täällä, vaikka työt kaikin ajoin eiwät tahdo riittää omillekaan asujille. Tästä onkin wäliin sanomista työmiehien ja työnteettäjien wälillä, kun syrjästä tulijat pääsewät wälin parempiin töihin.”³

Näin tapahtui sukupolvien ajan, mutta vähän ennen 1900-luvun vaihdetta vientiliikkeet luopuivat omasta lastaustoiminnastaan. Tämä mullisti totutun elon. Satamaan oli tunkemassa yksityisiä ahtaajaliikkeitä. Työpaikat joutuivat uhatuiksi ja lastaajat ryhtyivät yhdessä tuumin vastatoimiin.

Koska Uuraan työväenyhdistyksen arkisto tuhoutui vuonna 1930, lastaajien järjestäytymistä ja sitä seurannutta työväen yhdistystoimintaa sotien jälkeen tutkittaessa on pääosin jouduttu turvautumaan muistitietoon, joka on kuitenkin ristiriitaista. Historia- ja muistikirjoista (*Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret; Johannes ja Uuras, muistojen saari* sekä *Uuras - Luotsikylästä suursatamaksi* ja *Uuras - Viipurin portti maailman merille*⁴) ei muodostu yhtenäistä ja loogisesti etenevää kuvaa työväen järjestäytymisestä.

Uuras oli Viipurin ulkosatama, mutta Viipurin historiaa käsittelevistä teoksista, kuten *Viipurin kirja* (1958), *Viipurin kaupungin historia osa 4* (1981) tai *Viipurin maalaiskunnan historia osa 2* (1982), saa vain hajatietoa Uuraan työtekeivistä. *Viipurin kirjassa* August Anto kertoo Uuraassa olleen työläisten naisosasto ja kahdessa sodassa säilynyt komea työväentalo.⁵ Jaakko Paavolaisen osuudessa *Viipurin kaupungin historiassa* puolestaan mainitaan, että Uuraan vuonna 1896 perustettu työväenyhdistys omisti vuonna 1906 oman talon ja että sen jäsenmäärä koki huomattavan nousun. Punakaarti perustettiin Uuraaseen loppuvuonna 1905 ja ammattiosastoja oli 23.⁶ Maalaiskunnan historiassa Erkki Kuujo kertoo, että Uuraaseen on perustettu työväenyhdistys jo vuonna 1896, ja lisäksi hän toteaa, että Uuraan vuonna 1905 perustettuun punakaartiin lienee kuulunut myös ravansaarelaisia. Työväenyhdistysten yhteisiä kesäjuhlia järjes-

Uraan työväenyhdistyksen talo rakennettiin vuosina 1906–1912. Komea puutalo mainitaan useassa Uraan historiaa käsittelevässä teoksessa. Talon yläkerta tuhoutui tulipalossa vuonna 1930.

tettiin myös Uuraassa.⁷ Sama vain hajatietoja Uraan työväestä kertova linja jatkui vielä *Viipurin läänin historian* viidennessä osassa vuonna 2014. Pirkko Leino-Kaukiainen kertoo Uuraaseen perustetun työväenyhdistys vuonna 1896, mutta sen olleen luonteeltaan enemmän ammattiosasto.⁸ Samoin vuonna 2015 Uuraalaiset ry:n *Uuras. Viipurin portti maailman merille* -teos toisti vanhojen Uuras-kirjojen käsityksiä: Uraan lastausammattiosasto perustettiin vuonna 1896 ja varsinainen työväenyhdistys vuonna 1905.⁹

Kuujo viittaa professori Hannu Soikkasen teokseen *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia* (1970)¹⁰ ja muissakin mainituista teoksista (Antoa lukuun ottamatta) nojaututaan Soikkasen tutkimukseen. Soikkanen käytti pääasiallisena lähdemateriaalinaan August Anton vuosina 1955–1961 keräämää kirjallista aineistoa rajan taakse jääneistä työväenyhdistyksistä.¹¹ Uuraasta ei jäänyt juurikaan kerättävää vuonna 1930 sattuneen tulipalon jäljiltä. Soikkanen itsekin joutui turvautumaan *Kansan Työ* -lehden vuonna 1925 ja 1930 Uuraasta kertoviin artikkeleihin, joiden tietojen todenperäisyydestä hänellä oli epäilyksensä.¹²

Edellä mainitut, Viipurin työväen järjestäytymisestä kirjoittaneet joutuivat Uuraan kohdalla käyttämään toisen käden tietolähteitä. Näille, etenkin Soikkaseen nojaaville tutkijoille Uuraan työväen Viipurista poikkeava järjestäytyminen pysyi pimennossa. Tosiasiassa Uuraan työväen järjestäytymistä ei voinut silloin eikä myöhemminkään selittää viipurilaisesta näkökulmasta. Uuraassa menttiin ”Uuraan viisii”.

Tutkimusongelmat ja -menetelmät

Artikkelini tarkastelee viipurin ulkosataman Uuraan lastaajien ja muun työväen järjestäytymistä ja työoloja vuosina 1896–1914. Lähdeaineistona on Kansalliskirjaston digitoima sanoma- ja aikakauslehtiaineisto. Selvitän seuraavissa luvuissa ongelmavyöhykettä, joka on muodostunut kirjallisuuden josinansa ristiriitaisista käsityksistä Uuraan satamatyöläisten järjestäytymisestä ja toisaalta siitä kuvasta, jonka aiheesta voi muodostaa tuolloisen sanomalehtiaineiston avulla. Millaisista syistä Uuraan lastaajat alun alkaen järjestäytyivät ja miten järjestäytyminen kehittyi 1900-luvun alkuvuosina? Millaiset tekijät ovat vaikuttaneet tulkintoihin, joita järjestäytymisestä on aiemmin tehty? Millaisiin maailmantalouden kontekstiin uuraalaisten järjestäytymisen vaiheet voidaan sijoittaa?

Aikakauden sanomalehtiä hyödynnettiin toki jossain määrin jo varhaisimmassakin kirjallisuudessa¹³, mutta vasta digitoitujen aineistojen tehokkaat hakutoiminnot ovat mahdollistaneet Uuraan stuuvariyhdistyksen vaiheiden systemaattisemman tutkimisen. Tarkasteltavina ovat ensisijaisesti Viipurissa ilmestyneet sanomalehdet. Menetelmäksi vakiintui ”systemaattinen intuitio”, missä erilaisia hakutermejä ja niiden yhdistelmiä kokeillen pyrin löytämään kaiken Uuraan työväkeä sivuavan uutis- ja muun aineiston. Hakutulokset luokittelin ensin vuosittain ja sitten aihepiireittäin sitä mukaa kuin niitä työväkeä koskien vuosien varrella ilmaantui.

Aihetta koskevia hakutuloksia oli runsaat 1200. Ne sisälsivät tietoja Uuraan seudun tapahtumista, kuvasivat syitä ja selvittivät taustoja, loivat mielikuvaa ajankohdan oloista sekä kertoivat asukkaiden työhön liittyvistä ongelmista, niiden aiheuttamista tunnelmista ja ratkaisuista pulmatilanteista selviytymiseen.¹⁴ Työväen järjestäytymisen eri vaiheista ja niiden taustoista kirjoitan yksityiskohtaisesti projektin ensimmäisessä julkaisussa, *Uuraan uhmakkaat lastaajat – oman onnensa seppinä 1897–1914*. Tämä artikkeli, *Uuraan uhmakkaat lastaajat: Historiankirjoituksen vinoumat aikalaislähteiden valossa* on jatkoa edelliseen ja keskittyy tutkimuskirjallisuuden analysointiin.¹⁵

Ensimmäinen koitos – stuuvariyhdistys

Ajankohdan uutisaineiston mukaan työläiset ottivat vuosina 1896–1914 hallintaansa Uuraan sataman lastaustyöt toimien sekä työnantajina että työn toteuttajina. Tämä tapahtui kolmessa vaiheessa, jotka kukin alkoivat kamppailuna sataman herruudesta Uuraaseen pyrkineitä yksityisiä ahtaajaliikkeitä vastaan. Työläisten kolmivaiheisen kamppailun vastapuoli vaihtui paikallisesta ensin kansalliseen ja lopulta monikansalliseen toimijaan.

Vuonna 1896 lastaajat ottelivat paikkakunnan omia yksityisyrittäjiä, konsuli Carl Roseniusta ja tullipäällismies D. Jacobssonia vastaan. Keväällä kauppahuoneet luopuivat laivaustoiminnasta eivätkä enää palkanneet lastausväkeä. Huhtikuussa työttömiksi joutuneet perustivat Uuraan työväenyhdistyksen (UTY), jonka nimissä toimittiin. Vuonna 1888 perustetun Viipurin työväenyhdistyksen puheenjohtajan J. A. Lylyn neuvojen mukaan säännöt muotoiltiin viipurilaisten malliin, mikä takasi niiden hyväksymisen kiristyneessä poliittisessa tilanteessa. Kaupantekijäisinä uuraalaiset pääsivät mukaan wrightiläiseen työväenliikkeeseen.

Uuraan salmella ryhdyttiin kilpasille. Toiminta keskittyi jopa käsirysyyn johtaneeseen kamppailuun kauppahuone Roseniuksen ja tullipäällikkö Jakobssonin työläisten kanssa laivojen lastausurakoista. Väkivaltaisuuksia puitiin käräjillä. Uuraan Työväenyhdistyksen puheenjohtaja Juhana Tobiasson sai 4,5 vuoden tuomion ammuttuaan kilpailevaa yritystä johtanutta Roseniusta kohti, kuitenkin osumatta. Voimainkoitos päättyi laivauskauden lopulla ratkaisevammattomaan tasapeliin. Kaikki olisivat ensi vuonnakin mukana.¹⁶

Seuraavana kesänä tilanne kuitenkin muuttui UTY:n kannalta onnekkaasti. Rosenius pudotti tullipäällikkö Jakobssonin pelistä jo talvella syyttämällä tätä virkavirheestä.¹⁷ Rosenius itsekin syrjäytettiin ennen lastauskauden alkua. Rettelöiden herättämää kiusallista julkisuutta kavahtaneet muut Uuraansalmen puutavaraliikkeet antoivat lastauksensa UTY:n yksinoikeudeksi, jota kesti aina vuoden 1904 kevääseen.¹⁸ Toimi oli nähtävästi tarkoitettu rauhoittamaan venäläistä hallintoa, joka epäili Suomen ruotsinkielistä porvaristoa ruotsinmieliseksi. Sen sijaan rahvasta, työläiset mukaan lukien, pidettiin keisarille uskollisena alamaisjoukkona, jolle sitä yllytettäisi muihin ajatuksiin. Hallinnossa näet pelättiin emämaan levottomuuksien leviämistä Suomeen, ja otteet työväkeä kohtaan olivat maltillisempia kuin emämaassa, jossa ne kovin ottein tukahdutettiin alkuunsa.¹⁹

Kauppahuoneitten ja työväen sovinnosta oltiin tyytyväisiä myös poliittisen työväenliikkeen pääkallonpaikalla Helsingissä. ”Ilahduttavaa on, että kauppahuoneet täten ojentawat auttawan ja sowittawan käden Uuraan viime kesänä niin ylenmäärin kiusatulle työväelle”, riemuittiin wrightiläisten joh-

toppiireissä.²⁰ Lastaajille voitokas kamppailun lopputulos olikin wrightiläisen tulkinnan mukaan kauppahuoneitten omaehtoista, hyväntahtoista pyrkimystä työolosuhteiden parantamiseksi. Wrightiläinen työväenliike otti tapahtuneesta kunnian itselleen.

Ensimmäisinä vuosina UTY:tä johti johtokunta, jonka puheenjohtaja oli vuonna 1896 Juhana Tobiasson ja tämän jouduttua vankilaan Juhana Stockmaker, molemmat työmiehiä. Laivausurakoiden hankkijaksi palkattiin merikapteeni Johan Pitkäpaasi. Tämä kuitenkin vältteli vastuutaan rettelöitä setvivissä oikeudenkäynneissä ja hänen tilalleen vuonna 1897 pestattiin merikapteeni F. F. Pyhälä. Heidän tittelinään oli esimies. Myöhemmin vastaavassa asemassa olevat henkilöt olivat konttoripäälliköitä. Sekä esimiehet että konttoripäälliköt olivat alisteisia yhdistyksen johtokunnalle.²¹

Uuras oli loppukesällä ja syksyllä 1896 valtakunnallisen uutisoinnin kohteena. Rettelöt ja niiden jälkipuinti oikeudessa oli kiintoisa aihepiiri. Niistä kirjoittivat ensin Viipurissa ilmestyneet suomenkieliset *Viipuri* ja *Viipurin Sanomat*, sekä ruotsinkieliset *Viborgsbladet* ja *Östra Finland*. Näiden uutisia lainailivat sitten muut maamme sanomalehdet.²²

Rähinä tullilaiturilla

Tapahtumien ydinsanoma värittyi lehdissä usein joko kirjoittajan poliittisesta puoluekannasta kummuten, tai joskus henkilökohtaisen mielipiteen kärjekäänäkin ilmaisuna. Maanantaina 15.6.1896 syntyi kiistaa edellisenä iltana tulleen englantilaisen höyrylaivan lastauksesta. Pari työväenyhdistyksen stuuvaria vaihto puolta ja ryhtyi avustamaan tullipäällikkö Jacobssonin lastaajia. Joukko työväenyhdistyksen miehiä sai tietää tilanteesta ja souti tivaamaan asiaa stuuvarilta tullilaiturille, jossa Jacobssonin miehet suorittivat lastauksen esivalmisteluja. Syntyi suukopua, tönimistä ja lopuksi tappelu, jossa käytettiin kättä pidempää apuna. Työväenyhdistyksellä oli miesylivoima. Jacobssonin miehet lannistettiin ja heidän työkalunsa sekä tarveaineensa, ”marot”, paiskattiin veteen.²³

Työväen asioihin myönteisesti suhtautuva, vanhasuomalainen *Viipuri*-lehti puolusteli tiistaina UTY:n väkeä:

Kun uuraalaiset työmiehet näkivät noiden kahden Stuuwarin pettäneen heidät, he tulivat pyytämään, että lakkaisivat työstä ja poistuisivat, koska työssäolijat kuuluivat yhdistykseen eivätkä Jacobssonin miehiin. Sitä he eivät kuitenkaan tehneet, vaan asettuiwat wastarintaan, uhkaillen toisia käsillä olewilla työkaluilla.²⁴

Niin ikään työläisten suosiota saaneen nuorsuomalaisen *Viipurin Sanomien* kanta oli sen sijaan jyrkempi:

Mutta vielä paremmin erhettyivät muutamat yhdistyksen jäsenet maanantaina. Silloin oli nimittäin herra Jacobsson aanut lastatakseen edellämaitut englantilaiset alukset, ja oli hänen palvelukseensa ryhtynyt eräs “stuuvaaja”, joka edellisenä pyhänä oli ruwennut työväenyhdistyksen jäseneksi. Muutamat miehet lähtivät silloin wenheillä salmen poikki Uuraansaaren puolelle, heittivät mereen kaikki työkalut ja räökkäsivät jotenkin pahasti mainittua “stuuvaajaa”.²⁵

Östra Finland oli jo edellisenä päivänä suominut työväenyhdistyksen väkeä kovasanaisesti villiintyneeksi raakalaisjoukoksi, joka raivoten syöksyi Jacobssonin työväen kimppuun raastaen vaatteet päältä ja syösten työkalut mereen.

Työläisten villi käytös huipentui eilen. Työväenyhdistyksen jäsenet hyökkäsivät huutaen ja kiroten mainittujen kilpailijoiden työntekijöiden kimppuun. Työntekijöitä pahoinpideltiin, heidän vaatteensa revittiin riekaleiksi ja työkalut heitettiin salmeen.²⁶

Viipuri-lehden artikkelissa esitetään kahakan syntipukeiksi vain takkinsa kääntäneitä stuuvereita. *Viipurin Sanomien* teksti puolestaan heijastelee päätoimittajansa J. A. Lylyn pettymystä UTY:n lastaajiin.²⁷ Lylyn vaikutuksesta Uuraan työväenyhdistys oli hyväksynyt sääntönsä wrightiläisessä hengessä ja tämän turhautuminen oli ymmärrettävää. Silti varsinaiset syntipukit löytyivät muualta ja työväki sai armoa:

On surkuteltavaa, että ne henkilöt, jotka owat mainitun yhdistyksen johdossa, eiwät ole kaikella tarmollaan koittaneet ehkäistä moisia rettelöitä. Nämä wieroittawat sellaistenkin henkilöiden mielet, jotka toiwowat sille hyvää.²⁸

Östra Finland syytti yksioikoisesti UTY:tä rähinän aiheuttajaksi ja käytti tilaisuutta tölväistä suomenkielistä väestönosaa kummastellen, miten sellaista hampparijoukkoa voi ylipäättänsä sietää Viipurin liepeillä. ”Voi tuskin uskoa, että sellainen on mahdollista satamapaikalla aivan Viipurin kaupungin edustalla, mutta näin on valitettavasti laita.”²⁹

Rähinästä koitui Lylylle henkilökohtaisen harmistuksen lisäksi poliittista painetta, koska tapahtunut altisti koko työväenliikkeen mustamaalaukselle.³⁰ Hän joutui selittelemään asiaa vierittämällä selkkauksen UTY:n syyksi.³¹

Lastaussopimuksen ehdot ja käytäntö

Vuoden 1897 lastaussopimus UTY:n ja puutavaraliikkeiden kesken antoi viime-mainituille oikeuden määrittellä lastaustaksat, jotka olivat yhtäläiset kullekin puutavaraliikkeelle ja niiden lastia noutamaan tulleele laivalle. Samoin ne määrittivät stuuvarien ja urakkamiesten palkkausperusteet.³² UTY keräsi maksun kapteeneilta. Siitä vähennettiin palkat ja juoksevat menot. Ylijäämä eli liikevoitto jaettiin tasan UTY:n ja sopimuksessa olleiden puutavaraliikkeiden kesken. UTY:n jäsenten keskuudessa sopimuksen hyväksyminen aiheutti napinaa. Lastaajista tuntui, että työväenyhdistys teki koko työn, mutta puutavaraliikkeet nappasivat puolet voitosta panematta tikkua ristiin asian puolesta. Koettiin harmilliseksi, että omat voimavarat eivät riittäisi parempia ehtoja vaatimaan. Konttorityön otti hoitaakseen Egerton & Hubbart -liikkeen isännöitsijä Guldbrandsen eikä sekään loppujen lopuksi sujunut työväen kannalta tyydyttävästi. Oppirahoja makseltiin.³³

Laivauksen ammattilaiset, stuuvarit, ottivat johdon käsiinsä, mitä osoittaa sekin, että Uuraan työväenyhdistystä kutsuttiin kansanomaisesti stuuvariyhdistykseksi. Sopimus kauppahuoneitten kanssa tarjosi laivaukset UTY:lle ponnistuksitta, joten omaehtoiseen, ulkomaille suuntautuvaan sopimushankintaan ei ollut tarvetta.³⁴

Stuuvariyhdistys eli muodollisesti wrightiläisten sääntöjen puitteissa toimiva UTY muistutti myöhemmin satamissa toimivia työosuuskuntia. Kautskylaisen sosiaalidemokraattisen ajattelun mukaan niitä nimettiin sosialistisiksi, osuustoimintasosialismin omaksuneiksi työosuuskunniksi.³⁵ Osuuskunta-aate tai sosiaalidemokratia ei silti kumpikaan sovellu Uuraan stuuvariyhdistyksen syntyä selittämään. Stuuvariyhdistys oli lastaajien epävirallinen, omintakeinen järjestö, jossa yhdistyivät sekä laadukkaan työn suorittamisesta vastaavien stuuvarien että suoritusportaan urakkamiesten intressit.³⁶ Se perustui Uuraan ja Ravansaaren asujaimiston vuosikymmenten aikana kehittyneeseen yhteisöllisyyteen. Sataman toiminnalla ja asutuksella Uuraan salmen kahta puolta oli pitkä yhteinen menneisyys. Yhdessä oli totuttu puuhaamaan yhteisön hyväksi myös vapaa-aikoina, esimerkiksi vuonna 1857 Ravansaareen ja vuonna 1874 Uuraaseen perustettujen vapaapalokuntien sekä raittius- ja urheiluseurojen parissa.³⁷ Tärkeää oli keskinäinen solidaarisuus, kuten lastaajien puolesta-puhuja Petter Leskinen *Työ*-lehdessä vuonna 1913 muotoili: ”Joukon täytyy olla yksimielisiä sekä warustautunut ja wannoutunut yhteisen edun nimissä kestämaan työtaistelun kärsimyksiä.” Sooloilua ei sallittu. ”Yksilöllisyyden täytyy kadota ja joukon tulee olla selvillä keskinäisistä kurinpitomenettelyistä ja wannoutunut niitä noudattamaan.” Ennen kaikkea oli tiedostettava, missä mennään? ”Joukon täytyy olla itse tietoisia ja selvillä muodoista, joita on

käytettävä taistellessa porwareita vastaan ja tuntea tärkeimpiä syvennyksiä porwarillisesta kauppa- ja liike-elämästä.”³⁸

1900-luvun alkaessa puutavaran vientisuhdanteet heikkenivät.³⁹ Laivattavaa oli niukemmin ja sitä mukaa myös työvoiman tarve väheni. Stuuvariyhdistyksessä tähän reagoitiin siten, että ruvettiin valikoimaan jäseniä. Stuuvarien hallinnoima aiemmin avoin UTY muuttui suljetuksi yhdistykseksi, johon muilla kuin paikkakuntalaisilla ei käytännössä ollut pääsyä.⁴⁰

Toinen koitos – sataman valtiaaksi

Yritysten ja työläisten toinen mitteli laivausurakoista käytiin vuosina 1904–1905 porilaisen kapteeni J. C. Wallin perustaman ahtausliikkeen, Walli & Co:n ja Työväenyhdistyksen kesken. Tällöinkin työväen puolelta turvaututtiin aseisiin. Heinäkuun lopulla 1905 nuori työmies Akseli Rapeli ampui konttoripäällikkö August Dunckeria, jolle firman vetovastuu oli langennut Wallin sairastuttua. Johtajien viruessa sairaalassa hiipui myös Walli & Co:n laivaustoiminta. Näin UTY eli käytännössä stuuvariyhdistys pystyi hallitsemaan sataman laivausta Uuraassa yksinvaltiaana minkäänlaisten sopimusten kahlitsematta sen toimia.

Koitoksen tausta oli monitahoinen. Keväällä 1904 kauppahuoneet eivät enää uudistaneet UTY:n laivaussopimusta, minkä jälkeen Walli oli ilmoittanut ottavansa Uuraan laivaustoiminnan haltuunsa. Uuraalaiset yllätettiin täysin. Laivaussopimusten hankinta ulkomailla oli laiminlyöty – seikka, millä Walli perusteli *Viipuri*-lehdessä Uuraaseen tuloaan:

Oleskellessani viime talvena ulkomailla tulin usein tilaisuuteen tapaamaan laivanomistajia. Tällöin minulle valitettiin Työväenyhdistyksen huonoa toimintaa ja kehoitettiin ottamaan Uuraan laivaus hallintaani ja saada aikaan parempaa työtappaa ja järjestystä.⁴¹

Entisen työväen luvattiin pääsevän Wallin palkkalistoille, mutta vain henkilökohtaisin sopimuksin. UTY:n kanssa ei neuvoteltaisi. Hyvää jaettaisiin kaikille. Kauppahuoneet saivat parempaa palvelua, laivanomistajat halvempia lastauskuluja ja työväki parempia ansioita. Mutta, urakat muuttuisivat tuntitöiksi ja kukin sitoutuisi ehdottomasti noudattamaan työnjohtajien määräyksiä. Uuraan lastaajat uumoilivat, että luvattu hyvä revittäisiin heidän selkänahastaan ja kieltäytyivät yksituumaisesti. UTY lähti toistamiseen kilpasille.

Työväenyhdistys ei tällä kertaa lähtenyt oikopäätä tappelulinjalle. Wallin väki pantiin boikottiin. Heille ei herunut kortteeria eikä myyty elintarvikkeita. Käytiin miehissä Viipurissa valittamassa maistraatille Wallin Uuraan väestölle

aiheuttamaa taloudellista haittaa. Siellä leviteltiin käsiä. Wallin toimet olivat laillisia. Varoiteltiin ottamasta lakia omiin käsiin.

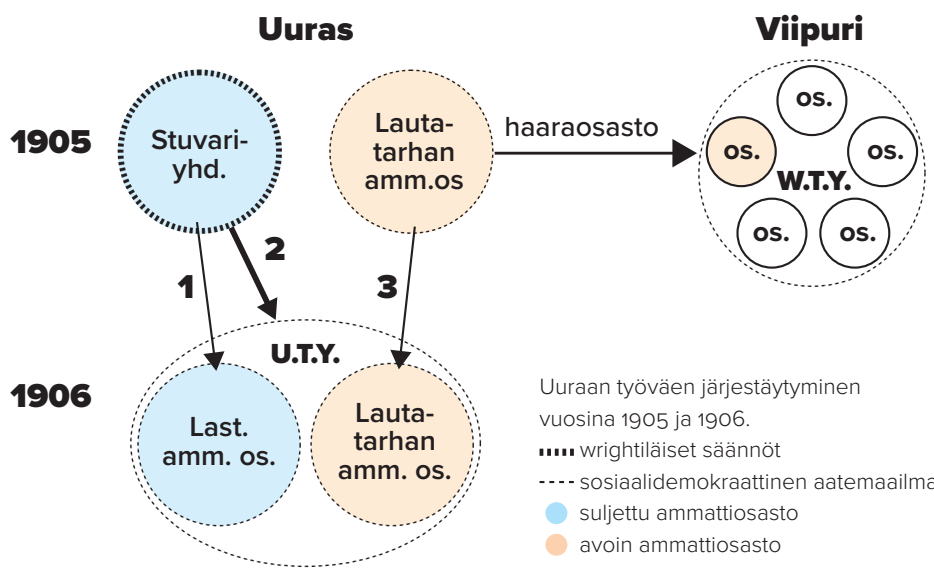
Sitten käännyttiin venäläisen kuvernöörin Nikolai Mjasojedovin puoleen. Tämä totesi, että maistraatti oli toiminut lain puitteissa. Päätös olisi voinut olla päinvastainenkin. Levottomuuksia pelkäävä kuvernööri tutki tarkoin UTY:n säännöt. Jos niissä olisi ollut maininta UTY:n oikeuksista laivaustoimintaan, ratkaisu olisi sitä puoltanut.⁴² Kuvernööri etsi vielä sopuratkaisua kokoamalla syksyllä 1904 eri osapuolista sovittelulautakunnan. UTY laati sille ehdotuksen kesän 1905 lastauksessa sovellettavasta työn hinnoittelusta, taksasta. Kaupahuoneet eivät sitä hyväksyneet. Kamppailu sai laivauskaudella 1905 yhä väkivaltaisempia piirteitä ja johti viimein aiemmin kerrottuun ampumavälikohtaukseen.⁴³

Mullistusvuodet 1905–1907

Laivauskauden 1905 koittaessa oli Uuraansalmen liepeillä edellisvuosien katkeroittamaa väkeä. Lautatarhatyöläiset olivat kateellisia lastaajien paremmista työansioista, ja työväenyhdistyksen valikoiva jäsenvalinta herätti kaunaa ulkopuolelle jätetyissä. Muutosta kaivattiin ja sitä tarjosi vuosisadan vaihteen alla työväenpuolue, joka toimi vuodesta 1903 Suomen Sosialidemokraattisena puolueena (SDP). Poliittisen vaikutusvaltansa kasvattamiseen pyrkinyt puolue lähetti eri puolille Suomea agitaattoreita, jotka yllyttivät työläisiä perustamaan työväenyhdistyksiä.⁴⁴ Puolueen jäsenkirja suotiin vain työväenyhdistyksiin kuululle. Yhdistyksien piti olla avoimia. Kaikki halukkaat pääsisivät mukaan.

Uuraassa tämä kiihotus upposi työväenyhdistyksen hyljeksimään, pääosin lautatarhalaisten muodostamaan kuulijakuntaan ja johti uuden, kaikille avoimen työväenyhdistyksen perustamiseen. Valtiovalta oli kiristänyt ehtojaan luvan saannille, mutta viipurilaiset riensivät taas hätiin. Viipurin Työväenyhdistyksen (VTY) puheenjohtaja T. Lehtovaaran ehdotuksesta uusi yhdistys liittyi VTY:n haaraosastoksi.⁴⁵ Vuonna 1905 painetuissa säännöissä se nimettiin Uuraan Lautatarhatyöväenyhdistykseksi.⁴⁶ Käytännössä yhdistys oli VTY:n Uuraassa toimiva ammattiosasto, jonka jäsenkunta koostui lautatarhojen työläisistä, myös muista kuin pelkästään uuraalaisista ja ravansaarelaisista. Kaupantekijäisinä päästiin sosialistien helmaan. Sosiaalidemokraattisen historianäkemyksen mukaan uusi työväenyhdistys oli Uuraan poliittisen työväenliikkeen kehto ja ensimmäinen oikea Uuraan Työväenyhdistys.⁴⁷

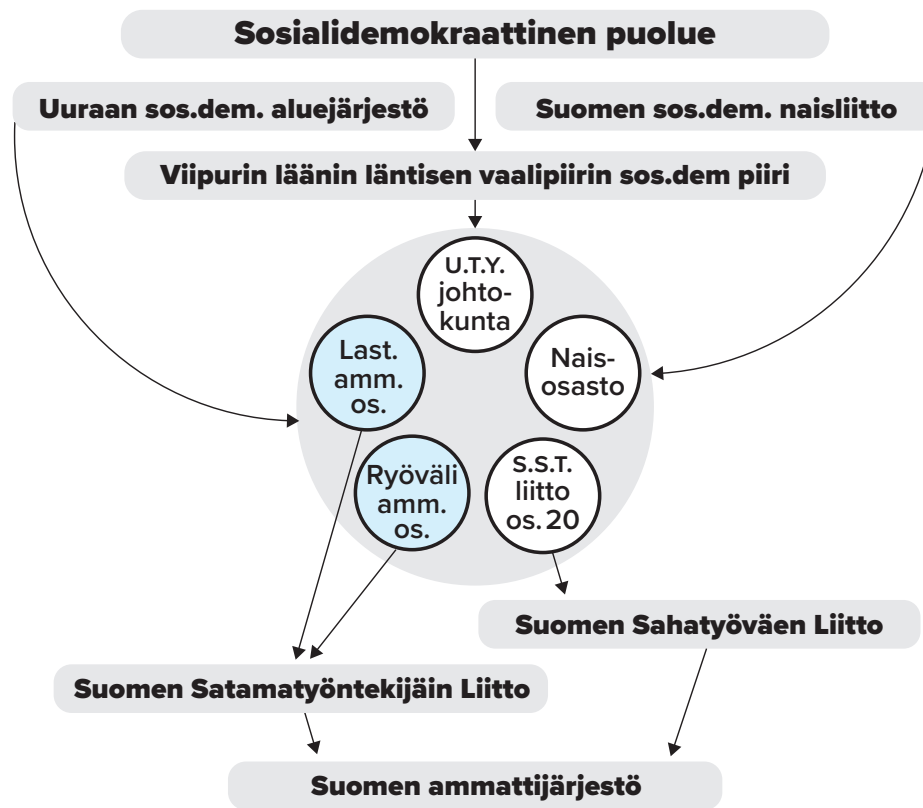
Suurimman mullistuksen aiheutti kuitenkin marraskuun 1905 suurlakko. Kansalaisten yhteisrintama oli pakottanut keisarin perumaan päätöksensä ja suostumaan kansan vaatimiin poliittisiin uudistuksiin. Uuraassa kuten

muuallakin tämä herätti työläisten keskuudessa suurta innostusta. Sosialistien sanoma työväen yhteenliittymisen ja joukkovoiman välttämättömyydestä elinolosuhteiden kohentamiseksi sai uskottavuutta. Punalippujen alle alkoi olla tunkua.⁴⁸

Vuosi 1906 oli Uuraassa siirtymäaika vanhoista asemista ja asenteista kohti uusia aatteita ja menettelytapoja. Vuoden 1896 muodollisesti wrightiläinen Uraan työväenyhdistys ”loi nahkansa”. Maaliskuussa saatiin senaatin vahvistus ”vanhan” Uraan Työväenyhdistyksen uusille sosialistiseen maailmankuvaan nojaaville säännöille sekä hyväksyntä Suomen Työväenpuolueeseen (Suomen sosialidemokraattiseen puolueeseen) liittymisestä. Poliittinen ja ammatillinen työväenliike erotettiin siten, että epävirallisesta stuvaryhdistyksestä muodostettiin sääntöjen puitteissa toimiva, Uraan Työväenyhdistyksen Lastausammattiosasto.⁴⁹ Tämä loi pohjan Uraan työväenyhdistyksen mittavalle uudistamiselle.⁵⁰

Haaraosaston eli Uraan Lautatarhatyöväenyhdistyksen eli ”uuden” Uraan työväenyhdistyksen jäsenluku tavoitteli viittäsataa. Voimansa tunnossa se laati kullekin vientifirman lautatarhalle yhteisen ja yleissitovan työehtosopimusehdotuksen laivauskaudelle 1906. Siinä työaika määrättiin 10-tuntiseksi, palkkausperusteet sovittaisiin yhdessä ja yhtiöt sitoutuisivat käyttämään vain ”uuden” työväenyhdistyksen jäseniä. Liikkeiden vastaus oli tyyli. Työaika sopi, mutta palkan maksoivat liikkeet omien taksojensa mukaan, työsopimus oli henkilökohtainen ja liikkeille oli se ja sama, oliko työmies järjestäytyneitä vai ei – kunhan totteli! Niin kutsutut orjasopimukset lautatarhoilla jatkuivat. Työ-

Uuraan työväenyhdistys. Uuraan työväenyhdistyksen sisäistä rakennetta ja suhdetta sosialidemokraattisen puolueeseen sekä ammatilliseen järjestäytymiseen kuvaava kaavio. Suljetut ammattiosastot on rajattu siniseen ympyrään.

läisten pettymys oli valtaisa, samoin yhdistyksen jäsenkato. Vuodenvaihteeseen 1907 mennessä oli Haaraosasto jo siirtynyt viipurilaisten huomasta ”vanhan” Uuraan Työväenyhdistyksen Lautatarha-ammattiosastoksi⁵¹. Kesällä 1907 siinä oli enää viitisenkymmentä jäsentä ja syksyllä toiminta lopahti kokonaan. Sen vähäinen jäsenkunta sulautui Sahateollisuusliittoon kuuluvaan Uuraan osasto 20:een, joka oli Antti Gyllingin johdolla perustettu marraskuussa 1906.⁵² Nämä lautatarhalaiset muodostivat lautatarha-ammattiosaston ”vanhan” työväenyhdistyksen alaisuudessa.⁵³

Kahden työväenyhdistyksen yhdistyminen ajoittui vuodenvaihteen 1907 kahta puolta. Vuoden 1906 parhaimman laivauskauden aikana kyräili Uuraassa kahden sosialistisen työväenyhdistyksen väki vielä epäluuloisena toisiaan. ”Vanha” Uuraan Työväenyhdistys vietti kymmenvuotisjuhliaan juhannuksena

ja elokuussa Haaraosasto eli ”uusi” Uuraan Työväenyhdistys omaa yksivuotisjuhlaansa. Mainittakoon, että näissä juhlissa soitteli vielä Uuraan VPK:n torvisoittokunta, mutta syksyllä soittimet osti Lastausammattiosasto, palkkasi soitonjohtajan ja torvisoitto kaikui sen nimissä, kunnes kesällä 1908 Uuraan Työväenyhdistys sai maineikkaan soittokunnan haltuunsa.

Syksyllä 1906 järjestökentän kahtia jakautumiseen suhtauduttiin jo järkevämmin. Keskinäiset kiistat sivuuttaen pyrittiin edellä kerrottuihin uusiin organisaatoratkaisuihin. UTY:n helmikuun 1907 vuosikokouksessa valittiin uusi hallitus ja perustettiin eri intressiryhmistä koostuva järjestysvaliokunta sopua rakentamaan. Lisäksi luotiin yhteyksiä paikallisiin sisaryhdistyksiin ja valtakunnallisiin järjestöihin.⁵⁴ Vappuna 1907 Uuraan lastaajat ja lautatarhaväki marssivat yhdessä punalippuja kantaen.⁵⁵

Kolmas koitos – vuoden 1905 liittoutumat

Viimeiseksi Uuraassa kamppailtiin vuosina 1910–1914 valtakunnallista yksityisten ahtausryttäjien liittoutumaa, niin kutsuttua Federeissia ja sen tukena olevaa kansainvälistä laivanvarustajien liittoa vastaan. Tässä mittelössä UTY:n lastausväen kilpailija majoitti muualta hankkimaansa työvoimaa Tapolanlahdelle ankkuroidussa asuntolaivassa, jota pilkattiin orjalaivaksi. Kolmannen koitoksen keskeytti ensimmäinen maailmansota pattitilanteeseen, jossa työosuuskuntana toiminutta Uuraan Lastausammattiosastoa ei ollut lannistettu, vaikkakin yksityiset olivat hieman niskan päällä.

Koitoksessa suomalaiskansallista pääomaa edusti Helsingissä lokakuussa 1905 perustettu, johtavien yksityisten ahtausliikkeiden koko maan kattava laivausalan työnantajayhdistys *The Stevedores Federation of Finland*, arkisesti Federeissi. Puheenjohtajana oli Carl. A. Veltheim Loviisasta.⁵⁶ Vuonna 1905 syntyi myös kansainvälistä pääomaa edustava *The Baltic and White Sea Conference of Copenhagen* – Itämeren ja Vienanmeren laivanvarustajien liitto – valvomaan laivanvarustajain etuja rahdinkuljetuksessa ja satamatoiminnassa. Suomea liiton hallituksessa edusti Suomen Höyrylaivaosakeyhtiön johtaja Lars Krogus.⁵⁷

Suomessa näillä kahdella järjestöllä oli yhteinen tavoite, satamissa valtaapitävien työosuuskuntien murskaaminen. Taktiikkana oli murtaa nämä satama toisensa perään yksi kerrallaan. Osuuskunnat joutuivat epätasaiseen kilpailuun. Federeissin laivausyritykset laskivat lastausurakat kannattavuusrajan alle. Tappio korvattiin federeissin yhteisistä varoista. Taustalla hääri vielä *Baltic & White Sea* -järjestö, joka kielsi kapteeneitaan asioimasta osuuskuntien kanssa.⁵⁸

Työnantajien liittoutumisen vastapainoksi järjestäytyivät lokakuussa 1905 kolmentoista satamapaikkakunnan työntekijät Helsingissä Suomen Satamatyöntekijäin liitoksi. Vuodesta 1907 satamatyöntekijät olivat osa Suomen satama- ja Vesiliikennetyöntekijäin liittoa, ja vuodesta 1912 he kuuluivat Suomen Kuljetustyöntekijäin liittoon. Ammattiliittojen kattojärjestönä oli vuonna 1907 perustettu Suomen Ammattijärjestö (SAJ).⁵⁹

Satamien työosuuskuntia soviteltiin ensin sosialistien piirissä vallinneeseen kautskylaiseen muottiin; osuuskuntien menestys tulkittiin keinoksi ottaa tuotanto ja työvälitteet työväen haltuun.⁶⁰ Sitten suunta muuttui. Suurlakon jälkeen työväenliike omaksui Kautskyn luokkataisteluperiaatteen.⁶¹ Suomen Ammattijärjestössä tehtiin linjaus, jonka mukaan avoin sosiaalidemokraattinen ammattiosasto oli ainoa oikea luokkataisteluun soveltuva työväen rekrytointitapa. Muut työläisten omintakeiset viritelmät, kristilliset ammattiosastot ja ennen kaikkea satamien työosuuskunnat, oli pantava samaan ruotuun, jotta työväen parhaalla aseella, lakolla tai sillä uhkaamisella, olisi vaikutusta palkkauksen ja työolojen kohentamisessa.⁶² Suomen ammattiyhdistysliike oli kuitenkin liian heikko pakottaakseen työnantajapuolen työsopimusneuvotteluihin.⁶³ Satamien menestyksekkäät työosuuskunnat uhrattiin poliittisten intohimojen näyttämöllä.⁶⁴

Federeissin uhatessa Uurasta keväällä 1910 SAJ kehotti tukensa ehtona sikäläisiä muuttamaan suljetun lastausosastonsa avoimeksi. Uppiniskaiset uuraalaiset eivät tähän kuitenkaan suostuneet eikä ammattijärjestöllä ollut keinoja kapinoivien taltuttamiseen. Se antoi Federeissin ja sen taustapirun, kansainvälisen laivanvarustajainliiton, tehdä likaisen työn. Viipurissa 1910 vuoden tammikuussa perustettu *Ab. Federation Stewardore* sai mellastaa Uuraassa vuosikaudet ammattijärjestön pysytellessä tukea antamatta taustalla.⁶⁵

Uuraassa Lastausosasto ei antanut periksi. Vuonna 1911 se pääsi jo mukavasti jaloilleen ja seuraavana kahtena vuonna vakiinnutti asemansa. Vuonna 1912 osaston voimin lastattiin jo 245 laivaa (43 prosenttia sataman liikenteestä), seuraavana vuonna 267 eli 37 prosenttia kokonaisliikenteestä ja vuoden 1914 laivauskauden kolmen ensimmäisen kuukauden aikana kaikkiaan 101 laivaa. Lastausosaston lastaaman sahatavaran määrä standarteina oli samaa suuruusluokkaa kuin ennen kilpailua, mutta huomattavasti kasvaneeseen viettiin suhteutettuna enää 30–40 prosenttia koko Viipurin tullipiirin lastatusta sahatavarasta.

Yksinänsä Federeissia vastaan kamppailleet uuraalaiset tunsivat tullessa petetyiksi. Suhteet Suomen Ammattijärjestöön ja Kuljetustyöväen liittoon tulehtuivat pahoin, mikä johti eroon vuoden 1912 lopulla. Vuoden 1913 Lastausosasto toimikin villinä ammattijärjestökentän ulkopuolella. Seuraavana

Satamatyöläisiä kantamassa lautatavaraa Uuraan satamassa. Kuva 1920-luvulta.

vuotena tilanne laillistui, kun Uuraan Lastausammattiosasto loi nahkansa ja Uuraan itsenäinen, ammattijärjestöistä riippumaton Stuuwariyhdistys sai säännöilleen kuvernöörin siunauksen.⁶⁶

Uuraassa oli 1900-luvun toisen kymmenluvun puolivälissä Ammattijärjestön ja sen mukana myös Sosialidemokraattisen Puolueen jäsenhankinta heikoissa kantimissa. Uuraalaiset äänestivät herkästi jaloillaan. Kolmisensataa uuraalaista lastaajaa sinnitteli suljettuna työosuuskuntana ja Uuraan avoin lautatarhaosasto kituutteli tusinan uskollisimman varassa. UTY:n koko jäsenmäärä oli vuoteen 1912 mennessä puolittunut vuoden 1906 tuhannesta hengestä. Kun lastaajat vuonna 1912 jättivät hyvästit sekä Kuljetusliitolle että Suomen Ammattijärjestölle, romahti myös UTY:n jäsenmäärä. Jäseniä oli vuonna 1916 ainoastaan 114 siitä huolimatta, että vuoden 1913 lautatarhalakot olivat nostaneet Lautatarhaosastolaisten lukumäärän väliaikaisesti 137:ään.⁶⁷

Kolmas koitos lopahti ensimmäisen maailmansodan vuosina. Viipurin satamien toiminta oli kesästä 1914 lähtien pääasiassa Venäjän kaupan varassa ja Uuraan stuuvariyhdistyksen toiminta näivettyi saman tien olemattomiin.⁶⁸

Vinksahtaneet väitteet

Jorma Kalelan mukaan historiantutkijan lähtökohtana ovat hänen tutkimuskohteeseensa liittyvät historiakuvat, ja tutkimus on aina jo esitettyjen tulkintojen kommentoimista ja tietämyksen arvioimista.⁶⁹ Seuraavassa analysoin tutkimuskirjallisuudessa esiintyviä tulkintoja ja johtopäätöksiä Uuraan lastaajien järjestäytymisestä ja yleisemminkin Uuraan järjestäytyneen työväen historiasta vuosilta 1896–1914.

Varhaisin Uurasta, sen asujamista ja työväestön yhteenliittymistä käsittelevä teos on *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos* (1959). Uuraan työväenyhdistyksen perustaminen selitettiin seuraavasti:

Liikenneolojen kehittyessä on jokaiseen satamaan ilmestynyt ns. ahtaajaliikkeitä, yrittäjiä, jotka urakoivat lastaustyön suorittamisessa. Uuraaseen näitä pesiytyi jo viime vuosisadan puolella useitakin. Keskinäisellä kilpailullaan ne painoivat kuitenkin työmiesten ansiotason alhaiseksi. Näitä olivat laivauskauden 1896 alussa liikkeet: C. Borenius⁷⁰, Gust. Cederberg & Co ja kauppahuone Rosenius⁷¹ sekä tullipäällikkö E. Jakobsson.⁷²

Johanneksen pitäjän historiaa kirjoittaessaan maisteri Olavi Autero haastatteli 1950-luvulla Turun seudulle evakkoon päätyneitä johannekselaisia – kuten hän itse ilmaisee, ”paikallisväriä saadakseen”. Luvun ”Satamatyöt Uuraassa” kertojana oli Riionsaarelta kotoisin oleva laivuri Konsta Kottonen (1870–1963), joka Tähti-laivallaan harjoitti vuosina 1924–1932 matkustajalaivaliikennettä Koiviston Makslahti–Viipuri-reitillä. Edellä on siteerattu, miten Autero kuvasi vuoden 1896 tilannetta hyödyntämällä Konsta Kottosen muistikuvia Uuraan satamasta 1920–1930-lukujen aikana. Niissä 1930-luvun taitteen suuren lama-kauden kokemukset projisoituivat 1900-luvun taitteen tilanteeseen.⁷³ Sisällissodan jälkeen kilpailivat Uuraassa useat ahtausalan yritykset keskenään ja maailmanlaajuisen laman myötä työläisten palkkojen reaaliarvo heikkeni jyrkästi.

Seuraavassa pelkistän, puran ja oikaisen aiemman tutkimuskirjallisuuden väittämiä Uuraan satamatyöläisten järjestäytymisen motiiveista ja työväen- ja ammattiyhdistysten toiminnasta.

1. Väite: Useita ahtaajayrityksiä. Kilpailu alensi palkkoja.

Syynä Uuraan satamassa vuonna 1896 puhjenneisiin rettelöihin oli – laivuri Kottosen muistikuvia seuraten – työväen palkkojen alentaminen, mikä olisi johonkin ahtaajayritysten välisestä kilpailusta. Puutavaraliikkeet Carl ”Borenius”

(po. Rosenius), Gustav Cederberg ja Carl Rosenius mainittiin muun muassa kesän 1896 *Viipurin Sanomissa*.⁷⁴ Lehtijutussa ei kuitenkaan käsitelty yhtiöiden keskinäistä mittelöä, vaan niitä arvosteltiin nurjista toimista vasta perustettua Uuraan Työväenyhdistystä kohtaan. Puhuttiin hinnanalennuskilpailusta, mutta sillä viitattiin Boreniuksen (oik. Roseniuksen) ja Uuraan Työväenyhdistyksen kamppailuun laivojen lastausurakoista.⁷⁵

Todellisuudessa tuolloin elettiin pitkän taantuman jälkeistä nousukautta.⁷⁶ Palkkojen alentamiseen ei ollut tarvetta. Mitään ahtauskilpailua ei ollut, koska ei ollut erityisiä ahtaajaliikkeitäkään. Mainitut puutavaraliikkeet kilpailivat kyllä ulkomaisista ostajista, mutta eivät ahtauksessa. Jokainen niistä lastasi myymänsä puutavaran omalla väellään lastia noutamaan tulleeeseen laivaan. Kottosen vaikutuksesta Auterolle muodostui erheellinen historiakuva vuoden 1896 Uuraan rettelöihin johtaneista tapahtumista.

2. Väite: Työläiset ahdingossa. Ryhtyivät puolustautumaan.

Toisenlaiseenkin päättelyyn olisi Auterolla ollut aineksia, kuten seuraava edellisen lainauksen kanssa ristiriitainen tilannekuvaus osoittaa.

Joka tapauksessa puutavaraliikkeet – harjoitettuaan siihen asti pääasiallisesti omatoimisesti laivojen purkamista ja lastaamista – luovuttivat nämä tehtävät mainituille yhtiöille ja antoivat aikaisemmin palkkaamilleen työläisille vapaat kädet menetellä, niin kuin parhaaksi katsoivat. Kun ahtaajat rupesivat tekemään tarjouksiaan ja palkkasivat työntekijöitä huonoin palkkaeduin, aiheutti se mielenkuohua paikallisen väestön keskuudessa. Yhäti kapenevat elinmahdollisuudet saattoivat monen miettimään keinoa, millä puolustautua. Lopulta päädyttiin siihen, että kevättalvella v. 1896 ruvettiin puuhaanmaan paikallista työväenyhdistystä, kuten sitä nimitettiin.⁷⁷

Lainaus Auteron tekstistä viittaa samaan tilanteeseen, josta ”ensimmäinen koitos” sai alkunsa. Puutavaraliikkeet luopuivat lastaustoiminnasta ja ”antoivat työläisilleen vapaat kädet” eli jättivät heidät työttömiksi. Tilannetta käyttivät hyväkseen yksityisyrittäjät eli erityiset ahtaajaryitykset syntyivät vasta tällöin ja kapenevien elinmahdollisuuksien uhka johti työväenyhdistyksen perustamiseen. Kottosen 1930-luvun mielikuvia seuraten Auterosta tuntui luontevalta, että työväki oli nurkkaan ajettuna ryhtynyt epätoivoiseen puolustustaisteluun. Ajankohdan sanomalehdet taas kertoivat uhmakkaan joukon rynnistyksestä vastahyökkäykseen. ”Toista herrat luulee, toista täältä tuulee.”⁷⁸ Vuoden 1896 lastaajissa ilmennyt uhmakkuus ei luonnehtinut enää Uuraan työväkeä 1930-luvun lamavuosina.

Työväenyhdistykselle myönteisestä kaikkia vientiyrityksiä koskevasta lastaussopimuksesta Auterolla ei ole mainintaa. Sen sijaan kuvataan Roseniuksen ja työväenyhdistyksen kahinointia varsin suurpiirteisesti. Esimerkiksi tullisillan rähinän toiseksi osapuoleksi väitetään virheellisesti Roseniuksen väkeä.⁷⁹

Ravansaari-teoksessa kilpailuteema on saanut kannatusta: ”Ahtaajaliikkeiden maksamat huonot palkat aiheuttivat suuttumusta paikkakunnalla.”⁸⁰ Tätä ennen luettiin samat ahtausliikkeet, Borenius, Cederberg ja kauppahuone Rosenius kuin Auterollakin. Kerrottiin vastatoimena perustetusta työväenyhdistyksestä sekä Roseniuksen ja työväenyhdistyksen välisestä ”taistelusta”, mellakoista ja seuranneista oikeusjutuista.

Viitteitä tai lähdekirjallisuutta ei mainita. Sen sijaan kirjassa on siellä täällä referoitu ajankohdan sanomalehtiä todellisuuden tuntua antamaan. Tässä yhteydessä on lainattu kesän 1896 Viipuri-lehden *Ei työmies* -nimimerkin artikkelia, jonka mukaan: ”Tuottajat eli vientiyritykset olivat ainoita työnantajia. Laivojen lastaus ja lossaus oli lähes ainoata työtä. Jokaisella yrityksellä omat työmiehensä.” Sitten laivaus jätettiin kilpailtavaksi ja työläiset oman onnensa varaan.⁸¹

Ilmeinen ristiriita oli nähtävissä Auteroa mukailevasta olettamuksesta jo olemassa olevista ja keskenään kilpailevista ahtausliikkeistä ja lehtiartikkelin kertomasta tilanteesta, jossa tuottajat eli vientiyritykset eli kauppahuoneet luopuivat omasta lastaustoiminnastaan. Sen seurauksena syntyi kilpailu työväenyhdistyksen ja kahden, vasta tilanteen synnyttämän yksityisyrittäjän kesken.

Tapio Bergholm oli oikeilla jäljillä teoksessaan *Kovaa peliä kuljetusalalla, Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*.

Uuraassa ammattiyhdistystoiminta lähti liikkeelle, kun puutavarayhtiöt siirsivät lastaustyöt lastausurakoitsijoille. Paikalliset satamatyöläiset paheksuivat ahtaajien tarjoamia heikkoja palkkoja. Heikkenevien ansioidensa vuoksi alkoivat työläiset miettiä puolustautumismahdollisuuksia. Uuraan satamatyöläiset suunnittelivat yhdistyksen perustamista kokouksessaan VPK:n talolla 6.3.1896. Seuraavassa kokouksessa oli puhumassa Viipurin Työväenyhdistyksen puheenjohtaja J. A. Lyly ja tässä kokouksessa valittiin yhdistykselle johtokunta ja yhdistyksen nimeksi hyväksyttiin Uuraan lastausammattiosasto. Useimmin tätä yhdistystä on kutsuttu Uuraan työväenyhdistykseksi.⁸²

Saattaa hyvinkin olla, että puutavarayhtiöiden eli vientiä harjoittavien kauppahuoneitten sekä ahtaajiksi ryhtyneiden Roseniuksen ja Jakobssonin kesken käytiin ”kabinettikeskusteluja” laivauksesta. Näyttöä tästä Bergholmin ilmoit-

tamissa lähteissä ei ole. Rosenius ja Jakobsson kilpailivat myös keskenään, joten lastauksen suoranaista siirtoa tuskin tapahtui puutavarayhtiöistä uusille yksityisille ahtaajayrityksille. Viime mainitut vain käyttivät tarjoutunutta tilannetta hyväkseen.

Lastaajien suhtautumista tilanteeseen eli yksityisten tarjoamiin ”heikkoihin palkkoihin” Bergholm kuvaa laimeasti paheksumiseksi ja heidän reagointiaan puolustautumiseksi. Toisaalta kerrotaan rantaruhtinaitten vastaisista kiivaista kamppailuista ja väkivaltaisuuksista, jotka johtivat raastupaan. Mainitaan vuoden 1897 sopimus lastaajien ja työväenyhdistyksen välillä. Sitä pidetään osoituksena menestyksestä puolustautumisesta, joka näkyi ansiotason nousuna.

3. Väite: Lastaus(ammatti)osasto perustettiin keväällä 1896.

Bergholmin erheellinen käsitys vuonna 1896 perustetun työväenyhdistyksen nimeämisestä lastausammattiosastoksi perustuu ilmeisesti *Uuras. Muistojen saari* -teoksen lukuun ”Uuraan työväenyhdistys”.

Työväen järjestötoiminta alkoi Uuraassa 6.3.1896. Toisessa kokouksessa samana vuonna valittiin johtokunta ja hyväksyttiin säännöt ja nimeksi Uuraan Lastausammattiosasto. Sen tehtävänä oli hankkia laivojen lastauksia suoraan niiden päälliköiltä ja omistajilta syrjäyttäen siten välittäjät, jotka aikaisemmin ottivat itselleen suurimman osan lastauspalkkioista.⁸³

Perustamisajankohta joutuu kyseenalaiseksi jo syystä, että johtokunnan jäsenenä mainittu A. (Antti) Roslakka Tapolasta oli syntynyt vuonna 1882 ja oli vuonna 1896 vasta 14 vuoden ikäinen. *Uuras*-teos ikään kuin yhdistää ensimmäisen koitoksen alun toisen koitoksen lopputulemaan liikvoja perustelematta. Luvun kirjoittajaa ei mainita, joten se lienee toimituskunnan käsialaa. Syntyy vaikutelma, että vuonna 1896 perustettu yhdistys yritetään siinä sijoittaa 1930-luvun muottiin. Työväenyhdistys oli tällöin puhtaasti aatteellinen (sosiaalidemokraattinen) yhdistys ja ammattiasioista huolehtivat eri ammattiosastot. Kun vuonna 1896 perustettu yhdistys kerran hoiteli lastausta, oli se ilman muuta ammattiosasto ja nimettiin luontevasti Lastausammattiosastoksi. Minikälaiseen poliittiseen yhdistykseen osasto kuului, jäi avoimeksi.

Raimo Päiviö korjasi *Uuras. Luotsikylästä suursatamaksi* -teoksessaan yllä mainitun puutteen päättelemällä, että vuonna 1896 perustettiin samanaikaisesti työväenyhdistyksen kanssa ahtaajien ammattiosasto, stuuvariyhdistys.⁸⁴ Kummassakaan yllä mainitussa teoksessa ei ole lähdeviitteitä, mutta tutkimuskirjallisuutena mainitaan *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia* -teos.

Tässä teoksessa Hannu Soikkanen toteaa lyhyesti Uuraan työväenyhdistyksen perustamisen vuonna 1896 sekä J. A. Lylyn roolin kättilönä ja jatkaa:

Uuraan työväenyhdistyksen luonne on jäänyt epäselväksi, sillä eräiden lähteiden mukaan se oli ensi sijassa lastaustyöntekijöiden ammattiosasto. Toisten lähteiden mukaan se kulki kyllä työväenyhdistyksen nimellä, mutta sen tehtävänä oli lastausurakoiden hankkiminen suoraan työntekijöille.⁸⁵

Lylyn sääntöehdotuksen mukanaan tuomaa wrightiläisyyttä ei mainita, mutta yllä oleva lause viittaa Viipurin wrightiläisen työväenyhdistyksen käytäntöön hyväksyä piiriinsä ammattiosastoja, joista muun muassa muurarien ja kirvesmiesten ammattiosastot toimivat työurakoiden välittäjänä jäsenilleen.⁸⁶

Selvitellessään wrightiläistä työväenyhdistystoimintaa ammatillisen järjestäytymisen taustalla Bergholm toteaa kuitenkin: ”Uuraan, Helsingin ja Turun satamamiesten järjestäytyminen lähti ensisijaisesti liikkeelle tarpeesta puolustaa kullakin paikkakunnalla kokeneiden satamatyöläisten asemaa.”⁸⁷ Edellytyksenä tälle oli yhteisöllisyys. ”Viipurin ja Uuraan satamatyöläisten järjestäytymisen aloittivat jo vakiintuneet satamatyöläiset.”⁸⁸ Lisäksi Bergholm korostaa ammattitaidon merkitystä, joka Uuraassa ilmeni stuuvari-instituutioon kiteytyneessä lastauksen erityisosaamisessa. ”Uuraassa näkyi ensimmäisen kerran, että vientisatamassa ammattitaitoisten lastaustyöläisten työosuuskunta pystyi kilpailemaan ahtausyrittäjien kanssa satamatöiden hallinnasta.”

Päiviö esittää stuuvariyhdistys-käsitteen lastausammattiosaston synonyymina. Tätä ennen oli kuitenkin *Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret* -teoksessa luvussa ”Työtä taapeleiden ja vinssien vaiheilla” mainittu *Myllysen Anttoskan* kertoneen vuonna 1896 perustettua työväenyhdistystä kutsutun tuuvariyhdistykseksi. ”Myöhemmin se muuttui lastausammattiosastoksi.”⁸⁹ Anttoskan tosiasioihin perustuvat muistot jäivät kuitenkin huomiotta Uuraan työväenyhdistystä luonnehdittaessa.

4. Väite: Vuonna 1905 perustettiin Uuraassa oikea/todellinen työväenyhdistys. Väitteen viittaus ”oikeaan ja todelliseen” tarkoittaa sosiaalidemokratian tuloa Uuraaseen. *Kansan Työ* -lehti kertoi vuonna 1925 vietetyistä Uuraan työväenyhdistyksen 20-vuotisjuhlallisuuksista.⁹⁰ Työväenpolitiikka astui Soikkasen mukaan kuvioihin Uuraassa vuonna 1905, jolloin ruvettiin perustamaan ”todellista” työväenyhdistystä. Viitteenä mainitaan *Kansan työ* -lehden numerot vuosilta 1925 ja 1930, joissa selostetaan Uuraan työväenyhdistyksen 20- ja 25-vuotisjuhlien yhteydessä myös sen historiaa.⁹¹

Vuonna 1905 perusteena uudelle työväenyhdistykselle mainittiin kaikille

avointa pääsyä ja yhteiskunnallisten kysymysten käsittelyä. Liitettiin Viipurin työväenyhdistykseen haaraosastona. Kaupantekijäisinä päästiin sosialistien helmaan.⁹² Vuoden 1906 syksyllä *Työ*-lehdessä oli yksiselitteinen ilmoitus:

Tiedoksianto. Sos. dem puolueelle ja yhdistyksille! W. T. Y:n Uuraan haaraosasto on liittynyt Uuraan Työv. Y:seen ja lakannut olemasta W. T. Y:n haaraosastona, alkaen toimintansa 1 päivästä tammik. 1907 Lautatarha a-osastona.⁹³

Mitä vuonna 1925 juhlittiin? Periaatteessa juhlimisen kohteena ei ollut ”uuden” työväenyhdistyksen 20-vuotistaival, vaan sosiaalidemokratian tulo Uuraaseen.⁹⁴ Käytännössä tämä asia samaistettiin uuteen työväenyhdistykseen eli haaraosastoon. Suurella kohulla perustettu haaraosasto jäi kummittelemaan ”todellisena” Uuraan (sosiaalidemokraattisena) työväenyhdistyksenä.⁹⁵ Tieto haaraosaston lakkauttamisesta uinui sisällissodan jälkeen kaikessa rauhassa vanhojen sanomalehtien uumenissa.

5. Väite: Federeissi alensi työläisten palkkoja.

Johannes-teos loi kuvaa jatkuvasta jokavuotisesta, työväenyhdistyksen ja yksityisten välisestä kilpailusta, joka lopulta päättyi Federeissin voittoisaan tuloon vuonna 1910. ”Työansiot menivät niin huonoiksi, ettei ollut rahaa leipäänkään, saati sitten veroihin valitettiin Uuraassa yleisesti.”⁹⁶ *Päiviön* näkemyksen mukaan kysymys oli työnantajien ja työläisten välisestä kiistasta:

Ensi vuosikymmenen loppupuolella kiristyivät välit työnantajiin taas uudelleen. Nyt oli valtaosan lastauksista kerännyt itselleen Ab Federation Stevedore, ja sata-mamiesten palkat putosivat.⁹⁷

Ainoastaan Bergholm tuo ay-historiassaan näkyville kansainvälisen laivanvarustajajärjestön roolin Federeissin taustavoimana (rahoittajana) ja tavoitteen vallata Suomen satamat työosuuskunnilta luotettujen yksityisyrittäjien hallintaan.⁹⁸ Yleensä tutkimuskirjallisuudessa ei tiedostettu työläisten palkkojen alentumisen johtuneen Federeissin ja Lastausammattiososton/Stuuvari yhdistyksen palkanalennuskilpailusta vaan luotiin mielikuvaa matalasta palkkatasosta yksinomaan Federeissin voiton seurauksena.

Muistitiedon ongelmallisuus lähdeaineistona

Uuraan lastaajien toisesta koitoksesta, kamppailusta yksityisen lastausyrityksen Walli & Co kanssa oli perimätietoa tallella. Uuraalaisille vieras, porilainen

yritys Stygwel & Walli tuotti työvoimansa muualta. Uuraasta ei löytynyt majoitupaikkoja ja firman työläiset asutettiin niin sanottuun orjalaivaan. Kun Tobiasson ja Axel Rapet (Akseli Rapeli) muistelijoiden mukaan ampuivat Stygwel & Wallin johtajia, kilpaileva yritys ajautui sekasortoon ja Työväenyhdistys pääsi sataman valtiaaksi.⁹⁹

Kun muistitietoa vertaa säilyneeseen aikalaisaineistoon, ilmenee etteivät kaikki edellä kuvatun Stygwel & Walli -tarinan yksityiskohdat pidä paikkaansa, vaan sen aineksiin on sekoittunut aiempia ja myöhempiä tapahtumia. Tobiassonin ammuskelu liittyi ensimmäiseen koitokseen ja orjalaiva vasta viimeiseen. Nimiä, kuten Rapet (Rapeli) muistettiin väärin. Tämä selittää ”toisen koituksen” tapahtumien kuvauksen puuttumista Uuraan ja Ravansaaren muistelu-teoksista, joissa rettelöistä siirrytään suoraan Federeissin Uuraan sataman valloitukseen.

Muisteluiden ydinsanoma löytyykin rivien välistä.¹⁰⁰ Työväki oli yhdistänyt voimansa. Oli perustettu työväenyhdistys ja käyty yhdessä uhkaa torjumaan. Tarinan konnat muistettiin, samoin arveluttaviin keinoihin turvautuneet sankarit. Uuraan työväki oli osoittanut yhteisöllisen voimansa.¹⁰¹

Muistitietoa Uuraan satamatyöläisistä on julkaistu Ravansaari-seuran *Lyht’paalu*-lehdessä vuonna 1992. Artikkelissa ”Lastaus ja laivat” entiset ravansaarelaiset, ”Ravansaaren miehet” muistelivat puhetta, jonka Uuraan Lastausammattiosaston puheenjohtaja Janne Pirhonen (1870–1916) piti Kotkan Lastausosuuskunnan työläisille, todennäköisesti vuonna 1907.¹⁰² Kun hänet valittiin Uuraaseen edellisvuonna perustetun Lastausammattiosaston johtoon, oli voittoa kisa Wallin kanssa takana ja Uuraan työväenyhdistyksen uusi organisoituminen käynnissä.

Muistitiedot Janne Pirhosen puheenvuorosta heijastelevat paitsi *Lyht’paaluun* kirjoittaneen Pentti Rouskun (1916–1996) henkilökohtaista näkemystä myös lehden ilmestymisajankohtana vallinnutta terapeutista historianotetta ja -ajattelua Suomessa.¹⁰³ Janne Pirhosen puheen kautta tarkasteltuna Uuraan lastaajien tarinaa romantisoitiin: heistä tehtiin itsenäisiä työn sankareita, jotka eivät alistuneet työnantaja-porvarien käskyläisiksi sen paremmin kuin poliitikkojenkaan ohjastettaviksi.

Muistelijoiden mukaan Pirhonen korosti puheessaan kiinnostavalla tavalla omaa ammattikuntaansa, stuuvereita, joita ei muutoin ole juurikaan huomioitu Uurasta käsittelevissä teoksissa, vaikka ryhmä oli keskeinen Uuraan lastaajien organisoituessa. Poikkeuksen tekee Väinö Suutari, joka kuvasi vuonna 1976 ilmestyneessä romaanissaan *Puu ui länteen* mahtipontisesti Uuraan stuuvarien toimintaa: ”Sosialidemokraattinen puolue perusti Uuraaseen puolueosaston vuonna 1895. Tämän osaston me sitten muutimme Uuraan Lastaus

Kuvassa Hackmanin et Co:n puutavarahalleja Ravansaaren rannassa 1920-luvulla.

Ammattiosastoksi.” Kertomus on fiktiivinen – sosialidemokraattinen puoluehan perustettiin Forssassa vasta vuonna 1903. Huomattavasti lähemmäksi tosiasioita päästään ajoittamalla kuvatut tapahtumat noin vuosikymmentä myöhemmäksi.¹⁰⁴

Edellä mainitusta kirjallisuudesta ainoastaan Bergholmin teos tarjoaa luvussa ”Osuustoimintasosialismi tavoitteena” muistelukertoja poikkeavan ja ”toisen koitoksen” kanssa yhtäpitävän kuvauksen Wallin valtausyrityksestä. Lähteenä oli *Työmies*-lehden ajankohtainen uutisaineisto.¹⁰⁵

Ilmiöstä tulkintaan ja yleistyksen

Uuras oli 1890-luvulle tultaessa Suomen suurin sahatun puutavaran vientisatama. Viejinä olivat pääasiassa suuret viipurilaiset kauppahuoneet. Puutavaran vienti oli niin sanottua fob-kauppaa.¹⁰⁶ Purjelaivakaudella lastattavia laivoja saapui Uuraaseen harvakseltaan ja aikataulultaan sääolosuhteiden sallimissa rajoissa. Vakiintuneen tavan mukaisesti kukin viejä lastasi itse myymänsä puutavaran. Samat työläiset tekivät sekä lautatarha- että lastaustöitä. Lastaus vaati kuitenkin erityisosaamista. Uuraan satamaan kehittyi sille ominainen, ainutlaatuinen stuuvari-instituutio.

1800-luvun loppupuolella höyrylaivat valtasivat valtamerten rahtimarkkinat. Niiden kulku ei ollut enää sääolojen kahlitsemaa. Aikataulut voitiin laatia tarkemmiksi. Nopeutunut kulku vaati myös ripeätä laivausta. Laivahan tuotti parhaiten, jos rahti saatiin nopeasti perille ja päästiin uutta noutamaan. Uuraan puutavaran viejät joutuivat hankkimaan lastaukseen erikoistuneita, stuuvaraiden johdolla toimivia lastaussakkeja. Ne toimivat kauppahuoneensa nimissä, mutta palkka lastausurakasta tuli ostajalta laivan kapteenin välittämänä. Nämä puolestaan edellyttivät saavansa lastaajat töihin heti laivan saavuttua satamaan.

Vuonna 1896 elettiin nousukautta. Oli viejän markkinat, mutta samalla rahdinkuljettajista pulaa. Vaatimukset nopeasta lastauksesta tiukkenivat. Uuraan sataman vientiyritykset reagoivat tilanteeseen luopumalla perinteisestä tavasta lastata itse myymänsä puutavara. Ne eivät kirjaimellisesti ottaen irtisanoneet työläisiään. Kukin laiva oli oma lastausurakkansa ja kapteeni maksoi siitä palkkion. Vientiyritykset olivat käytännössä vain hankkineet nämä urakat lastaussakkeilleen. Nyt luovuttiin tästä välitystoiminnasta. Työläisten kannalta asia ymmärrettiin siten, että oltiin vientiyrityksen työläisiä siinä missä lautatarhalaisetkin. Jouduttiin syyttä suotta heitteille!

Sotien jälkeen asioita tulkittiin 1930-luvun Uuraan olojen mukaisesti. Silloin oli useita ahtaajaliikkeitä ja kaikki lastaajat niiden palveluksessa. Maailmanlaajuisen laman aikana palkat laskivat. Työhön pyrkijöitä oli enemmän kuin työtä. Vuonna 1896 ajateltiin olleen samoin. Tuntui luonnolliselta, että ahdinkoon ajetus työläiset viime keinonaan tukeutuivat toisiinsa järjestäytymällä ammattillisesti. Ammattijärjestöjen asiana oli 1930-luvulla oman ammattiryhmänsä etujen puolustaminen aseena lakko tai sillä uhkaaminen. Vuonna 1896 Uuraan sataman lastaajien yhteisöllisestä uhmasta noussut hyökkäysstrategia, käydä kilpasille yksityisyrittäjien kanssa, ei kuulunut sotien jälkeen asiasta kirjoitaneiden kokemusmaailmaan.

Elinkeinoelämän säädöksiä oli höllennetty. Vuodesta 1879 elinkeinon harjoittaminen eli yritysten perustaminen helpottui.¹⁰⁷ Maailmalla vallinnut pitkä lamakausi päättyi 1890-luvun puolivälissä. Ajan hermoilla elävät viipurilaiset kauppahuoneet kuten Rosenius mukautuivat joustavasti talouden liberalisointiin, mutta Uuraan lastaajat elivät vielä ”patruuna-ajan” hengessä. Ristiriita kärjistyi Roseniuksen ja lastaajien välillä Uuraan rettelöissä. Työväestön käyttövoimana oli yhteisöllisyydestä kumpuava uhmakkuus, ei pelkästään toimeentulon vaan koko yhteisön olemassaolon uhkakuva vastaan.

Ensimmäinen koitoksen syy voidaan pelkistäen nähdä vientiyritysten kieläytymisessä lastaussopimusten välitystoiminnasta nimissään oleville lastaussakkeille, minkä myötä sen jäsenet uhkasivat joutua työttömiksi. Muuttunutta

tilannetta hyödynsivät yksityisyrittäjät, Jacobsson ja Rosenius, sekä Uuraan työväenyhdistykseksi järjestäytyneet lastaajat ryhtymällä kilpailemaan lastausurakoista. Lastaustilanne Uuraassa oli uusi. Vakiintuneita sääntöjä ei ollut, eikä menettelytavoista kyetty kilpakumppaneiden kesken sopimaan. Siispä ensin kiisteltiin ja sitten tapeltiin.

Toisen koitoksen aiheutti vientiyritysten yhteisorganisaation kieltäytyminen lastaussopimusten välittämisestä työväenyhdistykselle. Tällä kertaa avautuva vapaa lastauskenttä oli kahden kauppaa. Työväenyhdistys yritti saada ulkopuolisia eli Viipurin maistraattia ja venäläistä kuvernööriä avuksi lastaussääntöjen laatimiseen. Kun tämä epäonnistui, kiisteltiin ja tapeltiin kilpailijan Walli & Co kanssa.

Kolmas koitos alkoi Federeissin tunkiessa Uuraan lastausosaston reviirille. Asetelma oli kuin muinoin Daavidin ja Goljatin välillä. Uuraan lastausosasto lähti kilpailemaan mahtavan kansainvälisen laivanvarustajaliiton tukemaa Federeissiä vastaan. Huolimatta siitä, että uuraalaisten tukenaan pitämä valtakunnallinen ammattijärjestö ”heitti pyyhkeen kehään” vaatimalla neuvotteluja Federeissin kanssa, lastausosasto jatkoi epätasaista lastauskilpailua.

Suomen työväenliikkeen historian mukaan yleiset maailmanlaajuiset talouspoliittiset tekijät vaikuttivat taustalla Suomen työväestön oloihin.¹⁰⁸ Kirjan hahmottelemaa teoriaa soveltaen Uuraan lastaajat olivat pelinappuloita pelissä, joka käytiin puutavaraviejien, -ostajien ja -laivarahdin kuljettajien kesken venäläisen hallinnon sallimissa puitteissa. Säännöt muuttuivat maailmanmarkkinoiden suhdannevaihteluiden tahtiin ja teknisen kehityksen myötä. Uuraan työväen sekä ammatillinen että poliittinen toiminta on selitettävissä reagointina vaiheittain edenneisiin taloussuhteiden muutoksiin.

- Koitos 1. Siirtyminen sääty-yhteiskunnan säätelytaloudesta esiteollisen ajan taloudellisen liberalismiin varhaisvaiheisiin.
- Koitos 2. Liberalismin esiinmurtautumisen radikaali vaikutus Uuraan perinteisiin lastausoloihin.
- Sosialistisen työväenliikkeen tulo ja vaikutus Uuraan työväkeen.
- Koitos 3. Kansallinen ja kansainvälinen työnantajien liittoutuminen eli monopolisoituminen nousee vakavasti otettavaksi uhkatekijäksi Uuraan sataman itsenäisille lastaajille.

Uuraan lastaajien tarina sai alkunsa sataman työväen yhteisöllisestä uhmas-
ta käydä kamppailuun elinolosuhteidensa puolesta toimeentulon näkymien
muuttuessa uhkaaviksi. Poliittisen työväenhistorian näkökulmasta syntyy seli-
tysongelmia, koska minkäänlainen (työväen)aatteen palo ei sytyttänyt Uuraan

lastaajia yhteistoimintaan.¹⁰⁹ Työväenyhdistys syntyi ammattiyhdistystoimintana ja sen syntyminen wrightiläisin säännöin heijasteli jäsenten pragmaattista asennetta. Näin oli mahdollista toimia laillisesti. Samoin toisen koitoksen ja suurlakon jälkeen oli viisasta siirtyä sosiaalidemokraattien leiriin ja saada tarvittaessa selustatukea sosialistisista satamatyöväen liitosta ja sen mukana valtakunnallisesta ammattijärjestöstä. Tämä selkänöja petti kolmannen koitoksen aikana, jolloin Uuraan lastaajat joutuivat yksin kamppailemaan Federeissia vastaan. Petetyksi itsensä tunteneet lastaajat perustivat itsenäisesti toimivan stuuvariyhdistyksen ja irtisanoutuivat valtakunnan ammattiyhdistystoiminnasta, monet samalla todennäköisesti myös SDP:n jäsenyydestä.

Jälkivaiheet

Näistä asemista kohdattiin ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan vuodet; eikä mikään jäänyt ennalleen niiden päätyttyä. Sisällissodan vihanpidon hieman laannuttua ja työväenjärjestöjen käynnistäessä toimintojaan myös Uuraan Stuuvariyhdistyksen jäsenet yrittivät vuoden 1920 alussa aloitella entistä työosuuskuntatoimintaa. Uuraan Stuuvariyhdistys (Stevedores Union) ry rekisteröitiin virallisesti kotipaikkanaan Johanneksen kunta, Uuraan kylä.¹¹⁰ Ahtausalan yrittäjät eivät suvainneet työläisten toimintaa omalla reviirillään. Stuuvariyhdistyksen lastaustoimintaa ei saatu käyntiin ja joutilaaksi joutunut hinaaja Stevedore pantiin myyntiin.¹¹¹ Uuraan sataman entinen valtias oli joutunut virkaheitoksi. Työväenyhdistykseen perustettiin vuonna 1919 avoin Suomen Kuljetustyöläisten liiton Uuraan ammattiosasto nro 3.¹¹² Uuraan Työnantajaliitoksi vuonna 1920 järjestäytyneet puutavaraviejät ja ahtausliikkeet eivät kuitenkaan suostuneet muihin kuin henkilökohtaisiin työsopimuksiin.¹¹³ Yleissitovia valtakunnallisia työehtosopimuksia ammattijärjestökään ei kyennyt satamiin solmimaan. Viimeksi asian puolesta lakkoiltiin tuloksetta suuren satamalakon puitteissa vuonna 1928.¹¹⁴ Uuraassa henkilökohtaiset orjakontrahdit jatkuivat talvisotaan saakka.

Viitteet

- 1 Nieminen 1988, 9–14; Riimala 1991, 123–131; Päiviö 1992, 131–136, 149–152.
- 2 Kosonen 2020, 27.
- 3 "Uuraasta". *Viipuri* 1.8.1894 no 175.
- 4 Tiili & Virolainen 1967; Autero 1959; Pusa & Lohko 1981; Päiviö 1992 ja Huunonen 2015.
- 5 Anto 1958, 399, 403.
- 6 Paavolainen 1980, 632, 636, 637, 640, 645.
- 7 Kuujo 1982, 199, 200, 203.
- 8 Leino-Kaukiainen 2014, 457, 459.
- 9 Huunonen & Peltonen 2015, 116.
- 10 Soikkanen 1970, 99–118.
- 11 Soikkanen 1970, 9.
- 12 "Uuraan Työväenyhdistys 20-vuotias". *Kansan Työ* 12.9.1925; "Uuraan Työväenyhdistys 25-vuotias". *Kansan Työ* 5.7.1930.
- 13 Autero 1959; Tiili & Virolainen 1967.
- 14 Kosonen 2020, 81–85.
- 15 Yhtäältä on kyse kohteena olevia ihmisiä koskevan tiedon korjaamisesta ja toisaalta tämän korjauksen tarpeellisuuden perustelemisesta. Artikkelissani pyrin siten tuottamaan Kalelan (2017, 93) eettisen vaatimuksen mukaisen, tutkimuskohteen oikeudenmukaisen kuvauksen.
- 16 Kosonen 2020, 17–28.
- 17 "Tullijuttu". *Wiipuri*, 21.2.1897, nro 43.
- 18 "Uusi lastausyhtiö tekeillä Uuraassa". *Wiipuri*, 9.2.1897, nro 32.
- 19 Kujala 1995, 28–29; Kosonen 2020, 29–30.
- 20 *Työmies* 1897, 8.
- 21 Kosonen 2020, 20, 29.
- 22 "Uuraan rewolwerijuttu". *Aamulehti* 29.9.1896 no 226; "Suomen työväen -valtuuskunnan". *Aamulehti* 23.10.1896 no 247; "Uuraan rettelöt". *Aamulehti* 7.11.1896 no 268; "Uuraan rewolwerijuttu". *Aura* 29.9.1896 no 225; "Rewolwerihyökkäys Uuraassa; "Uuraan rewolwerijuttu". *Aura* 30.9.1896 no 226; "Wieläkin Uuraan rettelöitä". *Aura* 1.10.1896 no 110 3-pv painos; *Aura* 6.10.1896 no 112 3-pv painos; "Uuraan rettelöt". *Aura* 17.11.1896 no 267; "Turun kirje: Uuraan rettelöt, nimim. Kärki". *Aura* 19.11.1896 no 131 3-pv painos; "Uuraan rettelöt". *Aura* 18.11.1896 no 268; "Uuraan rettelöt". *Haminan Sanomat* 8.12.1896 no 96; "Otteita olemattoman, nimettömän hawaintoseuran pyötäkirstasta, § 81". *Itä-Suomen Sanomat*; Uuraan rettelöistä". *Haminan Sanomat* 13.11.1896 no 90. "Suomen työväen -valtuuskunnan". *Kaiku* 26.10.1896 no 123; "Rewolweri -hyökkäys Uuraassa". Keski-Suomi 29.9.1896 no 114; "Uuraan rettelöt". *Keski-Suomi* 10.11.1896 no 132; "Suomen työväen valtuuskunnan". *Kotkan Sanomat* 24.10.1896 no 83; "Rewolwerijuttu". *Lappeenrannan Uutiset* 29.9.1896 no 77; "Uuraan työväenyhdistys". *Lappeenrannan Uutiset* 1.12.1896 no 95; "Uuraan rettelöt". *Louhi* 9.12.1896 no 147A; "Uuraan rettelöt". *Pohjalainen* 19.11.1896 no 137; "Suomen työväen valtuuskunnan". *Sanomia Porista* 26.10.1896 no 123; "Uuraan rettelöt". *Tampereen Sanomat* 9.11.1896 no 130; "Uuraan rettelöt". *Tampereen Sanomat* 7.12.1896 no 142; "Uuraan rettelöt". *Tampereen Uutiset* 10.11.1896 no 176; "Joko niin pitkälle?" *Sanomia Turusta* 26.9.1896 no 224; "Rewolwerijuttu hyökkäys Uuraassa". *Sanomia Turusta* 29.9.1896 no 226; "Rewolweri-hyökkäys Uuraassa". *Turun Lehti* 29.9.1896 no 116; "Uuraalla tapahtuneet työmiesrettelöt". *Turun Lehti* 24.10.1896 no 127; "Uuraan rettelöt". *Turun Lehti* 10.11.1896 no 134; "Uuraan rettelöt" *Turun Lehti* 17.11.1896 no 137; "Suomen työväen valtuuskunnan". *Työmies* 24.10.1896 no 43; Uuraan rettelöt". *Työmies* 28.11.1896 no 48; "Rewolweri-hyökkäys Uuraassa". Uusi Savo, 1.10.1896 no 113; "Uuraan rettelöiden johdosta". Uusi Savo 3.10.1896 no 114; "Joko niin pitkälle?" Uusi Suometar 25.9.1896 no 223; "Rewolwerijuttu" Uusi Suometar 26.9.1896 no 224; "Uuraan rewolwerijuttu". *Uusi Suometar* 27.9.1896 no 225; "Uuraan rettelöt". *Uusi Suometar* 7.11.1896 no 260."Uuraan rettelöt". *Wuoksi*, 7.11.1896 no

- 87; "Uuraan rettelöt". *Wuoksi* 18.11.1896 no 90.
- 23** "Uuraan rettelöt vuonna 1896". *Lyht'paalu* 1 & 2 2018.
- 24** "Työmieskahakka Uuraassa". *Viipuri* 17.6.1896. no 138.
- 25** "Kirje Wiipurista. Miltäs tuntuu?" *Viipurin Sanomat* 17.6.1896.
- 26** "Sin höjdpunkt nådde arbetares vilda beteende i går. Arbetarebolagets medlemmar öfverföllö i går under skrik och svordomar nämnda konkurrenters arbetare med hugg och slag, sönnderrefvo deras kläder och kastade deras värktyg i sundet." "Ett laglost samhälle". *Östra Finland* 16.6.1896.
- 27** Lylyn pettymystä selittää Olli Matikaisen (2019, 56) henkilökuvaa hänestä: "Huolimatta kovasta ja ilmeisen vilpittömästä yrityksestä murtaa sääty-yhteiskunnan luokkarajoja sekä 'kansan' tarpeiden aina liehittelyyn asti yltäneestä ymmärtämisestä, Lyly oli arvostelemissa vanhojen fennomaanien tapaan sivistyneistön herra, joka katsoi olevansa velvollinen ja oikeutettu johtamaan kansaa luvattuun maahan." Hän myös totesi: "Lyly pettyi, kun kansa ei lopulta suostunut hänenkään ohjailtavakseen." (Matikainen 2019, 57). Lylyn turhautuminen uuraalaisiin tulee selväksi lehtijutussa, mutta kuitenkin hän vierittää vastuun johtohenkilöille, kenties tarkoittaen esimieheksi nimettyä kapteeni Juhana Pitkäpaatta.
- 28** "Työmieskahakka Uuraassa". *Viipuri* 17.6.1896. no 138.
- 29** "Man skulle knappast tro att sådant är möjligt å en hamnplats alldeles invid Wiborgs stad, men så är ledsamt nog askförhållandet." "Ett laglost samhälle". *Östra Finland* 16.6.1896.
- 30** "Poskeisen pakinoita "Työväen". *Wiipuri* 22.5.1897 nro 117. Artikkelissa Lylyä syytettiin suoraan: "Täköäläisen Työväenyhdistyksen johtawien miesten – tai johtawanko miehen? – toimesta" Uuraassa muodostettiin liikettä harjoittava yhtiö työväenyhdistykseksi ja siten työväenliike sotkettiin rettelöihin!
- 31** "Revolverinäytös Uuraassa". *Wiipurin Sanomat* 26.9.1896 nro 261: "Sitä paitsi Uuraan työväki ei vielä olekaan ollut siwistäwän ja hienostawan yhdistyksen vaikutuksen alaisena, waan juuri sitä kaipaisi mitä pikemmin. Tämä paikkakunta, jossa alituisen takawuosina tapahtuiwat riidat, tappelut ja murhatkin million suomalaisten ja venäläisten, million englantilaisten merimiesten kesken."
- 32** "Uuraan työwäen työansiot". *Työmies* 20.2.1897 nro 8.
- 33** "Uuraan raittiusseuran". *Wiipurin Sanomat*. *Supistus* 24.7.1901, nro 59; "Wiikon warrella. Uuraan rettelöitä". *Wiipurin Sanomat*. *Supistus* 16.10.1901 no 83.
- 34** Kosonen 2020, 30.
- 35** Bergholm 1988, 96, 10.
- 36** Bergholm 1988, 36.
- 37** Reuna (1990, 228) kiteyttää Hallan sahalla Kotkassa vuonna 1898 alkaneen lakon näkyneen vakaan työmaamiljööön varhaisena yhtenäisyytenä, joka kiinteytyi raittiuden, kansalaismielisyyden ja sivistyshalun yhteiseksi kohotukseksi.
- 38** "Uuraan sataman työoloista". *Työ* 4.12.1913 no 281.
- 39** Halme 1955, 127, 128.
- 40** Teräs (1995, 24) painottaa, että menestyäkseen elinkeinovapauslain myötä seuranneessa vapaassa kilpailutilanteessa työläiset organisoituivat rajoittaakseen omaa keskinäistä kilpailuaan ja paransivat siten omia asemiaan työmarkkinoilla. Stuuvariyhdistys oli uuraalaisten lastaajien organisaatioratkaisu.
- 41** "Lähetettyjä kirjoituksia. "Wiipuri"-lehden toimitukselle". *Viipuri* 2.6.1904 no 125.
- 42** Kujala 1995, 181; 2019, 112.
- 43** Kosonen 2020, 33–35; "Uuraan rettelöiden syyt". *Viipuri* 26.7.1905 no 170; "Murhayritys Uuraassakin". *Karjala* 22.7.1905 no 167.
- 44** Soikkanen 1961, 335, 336; "Orjakontrahdit Uuraassa". *Työ* 15.3.1906 no 28.
- 45** Pusa et al. 1981, 179. "Wiipurin t. y:n Uuraan haaraosaston perustava kokous". *Työmies* 13.9.1905.

- 46** Päiviö 1992, 255.
- 47** Kosonen 2020, 36; Soikkanen 1970, 98.
- 48** Laine 1945, 286, 287; Haapala 1999, 215.
- 49** Tiili & Virolainen 1967, 145; "Vahvistettuja yhdistyssääntöjä". *Suomalainen Wirallinen Lehti* 22.3.1906 no 68; "Yhdistysten säännöt". *Suomalainen Wirallinen Lehti* 24.4.1906 no 94; "Uuraan työväen taistelut". *Työ* 9.1.1907 no 7; "Wahvistettuja sääntöjä". *Työ* 18.6.1909 no 137.
- 50** Kosonen 2020, 37.
- 51** "W. T. Y:n Uuraan haaraosaston". *Työ* 27.11.1906 no 134. "Tiedoksianto, Sos. dem. puolueelle ja yhdistyksille!" *Työ* 22.12.1906 no 146A.
- 52** "Kirje Uuraasta". *Työ* 10.3.1906 no 26; "Suomen sahateollisuustyöväen liitto-osaston n:o 20". *Työ* 20.11.1906 no 132; "Uuraan lautatarhan amm. osaston". *Työ* 8.6.1907 no 12; "Uuraan S. S. T Liitto-osastoto n:o 20". *Työ* 4.8.1907 no 177; "Uuraan t. y:n". *Työ* 14.8.1907 no 185; "Uuraasta". *Työ* 29.8.1907 no 198.
- 53** Kosonen 2020, 38–39.
- 54** Kettunen (1986, 66–67) toteaa, että 1920-luvun alkuun saakka paikalliset työväenyhdistykset olivat pikemmin työväenliikkeen kokonaisuuden paikallisia yhdistäjiä kuin puolueen perusjärjestöjä. Uuraan työväenyhdistys kokosi helmaansa lastaus- ja lautatarhatyöväen omina ammattiosastoinaan ja yhdisti niitä erilaisissa harrastuspiireissä työväenkulttuurin kentällä.
- 55** "Uuraan järjestynyt työväestö". *Työ* 4.5.1907 no 101.
- 56** Lavonius 1956, 18–21.
- 57** Tiderman 1930, 29–30.
- 58** Lavonius 1956, 22; Bergholm 1988, 144–145.
- 59** Kuljetustyöläisen historia vuoteen 1970 1986, 39–43, 50–52, 69.
- 60** Bergholm 1988, 95.
- 61** Soikkanen 1961, 232.
- 62** Bergholm 1988, 180, 181, 208; Reuna 1990, 234; Teräs 2001, 139.
- 63** Haataja 1978, 107; Bergholm 2001, 12; Kujala 2016, 207.
- 64** Kettunen 1986, 76.
- 65** Bergholm 1988, 185–187.
- 66** "Wahvistettuja sääntöjä". *Työ* 10.2.1914 no 33; "Uuraan lastausammattiosasto". *Työ* 4.3.1914 no 52.
- 67** Soikkanen 1970, 179.
- 68** Kosonen 2020, 49–59.
- 69** Kalela 2001, 16.
- 70** Carl Borenius oli viipurilainen puutavara kauppias, jolla oli aikoinaan sahalaitos Suonionsaaren Pilliniemessä. Sahan toiminta päättyi ja koneisto siirrettiin 1889 Viipurin Vekrotniemeeseen. Borenius keskittyi sittemmin pyöreän puutavaran vientiin ja Pilliniemi toimi mm. Saimaalta rahdattujen propsien varastona.
- 71** Maineikas viipurilainen kauppahuone Rosenius & Seseman ajautui konkurssiin 1855. Johtaja Carl Rosenius koki myös henkilökohtaisen konkurssin ja perhe menetti mm. Viipurin kiinteistönsä. Poika Carl Rosenius nuorempi koetti sinnitellä puutavara-alalla. 1890-luvun alussa hän muutti Ravansaarelle, jossa menehtyi v. 1898, ja vaimo myi liikkeen viipurilaiselle kauppiasyhtymälle.
- 72** Autero 1959, 303.
- 73** Kanervo 2015, 51–53.
- 74** "Uuraasta". *Viipurin Sanomat* 4.6.1896 no 148.
- 75** *Viipurin Sanomat* 5.6.1896 no 149 Painovirhe, jossa pahoiteltiin edellisen numeron Uuras artikkelissa Roseniuksen nimen vaihtumista Boreniukseksi. Nimi Rosenius esiintyi siis kahdesti, mutta tarkoitti samaa toiminimeä.
- 76** Halme 1955, 69; "Puutavaramarkkinoilta". *Karjala* 03.1.1906 no 1.
- 77** Autero 1959, 303.
- 78** "Kirje Viipurista". *Viipurin Sanomat* 29.4.1896 no 115.
- 79** Autero 1959, 304.
- 80** Tiili, Kauko & Pentti Virolainen 1967, 142–143.
- 81** "Hawaintoja Uuraasta". *Viipuri* 17.5.1896 no 113.
- 82** Bergholm 1988, 57.
- 83** Pusa, Juho & Yrjö Lohko 1981, 178.
- 84** Päiviö 1992, 158.
- 85** Soikkanen 1970, 98.

- 86** ”Wiipurin Työväen yhdistyksen muurarien Urakoitsija yhdistyksen säännöt”. *Viipurin Sanomat* 15.2.1889 no 39; Anto 1958, 392.
- 87** Bergholm 1988, 61.
- 88** Bergholm 1988, 58.
- 89** Tiili, Kauko & Pentti Virolainen 1967, 145.
- 90** ”Uuraan työväenyhdistys 20-vuotias”. *Kansan Työ* 10.9.1925.
- 91** Soikkanen 1970, 98.
- 92** Pusa, Juho & Yrjö Lohko 1981, 179.
- 93** ”Tiedoksianto, Sos. dem. puolueelle ja yhdistyksille!”. *Työ* 22.12.1906 no 146A.
- 94** ”Tänään tulee kuluneeksi 25 vuotta siitä, kun Uuraan Työväenyhdistys aloitti toimintansa sillä pohjalla (sosialidemokratia), jolla se on nytkin 25 v. kuluttua”. ”Uuraan Työväenyhdistys 25-vuotias”. *Kansan Työ* 5.7.1930.
- 95** Hannu Soikkanen 1970, kertoo sivulla 98 Uuraaseen Viipurin työväenyhdistyksen alaosastoksi (haaraosastoksi) perustetusta ”todellisesta” työväenyhdistyksestä”. Lähteenä ovat *Työ Kansan* vuosien 1925 ja 1930 numerot, joissa kerrotaan Uuraan työväenyhdistyksen 20- ja 30-vuotisjuhlita, joiden mukaan juhlittiin haaraosaston perustamista. Antti Kujala (2019) kertoo sivulla 112: ”Saman vuoden (1904) keväällä ja alkukesällä Viipurin työväenyhdistyksen Uuraan haaraosaston ahtaajat kääntyivät paikallisten santarmien ja kuvernööri Mjasojedovin puoleen hakeakseen tukea porilaista ahtaajayrittäjää J. V. Vallia vastaan.” Todellisuudessa haaraosasto perustettiin vasta seuraavan vuoden kesäkuussa ja sen jäsenet olivat lautatarhalaisia. Kuvernöörin puheille pyrkineet ahtaajat olivat vanhan työväenyhdistyksen väkeä.
- 96** Autero 1959, 305.
- 97** Päiviö 1992, 158.
- 98** Bergholm 1988, 145.
- 99** Paasonen & Paasonen 2006, 58.
- 100** Outi Fingerroosin (2006, 33) mukaan muistitieto on luonteeltaan erityistä tietoa: se kertoo vähemmän menneisyyden tosista tapahtumista kuin siitä, mikä näiden tapahtumien merkitys oli muisteluhetkellä. Se on nähtävä jälkinä tai johtolankoina menneisyydestä ja siellä eläneiden ihmisten tavoista ja ajattelusta. Tutkijan tulee saada nämä jäljet puhumaan esittämällä niille oikeanlaisia kysymyksiä.” *Murhayritys Uuraassakin*. *Karjala* 22.7.1905 no 167; ”Poskeisen pakinoita. Verinen viikko”. *Viipuri* 26.7.1905 no 59 2. päiv. painos; ”Rettelöitä ja murhayritys Uuraassa”. *Viipuri* 23.7.1905 no 168; ”Murhayritys Uuraassakin”. *Viipurin Sanomat* Supistus 22.7.1905 no 57.
- 101** Kari Teräs (1995, 22–23) kiinnittää huomiota siihen, että ammattiyhdistyshistorian tutkimuksissa on erotettu esiammatilliset yhteenliittymät ja varsinaiset ammattiyhdistykset jyrkästi toisistaan ja edellisiä on pidetty vähemmän kiinnostavina, ohime-nevänä vaiheena. Itse hän Turun työmarkkinatutkimuksessaan pitää tärkeänä mm. sellaisten esiammatillisten yhteenliittymien merkitystä, jossa työväki organisoitui joko muodollisesti tai epämuodollisesti suoraan työsuhteissa ja joissa työnantaja oli toiminnan kohteena.
- 102** ”Lastaus ja laivat”. *LyhtPaalu* 25.2.1992.
- 103** Kettunen (2015, 58) pohtii historianitutkimusta kansallisena terapiana ja huomauttaa, että kansalliset kipukohdat muuttuivat ajan mukana. Esim. 1960-luvulla Suomen menneisyyden poliittiset rasitteet oli tunnistettu ja ”punaisen ja valkoisen myytin” hävittäminen nähtiin poliittisen integraation kysymyksenä. 1980- ja 1990-luvun taitteen jälkeen historioitsijat esittivät mielellään työnsä kansakunnan muistia käsittelevänä terapiana.
- 104** Suutari 1976, 190.
- 105** Bergholm 1988, 96.
- 106** Fob (free on board) -kauppaa käytettiin yleisesti puutavaran viennissä. Siinä myyjä toimittaa tavaran sovitussa satamassa laivan kupeelle proomussa. Ostajan velvollisuutena oli tehdä kuljetussopimus, joka kattoi rahtikustannusten lisäksi lastauskustannukset proomusta laivaan lähtösatamassa ja lossauskustannukset päätesatamassa. Suomen keskuskauppakamarin tiedonantoja 1.2.1929 no 3–4.

- 107** Suomessa ammattikunnat lakkautettiin vuonna 1868 säädetyillä lainmuutoksilla, ja vuonna 1879 annettu asetus laajensi elinkeinovapautta edelleen.
- 108** Haataja et al. 1978, 27, 37. Kirjoittajat yleistävät ennen elinkeinovapauslainsäädännön vallinnutta aikaa toteamalla, että yhteiskunta jakautui holhoajiin ja holhottaviin. Kun kapitalistinen katsantokanta romahdutti sääty-yhteiskunnan perustan, joutuivat muutkin perinnäiset arvot kyseenalaisiksi. Uuraalaiset kuuluivat niihin proletarisoituihin ihmisryhmiin, jotka alkoivat haparoivasti tiedostaa asemansa vaikeuden.
- 109** Alekski Mainion ja Anu Koskivirran (2019) mukaan päinvastainen kehitys oli tapahtunut reilun 11 venäjänvirstan päässä Viipurissa, missä aatteen palo sytytti työväen järjestötoiminnan ja ammattiyhdistystoiminta nivoutui alisteisesti poliittiseen työväenliikkeeseen.
- 110** *Rekisterilehti* E 1920, 34.
- 111** ”Uuran Stuuvari Yhdist. omistama Höyrylaiva”. *Kansan Työ* 22.5.1919, nro 115.
- 112** ”Uuraaseen perustettu satamatyöntekijäin ammattiosasto”. *Kansan Työ* 22.10.1919, nro 242.
- 113** ”Uuraan Työnantajaliitto. Mihin se pyrkii ja mitä se on aikaansaanut”. *Karjala* 16.10.1926 no 281.
- 114** Bergholm 1997, 132–137.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanoma- ja aikakauslehdet

Kansan Työ 1919, 1925, 1930

Karjala 1905, 1906, 1926

Kuljetustyöläinen: Suomen kuljetustyöläisten liiton äänenkannattaja 1913

Lyht'paalu 1992, 1997, 2018

Maakansa 1909

RG, Registeringstidning för varumärken 1907

Rekisterilehti: aatteellisia yhdistyksiä, työntekijäin apukassoja ja työttömyyskassoja varten 1896, 1920

SKT, Suomen keskuskauppakamarin tiedonantoja 1929

Säkkijärven Sanomat 1905

SVL, Suomalainen Virallinen lehti 1906

Työ 1906, 1907, 1908, 1909, 1913, 1914

Työmies 1897

Viipuri 1894, 1896, 1897, 1904, 1905

Viipurin Sanomat 1888, 1896, 1905

Viipurin Sanomat, Supistus 1901, 1992, 1905

Östra Finland 1896

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Anto, August (1958). "Työväen riennoista". *Viipurin kirja. Muistojulkaisu*. Pieksämäki: Torkkelin säätiö, 383–404.

Autero, Olavi (1959). *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Piikkiö: Johannes-säätiö.

Bergholm, Tapio (1988). *Kovaa peliä kuljetusalalla*. [1] *Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*. Helsinki: Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT ry.

Bergholm, Tapio (1995). *Hajanainen ja sekava sukupuu. Kuljetusalan ammattiliitot 1905–1995*. Helsinki: Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT ry.

Bergholm, Tapio (1997). *Kovaa peliä kuljetusalalla*. [2] *Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1925–1960*. Helsinki: Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT ry.

Fingerroos, Outi (2006). "Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä". *Muistitietotutkimus*. Metodologisia kysymyksiä, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää & Anne Heimo. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 25–48.

Haapala, Pertti (1999). "Työväenluokan synty". *Talous, valta, ja valtio: tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, toim. Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino.

Haataja, Lauri; Seppo Hentilä; Jorma Kalela & Jussi Turtola (1977). *Suomen työväenliikkeen historia*. Helsinki: Työväen sivistysliitto.

- Halme, Veikko (1955).** *Vienti Suomen suhdannetekijänä vuosina 1870–1939*. Helsinki: Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B, 16.
- Huunonen, Seppo (toim. 2015).** *Uuras. Viipurin portti maailman merille*. Helsinki: Uuraalaiset ry.
- Huunonen, Seppo & Jarmo Peltonen (2015).** *Kulttuurin ja vapaa-ajan uurastusta. Uuras. Viipurin portti maailman merille*, toim. Seppo Huunonen. Helsinki: Uuraalaiset ry, 110–119.
- Kalela, Jorma (2001).** "Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia". *Jokapäiväinen historia*, toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: SKS, 11–25.
- Kalela, Jorma (2017).** "Historian rakentaminen eettisenä hankkeena". *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 92–117.
- Kanervo, Pirkko (2015).** "Pitkä lakkoaika ja lama – sitten maailmanlama". *Uuras. Viipurin portti maailman merille*, toim. Seppo Huunonen. Helsinki: Uuraalaiset ry, 51–53.
- Kettunen, Pauli (1986).** *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki: SHS.
- Kettunen, Pauli (2015).** *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kosonen Martti (2016).** "Sataman työyhteisö". *Viipurinlahdella, Uuraan vierellä, 1640–1939, Pukkisaaren kronikka*. Rauma: omakustanne, 461–509.
- Kosonen, Martti (2020).** *Uuraan uhmakkaat lastaajat oman onnensa seppinä 1897–1914*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. (<http://hdl.handle.net/10138/319831>, viitattu 2.5.2022)
- Kujala, Antti (1995).** *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Historiallisia tutkimuksia 194. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (2016).** *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kujala, Antti (2019).** "Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 101–141.
- Kuljetustyöläisten historia vuoteen 1970 (1986) Helsinki: Kuljetustyöntekijän opintosäätiö.
- Kuujo, Erkki (1982).** "Työväenliike". *Viipurin pitäjän historia II*. Mänttä: Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjäseura ry, 199–207.
- Laine, Y. K. (1945).** *Suomen poliittisen työväenliikkeen historia. 1, Kansanvaltaisuuden läpimurto*. Helsinki: Tammi.
- Lavonius, K. A. (1956).** *Suomen lastauttajain liitto 1906–1956*. Rauma: Suomen lastauttajain liitto.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014).** "Mielipideryhmistä puolueiksi". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalan kirjapaino, 447–461.
- Mainio, Alekski & Anu Koskivirta (2019).** "Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja histografiaa". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 6–40.
- Matikainen, Olli (2019).** "Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. VSKS:n toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Nieminen, Antti (1988).** *Haparia. Muistelmia ja kertomuksia Ravansaarelta*. Helsinki: Ravansaari-seura ry.
- Paavolainen, Jaakko (1980).** "Työväenyhdistykset". *Viipurin kaupungin historia IV osa*. toim. J. W. Rooth & Erkki Kuujo. Helsinki: Torkkelin Säätiö, 629–650.
- Paananen, Eero & Sini Paananen (2006).** *Viipurinlahden saaristo, "siel kaik ol paremmin"*. Helsinki: Ravansaari-seura ry.
- Pihkala, Erkki (1970).** *Suomen ulkomaankauppa 1860–1917. Kasvututkimuksia II*. Helsinki: Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja.

- Pusa, Juho & Yrjö Lohko (1981).** *Uuras. Muistojen saari.* Helsinki: Uuraalaiset ry.
- Päiviö, Raimo (1992).** *Uuras. Luotsikylästä suursatamaksi.* Helsinki: Uuraan saariston säätiö.
- Reuna, Risto (1990).** "Kuinka käsitys ammattiyhdistyksestä kiteytyi? Työväen ja toimihenkilöiden linjaeron synty Suomessa". *Arki ja Murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, toim. Matti Peltonen. Helsinki: SHS, 223–252.
- Riimala, Erkki (1991).** *Meren, kanavan ja laivojen Viipuri.* Helsinki: Suomen laivahistoriallinen yhdistys.
- Soikkanen, Hannu (1961).** *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti.* Porvoo: Tekijä.
- Soikkanen, Hannu (1970).** *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia.* Helsinki: Tammi.
- Suutari, Viljo (1976).** *Puu ui länteen. Romaani.* Helsinki: Kustannus Oy Cossus.
- Teräs, Kari (1995).** *Turun työväenliikkeen historia: 1. osa, Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi, ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle.* Turku: Turun maakuntamuseo.
- Teräs, Kari (2001).** *Arjessa ja liikkeessä: Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920.* Helsinki: SKS.
- Teräs, Kari (2002).** "Modernisoituvat satamat. Teknologia, työ ja satamien kehittäminen." *Satamillaan maa hengittää. Suomen Satamaliiton historia 1923–2000*, toim. Ali Pylkkänen et al. Helsinki: Suomen Satamaliitto.
- Tiderman, Oskar (1930).** *Old federation. Minnesskrift vid Finlands stuvareförbunds tjugufemårs jubileum.* Helsingfors: [Finlands stuvareförbund].
- Tiili, Kauko & Virolainen, Pentti (1967).** *Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret. Muistelmia ja kuvia menetetyltä kotiseudulta.* Helsinki: Ravansaari-seura.

Viipurin työväenyhdistys kulttuuritoimijana 1900-luvun alussa

Viipurin musiikkielämä oli 1900-luvun alkuun tultaessa monipuolista ja kansainvälistä. Kaupungin kulttuurihistoriaa tutkineen Charlotta Wolffin mukaan Viipurin kulttuurielämä oli jo 1800-luvun alkupuolella monipuolisempaa kuin muualla Suomessa. Erityisen aseman taustalla vaikuttivat kaupungin voimakkaat saksalaiset perinteet sekä vahva, verkostoitunut ja sivistynyt saksalais-ruotsalainen kauppiaskunta, joka oli hyvin perillä eurooppalaisista kulttuuri-ilmiöistä.¹ Myös kaupungin varuskunta upseeristoinen oli tärkeä kulttuuria kuluttava ryhmä.² Heidän joukossaan oli monia venäläisiä perheitä.³ Viipurissa puhuttiin saksaa, ruotsia, venäjää, suomea ja myös ranskaa. Porvariston ylläpitämän julkisen huvitoiminnan rinnalla alkoivat vuosisadan vaihdetta lähestyttäessä vaikuttaa paikalliset yhdistystoimijat, erityisesti vuonna 1888 perustettu Viipurin työväenyhdistys (VTY), joka organisoi aktiivisesti erilaisia tapahtumia kaupungin työväestölle. VTY:n mallin mukaan yhdistystoiminta kulttuuriharrastuksineen levisi nopeasti myös Viipurin lähialueille.

Tässä artikkelissa tutkimuksen kohteena on Viipurin musiikkielämän rakentuminen työväenliikkeen näkökulmasta. Tarkastelen, minkälainen rooli Viipurin työväenyhdistyksellä oli kaupungin huvi- ja muun kulttuurielämän järjestäjänä ja ylläpitäjänä. Nostan esille myös työväenliikkeen kritiikin suhteessa työväestön ja porvariston epäyhdenvertaisiin mahdollisuuksiin harrastaa kulttuuria. Viipurin kulttuurihistorian tutkimus on tähän saakka painottunut pääsääntöisesti kaupungin säätyläistön kulttuurielämään, ja työväenliike kulttuuritoimijana on jäänyt sivuun. Artikkelini edustaa niin sanottua uudempaa Viipuria koskevaa kulttuurihistoriallista tutkimusta, joka pyrkii suhtautumaan kriittisesti aikaisempaan myyttisiä ja nostalgisiakin sävyjä sisältäneeseen Viipuri-tutkimukseen. Näkökulmaan kuuluu keskeisesti myös aikaisemmin marginaaliin jääneiden ryhmien, kuten työväenliikkeen ja sen musiikkitoiminnan tarkastelu.⁴ Viipurin kulttuurihistorian tutkimus on lisääntynyt viime vuosina merkittävästi etenkin Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran ansiosta. Ennen Merikarjala-teemaista artikkelikokoelmaa seura on julkaissut kuusiosaisen toimitesarjan, joka keskittyy nimenomaan Viipurin kulttuurielämään.⁵

Artikkeli syventää aikaisempaa tutkimustani Viipurin työväenyhdistyksen politisoitumisesta ja sen vaikutuksista Kansanvalistusseuran organisoimiin valtakunnallisiin laulu- ja soittojuhliin.⁶ Myös tässä tutkimuksessa poliittisen ilmapiirin yleinen kehittyminen Suomessa on keskeisessä roolissa, sillä se määritteli voimakkaasti työväen kulttuurielämän muotoutumista Viipurissa. Tutkimukseni aikarajaus sijoittuu 1900-luvun ensimmäisiin vuosiin 1901–1915. Vuodet määrittyvät Viipurin työväenyhdistyksen musiikkitoiminnasta vastanneen Musiikkivaliokunnan toimintavuosiin. Vaikka valiokunnan toiminnan aktiivisuus vaihteli, sen ansiosta VTY:n musiikkitoiminta järjestäytyi, aktivoitui ja levisi myös muualle Viipurin läänin alueelle. Poliittisesta näkökulmasta tutkimusajanjaksoon ajoittuvat suurlakko (1905) ja niin sanotut venäläistämiskaudet (1899–1905 ja 1908–1917), joilla oli ratkaiseva merkitys työväenliikkeen aseman voimistumiseen itsenäisenä poliittisena toimijana.

Keskeinen tutkimusaineistoni koostuu Viipurissa ilmestyneen *Työ*-sanomalehden musiikkiin ja muuhun kulttuurielämään liittyvästä uutisoinnista sekä Viipurin työväenyhdistyksen arkistomateriaalista, joka koostuu pääosin yhdistyksen vuosikertomuksista. Vuonna 1904 perustettu *Työ* mainosti itseään ”Itä-Suomen Työväen äänenkannattajana” ja saavutti työväenaktiivit sekä aatteesta kiinnostuneet lukijat myös Viipurin kaupungin ulkopuolella. Aluksi kolme kertaa viikossa ilmestyneen työväenlehden kysyntää Viipurissa ja lähiympäristössä kuvaa hyvin se, että muutamassa kuukaudessa lehden levikki nousi yli neljäntuhanteen tilaajaan. Kolmen vuoden kuluttua (1907) lehti alkoi ilmestyä kuusipäiväisenä. Alkuvaiheessa *Työ*-lehden poliittinen linja oli pitkälti yhteneväinen Helsingissä ilmestyneen työväenliikkeen pää-äänenkannattajan *Työmiehen* kanssa. Eero Haapalaisen päätoimittajakaudella vuodesta 1907 alkaen *Työn* linjaksi vakiintui radikaali kautskylainen marxilaisuus, mikä näkyi myös lehden nihkeässä suhtautumisessa porvaristoa kohtaan. Yhtenä vaikuttimena radikaaliin linjaan oli todennäköisesti Viipurin läheisyys vallankumoukselliseen Pietariin.⁷ Sanomalehdistön kohdalla on kiinnitettävä erityistä huomiota lähdekritiikkiin. Käyttämäni aineisto antaa kuitenkin ainutlaatuisen kuvan ruohonjuuritasolla käydystä keskustelusta liittyen sekä työväenyhdistyksen aktivoitumiseen kulttuuritoimijana että sen taustalla vaikuttaneisiin syihin.

Kansainvälinen musiikkikaupunki

Ennen siirtymistä VTY:n tarkasteluun on syytä avata lyhyesti Viipurin monipuolisen kaupunkikulttuurin historiallista kehitystä ja sitä monipuolista kenttää, johon myös työväenyhdistyksen toiminta asettui. Viipurin asemaa edisti sijainti vilkkaana satamakaupunkina lähellä Pietaria, jonka vaikutusta

Viipurin kulttuurielämän kehitykseen ei voi vähätellä. Lukuisat taiteilijaryhmät ja solistit pysähtyivät Viipurissa matkalla Pietarin metropoliin ja sieltä edelleen Helsinkiin, Turkuun ja Tukholmaan.⁸ Matkaa Viipurista Pietariin kertyi noin 140 kilometriä ja se kuljettiin tavallisesti junalla tai laivalla. Viipurin ja Pietarin välinen junarata valmistui vuonna 1870. Viipurin etäisyys Suomen suuriruhetinaskunnan pääkaupunkiin Helsinkiin oli noin 240 kilometriä, joten Viipuri oli sopiva välietappi molempiin suuntiin. Kulttuurielämän vilkastumista ja Viipurin liittymistä kiinteämmäksi osaksi Suomen kulttuuriverkostoja edisti niin ikään vuonna 1870 valmistunut rautatie Helsingin ja Viipurin välillä.⁹ Viipurin kulttuurihistoriaa ansiokkaasti tutkineen Sven Hirnin mukaan Pietarin läheisyys oli kuitenkin Viipurin kulttuurielämän kannalta merkittävämpää kuin Turun tai Helsingin.¹⁰

Kaupungissa varhain heränneen teatteri-innostuksen myötä Viipurissa oli hyvät esiintymistilat, jotka mahdollistivat vaativampienkin teosten esittämisen. Tämän seurauksena Viipurissa vieraili jo 1800-luvun alkupuolella Itämeren alueella kiertäviä korkeatasoisia, ajankohtaista eurooppalaista ohjelmistoa esittäviä saksankielisiä teatteri- ja oopperaryhmiä.¹¹ Keskeisessä asemassa Viipurin julkisen musiikkielämän kehittämiseksi olivat saksalaiset musiikinopettajat ja -johtajat, joista moni oli vaikuttanut myös Pietarissa. Heitä olivat muun muassa Heinrich Hermann Wächter, Richard Faltin, Ernst Schneévoigt ja Conrad Spohr, jotka järjestivät kaupunkiin kuoro- ja orkesteritoimintaa 1840-luvulta lähtien. Heidän johdolla Viipurista muodostui suomalaisittain varsin eloisa konserttikaupunki.¹²

Musiikkitoiminta vakiintui Viipurissa vuonna 1895, kun kaupungin porvaristo perusti yhdistyksen nimeltä Viipurin Musiikin Ystävät. Kaupungin taloudellisen tuen turvin yhdistys perusti orkesterin ja kuoron, jotka tarjosivat tarvittavat puitteet myös kaupungissa konsertoiville vieraileville muusikoille. Orkesterin muusikot hankittiin muun muassa Saksasta ja Italiasta orkesterin johtajien verkostoja hyödyntäen. Monipuolisen teatteri- ja musiikkitoiminnan vuoksi Viipuriin saapui muusikoita myös Venäjältä, joiden joukossa oli monia juutalaistaustaisia taiteilijoita.¹³ Viipurin Musiikin Ystävien orkesterin johtajina toimi tunnettuja suomalaisia kapellimestareita ja säveltäjiä, kuten Armas Järnefelt (1898–1903) ja Erkki Melartin (1908–1911).¹⁴ Järnefeltin ja Melartinin kausilla orkesteri oli kyvykkäimmillään ja teki myös kaksi konserttimatkaa ulkomaille: Pariisiin vuonna 1901 ja Berliiniin vuonna 1908.¹⁵ Orkesterin solistina vieraili huomattava määrä tunnettuja kansainvälisiä muusikoita.¹⁶

Viipurin Musiikin Ystävien orkesteri järjesti säännöllisesti helppotajuisia konsertteja ja kansankonsertteja vaihtelevin muusikkovierain. Konserteissa soitettiin tavallisesti tunnettujen kansainvälisten ja kotimaisten säveltäjien

musiikkia. Järnefeltin ja Melartinin kausilla ohjelmistossa oli teemakonsertteja muun muassa Richard Wagnerilta, Franz Lisztiltä, Händeliltä, Bachilta, Mozartilta, Weberiltä ja Richard Straussilta. Suomalaisista taiteilijoista kuultiin muun muassa Jean Sibeliusista, joka myös johti henkilökohtaisesti kaksi konserttia vuosina 1905 ja 1906.¹⁷ Myös naismuusikot ja -säveltäjät saivat tilaa Viipurin Musiikin Ystävien konserteissa. Musiikkia ammatikseen harjoittavat naiset tai kokonaiset naisista koostuneet orkesterit eivät olleet harvinaisuus 1900-luvun alun Viipurissa.¹⁸ Suomessa tyyppillisiä naisesiintyjä olivat kiertävät laulajattaret, mutta ajan kuluessa myös naisinstrumentalistit yleistyivät.¹⁹

Kaikille avointen populaarikonserttien tarkoituksena oli sivistää kaupunkilaisia musiikillisesti. Konserttien yleisörakenteesta ei ole tarkkaa tietoa, mutta lähdeaineistosta ja konserteille asetetuista tavoitteista voi päätellä, että konserteissa kävi myös niin sanottuja tavallisia kaupunkilaisia. Konsertit järjestettiin usein paikallisen kansakoulun salissa, johon kenen tahansa oli helppo tulla toisin kuin yläluokan suosimiin ravintoloihin. Myös lippujen hinnat olivat huomattavasti alhaisemmat kuin ravintolakonserteissa ja ne jaettiin usein useampaan hintaryhmään sen perusteella, missä kohtaa salia paikka sijaitsi. Sanomalehtikirjoittelun mukaan helppotajuiset ja kansankonsertit keräsivät runsaasti kiinnostunutta yleisöä. Paikallisesti musiikkitarjonnasta vastasi myös pataljoonan torvisoittokunta, joka esiintyi ympäri vuoden. Kesällä soitto-kunta järjesti useita ulkoilmakonsertteja, joihin kuka tahansa saattoi osallistua. Torvisoitto oli suosittua niin porvariston kuin työläistenkin keskuudessa.

Julkisen huvielämän keskeisimpiä esiintymispaikkoja Viipurissa oli ravintola Espilä, joka sijaitsi keskeisellä paikalla Torkkelin puistoesplanadin varrella. Etenkin vuoden 1907 jälkeen, jolloin Espilän isännäksi tuli puolalaissyntyinen Valentin Kasubski, Espilä oli tunnettu tasokkaista orkestereistaan. Ulkolavalla soitti kesäaikana vakinaisesti myös kaupungin 20-miehinen torvisoittokunta kapellimestarinsa Johan Willgrénin (1859–1931) johdolla.²⁰ Willgrén toimi kapellimestarina, säveltäjänä, opettajana sekä sovittajana ja perusti Karjalan alueelle jopa 16 siviilisoittokuntaa.²¹

Muita suosittuja illanviettopaikkoja olivat Tervaniemen ravintola meren läheisyydessä sekä hotelli Continental ja Belvedere. Tarjoamansa kevyen huviohjelman luonteen vuoksi Tervaniemen ravintola sai 1800-luvun puolivälissä lisänimen Fåfången eli ”Turhala”. Siellä oli mahdollista nähdä varietee-esi-tyksiä, ilotulituksia ja monenlaisia muita kansanhuveja. Ohjelma painottui kesäaikaan. Tervaniemeen suunniteltiin ympärivuotista varieteeatteria, mutta hanke kaatui kuvernöörin kieltoon.²²

Paikalliset ravintoloitsijat ja kapakoitsijat järjestivät monipuolista ohjelmaa naamiaisista varietee-esityksiin. Viipurin Musiikin Ystävien orkesterin kon-

Emil Sivorin (kuvassa keskellä tummassa puvussa) vuonna 1898 perustama Väinölään sekakuoro oli yksi Viipurin vanhimpia kuoroja. Kuoro koostui lähinnä Sivorin oppilaista.

sertit ja yleisesti niin sanotut vakavammat konsertit järjestettiin useimmiten Raatihuoneen salissa tai edellä mainitussa Kansakoulun juhlasalissa. Lisäksi elokuvat²³ ja sirkus²⁴ olivat suosittuja huvittelumuotoja, joita myös kaupungin työläisväestö suosi. Suomessa elettiin 1900-luvun alussa sirkuksen kulta-aikaa, jolloin maassa kiersi useita kansainvälisiä sirkusryhmiä. Oli tavallista, että niiden mukana kiersi myös oma orkesteri.²⁵ Elokuvia esitettiin säännöllisesti gramofonin tai pianistin säestyksellä.²⁶ Toisinaan elokuvien taustalla soitti myös isompi kokoonpano.

1900-luvun alkuun tultaessa Viipuri oli vakiintunut suosituksi esiintymispaikaksi ulkomaisille ja kotimaisille taiteilijoille.²⁷ Viipurilaiset kuluttivat kulttuuria mielellään.²⁸ Hirnin mukaan viipurilaiset olivat ahkerampia teatterin ja musiikin kuluttajia kuin esimerkiksi helsinkiläiset tai turkulaiset.²⁹ Musiikkitarjonta oli monipuolista, vilkasta ja kansainvälistä. Taidemusiikin ohella kevyt musiikki sai näkyvän sijan kaupungin musiikkielämässä.³⁰ Samaan aikaan tapahtunut venäläistämiskausien käynnistyminen herätti viipurilaisia yhä enemmän suomalaisuuden ja suomen kielen korostamiseen.³¹ Etenkin ensimmäisen venäläistämiskauden aikana kotimaisuus korostui Viipurissa

myös kulttuurielämässä.³² Tämä näyttäytyi erityisesti suomalaistaustaisten taiteilijoiden vierailujen lisääntymisenä. Samaan ajankohtaan ajoittuu Viipurin työväenyhdistyksen aktivoituminen varteenotettavana kulttuuritoimijana.

Musiikin harrastustoiminta

Kirjavan musiikkitarjonnan ohella kaupungissa oli hyvät mahdollisuudet kouluttautua musiikissa ja harrastaa sitä monipuolisesti. Monet yksityisopettajat tarjosivat opetusta eri instrumenteissa, joiden saatavuudesta vastasivat kaupungissa toimineet soitinkauppiat. Viipurissa toimi yksityisiä musiikkikouluja sekä vuodesta 1893 lähtien paikallisen musiikkivaikuttajan Emil Sivorin johtama lukkari-urkurikoulu, joka sittemmin vuonna 1910 muutti nimensä Viipurin Kirkkomusiikkiopistoksi.³³ Lisäksi Viipurin Musiikin Ystävät käynnistivät syyskaudella 1908 Viipurin orkesterikoulun, jossa opetuksesta vastasivat sekä orkesterin muusikot että kapellimestari Erkki Melartin.³⁴ Vuodesta 1907 kaupungissa toimi myös työväenopisto, jossa oli mahdollista opiskella musiikkia. Samoin Viipurin torvisoittokunta antoi opetustunteja ilmaiseksi.³⁵

Sivorin monipuolinen opetustoiminta kaupungissa ulottui myös tavallisen kansan pariin. Hän mainosti *Työ*-lehdessä muun muassa ”Kansan lauluopistoa”, joka antoi opetusta äänenmuodostuksessa sekä soolo- ja kuorolaulussa. Lisäksi opistossa opeteltiin nuotinlukua.³⁶ Opetus oli Viipurin torvisoittokunnan tavoin maksutonta. Opiston yhteyteen perustettiin kuoroja, jotka antoivat myös julkisia lauluiltoja.³⁷ Lauluopiston ja lukkari-urkurikoulun lisäksi Sivori perusti vielä Viipurin musiikkikoulun, jossa musiikinopetusta annettiin laajasti. Koulu mainosti kouluttavansa muun muassa oppikoulujen laulunopettajia ja naisurkureita.³⁸

Kun kaupungin porvaristo ja muu säätyläistö kokoontuivat ravintoloihin ja teatterisaleihin kuluttamaan kulttuuria, työväkeen lukeutuneita kaupunkilaisia kokosi yhteen vilkas yhdistyselämä. Viipurissa järjestettiin lukuisia iltamia, konsertteja, vuosijuhlia ja arpajaisia vaihtelevalla ohjelmalla. Yhdistysten yhteydessä toimi useita kuoroja ja soittokuntia, joiden opettajiksi palkattiin kansakoulunopettajia, sotilassoittajia sekä muita kaupungissa vaikuttaneita musiikin osaajia. Paikallisin voimin järjestettiin myös harrastajateatteriesityksiä.³⁹ Teatteri oli erityisen suosittu harrastus työväen keskuudessa.

Ennen yhdistystoiminnan käynnistymistä jo aiemmin mainittu sirkus sekä tivoli ja markkinat olivat paikkoja, joihin kuka tahansa sai osallistua. Vuotuiset talvi- ja syysmarkkinat olivat suosittuja huvitapahtumia ja keräsivät yhteen sekä kaupunkilaisia että lähialueiden asukkaita. Tunnelma saattoi toisinaan yltyä varsin riehakkaaksi. Markkinoilla esiintyi posetiivareita, helppoheikkejä,

fakiireja, akrobaatteja ja karusellinpitäjiä. Myös jonglöörit, taikurit, panoraama ja muut erilaiset kuvalliset esitykset, marionettiteatteri ja myöhemmin elokuvat herättivät kiinnostusta. Innostus markkinoihin ja sirkukseen säilyi pitkälle 1900-luvulle saakka. Talvikauden suosittuihin huvituksiin kuuluivat myös luistelu ja mäenlasku.⁴⁰

Järjestöelämän kehittyminen kaupungissa toi huvielämään monipuolisuutta ja uusia mahdollisuuksia. Viipurilaisen työväen harrastus- ja sivistystoiminnasta otti vastuun vuonna 1888 toimintansa aloittanut Viipurin työväenyhdistys, jonka keskeinen tavoite oli työväestön sivistyksellinen kehittäminen ja innostaminen omaehtoiseen toimintaan.⁴¹ Heti perustamisvaiheessa yhdistyksen sääntöihin kirjattiin pykälä, joka velvoitti yhdistyksen järjestämään ”jalostuttavia huveja” sekä ”soitannon, laulun, laususkelun y. m. kanssa valmistaa yhdistyksen jäsenille virkistyttävää ajanviettoa joutohetkinä”.⁴² Tavoitteessa onnistuttiinkin hyvin, sillä heti yhdistyksen perustamisen yhteydessä sen rinnalle kehittyi varsin vilkas harrastustoiminta. Musiikillisesti tärkeimpiä ilmiöitä olivat kuorolaulun ja torvisoiton läpimurto, joka tapahtui yhdistystoiminnan suosion kasvun myötä kaikkialla Suomessa eurooppalaisten mallien mukaan 1880-luvulta lähtien.

Viipurin työväenyhdistyksellä oli useampia alaosastoja, joihin lukeutuivat muun muassa yleinen naisosasto ja ammattikuntien osastoja, kuten muurarien, kirvesmiesten, puuseppien, palvelijattarien ja ompelijattarien osastot. Tavallista oli, että jäsenistön kasvaessa alaosastot saattoivat irtaantua omiksi yhdistyksikseen. Työväenaate levisi nopeasti ja 1910-luvulle tultaessa Viipurin läänin alueella toimi jo useampia työväenyhdistyksiä. Viipurin lähistöllä Uuraan (1896) ja Talikkalan (1898) alueet saivat omat yhdistyksensä 1890-luvun lopulla, Sorvali hiukan myöhemmin vuonna 1902.⁴³ Tämän lisäksi työväenyhdistyksiä oli ainakin Käkisalmissa, Antreassa, Raivolassa, Jääskessä, Räisälässä, Vainikkalassa, Hiitolassa ja Kirvussa. Yhdistykset tekivät tiivistä yhteistyötä ja mainostivat järjestämiään tapahtumia *Työ*-lehden sivuilla.

Alaosastojen lisäksi VTY:n yhteydessä toimi useampia sivistystoimintaa edistäviä toimikuntia, kuten huvitoimikunta, luentokurssitoimikunta, kirjastotoimikunta ja ravintolatoimikunta sekä valiokuntia, joihin kuuluivat muun muassa Voimistelu & urheiluvaliokunta, Työväen teatteri, Käsityöseura ja Musiikkivaliokunta. Sen vastuulla oli soitto- ja laulukuntien toimintaan liittyvien asioiden hoitaminen.⁴⁴

Musiikkivaliokunta perustettiin vuonna 1901. Valiokunnan tavoitteena oli ”musikaalisen harrastuksen kohottaminen ja kehittäminen syvien rivien keskuudessa toimeenpanemalla soittajais- ja laulajaistilaisuuksia”⁴⁵ sekä ”vaikuttaa laulu- ja soittovoimien keskittämiseksi yhdistyksessä”⁴⁶. Valiokuntaan

kuuluvat muun muassa yhdistyksen musiikkiseurojen johtajat sekä soittajien ja laulajien joukostaan valitsevat edustajat.⁴⁷ Yhdistyksellä oli oma kuoro, joka oli aloittanut toimintansa heti seuran perustamisen yhteydessä vuonna 1888. Lauluseuran lisäksi Musiikkivaliokunnan alla toimi vuonna 1890 perustettu torvisoittokunta sekä 1905 toimintansa aloittanut jouhi- eli jousiorkesteri.⁴⁸ Musiikkiseurojen jäsenmäärät vaihtelivat, mutta esimerkiksi vuonna 1911 torvisoittokunnassa oli seitsemän soittajaa, orkesterissa yhdeksän. Kuoron jäsenistö koostui parhaimmillaan jopa 70–80 laulajasta.⁴⁹ VTY:n kuoro ja soitokunnat esiintyivät paitsi seuran omissa tilaisuuksissa, myös yhdistyksen ulkopuolisissa tapahtumissa.

Musiikkivaliokunta kokoontui säännöllisesti ja järjesti vuosittain laulu- ja soittotilaisuuksia, iltamia ja kansanjuhlia vaihtelevalla ohjelmalla. Iltamat olivat hyvä tulonlähde, mistä johtuen eri alaosastot ja valiokunnat järjestivät niitä usein. Valiokunnan soittajais-laulajaisten ohjelma koostui kuorolaulusta, torvi- ja orkesterisoitosta sekä sooloesityksistä. Toisinaan mukana oli myös näytelmiä. Konserttien tuotot käytettiin eri tarkoituksiin, esimerkiksi laulu- ja soittojuhlien osallistumismaksujen kattamiseen. Musiikkivaliokunta järjesti konsertteja myös vierailijoiden kanssa. Tästä hyvänä esimerkkinä on syyskaudella 1906 järjestetty konsertti, jossa Musiikkivaliokunnan orkesteri esiintyi mandoliiniorkesterin avustuksella.⁵⁰

Musiikkivaliokunta paneutui myös työväenmusiikki-repertuaarin keräämiseen, sillä työväenliikkeelle sopiva aatteellinen musiikkivalikoima oli vielä 1900-luvun alussa vähäistä. Vuonna 1906 Musiikkivaliokunta julkaisi *Työ-lehdessä* uutisen, jossa se kehotti Viipurin läänin työväenyhdistysten musiikkiseurojen johtajia toimittamaan valiokunnalle kaikki mahdolliset hallussaan olevat sovitukset työväenlauluista. Valiokunnan tavoitteena oli koota ensimmäinen nuoteilla varustettu työväenlaulukokoelma kuoroja varten. Artikkelissa todettiin työväenliikkeen omien säveltäjien puute, mikä oli ongelma paitsi omien sävellysten puuttumisen myös laulujen sovittamisen kannalta. Silläkin uhalla, että sovitukset eivät olisi taiteellisesti pätevimmistä päästä, tarve nuoteilla varustetun laulukirjan kokoamiseksi oli niin kova, että valiokunta oli halukas tekemään ensiksi vaikka ”huonommankin” version. Uutinen on monessa mielessä kiinnostava, sillä samassa yhteydessä valiokunta nosti esille ajatuksen työväenliikkeen omien laulu- ja soittojuhlien järjestämistä. Kirjoittajan mukaan myös taiteeseen oli aika asettaa luokkarajat.⁵¹ Ei ole tietoa, onnistuiko valiokunta nuottikirjahankkeessaan, mutta pikkuhiljaa, joskin hitaasti, repertuaaria alkoi kuitenkin ilmestyä myös työväenliikkeen tarpeisiin, sillä myöhemmin samana vuonna *Työ-lehti* mainosti juuri ilmestynyttä *Työväen marssin* sekakuorosovitusta, joka oli saatavilla kaupungin musiikki- ja kirjakaupoista.⁵²

Kiinnostavaa on, että jo ennen Muusikkojen liiton ja sen paikallisosaston perustamista Viipuriin vuonna 1919 Musiikkivaliokunta otti muun toiminnan ohella kantaa ammattimuusikoiden oikeuksiin sekä työväen mahdollisuuksien parantamiseen osallistua niin sanottuihin taidekonsertteihin. Muusikoiden etujen ajaminen nousi ensimmäinen kerran esille vuonna 1907, kun *Työ*-lehti uutisoi ammattimuusikoiden (soittajien) etuja ajavan, sosialistisella pohjalla toimivan ammattiyhdistyksen tarpeesta ja perustamishankkeesta Helsingissä. Uutisen mukaan yhdistystä ajaneet aktiivit olivat erityisen huolissaan soittajien raskaasta, liikkuvasta työstä, joka ajoi heidät ”monesti täydellisesti rappiolle”. Suurin ongelma oli alkoholi. Kirjoituksen mukaan soittajat ajautuivat usein jopa itsemurhaan, mistä johtuen muusikoiden tueksi tarvittiin ammattimaista järjestäytymistä.⁵³

Vuotta myöhemmin Viipurissa puuhattiin Suomen yleisen konserttikannatusyhdistyksen paikallisosastoa. Helsingiläisen Suomen Laulu -mieskuoron työjärjestö oli ottanut asiakseen pohtia maan laajuisen yhdistyksen perustamista. Kannatusyhdistyksen tavoitteena oli, että pienen jäsenmaksun maksamalla pystyisi osallistumaan niin sanottuihin taidekonsertteihin edullisemmin. Porvariston järjestämät konsertit olivat korkeiden pääsymaksujensa vuoksi tavallisten työläisten ulottumattomissa, ja yhdistyksen avulla konsertit pyrittiin avaamaan myös työväelle. Yhdistyksen pääpaikaksi kaavailtiin Helsinkiä. Suunnitelmissa oli, että jäsenmaksu kattaisi viiden konsertin pääsymaksun. Mahdollisilla paikallisyhdistyksillä oli mahdollisuus järjestää konsertteja enemmänkin, mikäli yhdistyksen taloustilanne sen sallisi. Kun jäseniä olisi riittävä määrä, konsertit pystyttäisiin järjestämään. Sopimukset muusikoiden kanssa tehtäisiin Helsingissä, jonka jälkeen he tekisivät kiertueita paikkakunnilla, joissa kannatusyhdistyksen organisoimia konsertteja järjestettäisiin. Kunkin paikkakunnan paikallisyhdistys tai asiamies keräisi jäsenmaksut, pitäisi huolen konserttien tiedotuksesta, esiintymispaikan järjestämisestä ja muista konserttiin liittyvistä yksityiskohdista. Näin taidekonserttien sivistävä vaikutus saavuttaisi ”hedelmällisimmän” maaperän, kansan syvät rivit.⁵⁴ Hankkeiden etenemisestä ei ole tietoa, mutta selvää on, että Musiikkivaliokunta oli hyvin perillä muusikontyöhön liittyvistä ongelmista sekä työväestön ja porvariston epätasa-arvoisesta asemasta suhteessa taiteen kuluttamiseen.

Työväenyhdistykset kulttuuritoimijoina

Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomusten mukaan Musiikkivaliokunnan aktiivisuus oli vaihtelevaa,⁵⁵ mutta aineiston perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että valiokunnan alla vaikuttaneet laulu- ja soittokunnat toimivat sitä-

kin innokkaammin. Niitä työllistivät yhdistyksen ja sen alaosastojen lukuisat iltamat ja muut huvitapahtumat. Esimerkiksi vuonna 1912 yhdistyksen torvisoittokunnan ja orkesterin esiintymiset muodostivat huomattavan osan Musiikkivaliokunnan tuloista. Tilannetta kuvaa hyvin se, että hyviksi tulonlähteiksi tiedetyt iltamat jäivät valiokunnan tulonmuodostuksessa kauaksi niiden taakse.⁵⁶

Lauluseuran aktiivisuudesta kertoo puolestaan se, että yhdistyksen vuosikertomuksessa vuonna 1912 seuran toiminta ei enää ollut Musiikkivaliokunnan alla vaan sille oli muiden alaosastojen tavoin omistettu kertomuksessa oma itsenäinen paikkansa. Lauluseura kokoontui aktiivisesti. Se oli pitänyt vuoden aikana 16 kokousta. Kuten alaosastojen toiminnalle oli tyypillistä, lauluseuralla oli myös oma johtokunta. Lisäksi lauluseuran yhteydessä toimi oma huvitoimikunta, jonka vastuulla oli järjestää tapahtumia, joissa lauluseura voisi esiintyä.⁵⁷ Mitä ilmeisimmin seura halusi erottaa oman taiteellisen toimintansa ja käytännön konserttijärjestelyt. Toiminta osoittaa varsin hyvää ja ajantasaista organisointikykyä sekä käytännön ymmärrystä musiikin alalta.

Samana vuonna (1912) lauluseura esiintyi eri yhdistysten ja osastojen järjestämissä tapahtumissa jopa 40 kertaa. Tämän lisäksi seura oli järjestänyt kahdet laulajaiset sekä esiintynyt ilmaiseksi 16 kertaa, joista 12 kertaa työväenyhdistyksen hyväksi. Lauluseura oli esiintynyt myös Musiikkivaliokunnan järjestämissä konserteissa ”useamman kerran”. Seuran oma huvitoimikunta oli lisäksi järjestänyt neljä iltamaa, kaksi kävelyretkeä ja yhden veneretken seuran jäsenille. Jäseniä lauluseuralla oli vuoden 1912 alussa 80, mutta vuoden loppuun tultaessa jäsenistön lukumäärä oli 45 henkilöä.⁵⁸ Jäsenmäärän vähenemiselle ei löydy selitystä, mutta ehkä lauluseuran toiminta alaosaston tavoin oli innostanut uusia jäseniä mukaan toimintaan, ja alkuinnostuksen hiivuttua aktiivisten laulajien määrä oli asettunut noin neljäänkymmeneen henkeen.

VTY:n musiikkiseurojen lisäksi myös muilla alueen työväenyhdistyksillä oli omat kuoronsa ja soittokuntansa, jotka mainostivat kilvan aktiviteettejaan *Työ-lehdessä*. Vuosisadan alkupuolella lehden sivut täyttyivät huvi-ilmoituksista ja -uutisista. Viipurin ja lähialueiden työväenyhdistykset ja niiden alaosastot organisoivat lukuisia iltamia, arpajaisia, kansanjuhlia, huvi- ja kävelyretkiä sekä muita tapahtumia. Kesäisin tehtiin höyrylaivoilla huvimatkoja lähiseuduille, ja usein mukana oli kuoro tai soittokunta luomassa tunnelmaa. Huvitapahtumia järjestettiin etenkin työväen- ja muilla seurantaloilla, jotka muodostivat harrastus- ja huvitoiminnan ytimen. Kesäisin kokoonnuttiin myös ulkona, muun muassa Tervaniemessä, Huusniemessä ja Monrepos’n puistossa. Erilaisia huvitapahtumia järjestettiin parhaimmillaan jopa kymmeniä kuukaudessa. Tyypillinen iltama- tai arpajaisohjelma koostui puheista, runonlausunnasta,

Alueellisilla työväenyhdistyksillä oli myös omaa musiikkitoimintaa. Kuvassa Taliikkalan työväenyhdistyksen lauluryhmä 1920-luvulla.

näytelmistä, kuorolaulusta, soolo- ja kuplettilaulusta, torvisoitosta ja tanssista, joka usein oli illan odotetuin ohjelmanumero. Musiikista vastasivat yhdistyksen omat musiikkiseurat ja vierailijat. Myös urheilu oli suosittu harrastus ja tapahtumien ohjelmanumero, samoin sadunkerronta, kuvaelmat ja erilaiset leikit. Vuosisadan edetessä gramofonisoitto yleistyi ohjelmanumerona sekä teatteri- ja elokuvaesitysten väliaikojen viihdyttäjänä.⁵⁹

Elokuvista tuli 1900-luvun alkupuolella suosittu vapaa-ajan harrastus myös työväestön keskuudessa ja kaupunkiin perustetut monet elokuvateatterit kilpailivat asiakkaista paitsi ohjelmistoillaan myös musiikkitarjonnalla. Musiikkia esitettiin näytösten aikana ja niiden väleissä. Eläviä kuvia näytettiin myös muun muassa Palokunnan talolla, raittiusseura Raivaajan talolla ja Suomalaisen klassillisen lyseon salissa. Kaupalliset Apollo-elokuvateatteri⁶⁰ ja Viipurin Biograafi-Teatteri⁶¹ alkoivat mainostaa näytöksiään *Työ*-lehdessä loppuvuodesta 1907. Kinograf ”Record” Karjalankadulla markkinoi itseään kaupungin suurimpana elokuvateatterina.⁶² Record esitti valkokankaalta myös oopperoita, ja teatterissa esiintyi kokonaisia orkestereita.⁶³ Biograafi-Teatterissa kuultiin jouhiorkesterin

Kiista laulujuhlista

Suomen poliittinen tilanne muuttui nopeasti 1900-luvun ensimmäisinä vuosina. Toisen venäläistämiskauden käynnistyminen kesällä 1908 kiristi tunnelmaa lähellä Venäjän rajaa sijaitsevassa Viipurissa. Tässä vaiheessa, viimeistään suurlakosta (1905) alkaen, myös suomalainen työväenliike oli omaksunut sosialistisen linjan ja irtaantunut porvaristosta omaksi ryhmäkseen.⁶⁹ Sosiaalidemokraattien voitto ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 1907 oli kohottanut työväestön itsetuntoa. Muutos heijastui myös työväenliikkeen kulttuuritoimintaan.

Viipurissa poliittisen tilanteen kiristyminen konkretisoitui kulttuurin kentällä, kun Viipurin työväenyhdistys alkoi voimakkaasti kritisoida Viipurissa vuonna 1908 järjestettyjä porvarillisia laulu- ja soittojuhlia niiden voimakkaan kansallisen luonteen vuoksi. VTY ei vastustanut kansallisuusaatetta, mutta yhdistyksen johdon mukaan aihe oli auttamattoman vanhentunut, ja keskustelun keskiössä olisi suomalaiskansallisten tavoitteiden sijaan pitänyt olla työväestön olosuhteiden kohottaminen.⁷⁰ Yhdistys katsoi ensisijaiseksi tavoitteeseen taistella ”niitä etuoikeutettuja kansanluokkia vastaan, jotka etuoikeuksiensa perusteella taistelevat nykyisen yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseksi”. Tästä johtuen työväestö oli ”entistään enempi etuoikeutettujen kansanluokkien painosta vaipunut taloudelliseen kurjuuteen ja henkiseen alennukseen”.⁷¹ Asenne välittyi selkeästi Viipurin työväenyhdistyksen toimintakertomuksissa, joissa porvarillisten laulujuhlien kritiikki ja työväenliikkeen omien laulu- ja soittojuhlien edistäminen sai näkyvän sijan.

Laulu- ja soittojuhlisiin liittyvä keskustelu oli aiheuttanut ilmeisen kiivasta debattia johtokunnan kokouksissa, koska se tiivistettiin myös yhdistyksen 40-vuotishistoriikkiin.⁷² Yhdistyksen johdon näkökulmasta valtakunnallisten laulujuhlien luonne oli 1900-luvun alkupuolella muuttunut yhä enemmän porvarillisia arvoja korostaviksi puoluejuhliksi, mistä johtuen työväenyhdistyksen musiikkiseurojen toiveisiin osallistua juhlille suhtauduttiin nihkeästi. Tämä aiheutti turhautumista soittajien ja laulajien keskuudessa.⁷³ On todennäköistä, että harrastajat eivät nähneet laulu- ja soittojuhlia niinkään porvarillisina tai puoluejuhlina vaan yhteishengen edistäjinä, joissa oli mahdollista tavata musiikkia harrastavia tovereita ja edistää Viipurin musiikkiseurojen hyvää mainetta. Etenkin yhdistyksen kuoro esiintyi laulujuhlilla voittoisasti. Lisäksi Musiikkivaliokunnan kanta oli, että taiteellisiin juhlisiin oli pystyttävä osallistumaan, vaikka ne olisivatkin porvarien järjestämiä.⁷⁴

Lienee kuitenkin selvää, että mahdollisuuksien mukaan työväenyhdistyksen musiikkiseurat valitsivat porvarillisesta ja sosialistisesta vaihtoehdosta jälkimmäisen. Tästä hyvänä esimerkkinä on kesän 1912 tapahtumat, jolloin järjestettiin sekä porvarillinen laulujuhla Savonlinnassa että työväen laulu-

juhla Lauritsalassa. Lauluseura oli tehnyt yhdistyksen hallitukselle esityksen osallistumisesta Savonlinnan juhlaan. Tiukan äänestyksen ja useamman kriittisen puheenvuoron jälkeen lauluseura sai lopulta luvan osallistua Savonlinnan porvarilliseen juhlaan. Lauluseuralle myönnettiin myös matka-avustus. Myöhemmin laulukunta kuitenkin valitsi Lauritsalan ja käytti saamansa matkatuen työväenliikkeen laulujuhlaan, jossa lauluseura myös voitti laulukilpailun ensimmäisen palkinnon.⁷⁵

Juuri Viipurin työväenyhdistys oli avainasemassa työväenliikkeen omien laulu- ja soittojuhlien syntyprosessissa. Olen käsitellyt kehitystä tarkemmin aikaisemmissa tutkimuksissani, mutta koska tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on nimenomaan Viipurin työväenyhdistyksen kulttuuritoiminta, työväenliikkeen omiin laulujuhliin johtanutta tapahtumaketjua on kuitenkin syytä avata pääpiirteissään. Keskustelu alkoi kärjistyä, kun Kansanvalistus-seura alkoi suunnitella edellä mainittua valtakunnallista laulu- ja soittojuhlaa Viipuriin kesälle 1908. Kritiikki kohdistui etenkin juhlan voimakkaan suomalaiskansalliseen ohjelmaan. Erityisesti *Työ*-lehti tarttui aiheeseen.⁷⁶

Työ-lehdessä julkaistiin ensimmäinen kirjoitus työväenliikkeen omien laulujuhlien tarpeesta jo vuonna 1907. Keskustelua jatkettiin innostuneessa hengessä Saimaan alueen työväenyhdistysten yhteisessä kesäjuhlassa Lauritsalassa helluntaina 1908. Juhlan yhteydessä järjestettiin myös pienimuotoinen laulu- ja soittojuhla ja valittiin erityinen valmistava valiokunta, jonka tehtävänä oli tiedustella maan muilta työväenyhdistyksiltä mielipidettä työväenliikkeen laulu- ja soittojuhlien tarpeesta. Tärkein tavoite oli yhteenkuuluvuuden voimistaminen liikkeen sisällä ja työväen musiikkitoiminnan virkistäminen, jonka todettiin olevan ”varsin leväperäisellä kannalla”.⁷⁷

Keskustelun käynnistäminen näyttää tuottaneen hedelmää, sillä ensimmäinen valtakunnallinen työväenliikkeen laulu- ja soittojuhla järjestettiin Tampereella kesällä 1910. On kuitenkin tärkeää huomioida, että tutkimusaineiston valossa ei ole varmuutta siitä, kuinka suuri vaikutus VTY:n aloitteella oli Tampereen juhlaan. Toisaalta voi olettaa, että keskustelun laajentaminen valtakunnalliseksi Lauritsalan kesäjuhlan jälkeen aiheutti sen, että asiaa käsiteltiin työväenliikkeen piirissä laajemminkin.

Terijoella järjestettiin samana kesänä 1910 porvarillinen laulujuhla varsin kiristyneessä poliittisessa tilanteessa. Venäläistämistoimenpiteet olivat aiheuttaneet todellisen uhan, jossa Venäjä suunnitteli raja-alueiden, kuten Terijoen, liittämistä itseensä.⁷⁸ VTY:n laulukunta oli anonut yhdistyksen johtokunnalta lupaa osallistua Terijoen juhlaan. Vaikka VTY:n johdossa oltiin yhtä mieltä siitä, että raja-alueita ei pitäisi luovuttaa Venäjälle, juhlan porvarilliseksi katsottu luonne esti kuitenkin johtokuntaa antamasta lauluseuralle osallistumislupaa

huolimatta siitä, että perustuslailliset järjestivät juhlan yhteistyössä sosiaalidemokraattien kanssa. Tampereelle matka-avustus olisi sen sijaan myönnetty, mutta tieto juhlasta tuli kuorolle liian myöhään. Matka Tampereelle oli huomattavasti hankalampi järjestää kuin Terijoelle.⁷⁹

Tampereen juhla innoitti Viipurissa käytyä keskustelua työväenliikkeen laulujuhlien vakiinnuttamisesta Suomessa. Paikallisia työväen laulu-, soitto- ja urheilujuhlia järjestettiin Viipurin läänin alueella useampia 1910-luvulla, ja viipurilaiset osallistuivat niihin aktiivisesti. Lauritsalan (1908) esimerkin tavoin laulujuhlia järjestettiin Saimaan alueen työväenyhdistysten kesäjuhlien yhteydessä. Esimerkiksi Vuoksenniskalla järjestettiin paikallinen laulujuhla vuonna 1913. VTY:n tasokkaaksi tiedetty kuoro esitti juhlassa muun muassa *Barrikadimarssin*. Tapahtuman aikana pohdittiin jälleen omien laulujuhlien merkitystä työväenliikkeelle. Keskustelu oli yksimielisesti sen kannalla, että niitä oli järjestettävä jatkossakin.⁸⁰ Seuraavana juhannuksena 1914 olikin vuorossa Saimaan ympäristön ja Vuoksenlaakson työväenjärjestöjen yhteinen laulu-, soitto-, urheilu- ja kesäjuhla Ruokolahdella. Juhlaohjelma alkoi tamperelaisen S. B. Lundelinin sovittamalla *Internationalella*, jonka kuorot ja torvisoittokunnat esittivät yhdessä yksinäisesti. Ohjelmassa kuultiin myös Lundelinin tähän saakka tuntemattomaksi jäänyt kappale *Kahdeksan tunnin työpäivä*.⁸¹

VTY:n lauluseura ja Musiikkivaliokunta olivat loppuvuodesta 1912 saakka pohtineet työväenliikkeen valtakunnallisen laulu- ja soittojuhlan järjestämistä Viipuriin. Toiminnan malli otettiin Saksan sosiaalidemokraattisilta nuorisjärjestöiltä, jotka järjestivät laulujuhlia säännöllisesti. Yhdistyksen johtokunta kannatti ajatusta, ja hankkeelle oli asetettu myös suunnittelutyöryhmä. Juhlan ajankohdaksi oli suunniteltu kesää 1914. Asia ei kuitenkaan edennyt toivotulla tavalla.⁸²

Musiikkivaliokunnan jäsenistö uudistettiin soitto- ja laulukuntien edustajia lukuun ottamatta kokonaan vuonna 1914.⁸³ Samalla ensimmäisen maailmansodan syttymisen aiheuttamat talousvaikutukset aiheuttivat sen, että myös Viipurin työväenyhdistyksen toimintaa oli rajoitettava. Tämä osui kovimmin Musiikkivaliokuntaan, jonka toiminta lakkautettiin vuonna 1915. Syiksi esitettiin jo pidemmän aikaa kestänyt ”kahnaus” yhdistyksen johtokunnan ja valiokunnan välillä. Toimintakertomuksen mukaan Musiikkivaliokunta olisi halunnut toimia vapaammin pyrkimyksissään musiikkitoiminnan edistämiseksi. Alasajossa vedottiin myös valiokunnan toiminnan vähenemiseen. Johtokunta halusi säästää menoissa ja tässä tapauksessa säästötoimenpiteet ajoivat laulu- ja soittoharrastusten yli. Musiikkitoimintaa ei kuitenkaan haluttu lopettaa kokonaan, vaan Musiikkivaliokunnan tilalle perustettiin Laulu- ja soitannollinen osasto, jolle myönnettävä rahallinen avustus arvioitaisiin

vuosittain yhdistyksen harkinnan mukaan. Musiikkivaliokunnalle myönnetty avustus oli ollut enintään 500 markkaa vuodessa. Lisäksi tehtiin sääntömuutos, jonka mukaan pääsymaksuttomissa tilaisuuksissa laulusta ja soitosta ei enää maksettaisi korvausta. Huonon taloudellisen tilanteen vuoksi myös uuden työväentalon rakennuspuuhat jouduttiin keskeyttämään.⁸⁴

Laulu- ja soitannollisen osaston toiminta lähti liikkeelle nihkeästi, mutta etenkin kuorotoiminta jatkui vilkkaana. Kuorossa oli tässä vaiheessa noin 40 jäsentä ja se harjoitteli kahdesti viikossa. Myös torvisoittokunta menestyi, mutta jouhiorkesterin toiminta oli harjoitustilan puuttuessa käytännössä seisahduksissa.⁸⁵

Lopuksi

Viipurissa porvariston ja työväestön huvitoiminnasta piirtyy sanomalehtien välityksellä varsin erilainen kuva. Porvaristo huvitteli ravintoloissa nauttien kotimaisten ja ulkomaisten ammattiryhmien esiintymisistä, kun työväestö osallistui pääosin itse järjestämiinsä konsertteihin, iltamiin, arpajaisiin ja kansanjuhliin yhdistysten omilla taloilla. Yhteisiä huveja olivat kansanjuhlat, kuten laulu- ja soittojuhlat, Viipurin torvisoittokunnan ulkoilmakonsertit sekä sirkus ja elokuvat. Työväenyhdistykset olivat ahkeria tapahtumajärjestäjiä, ja Viipurissa työväki sai myös nauttia ajankohtaisesta musiikkiohjelmistosta. Tähän vaikutti luonnollisesti kaupungin porvariston ylläpitämä vilkas musiikkielämä, joka eriytyneisyydestään huolimatta tuki työväestön kulttuurikokemusten kehitystä ja antoi malleja toiminnalle. Etenkin Viipurin Musiikin Ystävien säännöllisesti järjestämät kansankonsertit ja helppotajuiset konsertit sekä Viipurin torvisoittokunnan konsertit toivat tuulahduksia sekä muualta Suomesta että maailmalta. Myös työväenyhdistysten omat musiikkiseurat pyrkivät ottamaan haltuun ajankohtaista ohjelmistoa.

Venäläistämiskausien aktivoima kielikysymys ei lopulta välittynyt porvariston julkisten huvien uutisoinnissa eikä myöskään työväenliikkeen musiikkiharrastuksissa. Ennen ensimmäistä maailmansotaa kansainväliset taiteilijat pysähtyivät kaupungissa kuten ennenkin. Vaikka esimerkiksi Viipurin Musiikin Ystävien orkesterin konserttiohjelmitot alkoivat sisältää yhä enemmän kotimaista musiikkia ja orkesterin vieraana nähtiin useita kotimaisia solisteja, on todennäköistä, että poliittista tilannetta enemmän asetelmaan vaikutti musiikoiden koulutusmahdollisuuksien lisääntyminen paitsi ulkomailla myös Suomessa. Tämän myötä kotimaisten, ja Viipurissa myös paikallisten, ammattitaiteilijoiden lukumäärä lisääntyi huomattavasti. Työväenliikkeen huvitoiminta oli puolestaan jo lähtökohtaisesti lähes kokonaan kotimaista, sillä viipurilaiset

työläiset olivat pääosin suomenkielisiä, ja iltamat, arpajaiset ja muut tilaisuudet hoidettiin yhdistyksen jäsenten omin voimin. Tarpeen mukaan kieli saattoi kuitenkin muuttua. Esimerkiksi VTY:n Tupakkatehtaalaisten ammattiosaston järjestämässä kansanhuveissa juhannuksena 1906 ohjelmassa oli puheita ja lauluja sekä suomeksi että venäjäksi.⁸⁶ Oletettavasti tehtaalla työskenteli myös venäläisiä ja ohjelma haluttiin tehdä ymmärrettäväksi myös heille.

Porvariston ja työväenliikkeen musiikki- ja muu huvitarjonta täydensivät toisiaan, mistä johtuen kaupungin huvitarjonnassa oli tarjolla jokaiselle jotakin. VTY:stä ja alueen työväenyhdistyksistä ylipäätään oli muodostunut varteenotettavia kulttuuritoimijoita kulttuurielämältään jo valmiiksi monipuolisessa Viipurissa. VTY:n Musiikkivaliokunta myös ennakoiki musiikin ammattilaisuuden vaatimukset ajamalla heille omia etujärjestöjä aikana, jolloin ajatus oli vielä Suomessa uusi. Musiikkivaliokunta musiikinjohtajineen tuntuikin koostuvan ammattitaitoisista ja verkostoituneista henkilöistä. Valitettavasti heidän tarkempia henkilöllisyyksiään ja vaiheitaan on arkistoaineiston niukkuudesta johtuen hankala selvittää.

Viipurin työväenyhdistyksen musiikkitoiminnan hiipuminen ei lopulta vaikuttanut kaupungin huvitoimintaan ratkaisevasti. VTY oli merkittävä musiikki-toiminnan alullepanija alueen työväestön keskuudessa. Sen vaikutuksesta uusilla yhdistyksillä oli vuoteen 1915 tultaessa valmiudet toimia itsenäisesti. Samalla niiden yhteyteen perustetut kuorot ja soittokunnat toimivat aktiivisesti ja tarjosivat palveluitaan myös sellaisille seuroille, joilla ei ollut musiikista vastaavia kokoonpanoja omasta takaa.

Viitteet

- 1 Wolff 2016, 62.
- 2 Paavolainen 2016, 66.
- 3 Hirn & Lankinen 1988, 24–25.
- 4 Ks. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016, 11. Viipurin musiikkielämästä 1930-luvulla ks. Tikka 2020.
- 5 Muita keskeisiä Viipurin kulttuurielämään keskittyneitä tutkimuksia ovat Hirn 1981a, Hirn 1981b, Hirn & Lankinen 1988, Hirn 1997, Hirn 1999, Koivisto 2020, Paavolainen 2016, Pajamo 2018, Rantanen 2019 & 2020 ja Wolff 2016.
- 6 Ks. Rantanen 2016, Hautsalo & Rantanen 2015 sekä erityisesti Rantanen 2020, jossa olen tarkastellut myös Viipurin työväenyhdistyksen alkuvaiheita.
- 7 Nygård 1987, 27–28.
- 8 Ks. esim. Paavolainen 2016.
- 9 Wolff 2016, 49.
- 10 Hirn 1981a, 552.
- 11 Paavolainen 2016, 68, 91. Ks. myös Hirn 1981a, 546.
- 12 Wolff 2014, 359–360; Hirn 1981a, 547–550.
- 13 Paavolainen 2016, 84.
- 14 Hirn 1981a, 552; Kuula 2006, 96–122, 148–167; Paavolainen 2016, 84–85.
- 15 Hirn 1981a, 551–552.
- 16 Hirn 1992, 38.
- 17 Hirn 1981a, 554–555.
- 18 Ennen 1900-luvun alkua Viipurissa konsertoivat ainakin jousiorkesteri Wiener Damen Capelle Bärtl sekä Rudolphin tai Rodolphin seurue vuonna 1885. Tämän lisäksi ennen 1900-luvun alkua kaupungissa nähtiin Tervaniemeen maaliskuussa 1891 rekrytoitu Aurora-kvintetti sekä Espilässä konsertoinut naisista koostunut ”saksalainen” torvisoittokunta Hansa. (Koivisto 2019.) Tämän lisäksi ainakin naisorkesteri Fennia vieraili Viipurissa syyssoitantomaukalla 1901 ja 1908.
- 19 Naisorkestereiden verkostoja ja esiintymisiä Suomessa tutkineen Nuppu Koiviston mukaan noin 10–15-henkiset naisvoittoiset yhtyeet olivat vuosisadan vaihteen Euroopassa erittäin suosittuja. Nais-etuliitteestä huolimatta orkesteriin kuului usein myös muutama mies. Naisorkesterit konsertoivat hotelleissa, ravintoloissa ja kahviloissa soittaen asiakaskunnalleen aikakauden kepeitä suosikkimelodioita. Orkestereiden toiminta perustui kansainvälisiin konserttikiertueisiin, ja yhtyeet saattoivat viipyä matkoillaan kuukausia tai jopa vuosia. Naisorkesterien kulta-aikana 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan ne muodostivat merkittävän osan kaupunkien keskiluokan huvikulttuuria. Ks. Koivisto 2019.
- 20 Hirn & Lankinen 1988, 17. Viipurin ravintoloista ja musiikkielämästä, ks. myös Pentti Paavolainen (2020a-b).
- 21 Karjalainen 1998.
- 22 Turhalasta ks. Hirn 1981a, 490–492 ja Hirn & Lankinen 1988, 17–18.
- 23 Esim. *Viipuri* 14.11.1901 (no 266) s. 1.
- 24 Esim. *Viipuri* 5.11.1901 (no 258) s. 1; *Wiborgs Nyheter* 12.11.1901 (no 264) s. 1.
- 25 Esimerkiksi sirkus Buschin seurueeseen, joka vieraili Viipurissa 1887, kuului yhteensä 110 henkilöä, 62 hevosta ja lisäksi vielä 20-miehinen orkesteri. Ks. Hirn 1981a, 564.
- 26 Esim. *Viipuri* 24.9.1908 (no 220) s. 4; *Viipuri* 27.9.1908 (no 223) s. 2.
- 27 Wolff 2016, 53.
- 28 Hirn 1981a, 567.
- 29 Hirn & Lankinen 1988, 29, 20.
- 30 Hirn 1981a, 546.
- 31 Paavolainen 2016, 2016, 92; Wolff 2016, 64.
- 32 Wolff 2016, 64.
- 33 Hirn 1981a, 551; Hirn 1992, 37.
- 34 *Viipuri* 12.9.1908 (no 210) s. 5.
- 35 *Työ* 20.1.1907 (no 17) s. 3.
- 36 *Työ* 8.9.1908 (no 206) s. 1.
- 37 *Työ* 22.1.1907 (no 18) s. 1; *Työ* 8.9.1908 (no 206) s. 1.
- 38 *Työ* 16.6.1907 (no 136) s. 4.
- 39 Paavolainen 2016, 89.
- 40 Hirn 1981a, 557–564. Ks. myös Hirn & Lankinen 1988, 38–43.

- 41** Viipurin työväenliikkeen alkuvaiheista ks. Kujala 2019.
- 42** Viipurin työväenyhdistyksen säännöt 1904. Lähteenä käytetyn sääntölehtisen säännöt ovat kopio alkuperäisistä, vuonna 1888 laadituista säännöistä.
- 43** Soikkanen 1970, 57–68. Uuraan Työväenyhdistyksestä ks. myös Kosonen tässä kirjassa.
- 44** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1910, 12. Alaosastoista ja valiokunnista ks. myös Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1911, 10–12 sekä musiikkivaliokunnan toiminnasta 14–16.
- 45** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1910, 30.
- 46** Huttunen 1908, 50.
- 47** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 18.
- 48** Huttunen 1908, 50.
- 49** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1911, 15.
- 50** *Työ* 27.10.1906 (no 122) s. 2.
- 51** *Työ* 12.5.1906 (no 52) s. 3.
- 52** *Työ* 1.11.1906 (no 124) s. 1.
- 53** *Työ* 30.1.1907 (no 25) s. 3.
- 54** *Työ* 1.9.1908 (no 200) s. 3.
- 55** Esim. TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 17–18.
- 56** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 19.
- 57** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 20–21.
- 58** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 20–21.
- 59** Esim. *Työ* 1.1.1907 (no 1) s. 1.
- 60** *Työ* 5.12.1907 (no 282) s. 1.
- 61** *Työ* 8.3.1908 (no 57) s. 1.
- 62** *Työ* 8.3.1908 (no 57) s. 1.
- 63** Esim. *Työ* 23.8.1909 (no 192) s. 1.
- 64** Esim. *Työ* 23.8.1909 (no 192) s. 1; *Työ* 13.10.1909 (no 236) s. 1.
- 65** *Työ* 23.10.1909 (no 245) s. 1; 15.9.1907 (no 213) s. 2.
- 66** *Työ* 5.3.1909 (no 53) s. 1.
- 67** *Työ* 20.8.1907 (no 190) s. 1; *Työ* 7.9.1907 (no 206) s. 1; *Työ* 9.8.1907 (no 181) s. 3.
- 68** *Työ* 4.10.1907 (no 229) s. 3.
- 69** Ks. Kujala 2019.
- 70** Hautsalo & Rantanen 2015.
- 71** Ks. TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1910, 3.
- 72** Viipurin työväenyhdistys ry. 40-vuotisajan vaiheista 1882–1928, 36–37.
- 73** Esim. TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1911, 15.
- 74** Viipurin työväenyhdistys ry. 40-vuotisajan vaiheista 1882–1928, 36.
- 75** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1912, 6, 18.
- 76** Laulu- ja soittojuhlien politisoitumisesta Viipurissa ks. tarkemmin Rantanen 2020.
- 77** *Työ* 9.1.1907 (no 7) s. 7.
- 78** Lähteenmäki 2009, 73.
- 79** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1911, 6.
- 80** *Työ* 19.7.1913 (no 163) s. 4.
- 81** *Työ* 26.6.1914 (143) s. 4.
- 82** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1913, 24.
- 83** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1914, 16–17.
- 84** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1915, 5–6.
- 85** TA. Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928. Viipurin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1916, 54–55.
- 86** *Työ* 21.6.1906 (no 67) s. 1.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Työväen Arkisto (TA)
Viipurin Työväenyhdistys: Vuosikertomukset 1908–1928

Painetut lähteet

Huttunen, E. J. V. (1908). *Kertomus Viipurin työväenyhdistyksen kaksikymmenvuotisesta toiminnasta 1888–1908*. Viipuri: Viipurin Työväenyhdistys.

Sanomalehdet

Työ 1904–1915
Viipuri 1901 ja 1908
Wiborgs Nyheter 1901 ja 1908

Tutkimuskirjallisuus

- Hautsalo, Liisamajja & Saijaleena Rantanen (2015).** "Suomen laulusta Pohjan neitiin. Strateginen nationalismi musiikillisen kasvatuksen käyttövoimana Suomessa 1800–1900-lukujen vaihteessa". *Musiikkikasvatus* 18 (2015:2), 33–56.
- Hirn, Sven (1970).** *Teater i Viborg 1743–1870*. Helsinki: Söderström & Co.
- Hirn, Sven (1981a).** "Kulttuurielämä, vapaa-ajan vietto". *Viipurin kaupungin historia IV: 2, vuodet 1840–1917*, kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet Aimo Halila, Sven Hirn, Aarne Huuskonen, Erkki Kuujo, Matti Kähäri, Matti Lakio, Otto-I. Meurman, Viljo Nissilä ja Jaakko Paavolainen. Helsinki: Torckelin säätiö, 485–575.
- Hirn, Sven (1981b).** *Kuvat kulkevat: kuvallisten esitysten perinne ja elävien kuvien 12 ensimmäistä vuotta Suomessa*. Suomen elokuvassäätiön julkaisusarja 11. Helsinki: Suomen elokuvassäätiö.
- Hirn, Sven & Juha Lankinen (1988).** *Viipuri – kansainvälinen kaupunki*. Helsinki: Gummerus.
- Hirn, Sven (1997).** *Sävelten tahtiin: populaarimusiikki Suomessa ennen itsenäisyyttämme*. *Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 44*. Kaustinen: Kansanmusiikki-instituutti.
- Hirn, Sven (1999).** *Populärmusikens pionjärer: en studie i den populära musikens kulturhistoria i Finland fram till 1917*. Publikationer utgivna av Finlands svenska folkmusikinstitut 28. Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut.
- Karjalainen, Kauko (1998).** "Johan Otto Willgren. Kansainvälinen Johan Willgren -kilpailu toriseitsikoille". [Painamaton esitelmä]. Orivesi.
- Koivisto, Nuppu (2019).** *Sähkövaloa, shampanjaa ja Wiener Damenkapelle: naisten salonkiorkesterit ja varieteealan transnationaaliset verkostot Suomessa 1877–1916*. Helsinki: The Finnish Musicological Society.
- Koivisto, Nuppu (2020).** "Eurooppalaiset naisten salonkiorkesterit Viipurissa 1870-luvulta sisällissotaan". *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. VSKST 22. Helsinki: VSKS, 66–93.
- Koskivirta, Anu; Pentti Paavolainen & Sanna Supponen (2016).** "Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia". *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. VSKST 18. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 7–19.
- Kujala, Antti (2019).** "Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 101–138.

- Kuula, Pentti (2006).** *Viipurin Musiikin Ystävien orkesteri suomalaisen musiikin ja kansallisen identiteetin edistäjänä 1894–1918.* Studia Musica 28. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murteumat 1911–1944.* Historiallisia Tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Nygård, Toivo (1987).** "Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä". *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, toim. Päiviö Tommila. Kuopio: Kustannuskiila, 9–166.
- Paavolainen, Pentti (2016).** "Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä". *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. VSKST 18. Helsinki: VSKS, 66–97.
- Paavolainen, Pentti (2020a).** "Viipuri kulttuurikaupunkina". *Viipuri – Vyborg. Historiallinen kaupunkikartasto.* Historic Towns Atlas. Helsinki: AtlasArt, 166–177.
- Paavolainen, Pentti (2020b).** "Mistä ruokaa ja ryyppy? Viipurin ravintolat ja kahvilat". *Viipuri – Vyborg. Historiallinen kaupunkikartasto.* Historic Towns Atlas. Helsinki: AtlasArt, 182–193.
- Pajamo, Reijo (2018).** *Musiikin juhlaa Viipuris.* Helsinki: Repale-kustannus.
- Rantanen, Saijaleena (2016).** "Laulu- ja soittojuhlat työväen aatteellisessa sivistystoiminnassa 1910-luvun vaihteessa". *Työväki ja sivistys.* Väki Voimakas 29, toim. Sakari Saaritsa & Sinikka Selin. Vantaa: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 267–297.
- Rantanen, Saijaleena (2019).** "Laulu- ja soittojuhlien politisoituminen – Viipuri 1908". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Aleks Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS, 139–141.
- Rantanen, Saijaleena (2020).** "Irti porvarien taiteestakin! Laulu- ja soittojuhlien politisoituminen Viipurissa 1900-luvun alussa". *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta*, toim. Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki & Sini Mononen. Helsinki: Tutkimusyhdistys Suoni ry & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 285–324.
- Soikkanen, Hannu (1970).** *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia.* Helsinki: Tammi.
- Tikka, Marko (2020).** "Jatsikaupunki: Tanssimusiikki, tanssiorkesterit ja yleiset tanssit 1930-luvun Viipurissa". *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944.* toim. Anna Ripatti ja Nappu Koivisto. VSKST 22. Helsinki: VSKS, 122–148.
- Wolff, Charlotta (2014).** "Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V.* toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava, 350–377.
- Wolff, Charlotta (2016).** "Liike- ja kulttuurielämän väliset yhteydet 1800-luvun ja 1900-luvun alun Viipurissa". *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. VSKST 18. Helsinki: VSKS, 49–65.

Merikarjalan kapinaviikoilta 1918

Suomen sisällissodassa osa Viipurin läänistä jäi valkoisille, osa punaisille. Punaisten hallussa ollut alue – kutsuttakoon sitä tässä vaikkapa Punaiseksi Karjalaksi – muodostui Merikarjalasta¹ ja sen pohjoispuolisista kahdeksastoista kunnasta tai kunnan osasta, jotka eristivät rannikon sodan rintamalinjoista. Punaisten Karjalan ja Viipurin asema oli keskeinen. Siellä sota alkoi ja päättyi. Punaisten elämänlanka oli Viipurin–Pietarin rata, jota pitkin aselähetykset Venäjältä tulivat ja jonka varresta tuli punaisten pääpuolustussuunta Kannaksella. Sisällissodan jälkeen Merikarjala oli olemassa yhtenäisenä alueena enää parin vuosikymmenen verran. Toisen maailmansodan rauhanteossa Merikarjala Viipurinlahden itäisiin rannikkopitäjiin asti meni rauhanpanttina Neuvostoliitolle. Tämä artikkeli luo katsauksen Merikarjalan alueen puna- ja naiskaartien järjestäytymisen syihin sekä sodan rintamatilanteiden muutoksiin, samoin se kokoaa tietoja sisällissodan merikarjalaisista uhreista ja heidän muistamisestaan. Aineistoa on koottu sekä muistitiedosta, paikallishistorioista että työväen järjestäytymistä koskevista tutkimuksista ja niitä on toisaalta arvioitu kriittisesti sisällissotaa käsittelevän uuden, myös itse tuottamani tutkimustiedon valossa.

Karjalan menetys on vaikuttanut myös tutkimustilanteeseen. Useat luovutetun Karjalan kunnat julkaisivat 1950-luvulla pitäjähistorioita, jolloin sisällissotaa ei historiankirjoituksessa vielä käsitelty. Esimerkiksi Johanneksen historia valmistui vuonna 1959. Ammattihistorioitsijan laatima osuus päättyy vuoteen 1917, minkä jälkeen teos jatkuu muistelmaosuudella. Työväenliikkeestä kertovassa muistelossa on sodasta sentään kolmen ja puolen rivin mittainen maininta, jonka mukaan kansalaissota ”lamaannutti työväen järjestötoiminnan melkein kokonaan. Sotaan osallistui johannekselaistakin työväkeä suuret joukot. Osa kaatui taistelujen melskeissä. Toiset taas joutuivat pitkiksi ajoiksi vankileireille.”² Juuri vähempää ei asiasta olisi voinut sanoa.

Sittemmin Johanneksen vaiheita sisällissodassa on käsitelty kahdessa tekemässäni tutkimuksessa, joiden yhteydessä tehdyt haastattelut osoittivat, että vaikka toisen maailmansodan koettelemukset ja Karjalan menetys olivat ihmisten mielissä päällimmäisinä, sisällissotaa ei ollut unohdettu, vaan sen muistot olivat siirtyneet sukupolvelta toiselle tarinoina nälästä, kuolemasta sodassa, teloituksissa ja vankileireillä sekä kansan kahtiajaosta sodan jälkeen.³

Käytänkin Johannesta tässä artikkelissa verrokkina, sillä jo vertailu kahteen Johanneksen naapurikuntaan osoittaa, ettei elämä kaikkialla Merikarjalassa suinkaan sujunut sodan aikana saman kaavan mukaisesti. Paljon on riippunut siitä, kuinka maltillisissa käsissä punaisten hallinto oli. Johanneksen kirkkoherra Jonathan Gummerus esimerkiksi kirjoitti vapaussotakertomuksessaan, miten Johannesta ”ei kapina pitkään aikaan koskenut, vaikka rajapitäjissä Wiipurin maaseurakunnassa ja Koivistolla punikkikapinan aallot rajuina kävivät”, ja ettei punakaartiin aluksi saatu kuin kaksi kolme jäsentä ja myöhemmin pakottamalla muutama lisää. Heitä oli niin vähän, että ”pääjohto Wiipurissa vaivoin taipui aseita antamaan”.⁴

Johanneksessa kaartihankkeita oli ilmennyt 9.12.1917 ja toiminta muuttunut julkisemmaksi vasta vuoden 1918 puolella, kun taas Viipurin maalaiskunnassa kaartinmuodostus oli alkanut lokakuun 24. päivänä ja Koivistolla 28. lokakuuta.⁵ Koiviston punaiset olivat varhain liikekannalla. Jo 27.1.1918 he ilmoittivat Viipurin punakaartin esikunnalle mobilisoivansa ”Koiviston järjestyneet työläiset P.K. reservijoukoiksi ja saadaan ne lähtemään minne tahansa määrätään (noin 300 m.) seuraavalla tunnussanalla: lähettäkää kaikki perunat (paikka minne), aivan heti, (tai milloin halutaan). Soitettava: Koivisto, Suurhasko. Huom. ilman aseita.”⁶ Tutkimus Koiviston tapahtumista sisällissodassa alkoi kuitenkin vasta 2010-luvun puolivälissä. Sitä on valmistellut koivistolaistaustainen, poliisissa rikostutkijana työuransa tehnyt Juha Luukka.

Viipurin maalaiskunnan (Viipurin pitäjän) ”poliittinen kartta” oli vuonna 1918 omalaatuinen kunnan jakautuessa kahtia: Viipurin esikaupunkeihin, jotka työväestön asuma-alueina olivat hyvin vasemmistolaisia, ja varsinaiseen maaseutuun. Vuonna 1919 esikaupungeissa asui 24 357 henkeä ja varsinaisen maalaiskunnan alueella 22 795. Pitäjähistorian vuonna 1982 ilmestyneessä II-osassa sisällissotaa on käsitelty, mutta varsin niukasti kun otetaan huomioon, että Viipurin valtaustaistelu käynnistyi esikaupungeista siviilien jäädessä sodan jalkoihin ja kokiessa kovia.⁷ Aika ei vielä vuonna 1982 ollut kypsä laajempaan käsittelyyn, vaikka ensimmäiset sisällissotaa koskevat tutkimukset eli Jaakko Paavolaisen teokset punaisesta ja valkoisesta terrorista olivat ilmestyneet vuosina 1966–1967 ja vankileireistä vuonna 1971. Jussi T. Lappalaisen *Punakaartin sota* taas ilmestyi vuonna 1981, samoihin aikoihin kun Viipurin maalaiskunnan historiaa valmisteltiin.

Vasta Heikki Ylikankaan *Tie Tampereelle* vuodelta 1993 oli kuitenkin tutkimus, joka romutti vapaussotamyytin ja toimi tiennäyttäjänä saaden sisällissotatutkimuksen uuteen nousuun. Sen myötä 1990-luvulla julkaistuihin luovutetun Karjalan kyläkirjoihinkin alkoi ilmestyä kertomuksia sisällissodasta.

Ylikangas myös vaati perusteellista jatkotutkimusta vuoden 1918 uhreista, ja keväällä 1998 Suomen hallitus käynnisti tutkimusprojektin, jonka tuloksena syntyi 5.3.2002 avattu ja 19.5.2004 päivitetty Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta. Se on – virheistään ja puutteistaan huolimatta – ollut tärkeä lähde kaikessa uudemmassa sisällissotaa käsittelevässä tutkimuksessa. Tässä artikkelissa on käytetty kirjoitusvaiheessa viimeisintä eli 20.11.2019 julkaistua päivitystä ja rajattu käyttö vuoteen 1918.⁸

Käytetystä tutkimuskirjallisuudesta esiin voi nostaa vuonna 2013 julkaistun Teemu Keskisarjan teoksen *Viipuri 1918*, joka kertoo kaupungista sodan alkutapahtumissa, punaisten viimeisenä linnakkeena ja valkoisten voiton näyttämönä. Taustaa luotaessa tärkeitä ovat olleet Hannu Soikkasen *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia* (1970), Marja-Leena Salkolan *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa 2* (1985) ja Juhani Piilosen *Vallankumous kunnallishallinnossa* (1982). Jukka Rantalan punaisia kansakoulunopettajia koskeva tutkimus vuodelta 2002 luo puolestaan merkittävää lisävaloa sodanjälkeisiin tapahtumiin Merikarjalassa.

Puhuttaessa Merikarjalasta sisällissodassa pitää vielä muistaa, että sodan-aikainen kuntakartta poikkeaa muuallakin kuin Viipurin maalaiskunnassa vuodesta 1939. Vahviala perustettiin vuonna 1921 Viipurin maalaiskunnan, Säkkijärven ja Lappeen osista, ja Koiviston kauppalan perustamisvuosi on 1927. Sisällissodan aikana Uuraan saari kuului Johannekseen, kunnes vuonna 1932 Viipuriin liitettiin Uuraan satama-alue ja saaren kylät kahta kylää lukuun ottamatta. Samalla Viipuriin liitettiin satama-alueella sijainnut Ravansaari, joka vuonna 1918 kuului Viipurin maalaiskuntaan, ja sitä ennen vuoteen 1800 asti Johannekseen.

Vasemmisto voimissaan Merikarjalassa

Hannu Soikkasen mukaan työväenliikkeen toimintakenttänä Karjala poikkesi monesta muusta Suomen alueesta, sillä laajan kannatuksen saamiseksi maaseudulla oli pystyttävä vetoamaan itsenäiseen karjalaiseen pienviljelijään. Sisällissotaan kiinteästi kuuluneella torpparikysymyksellä ei alueella sen sijaan ollut suurta merkitystä. Viipurin läänissä vuonna 1860 olleista torpista oli vuoteen 1912 mennessä hävinnyt jo 78 prosenttia. Monissa kunnissa oli tuolloin jäljellä enää vain muutama torppa, joissakin ei yhtään. Merikarjalassa torppia oli vielä esimerkiksi Viipurin maalaiskunnassa 75 ja Uudellakirkolla 83. Mäkitupia oli puolestaan useissa kunnissa runsaasti: Viipurin maalaiskunnassa 2 018 ja Säkkijärvellä 607. Vuonna 1912 Johanneksessa oli 3 torppaa ja mäkitupia 312.⁹

Nimenomaan Karjalassa työväenliike liittyi ”työväestön elintason, sosiaalisen tason ja erityisesti sivistystason nousuun”, joka alkoi kun kansakoulut olivat toimineet pari vuosikymmentä ja sanomalehdet ja yhdistykset antaneet omat virikkeensä. Työväenliikkeeseen liittyneet ongelmat olivat ”eri tahoilla Karjalaa hyvinkin erilaiset”.¹⁰ Merikarjalaa voidaan kuitenkin pitää yhtenäisempänä alueena kuin luovutettu Karjala kokonaisuudessaan oli. Merikarjalan kuntia yhdistivät merenkulku, laivanrakennus, satama- ja lautatarhatyöt sekä kalastus niin pää- kuin sivuelinkeinonakin. Pietarin-kauppa loi omat ansiomahdollisuutensa. Merkittävää teollisuutta oli varsinkin alueen läntisissä kunnissa, kuten esimerkiksi Kotkassa Hallan sellutehdas ja saha, Kotkan sellutehdas, Hovinsaaren sellutehdas ja Tiutisen laatikko-tehdas, Kymissä Karhulan lasitehdas ja höyrysaha sekä Pyhtäällä Stockforsin puuhioketehdas.

Vanhimmat työväenyhdistykset Merikarjalaan perustettiin 1800-luvun puolella: Viipuriin ja Kotkaan vuonna 1888, Virolahdelle vuonna 1894, Uuraaseen vuonna 1896 ja Terijoelle vuonna 1897. Seuraava taulukko kertoo sosiaalidemokraattien kannatuksesta Merikarjalan maalaiskunnissa lokakuun 1917 eduskuntavaaleissa, joissa puolue menetti enemmistönsä eduskunnassa. Viipurin ympäristössä kannatuksessa oli ”joko vähäistä nousua tai sitten kannatus oli pysynyt ennallaan”. Nousua oli tapahtunut Säkkijärvellä, Johanneksessa ja Koivistolla ja ”suurta nousua” Suursaarella ja Seiskarissa, kun taas Lavansaarella sosiaalidemokraatit kärsivät tappion:¹¹

Yli 70 %	Viipurin maalaiskunta
60–69,9 %	Kymi, Terijoki
50–59,9 %	Pyhtää, Johannes
40–49,9 %	Virolahti, Koivisto, Uusikirkko
30–39,9 %	Vehkalahti, Säkkijärvi
alle 30 %	Kuolemajärvi, Haapasaari, Suursaari, Tytärsaari, Lavansaari, Seiskari

Punakaartin ja suoran toiminnan kannatus versoivat sosiaalidemokraattien vaalitappiosta. Ratkaiseva merkitys tuli olemaan marraskuun suurlakolla. Lakon loppuvaiheessa poliittinen ilmapiiri kiristyi Karjalassa kireimpiin koko maassa.¹² Juhani Piilosen mukaan ”vasemmiston korkea kannatus ja nopea kumouskehitys kävivät käsi kädessä” esimerkiksi Viipurin lähiympäristössä ja Kymenlaaksossa.¹³ Aseistetut kaartit tunnettiin loppuvuodesta jo suojeuskuntina ja punakaarteina.

Kunnalliselämä ristiriitojen näyttämönä

Kunnalliselämää sisällissodan aattona Juhani Piilonen pitää ristiriitojen näyttämönä. Kunnallisen päätösvallan ylimpänä käyttäjänä kaikissa maalaiskunnissa oli toiminut kuntakokous, jossa jokaisella oli ääniä sen mukaan kuin maksoi kuntaan tuloveroa. Isotuloisten saneluvallan rajoittamiseksi laissa oli kuitenkin säädetty, ettei kukaan maaseudulla saanut käyttää enempää kuin kuudetta osaa edustettuna olevista äänistä. Kuntakokoukseen kukin tuloveroa maksava saattoi mennä tai olla menemättä. Osanottajien määrä vaihteli käsiteltävien asioiden kiinnostavuudesta riippuen, ja mielipiteet vaihtelivat kokouksesta toiseen. Samasta asiasta voitiin ”yhdellä kerralla päättää sitä ja toisella tätä”. Näiden epäkohtien vuoksi maaseudullakin oli lupa siirtää useimmat asiat kunnanvaltuuston käsiteltäväksi. Kunnanvaltuusto puuttui kuitenkin vielä lukuisista kunnista. Merikarjalan maalaiskunnista vasta kuudessa oli valtuusto: Vehkalahdella, Säkkijärvellä, Viipurin maalaiskunnassa, Johanneksessa, Koivistolla ja Uudellakirkolla.¹⁴

Punaisen Suomen puolelle jäävissä kaupungeissa ja kauppaloissa vasemiston suhtautuminen valtuustovaaleihin oli johdonmukaisesti kielteistä. Miltei kaikissa se oli ennen sisällissotaa puoluejärjestöpäätöksen mukaisen täyden vaalilakon kannalla. Vaaliboikotin vaikutuksesta työväen osuus Etelä-Suomen kaupunkien ja Salon kauppalan valtuustovaaleissa jäi alle viiden prosentin suurituloisten paikkasaaliin ollessa kahdeksankymmenen prosentin tienoilla. Asutuskeskuksissa valtuuston jäsenet olivat ”valikoitua eliittiä”, joka ammattinsa puolesta voimakkaasti erosi yhdyskuntansa koko väestöstä. Valtuustojen ”kokoonpanoissa heijastuivat sellaiset käsitykset, että valta kuului veroa maksaville ja luottamustoimet kyvykkäimmille ja parhaiten koulutetuille”.¹⁵

Entä miten asiat sujuivat sodan jälkeen? Eräissä kunnissa kunnallisvaalit toimitettiin vuoden 1918 lopulla, ja luovutetun Karjalan sosiaalidemokraatit ehdivät yleensä järjestää vaalilistat jo näihin vaaleihin. Yleisesti ensimmäiset vaalit toimitettiin kuitenkin tammikuun 15. ja 16. päivinä 1919. Viipurin maalaiskunnassa tapahtui silloin ”vallankumoukseen verrattava valtasuhteiden muutos” sosiaalidemokraattien saadessa selvän enemmistön, joskaan ei määräenemmistöä. Viipurissa vasemmisto sai kymmenen paikkaa. Se ei riittänyt määrävähemmistöön, sillä porvarilliset saivat kolmekymmentäyksi paikkaa ja kristillinen työväenliitto yhden. Säkkijärvellä sosiaalidemokraatit saivat yhdeksän paikkaa kolmestakymmenestä.¹⁶

Esimerkkikunnassa Johanneksessa ensimmäiset vaalit pidettiin jo vuoden 1918 puolella. Sosiaalidemokraatteja valtuustossa nähtiin kuitenkin vasta vuonna 1922, jolloin he sodan jälkeen ensimmäistä kertaa saivat kaikki valitsijayh-

distysten asiakirjat hyväksytyiksi ja pystyivät osallistumaan vaaleihin. Edellisissä, vuoden 1921 kunnallisvaaleissa maatalousvaltaisissa ylämaan kylissä oli äänestetty vilkkaammin, mutta muualla pitäjässä väki näyttää pysytelleen suurin joukoin kotona. Esimerkiksi Uuraan äänestysalueella äänestyslippuja laskettaessa ”havaittiin niitä olevan 1 miespuoli äänestänyt”. Vaikuttaa kuin porvaripuolueita kannattaneetkin olisivat vaalilakolla ilmaisseet, että voittajan ankarat rangaistukset sodan jälkeen olivat olleet vastoin heidän oikeustajuun.¹⁷ Siihen ehkä viittasi myös Johannes-Seuran puheenjohtaja Lauri Airikka kirjoittaessaan vuonna 1985 julkaistussa teoksessaan *Kappale Johannesta*, miten voittajien leppymättömyys oli herättänyt katkeruutta myös niiden ”mielissä, jotka henkeen ja vereen olivat valkoisen Suomen puolella, varsinkin Johanneksessa, jossa tuo talvi kaikista vaikeuksista huolimatta oli saatu viettää suhteellisen inhimillisissä oloissa”.¹⁸

Työttömyyttä ja elintarvikepulaa

Kun sisällissota syttyi, Suomessa oli jo vuosia kärsitty elokuussa 1914 alkaneen maailmansodan seurauksista. Vaikka varsinaiset sotatoimet eivät Suomea koskettaneet, pitkittyessään sota aiheutti tarvike- ja raaka-ainepulaa, työttömyyttä sekä kaiken aikaa pahenevaa elintarvikepulaa, jotka osaltaan kiristivät poliittista tilannetta. Sota sulki pääsyn Itämerelle. Satamat, sahat ja tehtaot hiljenivät viennin supistuessa. Johanneksessa maailmansota hiljensi Uuraan sataman ja lopetti Rokkalan lasitehtaan toiminnan.

Työt Pietarissa, venäläisten tilaukset ja vallityöt tarjosivat alkuun töitä, samoin Koiviston–Terijoen rautatierakennustyömaa, kunnat järjestivät hätäaputöitä ja perustivat elintarvikelautakuntia. Hannu Soikkanen toteaa, että luovutettuun Karjalaan eniten jännitystä loi elintarvikekysymys ja että ”ilmeisesti Karjalassa ja erityisesti Viipurin ympäristössä tilanne oli vaikeampi kuin monella muulla paikkakunnalla”. Viipurissa oli paljon sotilaita, jotka kuluttivat elintarvikkeita. Lisäksi keinotteluluontoinen ruokatavaroiden vienti Pietariin kannatti hyvin, ja juuri Pietarin-kaupan on arvioitu aiheuttaneen sen, että Karjalassa ruokapulasta tuli vielä muuta maata pahempi. Viipurilainen *Työ* julkaisi kesäkuussa 1917 varoittavan profetian: elintarvikekysymys voi osaltaan johtaa jopa kansalaissotaan.¹⁹

Nälkä alkoi työntyä ansiotyöstä toimeentulonsa saaneiden koteihin Merikarjalan kaupungeissa, teollisuuspaikkakunnilla ja satama-alueilla. Rahan arvo heikkeni ja hinnat karkasivat kuluttajien käsistä. Mustapörssi kukoisti. Pienviljelijöiltäkin alkoi leipä loppua, sillä he eivät olleet viljan suhteen omavaraisia vaan tottuneet ostamaan leipäviljansa. Tuotannon rakenteeseen

olivat vaikuttaneet rajan läheisyys ja halpa venäläinen vilja. Kun esimerkiksi Uudenmaan kunnissa viljasato syksyllä 1917 oli asukasta kohti 238 kiloa, kahdeksassa Kannaksen kunnassa laskelmat osoittivat 67 kiloa, eli kolmanneksen tai neljänneksen normaalivuoden kulutuksesta ja siementarpeesta. Noiden kahdeksan kunnan joukossa olivat ainakin Johannes ja Koivisto mutta mahdollisesti myös muita Merikarjalan kuntia.²⁰

Saatuaan vallan käsiinsä punaisten hoidettaviksi jäivät entiset ongelmat: nälkä ja työttömyys. Viipurin punainen valtuusto päätti maaliskuussa 1918 ottaa valtionlainaa 2,5 miljoonaa markkaa hätäaputyöläisten palkkojen maksamiseksi ja työväenasuntojen rakennuttamiseksi.²¹ Johannekseen puolestaan perustettiin kolme laivanrakennustelakkaa (Uuraaseen, Revonsaareen ja Kukkolaan). Kullekin telakalle oli helmikuun puolella valittu kaksi työnjohtajaa ja Uuraaseen ostettu tukkeja sekä sahautettu lautoja. Maaliskuun 18. päivänä Revonsaaren telakan työnjohtaja kuittasi saaneensa 60 000 markkaa Suomen Pankista nostettua laivanrakennusrahaa.²²

Ruokapula ei Merikarjalan läntisissä maalaiskunnissa välttämättä kuitenkaan ollut yhtä paha kuin Kannaksella, jossa osin voidaan puhua jopa ”kääpiöviljelmistä”. Johannekselaisen perimätiedon mukaan jo ennen sotaa leipäviljaa oli etsitty esimerkiksi Virolahdelta. Sotaa taas käytiin vuodenaikana, jolloin oli tapana käydä jääkalassa. Johanneksen kalastajien on kerrottu käyneen Suomenlahden jäälakeudella salaista viljakauppaa virolahtelaisten kanssa. Jäältä saadut kalasaaliit turvasivat osaltaan myös Viipurin elintarvikehuoltoa.²³

Nälkä oli punikki. Uuraalaisen Kalle Ahokkaan mielestä nälkä pakotti miehet punakaartiin. Hän muisteli 1980-luvulla, miten maailmansodan takia työt alkoivat loppua ja samalla leipä kadota näkyvistä. ”Mutta leipää oli pakko saada, eikä sitä ollut muualta saatavissa kuin punakaartin riveissä oleville. Työmies ei halunnut kuolla nälkään ja niin lähti komppania toisensa jälkeen Viipuriin ja mihin määrättiin. – – Leivänpuute se yksinomaan oli, joka tähän tilanteeseen johti, sanokoot poliitikot vaikka kuinka monimutkaiset syyt tähän kapinaan, johon kansa joutui.”²⁴

Punaisten naiskaartit: puolesta aatteensa ainoan, kalliin ja oikean

Naisten asepalvelukseen valkoiset suhtautuivat torjuvasti, mutta punaisten puolella aseellisia naiskaarteja alkoi syntyä jo helmikuussa 1918 paikallisesti ”omia aikojaan” ilman määräyksiä vallankumousohallinnolta tai punakaartien yleisesikunnalta. Kaarteja oli yhteensä 34, joista merikarjalaisia olivat Viipurin, Uuraan, Haminan, Kotkan, Pyhtään, Kymin, Kymin Kalliokosken ja Kymin

Pyhtään punakaartin naisosasto ryhmäkuvassa. Pyhtään naiskaartin muodostivat Stockforsin puuhioketehtaan työläiset. Pyhtään naiskaartilaisien sanotaan olleen hyvin nuoria, jopa maan muihin naiskaartilaisiin verrattuna.

Korkeakosken kaartit. Näiden kahdeksan naiskaartin yhteisvahvuus oli lähes 450 henkeä.²⁵

Viipurin naiskaarti oli maan ensimmäinen. Se perustettiin helmikuun 19. päivänä 1918 – tai mahdollisesti jopa jo 8. helmikuuta – alun perin noin sadan naisen vahvuisena. Kaartin perustaja oli Keuruulla syntynyt, Savonlinnan kautta Viipuriin päätyneet 22-vuotias Toini Mäkelä. Viipurin kaartilaiset olivat todennäköisesti myös ensimmäisiä, jotka ottivat osaa sotatoimiin. Heidän ohellaan merikarjalaisista vain Kymen Kalliokosken naiskaartilaisia osallistui taisteluihin, muissa kaarteissa tehtävänä oli vartiopalvelus. Merikarjalan naiskaartilaisista vain viipurilaisia kaatui sisällissodan rintamalla.²⁶

Nuoruus ja naimattomuus olivat yhteistä suurimmalle osalle kaartilaisista. Alle 20-vuotiaiden osuus yhteensä 2 600 naiskaartilaisesta oli 66 prosenttia.²⁷ Moni kaartilainen teki liittymispäätöksen ”varsin kevytmielisesti”, kuten vaikkapa uuraalaisista ja ravansaarelaisista koostuneessa Uuraan kaartissa. Tapahtumahetkellä 18-vuotias Olga Närjä (myöh. Penttinen) muisteli vuonna 1972 liittyneensä kaartiin Uuraan työväentalolla, jossa hän kävi voimistelu-

seurassa ja näytelmäkerhossa sekä auttamassa talon vahtimestarina toimivaa tättiään:

Oltiin näytelmäharjoituksissa eräänlaisena lisäväkenä, niin huusivat: 'hei tytöt, tulkaa tänne ravintolahuoneeseen'. No sit mentiin sinne, niin sano: 'kuka rupeaa punakaartiin?' Se oli ilta vielä. No ei siin sitten mitään. Meitä oli siinä 12 kappaletta kaikkineen ja pistettiin nimet kirjaan. Ei meil ollut siitä mieltä, että mitä siellä joudutaan tekemään sitten. – – Minä menin sit illalla kotiin, niin isä sanoi: 'mitä ihmettä sie sellaseen paperiin nimen panet'. Että ei hänkään meinaa sinne [punakaartiin] vielä ruveta. Vaikka isä oli työväenliikkeessä.²⁸

Valkoisten kirjoittelussa naiskaartilaiset kuvattiin ”uhkaavina, naurettavina ja moraalittomina”. Astuminen ulos perinteisestä hoivaavasta naisen roolista teki valkoisten silmissä naiskaartilaisista ”pelottavia petoja”. Säveltäjä Toivo Kuu-la esimerkiksi kuvasi erästä näkemäänsä viipurilaista vartiotehtävissä ollutta kaartilaista ulkoiselta olemukseltaan ”piikaluntuksi”, joka ei kantamastaan ratsuväenkivääristä ”nähtävästi mitään ymmärtänyt”.²⁹ Punaisten naiskaartilaisista tuli sodan päätyttyä isänmaan pettureita, jääkäreistä valkoisten puolella juhlittuja sankareita.

Merikarjalaisten jääkäreiden vähäinen määrä

Naiskaartilaisten lukuun verrattuna merikarjalaisia jääkäreitä oli vähän. Jääkäripataljoona 27:een kuuluneista 1 897 miehestä Pohjanmaalta oli 784, Uudelta- maalta 282 ja Karjalasta 234.³⁰ Merikarjalassa syntyneitä jääkäreitä³¹ on viitisenkymmentä eli 2,5 prosenttia kaikista lähtijöistä: Viipurista kolmekymmentä, Viipurin maalaiskunnasta, Kotkasta, Haminasta ja Kymistä kolme jokaisesta sekä Säkkijärveltä, Johanneksesta, Pyhtäältä, Terijoelta ja Uudeltakirkolta yksi kustakin.

Pieni määrä näyttää johtuvan yksinkertaisesti siitä, että jääkärivärväys jäi Merikarjalassa kesken, sillä liikkeen tielle alkoi kasaantua monia vaikeuksia. Värväreiden matkat Saksasta veivät aikaa, jääkäreiksi lähteville järjestetyt etap-pitiet tukkeutuivat tuon tuostakin ja olivat ajoittain kokonaan poikki. Kaiken aikaa lisääntyneet valvonta ja vangitsemiset pakottivat nekin varovaiseksi. Parhainta aikaa värväystoiminnan kannalta Etelä-Karjalassa oli marraskuun 1915 loppupuoli. Helmikuusta 1916 lähtien rajan laillinen ylitys oli mahdotonta, koska passeja ei enää myönnetty. Sen jälkeen raja oli ylitettävä salaa. Jussi Sihvon mukaan maaliskuun 1916 jälkeen ”Saksaan meni miehiä maan kaakkoisosasta vain tippumalla, ja nekin, jotka vielä matkustivat, olivat aiemman toiminnan

jälkisatoa”. Vuoden 1917 alussa ”maan vapauttamiseen tähtäävä toiminta näytti joutuneen kuolleeseen pisteeseen”.³²

Seuraavassa oleva otanta kymmenestä merikarjalaisesta vapaussodan sankarista paljastaa, että Sihvon mainitsemat ajankohdat pätivät viipurilaisten lisäksi luettelossa mainittuihin muihinkin merikarjalaisiin jääkäreihin:

	liitt. jääk.	paluu Suomeen
Emil Alfons Hagelberg, Pyhtää	5.7.1915	25.2.1918 yliluutnantiksi ylennettynä
Ivar Hinz, Viipuri	20.9.1916	25.2.1918 vänrikiksi ylennettynä
Bror Gabriel Hofman, Hamina	23.11.1915	3.3.1918 aselaiva s/s Virgolla varaväp. yl.
Väinö lisakkala, Viipurin mlk.	27.11.1915	10.3.1918 armeijaan aliupseerin vakanssilla
Aleksander Kantonen, Viipuri	26.9.1916	25.2.1918 aliupseeriksi ylennettynä
Armas Artturi Kemppe, Hamina	10.12.1915	komennettu Suomeen toukokuussa 1917
Karl Ragnar Olof Nordberg, Kotka	15.12.1915	25.2.1918 vänrikiksi ylennettynä
Juho Oiva Sairio, Kymi	15.12.1915	3.3.1918 aselaiva s/s Virgolla vänrikiksi yl.
Juho Aleksander Väänänen, Kotka	26.2.1916	25.2.1918 väapeliksi ylennettynä
Harry Rudolf Wihtol, Viipuri	11.2.1916	25.2.1918 kornetiksi ylennettynä

Jääkärivärväys Etelä-Karjalassa oli alkanut syyslukukaudella 1914 Helsingin yliopiston viipurilaisessa osakunnassa pidetyistä salaisista neuvotteluista. Osakunnan kuraattorin Väinö Puhakan tehtäväksi tuli panna värväys alkuun Viipurissa ja sen ympäristöpitäjissä. Toiminnan keskuksiksi tuli Viipuri. Kaupungin merkittävimmistä lehdistä, *Karjalasta*, *Karjalan Aamulehdestä* ja niiden toimituksista muodostui ”koko Etelä-Karjalan käsittävän verkon solmukohta”. Alkusysäyksen liikkeelle antaneeseen ylioppilasryhmään kuuluneista seitsemästä miehestä kaksi oli Merikarjalasta. Toinen on Haminassa syntynyt Torsten Erik Jernström, joka Hauptzugführerinä oli Saksassa Jääkäripataljoona 27:n korkein suomalainen sotilasjohtaja, ja toinen viipurilainen Isak Anton Alftan, josta jääkäriaikoina tuli Suomen sotilastiedustelun uranuurtaja ja asiantuntija.³³

”Itärintaman mutaliejussa ja Libaun kurimuksessa” jääkärit olivat kuitenkin vielä kaukana juhlituista sankareista. Enemmistö jääkäreistä oli tavallisen kansan keskuudesta lähteneitä rivijääkäreitä. Merimiehet olivat erityinen ryhmänsä, sillä heidät oli värvätty vankileireiltä, jonne saksalaiset olivat heidät vihollismaan kansalaisina internoineet. Sosialisteja jääkäreiden joukossa oli ”ilmeisen paljon”. Sodan sytyttyä Suomessa kaikkia jääkäreitä ei päästettykään matkaan, sillä osan heistä pelättiin voivan liittyä punaisten riveihin. Huomatava osa Saksaan jääneistä 451 jääkäristä oli Matti Lackmanin mukaan niitä, ”jotka jäivät tai jätettiin” sinne poliittisista syistä. He palasivat kotimaahan vasta sodan jälkeen.³⁴

Merikarjalaisten jääkäreiden pieni joukko on ollut tavattoman kirjava. Siihen on mahtunut vapaussodan sankareiden lisäksi sairastuneita, sairauten kuolleita ja useita Suomeen vasta sodan jälkeen palanneita: rangaistuskompaniaan siirrettyjä ja siviilitöihin päästettyjä tyytymättömiä sekä muitakin vankileireillä viruneita kuin merimiehiä. Mahdoton on kuitenkin sanoa, moniko heistä oli Saksaan poliittisista syistä jäänyt tai jätetty vai oliko kukaan. Merikarjalaisia jääkäreitä olisi kuitenkin vielä mainittua vähemmän, ellei luku sisältäisi ainakin seitsemän merimiestä, joista jokainen epäilemättä oli saksalaiselta vankileiriltä värvätty.

Pakko on taistella, kuolla tai voittaa

Sisällissodan syttymishetkenä on totuttu pitämään tammikuun 27. päivää 1918, jolloin punakaartit ottivat Helsingin hallintaansa.³⁵ Kahta päivää myöhemmin Viipurin läänin työväenjärjestöjen johto antoi Viipurissa julistuksen läänin asukkaille. Toisin kuin Helsingissä, Viipurissa työväenliikkeen vallanottoa ei esitetty vallankumouksena vaan puolustustoimenpiteenä, koska ”porvaristo oli ryhtynyt katalaan vallankaappaukseen”. Julistuksen mukaan työväestön asema oli niin epätoivoinen, että taistelu jäi ainoaksi vaihtoehdoksi.³⁶

Punaiselle puolelle jäävässä Karjalassa oli kuitenkin jo ennen sodan syttymistä kahakoitu useaan otteeseen. Tammikuun 17. päivänä Luumäen suojeluskuntalaiset saivat Taavetin asemalla kaapattua aseet punaisten Mikkeliin tarkoittamasta asejunasta. Kaksi päivää myöhemmin punaiset tekivät Viipurissa rynnäkönn Matti Pietisen puunjalostustehtaalte, jossa oli suojeluskunnan asevarasto ja jossa valmistettiin käsikranaatteja. Yksi suojeluskuntalainen sai rynnäkössä surmansa. Valta Viipurissa siirtyi 3 000 miestä käsittäneelle punakaartille, minkä lisäksi kaupungissa oli noin 1 500 venäläistä sotilasta.³⁷

Porvarilliset piirit olivat muodostaneet Karjalan kansalaisliiton, joka Pietisen tehtaan tapahtumien jälkeen päätti kutsua Itä-Suomen suojeluskunnista pari tuhatta miestä Viipuriin ylläpitämään järjestystä. Kokoon saatiin vain runsaat kuusisataa suojeluskuntalaista, joista muodostettiin niin kutsuttu maalaispataljoona komentajanaan aluksi Viipurin suojeluskunnan päällikkö, jääkäriluutnantti Woldemar Hägglund. Pataljoona miehitti Viipurin rautatieaseman mutta vetäytyi sieltä punaisten ylivoiman pelossa kaupungin eteläpuolelle Venäjänsaareen, jossa tukikohdaksi tuli kauppaneuvos E. V. Sellgrenin huvila. Uusi komentaja oli eversti Adolf Aminoff.³⁸

Venäjänsaaresta maalaispataljoona lähti pyrkimään Antreaan, jonne valkoiiset olivat ryhtyneet muodostamaan rintamaa. Kun pataljoona tammikuun 26. päivänä yritti ylittää Pietarin-rataa Viipurin maalaiskunnassa Säiniön asemal-

Viipurin punaisten johto kävi tapaamassa Viipurin Myllymäen kouluun sijoitettussa punaisten sairaalassa Kämärän taistelussa jalkoihin pahasti haavoittunutta Jukka Rahjaa, yhtä Rahjan kuulusta veljessarjasta. Jukka Rahja komensi suurta asejunaa ja hänen haavoittumisensa jälkeen komennon otti Eino Rahja. Suuressa asejunassa oli mukana myös Viipurin punakaartin päällikkö, *Työ*-lehden toimittaja Juho Latukka, joka aikoinaan oli majoittanut Leniniä.

la, se joutui kahakkaan venäläismatruusien kanssa ja joutui perääntymään. Seuraavana päivänä pataljoona toisti yrityksensä Kuolemajärvellä Kämärän asemalla, jonne samaan aikaan höyrysi Pietarista punaisten suuri asejuna määränpäänään Tampere. Junan lastina oli 30 konekivääriä, 15 000 kivääriä, 10 tykkiä, 2 panssariautoa ja 2 miljoonaa patruunaa. Asejunaa vartioi joukko Viipurista Pietariin lähteneitä punakaartilaisia. Syntyneessä taistelussa maa-laispataljoona ei pystynyt pysäyttämään junaä mutta aiheutti sen miehistölle pahoja tappioita.³⁹

Myös kotkalaiset ja haminalaiset joutuivat varhain tositoimiin. Työväen järjestyskaartin yleisesikunta antoi Kotkan kaartin piiriesikunnalle salaisen käskyn liikekannallepanosta. Käsky on päivätty tammikuun 23. päivänä; se on punakaartien ensimmäisen ylipäällikön Ali Aaltosen allekirjoittama ja Ilmari

Mannisen varmentama. Yleisesikunta määräsi Kotkan piiriesikunnan järjestämään alueellaan suuren asejunan suojauksen, jota varten Kymenlaakson piirin kaartit oli saatettava liikekannalle. Kotkalaisten oli määrä lähettää pataljoona ja haminalaisten puoli komppaniaa aseistettuja kaartilaisia suojaamaan junaa. Kotkan piirin oli määrä saada aselähetyksestä 1 400 kivääriä ja 6 kuularuiskua. Tammikuun 24. päivänä Ali Aaltonen jo katsoi, että ”ilmeisesti nyt tulee sota”.⁴⁰

Sodan päärintama Karjalassa oli Merikarjalan ulkopuolella. Karjalan rintaman valkoiset joukot koostuivat aluksi Viipurin läänin ja Pohjois-Karjalan suojeluskuntajoukoista, punaisten puolella taas oli jo sodan alusta alkaen merkittävä määrä läänin ulkopuolelta tulleita; etenkin Helsingin ja sen lähi-seutujen punakaartilaisia taisteli Kannaksella.⁴¹ Rintamalinjojen sulkeutuessa Merikarjalan valkoisten oli vaikea päästä omiensa joukkoihin. Viipuri oli luku sinänsä, muista Merikarjalan kunnista valkoisia pakeni Suomenlahden ulkosaarille, jonne ”Hjalmar Lempiäisen johdolla muodostettiin Karjalan Valkoisen Rannikkopataljoona”:

Viipurista ”ehkä viitisenkymmentä miestä kaikkiaan oli valkoisella rintamalla sodan aikana. Tämä johtui siitä, että ainakin eräille komppanianpäälliköille oli annettu nimenomaan määräys olla poistumatta kaupungista.” Viipuri on ”kuitenkin mainittava sellaisena paikkana, jossa salainen suojeluskunta oli toiminnassa sodankin aikana, ja ”johtomiehistä kuitenkin useimpien onnistui jättää kaupunki”.

Säkkijärveltä ”noin 100 miestä lähti valkoisten rintamalle”.

Terijoelta ”noin 25 miestä pääsi taistelemaan Karjalan rintamalle sekä saman verran Suomenlahden ulkosaarille liittyen siellä muodostettuun Rannikkopataljoonaan”.

Uudeltakirkolta ”muutamia kymmeniä sen miehistä taisteli osaksi Karjalan rintamalla osaksi Rannikkopataljoonassa”.

Kuolemajärveltä ”suuri joukko pitäjän miehiä pakeni punaisten valtaa Suomenlahden saarille, missä he liittyivät Rannikkopataljoonaan”.

Koivistolta ”joitakuuta pitäjän miehiä pääsi valkoisten puolelle Karjalan rintamalle ja suurempi joukko Lavansaareen, missä liittyivät Rannikkopataljoonaan”.

Johanneksesta ”vain 5 miestä pitäjämästä pääsi valkoisten puolelle, niistä 2 Karjalan rintamalle ja 3 Lavansaarelle”.⁴²

Kannaksen rintama. Punaisilta vallatun panssarijunan edessä valkoisia joukkoja eri vaiheissa komentaneet upseerit: vas. Raudun taistelun voittaja Georg ”Yrjö” Elfvingren, oik. ”Karjalan Vapaaehtoisen Armeijan Ylipäällikkö” Aarne Sihvo. Kumpikin oli syntynyt Merikarjalassa vuonna 1889; Elfvingren Hamina, Sihvo Virojoella.

Karjalan Valkoisen Rannikkopataljoonan ”ylipäällikkö”, sotilaskoulusta vailla ollut Hjalmar Lempiäinen oli maanviljelijän poika Uudenkirkon Vitikkalan kylästä. Lempiäisen muistelmista selviää, että pataljoona perustettiin Lavansaarella, lisää miehiä tuli Seiskarista ja vahvuus kasvoi, kun rannikkopitäjien miehiä aina Uudeltakirkolta Virolahdelle yhtyi joukkoihin. Vahvistusta tuli kaikista kansankerroksista pappiin ja nimismieheen saakka. Liikkeelle pataljoona – 546 miestä – lähti Lavansaaresta 3. huhtikuuta 1918 tavoitteenaan mennä Taavetin aseman tienoilla punaisten rintaman läpi yhtyäkseen Mannerheimin joukkoihin. Sotatoimiin kuului pari kahakkaa punaisten kanssa ja ”Haapasaa- ren valloitus” huhtikuun 10. päivänä.⁴³ Taistelusta ei puhuta, joten saari taisi joutua pataljoonan haltuun ilman sotatoimia.

Viipurin valtaus oli sodan viimeinen suuri taistelu

Mantereen puolella Merikarjalan punaiset ottivat huhtikuun 8. päivänä yhteen saksalaisen Osasto Brandensteinin kanssa Kymin pitäjän Hovinsaassa niin kutsutussa Kyminlinnan taistelussa. Valkoisten avuksi tulleista saksalaisista suurin osa oli noussut maihin Hangossa, Otto von Brandensteinin johtama noin 2 500 sotilaan vahvuinen prikaati puolestaan Loviisan Valkossa. Pääosa Brandensteinin miehistä suunnattiin Lahteen ja pienempi osasto kohti Kotkaa. Osaston edetessä Pyhtäällä olleet 35 punaista vetäytyivät nopeasti Kyminlinnan linnoitukseen, jossa sitä ennen oli vain 30 hengen miehitys: esikunta- ja huolto-tehtävissä olleita vanhempia miehiä, nuoria poikia ja naisia. Kymin Kalliokosken naiskaartin päätehtävänä oli Kyminlinnan vartiointi, mutta kuusi naista tästä joukosta näyttää olleen myös mukana taistelussa Sutelassa, Kymijoen ylittävällä sillalla.⁴⁴

Saksalaiset hyökkäsivät Kyminlinnassa kaksi kertaa punaisten puolustuslinjaa vastaan, ensin Sutelan siltaa pitkin. Hyökkäys pysähtyi konekiväärien tukemien punakaartilaiden, miesten ja naisten, torjuntaan. Uuden hyökkäyksen saksalaiset käynnistivät jääsiltaa pitkin parisataa metriä alempana ensimmäistä taistelupaikkaa. Punaaiset saivat vahvistuksia ja ylivoiman edessä saksalaiset vetäytyivät muutaman tunnin taistelun jälkeen Pyhtään Ahvenkoskelle, johon rintama jähmettyi yli kolmeksi viikoksi. Kyminlinnan taistelussa kaatui ainakin kaksitoista punaista mutta vain yksi saksalainen – toisin kuin usein on väitetty.⁴⁵

Saksalainen kaatunut oli Wilhelm Hussman. Hänet haudattiin väliaikaisesti Kotkan vanhalle hautausmaalle. Sodan jälkeen valkoiset järjestivät Hussmanille uudet hautajaiset samalla hautausmaalla. Kotkassa syntynyt Veikko Lavi teki 1970-luvulla Hussmanista kuuluisan pasifistisella laulullaan *Balladi Willy Heinzista*: ”Taas putoo punalehti vaahterasta / sun paadelles oi Willy Heinz, / mi kertoo Saksan sotilaasta, / ol’ nimeltänsä Willy Heinz. / Sukusi on suremasta laannut, / aseveljetkin on kaikonneet, / niin kauan Suomen mullassa kun maannut / on sotilas tuo Willy Heinz.”

Valkoisten pyrkiessä Viipurin valtaukseseen Kämärän asemasta tuli huhtikuun 23. päivänä jälleen taistelupaikka. Puolustajina oli satakunta Kämärän punaista ja kaksi kolmesataa viipurilaista sekä tukena panssarijuna Jumbo, jonka oli kuitenkin palattava Viipuriin hakemaan ammustydennystä. Taistelussa koetusta menestyksestä huolimatta punaisten taisteluhenki murtui pelkoon piirityksestä, jolloin yhteys Viipuriin katkeaisi. Valkoisten hyökätessä punaisten pääjoukko oli jo junassa menossa kohti Viipuria. Matka tyssäsi irrottuihin kiskoihin ja junan etupää syöksyi raiteilta. Valkoisia oli sen verran harvassa, että heidän luotinsa tappoivat vain muutamia, ja rysäyksestä selvin-

Kannaksen rintama. Terijoki on joutunut valkoisten haltuun huhtikuussa 1918. Kuvassa valkoiset vartioivat Terijoella vangittuja punakaartilaisjoukkoa, jota siviilit ovat tulleet katsomaan ja tarkastelemaan.

neet ”juoksivat” Viipuriin asti. Rata oli poikki myös Säiniön ja Viipurin välillä, eikä edeltä lähtenyt Jumbokaan selvinnyt perille. Ratapenkereelle hypännyt Jumbon miehistö sai surmansa valkoisten luodeista.⁴⁶

Terijoki jäi valkoisten käsiin aamuvarhaisella huhtikuun 24. päivänä jääkäriluutnantti Ilmari Relanderin kolmikymmenmiehisen ratsuväkiosaston tullessa paikkakunnalle.⁴⁷ Samana aamuna Säiniö oli valkoisilla, ja illalla valkoisten jalkaväki tunkeutui Viipurissa Papulanlahden rantaan. Viipurin valtaukselta tuli sodan viimeinen suuri taistelu, jota johti Viipurissa syntynyt tsaarinarmeijan veteraani, kenraalimajuri Ernst Löfström. Valkoisen armeijan ei onnistunut lyödä punaisia Viipurin ulkopuolella, mutta se sai saarrettua kaupungin muualta paitsi lännestä. Päähyökkäys piiritettyyn Viipuriin käynnistyi aamuyöllä 28. huhtikuuta. Kiivaiden katutaisteluiden jälkeen punaisten taistelutahto mureni, ja tuhansia punakaartilaisia ja siviilejä lähti pakenemaan kohti länttä Kymenlaakson suuntaan. Viipurin viimeiset punaiset taistelijat antautuivat 29. päivänä.⁴⁸

Vanha postikortti Viipurin Hotel Belvederestä. Sisällissodan aikana punaisten päämaja toimi Belvederessä, ja siellä yöpyi kansanvaltuuskunta ennen pakoa Uuraan kautta Venäjälle. Lenin vaimoineen oli aikoinaan asunut Belvederessä, samoin monia muita kuuluisuuksia. Postikortti on lähetetty 18.4.1919 pääsiäisstervehdyksenä Suursaaresta Turkuun.

Valkoisten vallatessa Viipuria koettiin Suomen historian suurin joukkomurha ja suurin joukkoteloitus. Joukkomurha meni punaisten tiliin. Punapäällikkö Jallu Kaipiainen johti alkuun juopunutta joukkoa, joka teki ”hauskan reissun” Viipurin lääninvankilaan 27.–28. huhtikuuta. Kostoreissun tuloksena surmansa sai kolmekymmentä henkeä: yksi siviili, neljä kriminaalivankia, kuusi henkilökunnan jäsentä sekä yhdeksäntoista sota- ja poliittista vankia. Suurimman joukkoteloituksen tekivät valkoiset huhtikuun 29. päivänä surmatessaan Viipurin vallien välissä yli kaksisataa venäläistä, joukossa upseereita ja sotilasvirkamiehiä, jotka olivat tukeneet valkoisten maanalaista vastarintaa. Vallien välissä henkensä menettivät samalla myös liivinmaalainen pianotehtailija ja saksalaisperäisen säätyläisperheen poika.⁴⁹

Yksittäisiä venäläisiä tai pikemminkin sellaisina pidettyjä oli ammuttu jo ennen joukkoteloitusta ja puhdistus jatkui joukkoteloituksen jälkeen. ”Venäläisinä” kuolleiden 360–420:n joukkoon kuului yli kaksikymmentä puolalaista, kolme virolaista, muutamia tataareja ja italialaisia, ukrainalainen sotilasin-

sinööri ja ehkä jopa yksi suomalainen venäläismallisen sotilaslakkinsa takia. Viipurissa syntynyt luterilainen suomalainen 15-vuotias Georg Leontjev, alun perin Yrjö Makkonen, taas jäi ”teloitushaaviin venäläisen reaalikoulun puvun ja kasvatti-isän rodun vuoksi”. Koululaisia kuoli yli kaksikymmentä, joista ilmeisesti nuorin oli 12-vuotias Sergei Bogdanov. Vapun jälkeen Viipurin puhdistus sujui Teemu Keskisarjan mukaan ”järjestelmällisemmin kuin minkään toisen paikkakunnan”.⁵⁰ Ennen vappua Viipurissa oli jo ehditty juhlia voittoa esittämällä valkoisen armeijan sotilaille Eino Leinon näytelmä *Karjalan kuningas*: ”Tuon minä sinulle miekan, / Kalevan kuningaskalvan, annan sulle arvon merkit / Suomen suuren ja vapahan. / Varro, Karjalan kuningas! Saat pian terästä purra, / syödä syyllistä lihoa – ”⁵¹

Taistelun päätyttyä valkoiset vangitsivat Viipurissa yli 10 000 henkeä. Laivoilla Viipurista pelastautui Venäjälle noin 2 000 punaista ja lisää vielä Uuraasta. Jo huhtikuun 10. päivänä venäläinen jäänsärkijä Jermak oli murtautunut väylän Viipurista Uuraaseen. Pakenijat ottivat käyttöönsä saariston matkustajalaivoja, hinaajia, tervahöyryjä ja ison lastihöyryn Hektosin. Huhtikuun 24. päivänä Viipurista lipui Uuraaseen Jalo mukanaan kansanvaltuuskunnan jäsenet Edvard Gyllingia lukuun ottamatta sekä punakaartin ylimmät päälliköt. Joukko yöpyi Uuraassa ja jatkoi matkaa seuraavana aamuna. Puolen päivän aikaan Uuraasta lähti Makslahti-laiva, jossa oli vain 42 pakolaista, mutta monet muut laivat olivat tupaten täynnä.⁵² Myös suurimman osan Viipurin naiskaartilaisista onnistui päällikkönsä Toini Mäkelän tavoin paeta laivalla Venäjälle. Kolme Uuraan naiskaartilaista pakeni Juustila-nimisessä laivassa.⁵³ Viime hetkellä joku laivoista koukkasi Koivistoon kuuluvalla Tiurinsaarelle ja otti sieltä mukaansa parisataa saarelle paennutta venäläistä sotilasta.⁵⁴

Sunnuntaina huhtikuun 28. päivänä Uuraaseen saapui punaisia vielä lähes tuhatpäinen joukko. Se oli murtautunut Viipurista valkoisten piiritysrenkaan läpi Nuoraan kylän kautta etelään. Johanneksen pohjoisrajan tuntumassa Kaislahden kartanon mailla punaiset törmäsivät kuusikymmentä miestä käsittäneeseen ratsuväkiosastoon, jota johti Terijoen valtaaja, Koiviston kautta rannikon puhdistusta joukkoineen jatkanut jääkäriluutnantti Ilmari Relander. Syntyneessä taistelussa Relanderin miehistä kaatui yksitoista, yhdeksän haavoittui ja kaksi jäi punaisten vangiksi.⁵⁵ Kaislahdessa kaatuneita punaisia taas ”mainitaan olleen 200”, kirjoittaa J. O. Hannula *Suomen Vapaussodan historiassa*.⁵⁶

Epäsuhta yhdentoista valkoisen ja kahdensadan punaisen kaatuneen välillä ei ole uskottava. Ristiriitaa lisää Johanneksen nimismiehen epäselvä merkintä, jonka mukaan taistelussa kaatui ”(suuri) useampia punakaartilaisia”. Vaikuttaa kuin nimismies olisi ensin aikonut kirjoittaa ”suuri joukko punakaartilaisia”, mikä nostaa esiin ajatuksen, ettei perimätiedossa esiin tullut viite Kaislahden

Valkoisten voitonparaati vappuna 1918 Viipurin urheilukentällä. Lyhyen jumalanpalveluksen jälkeen luettiin ylipäällikön päiväkäsky, jossa hän muun muassa sanoi: ”Kiitän Itäarmeijaa erityisesti loistavista voitoista, jotka seurasivat toisiaan salamenvälähdyksinä. Nämä voitot eivät olisi olleet mahdollisia, ellei Karjalan uljas divisioona olisi seisonut kolme kuukautta levähtämättä vankkana muurina ylivoimaista vihollista vastaan ja nurisematta täyttänyt kaatuneitten sankarien paikat yhä uusilla miehillä.”

pellolla sodan jälkeen tapahtuneesta joukkoteloituksesta ole perää vailla, ja että teloitettuja on ehkä jälkikäteen merkitty taistelussa kaatuneiksi. Teloituspaikaksi Kaislahden pelto olisi kyllä itsestään selvyys, sillä Kaislahden kartanossa istuivat sotilaspäällystö, kenttäoikeus ja Johanneksen suojeluskunnan esikunta, joiden vallassa oli päättää, kuka sai elää ja kuka ei.⁵⁷

Raskaat tappiot kokenut Relanderin ratsuväkiosasto vetäytyi taistelun jälkeen Kaislahdesta Koiviston Makslahteen. Punaiset suuntasivat puolestaan Uuraaseen, josta heitä pakeni Venäjälle ainakin A. Ahlström Oy:n omistamalla höyrylotja Nallella. Valkoisten käsiin Uuras jäi lopullisesti huhtikuun viimeisenä päivänä. Valtaaja oli Pohjois-Savon jääkäripataljoona. Vangittuja punaisia oli niin paljon, että heidän tutkimisensa ja lausuntojen antaminen valtiorikosoikeudelle kesti miltei vuoden loppuun saakka.⁵⁸

Punaisten viimeinen pesäke maassa oli Kymenlaakso. Hamina ja Kotka jäivät

valkoisten käsiin toukokuun 4. päivänä, ja viimeiset punaiset riisuttiin aseista Pyhtään Ahvenkoskella 5. toukokuuta. Uudellekirkolle Inon linnoitukseen oli vielä jäänyt 800-miehininen venäläinen varuskunta, joka valkoisten joukkojen piirittämänä pitkitti neuvotteluja, kunnes suostui poistumaan linnoituksesta 14. toukokuuta räjäytettyään sitä ennen linnoituksen.⁵⁹ Mahdollisesti ja varsin todennäköisesti Uudellakirkolla olleisiin valkoisiin joukkoihin liittyy myös se, että pitäjässä on teloitettu runsaasti muitakin kuin omia punaisia. Silmiin pistävät erityisesti Muolaassa kirjoilla olleiden venäläisperäiset nimet.

Sodan hinta ihmishenkinä Merikarjalassa

Sota päättyi Karjalassa ja voittajien rangaistus ja kosto kohtasivat kovimmin juuri karjalaisia. Heikki Ylikangas katsoo valkoisten veriteoilla olleen kaksi tavoitetta: ”osoittaa oman leirin pyrkimysten eettinen oikeus” ja toisaalta luomalla pelkoa taata, että ”veritöiden tekijöiden edustamaa valtajärjestelmää täytyi totella”.⁶⁰ Vasta toukokuun lopussa Mannerheimin päämaja kielsi jyrkästi teloitukset. Periaatteessa se oli kieltänyt ne jo helmikuussa. Teloittajista ei ylipäätään ole juuri henkilötietoja, ja heitä suojeli joulukuussa 1918 annettu asetus armahduksesta. Haminasta tiedetään maan kuuluisin teloittaja: Kajaanin sisseihin kuulunut Urho Kekkonen, joka 17-vuotiaana lukiolaisena komensi teloitusr ryhmää. Ryhmä teloitti yhdeksän punaista. Kajaanin sissejä osallistui Viipurin valtaukseseen, venäläisten joukkoteloitukseen Viipurin valleilla ja kaupungin puhdistukseen. Missään näistä Kekkonen ei näytä olleen mukana, sillä hänen joukkueensa oli 21. huhtikuuta alkaneella runsaan viikon kestäneellä lomalla Kajaanissa, tuli Viipuriin vapunpäivänä ja lähti sieltä jo saman päivän iltana marssille kohti Haminaa. Kekkonen on kirjoittanut kokemuksistaan vapaaehtoisena rintamalla (4.2.–10.6.1918) ja teloituskomennosta Haminan valleilla teoksessaan *Vuosisatani 1* vuodelta 1981.⁶¹

Kekkonen kertoman mukaan joukkue oli perillä Haminassa aamulla toukokuun 4. päivänä. Kaupungin valtaus tapahtui verettömästi, sillä punaisista suurin osa oli paennut jo edellisenä päivänä ja loput antautuivat sovinnolla. Seuraavaksi vuorossa oli osallistuminen Helsingin voitonparaatiin 16.5.1918 ja sen jälkeen paluu Haminaan. Kävellessään eräänä päivänä Haminan torilla Kekkonen näki sotilasjoukon kuljettavan keskellään kymmenkuntaa siviiliä. Joukkoa johti Kekkonen komppanianpäällikkö, ”jääkäri Taskisen nimellä tunnettu mies”. Kekkonen nähtyään Taskinen komensi tämän mukaan ryhmään. Valleilla ”siviilimiehet pantiin riviin ja kiväärein varustetut suojeluskuntamiehet parin kolmenkymmenen metrin päähän heitä vastaan”. Taisteluihin osallistunut ja ”Huruslahden arpajaisten” tulokset omin silmin nähnyt Kek-

konen kirjoittaa ”nyt vasta” oivaltaneensa, että kyseessä oli kuolemantuomion täytäntöönpano:

Taskinen määräsi minut antamaan ampumiskäskyn. Olin niin hermostunut, että en muista, oliko minulla kivääri vai ei. Mutta sen olen muistavinani, että en ampunut. Kai siinä mainittiin teloitettavien nimet, mutta missä kuolemantuomio oli langetettu, sitä ei kuulutettu. Kun valmistelut olivat päättyneet, alkoi osuuteni. ’Poskelle, laukaise’, taisivat olla komentosanani.

Se, mitä keväällä 1918 Haminan valleilla tapahtui, taikka se mikä minulle siellä silloin tapahtui, ei ole koskaan jättänyt minua rauhaan. Erikoista on ollut se, että milloin minulla on ollut vaikeuksia, epäonnea, vastoinkäymisiä ja mielihahaa, on mieleeni noussut voimakkaana tämä Haminan tapahtuma kuin painajainen. Voin ehkä jo tässä vaiheessa sanoa, että moneen minun yleisestä mielipiteestä joskus hyvinkin kauas vasemmalle päätyneeseen kannanottooni on ratkaisevassa määrin vaikuttanut tuo onneton päivä Haminassa.⁶²

Johanneksessa kuvaan kuuluivat kuolemanpartiot, jotka veivät kylistä mukanaan joko yhden tai useamman henkilön ja ampuivat nämä saman tien jossain lähimetsässä jättäen ruumiit ampumapaikalle. Yksi ammutuista oli 44-vuotias yhdeksänhenkisen perheen äiti Hilda Luukkonen, jota syytettiin kiihottamisesta punakaartiin ja jonka neljä ratsumiestä haki tämän kotikylästä Koselta. Hildan pojan Armaksen teloittajat olivat ottaneet hengiltä kaksi päivää aiemmin. Koskijärven kylästä kuolemanpartio vei kolme miestä. ”Syyttömästä ne männiit”, sanovat kyläläiset kyläkirjassaan. Revonsaaressa Hankalansuon nurkalla on edelleen pystyssä petäjä, johon on veistetty risti kahden paikalla ammutun nuoren miehen muistoksi.⁶³

Karhulaan valkoiset olivat saapuneet toukokuun 4. päivänä. Vangitsemiset alkoivat jokseenkin saman tien eikä teloituksissa aikailtu. Punakaartilainen Matti Puranen on kuvaillut, miten seuraavana päivänä heti ”aamulla ruvettiin huutamaan nimeltä miehiä ja naisia, jotka vietiin Karhulan virkailijaklubille”. Klubilla ”valkosmieliset” olivat tunnistamassa vangittuja, innokkaimpana poliisi Mooses Ponttaan. ”Jos joku oli aikaisemmin joutunut huonoihin väleihin hänen kanssaan, niin nyt sai hengellään maksaa seuraukset. Karsinnan jälkeen ammuttiin 20–25 henkeä, joista kaksi alaikäistä tyttöä ja yksi poika.” Tytöt olivat Kymin naiskaartin päällikkö, 19-vuotias Tyyne Hakala ja 16-vuotias kaartilainen Aino Löytty. Matti Purasen mukaan Tyyneä ja Ainoa seurasi kosto: heitä syytettiin kauppaopiston oppilaan Gustav Forssin kuoleman aiheuttamisesta.⁶⁴

Tyyne Hakalan lisäksi Merikarjalan naiskaartin päälliköistä teloitettiin Uuraan kaartin päällikkö Matilda Qvick o.s. Kilappa. Hänet ammuttiin Viipuris-

sa toukokuun 9. päivänä – ilmeisesti koirahautausmaalla.⁶⁵ Viipuriin jääneistä naiskaartilaisista kenttäoikeus tuomitsi kuolemaan tiettävästi neljä-viisi naista. Kuuluisimmaksi nousi 15-vuotias Ester Rahkonen. Vangitsemisen aluksi välttänyt Ester ilmoittautui omatoimisesti valkoisille toukokuun 2. päivänä. Mitään raskauttavaa kuulusteluissa ei näytä selvinneen, mutta yksitoista päivää myöhemmin Ester ammuttiin. Ruumis löytyi Viipurin koirahautausmaalta päähän ammuttuna käsikynkässä toisen tytön kanssa. Esterin väitetään teloitushetkellä veisanneen virttä: *Valittaa täytyy totta*. Virrestä oli 1900-luvun alussa tullut köyhälistön ja työväestön kapinalaulu: ”Valittaa täytyy totta ja surra suuresti, / kun vääryys vallan ottaa ja pahuus paisuupi. / Mykäks tuli kerran jo koko maailma, / kun oikeutta Herran ei kenkään julista.”⁶⁶

Viipurin naiskaartilaisista ainakin yhdeksän kuolema liittyy Pullilanmäen taisteluun. Ainoastaan yhden on ilmoitettu kaatuneen, muihin kahdeksaan liittyy epäily, että osa heistä – ehkä jopa kaikki – ”on pikateloitettu antautumisen yhteydessä”. Kuitenkin varmaa on ainoastaan se, että kaikki naiset saivat surmansa. Uudellekirkolle ei ollut perustettu naiskaartia, ja pitäjässä kirjoilla ollut punainen aseistettu naissotilas Ida Haapanen palvelikin miesten kanssa samassa komppaniassa. Tuomas Hopun mukaan Ida jäi Kivennavalla Kauksamon taistelussa 20.4.1918 tiettävästi haavoittuneena valkoisten vangiksi, jonka jälkeen hänet ammuttiin Kauksamossa.⁶⁷

Kotkassa teloitukset jatkuivat noin kolmen viikon ajan. Henkeään eivätkä menettäneet pelkästään kaupungin omat punaiset, vaan heidän mukanaan joukkohautoihin vyörytettiin ”melko paljon” ulkopaikkakuntalaisia, kuten esimerkiksi Helsingin pitäjän asukkaita.⁶⁸ Helluntain vastaisena yönä toukokuun 18. päivänä Kotkan vanhalle hautausmaalle tuotiin kuusi miestä. Teloittajat olivat humalassa, kaksi vangeista pääsi karkuun ja selvisi hengissä.⁶⁹ Virolahdella nelisenkymmentä punaista surmattiin kenttäoikeuden päätöksellä Ilmalanmäessä toukokuun 5. ja 12. päivän välisenä aikana.⁷⁰ Tammisaaren vankileirillä näänntyi nälkään ja sairauksiin 56 virolahtelaista.

Sotasurmatietokannasta tehdyn laskelman mukaan Merikarjalan kunnissa kirjoilla olleita kuoli tai katosi vuoden 1918 aikana 3 274 henkeä. Taistelussa kaatuneita ja haavoitettuja kuolleita on yhteensä 751 eli 23 prosenttia koko määrästä. Enemmistö heistä eli 600 on punaisia. Valkoisten osuus on vain 98, mikä – kuten edellä on kerrottu – selittyy osin sillä, että valkoisten oli vaikea päästä Karjalan rintamalle linjojen sulkeutuessa. Osapuoleltaan epäselviä tapauksia on 53. Jäljelle jäävistä 2 523 hengestä suurin osa on punaisia: teloitettuja, ammuttuja, mestattuja, murhattuja, vankileirillä kuolleita, vankileiriltä vapauduttua kuolleita, kadonneita tai muun kuolintavan ryhmään luokiteltuja. Sotasurmatietokannassa ilmoitettu vuoden 1918 uhrien kokonaismäärä on

38 533; siitä merikarjalaisia on 8,5 prosenttia.⁷¹ Luvut kertovat karua ja synkkää kieltään siitä, miksi kansa Merikarjalassa jakautui sodan jälkeen edelleen kah-
tia: punaisiin ja valkoisiin.

Merikarjalan kunnissa kirjoilla olleiden kuolleiden ja kadonneiden määrä sotaturmatietokannan mukaan.

	Kuolleita ja kadonneita yhteensä.*	Taisteluissa menehtyneet
Terijoki	96	34
Uusikirkko	219	49
Kuolemajärvi	100	7
Koivisto	127	19
Johannes	70	19
Viipurin mlk	880	292
Viipuri	341	115
Säkkijärvi	62	8
Violahti	180	26
Vehkalahti	236	16
Hamina	103	16
Kymi	444	74
Kotka	320	60
Haapasaari	3	1
Pyhtää	91	15
Suursaari	1	-
Tytärsaari	-	-
Lavansaari	-	-
Seiskari	1	-
Yhteensä	3274	751

*mukaan lukien vankileireillä menehtyneet

Viipurin maalaiskunnan historiassa sodan uhrien yhteismääräksi mainitaan 559, joista punaisten kuolinluvuksi arvioidaan 485 ja valkoisten 42. Loppujen 32 uhrin osalta ei pystytty erottelemaan punaisia ja valkoisia, joista pääosa kuitenkin ”lienee ollut punaisia”. Ainoa historiassa nimeltä mainittu on valkoisten teloittama kunnanvaltuuston puheenjohtaja, kolikkoinmäkeläinen työmies J. E. Tervo.⁷² Sotasurmatutkimuksessa vuoden 1918 uhrien määrä on 880 ja Viipurin maalaiskunta surmaluvultaan kolmantena Helsingin (2 997) ja Tampereen (901) jälkeen. Maalaiskuntaan kuuluneet Viipurin esikaupungit kokivat Viipurin valtauksessa suuria aineellisia tuhoja siviilien jäädessä taisteluiden keskelle. Harhaluotiin tai vahingonlaukaukseen kuolleita on 36.

Naisia heistä on 11 ja miehiä 25, joista viisi 9–14-vuotiaita. Vanhin harhaluotiin kuolleista on 80-vuotias Vilhelm Siikanen. Lapsista 11-vuotiaan Toivo Albinus Ikosen ammatiksi ilmoitetaan aikaansa kuvaavasti työmies.

Mitä tulee punaiseen terroriin, se oli Mirja Turusen mukaan nimenomaan ”maalaispitäjien vitsaus”, kaupungeissa asukkaat saivat yleensä elää rauhassa. Hamina kuitenkin on poikkeus kaupunkien joukossa. Kun vahvassa työväen ja punakaartien Kotkassa punaisen terrorin uhreja oli Turusen mukaan 3, Haminasta kuolemaan lähetettiin 27. Teloituskomppanioiden eteen Haminan punaiset halusivat kaupungin silmäätekevät ja sivistyneistön. Punainen valta ja terrori henkilöityivät Jaakko Uskiin, mystiseen ja äärimmäisyysoppeihin viehtyneeseen mieheen. Haminan olot ja erikoiset kapinajohtajat ”tekivät Haminasta ja sitä ympäröivästä Vehkalahden pitäjästä pappeihin kohdistuneen terrorin keskuksen”.⁷³

Haminan kirkkoherra Uuno Mikael Renvall järjesti sodan aikana kaupungissa hartauskokouksia, joissa hän yhdessä Vehkalahden kirkkoherran Gustaf Adolf Tauben ja Vehkalahden kappalaisen Adolf Mannisen kanssa pyrki pitämään yllä seurakuntalaisten elämänuskoa. Papit eivät piitanneet kiellosta kosketella yhteiskunnallisia asioita vaan puhuivat ”ajan villiintynyttä henkeä vastaan ennustaen tuhoa niille, jotka olivat tahranneet kätensä kansalaisten verellä ja nousseet vierain aseina veljiään vastaan”. Punaisten ärtymystä lisäsi entisestään se, että maaliskuussa 1918 lehdissä oli julkaistu Renvallin veljen, Vaasan senaatin jäsenen Heikki Renvallin lausunto, jossa tämä vaati kaikkien punajohtajien hirttämistä sodan loppuselvittelyissä ja rivikapinallisten alistamista kansalaisoikeuksia vailla olevaksi ”paarias-luokaksi”. Renvall, Taube ja Manninen teloitettiin huhtikuun 20. päivänä niin sanotulla Tommolan veripellolla lähellä Kouvola.⁷⁴ Samalla paikalla heidän lisäksi henkensä tuona verisenä päivänä menetti kolmetoista haminalaista, joukossa kauppiaita, poliisikonstaapeli, toimittaja ja tullinhoitaja. Murhat jatkuivat: pormestari Johan Ekholm murhattiin 25. huhtikuuta ja Haminan kaupunginlääkäri Harald Myreén seuraavana päivänä.

Sodan jälkeen Haminan ja Vehkalahden punaisia siirrettiin suurin joukoin Dragsvikiin, Tammisaaren vankileirille odottamaan tutkimista ja tuomiota. Juhannuksen aikaan viikatemies alkoi vierailla Tammisaarella entistä useammin. Kuolleisuus alkoi kasvaa tarttuvien tautien nujertaessa nälkiintyneen vangin aiempaa helpommin. Haminalaisia kuoli Tammisaarella 20 henkeä ja vehkalahtelaisia peräti 79. Elokuun 14. päivänä Tammisaaresta lähti juna Suomenlinnaan kyydissään kaksikymmentä kuolemaantuomittua, joista kaksi oli Merikarjalasta: Viktor Kääriä Virolahdelta ja Edvard Kurko Vehkalahdelta. Kääriä ehti kuolla vankeudessa syyskuun 18. päivänä ennen teloitusta, Edvard Kurko, 31-vuotias lasiruukin työläinen, joka oli tuomittu kuudesta murhasta, ammuttiin Suomenlinnassa 25.9.1918.⁷⁵

Maalaispitäjien joukossa ainakin Johannes on poikkeus. Punaisen terrorin uhreja on kaksi valkoista, joista kummankaan kuolemaan Johanneksen punaiset eivät näytä olleen ainakaan suoraan osallisia. Toinen murhattiin Viipurin maalaiskunnan puolella⁷⁶, ja toinen sai surmansa kotipitäjässä, kun punaiset huhtikuussa työvelvollisuusasetukseensa liittyen pyydystelivät metsiin paenneita miehiä ja ”jonkun ampuivatkin, johon pyydystelyyn ulkoseurakunnista erittäin Wiipurista oli miehiä määrätty”.⁷⁷ Johanneksen punaisia teloitettiin 24 ja 24 nääntyi eri vankileireillä.

Naapuripitäjässä Koivistolla vankileirillä kuolleita on sotasurmatietokannassa 3. Vaikuttaakin kuin koivistolaisia ei olisi juuri siirretty leireille vaan päästetty saman tien päiviltä; ”mestattujen” määrä on 83. Häätäilystä kertoo erään valkoisen mestaus ”erehdyksessä” punaisena. Punaisen terrorin uhreina surmansa saaneiden seitsemän miehen joukossa on kaksi kansakoulunopettajaa: Iivari Tahvonpoika Kuoppa, joka murhattiin kotipitäjässä 23.2.1918, sekä Terijoella 13.2.1918 murhattu Emil Leander Louhelainen, joka Juha Luukan mukaan kuului Koiviston suojeluskunnan johtoon. Väitetään, että Louhelaisen ampui kuulu punapäällikkö, ”kenraali” Heikki Kaljunen.⁷⁸ Se saattaa hyvinkin pitää paikkansa, vaikka Kaljusen jälkimaine näyttää kuitenkin olevan todellista verisempi.⁷⁹ Panssarijunan turvin Kaljusen ja satojen punakaartilaisten onnistui paeta Venäjälle.⁸⁰ Sodan jälkeen Terijoella punakaartilaisten ja venäläisten sotilaiden puhdistusta hoitivat Terijoen komendantiksi nimitetyn majuri Georg ”Yrjö” Elfvengrenin, Raudun taistelun voittajan joukot.

Punaiset kansakoulunopettajat syytettyjen penkillä

Kansakoulunopettajien poliittista suuntautumista tutkineen Jukka Rantalan tarkoituksena oli alun perin tutkia opettajien asemaa paikallisyhteisössä, niin kutsuttua mallikansalaisuutta, mutta hän päätyikin selvittämään mallikansalaisuuden vastakohtaa opettajien rikottua yhteisön heille asettamia kirjoittamattomia normeja.⁸¹ Normeja opettajat olivat rikkoneet jo osallistumalla poliittiseen työväenliikkeeseen ja jatkaneet osallistumalla kapinaan punaisten puolella. Tapauksista ei sodan jälkeen julkisuudessa paljoa puhuttu, koska asia oli arka voittaneelle osapuolelle.

Jukka Rantala on tutkimuksessaan luettellonut 92 punaisiksi syytettyä kansakoulunopettajaa. Hän uskoo kuitenkin, että tapauksia oli enemmän, sillä syytökset voitiin paikallisesti hoitaa ilmoittamatta niistä valtiorikosoikeudelle tai Kouluhallitukselle. Pienistäkin hairahduksista suojeluskuntien esikunnat langettivat opettajille ankaria tuomioita, mutta sekä esikunnat että koulujen johtokunnat saattoivat luopua syytöksistä, kun opettaja suostui muuttamaan muualle. Koska

mitään takeita puolueettomasta oikeuskäsittelystä ei ollut, monet opettajat suosivat sopimuksiin pelastaakseen nahkansa. Merikarjalaisia Rantalan luettelossa on viisitoista eli 16,3 prosenttia yhteismäärästä.⁸² Sotasurmatietokannan mukaan koko maassa teloitettiin punaisina yhdeksän kansakoulunopettajaa. Teloitetuista kolme oli Merikarjalasta, kuten käy ilmi seuraavasta Merikarjalan punaisten kansakoulunopettajien kohtaloita kokoavasta listasta.

1. Aartolahti Juho, Suursaari, Kiiskinkylä, painostettiin eroamaan, siirtyi Lappeelle
2. Anto August, Johannes, Vaahtola, erotettiin, valtiorikostuomio, siirtyi 6 vuoden tauon jälkeen Viipurin maalaiskuntaan
3. Alhojärvi Kaarlo, Kotka, Munsaari, teloitettiin
4. Elenius Emil, Suursaari, Suurkylä, painostettiin eroamaan, toimi vuoden Pyhtäällä, jätti koulutyön
5. Himmi Mikko, Uusikirkko V.I., Kuujärvi, erotettiin, siirtyi 3 vuoden tauon jälkeen Viipurin maalaiskunnan Ravansaaren koululle
6. Hämäläinen Karoliina, Kotka, Hietanen, annettiin varoitus, jatkoi samassa koulussa
7. Kaipio O. W., Kuolemajärvi, Inkilä, teloitettiin
8. Kanerva Kaarlo, Virolahti, Paatio, painostettiin eroamaan, siirtyi kahden vuoden tauon jälkeen Miehikkälään
9. Keränen Matti, Kymi, Jumalniemi, Kouluhallitus kumosi syytökset, jatkoi samassa koulussa
10. Laine Juho, Viipurin mlk., Suurpero, erotettiin, siirtyi viiden vuoden tauon jälkeen Viipurin Merijoelle
11. Laine Y. K., Kymi, Tiutinen, erotettiin, siirtyi kolmen vuoden tauon jälkeen Lammille
12. Länsiö Emil, Uusikirkko VI. Anttonala, painostettiin eroamaan, siirtyi kahden vuoden tauon jälkeen Kivijärvelle
13. Penttinen Riku, Viipurin mlk., Kangasranta, teloitettiin
14. Rainio Väinö, Viipurin mlk., Ykspää, erotettiin, siirtyi kolmen vuoden jälkeen Korpilahdelle
15. Salmi Hulda, Kymi, Tiutinen, erotettiin, valtiorikostuomio, siirtyi viiden vuoden jälkeen Koiviston Patalan koululle

Jukka Rantalan luettelosta puuttuu kaksi opettajaa, jotka näyttävät liittyvän Merikarjalaan tapausten jäädessä kuitenkin jossain määrin epäselviksi. Toinen on kansakoulunopettaja Elias Eenokki Tiera, joka sotasurmatietokannan mukaan oli kirjoilla Kuolemajärvellä, ja ammuttiin 21.5.1918 Suomenlinnassa.

Juhani Piilososen ja Tauno Tukkinen tutkimushankkeen tuloksissa viitataan kuitenkin Heinjokeen, ei Kuolemajärveen ja Tieran ammatiksi ilmoitetaan ”entinen kansakoulunopettaja”. Tiera teloitettiin ennen kuin valtiorikosoikeus oli toiminnassa.⁸³ Sotasurmatietokannassa Tiera ei ole punainen eikä valkoinen vaan osapuoleltaan tuntematon. Toinen epäselvä tapaus on Haminassa kirjoilla ollut August Bly, joka mestattiin punaisena toukokuussa Kotkassa. Blyn ammatiksi ilmoitetaan epämääräisesti opettaja, ei siis kansakoulunopettaja.

Kotkalainen opettaja Kaarlo Vilho Alhojärvi ”mestattiin” 12. toukokuuta. Hän oli keväällä 1918 toiminut Kotkan kansakoulujen valvojana. Alhojärvi oli mitä ilmeisimmin osallisena asiassa, kun Kotkan punaiset vetivät opetuslakoon ryhtyneet opettajat vallankumousoikeuteen. Jukka Rantala arvioi, että Alhojärven kohtalo saattaa ”selittyä opettajien katkeruudella”. Alhojärven ohella opetustyötä oli punaisen vallan aikana jatkanut Hietasen koulun opettaja Karoliina Hämäläinen. Sodan jälkeen Hämäläinen sai jatkaa virassaan, Alhojärvi menetti henkensä.⁸⁴

Alhojärven aiempi ura liittyy Siilinjärven Kasurilan kouluun, jossa hän oli toiminut opettajana kymmenen vuoden ajan. Alhojärven tapausta tutkinut siilinjärveläinen historianopettaja Aira Roivainen sanoo Alhojärven ajan Siilinjärvellä olleen vaikea. Alhojärvi oli pitäjän ensimmäisen työväenyhdistyksen puheenjohtaja ja sai heti vihamiehiä, sillä sosialistien ja perustuslaillisten välillä oli kovia poliittisia jännitteitä. Tutkiessaan vanhoja oikeusasiakirjoja Roivainen kertoo ajatelleensa, että ”onpa riitaisa mies, kun nimi tuli koko ajan esiin”. Hänelle selvisi myöhemmin, ettei Alhojärvi ollut radikaali vaan maltillinen sosialisti.⁸⁵ Munsaaren koulussa maltillisen sosialistin Alhojärven korvasi ”senaikuinen tunnettu suojeluskuntamies, opettaja, hyvin ilkeämielinen mies Vilho Ylönen”, kertoo vuonna 1910 syntynyt mies Ulla-Maija Peltosen *Punakapinan muistoissa*.⁸⁶

Kuolemajärvellä Inkilän kylässä vuodesta 1907 toiminut opettaja Oskar William Kaipio ”mestattiin” Terijoella 3.5.1918. Hänen tarinansa on Alhojärven tarinan toisinto. Kaipio oli aiemmin ollut opettajan virassa Saarijärvellä ja joutunut vaikeuksiin työväenaatteensa takia. Hän ei uudessa virassaan lopettanut politikointia, mikä johti eripuraan koulun johtokunnan ja tarkastajan kanssa. Tarkastaja selitti Kaipion olevan ”vähälahjainen ja kehno opettaja” ja sanoi tämän toimineen toistakymmentä vuotta agitaattorina Kuolemajärvellä. Kaipio toimi Kuolemajärven kunnallispolitiikassa ja oli vuosina 1908–1909 sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustaja. Punaisten oikeudenkäytöstä tehty tutkimus osoittaa, että punaisen vallankumousoikeuden puheenjohtajana toiminut Kaipio käytti asemaansa ”koston välineenä” vastustajiaan kohtaan. Vaikka punaisten ylioikeus kumosi Kuolemajärven vallankumousoikeuden antamat tuomiot, se ei lieventänyt vastustajien katkeruutta.⁸⁷

Kolmannenkin teloitetun merikarjalaisen opettajan, Viipurin maalaiskunnan Kangasrannan koulussa toimineen Riku Penttisen, kohtaloon liittyivät hänen työväenaatteensa aikaansaamat riidat. Sisällissodan aikana Penttinen kuului Viipurin maalaiskunnan punaiseen kunnanvaltuustoon, ja helmikuussa 1918 hänestä tuli Kouluhallituksen tehtävät ottaneen punaisen Suomen kouluneuvoston jäsen. Vaikka osallistuminen punaisten hallintoon kävi selityksenä kuolemantuomioon, Jukka Rantala uskoo vanhojen kaunojen ilmeisesti olleen teloituksen taustalla. Riku Penttinen ammuttiin toukokuun alussa 1918 Viipurin vankileirillä. Penttisen lailla Viipurin maalaiskunnan punaiseen kunnanvaltuustoon kuullut Suurperon opettaja Juho Laine erotettiin, samoin erotettiin Ykspään koulun opettaja Väinö Rainio, joka sittemmin joutui uralaan koulunvaihtokierteeseen.⁸⁸

Kuten Jukka Rantala on todennut, punaisiksi syytettyjen opettajien määrä todennäköisesti kasvaisi, kun tutkimuksessa mentäisiin paikallistasolle. Se pätee Johannekseen, jota koskeva tutkimus tuo lisätietoa August Anton kohtaloon ja ylipäätään kunnan opettajien poliittiseen suuntautumiseen. Anto oli työväenliikkeessä toiminut Johanneksen kirkonkylän kansakoulun opettaja; sisällissodan aikana hän oli punaisen vallan huipulla yhdessä muurari Arvid Vyyryläisen kanssa. Anto oli Johanneksen elintarvikekomissaari, toinen kahdesta punaisessa Suomessa elintarvikekomissaarina toimineesta opettajasta. Hän oli lisäksi Johanneksen vallankumousoikeuden puheenjohtaja ja epäilemättä myös valtaa pitävän ”Johanneksen kunnan Työväen eduskunnan” jäsen ja todennäköisesti sen puhemies. Johanneksen ylin järjestyksenvalvoja, vallankumousoikeuden syyttäjä ja elintarvikelautakunnan puheenjohtaja Arvid Vyyryläinen teloitettiin terroritilaston mukaan 4.5.1918 Johanneksessa ”ampumalla. Suojeluskunnan esikunnan toimesta. Vaasan rykmentin 2 sotilasta ampui.”⁸⁹

August Anto jäi henkiin. Mitä ilmeisimmin Anton pelastukseksi koitui se, että hän oli Pietarissa sodan päättyessä ja palasi kotimaahan, kun kenttäoikeuksia ei enää ollut jakamassa teloitustuomioita. Yhdestä ja toisesta Karjalan kunnasta oli nimittäin juuri ennen loppukatastrofia lähetetty mies Venäjälle elintarpeita hankkimaan, ja uskottavasti Johanneksessa tehtävän olisi saanut elintarvikekomissaari Anto. Tämän vaihtoehdon puolesta puhuu myös kunnanvaltuuston pöytäkirjan maininta heinäkuulta 1919. Sen mukaan elintarvikelautakunnan varoja oli päätynyt Pietariin ja takaisin saatiin 32 000 markkaa ja 1 000 ruplaa. Mutta ei tässä vielä kaikki. Anton lisäksi ainakin kolme muuta Johanneksen opettajaa oli vahvasti kytköksissä punaisiin, ja kaksi koulua jäi sodan jälkeen kokonaan ilman opettajaa. Niille opettajille, jotka eivät olleet ”ryvettäneet” itseään kapinassa, kunnanvaltuusto päätti kesäkuussa 1918 maksaa taannehtivasti tammikuun alusta lukien sata markkaa kuussa.⁹⁰

Suursaarella sekä Suurkylän koulun opettaja Emil Elenius että Kiiskinkylän koulun opettaja Juho Aartolahti menettivät sodan jälkeen opettajanvirkinsa. Jukka Rantalan mukaan punaiseksi syytetty Aartolahti painostettiin eroamaan. Koulunvaihtokierteeseen joutuneella Aartolahdella oli kymmenen vuoden aikana kuusi eri työpaikkaa. Eleniuksesta vastustajat taas yrittivät päästä eroon väittämällä tämän tukeneen kapinaa. Elenius vapautui syytöksistä mutta opettajanviran hoito tyssäsi koululakkoon lasten vanhempien väittäessä Eleniuksen pahoinpitelevän lapsia ja olevan huono opettaja. Tarkastaja oli eri mieltä ja kehotti Eleniusta vain jatkamaan koulunpitoa. Yhtään lasta ei kouluun edelleenkään ilmaantunut. Elenius oli vuoden virkavapaalla Suursaaresta ja opettajana Pyhtäällä palaten sen jälkeen Suursaareen. Sovintoa ei vielä kukaan syntynyt ja Elenius joutui jättämään Suursaaren lopullisesti.⁹¹ Koulutyön kokonaan jättäneestä Emil Eleniuksesta tuli kirjailija. Kertomuksensa hän ammensi Suursaaresta ja saarelaisten elämästä.

Jorma Rakkolaisen artikkeli ”Hänen majesteettinsa Elenius ensimmäinen” *Sananjalassa* vuonna 1978 luo värikkään kuvan siitä, miten maaliskuun vallankumous ja keisari Nikolai II:n kukistuminen nostatti Suursaarella, ensi alkuun Kiiskinkylässä ”valtavan” innostuksen. Vanha virkavalta sai kyläläisten mielestä mennä. Kaikki tämä on tuttua muualtakin Suomesta. Vapausajatuksen huumaamien kyläläisten johtoon nousi Kiiskinkylässä opettaja Aartolahti, joka sittemmin yhdessä Eleniuksen kanssa toimi johtokaksikkona laajaa julkisuutta saaneessa Suursaaren nimismiesjupakassa. Sen ensi vaiheessa Suurkylän koululle maaliskuun 23. päivänä 1917 kutsuttu kansalaiskokous erotti ”vanhan suunnan miehet”: ulkosaarten vt. nimismiehen, Suursaaren poliisin ja kruununperämiehen. Valta siirtyi väliaikaiselle järjestystoimikunnalle, miliisille, jonka puheenjohtajaksi kokous valitsi Eleniuksen ja nimismieheksi Aartolahden. Viranomaisten puuttuessa peliin saarella saattoi yhtä aikaa olla kaksi nimismiestä: toinen maaherran nimittämä, toinen kansan valitsema Aartolahti. Elenius puolestaan ehti toimia kuvernöörin määräämänä Suursaaren ja Tytärsaaren väliaikaisena nimismiehenä.⁹²

Keväthuuman haihduttua sisäiset jännitteet alkoivat purkautua ja väki jakautua vastakkaisiin leireihin. Saarelaiset eivät enää lokakuussa ”yhtenä miehenä hyväksyneet miliisin otteita”, vaan ”hiljainen oppositio” oli jo olemassa. Talvella 1918 kelirikko eristi Suursaaren, eikä pääasiassa lehdistöön artikkelelinsa perustaneella Rakkolaisella ole muuta tietoa talven tapahtumista kuin se, että Emil Elenius avusti valkoisia pakolaisia Viroon ja johti ”neuvokkaasti” maaliskuun 12. päivänä saaren venäläisen varuskunnan riisumista aseista. Rakkolainen arvioi, että alkutalvesta saarella oli tapahtunut kuitenkin ”jotain ratkaisevaa”, sillä kevään koittaessa Eleniuksen ja Kiiskinkylän liikkeen kannatus

oli äkisti loppu. Kuten edellä on kerrottu, Suursaarella sosiaalidemokraattien kannatus oli noussut lokakuun 1917 eduskuntavaaleissa kannatuksen jäädessä jonnekin alle 30 prosentin. Työväenyhdistystä saarella ei Hannu Soikkasen mukaan ollut.⁹³ Sotasurmatutkimus paljastaa puolestaan vuonna 1918 Suursaaressa yhden uhrin. Hän oli 23-vuotias kalastaja Oskar Aleksanterinpoika Naski. Tietokannassa Naski on merkitty punakaartissa asetta kantaneeksi sotilaaksi. Miten, missä ja milloin Naski on kuollut, siitä ei ole tietoa. Hänet ilmoitetaan vain kadonneeksi ja kuolinvuodeksi 1918.

Naskin tapaus antaa ymmärtää, ettei hän ollut saaren ainoa punakaartilainen, vaan että heitä oli enemmän. Siitä taas voidaan päätellä saarelaisten jakautumisen jatkuneen, toisin sanoen, lokakuinen miliisin vastainen oppositio ei ollut enää hiljainen vaan lisävoimaa kerännyt. Toukokuussa 1918 *Etelä-Suomi* tiesikin kertoa, että Suursaarelle ”äskettäin” perustettu suojeluskunta oli pidättänyt miliisin puheenjohtajan, opettaja Eleniuksen. Kansan kiihottajat olivat jääneet ”huonommalle puolelle”. Ulkosaarten nimismiehen virkaan kesän lopulla 1917 valittu A. A. R. Viherkoski, joka oli lähtenyt Suursaarelta saatuaan ”ultimaatumin” miliisiltä, oli palannut saarelle. ”Kiihottajat” Elenius ja Aartolahti vietiin muutamiksi viikoiksi Helsinkiin kuulusteluihin, mutta tuomiota he eivät oikeudelta saaneet. Siitä huolimatta kummankin oli jätettävä Suursaari, joskin Elenius lähti vasta ”pyristeltyään pitkään saarelaisten tahtoa vastaan”.⁹⁴ Oikeuden vapauttava päätös kertoo, että Elenius ja Aartolahti eivät olisi välttämättä kuuluneet punaisten opettajien listalle. Sille päätyminen todistaa kuitenkin, miten syytös punaisuudesta oli hyvä peruste päästä eroon niistä, joista eroon haluttiin.

Uudellakirkolla kunnanvaltuuston kantavana voimana oli toiminut opettaja Mikko Himmi, joka erotettiin toimestaan ja siirtyi kolmen vuoden tauon jälkeen Viipurin maalaiskuntaan,⁹⁵ jossa punaisia opettajia ei hyljeksitty. Sieltä sai paikan myös August Anto, jonka nauha ei koskaan haalistunut. Hän oli tunnettu varsinkin työväen raittiusliikkeessä, jopa Viipurin piirin raittiuslinjan henkisenä johtajana. Sosiaalidemokraattisen puolueen siirtoväen jaoston aloitteesta ja puoluetoimikunnan toimeksiannosta Anto keräsi vuosina 1955–1961 noin 3 500 liuskaa käsittävän lähdeaineiston karjalaisesta työväenliikkeestä. Kokoelmaa säilytetään Työväen arkistossa.⁹⁶

Kesä 1918: surua, nälkää ja vihaa

Kesä 1918. Kaikkialla kaupungissa oli suru ja nälkä. Köyhien ihmisten ainoana huvina oli käydä asemalla junantuloaikoina, sillä heidän isänsä ja veljensä, vieläpä sisarensakin oli teljetty vankileireille kapinoitsijoina ja isänmaanpettureina, ja kotiin jääneet odottivat nyt pelästyneinä ja hiljaisina heitä sieltä.

Näin aloittaa Kotkassa vuonna 1902 syntynyt kirjailija Toivo Pekkanen romaaninsa *Tehtaan varjossa*. Eräänä iltana asemarakennuksen ovesta tulee ulos ”viidennellä kymmenellä oleva mies ja astuu horjuen alas aseman portaita. Laiha nuori poika nousee äkkiä ylös nurmikolla loikoilevasta joukosta ja rientää juosten häntä vastaan. He ovat isä ja poika; pojan isä on nyt tullut.”⁹⁷

Äiti odottaa ovella ja ”nähtyään heidän tulevan juoksee pitkän matkan vastaan. Hän itkee kaiken aikaa ja pitelee miestänsä käsivarresta.” Sisään päästyä äidille tulee kiire: on laitettava jotain syötävää. Mutta koska kotona ei ole juuri mitään, poika – Toivo Pekkasen alter ego – ”saa lähteä juoksemaan erään tuttavan luo pieni pussi mukanaan. Pitää sanoa, että isä on tullut kotiin.” Poika tulee takaisin ”mukanaan hiukan ruisjauhoja ja pieni pala silavaa. Kun äiti oli valmistanut niistä ruoan ja isä syönyt sen, alkoi hänen vatsaansa hirveästi polttaa. Hän laskeutui jälleen lepäämään – eikä noussut siitä enää koskaan. Hänen liian kauan heikolla ruoalla ollut vatsansa ei kestänyt niin vahvaa ruokaa ... Häneltä jäi tähän maailmaan vaimo ja neljä lasta.”⁹⁸

Toivo Pekkasen kuvaama tapaus on kuin suoraan todellisuudesta. Vankileiriltä vapauduttuaan kuolleita on sotasurmatietokannan mukaan 618. Heistä yksi on Kotkan edustalla sijainneessa Haapasaaressa kirjoilla ollut kalastaja Sulo Hanski; hän kuoli 24-vuotispäivänsä kynnyksellä heinäkuun 27. päivänä 1918. Neljän päivän kuluttua Sulon ikätoveri samalta saarelta, kalastaja Ilmari Sipilä, menehtyi Tammisaaren vankileirihelvetissä.

Nälkä ei ollut valkoisten voiton myötä mihinkään kadonnut, vaan elintarvikepula määritti edelleen elämää. Johanneksessa pahin pula oli aina syömäviljasta. Ensi hätään oli pakko jauhatta 4 500 kiloa siemenkauroja jauhoiksi. Toukokuun alussa kuluttajille voitiin jakaa viikossa jauhoja vain 200 grammaa tavallisella kortilla ja 100 grammaa lisäkortilla. Kesäkuun puolella jauhatettiin jälleen kuroja, nyt 2 000 kiloa. On kerrottu, että jopa karjan rehukakuista on keitetty puuroa. Huunonsaarella kalastajat paikkasivat pulaa pyydystämällä alleja, joita Suomenlahden saaristossa oli kevätmuuton aikana mutta varsinkin syksyisin monituhantisia parvia. Verkot laskettiin allien syöntipaikoille, jolloin linnut sukeltaessaan jäivät kiinni verkkoihin. Alleja keitettiin, paistettiin ja suolattiin talven varalle sekä kuljetettiin nälkää näkevään Viipuriin. Uuden sadon myötä pula helpottui mutta ei suinkaan ollut ohi. Johanneksessa elintarvikelautakunta voitiin lopettaa toukokuussa 1920. Se oli toiminut keskeytymättä kolmisen vuotta.⁹⁹

Maa oli sodan jälkeen täynnä murhetta ja valitusta mutta samalla pelkoa, vihaa ja katkeruutta. ”Sota ja sen traagiset jälkiseuraukset synnyttivät punaisissa vihaa, eikä viha valkoisten puolella ollut yhtään vähäisempää”, toteaa

muistelmissaan K. A. Fagerholm.¹⁰⁰ Sodan seuraukset näkyivät kaikkialla yhteiskunnassa. Jaakko Paavolaisen mukaan kuvaus vielä 1930-luvun Suomen poliittisesta todellisuudesta on riittämätön, jos ei huomioida sitä, että

maassa vallitsi yhä vielä sama yhteiskunnallinen perusasetelma, jonka tunnemme tosiasiallisesti jo vuosilta 1905–1906 ja v. 1918. Merkittävässä voimaryhmitymissä, kuten armeijassa, suojeluskunnissa, järjestysvallassa, tuomaristossa, ylemmässä virkakunnassa, papistossa, oppineistossa ja teollisuusjohdossa, oli läpikäyväenä porvarillinen perusasenoituminen, joka samalla oli 'valkoinen'. Tämä sana puolestaan peitti lähes kaiken, mitä ymmärrettiin isänmaallisuudella.¹⁰¹

Valkoisiin ja punaisiin edelleen jakautuvassa maassa ”punaisten hautojen vaatiminen katsottiin ’rikoksen ylistämiseksi’, niin ollen minkäänlainen kukkasien tai ristien vieni haudoille ei ollut sallittua muistopatsaista puhumattakaan”. Patsasta ei noussut Viipuriin koirahautausmaalle Ristimäessä, vaikka jalusta oli jo valmiina. Talkoilla hautausmaata kuitenkin käytiin kesäisin siivoamassa ja kunnostamassa.¹⁰² Myös Viipurin maalaiskunnassa Maaskolan tilan alueella sijaitsevalle punaisten hautausmaalle oli valmiina sementtiperustalle laskettu alusta harmaasta kivistä. Varsinaisen kuvapatsaan etusivulle oli suunniteltu tekstiä: ”Muistoksi sadoille puutteitten näännyttämille vapaustaistelijoille, jotka kansalaissodan loputtua v. 1918 tällä paikalla sen aikaisen hallituksen toimesta vallankumouksellisin mestattiin.” Sisäasiainministeriö kielsi patsaan pystyttämisen.¹⁰³

Muistomerkeistä tuli valkoisten yksinoikeus. Ahvolaan pystytetyssä vapausodan sankaripatsaassa ovat säkeet: ”Tahtoi näillä tanterilla / vapaa Suomi suuret lunnaat / Nuorten urhoin uhriveri / katoi täällä kaikki kunnaat.”¹⁰⁴ Johannes kulki omia polkujaan. Omia nuoria urhoja ei ollut, mutta sankaripatsas pitäjään nousi. Sen pystytti maillaan käydyn taistelun muistoksi yksityishenkilö, Kaislahden kartanonomistaja, Mouhijärveltä 1800-luvun lopulla Johannekseen muuttanut Vihtori Huitu, kunnanvaltuuston puheenjohtaja ja paikkakunnan vaikutusvaltaisin mies. Kaislahden taistelussa kaatuneet yksitoista valkoista soturia saivat viimeisen leposijansa kotiseutujensa mullasta, Johanneksessa heidän nimensä ikuistettiin muistomerkkiin.¹⁰⁵

Määräenemmistösäädösten avulla Johanneksen vasemmiston onnistui kuitenkin kaataa porvarillisten ryhmien esitys osallistua vapausodan muistomerkkin pystyttämiseen Kämärälle.¹⁰⁶ Vuonna 1939 Kämärän taisteluun osallistuneet venäjänsaarelaiset tilasivat kuvanveistäjä Väinö Aaltoselta muistomerkkin. Punaista graniittia oleva monumentti valmistui jatkosodan aikana

vuonna 1942 mutta jäi pystyttämättä Kämärän asemalle – ehkäpä sota-ajan yksimielisyyttä varjellen vai olisiko myös usko saksalaisten voittoon ollut jo hiipumassa? Muistomerkki jäi Aaltosen haltuun ja pystytettiin vuonna 1949 Helsinkiin Kansallismuseon edessä olevaan puistikkoon, ja siirrettiin sieltä vuonna 1974 nykyiselle paikalleen Lappeenrannan lentokentän laidalle, entisen Maasotakoulun alueelle.¹⁰⁷

Tänä päivänä Suomen kirkkomailla on vakaumuksensa puolesta kaatuneille punaisille pystytettyjä patsaita. Liennytyks alkoi jo talvisodan edellä ja jatkui välirauhan aikana, kun ylipäällikkö Mannerheim julisti toukokuun kolmannen sunnuntain kaatuneiden muistopäiväksi, joka nyt käsitti myös vakaumuksensa puolesta kaatuneet. Jatkosodan jälkeen taisteluissa kaatuneiden ja teloitettujen punaisten jäännöksiä alettiin siirtää syrjäisistä joukkohautoista siunattuun maahan ja vähitellen punaisille alettiin pystyttää muistomerkkejä.¹⁰⁸

Merikarjalassa punaisten muistomerkkejä saattoi kuitenkin nousta vain niihin kuntiin, jotka toisen maailmansodan rauhanteossa jäivät Suomelle. Kotkan vanhalla hautausmaalla on kaksikin muistomerkkiä, molemmat Kotkan työväenjärjestön vuonna 1958 pystyttämiä. Toinen on paikalla, johon perimätiedon mukaan haudattiin ne Venäjän laivaston merimiehet, jotka toukokuun 4. päivänä olivat tulleet noutamaan pakolaisia kaupungin ollessa kuitenkin jo valkoisten hallussa. Kymin työväenjärjestö pystytti muistomerkkin Karhulaan jo vuonna 1941, Virolahti sai muistomerkkin vuonna 1945. Pyhtäällä on kaksi punaisten muistomerkkiä.¹⁰⁹ ”Neuvostoliiton työtätekevät” korjasivat lopulta tilanteen luovutetussa Merikarjalassa. Huhtikuussa 1961 he pystyttivät Viipurin Ristimäkeen muistomerkkin ”proletaarisen solidaarisuuden osoituksena” sisällissodan punaisille tovereille.¹¹⁰

Viitteet

- 1** Merikarjalalla tarkoitetaan itäisen Suomenlahden rannikkokuntia, jotka sijoittuvat Rajajoen ja Kymijoen länsihaaran väliin.
- 2** Hörkkö 1959, 615. Niko Hörkkö oli laatinut Johanneksen terroritilaston, joten hän todellakin olisi tiennyt sisällissodan punaisista uhreista enemmän. Tiedossa ei ole, miksi hän kirjoitti niin kuin kirjoitti, saiko hän kenties ohjeet miten kirjoittaa, sensuroitiinko hänen kirjoitustaan vai kirjoittiko hän tuolla tavoin Karjalan menetyksen luomassa ajan hengessä.
- 3** Molempiin tutkimuksiin liittyy laaja haastatteluprojekti, jonka tuloksia olen historian tutkijana käsitellyt ja analysoinut oraalii- eli muistitietohistorian metodein.
- 4** KA, Helsinki. Kirkkoherra Jonathan Gummeruksen kertomus vapaussodasta, KA (SA) C III 4 / Kanervo 2000, 197.
- 5** KA, Helsinki. Johanneksen vt. nimismiehen Uljas Ikävalkon kertomus 1.2.1919. SA CIII 10 / Kanervo 2000, 192; Salkola 1985, 110, 319.
- 6** Soikkanen 1969, 59.
- 7** Kuujo & Lakio 1982, 213; Kuujo & Lakio 1982, 246–247.
- 8** Uuteen päivitykseen tuli lisää uhreja noin 1 700, joista valtaosa on punaisia. Valkoisten puolelta uusia nimiä kertyi vain kymmenkunta. Virheetön ja aukoton uusi päivityskään ei tietenkään ole, onhan kyse sadan vuoden takaisista tapahtumista, joista tietoa on kertynyt moniin eri lähteisiin, kuten paikallishistorioihin, joita päivityksessä ei varmaan ole käytetty. Sotasurmatietokannassa esimerkiksi uhrin kuolinpäivä saattaa poiketa ao. seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelossa ilmoitetusta. Tätä artikkelia kirjoitettaessa vastaan tuli esimerkiksi tapaus, jossa oli lukuisia virheitä aina kuolinpäivästä siviilisäätyyn ja sodan osapuoleen. Tässä artikkelissa käytetty, marraskuussa 2019 julkaistu päivitys ei olekaan asiassa viimeinen sana, vaan projekti jatkuu vuoden 2020 aikana. Päivityksiä on siis tulossa lisää.
- 9** Soikkanen 1970, 199–200; Kanervo 2000, 191.
- 10** Soikkanen 1970, 13, 15–16.
- 11** Soikkanen 1970, 253, 488–491; Piilonen 1982, 236–237.
- 12** Soikkanen 1970, 25–262, 356.
- 13** Piilonen 1982, 235.
- 14** Piilonen 1982, 15–16, 32–35.
- 15** Piilonen 1982, 24–27.
- 16** Soikkanen 1970, 354.
- 17** Kanervo 2000, 220–222.
- 18** Airikka 1985, 302.
- 19** Soikkanen 1970, 245–246.
- 20** Piilonen 1982, 235 sekä viite 6 sivulla 385, missä Piilonen mainitsee vain Johanneksen ja Koiviston.
- 21** Piilonen 1982, 241.
- 22** KA, Helsinki. Vapaussodan arkisto. VapSA110 a / Kanervo 2000, 201.
- 23** Airikka 1985, 297; Kanervo 2000, 190, 199.
- 24** Kalle Ahokas teoksessa Uuras – muistojen saari 1981, 72.
- 25** Hoppu 2017, 17, 36, 41–42, 275–284; Lintunen 2017, 22.
- 26** Hoppu 2017, 39–40, 96, 118, 206, 217.
- 27** Hoppu 2017, 37–38, 66–71. Korkeimmillaan aseistettujen naisten määrä nousi 2 600 henkeen, mutta yhtä aikaa näin suuri joukko ei ollut aseissa. Helsingin naiskaarti perustettiin vasta 11. huhtikuuta, jolloin Tampereen ja Pispalan kaartit olivat jo lakanneet olemasta. Ja kun paikoin Etelä- ja Kaakkois-Suomessa vasta ryhdyttiin muodostamaan kaarteja, Helsinki ja sen naiskaarti olivat kukistuneet.
- 28** Hoppu 2017, 45.
- 29** Lintunen 2017, 33–34; Valkoisten vapunaaton viinanhuuruissa voitonjuhlissa Toivo Kuulaa ammuttiin, ja hän kuoli saamiinsa vammoihin 18.5.1918.
- 30** Lackman 1994, 12; Lackman 2004, 43.
- 31** Luettelossa mainittu määrä on poimittu Wikipediasta löytyvästä jääkäriluettelosta. Siinä jääkäreistä ei ole ilmoitettu asuinpaikkaa tai kirjoilla olokuntaa vaan syntymäpaikka, mikä sinänsä ei välttämättä

- anna oikeata kuvaa. Mikäli lähdettä ei mainita, kyse on jääkäriluettelosta saadusta tiedosta. Kalannin nimi oli käsiteltynä ajankohtana vielä Uusikirkko, mutta luettelossa ilmoitettu Uudeltakirkolta kotoisin oleva jääkäri (Ville Kakko) vaikuttaa olleen kotoisin Viipurin läänin Uudeltakirkolta ja siten Merikarjalasta.
- 32** Sihvo 1937, 93, 103, 106, 139, 151, 163–165, 169, 184; 198.
- 33** Sihvo 1937, 9–12, 29–32, 50, 89–91; 145.
- 34** Lackman 1994, 16; 44–45; Lackman 2004, 43; Lackman 2009, 50, 55.
- 35** Tikka 2006, 9.
- 36** Soikkanen 1970, 284–292.
- 37** Salkola 1985/2, 369; Partanen 2010, 12.
- 38** Partanen 2010, 12–13; Keskisarja 2013, 48–51.
- 39** Partanen 2010, 14; Keskisarja 2013, 52–57.
- 40** Salkola 1985/2, 381–382.
- 41** Partanen 2010, 16; ratkaisutaisteluista Kannaksella ks. Ylikangas 2013.
- 42** Väänänen 1999 (1939), 164, 426, 506, 516, 518, 522, 524.
- 43** www.karjalanliitto.fi/media/jasenyhteisot/uusikirkko-seura-ry/murre-ja-muistelmat/eevi-viinanen-muistelee.pdf, viitattu 12.1.2020.
- 44** Hoppu 2017, 118.
- 45** Hoppu 2017, 120–121.
- 46** Keskisarja 2013, 252–254.
- 47** Lähteenmäki 2009, 118.
- 48** Hoppu 2009, 219–220.
- 49** Keskisarja 2013, 290–301, 316–323, 351.
- 50** Keskisarja 2013, 316–323, 342–343, 349–354.
- 51** Rajala 2017, 409–410.
- 52** ”Uuraan mies 1918 melskeissä.” Johannekselainen nro 2 1976; Kanervo 2000, 207; Partanen 2010, 20; Hoppu 2017, 215.
- 53** Hoppu 2017, 217; ”Uuraan naiskomppanian vaiheita”. Kirjoituksia kellarista 2016. (<http://tpertt.blogspot.fi/2016/10/uuraan-naiskomppanian-vaiheita.html>, viitattu 12.1.2020).
- 54** Keskisarja 2013, 316.
- 55** Kanervo 2000, 204; Sotasurmatietokannassa Kaislahden taistelun sanotaan tapahtuneen 26.4.1918. Kun lukee Hannulan kertomusta Relanderin vaiheista, oikea päivä näyttää olevan 28. huhtikuuta. Relander on Hannulan mukaan 27. päivänä saapunut junalla Koivistolle ja jatkanut sieltä pohjoista kohti. Myös Kaislahden kartanon emännän Olga Huidun kirjassa Aseettomien taistelua taistelun sanotaan tapahtuneen sunnuntaina 28.4.1918. Tuomas Hoppu taas sanoo taistelun tapahtuneen 29. huhtikuuta (Hoppu 2017, 213–214.) Tekstissä on pitäydytty 28. päivään. Valkoiset olivat Uuraassa jo huhtikuun viimeisenä päivänä, joten jos päivä olisi 29. huhtikuuta, punaisille olisi jäänyt kovin vähän aikaa mennä mantereeseen puolelta Uuraan satamaan ja panna kuntoon höyrylotja Nalle, josta oli varoiksi irrotettu pari varaosaa, mutta jonka punaisten monttöörit saivat kuntoon ja pääsivät pakoon merelle.
- 56** Hannula 1934, 307–308;
- 57** KA (SA). Johanneksen nimismiehen kertomus vapaussodasta. C III 10 / Kanervo 2000, 204–207; Kanervo 2014, 55. Joukkoteloituksesta kertoi kirjoittajalle isältään saatuna perimätietona Sirkka Uljas, o.s. Stade haastattelussa 13.4.1998. Sirkkan kertoman mukaan joukkoteloituksesta oli hengissä selvinnyt kaksi johannekselaista Kivitokeen kylästä, hänen isänsä Arvid Stade ja Nikolai Linkinen. Arvid kertoi aikoinaan pelastuneensa, kun ”iso Helsingin mies” kaatui teloittajien luodeista hänen päälleen. Arvidiin ei luoti osunut, ja hämärän laskeuduttua hän ryömi pakoon pellolta läheistä valtaajaa pitkin.
- 58** Elka. A. Ahlström Oy:n Uuraan aluejohtajan kertomus vapaussodasta. Elka S 01 210 / Kanervo 2000, 207–208.
- 59** Hoppu 2017, 226–227.
- 60** Ylikangas 1993, 526.
- 61** Kekkonen 1975, 14; Kekkonen 1981, 80–139; Keskisarja 2013, 302–326.
- 62** Kekkonen 1981, 103–104, 120–131.
- 63** Kanervo 2014, 54–65.
- 64** Hoppu 2017, 226–227.

- 65** Hoppu 2017, 256; "Uuraan naiskomppanian vaiheita". Kirjoituksia kellarista 2016. (<http://tpertt.blogspot.fi/2016/10/uuraan-naiskomppanian-vaiheita.html>, viitattu 12.1.2020).
- 66** Fingerroos 2004, 367–370; Hoppu 2017, 255–256.
- 67** Hoppu 2017, 206–208; Sotasurmatietokannassa Haapasen kuolinpaikka ei ole tiedossa.
- 68** Seppälä 2018.
- 69** "Punaisten muistomerkit Kymenlaaksossa". Kirjoituksia kellarista 2013. (tpertt.blogspot.com/2013/06/, viitattu 12.1.2020).
- 70** "Wir singen zu den X. Weltfestspielen". Kirjoituksia kellarista 2013. (tpertt.blogspot.com/2013/, viitattu 12.1.2020).
- 71** Suomen sotasurmat 1914–1922, viitattu 12.1.2020; Kanervo 2014, 64–65.
- 72** Kuujo & Lakio 1982, 215.
- 73** Turunen 2005, 123–125.
- 74** Turunen 2005, 125–128, 332–334; Huhta 2010, 35, viite 41; "Uuno Renvall". Wikipedia. (https://fi.wikipedia.org/wiki/Uuno_Renvall, viitattu 12.1.2020).
- 75** Lindholm 2017, 182, 312.
- 76** Kyseessä on konttoristi Vilhelm "Ville" Ahokas, joka todennäköisesti palveli Pietisen puunjalostustehtaalla ja joka punaisten hyökätessä tehtaalle oli ollut siellä yövartiossa. Väänänen 1939, 139; Kanervo 2014, 55, 64.
- 77** KA (SA), Kirkkoherra Jonathan Gummeruksen kertomus vapaussodasta, C III 4 / Kanervo 2014, 62, 64–65.
- 78** Ks. Lähteenmäki 2009, 109. Lähteenmäen mukaan Kaljunen ei ole voinut tammikuun 13. päivänä murhata Louhelaista, koska hän ei silloin vielä ollut Terijoella. Louhelaisen kuolinpäivä on sotasurmatietokannan mukaan kuitenkin 13. helmikuuta, ei 13. tammikuuta. Sivulla 106 Lähteenmäki kertoo Kaljusen tulleen Terijoelle 23.1.1918.
- 79** Lähteenmäki 2009, 112.
- 80** Hoppu 2009, 217.
- 81** Rantala 2002, 9.
- 82** Rantala 2002, 30–32, 172–174, 180–182.
- 83** "Kevään teloitukset". Helsingin sotasurmat -tutkimushankkeen verkkosivut. (<http://www.helsinginsotasurmat.fi/?page%20id=234>, viitattu 12.1.2020).
- 84** Rantala 2002, 24.
- 85** Roivainen 2018.
- 86** Peltonen 1996, 373.
- 87** Rantala 2002, 27–28.
- 88** Piilonen 1982, 318; Rantala 2002, 28–29, 37, 67, 180–182.
- 89** Kanervo 2014, 55–58. Arvid Vyyryläisellä oli neljä alaikäistä lasta. Nuorimmainen oli vuoden ikäinen Viljo. Vuonna 1944 ylipäällikkö Mannerheim nimitti korpraali Viljo Vyyryläisen 2. luokan Mannerheimristin ritariksi hänen Teikarinsaaren taisteluissa osoittamastaan erikoisesta rohkeudesta ja toimintatarmosta.
- 90** KA, Mikkeli. Johanneksen kunnanvaltuuston pöytäkirja 26.6.1918 / Kanervo 2014, 58–59.
- 91** Rantala 2002, 33–36, 66.
- 92** Rakkolainen 1978, 142–153.
- 93** Soikkanen 1970, 490; Rakkolainen 1978, 148, 155.
- 94** Rakkolainen 1978, 148 ja 153–158.
- 95** Piilonen 1982, 318; Rantala 2002, 20, viite 13.
- 96** Kanervo 2014, 59.
- 97** Pekkanen 1963, 7–8.
- 98** Pekkanen 1963, 9.
- 99** Hirvensalo 1959, 281–282; KA, Mikkeli. Johanneksen elintarvikelautakunnan pöytäkirjat 1917–1920. IV/1 Ca:1 / Kanervo 2000, 213–214.
- 100** Fagerholm 1977, 18.
- 101** Paavolainen 1989, 17–21.
- 102** Peltonen 1996, 371; Fingerroos 2004, 381.
- 103** Kuujo & Lakio 1982, 216–217.
- 104** Paavolainen 1958, 100.
- 105** Kanervo 2000, 223; Sotasurmatietokannan mukaan yksi valkoinen johannekselainen, Konstantin Aleksanterinp. Uski, "kaatui Kivennavan Kauksamolla 29.4.1918". Kauksamon kolme tuntia kestänyt taistelu oli 20. huhtikuuta. Kivennapa-seuran sivuilla kerrotaan, että punainen rintama sivusi Kivennapaa Lipolassa, Kauksamolla ja

Korpikylässä ja että valkoinen armeija valtasi Kivennavan huhtikuun 21. päivänä ja koko pitäjä vapautui nopeasti. Pitäjässä ei siis enää taisteltu kuun lopulla. Johanneksen seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelon mukaan Uski oli ”ammuttu sodassa” 20.4.1918 ja siviilisäädyltään hän oli nainut eikä naimaton, kuten tietokannassa sanotaan. Lapsien lukumäärä kuusi on oikein. 47-vuotiaan perheellisen maanviljelijä Konstantin Uskin oikea kuolinpäivä on siis 20.4.1918 ja kuolinpaikka Kauksamo Kivennavalla. Uskin tyttärentytär Anja Alhokankare kertoi aikoinaan tämän kirjoittajalle, että suvussa eli tarina, jonka mukaan pelastaakseen poikansa sodalta Konstantin Uski lähti punaisten pakko-otossa poikansa sijasta rintamalle. Isoisä ei ollut sen paremmin valkoinen kuin punainenkaan, mutta punaisten joukoissa

hän sai surmansa. Sotasurmatietokantaan Uski on päätynyt valkoisena H. J. Boströmin Sankarien muisto -kirjan kautta. Lopulta mahdollista on sekin, ettei Uski kaatunut sodassa, vaan hänet teloitettiin jo Kauksamossa punaisten puolella taistelleena, kuten Kauksamossa teloitettiin myös uuskirkkonen punainen naissotilas Ida Haapanen (Hoppu 2017, 207–208).

- 106** KA, Mikkeli. Johanneksen kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1918–1945. I Cb 2–7 / Kanervo 2000, 224.
- 107** Martikainen 2018, 6.
- 108** Kormanen 2014, 323.
- 109** ”Punaisten muistomerkit Kymenlaaksossa”. Kirjoituksia kellarista 2013. (<http://tpertt.blogspot.com/2013/06/punaisten-muistomerkit-kymenlaaksossa.html>, viitattu 12.1.2020).
- 110** Fingerroos 2004, 381.

Lähde- ja kirjallisuuluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Johanneksen vt. nimismiehen Uljas Ikävalkon kertomus 1.2.1919, KA (SA) CIII 10

Kirkkoherra Jonathan Gummeruksen kertomus vapaussodasta, KA (SA) C III 4

Vapaussodan arkisto KA VapSA110 a

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Johanneksen kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1918–1945, Cb 2–7

Johanneksen elintarvikelautakunnan pöytäkirjat 1917–1920, IV/1 Ca:1

Elinkeinoelämän keskusarkisto (Elka), Mikkeli

A. Ahlström Oy:n Uuraan aluejohtajan kertomus vapaussodasta. Elka S 01 210.

Tietokannat

Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta. (<https://sotasurmat.narc.fi/fi/>, viitattu 12.1.2020).

Painetut lähteet

Airikka, Lauri (1985). *Kappale Johannesta*. [Piikkiö: L. Airikka].

Fagerholm, K. A. (1977). *Puhemiehen ääni*. Helsinki: Tammi.

Hirvensalo, Lauri (toim. 1959). *Maapallon eläinkuvasto*. 8. painos. Helsinki: WSOY.

Huitu, Olga (1938). *Aseettomien taistelua: muistelmia punakapinan ajoilta*. Helsinki: Otava.

Hörkkö, Niko (1959). "Työväenliike". *Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Piikkiö: Johannes-Säätiö.

Kekkonen, Urho (1975). *Muutoksen vuosikymmenet. Suomalaista sisäpolitiikkaa ja idänsuhteita tasavallan presidentin silmin*. Helsinki: Weilin + Göös.

Kekkonen, Urho (1981). *Vuosisatani 1*. Helsinki: Otava.

Lohko, Yrjö (toim. 1981). *Uuras – muistojen saari*. Helsinki: Uuraalaiset ry.

Paavolainen, Erkki (1958). *Sellainen oli Karjala*. Luovutetun alueen vaiheita. Helsinki: Otava.

Pekkanen, Toivo (1963 [1932]). *Tehtaan varjossa*. 9. painos. Helsinki: WSOY.

Sihvo, Jussi (1937). *Jääkärivärväys Etelä-Karjalassa*. Helsinki: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus

Autero, Olavi & Viljo Nissilä (1959). *Johannes. Viipurin läänin Rannan kihlakuntaan kuuluneen Johanneksen pitäjän historia- ja muistelmateos*. Piikkiö: Johannes-Säätiö.

Fingerroos, Outi (2004). *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. SKST 985. Helsinki: SKS.

Hannula, J. O. (1934). *Suomen vapaussodan historia*. Helsinki: WSOY.

Helsingin sotasurmat -tutkimushanke (s.d.). "Kevään teloitukset". (<http://www.helsinginsotasurmat.fi/?page%20id=234>, viitattu 12.1.2020).

Hoppu, Tuomas (2009). "Valkoisten voitto". *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki: WSOY.

- Hoppu, Tuomas (2017).** *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918.* Jyväskylä: Gummerus.
- Huhta, Ilkka (2010).** *Papit sisällissodassa 1918.* Helsinki: Kirjapaja.
- Kanervo, Pirkko (2000).** *Johanneksen Huunonsaari. Sodan ja rauhan päivinä 1913–1944.* Kaarina: Toimituskunta.
- Kanervo, Pirkko (2014).** *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa.* Kaarina: Johannes-Seura ry.
- Kanervo, Pirkko (2015).** "Uuras – rauhan töissä ja sodan myrskyissä". *UURAS. Viipurin portti maailmanmerille.* Helsinki: Uuraalaiset ry.
- Kanervo, Pirkko (2018).** "Johannes sisällissodassa". *Johannekselainen*, huhtikuu 2018.
- Keskisarja, Teemu (2013).** *Viipuri 1918.* Helsinki: Siltala.
- Kirjoituksia kellarista -blogi (2013).** "Punaisten muistomerkit Kymenlaaksossa". (<http://tpertt.blogspot.com/2013/06/punaisten-muistomerkit-kymenlaaksossa.html>, viitattu 12.1.2020).
- Kirjoituksia kellarista -blogi (2013).** "Wir singen zu den X. Weltfestspielen". (tpertt.blogspot.com/2013/, viitattu 12.1.2020).
- Kirjoituksia kellarista -blogi (2016).** "Uuraan naiskomppanian vaiheita". (<http://tpertt.blogspot.fi/2016/10/uuraan-naiskomppanian-vaiheita.html>, viitattu 12.1.2020).
- Kormanen, Riitta (2014).** *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua.* Turku: Turun yliopisto.
- Kuujo Erkki & Matti Lakio (1982).** *Viipurin pitäjän historia II.* Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjöseura ry.
- Lackman, Matti (1994).** *Jääkärimuistelmia.* Helsinki: Otava.
- Lackman, Matti (2004).** "Saksassa ja Saksan joukoissa menehtyneet". *Suomalaiset ensimmäisessä maailmansodassa. Venäjän, Saksan, Ison-Britannian, Ranskan, Australian, Uuden Seelannin, Etelä-Afrikan, Yhdysvaltain, Kanadan ja Neuvosto-Venäjän armeijoissa vuosina 1914–22 menehtyneet suomalaiset sekä sotaoloissa surmansa saaneet merimiehet*, toim. Lars Westerlund. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 6/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Lackman, Matti (2009).** "Jääkäriliike". *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki: WSOY.
- Lempiäinen, Aino (2003).** *Karjalan valkoisen armeijan ylipäällikkö.* Totuus Lavansaaren retkestä. Hjalmar Lempiäisen tarina. (<https://www.karjalanliitto.fi/media/jasenyhteisot/uusikirko-seura-ry/murre-ja-muistemat/eevi-viinanen-muistelee.pdf>, viitattu 12.1.2020).
- Lindholm, Sture (2017).** *Vankileirihelvetti Dragsvik. Tammisaaren joukkokuolema 1918.* Jyväskylä: Atena.
- Lintunen, Tiina (2009).** "Naiset sodassa". *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki: WSOY.
- Lintunen, Tiina (2017).** *Punaisten naisten tiet.* Helsinki: Otava.
- Lähtenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944.* Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Martikainen, Unto (2018).** "Venäjänsaaren retki itsenäisyyden syntyvaiheissa". *Karjala* 9.8.2018.
- Paavolainen, Jaakko (1989).** *Väinö Tanner. Patriootti.* Helsinki: Tammi.
- Partanen, Jukka (2010).** "Rajalääni". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Karjalan Kirjapaino Oy /Karjala-lehti.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996).** *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen.* SKST 657. Helsinki: SKS.
- Piihonen, Juhani (1982).** *Vallankumous kunnallishallinnossa.* Helsinki: Opetusministeriö.
- Rajala, Panu (2017).** *Virvatuli. Eino Leinon elämä.* Helsinki: WSOY.

- Rakkolainen, Jorma (1978).** "Hänen majesteettinsa Elenius ensimmäinen". *Sananjalka* 20. Turku: Suomen Kielen Seura ry.
- Rantala, Jukka (2002).** *Kansakoulunopettajat ja kapina – vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Historiallisia tutkimuksia 214. Helsinki: SKS.
- Roivainen, Aira (2018).** "Vilho Alhojärven elämä päättyi sata vuotta sitten – elämäntarina löytyi vanhoista papereista". *Uutis-Jousi* 15.5.2018.
- Salkola, Marja-Leena (1985).** *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa 1–2*. Helsinki: Opetusministeriö, Punakaartin historiakomitea.
- Seppälä, Kimmo (2018).** "Kotkassa muisteltiin sisällissotaa – Kotkassa ja Kymissä ei syntynyt koston kierrettä, silti yli 700 punaista menetti henkensä". *Kymen Sanomat* 4.5.2018.
- Soikkanen, Hannu (1969).** *Kansalaissota dokumentteina. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917–1918. 2*. Helsinki: Tammi.
- Soikkanen, Hannu (1970).** *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Helsinki: Tammi.
- Tikka, Marko (2006).** *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Helsinki: Ajatus Kirjat. Gummerus Kustannus Oy.
- Turunen, Mirja (2005).** *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*. Jyväskylä: Atena.
- Väänänen, Kalle (1999).** [1939] *Vainotien vartijat. Etelä-Karjalan maanpuolustushistoriaa. Viipuri: Viipurin suojeluskuntapiirin esikunta, 1939*. Näköispainos *Karjala-lehti*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Wikipedia. "Uuno Renvall". (https://fi.wikipedia.org/wiki/Uuno_Renvall, viitattu 12.1.2020).
- Ylikangas, Heikki (1993).** *Tie Tampereelle – dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki: WSOY.
- Ylikangas, Heikki (2013).** *Rata Rautuun: ratkaisutaistelu Karjalan Kannaksella 1918*. Helsinki: WSOY.

Kotipuutarhani on turvani

Marttatyö Viipurinlahden läntisellä
rannikkoseudulla 1899–1949

Kaupunkilaisnaisten ajatuksista syntynyt ja muotoutunut martha-aate saavutti järjestöllisenä ja yhteiskunnallisena liikkeenä suuren suosion Viipurin läänin maaseudulla, niin taajamissa kuin syrjäkylilläkin. Kasvima- ja puutarhaneuvontaan ensin keskittynyt marttatyö kasvoi ja kehittyi alueella parissa vuosikymmenessä monipuoliseksi kotitaloustoiminnaksi, johon kuuluivat erilaiset kurssit, lapsi- ja nuorisotyötoiminta sekä monet sosiaaliset tilaisuudet.

Artikkelissa tarkastellaan Viipurin läänin marttavaltaisimpien rannikkokuntien, Säkkijärven, Vahvialan ja Virolahden, marttatoimintaa vuosina 1899–1949. Naisjärjestön merkitys arjen olosuhteiden parantajana oli näillä paikkakunnilla huomattava, ja Suomenlahden rannikolle sijoittuminen antoi alueen martoille oman leimansa. Artikkelissa tuodaan esiin marttatoiminnan synty ja kasvu, paikallisen marttatyön merelliset elementit sekä sota-aikojen tuomat muutokset. Mikä oli tyypillistä merikarjalalaiselle ja erityisesti kolmen tässä tutkitun paikkakunnan marttatoiminnalle? Miten toiminta noudatteli kansallista linjaa tai erosi siitä? Mitä toiminta merkitsi alueelle? Painopiste on marttojen käytännön työssä eli siinä monipuolisessa kurssitoiminnassa sekä puutarha- ja kotitalousneuvonnassa, jota martat tekivät kotien kohentamiseksi ja perheiden hyvinvoinnin edistämiseksi.

Luovutetun Karjalan marttatoiminta päättyi sotiin ja muuttoon vieraille asuinsijoille. Artikkelissa tarkastellaan marttatyön lähtökohtia myös uusilla kotiseuduilla arvioimalla marttojen oppien ja marttayhteisön merkitystä selviytymiselle muuttuneissa ja usein puutteellisissa olosuhteissa.

Viipurinlahden länsirannan Säkkijärvi, Vahviala ja Virolahti muodostivat ennen sotia varsin yhtenäisen alueen. Suuria teollisuuskeskuksia ei ollut, ei myöskään juuri suurtilallisia. Maatalousvaltaisen alueen tiloista valtaosa oli 6–8 hehtaarin pientiloja, joilla Maalaisliiton kannatus oli 1920-luvun alusta lähtien vahvaa. Alue oli otollista maaperää juurruttaa marttatoimintaa, joka tähtäsi alkuvaiheen isänmaallispoliittisten tavoitteiden jälkeen ennen muuta maaseudun kotien tieto- ja taitotason nostamiseen kotitalousvalistuksen avulla.

Kansallisen Marttaliiton yhteisistä tavoitteista riippumatta marttayhdistys-

Puutarhaneuvonta oli yksi marttojen keskeisistä toimintamuodoista. Kukkiva syreeni kertoo vuosikymmenten takaisesta marttojen työstä.

ten paikallisen luonteen määrittivät paikkakuntien yhdistysten johtohenkilöt; toiminta ei siis ollut samanlaista kaikkialla. Merikarjalassa yhdistysten johdossa ei ollut muualta tulleita virkamiesperheiden rouvia, vaan omaa väkeä.¹ Tämä selittänee marttatoiminnan paikallista menestystä. 1800- ja 1900-luvun vaihteessa suosittua raittiusliikettä tutkinut Irma Sulkunen näkee, ettei raittiusliikettä olisi voitu synnyttää, saati ylläpitää keskusjohteisesti pelkästään johdon suunnitelmien ja valittujen yhteyshenkilöiden avulla, vaikka liikettä organisoitiin voimakkaasti ylhäältä käsin. Liikkeen syntyminen edellytti rivijäsenten omaa aktiivista toimintaa ja vilpittöntyä kiinnostusta.² Tässä piili todennäköisesti myös marttaliikkeen nopean leviämisen ja suosion salaisuus.

Artikkelin lähteenä hyödynnetään aikakauslehtiaineistoa, kuten marttojen julkaisemaa *Emäntälehteä* sekä *Maatalous-* ja *Kotiteollisuus-*lehtiä, samoin paikallisia sanomalehtiä ja aikalaisten laatimia yhdistyshistoriikkeja. Näitä täydentävät ja syventävät martta-aktiivien ja heidän jälkeläistensä haastattelut. Toinen kirjoittajista on toiminut sotien jälkeisinä vuosikymmeninä sekä martta- että maatalouskerhoneuvojana ja on tässä roolissa tutustunut eri

sukupolvien elämään ja nähnyt esimerkiksi niin sanottujen kylmien tilojen³ kehityksen.

Taustaa ja kontekstia Merikarjalan marttatoimintaan antavat useat marttajärjestön historiaa luotaavat tutkimukset. Anne Ollilan *Suomen kotien päivä valkenee. Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939* (1993) kuvaa tarkasti Marttaliiton syntyä ja ensimmäisiä vuosikymmeniä, ja Ville Jalovaaaran *On suurempi koti – Martat 120 vuotta* (2019) piirtää pitkän kehityskaaren liiton perustamisesta nykypäivään suomalaisen yhteiskunnan perhekäsityksen muuttumisen näkökulmasta. Minna Hagnerin ja Teija Förstin *Suffragettien sisaret* (2006) tuo esiin suomalaisen naisliikkeen kansainvälisiä juuria ja kontakteja ja osoittaa kiinnostavasti marttajärjestön alkuvaiheen kiinteän yhteyden Naisasioliitto Unioniin. Visa Heinonen on puolestaan käsitellyt Marttaliittoa osana suomalaista kotitalousjärjestökenttää väitöskirjassaan *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa* (1998). Artikkelit hyödyntää myös muuta naisten järjestäytymistä koskevaa tutkimusta. Aikakautta taustoitettaessa on lisäksi nojattu Viipurin ja Viipurin läänin historiatoiksiin.⁴

Marttajärjestön ensi askelet

Marttaliikkeen synty sijoittuu suomalaisen yhdistystoiminnan kulta-aikaan 1800-luvun lopulla. Suomen suuriruhtinaskuntaan perustettiin tuolloin lukuisia aatteellisia ja uskonnollisia yhdistyksiä, joista monet laajenivat nopeasti koko maan kattaviksi liikkeiksi. Tämä liikehdintä heijasteli koko yhteiskuntaa koskenutta suurta kulttuurista murrosta, modernisaatioprosessia, joka läpäisi inhimillisen elämän kaikki tasot. Yhteiskunnallisten eliittien – johon myös marttaliikkeen perustajat kuuluivat – tietoiset pyrkimykset kansakunnan ja valtion synnyttämiseen ja näiden etujen valvomiseen kohtasivat muun väestön maailmankuvan, elämäntavan, ihmiskäsityksen ja arkisten vuorovaikutusmuotojen muutokset. Tässä prosessissa kaikki väestökerrokset joutuivat ”liikekannalle”; koko yhteiskunta järjestäytyi uudelleen.⁵

Ensin herätysliikkeet, sitten raittiusliike ja pian nuorisoseuraliike ja työväenliike kasvattivat suosiotaan 1800-luvun loppupuolella. Käytännössä liikkeiden leviämistä ja yhdistysten kasvua edisti niille annettu oikeus haaraosastojen perustamiseen, mikä helpotti organisaatioverkostojen luomista. Yhdistystoimintaan lähti innokkaasti mukaan etenkin se kasvava joukko, noin 2/3 koko väestöstä, joka jäi modernisaatiokehityksen myötä säätyjen ulkopuolelle. Näihin kuuluivat teollisuusväestö, käsityöläiset pienteollisuudessa, maatyöläiset sekä ”porvarillisen yhteiskunnan kehittyvät tukijoukot” eli viran- ja toimenhaltijat.⁶

Tämän yleisen järjestäytymiskehityksen ohella Marttaliiton syntyyn vaikuttivat yhtäältä Yhdysvalloista ja Englannista levinneen naisasialiikkeen ajatukset naisen ahtaasta asemasta yhteiskunnassa, ja toisaalta maassa samoihin aikoihin voimistunut suomalaisuusliike, jossa myös naiset halusivat vaikuttaa. Kansainvälisistä kanssasisaristaan suomalaisen naisasia-aktiivin erottikin juuri tahto toimia isänmaallisessa hengessä koko maan tai kansakunnan hyväksi. Naisten aseman parantaminen ei ollut Suomessa vain naisiin liittynyt erillis-kysymys vaan koko yhteiskunnan etu, joka pyrki luomaan sivistyksen avulla tasa-arvoisen suomalaisen yhteiskunnan. Siksi naiset saattoivat toimia samaan aikaan aktiivisesti myös naisten ja miesten yhteisjärjestöissä, kuten raittius- ja herätysliikkeessä.⁷

Naisten järjestäytyminen kytkeytyi vahvasti 1800-lopun *moraalireformiin*. Yhtenä modernisaation elementtinä se määritteli ihmisten elämään ja elämäntapoihin, kuten sukupuolimoraaliin ja alkoholinkäyttöön liittyneitä valintoja. Tämän moraalireformin kautta naiset alkoivat haastaa vallitsevia käsityksiä naisen *kutsumuksesta*. Agraarisessa yhteiskunnassa, jossa uskonto oli keskeisessä asemassa, yhteiskunnan perusta oli ollut huonekunta, jossa nainen luterilaisen teologian mukaan toteutti kutsumustaan. Teollistumisen mukanaan tuomat muutokset kuitenkin heikensivät huonekunnan merkitystä, ja naisen soveliaan kutsumuksen määrittelyä jouduttiin arvioimaan uudelleen. Kysyttiin, mikä oli naisen kutsumus yhteiskunnassa, jossa perhe ja kotitalous eivät kyenneet entiseen tapaan työllistämään jäseniään eivätkä ylempien yhteiskuntaluokkien miehet enää halunneet tai pystyneet huolehtimaan suvun naimattomista naisista.⁸

Kristilliseen maailmankatsomukseen perustuneen sosiaalisen hyväntekeväisyystyön kautta naiset alkoivat nyt haastaa vallitsevia käsityksiä naisen kutsumuksesta. Naisten edustamat moraaliset hyveet oli tämän näkemyksen mukaan tuotava huonekunnan piiristä kaikkialle yhteiskuntaan, sen jokaiselle osa-alueelle. Samalla hahmoteltiin kuvaa luokkarajat ylittävästä kaikkia naisia yhdistävästä naiseudesta. Myös marttaliike voidaan nähdä osana samaa naisten kristillissosiaalista liikehdintää – olihan yksi porvarillisten naisten aktiivisimpia moraalireformisteja juuri marttaliikkeen perustaja Lucina Hagman.⁹

Tästä yhdistävän naiseuden ajatuksesta huolimatta naisten järjestäytyminen heijasteli käytännössä yhteiskunnan jakautumista porvaristoon ja työväestöön. Porvarillisissa piireissä pohdittiin, miten naisasiakysymystä tulisi esitellä kansannaisille, mutta näkemys yhteistyön luonteesta oli sidottu sivistyneistön käsitykseen eri yhteiskuntaluokkien suhteista ja tehtävistä yhteiskunnassa. Valistus tapahtuisi luontevasti ”ylhäältä alas”, mutta myös porvarisnaisten

keskuudessa oli näkemuseroja. Suomen vanhin valtakunnallinen naisjärjestö, vuonna 1884 perustettu Suomen Naisyhdistys, jakaantui jo 1890-luvun alussa ideologisten ja puoluepoliittisten näkemuserojen takia: nuorsuomalaiset ja liberaalit jättivät yhdistyksen vanhasuomalaisille ja perustivat kaksikielisen Naisasialiitto Unionin vuonna 1892. Yhdistykset ajoivat muuten samantyyppisiä asioita, kuten yhteiskoulua, prostituution kieltämistä, raittiusasiaa ja tehdastyössä olevien naisten aseman parantamista. Unionin naiset kuitenkin ottivat lisäksi aktiivisesti osaa taisteluun venäläistämistä vastaan.¹⁰

Kotien sivistämistä tavoitelleen Marttaliiton loivat ensi sijassa unionilaiset; yhdistyksen 22 perustajasta 16 oli mukana Unionin toiminnassa. Perustamiskokouksen koollekutsuja, Suomalaisen Yhteiskoulun rehtori ja useissa naisjärjestöissä toiminut Lucina Hagman, oli vuonna 1898 Unionin puheenjohtaja ja katsoi muiden unionilaisten lailla, että kotien isänmaallinen valistustyö olisi paras suoja uhkaaviksi koettuja venäläistämistoimia vastaan. Valistus sisälsi kotitalousneuvontaa sekä ravintoon, siisteyteen ja lastenkasvatukseen liittyvän hyödyllisen tiedon levittämistä, ja tarkoitusta varten perustettiin oma yhdistys. Yhdistyksen avulla uskottiin voitavan vetää yhteiskunnalliseen toimintaan mukaan paljon suurempi määrä naisia kuin pääkaupunkilainen Unioni olisi pystynyt yksin. Niin kutsuttujen sortovuosien viranomaisvalvonnan aikana tällainen järjestäytymisstrategia oli todennäköisesti myös huomaamattomin tapa saada ”kansan syvät rivit” tietoisiksi hallinnon venäläistämisyhkäisistä. Valistustyöllä pyrittiin siis vahvistamaan kaikkien Suomen naisten kykyä asettua vastarintaan.¹¹

Uuden Sivistystä kodeille -yhdistyksen syntysanat lausuttiin Helsingissä 29.3.1899. Elettiin helmikuun manifestin varjossa ja pelättiin maan valtiollispoliittisen tulevaisuuden puolesta. Perustaminen ei edennyt toivotulla tavalla, sillä syyskuussa tuli tieto, että senaatti ei hyväksynyt yhdistyksen sääntöjä. Kävi ilmi, että ongelma ei johtunut säännöistä vaan nimestä. Koska venäläisten viranomaisten silmissä kaikki kansan ja työväestön sivistämiseen tähtäävä kansalaistoiminta oli epäilyttävää ja mahdollisesti kumouksellista, yhdistyksen nimi piti vaihtaa. Opettaja Alli Nissisen ehdotuksesta uudeksi nimeksi valittiin Raamatusta Martta, Marian käytännöllinen ja ahkera sisar. Keisarille lähetettiin Martta-nimisen yhdistyksen sääntöjen hyväksymiseksi uusi vetoamus, joka hyväksyttiin. Martta-yhdistyksen perustava kokous pidettiin Helsingissä ruotsalaisessa tyttökoulussa lokakuussa 1900. Samassa kokouksessa Sivistystä kodeille -yhdistyksen varat luovutettiin uudelle yhdistykselle, jonka keskustuomikunnan puheenjohtajaksi valittiin Lucina Hagman. Hän palasi kuitenkin jo seuraavana vuonna jatkamaan työtään Unionissa, ja uudeksi puheenjohtajaksi tuli Alli Nissinen.¹²

Marttatyö painottuu Karjalaan – Säkkijärvi, Virolahti ja Vahviala

Karjala ja erityisesti Laatokan pohjoispuolinen Raja-Karjala olivat merkityksellistä aluetta kansallisen marttatoiminnan kannalta. Ratkaisevan kimmokkeen yhdistyksen perustamiseen nimittäin antoi Lucina Hagmanin ystävältään saama kirje, jossa tämä kertoi huolestuneena havainnostaan: Raja-Karjalan köyhä väestönosa suhtautui ”vailla parempaa tietoa” myönteisesti venäläisvaikutukseen ja Venäjän pyrkimykseen liittää suuriruhtinaskunta tiukemmin osaksi emämaata. Rajan lähellä yhteydet itään olivat luonnollisesti tiiviit, ja etenkin rannikon tuntumassa Kannaksella Pietarin suurkaupungin läheisyys vaikutti myös alueen elinkeinoihin. Martat suuntasivat siksi isänmaallisipoliittiset valistuspyrkimyksensä alkuvaiheessa juuri raja-alueen läheisyyteen. Tämä tuottikin tulosta: 1920-luvulle tultaessa Karjalassa oli enemmän marttayhdistyksiä kuin muualla maassa ja kolmannes kaikista Suomen Marttaliiton jäsenistä.¹³

Jo yhdistyksen perustamista seuraavana päivänä 30.3.1899 pidetyssä kokouksessa useita lähettejä ilmoitettiin Karjalaan. Matematiikan ja luonnonopin opettaja, maisteri Betsey Quist (1861–1934) lupautui lähtemään Viipuriin ja toteuttikin matkansa jo huhtikuun alkupäivinä. Hänen aloitteestaan pidettiin Viipurin ruotsalaisessa tyttökoulussa kokous, johon oli kutsuttu paikallisia arvovaltaisia naisia. Tämä joukko perusti ensimmäisen asiamieskomitean, joka käynnisti Viipurin marttatoiminnan.¹⁴

Viipurin asiamieskomitean ensimmäisiä toimenpiteitä olivat ”lähetysmatkat” maaseudulle ja niihin liittyneet ompeluseurat, joita pidettiin aluksi yksityisissä kodeissa eri puolilla pitäjää. Niissä keskusteltiin lastenkasvatuksesta, terveydenhoidosta sekä uskonnollisista ja isänmaallisista kysymyksistä. Tilaisuuksissa oli mahdollista saada oppia muun muassa lastenvaatteiden leikkauksessa ja ompelemisessä.¹⁵

Viipurin länsipuolisten pitäjien naiset omaksuivat maratta-aatteen käytännöllisine työmuotoineen heti 1900-luvun alkuvuosina, ja marattaliike eteni suhteellisen nopeasti Viipurin läänin rannikon maatalousvaltaisissa pitäjissä, kuten Säkkijärvellä ja Virolahdella. Maratta-aatteen omaksumista helpottivat aikaisempi kansansivistysharrastus ja muu aatteellinen yhdistystoiminta. Viipurin läänin etelärannikko oli todellista yhdistystoiminnan ruuhka-aluetta, jossa uudet yhdistykset asettuivat sopuisasti järjestökenttään, jota olivat jo pohjustaneet esimerkiksi raittius- ja nuorisoseurat. Paikallisen yhdistystoiminnan voittokulkua siivitti myös alueellisen identiteetin vahvistamiseen tähdännyt kotiseutuliike, jota voimisti vuosisadan vaihteen yhteiskunnallisen kuohunnan aiheuttama turvattomuuden tunne.¹⁶ Suomessa kotiseutuliike sai laajaa kannatusta nimenomaan maaseutuyhteisöissä, ja marattaliikkeen kodin ja pihapiirin

Säkkijärveläinen martha isänsä kotiseudun maisemissa Virolahdella 1920 -luvulla.

hoitoon ja viihtyisyyteen tähännyt toiminta oli omiaan lisäämään myönteistä kokemusta ja ylpeyttä omasta paikallisyhteisöstä.

Asiamieskomitea muutettiin pian Viipurin haaraosastoksi ja tavoitteena oli perustaa haaraosasto seudun kaikille maaseutupaikkakunnille. Näiden joukossa oli myös Säkkijärven haaraosasto, jonka perustaminen toteutui maaliskuussa 1911, kun joukko säkkijärveläisiä naisia kokoon-tui Säkkijärven pappilaan ruustinna Augusta Carpénin (1857–1946) kutsu-mana neuvottelemaan marttayhdis-

tyksen perustamisesta paikkakunnalle.¹⁷

Säkkijärven Marttayhdistyksen 25-vuotishistoriikissa perustamisen syitä kuvattiin seuraavasti:

Myös Säkkijärvellä tahdottiin marttayhdistyksen kautta kohottaa koteja niin henkisesti kuin aineellisesti sekä liittyä yhteen ja edistää yhteisvoimin Säkkijärven kotien parasta, sillä ne kaipasivat tukea monenlaisissa tehtävissään. Marttayhdistyksen perustajien mielessä kangasti tulevaisuuden kuvana joka mökin ympärillä pieni kasvi- ja puutarha, josta olisi talon asukkaille sekä hyötyä että iloa ja samalla perheenäidille apua lasten kasvatuksessa.¹⁸

Heti perustamista seuraavana vuonna 1912 *Emäntälehti* raportoi Säkkijärvellä järjestetyistä emäntäpäivistä ja tiesi kertoa, että vasta puolitoista vuotta toimineen yhdistyksen jäsenluku oli jo 350. Yhdistykselle oli tulossa kesäksi kaksi marttaneuvojaa, joista toisen toimi järjestettäisiin kokovuotiseksi.¹⁹

Säkkijärven kunta ryhtyi avustamaan marttoja vuonna 1913, ja samana keväänä yhdistys toi Pietarin yleisvenäläisestä kotiteollisuusnäyttelystä voitokkaasti kotiin suuren hopeamitalin ”kudontatöistä ja kehruksista”.²⁰ Yhteistyötä tehtiin myös Säkkijärven maamiesseuran kanssa. Marttatoiminnan suosio näkyi jäsenmäärässä, joka jatkoi kasvuaan: vuonna 1918 jäseniä oli jo yli 440. Yhdistykseen kuului toistakymmentä erillistä kyläkerhoa. 1920-luvulle tultaessa Säkkijärvi oli selvästi Merikarjalan vilkkain marttapaikkakunta. Marttojen osuus kunnan asukasmäärästä oli noin 9 prosenttia, mikä veti vertoja maan marttaisimpina tunnetuille Pohjois-Karjalan alueille. Nousu jatkui seuraavalla

vuosikymmenellä: vuonna 1935 Säkkijärvi oli 643 jäsenellään Karjalan Martta-piiriliiton jäsenmäärältään suurin yhdistys.²¹

Säkkijärven yhdistys hyötyi tarkoituksenmukaisista tiloista: se sai alusta alkaen pitää juhliiaan ja kokouksiaan ruustinna Carpénin perustamalla naiskoti-teollisuuskoululla, ”aivan kuin omassa talossaan”. Marttayhdistyksen perustajan ja ensimmäisen puheenjohtajan ruustinna Carpénin toiveena olikin, että nämä kaksi ”kulkisivat käsi kädessä ja tukisivat toisiaan”.²² Vuonna 1931 marttayhdistys sai Säkkijärvelle myös oman talon, joka kuitenkin tuhoutui talvisodassa.

Jäsenmäärässä lyömätöntä Säkkijärven yhdistystä vanhempi oli kuitenkin Virolahden marttayhdistys, joka perustettiin vuonna 1906. Yhdistys oli aktiivinen alkuvaiheistaan lähtien ja järjesti emäntäpäivät jo marraskuussa 1907 Vaalimaan kansakoululla.²³

Virolahden marttayhdistys sai 10 vuotta täyttäessään tunnustusta paikallislehdessä:

Uudistuksen henki on puhaltanut ympäri pitäjää – kasvitarha on perustettu lähes joka kodin läheisyyteen – on omenapuita ja marjapensaita eikä koriste puoltakaan ole unohdettu – on koetettu saada ruokapuoli vaihtelevaksi, ja samalla maukkaaksi ja ravitsevaksi.

Kun kodeista ja pihapiireistä oli näin tullut kauniimpia, oli tämä puolestaan ”kasvattanut kodin tunnetta, rakkautta kotiin ja kotiseutuun”. Lopuksi artikkelissa ehdotettiin, että toisella vuosikymmenellään yhdistys voisi keskittyä siihen, että neuvojat kävisivät neuvomassa niitäkin, jotka eivät kuulu yhdistykseen.

Se olisi kaunis teko vähävaraisia kohtaan, etenkin mäkitupalaisväestöä, jolle kasvitarhan hoito olisi varsin edullista ammattia. On luultavaa, ettei siinä ole voittamattomia esteitä, jos on halua köyhillekin marttayhdistyksen hyödyllisyyttä näyttää.²⁴

Ehdotus johtikin konkreettisiin tuloksiin, sillä vuonna 1919 Virolahden kunnan myöntämä 700 markan avustus oli ehdollinen siten, että neuvojat velvoitettiin sitä vastaan käymään niissäkin perheissä, jotka eivät olleet marttayhdistyksen jäseniä.²⁵ Tämä osoittaa, että martat kuuluivat paikallisyhteisössä tiettyyn sosiaaliluokkaan; köyhin väestönosa ei kuulunut marttoihin.

Maaliskuussa 1914 yhdistys järjesti kansanopistolla marttapäivät, joilla pidetty juhlapuhe kuvastaa hyvin marttaliikkeessä alusta saakka korostettua vastuun ja velvollisuuden tuntoa: ”Puhuja huomautti, että kun nainen, perheenäiti, on kodin sielu, kodin haltijatar, on siis kodin kunnia myöskin

riippuva hänestä.”²⁶ Sama sanoma kuului myös kutsussa vuosikokoukseen vuonna 1917:

– – tietääkö jokainen martha, että hänen tinkimätön velvollisuutensa on saapua vuosikokoukseen? – – ken velto on, se jääpi pois, mutta sitähan ei kukaan Virolahden martha tahtone olla?²⁷

Säkkijärven ja Virolahden yhdistyksille oli tyypillistä, että samat henkilöt olivat yhdistysjohdossa useita, jopa kymmeniä vuosia. Säkkijärvellä ruustinna Carpén oli todellinen marttatoiminnan dynamo, jolle myönnettiin helmikuussa 1930 lähes 20-vuotisen puheenjohtajan työnsä ansiosta marttöjen kultainen ansiomerkki Karjalan marttapiiriliiton kokouksessa. Lehtiartikkelin mukaan Carpén itse ei jaksanut olla tilaisuudessa läsnä ”vanhuuden tähden”²⁸, mutta toimi kuitenkin Säkkijärven marttayhdistyksen puheenjohtajana vielä lähes 10 vuotta tämän jälkeenkin – siis yhteensä 30 vuotta. Virolahdella pastori ja kansanopiston johtaja Konrad Venton puoliso Aini Vento (1884–1964) oli pitkäaikainen marttavaikuttaja, jonka ansiosta kansanopiston tiloja saatiin aina tarvittaessa marttöjen käyttöön.

Marttatoiminta siirtyi usein sukupolvelta toiselle. Virolahden marttayhdistyksen pitkäaikaisen johtokunnan jäsenen ja puheenjohtajan, maatalon emäntä Sandra Koukin tyttärestä Sirkka Koukista (1917–1989) tuli ensin liiton konsulentti ja myöhemmin Suomen Marttaliiton toiminnanjohtaja 1947–1957.²⁹

Vahvialan kunta oli Säkkijärveä ja Virolahtea nuorempi. Se muodostettiin vuonna 1921 Viipurin maalaiskunnan, Lappeen kunnan ja Säkkijärven kunnan rajaseuduista. Kunnan alkutaipaleella kaikenlainen yhteistoiminta oli vaikeaa, ”oli autiota ja tyhjää kuin uudisasukkailla ikään”, ja infrastruktuurin ja kunnan toimielinten vakiintuminen vei oman aikansa. Myös yhdistystoiminta käynnistyi siksi hitaammin.³⁰

Vahvialan Nurmin marttayhdistys perustettiin ilmeisesti samaan aikaan kuin Säkkijärven yhdistys, vuonna 1911 ennen kuntarajojen muutosta. Se vietti 25-vuotisjuhlaansa vuonna 1936.³¹ Vahvialan kirkonkylän yhdistyksen perustamisen puolestaan organisoivat emäntä Sohvi Sipiläinen vuonna 1921. Yhdistys järjesti aluksi keittokursseja, puutarha- ja kutomakursseja, näyttelyjä ja illanviettoja, mutta koska ”työ oli uudisraivaajan työtä, toiminnassa seurasi muutaman vuoden väliaika”, kunnes yhdistys perustettiin uudestaan vuonna 1927. Samalla siihen liittyivät paitsi kirkonkylä myös Järvenpään ja Kintereen kylät.³² Kun *Emäntälehdessä* esiteltiin maan uusia marttayhdistyksiä 1.3.1928, olivat näiden joukossa kuitenkin sekä Nurmin että Vahvialan kirkonkylän yhdistykset ikään kuin ne olisi perustettu vuonna 1927. Vaikka marttayhdistyksiä perustettiin,

niitä ei aina heti rekisteröity eikä liittokaan ollut kaikista paikalliskerhoista ja yhdistyksistä tietoinen.³³

Kun yhdistystoiminta pääsi 1920-luvulla vauhtiin, myös Vahvialassa marttojen määrä kasvoi nopeasti ja hätyytteli asukasluvuun suhteutettuna pian Säkkijärven jäsenmääriä.³⁴ Vahvialassa yhdistyksiä oli lopulta enemmän kuin Säkkijärvellä ja Virolahdella, mutta jälkimmäisissä yhdistykset olivat suurempia ja niihin saattoi kuulua useita kymmeniä kyläkerhoja.

Alma Forstén

Alma Forsténilla oli suuri merkitys Karjalan rannikkopitäjien ja koko maan marttatoiminnalle. Alma os. Lönnroth (1858–1931) avioitui 19-vuotiaana kapteeni Lennart Forsténin kanssa. Pariskunta osti vuonna 1892 Sippolasta Liikkalan kartanon, jonka paikalliset tunsivat Liikkalan hovina. Alma Forstén oli ollut jo aikaisemmin mukana kansanvalistustyössä ja jatkoi sitä uudella kotiseudullaan perustamalla Sippolaan raittiusseuran vuonna 1886.

Läntisen Viipurin läänin maanviljelysnäytelyssä Säkkijärvellä vuonna 1897 oli esillä puutarha- ja juurikasnäyttely. Tästä innostuneena Forsténit alkoivat valmistella Liikkalaan talous- ja puutarhakoulua, joka perustettiin jo huhtikuussa 1898. Alma Forstén otti uuden koulun johtaakseen. Jo aikaisemmin Liikkalaan perustettu meijeri- ja karjanhoitokoulu jäi Lennart Forsténin hoitoon.³⁵

Alma Forstén halusi saada aiempaa laajempia joukot kiinnostumaan kotitalouskysymyksistä. Hän perusti Sippolaan marttayhdistyksen heti maan ensimmäisten joukossa

Nuori kapteenin rouva Alma Forstén valokuvassa vuodelta 1878. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin hän oli mukana perustamassa Liikkalaan talous- ja puutarhakoulua ja yhtä maan ensimmäisistä marttayhdistyksistä Sippolaan.

vuonna 1899 ja kohosi pian yhdeksi Marttaliiton johtohenkilöistä. Sippolan edistyksellinen marttayhdistys sai runsaasti maanlaajuista huomiota, ja siitä tuli esimerkki useille muille yhdistyksille. Sippolassa järjestettiin vuonna 1902 maan ensimmäiset Emäntäpäivät, joista sittemmin tuli yksi marttatoiminnan vuoden kohokohdista ja joita järjestettiin vuorovuosina eri paikkakunnilla – ja järjestetään edelleen. Forstén oli myös ideoimassa Marttojen vuonna 1902 perustettua *Emäntälehteä* ja kirjoitti lehteen usein itsekin.³⁶

Alma Forstén kehitti Sippolan Puutarha- ja maatalouskoulussa marttaneuvojien ammatillista koulutusta. Ensimmäinen neuvokurssi järjestettiin vuonna 1904. Kursseilta valmistuneiden puutarhaneuvojien työn ansiosta puutarhanhoito levisi myös Merikarjalan marttakotien pihoihin. Puutarhaneuvojien opastuksella perustettiin mallipuutarhoja, joissa oli keittiöpuutarhan lisäksi useimmiten myös marjapensaita ja koristekasveja. Näistä yleisimpiä olivat ruusu- ja syreenipensaat, keisarinkruunu, ukonhattu, särjetty sydän ja pioni, joiden perusteella Säkkijärvellä (nykyisin Venäjää) myöhemmin liikkunut kotiseutumatkailija saattoi tunnistaa entisiä asuinpaikkoja. Nimenomaan syreeni oli varma entisen marttakodin tunnuskasvi.³⁷

Puutarhakoulu siirtyi vuonna 1906 Sippolasta Vehkalahden Reitkalliin. Koulu oli hyvä pohja jatko-opintoihin: muun muassa säkkijärväläisen marttakodin tytär Aino Nieminen palasi jatko-opintojen jälkeen Reitkalliin opettajaksi ja toimi sittemmin koulun johtajattarena vuoteen 1960. Myös Marttaliiton konsulenttikunnan esimiehen, Elli Saurion, peruskoulutuksena oli Reitkallin puutarhakoulun opettajakurssi 1922.³⁸

Puutarhavihjelyn ohella Alma Forstén piti kananhoitoa yhtenä marttatoiminnan perustavoitteena. Sippolaan perustettiin mallikanaloita, joiden ohjeilla tuotanto kasvoi. Tavoitteena oli yhtäältä tulla mahdollisimman omavaraisiksi suhteessa Venäjään eli vähentää elintarvikkeiden tuontia, ja toisaalta tukea emäntien taloudellista itsenäisyyttä ja saada näille omaa rahaa käyttöön. Lisää innoitusta Forstén sai vuonna 1904 matkallaan Tanskaan, jonka pienviljelijävaltaisuus teki martta-aktiiviin suuren vaikutuksen. Tanska otettiin esikuvaksi, kun suomalaisia ryhdyttiin kasvattamaan ahkerammiksi ja yritteliäämmiksi. Forsténin mukaan tilojen ei tarvinnut olla suuria ja viljavia, sillä muut toimet, puutarhanhoito, kanojen ja karjankasvatus sekä käsityöt takaisivat riittävän toimeentulon, mikäli yritteliäisyyttä vain oli tarpeeksi.³⁹

Kun Marttaliiton sääntöjä vuonna 1907 tarkistettiin, Alma Forstén katsoi, että toiminnan muoto pitäisi täsmentää nimenomaan ”puutarhanhoidoksi ja kanankasvatukseksi”. Ehdotus ei kuitenkaan saanut liiton johdossa laajempaa kannatusta, sillä sen katsottiin kyllä sopivan maaseudulle muttei kaupunkeihin. Tämä ei horjuttanut Forsténin asemaa Marttoissa; hän oli itsestään selvä valinta vuonna 1924 perustetun Marttojen Etelä-Karjalan haaraosastoliiton puheenjohtajaksi.⁴⁰

Toiminnan tavoitteet – ahkera kodinhengetär vaikuttaa

Naisliikkeiden yhteisenä pyrkimyksenä oli naisten aseman ja oikeuksien parantaminen. Vuosisadan vaihteessa Suomen poliittinen tilanne suhteessa emämaa Venäjään ohjasi kuitenkin naisjärjestöjen tavoitteita naiskysymyksestä kohti koko kansakunnan yhtenäisyyden vahvistamista ja sivistystason nousua. Pyrkimyksenä oli luoda korkeat eettiset ihanteet täyttävä, terve, ahkera ja raitis kansakunta, jota naiset saattoivat tukea sisäistämällä ”keskisäädyn naisen moraalisena ja siveellisenä ryhdin”. Tavoitteen saavuttamisessa naisilla äiteinä ja kasvattajina oli ratkaiseva merkitys.⁴¹

”Kansalle” tavoiteltavaksi katsottujen ominaisuuksien – rehellisyyden, karsivallisuuden, itsehillinnän ja ahkeruuden – rinnalle alkoi 1900-luvun alkuvuosina nousta uusia sivistyksen mittareita, joilla korostettiin taloudellista hyvinvointia: yritteliäisyyttä, säästäväisyyttä ja järjestelmällisyyttä. Niin kutsuttu hygieniavallankumous toi puolestaan mukanaan puhtauden, terveyden ja oikean ravinnon vaatimukset. Tämä oli käytännössäkin tärkeää, sillä suomalaiset asuivat ahtaasti ja asuinolot olivat moni paikoin kehnot.⁴²

Näiden tavoitteiden korostaminen oli osin vastausta todellisiin ongelmiin, osin kotitalousliikkeen – marttojenkin – valistustyöhönsä omaksumaa hygieniailosanomaa, johon liittyi myös ajalle tyypillinen kaupunkilaisuutta ja urbaania elämäntapaa paheksuva juonne. Tämä korostui etenkin 1920- ja 1930-luvun kulttuuri-ilmapiirissä, joka loi kiilaa maaseudun ja kaupungin väliin. Vuosisadan alussa maahan levinnyt puutarhakaupunkiaate oli yksi saman ilmiön, kaupunkipelon, saamista muodoista.⁴³

Marttajärjestön syntyvaiheessa toiminnan päämuodoksi tuli alempien kansankerrosten naisiin suuntautunut ja edellä mainittuihin arvoihin pohjautunut yleinen valistustoiminta, jota marttatyöneuvojat tekivät yksityiskohtaisesti kotikäynneillään. Lisäksi he pitivät luentotilaisuuksia maaseudun, rahvaan- ja työläiskotien naisille mitä moninaisimmista aiheista: ruoanlaitosta, voin valmistuksesta, leivonnasta, saippuankeitosta, kaalin ja juurikasvien viljelystä, kodin ja talouden puhtaanapidosta, lastenhoidosta, sairaanhoidosta, järjestyksen ylläpidosta, kasvatusasioista, kankaankudonnasta ja ompelutyöstä.⁴⁴

Vaikka marttaliike pyrki alusta lähtien olemaan puolueeton ”kaikkien Suomen naisten” järjestö, oli se tosiasiansa perustajiensa yhteiskuntaluokkaa ja aatemaailmaa mukaillen porvarillinen liike, ja omalla tavallaan 1800-luvun rouvasväenyhdistysten perillinen. Valistajien ja valistettavien käsitykset perheen eduista saattoivat siksi ymmärrettävästi poiketa toisistaan; viipurilaistaustainen sosiaalidemokraattien kansanedustaja Anni Huotari kyselikin *Työläisnaislehdessä* vuonna 1914 ”herrasrouvilta”, miltä heistä tuntuisi, jos työläisnaiset tunkeutuisivat heidän koteihinsa tarkastelemaan ja määräämään.⁴⁵

Muiden naisliikkeiden tapaan marttaliikkeen tavoitteisiin kuului naisten yhteiskunnallisen aktiivisuuden lisääminen, vaikka se myöhemmin kohdistikin toimintansa pääasiassa kodin seinien sisäpuolelle. Marttajärjestö otti äänekkäästi osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun vuonna 1905 ja vaati muiden naisjärjestöjen rinnalla naisille yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Yhdistyksen luonteen mukaisesti martat korostivat erityisesti äänioikeuden myötä naisille lankeavaa suurta vastuuta. Monien paikkakuntien marttojen yhtenä tärkeänä tehtävänä oli vuonna 1906 herätellä naisia äänestämään. Tämä ei ollut vaikeaa, sillä naisilla oli suomalaisessa kulttuurissa perinteisesti aktiivinen rooli ja lisäksi suomalaisuusliike tarvitsi kaikki saatavilla olevat äänet, joten miehetkin kannustivat naisia äänestämään.⁴⁶

Martat tekivät äänioikeuden eteen yhteistyötä Naisasialiitto Unionin kanssa. Useilla paikkakunnilla pidettiin yhteisiä tilaisuuksia, jossa äänioikeudesta ja ehdokkaista kerrottiin yleisölle. Unionissa oli 550 jäsentä eikä yhtään haaraosastoa Helsingin ulkopuolella, Martoilla taas oli yli 5 500 jäsentä ja 45 haaraosastoa – martat olivat unionilaisille tarpeellinen väylä tavoittaa niitä naisia, jotka muuten eivät olisi yhdistyksen tilaisuuksiin löytäneet. Aktiivisuus palkittiin, kun ensimmäiseen eduskuntaan valittiin 19 naista, heidän joukossaan martat Lucina Hagman (nuorsuomalaiset) ja Dagmar Neovius (RKP).⁴⁷

Marttatoiminnan monista henkisistä ja aineellisista tavoitteista yhdistykset keskittyivät yleensä alkuvaiheessa joihinkin keskeisiksi katsomiinsa muotoihin. Sitten valistus- ja neuvontatyö laajeni useammalle alalle, joilla kotien kaikinpuolista hyvinvointia pyrittiin edistämään. Maaseudulla puutarhan- ja pihanhoidon neuvonta olivat tärkeässä asemassa, koska niiden tuotteilla oli keskeinen asema perheen ruokahuollossa. Rannikkopitäjien marttayhdistyksillä oli usein mereen ja kalan käsittelyyn liittyviä ruokakursseja.

Martoille asetettu vaatimustaso siisteydessä ja kodinhoidossa liikkui jossain ”korkean ja matalan” välimaastossa. Kun marttojen maatalousnäyttely järjestettiin Haminan VPK-talolla 23.–24.9.1908, Virolahden näyttelyesineet keräsivät kiittelevää huomiota, mutta pyhtääläisten näyttelyä ”häiritsi liiallinen herras jäljittely”.⁴⁸ *Haminan Sanomissa* muisteltiin vuonna 1936 vuosisadan alkua seuraavasti:

Siihen [marttajärjestön perustamisen] aikaan kiinnitettiin varsin vähän huomiota asuntojen tarkoituksenmukaisuuteen, siisteyteen ja terveydellisiin näkökohtiin sekä ruokatalouteen puhumattakaan kotien ulkoasusta ja ympäristön ja puutarhan hoidosta. Ne asiat kuuluivat ainoastaan herraskartanoiden harrastuspiiriin – .⁴⁹

Ihanteellisen martan tuli siis jäljitellä herrasväkeä, muttei liikaa.

Marttatoiminnan laajetessa ja toimintamuotojen vakiintuessa organisaation huomattiin kaipaavan keskiportaana hallintoa, piiriliittoja, jotka toimisivat yhdistävinä siteinä Helsingissä sijaitsevan johdon ja maakunnissa sijaitsevien satojen yhdistysten välillä. Etelä-Karjalan ja Karjalan Kannaksen piiriliitot, joilla molemmilla oli toimistonsa Viipurissa, olivat ensin itsenäisiä, mutta liittyivät vuonna 1929 yhteen Karjalan Marttayhdistysten Piiriliitoksi. Säkkijärven Marttayhdistys ja Vahvialasta Houni-Loukon, Kirkonkylän, Nurmin ja Tervajoen Marttayhdistykset siirtyivät Etelä-Karjalan Piiriliiton mukana osaksi uutta piiriliittoa. Liitto sai taloudellista tukea Suomen Marttaliitolta, Karjalan Kulttuurirahastolta, ja useilta yrityksiltä ja yhteisöiltä (Maanviljelyskauppa oy, Suomen Karjalakeskus, SOK, Savo-Karjalan Osakepankki, Fazer, Suomen Sokeri, Suomalainen Säästöpankki, Helsingin Kauppapankki ja Valio) sekä yksityishenkilöiltä. Tuloja saatiin myös kurssitoiminnasta, myyjäisistä ja arpajaisista. Paikallisyhdistysten tuloista kuitenkin vain pieni osa tuli lahjoituksina, valtaosa kerättiin omalla työllä.⁵⁰

Läntisen Viipurin läänin piiriliitto, johon Virolahden Marttayhdistys kuului, muutti nimensä vuonna 1937 Kymenlaakson Marttapiiriliitoksi. Piiriliitot veivät marttatoimintaa harppauksella eteenpäin, sillä keskusjohto ei ollut enää pitkään aikaan kyennyt hallitsemaan kasvavaa organisaatiota. Lisäksi järjestön päätöksenteon Helsinki-keskeisyys kismitti monia marttavaikuttajia, jotka katsoivat, että toiminnan painopiste oli maaseutupitäjissä ympäri Suomea. Vuonna 1935 järjestön sääntöjä muutettiin vihdoinkin niin, että ylin päätösvalta tuli edustajakokoukselle aikaisemman Helsingissä toimineen keskustoimikunnan sijaan. Tässä näkyy hyvin marttaliiton syntyhistoria eli voimakas yhteys pääkaupunkilaiseen Naisasialiitto Unioniin, josta ”itsenäistyttiin” lopullisesti vasta 1930-luvulla.⁵¹

Merikarjalan martat toiminnassa

Marttayhdistysten toiminta perustui alkuvaiheessa palkattuihin neuvojiin. Neuvontatyö tapahtui kädestä pitäen. Neuvojat menivät ihmisten koteihin, jopa asuivat heidän luonaan, ja auttoivat puutarhassa, kodinhoidossa, ruokataloudessa sekä erilaisten kodin tarvikkeiden hankinnassa. He olivat siis liiton ja neuvottaviensa palveluksessa lähes ympäri vuorokauden. Palvelusjakso kesti yleensä yhdestä viiteen kuukautta kerrallaan. Kotikäyntien lisäksi neuvojat auttoivat marttayhdistyksiä käynnistämään toimintaansa. Kotikäynnit veivät neuvojien aikaa ja voimia, sillä toimialueet olivat laajoja ja matkayhteydet esimerkiksi saarille hankalia.⁵²

Työ tuotti kuitenkin tulosta muun muassa puutarhakasvien istuttamisen muodossa. Pihapiireissä oli jo ehkä omenapuita⁵³ ja marjapensaita, mutta nyt

Marttojen puutarhakurssi Säkkijärvellä toukokuussa 1935.

niitä lisättiin. Tähän oli hyvänä apuna marttojen oma taimisto, jossa pidettiin myös hedelmäpuiden jalostuskursseja.⁵⁴ Mansikka- ja keittiökasvimaat olivat sen sijaan harvinaisempia. Loviisassa haastateltu Maila Lund (95 v.) muistaa lapsuudestaan Säkkijärveltä poikkeuksellisena sen, kun yhteen kotikylän kasvitarhoista istutettiin mansikan taimia. Kotien pihapiirit muuttuivat edukseen, mikä vaikutti kokonaisten seutukuntien ilmeeseen.

Puutarhaneuvonnalla pyrittiin muuttamaan väestön yksipuolisia ruokattumuksia. Se ei yksin riittänyt, vaan mukaan liitettiin säilöntäkurssit ja ruoanlaittokurssit. Neuvonta käsitti kaikki vaiheet siemenestä ruokapöytään: ensiksi perehdyttiin kasvisten viljelyyn, sitten näytettiin, miten kasvikset, marjat ja hedelmät säilötään, ja lopuksi opetettiin tekemään ruokaa uusista elintarvikkeista. Ratkaisevaksi tekijäksi puutarhahoidon ja kasvisten läpimurrossa muodostui vuosien 1917 ja 1918 huono elintarviketilanne. Kun nälänhätä uhkasi, ryhdyttiin käyttämään hyväksi kaikkia mahdollisia elintarvikkeita, sellaisiakin, joita ei ollut käytetty aiemmin.⁵⁵

Anna Matilda – neiti neuvoja -kirjassa neuvojan omissa muistiinpanoissa vuodelta 1916 kerrotaan alkukevään töistä:

Luotu lunta kasvitarhasta, koulutettu tomaatteja, valikoitu perunoita, laitettu lavoja, rakennettu laatikoita, paikattu ikkunoita. Laatikoihin on jo tehty kylvöksiä. Eräitä kasveja on koulutettu, kerran on jopa istutettu kaksi kertaa. Huhtikuun lopulla on päästy kylvämään kasveja lavoihinkin. Toukokuun alkupäivinä ryhdytään jo pihatöihin ja opetellaan kenttämittauksia. Toukokuun lopulla on siirrytty kääntämään ja kylvämään kasvimaata, tekemään kukkapenkkejä, vetämään lantaa kasvimaalle ja kääntämään kompostia. Kesäkuun alkupuolella on puhdistettu pihaa, kylvetty lavaan monivuotisten kukkien siemeniä ja istutettu sekä kylvetty kukkapenkkejä. Herneet on kepitettävä.⁵⁶

Neuvoja kertoo edelleen pitkän kesää tapahtuvista puutarhatöistä aina loka-kuun alkuun, jolloin pidettiin juurikasvien nostotalkoot. Tämän jälkeen kerrotaan juurikasvinäyttelyistä ja juurikasvien varastoinnista. Porkkana ja etenkin punajuuri olivat uusia puutarhaviljelykasveja Merikarjalassa.⁵⁷ Vielä 1920-luvun alussa neuvonta oli keskittynyt puutarhaneuvontaan, joka oli helppoa ottaa vastaan, koska siitä oli selvää hyötyä neuvottaville. Satoa oli mahdollista myydä ja ennen kaikkea siitä saatiin hyvä lisä omaan ruokapöytään monipuolistamaan ruokataloutta.⁵⁸ Kunnianhimoakin löytyi: Säkkijärven, Virolahden ja Vahvialan marttayhdistykset keräsivät usein palkintosijoja erilaisissa puu- ja kasvitarhanäyttelyissä.⁵⁹

Virolahdella toiminut neuvoja Lyyli Dufva vahvisti helmikuussa 1927, että puutarhaneuvonta oli tuottanut tulosta. Yhdistyksessä oli nyt jäseniä 500 eli jäsenluku oli ”tavattomasti kasvanut viime vuosina”. Omenapuiden kanssa oli vielä paljon töitä, mutta keittiökasvien kylvössä ja harvennuksessa eivät useimmat enää neuvoja tarvinneet. Taimia, etenkin omenan ja marjapensaiden, silti istutettiin, ja kanojen hoitajille annettiin yhä neuvoja. Lisäksi annettiin vinkkejä säilöntään.⁶⁰

Rannikkopitäjäläisten ruokataloudessa kalalla oli merkittävä asema, joten kaikki siihen liittyvä kurssitus koettiin tärkeäksi. Marttojen erikoiskurssien aiheina olivatkin kala, silakka ja silli. Myös kalojen savustuskursseja järjestettiin. Naiset olivat tottuneet kalasaaliiden käsittelyyn, kalojen irrottamiseen verkoista ja edelleen toimituksiin aina Pietariin saakka. Kalaruokien ohella jokaisella pitäjällä oli oma perinneruokansa, joita yhä edelleen valmistetaan: Virolahdella hapanvelli ja säkkijärveläisillä hapanlohko ja hakkoopiirakka. Näiden vaatimattomien ruokien raaka-aineet saatiin omasta taloudesta. Sanottiin,

että talven yli selviää, kun perunan ja juureksien lisäksi on tiinu puolukoita, suolasieniä sekä kalaa ja lihaa tönkkösuolattuna.⁶¹

Marttojen neuvontaan kuuluivat myös käsityökurssit, jotka saattoivat pisimillään kestää jopa kuusi kuukautta. Kurssitoimintaa tuki ruustinna Carpénin Säkkijärvelle vuonna 1904 perustama naiskotiteollisuuskoulu. Koulussa opetettiin kutomista ja ompelua. Lähipitäjistä tulleet oppilaat kutoivat erilaisia hyötykankaita omista materiaaleistaan ja oppivat lankojen käsittelyä kaikkine vaiheineen värin tekoa ja värjäämistä myöten. Merkittäviä oppilastoita oli kansallispuvun sekä oman pitäjän kuvapeiton valmistaminen itselle. Sittemmin kangaspuilla kudotut tekstiilit oli helppo tehdä kotona. Samoin ompelutaito oli merkittävää. Se nousi arvoonsa sodan ja jälleenrakentamisen aikana, kun naiset pystyivät uusiovalmistamaan erilaisia vaatteita; sotilaiden asepuvuista ja mantteleista saatiin käyttövaatteita koko perheelle.⁶²

Monipuolisen kurssitoiminnan ja kotineuvonnan ansiosta marttatyön merkitys kotien kohentajana oli todella suuri. Kodit siistiytyivät ja kaunistuivat varsinkin, kun kutomakursseilla kudottiin paljon tekstiilejä. Nämä saivat kodeissa näkyvän paikan ja muuttivat kotien ilmettä. Interiöörejä uudistivat esimerkiksi ikkunoihin ilmestyneet ensimmäiset verhot. Kursseilla kudottiin myös paljon mattoja, seinävaatteita, ryijyjä ja pöytäliinoja.

Vaikka Marttaliiton kansallisen tason tavoitteet olivat sekä moraalisuudessaan yleviä ja käytännössä kunnianhimoisia, nousi paikallistasolla jäsenille usein tärkeämmäksi yhdistysten tarjoama sosiaalinen kanssakäyminen, eivätkään niinkään uudistukset, joille yhteisön omat perinteet loivat välillä vastustusta. Marttojen suosituimmaksi toimintamuodoksi nousivatkin marthaillat. Niitä järjestettiin jäsenten kotona sovittuina iltoina viikoittain tai harvemmin, pääasiassa talvisaikaan, ei niinkään kiireisellä kesäkaudella etenkin kylvö- ja sadonkorjuu-aikaan. Illat kuuluivat yleensä käsityötä tehden, ja niissä hyödynnettiin vanhoja tapoja iltapuhdetöistä ja seuraleikeistä. Usein tilaisuuksiin järjestettiin esitelmiä, puheita, järjestölehden (*Emäntälehd*) lukua, laulua ja pienet arpajaiset. Marttatoiminta koettiin koko kylän yhteiseksi asiaksi. Iltoihin kuului myös talon emännän järjestämä kahvitarjoilu.⁶³

Martthaillat eivät olleet yksin naisten iltoja, vaan usein miehet olivat kyytimiehinä mukana tapaamassa marttatalon isäntää ja muita mahdollisia isäntiä. Näin oli myös muualla Suomessa. Mukana oli monesti nuoria, mikäli marttatalossa oli heidän ikätovereitaan. Kaiken kaikkiaan marthaillat olivat erittäin merkittäviä kylien sosiaalisessa kanssakäymisessä.⁶⁴

Yhdistyksen virallisissa kokouksissa käsiteltiin kerhon sisäisiä asioita sekä valittiin edustajat koko pitäjän kattaviin kokouksiin, missä usein oli mukana myös muiden kyläkerhojen marttoja. Piiriliiton kokoukset pidettiin Viipurissa.

Vuosikokoukseen osallistuminen oli merkittävä tapahtuma martoille. Perimätiedon mukaan matka ei ollut yksin kokousmatka, vaan siihen yhdistettiin ostosten tekoa ja sukulointia.

Me ja muut – martat järjestökentällä

Marttojen alkuvaiheen nopea jäsenmäärän kasvu oli vakiinnuttanut sen aseman yhtenä voimatekijänä maan naisjärjestöjen kentällä, mutta laakereillaan ei sopinut levätä; kilpailevia naisjärjestöjä syntyi myös kotitalouden alueelle, jota Martat olivat perinteisesti pitäneet omana tonttinaan. Martat muodostui tärkeäksi osaksi Suomessa 1920-luvulta lähtien voimistunutta talonpoikaista liikettä, joka vaikutti politiikassa pääasiassa maalaisliiton, talouselämässä peltervolaisen osuustoimintaliikkeen ja järjestöpuolella maamiesseurojen, nuorisoseuraliikkeen ja osittain raittiusliikkeenkin muodossa. Tästä huolimatta Martat pyrki voimakkaasti profiloitumaan epäpoliittiseksi liikkeeksi ja torjui kaikki väitteet porvarillisuudesta, joita sateli lähinnä työväen naisyhdistysten suunnalta.⁶⁵

Yhteys näkyi muun muassa Virolahdella, jonka marttayhdistyksen liittymistä kieltolakiliikkeeseen perusteltiin *Haminan Lehdessä* helmikuussa 1927 seuraavasti:

Marttayhdistys tahtoi kulkea käsi kädessä maanviljelysseuran kanssa, sillä tarkoitushan molemmilla on sama, isänmaan kamaran viljavaksi saattaminen. Siksipä martat Virojoen suuressa karjanäyttelyssä kantoivat puolestaan osan päivän kuormasta pitämällä huolen monipuolisesta ravintolasta – – Tänä siveellisesti vaikeana aikana, jolloin joskus näyttää siltä kuin koko armas, kalliilla hinnalla ostettu isänmaamme olisi tuomittu alkoholimyrykyn tuhoamaksi, tahtoo yhdistys teroittaa raittiuden suurta merkitystä kaikille jäsenilleen – – Siksipä onkin yhdistys kokonaisuudessaan liittynyt jäsenenä Kieltolakiliiton Kymenlaakson aluejärjestöön.⁶⁶

Marttaliitto sai poliittista tukea maalaisliitolta, edistyspuolueelta ja RKP:lta 1920- ja 1930-luvulla, ja kaikki vuosien 1920–1950 välillä valitut maalaisliiton naispuoliset kansanedustajat toimivat joko Martoissa tai Maatalousnaisissa, joka oli ”suurempien” tilojen emäntien järjestö. Vaikka sosiaalidemokraatit pitivät Marttoja porvarillisena järjestönä, ei Suomen Sosialidemokraattisen työläisnaisliiton kotitalousohjelma juuri poikennut Marttojen tavoitteista. Ja Martat puolestaan tukivat täysin työläisnaisliiton johtajaa Miina Sillanpäättä, kun hänet valittiin ministeriksi Väinö Tannerin hallitukseen vuonna 1926. Liit-

tojen voimasuhteista kertoo, että vuonna 1929 Työläisnaisten liitossa oli 1 800 jäsentä, kun Martoissa jäseniä oli yli 30 000.⁶⁷

Kaikki naisjärjestöt jäivät vähitellen vuonna 1920 perustetun naisten maanpuolustusjärjestö Lotta Svärdin varjoon. Lottaliike saavutti suurta kannatusta kaikkialla maassa, myös eteläisessä Karjalassa. Yli 220 000 jäsenellään Lotta Svärd oli 1930-luvun lopussa maailman suurin naisten maanpuolustusjärjestö. Oli yleinen käsitys, että Martat oli vanhempien naisten yhdistys ja Lotat nuorempien. Arveltiin myös, että jälkimmäisiin kuuluminen oli vaativampaa, sillä jäsenyyteen vaadittiin ”enemmän koulutusta”. Monella paikkakunnalla oli silti yleistä olla molempien yhdistysten jäsen samaan aikaan, ja yhdistykset sopivat tapaamisensa niin, etteivät ne menneet päällekkäin. Kotiseutuaktiivi ja Virolahden kunnanlääkäri Eero Carpén (s. 1929) koki, että etenkin virolahtelaiset naiset olivat hyvin lottahenkisiä.

Oli muitakin alueita, joilla lottajärjestö vei voiton: Kannaksella kymmenkunta marttayhdistystä muutettiin kokonaisina ja sellaisinaan lottayhdistyksiksi. Toisaalta lottien nousu järjestökentälle auttoi marttoja siinä mihin nämä olivat pitkään pyrkineet, ”valkoisen” maineen karistamiseen. Kun lotat miellettiin selvästi porvarilliseksi, jopa oikeistolaiseksi järjestöksi, martoille tuli mahdolliseksi profiloitua puolueettomana järjestönä ja ottaa etäisyyttä sisällissodan heittämään valkoiseen varjoon.⁶⁸

Martat joutuivat kamppailemaan paikastaan paitsi toisia naisjärjestöjä myös toisia kotitalousalan järjestöjä vastaan. Kun vuonna 1911 aloittanut Suomen Naisten Kansallisliitto (nyk. Naisjärjestöjen Keskusliitto) perusti vuonna 1921 Kotitalouskeskuksen eli kotitalouksien edunvalvontaa harjoittaneen alaosaston, Martat ottivat asian niin raskaasti, että erosivat Kansallisliitosta kymmeneksi vuodeksi. Maatalousseurojen Keskusliitto puolestaan oli kiinnostunut yhdistämään marttatoiminnan omaan toimintaansa 1920-luvun lopulla, mistä Martat eivät luonnollisestikaan innostuneet vaan pitivät kiinni itsenäisyydestään.⁶⁹

Kotitalouksien valistaminen alettiin 1920-luvulla nähdä kaikissa naisjärjestöissä tärkeäksi väyläksi vaikuttaa, mikä toisaalta nosti Marttaliiton asemaa, mutta toi samalla kilpailua sen aikaisemmin hallitsevalle alueelle. Marttaliitolla ja muilla kotitalousjärjestöillä oli merkittävä rooli nuoren tasavallan ”sosiaalihuollossa”; sivistyneistön kansanvalistusprojekti muuttui laajapohjaiseksi kotitalousliikkeeksi, jossa pyrittiin neuvontajärjestöjen työllä korvaamaan yhteiskunnan olematonta sosiaalipolitiikkaa. Porvarillinen naisliike, johon Martatkin asiaa korostamatta mielellään kuuluivat, vaatikin kotitalouden aseman tunnustamista uuden valtiolaitoksen keskiseksi kansantaloudelliseksi osaksi.⁷⁰

Neuvonta vähenee, teemavuodet tulevat

Vielä 1920-luvulla voimissaan olleesta suorasta neuvonnasta alettiin Martoissa 1930-luvulla vähitellen luopua. Neuvojat pitivät kotikäyntejä hankalina sekä poliittisista että sosiaalisista syistä, ja ne olivat neuvoijille myös fyysisesti raskaita, kun piti taivaltaa talosta toiseen. Neuvojen valmennuskurssilla huhtikuussa 1934 käsiteltiinkin aihetta ”Mitä nykyaika neuvojalta vaatii”.⁷¹ Tavoitteena oli luopua henkilökohtaisesta neuvonnasta ja kotikäynneistä. Sen sijaan naiset tulisi koota kurseille, joissa olisi määrätty teema. Joukkoneuvontaa puolsi se, että Marttojen jäsenmäärä oli kasvanut ja neuvojen voimavarat rajallisia.⁷²

Paikallistasolla neuvojen roolin muutos näkyi kurssitoiminnan laajenemisena, kun yksi neuvoja saattoi nyt kotikäyntien sijasta kurssittaa suuren joukon ihmisiä. Toiminnan painopiste siirtyi alkuvaiheen kasvimaan- ja puutarhanhoidosta laajemmin kotitalouteen. Virolahden Martoissa kurssitoiminta oli 1930-luvulla vilkasta, ja aihepiireinä olivat kompostin ja käymälän hoito, säilöntä, patjanteko, puiden- ja pensaiden leikkaus, kodinhoito, värjäys, tallukanteko, ompelu-, kutoma-, teurastus, ruoanlaitto sekä hautaseppeleen teko.⁷³

Muusta toiminnasta kertovat tarkemmin paikallislehdet: Virolahden Marttayhdistyksen työsuunnitelmaan kuului vuonna 1934 toimihenkilöiden kurssi Virolahden kunnantalossa, jonne osanottajiksi toivottiin Virolahden ja Miehikkälän marttoja, samoin kodinhoito- ja kasvinsuojelukurssit sekä erilaisia kilpailuja. Lisäksi järjestettiin emäntä- ja isäntäpäivät Harjun maanviljelyskoululla. Vahvialan kirkonkylän Marttayhdistys puolestaan järjesti vuonna 1939 ensiapukurssin terveydenhoidossa sekä viikon kestävän ruokatalouskurssin, ”jolla erikoisesti opetetaan aamiais- ja perunaruokien valmistusta”. Samoin päätettiin pitää ”tavanomaiset hautausmaanhoitopäivät”. Ompeluiltoja jatkettiin edellisen vuoden tapaan, ja kesäksi suunniteltiin arpajaisia.⁷⁴

Valtakunnalliset teemat tulivat Marttaliiton ohjelmaan vuonna 1933. Karjalan Marttapiiriin toiminnanjohtaja Manja Haltia näki valtakunnalliset teemat positiivisina ja kirjoitti vuonna 1949:

Teemavuodet toivat marttatoimintaan selkeän ohjelmarungon, jolle työ kaikissa eri marttaportaisissa rakentui paikallisten tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan. Kaikki yhdistykset ja kerhot eivät jaksaneet heti päästä uuteen yleisaiheeseen käsiksi, vaan aloittelivat vasta kenties edellisen vuoden ohjelmaa ja kaikkein hitaimmat sulattelivat vielä kahden vuoden takaisia yleisaiheita. Tämä oli asialle vain eduksi, sillä näin saatiin marttojen toimintaan sitä syvyyttä ja perusteellisuutta, jota silmällä pitäen keskittämisyrittämykset oli ohjelmaan otettukin.⁷⁵

Alkuvuosien teemat olivat hyvin konkreettisia ja opit tulivat usein todelliseen tarpeeseen. Esimerkiksi vuonna 1935 ilmavuoden aikana opeteltiin silloin laajalle levinneen tuberkuloosin torjuntaa kotitalousneuvonnallisoin keinoin: tuuletettiin huoneita ja opeteltiin laittamaan vuodepotilaille sopivaa ruokaa. Sitten teemat tulivat abstraktimmiksi, ja yhdistykset alkoivat valita harvemmin marttailojensa aiheita niiden mukaan. Teemavuodet ja neuvonnan entistä suurempi korostus merkitsivät paikallisella tasolla piiriliiton kontrollin kasvua sekä pyrkimystä toimintamuotojen muuttamiseen ja yhdenmukaistamiseen.⁷⁶

Marttaliiton teemavuodet

1933	Raakaravinto, komposti, makki
1934	Vuode ja teurastusjätteet
1935	Ilmavuosi
1936	Vesivuosi
1937	Lämpövuosi
1938	Valovuosi
1939	Lepovuosi
1942	Pulantorjuntavuosi
1943	Omavaraisuvuosi
1944	Vaatetusvuosi
1945	Jälleenrakennusvuosi
1946	Kotipuutarhavuosi
1947	Villavuosi
1948	Nuorisovuosi
1949	Juhlavuosi

Vuoden 1936 Marttaliiton valtakunnallinen teema oli vesi ja yleisaihe ruokataloudessa kalojen käyttö. Kerhoissa ja yhdistyksissä pidettiin ruokakursseja, ja kalaruokia sekä kalankäsittelyä esiteltiin kymmenissä näyttelyissä. Marttaliitto valmisti kalojen käsittelyä esittävän tauluston, joka kiersi asetelmineen koko vuoden piiriliittojen ja yhdistysten järjestämällä emäntäpäivillä, juhlissa ja näyttelyissä. Lisäksi julkaistiin 5 000 kappaleen postikorttipainos aiheesta ”Tavalliset ruokakalamme”.

Emäntälehdessä syksyllä 1930 kirjoittanut maisteri Laitinen näki, että Suomen selviäminen maata koettelevasta pula-ajasta oli pitkälti emäntien vastuulla. Martat painottivat, että pulakauden vaatehankinnoissa ei tulisi ostaa ulkomaisia kankaita eikä muita pukeutumistarpeita. Lisäksi kannustettiin keräämään sienä ja marjoja metsästä. Marttaneuvojat saivat 1930-luvun

pula-aikana kunnilta erityistehtäviä. Vuonna 1933 heidän tuli opastaa kunnan alueella asuvia vähävaraisia perheitä, joiden oli valtion ja kunnan tuella tarkoitus tuottaa palstaviljelyllä tarvitsemansa perunat, juurekset ja vihannekset. Tavoite oli vähentää kuntien köyhäinhoitomenoja siten, että köyhimmät perheet saatiin itse tuottamaan osa elintarvikkeistaan. Valtionapua saavana järjestönä Marttaliitto velvoitettiin opastamaan ja myös valvomaan niin kutsuttua palstaperheiden toimintaa. Palstaviljelyn uskottiin olevan viljelijöille itselleen paras keino elintarvikkeiden hankkimiseen. Pyrkimyksenä oli osittaisen omavaraisuuden saavuttaminen kaikissa kotitalouksissa. Tätä tavoitetta eli kotien omavaraisuuden kasvattamista kotitalousneuvonnan avulla käytettiin Martoissa perusteena avustuksia haettaessa.⁷⁷

Martat itse pitivät kotitalousneuvontaa myös ehkäisevänä köyhäinhoitona. Sotaa edeltävinä viimeisinä rauhan vuosina suomalaisen yhteiskunnan taloudellisen tilanteen kohentuminen näkyi siinä, että monista marttaneuvonnan aiemmista kohteista oli tullut järjestön aktiivisia jäseniä.⁷⁸

Marttojen lapsi- ja nuorisotoiminta

Martat katsoivat jo järjestön perustamisvaiheessa, että yksi sen tärkeimpiä tehtäviä oli lasten ja nuorten kasvattaminen ja vaaliminen. Lapsille ja nuorille ryhdyttiin järjestämään hyödyllistä vapaa-ajan toimintaa, joka laajeni vuosi vuodelta, kun kerhojen ja kerholaisten lukumäärä kasvoi. Lapsilla oli omat puutarhapalstansa ja kukkapenkkinsä. Työstään he saivat palkinnoksi muun muassa marjapensaita, mansikantaimia ja ruusupensaita. Marttayhdistyksen neuvoja kävi ohjaamassa lapsia, ja myös kansakoulunopettajien ja maatalousopettajien tiedetään toimineen hyvänä apuna kerhotyössä.⁷⁹

Virallisesti tärkein päämäärä oli ammattitaidon opettaminen maalaisnuorisolle. Kerhotyöllä nuorisosta haluttiin kasvattaa ihanteiden mukaisia maataloustuottajia: ammattitaitoisia maanviljelijöitä ja yritteliäitä kansalaisia. Kun maatalouskerho-nimitys (myöhemmin 4H-järjestö) oli vielä tuntematon, samaa tehtävää hoitivat lasten- ja nuorten marttayhdistykset. Niiden kautta kotitalousneuvojat saattoivat jakaa ammatillista opetusta ja tietoutta myös sellaisiin koteihin, jotka olisivat muuten jääneet osattomiksi neuvonnasta. Uusia asioita pyrittiin siis juurruttamaan koteihin nuorison kautta.⁸⁰

Marttakotien tyttäret olivat pienestä pitäen äitiensä ja isompien sisarusten mukana marttatoiminnassa. Varsinaisesta, järjestetystä pikkumarttatoiminnasta on Marttayhdistyksen vuosikirjassa ensimmäinen maininta vuodelta 1920, ja 1930-luvulla toiminta oli jo vakiintunut osaksi Marttaliiton virallista ohjelmaa. Pikkumarttoja aktivoitiin monin tavoin: oli askartelukerhoja, kasvi-

tarhavihjelyä sekä ruokatalouden ja kodinhoidon opetusta. Kun osa pikkumartoista liittyi maatalouskerhotoihin, osa jatkoi edelleen Marttajärjestön yhteydessä. Marttaliitto palkkasi vuonna 1944 nuoria varten oman toimihenkilön, jolle kuului pikkumarttatoiminnan johto, suunnittelu ja valvonta. Samoihin aikoihin pikkumartta-nimitys muutettiin muotoon marttatyöt.⁸¹

Paikallistason lapsitoiminta nousee esiin *Emäntälehdessä* kertomuksessa Karjalan Kannaksen marttojen retkestä Virolahdelle: ”Koukin kylällä Virolahdella – reipas marttaneuvoja oli vastassa. Neuvoja, nti Tyyne Rautio, on ollut useamman vuoden Virolahdella ja tehnyt siunauksellista työtä kotien hyväksi – lapsilla on kodeissa kasvimaita, joita neuvoja johtaa, ja niille lapsille, jotka eivät vielä käy koulua on neuvoja pitänyt leikkikoulua.”⁸² Myös Vahvialan kirkonkylän yhdistys piti lapsille kasvitarhakerhoa.⁸³ Säkkijärvellä pidettiin talvella 1921–1922 viisi kuukautta kestäneet lastukorikurssit nuorille, ja erilaisia muita kursseja järjestettiin myöhemminkin. 1930-luvun alussa nuorille suunnattuun marttojen maatalouskerhoon kuului 250 jäsentä.⁸⁴

Marttatoiminnan yhteydessä mainitaan myös diakonissatoiminta eli kristillinen tyttö- ja poikatyö, joilla oli vahva yhteys paikallisiin seurakuntiin.⁸⁵ Yhdistykset palkkasivat 1920-luvun alussa diakonissoja, joiden tehtävänä oli koota lapsia sunnuntaisin pyhäkouluun ja seurakunnan lähetysompeluseuroihin. Säkkijärven marttayhdistyksellä oli vuosina 1921–1933 oma diakonissa, jonka ”alkuperäisenä tehtävänä oli erikoisesti innostuttaa lapsia ja nuoria kaikkeen hyvään ja vakavaan”. Tavoitteena oli herättää lapsissa uhrimieltä sekä rakkautta lähetystyöhön ja henkisiin harrastuksiin. Lisäksi diakonissat kävivät vanhojen ja köyhien luona. Myöhemmin diakonissat keskittyivät kokonaan sairaanhoitoon ”olosuhteiden pakosta”.⁸⁶

Nuorisotyö nostettiin esiin myös Säkkijärven marthaemon ruustinna Carpénin täyttäessä 80 vuotta keväällä 1937. *Emäntälehdessä* sen merkitystä korostettiin arvostavaan sävyyn:

Ne 14 vuotta, jotka rva Carpén hoiti Kittilän pappilan emännyyttä, lähensivät häntä seurakuntansa koteihin – Muutto Säkkijärvelle vuonna 1898 – ja halu ohjata ja neuvoa vähäväkisiä johti hänet marttatyöhön – Säkkijärvellä on marttojen toimesta järjestetty 427 puutarha-alan kurssia, 225 erilaista ruoka- ja talousneuvonnan ja kodinhoidon kurssia sekä lukuisasti muuta neuvontaa – erityisen rakas rva Carpénille on kuitenkin ollut kerhotyö, sairaanhoidon neuvonta ja kristillinen poika- ja tyttötyö, joka antamalla kehitysiässä tarkoituksenmukaista askartelua estää heidät joutilaisuuteen joutumasta ja ohjaa heidät oikealle ladulle.⁸⁷

Marttojen lapsille ja nuorille suunnattuun kerhotoimintaan osallistuttiin paikkakunnilla runsaasti. Se tarjosi nuorille mielekästä ja hyödyllistä tekemistä ja kartutti myös ammatillisia taitoja. Lisäksi Martat saivat usein nuorisotyön avulla ujutettua uusinta kotitaloudellista ajattelua niihinkin koteihin, joissa pidettiin kiinni vanhoista tavoista ja tottumuksista.

Suuri Rantatie mahdollistaa koulutuksen

1900-luvun alku oli Viipurin läänissä aktiivista oppikoulujen perustamisen aikaa. Yhteiskoulu oli maalaiskunnissa ainoa mahdollinen oppikoulumuoto, sillä tyttö- ja poikakouluihin ei olisi riittänyt oppilaita. Ennen itsenäistymistä oppikouluja oli Haminassa, Säkkijärvellä ja Viipurissa. Monet marattaäidit osallistuivat aktiivisina oppikoulujen tukemiseen ja lähettivät niihin lapsiaan. Suuri Rantatie mahdollisti nuorten hakeutumisen opintielle juuri idän suuntaan Säkkijärvelle, Viipuriin ja jopa Pietariin.⁸⁸ Virolahti sai oman oppikoulunsa vasta sodan jälkeen, kun evakkoon tullut Koiviston yhteiskoulu asettui Virolahdelle. Varmaa on, että monissa marttakodeissa lasten yleissivistävän ja ammatillisen koulutuksen saamista pidettiin tarpeellisena.⁸⁹

Ammatillista koulutusta oli kolmessa kunnassa tarjolla enemmänkin: Virolahdella Harjun maanviljelyskoulu ja vuodesta 1922 lähtien myös kalastajakoulu, Säkkijärvellä miesten (puutyö ja maalaus) ja naisten (kudonta ja ompelu) kotiteollisuuskoulut ja Vahvialassa metallityökoulu. Lähellä sijaitsi myös Reitkallin puutarhakoulu Vehkalahdella.⁹⁰ Oppilaitoksiin tehtiin opintomatkoja ja oppilaitokset järjestivät alan kursseja martoille. Oppilaitoksissa myös juhlittiin:

Virolahden marttayhdistyksen kesäjuhla vietetään Harjussa ensi sunnuntaina. Harjun maatalouskoulu on jo itsessään nähtävyys kaikille martoille kuin maitelkin – ja marttojen ravintola on kuten ennenkin, halpa ja herkullinen. Tervetuloa siis kaikki ympäristöpitäjien martat matteineen juhlimaan!⁹¹

Syrjäkylillä ei kuitenkaan ollut juuri koulutusmahdollisuuksia tai perheen vähävaraisuus oli esteenä opintien jatkamiselle. Pienviljelijöiden ja työläisten tyttäret eivät liioin päässeet helposti kansanopistoon tai emäntäkouluun, joten marttayhdistysten pitkät ja monipuoliset kurssit tarjosivat monille kaivatun mahdollisuuden saada uusia, jopa ammattiin valmistavia oppeja. Marttaneuvonta tavoitti laajemman naisjoukon koulutustoiminnan piiriin.⁹²

Suuri Rantatie (Alempi Rantatie) kulki Virolahden, Säkkijärven ja Vahvialan kautta Viipuriin, josta matkaa saattoi jatkaa Pietariin saakka. Maanteitse pääsi

Virsun talon pihamaa Säkkijärven Salajärvellä ennen sotia.

myös muualle Suomeen. Rantatien varrella olevat pitäjät olivat neuvontapalveluissa ja muissa oheistoiminnoissa etuoikeutetussa asemassa. Kun linja-autoliikenne alkoi 1920-luvulla ja laajeni 1930-luvulla, kulkuyhteyksien parantuminen helpotti marttojen mahdollisuuksia osallistua retkiin ja opintomatkoihin. Virolahden martat kävivät ainakin Kurkijoella, Reitkallin puutarhakoululla, Imatralla, Orimattilan kotitalousopistolla ja Järvenpään kotitalousopettajaopistolla.⁹³ Vahvialasta puolestaan suunniteltiin 1939 retkeilyjä marttapiiriliiton 10-vuo-

tisjuhlaan Viipuriin ja Suomen Marttaliiton 40-vuotisjuhlaan Helsinkiin. Linja-autojen vakiovuorot kulkivat Kotkasta ja Haminasta Viipuriin.

Martat osallistuivat omien pitäjien ja Viipurin maatalousnäyttelyihin. Niihin vietiin näytille omia töitä ja opittiin uutta muiden töihin tutustumalla. Viipurinlahden läntisen rannikkoseudun martat olivat näyttelytoiminnan uranuurtajia, sillä Suomen tiettävästi ensimmäinen kotitalousnäyttely pidettiin 23.–24.9.1908 Haminan palokunnan talolla. Sen järjestelyssä oli mukana Virolahden haaraosasto. Näyttelyssä oli esillä yli 400 vihannes- ja säilykeryhmää sekä satoja käsitöitä. Pihamaan reunuksella oli 46 kanaryhmää (kukko ja kolme kanaa) sekä varta vasten 50 kanalle rakennettu mallikanala.

Vuonna 1913 järjestettyyn Pietarin kotiteollisuusnäyttelyyn rannikkopitäjien martat lähettivät paikkakunniltaan kokoamiaan erilaisia käsitöitä. Vuonna 1928 martat lähettivät Viipurin läänin maanviljelysseuran puu- ja kasvitarhanäyttelyyn vihanneksia ja osallistuivat kasvitarhanäyttelyihin myöhemminkin. Puutarhaviljelyn kehittämisestä kertovat myös ne monet retket, joita tehtiin Harjun maanviljelyskoululle, Vehkalahdelle Reitkallin puutarhakoululle, Viipurin puutarhanäyttelyihin ja kauemmaksikin. Suomen yleisessä XIII maatalousnäyttelyssä Viipurissa vuonna 1932 marttoja palkittiin marttayhdistysten 5-vuotistoiminnasta. Tällöin Säkkijärven marttayhdistys sai hopeatilan. Huomionarvoinen tapahtuma oli myös Karjalan marttayhdistysten piiriliiton 1934 järjestämä vuodevaatenäyttely Viipurissa.⁹⁴

Martat toimivat emäntinä useissa juhlatilaisuuksissa ja muun muassa maatalousnäyttelyissä ravintolanpito oli marttojen vastuulla. Suuret juhlat vaativat martoilta aina paljon työtä ja järjestelyjä. Erityisesti näyttelytoiminnan vilkastuminen 1930-luvulla oli martoille työllistä aikaa. Myyjäisten yhteydessä martoilla oli ravintola, jonne houkuteltiin yleisöä kahvilla ja marttojen hyvällä pullalla. Pienempien juhlien sattuessa muonitettiin oman marttakerhon voimin, mutta suurempiin tilaisuuksiin tarvittiin avuksi naapurikerhoja tai jopa naapuriyhdistyksiä. Yhdistykset järjestivät emäntä- ja kodinpäiviä, hengellisiä ja maallisia juhlia sekä erilaisia kokouksia, joissa tarvittiin suurempaa tai pienempää muonitusta.⁹⁵

Marttojen sotien aikainen työpanos

Keväällä 1918 pidettiin Viipurissa ja Sortavalassa erityiset sotamarttakurssit. Kurssit oli tarkoitettu opettajille, neuvojille ja martoille, ja ne rahoitettiin Suomen Gummitehtaan perustajan Eduard Polónin lahjoituksen turvin. Niillä luennottiin muun muassa puhdistustehtävistä, tarttuvien tautien ehkäisemisestä, lastenhoidosta ja puutarhanhoidosta. Kurssin jälkeen sotamartat lähtivät eri puolille Karjalaa neuvomaan ihmisiä sotaa seuranneesta pula-ajasta selviämisessä ja raivaamaan sodan jälkiä. Toukokuussa 1918 Karjalassa toimi ainakin 700 sotamarttaa (ja koko itäisessä Suomessa arvioiden mukaan toista tuhatta). Martat olivat valkoisten puolella. Sotamarttatoimintaa on tutkimuksissa pidetty vuonna 1920 perustetun Lotta Svärd -järjestön esikuvana.⁹⁶

Karjalan, etenkin rajaseudun arkeen kuuluivat sisällissodan jälkeenkäin aika ajoin toistuneet pakolaisvirrat. Useimmat kulkijat arvelivat palaavansa koteihinsa olojen rauhoituttua. Suurimpia virtoja kuljettivat punaisten pako Venäjälle keväällä 1918 (yli 6 000 henkeä), inkeriläisten pako Suomeen 1920 (noin 8 500) sekä Kronstadtin kapinasta johtuneet joukkovaellukset 1921 (noin 6 500). Huomattava oli myös suomalaisten siirtotyöläisten joukko, joka oli mennyt Pietariin ennen lokakuun vallankumousta ja pyrki takaisin vuosina 1918–1921.⁹⁷

Sodan jälkeisten sekasortoisten olojen rauhoituttua marttayhdistykset omaksuivat nopeasti kansallisen eheyttäjän roolin. Tätä voimisti suojeluskuntatoimintaan tiiviisti liittyneen Lotta Svärd -järjestön nousu naisjärjestökentälle, sillä se vahvisti mielikuvaa Martoista puolueettomana, kaikille avoimena järjestönä. Järjestöjen painopisteet erosivat selvästi toisistaan: martat keskittyivät kotitalousneuvontaan ja lotat vapaaehtoiseen maanpuolustukseen.

Talvi- ja jatkosodan aikana naisjärjestöjen painoarvo kasvoi entisestään. Marttaliitto liittyi muiden suurien naisjärjestöjen, Lottien, Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton ja 1939 perustetun Suomen Naisten Työ-

valmiusliiton tapaan vapaan huoltotyön organisaatioon Suomen Huoltoon. Siellä sovittiin työnjaosta, jonka avulla pyrittiin mahdollisimman suureen tehokkuuteen ja välttämään päällekkäistä toimintaa: työläisnaisliitto huolehti kaupunkien kotitalousneuvonnasta, martat kotitalous- ja maatalousneuvonnasta erityisesti sodasta kärsineille, mutta myös muulle maaseudun väestölle, ja lottille lankesi sotainvalideista huolehtiminen ja maanpuolustukseen liittyneet tehtävät.⁹⁸

Talvisodan alkaessa Suomessa oli 880 marttayhdistystä ja niissä 662 kerhoa. Jäsenmäärä oli liki 64 000 ja heistä kolmasosa, eli noin 20 000 marttaa asui alueilla, joilta oli lähdettävä evakkotaipaleelle. Lokakuun lopulla 1939 Marttaliitto lähetti martoille kiertokirjeen, jossa kehoitettiin valmistamaan varusteita kertausharjoituksiin kutsuille reserviläisille. Marttakerhoissa alettiin valmistaa ennen evakkoon lähtöä ”tuntemattomien sotilaiden paketteja” eli vaatteita, erityisesti sukkia ja käsineitä rintamalle. Myös alusvaatteita flanellista leikattiin ja ommeltiin. Talvisodan alettua leivottiin ja pakattiin leipää rintamalle. Aluksi paketit lähetettiin lottien ja suojeluskuntien välityksellä, myöhemmin suoraan rintamalle. Lisäksi martat huomasivat muitakin avustuskohteita. Omasta lähiympäristöstä löytyi perheitä, joista mies tai miehiä oli lähtenyt sotaan, ja perhe oli jäänyt vaille jokapäiväistä toimeentuloa. Evakkomatkojen alkaessa marttojen ja lottien yhteistyö oli merkittävää länteen pyrkivien evakoiden muonituksessa.

Syyskesällä 1941 tuli mahdolliseksi päästä takaisin Karjalaan, mutta se edellytti niin sanottuja puhdistustöitä: kaikki paikat oli siivottava perinpohjaisesti heti Karjalan takaisinvaltauksen alkaessa. Naisten Työvalmiusliitto koulutti martoja ja lottia siivoustyöryhmien johtajiksi. Muut ryhmäläiset kutsuttiin kuntien hoitokuntien toimesta. Erityisesti rantakylissä oli puhdistettavaa, sillä juuri niillä alueilla taistelut ja henkilömenetykset olivat olleet suuria. Kaikki kaatuneet sotilaat, joilta löytyi tuntolevy, lähetettiin kotiseudulle, mutta tuntemattomiksi jääneet vainajat haudattiin löytöpaikkakunnan kirkkomaahan. Säkijärvellä joukkohautaan haudattiin ja siunattiin 104 tuntemattomaksi jäänyttä talvisodassa kaatunutta suomalaissotilasta.

Puhdistustyö tapahtui sotilashallinnon alaisena alueella toimivien aluelääkäreiden valvonnassa. Martat ja lotat toimivat kuntiin määrättyjen terveyssisarien alaisina. Kaikissa siivousryhmissä oli viisi naista ja yksi mies, joka kantoi vettä ja teki muita raskaampia töitä. Marttapiiriliitot ja Marttaliitto avustivat siivoustarvikkeiden hankinnassa. Kun alueet oli siivottu, alkoi evakkojen paluu kotiseudulle. Marttayhdistykset ottivat myös sotaorpoja kummilapsikseen. Näille kummilapsille ja muille tarvitsijoille martat valmistivat kerhoissaan lastenvaatteita. Kummilapsia avustettiin myös taloudellisesti silloin, kun se oli mahdollista.⁹⁹

Päämajan sotilashallinto-osaston pyynnöstä piiriliitto aloitti marttamaja-toiminnan syys-lokakuussa 1941. Marttamajoja perustettiin huoltopaikoiksi kuntakeskuksiin sekä vilkkaimpiin risteyksiin. Kotiin palaava siirtoväki sai niistä ruokaa ja virvokkeita kohtuulliseen hintaan. Martat järjestivät myös tarvittaessa vaatimattoman yösijan kotiin matkaaville, lomillaan kulkeville sotilaille sekä paikkakunnilla työskenteleville rakennusmiehille. Marttamajaksi valittiin yleensä sopivankokoinen siivousryhmän puhdistama talo. Yleisen tilan lisäksi talossa oli erikseen huoneet miehille ja naisille.¹⁰⁰ Tarvittaessa marttamajat toimivat myös kokoontumispaikkoina. Marttapiiriliitto kutsui majojen hoitajiksi asianomaisen paikkakunnan marttoja, joista monet olivat emäntä- tai kotitalouskoulun käyneitä. Majojen valvojina toimivat kyseisen kunnan marttaneuvojat sekä ylimpänä piiriliiton konsulentit, jotka saattoivat myös avustaa kiireisimpinä aikoina. Virolahdella lotat hoitivat Klamilassa entisessä Säästöpankin talossa sijainnutta marttamajaa.¹⁰¹

Kotiseudulle paluun jälkeen alkoi marttatyö hiljalleen elpyä, mutta edessä oli monia käytännön hankaluuksia. Osin elettiin ilman sähköä ja puhelinta, joten tiedotus oli hoidettava kirjeitse ja pylväsilmoituksilla. Tärkeänä työmuotona olivat erilaiset talkoot ja yhdessä tekeminen. Kotiinpaluun jälkeen syöpäläisten karkotus paikkakunnilla jatkui. Vuonna 1943 käytiin rottasotaa. Neuvoja oli saanut myrkkypaloja, joita hän jakoi eri marttakerhoihin ja niiden vastaaville henkilöille. Nämä jakoivat myrkyt taloihin, valvoivat syöttien laittoa ja pitivät kirjanpitoa operaatiosta.¹⁰²

Marttojen neuvontatyöllä oli suuri merkitys sille, että suomalaisissa kodeissa selvittiin sota-ajan mukanaan tuomasta elintarvikepulasta niinkin hyvin. Työ oli jokapäiväisen elämän helpottamista: vähästä paljon, huonosta hyvää, vanhasta uutta. Siihen liittyi myös henkistä huoltoa eli mielenterveystyötä, kun emännät purkivat sydäntään saatuaan rintamalta suruviestin. Elintarvesäännöstely vaikeutti perinteisten, pitkien marttakurssien järjestämistä, mutta ne korvattiin havaintokursseilla tai lyhyemmillä esityksillä. Toiminnan merkitys ja marttojen vinkit arjesta selviytymiseen korostuivat vielä sodan jälkeenkin, sillä monet rauhankriisin ongelmat ”yksityistettiin” kotien ja perheiden vastuulle, kun hyvinvointivaltion turvaverkot odottivat vielä punomistaan.¹⁰³

Siirtomartat

Sodan jälkeen marttatoiminta aktivoitui uudelleen ja antoi naisille voimaa arkisiin töihin. Kun kaikesta oli pula, tarvittiin tietoa ja taitoa kodin jokapäiväisistä askareista selviytymiseen. Marttatoiminnan uudelleen aloittamista evakko-oloissa pidettiin tärkeänä, koska sen katsottiin kohentavan mielialaa ja

auttavan evakkotilanteen aiheuttamaan uupumukseen ja masennukseen. Oli myös tärkeää kohdata toisia evakkotovereita ja päästä keskustelemaan yhteisestä kohtalosta. Etenkin rannikkoseudun ja saarten martat kokivat suurena muutoksena ”kuiville seuduille” asettumisen. Talven varalta oli aina ollut tiinullinen silakoita tai mahdollisuus saada mereltä kalaa joko itse pyytäen tai paikallisilta kalastajilta ostaen. Uusissa olosuhteissa koettiin siksi vielä pitkään sodan jälkeenkin tärkeäksi, että hailikauppias kävi kylässä.

Vuonna 1945 martat järjestivät 116 paikkakunnalla kaksi viikkoa kestäneet ”Morsiuskurssit”, joilla kerrottiin, mitä uuden morsiamen tulisi tietää ja osata kodinhoidosta, lastenhoidosta, vaatehuollosta ja puutarhanhoidosta. Näin pyrittiin ehkäisemään sodan jälkeen yhteiskunnalliseksi ongelmaksi koettuja avioeroja.¹⁰⁴

Monissa maakunnissa karjalaiset martat toivat uusia ideoita ja elinvoimaa neuvontatyöhön. Siirtokarjalaiset jäsenet eivät eristäytyneet, vaan pyrkivät sopeutumaan ja olivat aktiivisesti mukana yhteisissä riennoissa.¹⁰⁵ Paikalliseen marttatoimintaan osallistuminen madalsi evakkomarttojen ja paikallisten marttojen välistä raja-aitaa. Samalla tultiin tuntemaan uutta ympäristöä, uuden kylän ja paikkakunnan tapoja ja historiaa. Muun muassa Pohjois-Pohjanmaalla karjalainen Hilikka Tasanto¹⁰⁶ kertoo, kuinka hänen äitinsä, martta Lyyli Pönni keskittyi kodin ja sen ympäristön hoitoon, mikä näkyi pihassa ja sisätiloissa:

Äiti istutti muun muassa ”ulkomaan mansikantaimia” [jalostettuja mansikkalajikkeita], mikä oli uutta. Kylässä puutarhoihin istutettiin omenapuiden ja marjapensaiden taimia. Karjalainen sukumme laittoi laajat juurikasvimaat. Äiti oli taitava kaalintaimien kasvattaja. Taimet olivat tanakoita ja vahvoja. Niitä hän kasvatti marttojen opeilla ja jakeli mielellään naapureille ja suvulle. Hän kasvatti myös tomaatintaimet. Lapsille äiti teki pienet kasvimaat marttaneuvojan opeilla ja tämä lahjoitti lapsille tarvittavat siemenet. Myös pihakukat olivat uusi asia pohjalaisessa ympäristössä. Äitini mallia noudattaen niitä alkoi ilmestyä muihinkin pihoihin.

Vain harva marttayhdistys tai -kerho kykeni jatkamaan toimintaansa uusissa olosuhteissa. Tuolloin suositeltiin, että jäsenet jatkaisivat jossakin muussa marttakerhossa tai yhdistyksessä tai perustaisivat uuden paikallisen yhdistyksen. Säkkijärveläisten pääasuinalueena oli Valkeala, kun taas lukuisia vahvialaisia asettui Iittiin ja virolahtelaisia oman pitäjän lisäksi Pyhtäälle. Säkkijärven naiskotiteollisuuskoulu asettui Valkealaan, mistä se muutti koulumuutosten myötä Kouvolaan. Koulun opiskelijoiden joukossa oli monien marttakotien tyttäriä ja koulun käyneistä tuli taitavia marttoja eri marttayhdistyksiin. Myös

Virolahden Pyterlahdessa sijainnut kansanopisto sai oppilaakseen lukuisan joukon nuoria naisia, joista tuli kyvykkäitä marttatoimijoita. Harjun karjanhoitokoulusta valmistui monia karjanhoitajia, joilla oli vaikutusta karjanhoidon kehitykseen myöhemmin omalla tilalla tai vieraan palkkalistoilla.

Sodan jälkeisen ajan monissa evakkokarjalaisten henkilöhaastatteluja sisältävissä kirjoissa pientilojen emäntien osuus korostuu erityisesti Kymenlaakson kohdalla.¹⁰⁷ Tämä selittyy sillä, että Kymenlaaksoon perustettiin runsaasti niin sanottuja kylmiä tiloja¹⁰⁸, jotta sijoitetut siirtokarjalaiset pääsivät suhteellisen lähelle kotiseutuun eivätkä joutuneet sopeutumaan vieraaseen murteeseen tai tapakulttuuriin.¹⁰⁹ Marttatyö oli osaltaan oman identiteetin säilyttämistä uudessa ympäristössä.

Marttatoiminnan merkitys

Porvarillisen naisasialiikkeen toimijoiden perustama Marttaliitto oli jäsenmäärällä mitattuna 1900-luvun alkupuolen vahvimpia naisjärjestöjä. Liiton päätehtävä oli naisten kasvattaminen perheen kautta tapahtuvan sosiaalisen uusintamisen tekijöiksi ja itsenäisen vastuun kantajiksi. Tavoitteidensa ja toimintansa perusteella marttaliikettä voidaan pitää osana laajaa moraalireformia, jonka käynnistivät 1800-luvun lopun kristillissosiaaliseen hyväntekeväisyystyöhön osallistuneet naiset. Moraalireformin hengessä ylempien sosiaaliluokkien naisten moraalikäsitteitä ujutettiin kaikkialle yhteiskuntaan, tässä tapauksessa maaseudun pientilallisten ja työväestön koteihin. Tämän toiminnan tuloksena naisia yhdistävä sukupuoli ohitti vähitellen yhteiskuntaluokkia erottavan kuilun. Näin moraalireformi toimi väylänä kohti paitsi sukupuolten välistä tasa-arvoa myös sosiaalisesti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa.¹¹⁰

Marttajärjestö perustettiin helmikuun manifestin jälkimainingeissa maaliskuussa 1899, ja manifesti oli myös yksi syy järjestön syntyyn. Naisasialiitto Unionista versoneet Martat keskittivät toimintansa aluksi nimenomaan venäläistämisyökkimysten vastustamiseen. Samalla edellä mainittu yhteiskunnallinen moraalireformi sai vahvasti poliittisia ulottuvuuksia ja siitä tuli ikään kuin osa valtakunnallista puolustusstrategiaa: kun itärajan läheisyydessä sijainneiden kotien elinolosuhteita parannettaisiin, niihin kohdistettaisiin asianmukaista valistusta ja perheisiin istutettaisiin korkeaa moraalialia, kodit sitoutuisivat ”suomalaisuuteen” ja muodostaisivat luonnostaan voimakkaan isänmaallisen suojamuurin venäläistämistoimenpiteitä vastaan. Siksi Marttajärjestö suuntasi laajentumistavoitteensa alkuvaiheessa juuri Karjalaan, jonne myös venäläistämistoimet kohdistuivat vuosisadan vaihteessa muuta maata voimakkaampina.¹¹¹

Säkkijärveläisen nykyasukkaan mallipiha.

Tavoitteet tuottivat tulosta: marttaliikkeen kutsuhuuto herätti vastakaikua erityisesti Karjalassa, ja etenkin Merikarjalan rannikkopitäjät nousivat kansallisessa vertailussa nopeasti maan marittaisimmiksi. Tähän myötävaikuttivat marttaneuvonnan painottuminen alkuvaiheessa juuri Karjalaan, alueen väestön yhteiskunnallinen asema ja pientilavaltaisuus sekä järjestön asettuminen joustavasti osaksi jo ennestään vankkaa raattius- ja nuorisoseuratoiminnan kenttää. Myöhemmin itsenäisyyden aikana marttatoimintaa tuki todennäköisesti itärajan läheisyys, joka oli omiaan voimistamaan kotiseutuliikettä ja nostattamaan isänmaallista henkeä.

Säkkijärven, Virolahden ja Vahvialan marttatoiminnalle oli tyypillistä keskittyminen etenkin toiminnan alkuvaiheessa puu- ja kasvitarihviljelyyn, lapsi- ja nuorisotyöhön sekä yhteistyöhön alueen ammattikoulujen kanssa. Tärkeää oli myös marttojen tarjoama sosiaalinen verkosto sekä monipuolinen kurssi-toiminta, jonka aiheissa näkyivät rannikkoseudun elinkeinot. Se tarjosi oppia myös niille nuorille, joiden oli taloudellisista tai sosiaalisista syistä vaikea hankkia itselleen koulutusta.

Marttayhdistysten merkitys yhteisöjen sosiaaliselle ja kotitalouskoulukselliselle toiminnalle karjalaisissa rannikkopitäjissä näkyy selvästi myös

artikkelin lähteenä käytetyssä lehtiaineistossa: yhdistysten tasavuosisjuhlat, vuosikokoukset, kurssitoiminta sekä menestys erilaisissa kilpailuissa ja näyttelyissä ylittivät uutiskynnyksen aina vähintään paikallislehdissä, usein myös liiton omassa *Emäntälehdessä* ja joskus valtakunnallisissa lehdissäkin.

Sodan jälkeen noin joka kolmas marttajärjestön jäsenistä oli pakotettu muuttamaan perheineen uusille asuinsijoille. Jälleenrakentamisessa toteutuivat marttaneuvonnan tavoitteet, ja uusissa oloissa selviytymisessä auttoi niihin liittyvä tulevaisuuden kuva: ”Joka mökin ympärillä olisi pieni kasvi- ja puutarha, josta olisi talon asukkaille sekä hyötyä että iloa sekä samalla perheen äidille apua lasten kasvatuksessa.”¹¹² Martat vaalivat Tanskan esimerkkiä, jonka mukaan tilojen ei tarvinnut olla suuria ja viljavia. Monitoimisuuteen ja yritteliäisyyteen kannustaminen sopi hyvin myös karjalaiseen perinteeseen; pientilojaan viljelleille karjalaisille talonpojille tällainen monimuotoisen maatalouden ja käsityöläisyyden yhdistelmä oli ollut tyypillistä jo vuosikymmenien ajan.¹¹³ Nyt se auttoi sopeutumisessa sodan jälkeiseen evakkoelämään. Evakkoon joutuneille martoille uusi koti uudessa ympäristössä ja koulutetut lapset olivat päämääriä, jotka saavutettiin työn ja ahkeruuden avulla. Anne Ollilan sanoja mukaillen Suomen kotien päivä valkeni jälleen.

Viitteet

- 1 Ollila 1993, 220–230, 240, 259–260; Partanen 2010, 164.
- 2 Sulkunen 1986, 95–96.
- 3 Kylmä tila oli vuonna 1945 säädetyin maanhankintalain mukainen asutustila, jolla ei ollut kunnollisia rakennuksia. Kylmän tilan maanviljelykseen tarkoitettua maa-alasta sai enintään 10 prosenttia olla aiemmin raivattua. Ks. viite 108. Nevalainen 2010, 234–236.
- 4 Esim. *Viipurin läänin historia*, osat IV ja V (2010 ja 2014; toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen), *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939* (2019; toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio) ja Lähteenmäki, Maria, *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944* (2009).
- 5 Sulkunen 1986, 14, 220.
- 6 Sulkunen 1991, 40–43.
- 7 Jalovaara 2019, 12–15; Hagner & Försti 2006, 14–17, 28–30.
- 8 Markkola 2002, 12, 29–30.
- 9 Markkola 2002, 13–14, 203.
- 10 Hagner & Försti 2006, 28–30.
- 11 Jalovaara 2019, 14–15; Hagner & Först 2006, 34, 84. Venäläistämispoliitikasta tarkemmin ks. Koskivirta & Mainio 2019, 9–10.
- 12 Jalovaara 2019, 20–22.
- 13 Haltia 1949, 18–20; Lähteenmäki 2009, 313–314; Ollila 1993, 14–17.
- 14 Pelkonen 1941, 4–7.
- 15 Haltia 1974, 10–26; Kuosmanen 2018.
- 16 Sulkunen 1986, 196–200; Lähteenmäki 2009, 20–21.
- 17 Seppä 1952, 459.
- 18 Ingberg 1936, 3.

- 19** *Emäntälehti* 1.6.1912.
- 20** Käsiteollisuus 1.4.1913.
- 21** Haltia 1952, 93–95, 152; Ollila 1993, 181–183; Säkkijärven Sanomat 2.4.1936.
- 22** *Emäntälehti* 1.6.1912.
- 23** *Maatalous* 15.1.1908; *Haminan Sanomat* 2.11.1907.
- 24** *Kyminlaakso* 18.3.1916.
- 25** *Maaseutu* 26.4.1919.
- 26** *Emäntälehti* 1.5.1914.
- 27** *Haminan Lehti* 3.3.1917.
- 28** *Kannaksen Lehti* 25.2.1930.
- 29** *Haminan Lehti* 10.2.1927; ”Kouki, Sirkka” [2017] (<http://www.marttaperinne.fi/henkilot/sirkka-kouki/index.html>, viitattu 8.3.2022).
- 30** *Maakansa* 9.2.1936.
- 31** *Karjalan Suunta* 17.4.1936.
- 32** *Maakansa* 19.9.1931.
- 33** Vahvialassa toimivat myös vuonna 1921 perustetut Tervajoen ja Houni-Loukon yhdistykset sekä Vahvialan Löytömäen marttayhdistys. Lisäksi perustettiin vielä Vahvialan Hanjoen marttayhdistys vuonna 1938. *Karjala* 2.9.1937; *Maakansa* 14.1.1936; *Emäntälehti* 1.5.1938.
- 34** Haltia 1952, 152; Ollila 1993, 181–183.
- 35** Koulut kamppailivat kuitenkin talousvaikeuksien kanssa, ja vuonna 1906 Forsténit myivät Liikkalan ja siirsivät puutarhakoulutoiminnan Vehkalahdelle Reitkallin kartanoon. Mänttärei 1994, 16–17.
- 36** ”Marttayhdistysten ja kerhojen historiaa” [2017] Marttaperinne. (<http://www.marttaperinne.fi/lahteet/marttayhdistysten-ja-kerhojen-historiikit/index.html>, viitattu 3.5.2022)
- 37** Paula Penttilän oma havainto Säkkijärven kotiseutumatkalla 25.5.1993.
- 38** Saurio 1949, 59.
- 39** Ollila 2004.
- 40** Ollila 1993, 36–37; Haltia 1949, 102–103.
- 41** Vesterbacka 2017a; Heinonen 1998, 138–145.
- 42** Heinonen 1998, 145.
- 43** Heinonen 1998, 147.
- 44** Sulkunen 1991, 34.
- 45** Heinonen 1998, 138–139.
- 46** Sulkunen 2006, 58, 69–71.
- 47** Ollila 1993, 43–44.
- 48** Etelä-Suomi 1.10.1908.
- 49** *Haminan Lehti* 3.9.1936.
- 50** Haltia 1952, 167–169.
- 51** Haltia 1949, 102–103; Jalovaara 57–61.
- 52** Seppä 1952, 464; Heinonen 1998, 113.
- 53** Pietarin suunta näkyy selvästi puutarhataloudessa. Venäläiset omenalajikkeet ovat olleet kestäviä. Sen on voinut havaita muun muassa kotiseutumatkoilla Säkkijärvellä. Siellä yhä kasvavien omenapuiden ja marjapensaiden perusteella voi määrittellä vanhoja pihapiirejä.
- 54** Inberg 1936, 19.
- 55** Ollila 1993, 227–240.
- 56** Wischtukat 2006, 50–51.
- 57** Hovi 2019, suullinen tiedonanto.
- 58** Tältä ajalta on monipuolinen *Kasvitarhakirja* (Lindgren 1903).
- 59** mm. Etelä-Suomi 1.10.1908; *Käsiteollisuus* 1.4.1913; *Uusi-Suomi* 9.8.1922; *Karjala* 25.9.1928.
- 60** *Haminan Lehti* 10.2.1927.
- 61** Maila Lundin haastattelu 2019.
- 62** Asia nousee esiin useissa haastatteluissa.
- 63** Ollila 1993, 179–180, 193.
- 64** Kervinen 2011.
- 65** Jalovaara 2019, 57–61.
- 66** *Haminan Lehti* 10.2.1927.
- 67** Ollila 1993, 203; Heinonen 1998, 34–35, 125–127.
- 68** Ollila 1993, 199–201; Jalovaara 2019, 90.
- 69** Jalovaara 2019, 63–65; Haltia 1949, 190–191.
- 70** Lähteenmäki 2006, 126; Hagner & Försti 2006, 106.
- 71** Haltia 1974, 217.
- 72** Heinonen 1998, 148–149.
- 73** *Maaseutu* 5.9.1936.
- 74** *Maaseutu* 1.2.1934.
- 75** Ollila 1993, 238–239.
- 76** Vesterbacka 2017a.
- 77** Inberg 1936, 25.
- 78** Jalovaara 2019, 57.
- 79** Seppä 1952, 468.
- 80** Ollila 1993, 284–285.

- 81** Virolahden pikkulottatoiminnasta on Timo Yrjölä kirjoittanut (2018) kirjan *Kasva kansallesi kunniaksi*.
- 82** *Emäntälehti* 1.11.1923.
- 83** *Maakansa* 19.9.1931.
- 84** *Maakansa* 16.2.1933.
- 85** Eräs seurakuntaan liittyvä työmuoto murtayhdistyksillä on ollut keväiset hautausmaapäivät, joita martat järjestivät vuosittain. Tällöin hautausmaan ulkopuolella on ollut myynnissä haudoille istutettavia kukkia ja puutarhaneuvoja on antanut opastusta niiden istuttamiseen ja hoitoon sekä yleensäkin hautojen hoitoon. Keväiset siivoustalkoot ovat olleet tärkeitä martoille vuodesta 1934 alkaen (Kuosmanen 1978).
- 86** *Maakansa* 16.2.1933; Säkijärven Sanomat 2.4.1936.
- 87** *Emäntälehti* 1.6.1937.
- 88** Penttilä 2007.
- 89** Pelkonen 1941, 23–24.
- 90** Hämynen 2010, 152–153.
- 91** *Maaseutu* 18.8.1932.
- 92** Ollila 1993, 194–195.
- 93** *Maaseutu* 5.9.1936.
- 94** Seppä 1952, 462.
- 95** Pelkonen 1941, 28–29.
- 96** Hagner & Försti 2006, 132.
- 97** Lähteenmäki 2009, 205–206.
- 98** Hagner & Försti 2006, 134; Korppi-Tommola 2001, 90–92.
- 99** Vesterbacka 2017b.
- 100** Vesterbacka 2017b.
- 101** Carpén 2019, suullinen tiedonanto.
- 102** Naisten sodanaikaisesta työpanoksesta on toteutettu yhdessä Marttaliiton kanssa professori Elina Haavio-Mannilan johtama tutkimusprojekti ”Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana”. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD2551>, viitattu 3.5.2022).
- 103** Heinonen 1998, 206–207; Jalovaara 105, 110.
- 104** Roivainen 2013.
- 105** *Säkijärvi-lehti* 5–6/1999, 1.
- 106** Tasanto 2019, kirjallinen tiedonanto.
- 107** Karjalan Liitto 1970.
- 108** Nimitys vuonna 1945 säädetyn maanhankintalain mukaisille asutustiloille, joita tarjottiin siirtoväelle, sotainvalideille, sotaleskille ja perheellisille rintamamiehille. Kylmillä tiloilla ei ollut kunnollisia rakennuksia eikä juuri raivattua peltoalaa. Valtio auttoi kylmille tiloille asettuneita lainoittamalla ja suorittamalla mm. koneellisia raivaustöitä. Nevalainen 2010, 234–236.
- 109** Koskivirta 2010, 303.
- 110** Markkola 2000, 140.
- 111** Mainio & Koskivirta 2019, 10; Koskivirta 2014, 417–418.
- 112** Inberg 1936, 3.
- 113** Luttinen 2014, 238–248; Kaukiainen 2014, 296–298.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Haastattelu- ja muu aineisto

Kirjalliset tiedonannot

Tasanto, Hilikka (2019) Liminka. Synt. Säkkijärvellä. Kirjoittajien hallussa.

Vinnikka, Kirsi (2019) Kouvolan Hyppälä. Synt. Valkealassa. Kirjoittajien hallussa.

Suulliset tiedonannot

Carpén, Eero, Helsinki 2019. Synt. Virolahdella. Kirjoittajien hallussa.

Hovi Marja, Lappeenranta 2019. Synt. evakossa. Kirjoittajien hallussa.

Hyppänen, Helvi, Kouvola 2019. Synt. Ylämaalla. Kirjoittajien hallussa.

Hyppänen, Liisa, Kouvola 2019. Synt. evakossa. Kirjoittajien hallussa.

Ihalainen, Sulo, Hamina 2019. Synt. evakossa. Kirjoittajien hallussa.

Kauppinen, Eila, Kouvola 2019. Synt. Säkkijärvellä. Kirjoittajien hallussa.

Lund, Maila, Loviisa 2019. Synt. Säkkijärvellä. Kirjoittajien hallussa.

Miikki, Milja, Kouvolan Valkeala 2019. Synt. Säkkijärvellä. Kirjoittajien hallussa.

Sanomalehdet

Emäntälehti 1912, 1914, 1919, 1923, 1928, 1937, 1939

Etelä-Suomi 1908

Haminan Lehti 1916, 1917, 1924, 1927, 1928, 1931, 1936

Haminan Sanomat 1907

Kannaksen Lehti 1930

Karjala 1937

Kurkijokelainen 08/02/2019.

Sulavuori, Helena (2019) ”Maailman suurin marttailta. Muutamme maailmaa tekemällä pieniä asioita”.

Kyminlaakso 1916

Käsiteollisuus 1913

Maakansa 1931, 1932, 1933, 1936

Maaseutu 1919, 1922, 1931, 1932, 1934, 1936

Maatalous 1908

Säkkijärvi-lehti 1999

Säkkijärven Sanomat 1936

Uusi Suomi 1922

Painetut lähteet

- Haltia, Manja (1941).** *Karjalan marttatyö 40-vuotias*. Helsinki.
- Haltia, Manja (1949).** *Marttatoiminta 1899–1949*. Helsinki: Marttaliitto ry.
- Haltia, Manja (1952).** *Eteläkarjalainen marttatoiminta 1899–1952*. Helsinki: Siirtomarttojen eteläinen piiriliitto.
- Inberg, Ingrid (1936).** *Säkkijärven Marttayhdistyksen 25-vuotiskertomus*. Viipuri: Säkkijärven Marttayhdistys.
- Kananen, Anni Inkeri (1941).** "Marttatyön synnystä ja vaiheista Raja- ja Itä-Karjalassa 1899–1939". *Laatokan-Karjalan marttatyön 40-vuotishistoriikki*. Jyväskylä: Sisä-Suomen kirjapaino. Marttaliiton vuosikertomus 1989 (1990) Helsinki: Hakapaino Oy.
- Pelkonen, Hellä (1941).** "Martta kodin henkisen tason kohottajana". *Laatokan-Karjalan marttatyön 40-vuotishistoriikki*. Jyväskylä: Sisä-Suomen kirjapaino.
- Pirhonen, Hilda (1941).** "Martat juhlien emäntinä". *Laatokan-Karjalan marttatyön 40-vuotisjulkaisu*. Jyväskylä: Sisä-Suomen kirjapaino.
- Reijonen, Annikki (1927).** *Puutarhakauneus. Taiteellisia näkökohtia ja käytännöllisiä viitteitä sen luomiseksi*. Kotilieden kirjasto 9. Porvoo: WSOY.
- Saurio, Elli (1949).** *Marttojen toimia*. Helsinki: Otava.
- Seppä, Väinö (1952).** *Säkkijärvi kautta aikojen. Muistojulkaisu*. Helsinki: Säkkijärvi-säätiö.

Tutkimuskirjallisuus

- Hagner, Minna & Teija Försti (2006).** *Suffragettien sisaret*. Helsinki: Unioni Naisasialiitto.
- Haltia, Manja (1974).** *Marttatoiminta 1949–1974*. Helsinki: Marttaliitto ry.
- Heinonen, Visa (1998).** *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Bibliotheca historica 33. Helsinki: SHS.
- Hämynen, Tapio (2010).** "Uskonnot ja kouluolot monikulttuurisessa läänissä". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Jalovaara, Ville (2019).** *On suurempi koti – Martat 120 vuotta*. Helsinki: Otava. Karjalan Liitto ry (1970) Siirtokarjalaisten tie II & III. Turku: Nyky-Karjala.
- Kervinen, Ulla (2011).** "Viuruniemen marttakerhon historiikki". (<https://www.martat.fi/marttayhdistykset/outokummun-viuruniemen-marttayhdistys-ry/viuruniemen-marttojen-historiaa/>, viitattu 27.4.2020).
- Karste-Liikkanen, Greta (1968).** *Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kaukiainen, Yrjö (2014).** "Kurja vai vauras Karjala – taloudellinen kasvu ja elintason nousu Viipurin läänissä". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Korppi-Tommola, Aura (2009).** *Tahdolla ja tunteella tasa-arvoa*. Naisjärjestöjen Keskusliitto 1911–2001. Jyväskylä: Naisjärjestöjen Keskusliitto.
- Koskivirta, Anu (2010).** "Luovutetun Karjalan julkisoikeudelliset yhteisöt" sekä "Jäännöslääni eheytyy". *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Koskivirta, Anu (2014).** "Karjala kansallisen herätyksen innoittajana". *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Aleksi Mainio & Koskivirta, Anu (2019).** "Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja historiografiaa". *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. VSKST 21. Helsinki: VSKS.

- ”Kouki, Sirkka” (2017). Marttaperinne. Henkilöt. (<http://www.marttaperinne.fi/henkilot/sirkka-kouki/index.html>, viitattu 8.3.2021).
- Kuosmanen, Asta (2018)**. Sataneljätoistavuotta puutarhaneuvontaa. Verkkojulkaisu. Marttaliitto ry. (https://www.martat.fi/wp-content/uploads/2018/03/satanelj_toista_vuotta_puutarhaneuvontaa_perinnesivuille__pptx.pdf, viitattu 3.5.2022).
- Lagerblad, Katri & Aino Nieminen (1948)**. *Sippolan Puutarha- ja Maatalouskoulu – Reitkallin Puutarhakoulu 1898–1948*. Hamina: Sippolan puutarha- ja maatalouskoulu.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2012)**. ”Maakunnan ääriviivat hahmottuvat” sekä ”Maakunnan etsikkoaika”. *Rajamaasta maakunnaksi. Kymenlaakson historia II*, toim. Yrjö Kaukiainen. SKST 1364:2. Helsinki: SKS.
- Lindgren, Erik (1903)**. *Kasvitarhakirja. Suomen oloihin mukailut Klas Stening*. Porvoo: WSOY.
- Luttinen, Jaana (2014)**. ”Perinteiset maaseutuelinkeinot autonomian ajalla”. *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Lähteenmäki, Maria (2006)**. ”Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta 1907–2003”. *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta*, 4. osa, toim. Maria Lähteenmäki, Aura Korppi-Tommola & Irma Sulkunen. Helsinki: Edita.
- Lähteenmäki, Maria (2009)**. *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Markkola, Pirjo (2000)**. ”The Calling of Women: Gender, Religion and Social Reform in Finland 1860–1920”. *Gender and Vocation: Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries 1830–1940*, ed. Pirjo Markkola. Studia historica 64. Helsinki: SKS.
- Markkola, Pirjo (2002)**. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKST 888. Helsinki: SKS.
- ”Marttayhdistysten ja kerhojen historiaa” [2017] Marttaperinne. (<http://www.marttaperinne.fi/lahteet/marttayhdistysten-ja-kerhojen-historiikit/index.html>, viitattu 3.5.2022)
- Mikola, Päivi (2005)**. *Se on sata. Kurkijoen Marttayhdistys ry. 1905–2005*. Loimaa: Kustannus HD.
- Mäkinen, Yrjö-Pekka (1956)**. *Laatokan Karjalan nousun vuosikymmenet*. Pieksämäki: Laatokan Karjalan kulttuurityön toimikunta.
- Mänttari, Raija (1994)**. *Soivat sireenit, Alma Forsténin elämästä ja työstä*. Kouvola: Kymenlaakson marttapiiriilitto.
- Nevalainen, Pekka (2010)**. ”Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen”. *Viipurin läänin historia IV Karjala itärajan varjossa*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Ollila, Anne (1993)**. *Suomen kotien päivä valkenee. Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Helsinki: SHS.
- Ollila Anne (2004)**. ”Forstén, Alma”. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS, 1997– (<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4641>, viitattu 11.1.2021).
- Partanen, Jukka (2010)**. ”Lääninhallinto ja poliittiset voimasuhteet itsenäistymisestä talvisotaan”. *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Penttilä, Paula (2007)**. *Säkkijärven yhteiskoulu 100 vuotta*. Lappeenranta: Kopioniini.
- Roivainen, Aira (2013)**. ”Tytöstä naiseksi sota-aikana”. *Hajamietteitä Pöljästä. Kylähistoriaa Siilinjärven Pöljän kylästä*. (<https://airaroivainen.blogspot.com/2013/09>, viitattu 27.4.2020).
- Sulkunen, Irma (1986)**. *Raittius kansalaisuskontona. Raittius ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki: SHS.
- Sulkunen, Irma (1991)**. *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.

- Sulkunen, Irma (2006).** "Suomi naisten äänioikeuden edelläkävijänä". *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta, 4. osa*, toim. Maria Lähteenmäki, Aura Korppi-Tommola & Irma Sulkunen. Helsinki: Edita.
- Yrjölä, Timo (2018).** *Kasva kansallesi kunniaksi. Pikkulottatoimintaa Virolahdella 1932–1944*. Helsinki: NeiroI-kustannus.
- Vesterbacka, Kirsi (2017a).** "Teemavuodet alkavat". Marttaperinne. 1930-luku. (<http://www.marttaperinne.fi/aikajana/1930/teemavuodet-alkavat/index.html>, viitattu 27.4.2020).
- Vesterbacka, Kirsi (2017b).** "Paluu Karjalaan". Marttaperinne. 1940-luku. (<https://www.martat.fi/martat/marttaperinne/vuosikymmenet/1940-luku/paluu-karjalaan/>, viitattu 27.4.2020).
- Wischtukat, Kaija (2006).** *Anna Matilda – neiti neuvoja*. Hamina: [Omakustanne].

Kielellinen Merikarjala

Dokumentoidun, 1900-luvulla vallinneen kielitilanteen ja taksonomian mukaisesti kielellinen Merikarjala kattaa keskeisen osan suomen kaakkoismurteiden alueesta. Aluetta luonnehtii kaksi erilaista viitekehystä: suomen kieli valtiollisen Suomen rajaamana kielialueena ja itämerensuomalaiset kielet laajemman kielialueen historiallisena kontekstina Suomenlahden itäosassa. Kielellisen Merikarjalan taustaa ja olemusta on tarkoituksenmukaisinta tarkastella poliittisista rajoista riippumattomana alueena. Sen erityispiirteet ja suhde muihin läheisiin kielimuotoihin ovat vuosisatojen, monelta osin vuosituhansien pituisen kehityksen tulosta, jatkuvaa eriytymistä ja integraatiota.

Johdanto ja artikkelin tavoitteet

Tarkastelen tässä artikkelissa Merikarjalan kielellistä olemusta ja kehitystä yhdistämällä useita näkökulmia väljässä aikakehyksessä. Koska kyse on dokumentoituun kielelliseen ainekseen perustuvasta tiedosta ja sen kriittisestä arviosta, lähtökohtana on pääosin 1900-luvulla tallennettu, lähinnä 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alkuvuosikymmeninä syntyneiden käyttämä, puhuttu kieli. Vaikka tallennusaika voidaan todeta tarkasti, sekä sanasto että kieliopilliset rakenteet sisältävät useita hyvin eri-ikäisiä kerrostumia. Ilmiöiden levikin ja muista läheisistä kielellisistä varianteista löytyvän vertailutiedon perusteella on mahdollista tehdä perusteltuja oletuksia kronologiasta. Tärkeimpiä lähtökohtiani on tästä syystä Merikarjalan kielellisen kontekstin hahmottaminen alueellisesta ja historiallisesta näkökulmasta.

Kielellisesti Merikarjala asemoituu osaksi suomen kaakkoismurteiden eli kansanomaisemmin eteläkarjalaisten murteiden ydinaluetta, jonka perinteinen viitekehys on suomalainen dialektologia. Siksi sen ensisijainen vertailukohde ovat aiemmassa tutkimuksessa olleet suomen murteet, kun taas muut lähialueiden itämerensuomalaiset kielet, inkeroinen, vatja ja viron koillismurteet ovat olleet harvemmin vertailtavina. Siihen on osaltaan vaikuttanut Pietarin perustamisen jälkeen 1700-luvulla syntynyt poliittinen tilanne, jossa kasvava suurkaupunki katkaisi maayhteyden lähisukukielisten varianttien väliltä. Tässä kirjoituksessa painotan sitä, että kielellistä Merikarjalaa ja sen ominaisuuksia on arvioitava Pietarin perustamista ja venäjän kielen valta-aseman

Itäinen Suomenlahti kuvattuna vuonna 1751 Nürnbergissä ilmestyneessä Tobias Mayerin kartassa.

nopeaa kasvua edeltävästä ajasta käsin, vaikka liikun ajallisesti myös Pietarin kasvukauden vuosisadoilla.

Suomalaisessa dialektologiassa suomen kaakkoismurteiden lähimpiä vertailukohtia ovat olleet pohjoisessa sijaitsevat savolaismurteet ja etelämpänä inkerinsuomalaiset murteet, jotka edustavat joko kaakkois- tai savolaismurteita paikallisine vivahteineen. Myös inkerinsuomen ilmentämällä, uuden ajan alkuvuosisatojen migraatiolla on merkityksensä kronologisten kerrostumien tunnistamisessa. Oma maantieteellinen ja ajallinen kehüksensä on myös Viipurista ja sen lähiseuduilta historiallisena aikana tunnetuilla kielillä ruotsilla, saksalla ja venäjällä. Niiden levittäytyminen alueelle on tapahtunut eri aikakausina ja vaihtelevassa historiallisessa kontekstissa.

Kartoitettuani kokonaiskuvan palaan lähemmin Merikarjalan kehitykseen analysoimalla lähemmin suomen kaakkoismurteiden ja Merikarjalan keskeisalueen, Länsi-Kannaksen merenrantapitäjien suhdetta inkeröisen kieleen ja inkeröismurteisiin. Jo maantieteellisen läheisyyden perusteella voidaan olettaa, että lähempi vertailu paljastaa yhtymäkohtia, jotka vaikuttavat kokonaisarvioon. Tartun myös yhteen sivuteemaan. Inkerinmaan kielitilanteen kehitykseen vaikutti erityisesti 1900-luvulla venäjän valtakieliaseman vahvistuminen. Pohdin yksittäisen esimerkin valossa myös sitä, miten venäjän vaikutteet

heijastuvat yksittäisen Länsi-Kannakselta kotoisin olevan kielessä. Esimerkki valaisee samalla sitä, että Pietarin metropoliasemasta huolimatta suomen- ja venäjänkieliset yhteisöt pysyivät kielellisesti erillisinä.

Artikkelin pääteesit voidaan tiivistää seuraavaan kahteen näkökulmaan, joita tekstissä ruoditaan lähemmin:

(1) Merikarjalaa ja itäisen Suomenlahden itämerensuomalaisia kielimuotoja suunnilleen Kymijoen ja Suursaaren rajaamalla vyöhykkeeltä itään on tarkoituksenmukaista tarkastella kokonaisuutena.

(2) Länsi-Kannaksen murteilla eli Merikarjalan ydinalueella on läheinen historiallinen ja maantieteellinen yhteys Inkerinmaan ja Koillis-Viron kieli-
muotoihin, etenkin inkeroiseen ja viron koillismurteisiin.

Suomen kaakkoismurteiden maantieteelliset ääriviivat

Suomen kielen kaakkoismurteet (SMK) eli Etelä-Karjalan¹ murteet kattavat Suomenlahden ja Laatokan välisen alueen Karjalankannaksella, ja se on Pietarin perustamisen jälkeisen pitäjäjaon mukaisesti ulottunut Terijoelta luoteessa Virolahdelle ja Lappeelle, pohjoisempana Parikkalaan asti.² Tarkemmassa luokittelussa rantapitäjät Uusikirkko, Kuolemajärvi, Koivisto, Johannes ja Säkkijärvi ovat muodostaneet rantamurteiden alaryhmän eli Länsi-Kannaksen murteet.³ Veikko Ruoppilan luokittelussa lähtökohtana on laajemmin sisämaan kattava Etelä-Karjala, jonka mukaan hän myös nimittää murrealuetta. Näkökulma perustuu Suomen 1900-luvun poliittisten rajojen rajaamaan dialektologiaan. Muut itäisen Suomenlahden lähisukuiset kielimuodot on rajattu lähemmin asiaa pohtimatta tai perustelematta pois. Myöhemmässä tutkimuksessa ja suomen murteiden perusteoksissa (SMK; SMS) myös inkerinsuomalaiset murteet esitetään kaakkoismurteiden osana.

Käytän tässä kirjoituksessa suomen kaakkoismurteita ja Etelä-Karjalan murteita toistensa synonyymeina ja Länsi-Kannasta tarkempana Merikarjalan maantieteellisenä koordinaattina. Suomen murteiden sanakirja (SMS) käyttää aineiston dokumentoinnissa maantieteellisiä murrealueita, Etelä- ja Keski-Karjala osana itämurteiden aluetta vetämättä jyrkkää rajaa niiden luoteis- ja pohjoispuolelle. Etelä-Karjalan rantamurteiden alaryhmää voidaan pitää kielellisen Merikarjalan ydinalueena. Sen lähimmät kielelliset verkostot ovat suuntautuneet idässä ja pohjoisessa muualle kannakselle, kaakossa nykyisen Pietarin alueelle, etelässä Inkerinmaalle ja lännessä Suomenlahden ulkosaarille. Lounaassa myös Koillis-Viro on ainakin Suomenlahden ulkosaa-
rien ja Inkerinmaan kautta kuulunut välillisesti samaan kulttuurivyöhykkeeseen.

Pitäjärajojen yli sisämaahan kulkeva kaakkoismurteiden alue on paikallis-

murteille tyypillisesti läheisten varianttien pitkä jatkumo.⁴ Kaakkoismurteiden sisäiset erot eivät ole erityisen suuria verrattuna suomen hämäläis- tai lounaismurteisiin. Mitä vähemmän sanastollisia ja rakenteellisia eroja paikallisten varianttien välillä on, sitä tiiviimpää asutus on ollut tai tunnettua levikkialuetta voi pitää myöhäisen levittäytymisen myötä syntyneenä. Esimerkiksi savolaismurteiden pienehköt erot laajalla maantieteellisellä alueella selittyvät suhteellisen myöhäisestä, keskiajan jälkeen ajoittuvasta, kaskikulttuurin leviämisen aikaisesta ekspansiosta.

Kaakkoismurteiden lähin maantieteellinen vertailukohta on itäisen Suomenlahden alue ja siellä puhutut keskenään läheiset kielimuodot. Historiallisesti keskeisimpiä Merikarjalan eroja pohjoisempiin, Laatokan rantavyöhykkeen murteisiin on, että jälkimmäisissä on enemmän yhtymäkohtia savolaismurteisiin ja yhteyksiä karjalan kielen puhuma-alueille, kun taas Suomenlahden rantavyöhykkeen verkostot ovat ulottuneet Inkerinmaan lisäksi Koillis-Viroon, Narvan ja Tallinnankin keskiaikaisiin kaupallisiin keskuksiin. Kaakkoismurteiden alueen halkaiseva jako alamurteisiin myötäilee jossakin määrin keskiaikaista Pähkinäsaaren rauhan rajaa, ja alueen itäinen sektori kuului keskiaikana Novgorodin vatjan viidenneksen piiriin.

Keskiajan kielet itäisen Suomenlahden ympäristössä

Merikarjalan paikallisten kielimuotojen kehityksen kannalta tärkeä keskiajan kielitilanne poikkesi olennaisesti uuden ajan ja seuranneiden vuosisatojen asetelmista. Pietaria ei vielä ollut perustettu, ja sekä Pohjois- että Länsi-Inkeri kuuluivat itämerensuomalaiseen jatkumoon, joka varsinkin Suomenlahden pohjoispuolella sisämaassa oli harvahkosti asutettu.⁵ Suomenlahden eteläpuolella Länsi-Inkerissä puhuttiin inkeroista ja vatjaa, edellistä lähempänä rannikkoa, jälkimmäistä sisämaan puolella Novgorodin vaikutuspiirissä, joskin osin myös rannikon läheisyydessä. Vanhan nimistön ja seurakuntaluetteloiden perusteella voidaan olettaa, että ennen Pietarin perustamista myös Nevan suistoalueen itämerensuomalaisessa väestössä oli sekä kannakselaisia että inkerikkoja.⁶ Konkreettisimpia tietoja myöhäisen keskiajan vatjasta on saksalaisen kalparitariston sotapäällikkö Vinke van Overbergin joukkojen 1440-luvulla tekemä hyökkäys ja ryöstöretki Länsi-Inkeriin, josta he veivät joukon vatjalaisia Etelä-Latviaan.⁷ Neljäsataa vuotta myöhemmin 1800-luvulla kerätyssä fragmentaarisessa aineistossa sikäläisten vatjalaisten kieleen perustuvissa kreevininvatjalaisissa teksteissä⁸ ilmenevät vatjan tunnuspiirteet osoittavat niiden esiintyneen jo keskiaikana. Se on suomen kaakkoismurteisiin verrattuna selvästi erilainen itämerensuomalainen kielimuoto.

Merikarjala ja sitä ympäröivät kielimuodot. (SMHämK = suomen kaakkoishämäläiset murteet Kymenlaaksossa, SMSavE = suomen eteläsavolaiset murteet, SMKaak = suomen kaakkoismurteet, ViKoill = Koillis-Viron rantamurteet).

Dokumentoitujen kaakkoismurteiden keskiaikaisista edeltäjistä ei ole kirjallisia lähteitä. Kielellisen Merikarjalan hahmottelu ja varhainen kehitys perustuvat siksi aihetodisteisiin, välillisiin päätelmiin ja muutama vuosisata myöhemmin 1800- ja 1900-luvulla dokumentoituihin kielimuotoihin. Aihetodisteita ovat tutkimustieto kielen muutoksesta ja yksittäisten kielen piirteiden, kuten sanaston ja kieliopillisen rakenteen kehityksestä. Avainasemassa on maantieteellisen ydinalueen ja sen ympäristön etnografinen kehitys, kulttuurin ja elinkeinojen heijastaman kontaktiverkoston vaikutus paikallisiin yhteisöihin.

Merikarjalan kielellisen ydinalueen ympärillä sijaitsi useita muita itämerensuomalaisia, keskenään lähes täysin tai ainakin pääosin ymmärrettäviä kielimuotoja. Niitä olivat uuden ajan puolella suomen kielen kaakkoismurteet Karjalankannaksella ja Länsi- ja Pohjois-Inkerissä sekä itäisen Suomenlahden saarilla. Kaakkoishämäläisten murteiden levikkialue ulottui Vehkalahden pitäjään asti Kymenlaaksossa. Suomenlahden eteläpuolella sijaitsivat inkeroinen (aiemmassa tutkimuksessa inkeroinen murteet) ja vatjan kieli Inkerinmaalla sekä Koillis-Viron rantamurteet. Pietarin alue oli kielellisesti suomen kaakkoismurteiden eteläistä levikkialuetta Pietarin perustamiseen asti 1700-luvulla, oletettavasti myös inkeroinen itäistä vyöhykettä. Viipurin ja Pietarin verkostoihin kuuluivat kontaktit lähialueiden muihin kieliin: rannikkoalueella puhuttuun ruotsiin, lähinnä kaupunkiverkoston kautta levinneeseen (ala)saksaan ja myöhemmin valtakieleksi nousseeseen venäjään. Vanhempia kontakteja on voinut olla myös keskiaikaisen Novgorodin aikaiseen slaavilaiseen kielimuotoon, josta on jälkiä myös itäisen Suomenlahden itämerensuomalaisissa kielissä.

Ruotsinkielisen asutuksen itäinen levikki

Ruotsinkielinen asutus on rannikkoalueella ja saaristossa ulottunut Merikarjalaksi kutsutulle alueelle asti. Ruotsalaisperäistä paikannimistöä on Viipuriin asti. Leviämissuunta on alkuaan ollut lännestä itään, sama kuin sisämaassa levittäytyneillä hämäläismurteilla. Kaakkoismurteiden läntisimmän rannikkopitäjän Virolahden saaristossa on runsaasti ruotsinkielistä nimistöä, joka on vasta uuden ajan kuluessa suomalaistunut. Useat perusosan *-holma/-holmi* (vrt. ruots. *holme* '(pienehkö) saari'), *-helli* (vrt. ruots. *häll* '(kivi- tai kallio-) paasi') ja *-ouri* (vrt. ruotsin *ör*, murt. *our* '(kivinen) kari') sisältävät kaksiosaiset nimet ovat osoitus niiden periytymisestä ruotsinkielisiltä asukkailta. Perusosan *-holma/-holmi* sisältäviä nimiä ovat esimerkiksi *Hanholmi, Hästholmi, Kujaholmi, Lankholmi, Muholma, Musholma, Pirkholmi, Reiholma, Tankholma*. Perusosan *-helli* sisältäviä nimiä vastaavasti *Ankkurihelli, Laitahelli, Maahelli, Musholmanhelli, Ruissaarenhelli*. Perusosan *-ouri* sisältäviä nimiä ovat mm. *Havouri, Lankouri, Lotouri, Malouri, Multouri, Orrouri, Ouri, Pivouri, Sontourit* ja *Uutouri*.

Samantyyppistä ruotsalaisperäistä nimistöä löytyy myös lännempää Vehkalahden puolelta ja Kymenlaakson edustalta.⁹ Samaa nimimotivaatiota edustavat ja merkitykseltään perusosaan 'kari' pohjautuvat Lounais-Suomen saaristossa yleiset *-ör, -ören* -loppuiset nimet, jotka kansankielessä äännetään tavallisesti *-öuren* tai *-öyrn*¹⁰. Itäisellä Suomenlahdella esiintyvä variantti on lähempänä alkuperäistä skandinaavista muotoa *aur* 'sora' ja edustaa selvästi erilaista, itäisempää ruotsin murretta. Suomenkielistyneen alueen paikannimistössä on mahdollista tunnistaa myös useita muita ruotsalaisperäisiä appellatiiviin perustuvia nimeämismotiiveja.

Monikielinen Viipuri sijaitsi keskellä Merikarjalaa, ja se loi varhain omanlaisensa kaupunkiympäristön ja urbaanien yhteisöjen välisen kielten kohtaamisympäristön.¹¹ Kaupunkiympäristö oli silti kielellisesti muuta Merikarjalaa ajatellen varsin poikkeava. Saksan- ja venäjänkielisten yhteisöjen kielelliset juuret olivat maantieteellisesti kauempana, saksankielisillä Tallinnan, Narvan ja muiden hansakaupunkien yhteisöissä, venäjänkielisillä Pietarin perustamisen jälkeen nopeasti kasvaneessa metropolissa ja sen vetovoiman mukana kulkeutuneessa väestössä. Ruotsin- ja suomenkielisillä yhteisöillä oli suurempi yhteys lähialueiden kansankieleen. Etelä-Karjalan murteet eli suomen kaakkoismurteet ovat oletettavasti vanhin tunnettu paikallinen kielimuoto, joka on perua tämän itämerensuomalaisen variantin leviämisestä Suomenlahden itäosassa ja säilymisestä yli vuosisatojen.

Monikielinen Viipuri

Viipurin kielitilanne poikkesi ympäröivästä Merikarjalasta erilaisen kielisosiologisen rakenteensa takia. Vaikka suomenkielisten on arveltu olleen suurin yksittäinen kieliryhmä kaupungissa, he olivat tyypillisesti palvelijoita, piikoja ja muiden palkollisia. Ylemmän sosiaaliluokan kieliä olivat saksa ja ruotsi, saksa kauppiaiden, porvari- ja aatelisten kielenä, ruotsi osaksi porvari- mutta viimeistään 1600-luvulta myös vallan, koulutuksen ja kirkon kieli, yhteiskunnallinen valtakieli, joskin kansankielinen olemus säilyi ruotsinkielisellä rannikkoaleella. Venäjän vallan aikana venäjänkielisten kauppiaiden lisäksi erityisesti sotilashenkilöstön ja varuskunnan kielenä venäjä kytki sen Pietarin ja Venäjän yhteiskunnallisiin rakenteisiin.¹²

Viipurin suomenkieliset olivat lähiseutujen asukkaita, joiden puhuma kieli oli suullisten varieteettien ohjaamaa. Tavallisen kansan koululaitoksen mukana tavoitettavaa kirjakielistä traditiota ei vielä ollut, vaikka suomen kirjakieli luotiinkin jo 1500-luvulla. Kesti vuosisatoja ennen kuin yleinen oppivelvollisuus toi kirjoitetun kielen kaikkien ulottuville. Ja kesti pitkälle 1900-luvulle ennen kuin tehokas koululaitos, painettu ja erityisesti sähköinen media toivat yleiskielen standardit puhutun kielen rinnalle. Korrektin kielenkäytön normit, sananvalinnat ja koulutuksen merkitys sosiaalisesti turvatummalle elämälle alkoivat silloin vaikuttaa lähtemättömästi puhuttuihin paikallismurteisiin ja niiden käyttöalaan.

Suomenlahden meriliikenteen keskiaikaista valtavirtaa edusti Hansaliitto, ja Tallinnan aatelisten ja raadin vaikutus ulottui joka puolelle Suomenlahden rannoilla. Melko pian Pähkinäsaaren rauhan jälkeen vuonna 1336 Viipurin vouti Pietari Joninpoika (Peter Jonesson) antoi Tallinnan porvareille vapaat oikeudet kaupankäyntiin Viipurissa, Vehkalahtella ja Virolahdella.¹³ Vaikka Vehkalahti ja Virolahtikin korotettiin samaan aikaan kauppaloiksi, ne jäivät Viipurin varjoon.¹⁴ Hansakaupan mukana levisivät alasaksan kielelliset vaikutteet. Mikko Bentlin (2008) on analysoinut yksityiskohtaisesti suomeen alasaksasta lainattuja sanoja ja niiden historiallista kontekstia. Kontaktien aikahaarukka on laaja, 1100-luvulta 1500-luvulle, mutta suurin osa todistetusti suomeen lainautuneesta sanastosta on peräisin keskialasaksasta, siis Hansa-liiton ajoilta. Valtaosa 39 korrektista etymologiasta on sellaisia, että suomen murteiden näkökulmasta ne edustavat pikemmin itä- kuin länsimurteita. Vaikka talonpojat Ulvilasta Koivistoon ulottuvalla rantavyöhykkeellä kävivät myymässä tuotteitaan Tallinnassa¹⁵, Bentlin katsoo Viipurin ja sen lähiseutujen olleen Tallinnaan ja Narvaan suuntautuneiden kontaktien kannalta merkittävämpiä kuin Turun, joka oli kielellisestikin lähemmin kytköksissä Tukholmaan.¹⁶ Paljon enemmän alasaksalaisia lainoja tunnetaankin virosta.¹⁷

Tytärsaarelaisia purjelaivoja käymässä seprakauppaa Mahun rannalla Virossa.

Kielellisiä vaikutteita Suomenlahden poikki

Kauppatavarat kulkivat ja vaihtoivat omistajaa, merimiehet seilasivat, sanat ja käsitteet siirtyivät uusille käyttäjille. Suomenlahden poikki kulkeneita kielellisiä vaikutteita on tunnistettu kumpaankin suuntaan Virosta Suomeen ja Suomesta Viroon.¹⁸ Tunnistettavin osa liittyy historiallisena aikana vallinneisiin kontakteihin, ja erityisesti 1800-luvulta lähtien kukoistanut seprakauppa loi arkisen kehysten kielellisille vaikutteille. Yksi keskeisistä reiteistä kulki itä-länsi-suunnassa Koivistolta Seiskarin, Lavansaaren ja Tytärsaaren kautta Viron rannikolle, ja kauppa kukoisti samalla akselilla jo keskiaikana.¹⁹ Kaukiainen katsoo, että yhteydet Koivistolta Viroon olivat vakiintuneet jo ennen kuin Tallinnan kaupallinen huippukausi oli käsillä. Kaupankäyntiä Kaukiainen luonnehtii kotitarvepurjehdukseksi, ja vaikka kaikki matkaan kykenevät eivät olisikaan itse lähteneet liikkeelle, yhteydet olivat vakiintuneita vuosisatojen ajan keskiajalta alkaen.²⁰

Yhteydet perustuivat siihen, että oli olemassa paikallisia, kasvavia yhteisöjä, kiinnostus tavaravaihtoon ja enenevässä määrin myös alueiden hallintaan. Varsinkin poliittisesti rauhallisina aikoina alueellinen kielellinen omaleimaisuus vahvistui. Kun samat hallinta- ja nautinta-alueet siirtyivät sukupolvelta

toiselle usean sukupolven ajan, siihen liittyi oletettavasti myös kielellistä jatkuvuutta. Kulttuuriset innovaatiot välittyvät, taloudelliset verkostot vaihtelevat, uusia sanoja ja käsitteitä omaksutaan jatkuvasti, mutta yhteisöä ylläpitävän kielellisen vuorovaikutuksen perusta ja sisäinen olemus muuttuvat hitaammin.

Itäisellä Suomenlahdella on viimeisen tuhannen vuoden ajalta monia esimerkkejä kieliyhteisöjä järkyttäneistä tai hajottaneista konflikteista, viimeisimpinä 1900-luvun maailmansodat ja Neuvostoliiton väkivaltainen kansallisuuspolitiikka. Ne katkaisivat keskiajalle ulottuvan ja silloisissa puitteissa tunnistettavan kehityksen.

Merikarjalan kielellinen kehys

Merikarjalan kielellinen kuva rakentuu näistä asetelmista Suomenlahden itäosan ympäristössä puhuttujen itämerensuomalaisten kielimuotojen asteittaisesta kehityksestä, eriytymisestä ja integroitumisesta. Inkerinsuomalaisten murteiden syntyhistoria ja ajankohta tunnetaan. Ne ovat perua 1500-luvulla alkaneesta ja erityisesti 1600-luvulla toteutuneesta migraatiosta Karjalankannakselta ja Savosta.²¹ Suomalaisessa dialektologiassa kaakkoismurteet on perinteisesti laskettu osaksi itämurteita, mutta tätä traditiota ei ole kyseenalaistettu tutkimuskysymyksiä vaihtamalla. Inkeroisismurteet eli inkeröisen kieli on usein jäänyt rajauksen ulkopuolelle, vaikka suomen kaakkoismurteilla usein on yhtymäkohtia nimenomaan sen kanssa, enemmän kuin savolaismurteisiin tai etenkin läntisiin hämäläismurteisiin verrattuna.

Suomen kaakkoismurteiden ja Merikarjalan kielellistä taustaa on tarkoituksemukaisinta lähestyä omana kysymyksenään ja osana muita historiallisia kehityskulkuja. 1900-luvun alun kielitilanteen kannalta voisi olla perusteltua olettaa, että suomen kaakkoismurteiden ja inkeröisen muodostama murrejatkumo on alkujaan kiertänyt Suomenlahden itäosan rantavyöhykettä. Karjalankannaksen murrealue on melko yhtenäinen, ja sitä voidaan tästä näkökulmasta verrata lounais-, hämäläis- ja savolaismurteiden alueeseen. Kaikkien näiden reuna-alueet ovat eräänlaisia siirtymäalueita, joiden kielelliset erot ydinalueeseen verrattuna ovat usein selitettävissä kontakteina naapurimurteisiin. Sisäinen yhtenäisyys osoittaa kuitenkin, että todennäköisesti on ollut varhaisia leviämiskeskuksia, joista käsin murretyyppi on ensin alkanut levitä.

Karjalankannaksella ei ole toistaiseksi osoitettu samanlaista leviämiskeskusta kuin Turun seutu lounaismurteille ja Luoteis-Laatokan rautakautinen asutus savolaismurteille ja karjalan kielelle. Osasyynä tähän on ollut se, että myös kaakkoismurteita on pidetty muinaiskarjalalähtöisinä savolaismurteiden, karjalan kielen ja inkeröisen tavoin.²² Tähän hypoteesiin on syytä suhtautua

kriittisesti, sillä sekä kaakkoismurteiden että inkeröisen luontevat yhteydet ja historiallinen ydinalue ovat sijainneet itäisen Suomenlahden ympäristössä, myös merellä ja jäällä. Karjalankannaksella kaakkoismurteiden leviämisen voi olettaa tapahtuneen Merikarjalasta käsin, koska luoteessa tulevat vastaan kaakkoishämäläiset piirteet ja idässä, koillisessa ja pohjoisessa savolaismurteiden, jotka leviävät kaakkoismurteiden tunnuspiirteiden päälle.

Tarkastelen seuraavaksi lähemmin niitä kielellisiä piirteitä, joiden perusteella Merikarjala erottuu muista itäisen Suomenlahden alueen itämerensuomalaisista varianteista omaksi tyyppikseen.

Aineisto ja aiempi tutkimustieto

Hyödyntämäni aineiston perustana ja soveltamani analyysin lähtökohtana ovat olleet Merikarjalan alueen eli suomen kaakkoismurteiden luonteenomaisina pidetyt piirteet sekä niistä julkaistut kielennäytteet. Argumentaation perustana olevat ilmiöt ja vertailevat havainnot muista läheisistä kielimuodoista on tarkemmin esitetty liitteissä (liitteet 1 ja 2). Eri itämerensuomalaisten kielten dialektologisessa tutkimuksessa on tärkeimpinä jaottelukriteereinä pidetty äänteellisiä eroja, äännesekvenssien erilaista historiallista kehitystä ja taivutusmorfologiassa ilmeneviä isoglosseja. Kaakkoismurteiden ja suomen murteiden osalta olen hyödyntänyt tuoreinta kattavaa, aiemman murretutkimuksen näkemykset yhteen kokoavaa Erkki Lyytikäisen, Jorma Rekusen ja Jaakko Yli-Paavolan laatimaa perusteosta *Suomen murrekirja* (SMK 2013). Olen täydentänyt siinä esitettyjä tietoja Veikko Ruoppilan enemmän yksittäisiä piirteitä eri perustein luettelevalla *Etelä-Karjalan murreoppaalla* (1956) sekä Lauri Kettusen (1940) murrekartastolla. Yksittäistapauksissa olen tarkistanut ominaispiirteitä myös julkaistuista kielennäytekokoelmista.

Vertailukohtana käyttämieni muiden itämerensuomalaisten kielten osalta olen käyttänyt sanakirjoja tai tarkempia murrekuvauksia, viimeksi mainittuja lähinnä viron osalta, sekä vuosien varrella kertynyttä omaa kokemustani. Viron kielen instituutin julkaisema yhdeksänosainen *Eesti murded* -sarja (1961–2014) ja viron murteiden sanakirja (EMS) ovat perusteoksia, mutta erityisesti Koillis-Viron, toisinaan rannikkomurteeksi kutsutun vyöhykkeen osalta olen hyödyntänyt Mari Mustin monografiaa *Kirderannikumurre* (1987). Yksittäisten morfologisten piirteiden osalta hyödyllinen on Jüri Viikbergin kirjoittama vertaileva morfologinen tutkimus *Eesti murrete grammatika* (2020).

Inkeröistä on aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa kutsuttu inkeröismurteiksi, eikä sen ominaispiirteisiin ole suomalaisessa dialektologiassa kiinnitetty paljontaan huomiota. Esimerkiksi Lauri Kettunen (1957) katsoi

aikanaan, että inkeroisesta ei voida kielellisin perustein puhua omana kielenä, ainoastaan poliittisin. Virolaisessa tutkimuksessa se on pitempään luokiteltu kieleksi (*isuri keel* 'inkeroisen kieli'), ja erityisesti Arvo Laanestin (1966a, 1966b, 1986) tutkimukset antavat jonkinlaisen yleiskuvan. Sitä täydentävät Volmari Porkkan (1885) vanha tutkimus inkeroiden suhteesta inkerinsuomalaisiin kielimuotoihin *Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte* sekä R. E. Nirvin *Inkeroisurteiden sanakirja* (IS), mutta usein olen tarkistanut yksittäisiä piirteitä saatavilla olevista kielenäytekokoelmista.

Vatjan osalta kuusiosainen laaja sanakirja *Vadja keele sõnaraamat* (VKS 1990–2011) antaa kattavat perustiedot sanastosta ja sen ilmentämistä äänteellisistä luonteenomaisuuksista. Tarvittaessa olen tarkistanut yksittäisiä piirteitä Paul Aristen suppeahkosta kieliopista *Vadja keele grammatika* (1948) sekä julkaistuita kielenäytekokoelmista. Karjalan kielen tärkein lähde tätä kirjoittaessani minulla on ollut tuore *Karjala kieliopissa* (Novak et al. 2019), vepsän osalta *Vepsän kielioppi* (Grünthal 2015).

Merikarjalan kielelliset tunnusmerkit

Yleiskatsaukset suomen kaakkoismurteiden erityispiirteisiin luettelevat kymmeniä tunnusmerkkejä, enemmän kuin minkään muun päämurteen osalta. Osa piirteistä on sellaisia, ettei niiden esiintymisalue rajoitu vain kaakkoismurteisiin, vaan sama ilmiö tunnetaan muuallakin. Yksittäisten ilmiöiden levikki vaihtelee. Sekä suppea- että laajalevikkiset piirteet ovat yhtä lailla erottamaton osa Merikarjalan kielellisiä tunnusmerkkejä. Tällainen on esimerkiksi *t:n* heikon asteen kato, jota kirjoitetussa nykysuomessa vastaa *d*-kirjain (esim. *kohta* : *kohas* 'kohdassa', *pittää* : *piän* 'pitää : pidän'). Taivutuksessa ilmenevän kadon levikki ulottuu savolaismurteisiin. Ilmiö ei kuitenkaan rajoitu vain suomen murteisiin, vaan tunnetaan itämerensuomessa paljon laajemmin, juuri Merikarjalaa eri suunnilla ympäröivissä lähisukuisissa kielimuodoissa karjalassa, inkeroisessa, vatjassa ja virossa.

Vastaavasti on piirteitä, jotka erottuvat yksittäisissä sanoissa, mutta koskevat laajemmin esimerkiksi tietyn äännerakenteen omaavaa sanaryhmää. Suomen yleiskielen sanoja *aura*, *eilen*, *myyrä*, *puuro* on kaakkoismurteissa vastannut vanhastaan klusiilin ja likvidan yhtymä, variantteina *kl*, *kr*, *pl*, *pr* ja *tl*, *tr*. Mainittujen sanojen vanhakantaiset muodot ovat *atra*, *eklen*, *mykrä*, *putro*. Sama edustus on ollut tyypillinen yleisemmin savolaismurteille, karjalan kielelle, vepsälle, inkeroiselle ja vatjalle, osassa paikallisiksi varianteiksi mukautuen.

Samanlainen asetelma pätee moniin muihin piirteisiin, mikä kertoo Merikarjalan moneen suuntaan haarovista kielellisistä juurista. Suomen murrekirja luettelee yhteensä 31 kaakkoismurteiden tunnuspiirrettä.²³ Ruoppilalla niitä on vielä hiukan enemmän eli 50, osin eri tavoin jäsennettynä.²⁴ Tavallisesti tunnusmerkkisinä pidetyt piirteet ovat rakenteellisia, pääosin äänne- ja muoto-opillisia. Niiden lisäksi voitaisiin tarkastella myös sanastollisia isoglosseja, ja myös yksittäisten sanojen etymologia valaisee tapauskohtaisesti kielen eri kerrostumia. Nämä tekijät ovat avainasemassa arvioitaessa Merikarjalan kielellistä olemusta ja taustaa.

Kokonaisia sanaryhmiä koskevien fonologisten ja morfologisten ominaisuuksien lisäksi myös murrekohtaiset sanastolliset piirteet ovat aina kiinnostaneet dialektologeja. Mittavaan kansalliseen kokoelmaan perustuva *Suomen murteiden sanakirja* (SMS) on kuitenkin vasta noin puolivälissä, edelleen tekeillä, eikä ajantasaista katsausta murrelevikiltään tyypillisesti merikarjalaiseen sanastoon ole saatavilla. Esimerkiksi persoonapronominit *mie*, *sie*, *hää*, *myö*, *työ*, *hyö* ovat leimallisesti karjalaisia, mutta niiden tarkempi levikkialue kattaa myös savolaismurteet ja karjalan kielen sekä muodossa *miä*, *siä* kaakkoishämäläiset murteet ja inkeröisen. Yleisimpiin verbeihin kuuluvan 'mennä' -ä-vokaalinen muoto *männä* esiintyy kaakkoismurteiden lisäksi savolaismurteissa (*männä*), karjalassa (*männä*), inkeröisessä (*männä*, *männäg* (Hevaa)) ja vepsässä (*mända*).

Usein sanastolliset erikoispiirteet ovat syntyneet äänteellisen kehityksen tuloksena. Se kuinka yksittäisiä sanoja käytetään, riippuu taas niiden kieliopillisista ominaisuuksista ja lauseympäristöstä. Tyydyn seuraavassa osoittamaan yksittäisten esimerkkien avulla, kuinka tunnusomaisimmat piirteet realisoituvat ja miten ne on suhteutettava muihin maantieteellisesti läheisiin kielimuotoihin. Kielennäytteistä ja haastatteluaineistosta on siten helppo löytää lisää esimerkkejä, jotka täydentävät aiempaa tietoa, kuten (1).

(1) *Mei murteel ei koskaa sanottu tulleeks hää. Sanottii tulenooks hää, mänenööks hää.*²⁵

Kysymyslauseessa korostuu episteeminen modaalisuus, toiminnan mahdollisuus, jota ilmaisee verbeissä *tulenooks* 'tulleeko', *mänenööks* sama tunnus *-no(o)*, joka suomen kirjakielessä tunnetaan potentiaalina *-ne*. Se liittyy kuitenkin kaakkois- ja savolaismurteissa sekä karjalan kielessä vokaalivartaloon *tule-*, *mäne-*, ei konsonanttivartaloon *tul(lee)*, *men(nee)*. Selvempi morfeemiraja tukee tämän kategorian runsaampaa käyttöä, tässä tapauksessa kysymyslauseessa, ei pelkästään toteavana mahdollisuutena.

Vaikka kielellisiä piirteitä voidaan analysoida yksittäisinä ilmiöinä, niitä on usein tarkoituksenmukaista tarkastella laajemmassa käyttöympäristössä.

Koska Merikarjalan eli suomen kaakkoismurteiden puherytmiin vaikuttaa olennaisesti useiden sananloppuisten äänteiden katoaminen ja sanojen lyheneminen ylipäättään, lausekonteksti valottaa selvemmin yksittäisten muutosten vaikutusta. Havainnollistan eroja kontrastoimalla lause-esimerkkejä suomen kirjakieleen. On syytä muistaa, että kirjakieli uuden ajan alusta ja 1500-luvulta juontuvasta syntyhistoriastaan huolimatta on paljon nuorempi kuin aluemurteiden edustamat puhutun kielen variantit. Kirjakieli on tietoisin kehittelyn tulosta, eräänlaista kirjallista käsityötä ja sääntöjen sovittelua. Puhuttujen varianttien juuret ovat tuhansien vuosien mittaisessa kehityksessä monine erilaisina muutosvaiheineen ilman, että niitä olisi samalla tavalla ohjailtu.

(2) *Niihä ne käveliiit kyläpeltoloil ja tulliiit latoloihe yöks niku kotihee...*²⁶

'Niinhän ne kävelivät kylän pelloilla ja tulivat latoihin yöksi niin kuin kotiinsa.'

Esimerkissä 2 on lähes kymmenen piirrettä, joiden takia se on helppo tunnistaa kaakkoismurteeksi. Sananloppuisen *-n:n* kato näkyy partikkeleissa *niihä* ja *niku*, ja kummassakin ilmenee, että se voi hävitä myös sanan sisältä liitepartikkelin edestä, vrt. *niin-hän* ja *niin_kuin*. Monikon kolmannessa persoonassa taipuva imperfektimuotoinen predikaatti *käveliiit*, *tulliiit* on rakenteeltaan yksinkertaisempi kuin kirjakielinen, partisiippitaustainen muoto *kävelivät*, *tulivat*. Suomen kaakkoismurteissa rakenne on sama kuin inkeroisessa ja virossa: verbivartalo + tempustunnus + monikon tunnus *-t*. Nominella, tässä *o*-vartaloisilla (*kylä*)*peltoloil* ja *latoloihe* on käytössä muissa sijamuodoissa kuin nominatiivissa esiintyvä *-loi*-monikko, sama joka tunnetaan savolaismurteissa, karjalassa ja inkeroisessa. Monikon illatiivista *lato-loi-he* puuttuu siihen aikaisemmin kuulunut loppu-*n*, joka on kadonnut myös tästä ympäristöstä. Aivan identtinen illatiivin tunnus löytyy vain vepsästä, mutta illatiivissa esiintyvä *-h* esiintyy myös suomen pohjalaismurteissa, itäisissä kaakkoishämäläisissä murteissa, karjalassa ja inkeroisessa. Sanassa *kotihee* 'kotiinsa' ilmenee, että myös omistusmuodot ovat merikarjalassa kehittyneet omanlaisikseen kielen sisäisen äänteellisen kehityksen tuloksena.

(3) *Mie tuli sit vähä matkaa kottii päi, siit vilkasi taaksei ja näi ku suur hirvi juoksookii miu perästai min[kä]jaksaa.*²⁷

'Minä tulin sitten vähän matkaa kotiin päin, sitten vilkaisin taakseni ja näin kun suuri hirvi juokseekin minun perästani minkä jaksaa.'

Esimerkissä 3 on edellisen tavoin runsaasti tunnusmerkkejä, jotka ovat ominaisia suomen kaakkoismurteille. Myös niillä on yhtäläisyyksiä toisistaan poikkeavien läheisten kielimuotojen kanssa. Persoonapronominit *mie, sie, hää, myö, työ, hyö* ovat leimallisesti karjalaisia, ja niiden levikkialue kattaa savolaismurteet ja karjalan kielen sekä hiukan varioiden kaakkoishämäläiset murteet ja inkeröisen (*miä, siä*). Sananloppuisen konsonantin *-n* kato näkyy tässä esimerkissä erityisen selvästi, ja se koskee myös keskeisiä kieliopillisiä elementtejä, kuten verbien yksikön ensimmäinen persoona *tuli* 'tulin', *näi* 'näin', *vilkaši* 'vilkaisin' ja genetiivi *miu* 'minun'.²⁸ Genetiivin *-n*-päätte on järjestelmällisesti kadonnut vatjasta ja virosta, mikä on johtanut useiden kieliopillisten rakenteiden restrukturoitumiseen.²⁹ Verbin yksikön ensimmäisen persoonapäätteen kato esiintyy Länsi- ja Etelä-Virossa, mutta ei Merikarjalan välittömässä läheisyydessä, jossa se on leimallisesti paikallinen erikoisuus. Tälläkin kehityksellä on voimakas vaikutus kielen muutokseen pitkällä aikavälillä. Myös yksikön illatiivissa ilmenevä loppukonsonantin *-n* kato sanassa *kottii* 'kotiin' liittyy samaan, kokonaisvaltaiseen ilmiöön, mutta sen levikki on laajempi ja kattaa vatjan ja viron lisäksi inkeröisen ja ulottuu osin savolaismurteisiin ja selvästi erillään rinnakkaiskehityksenä myös lounaismurteisiin. Myös samassa sanassa ilmenevä kaakkoismurteille tyypillinen yleisgeminaatio eli vokaalien välisen, pitkää vokaalia edeltävän yksittäiskonsonantin kahdentuminen on yhtä lailla leimallinen suomen itämurteille ja esiintyy myös inkeröisessä sekä perihämäläisissä ja peräpohjalaisissa murteissa.

Alueellisesti leimallinen ja historiallisesti kiinnostava erityiskehitys näkyy yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan omistusliitteessä, joissa on tapahtunut konsonantin ja vokaalin metateesi: *-ni* > *-in* ja *-si* > *-is*. Sananloppuisen *-n:n* kadon takia kaakkoismurteissa käytetään nasaalittomia muotoja *taaksei* 'taakseni' (vastaavasti *käsistäi* 'käsistäni'). Toisessa persoonassa vastaavat muodot kuuluisivat *taakseis* 'taaksesi' ja *käsistäis* 'käsistäsi'. Yhtä yksiselitteisiä metateettisiä muotoja tavataan lyydistä ja vepsästä, inkeröisestä oienneina monoftongeina, esim. *vävülleen* 'vävylleni', *itseldäaz* 'itseltäsi'.³⁰ Vatjasta ja virosta omistusliitteet ovat kokonaan kadonneet, ja ne ovat useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä vajaan käyttöisiä esiintyen esim. lähinnä sukulaissanaston yhteydessä.

Esimerkissä 3 havainnollistuvista sanaryhmistä sananloppuisen *-n:n* kato esiintyy vielä adverbeissa *vähä* 'vähän', *päi* 'päin', *ku* 'kun' ja sananloppuisissa liitepartikkeleissa, kuten *juoksookii* 'juokseekin'. Adverbeissa ja konjunktioissa muutos ei vaikuta kielen järjestelmään yhtä kokonaisvaltaisesti kuin taivutuspäätteissä, koska ne ovat sanakohtaisia ja edelleen tunnistettavia. Liitepartikkeli *-kii* säilyttää suffiksin olemuksen lyhetessäänkin. Verbissä *juok-*

sookii näkyy myös yksikön kolmannelle persoonalle tyypillinen *e*-vartalon labiaalistuminen, ilmiö joka tunnetaan myös savolaismurteista ja diftongiutu-neena karjalasta (*mānou* 'menee') sekä arkaistisemmassa muodossa vepsässä (*mānob* 'menee').

(4) ...*sama karhu ol juost pitki pitäjää ja repint männessäi monta lehmää.*³¹

'...sama karhu oli juossut pitkin pitäjää ja repinyt mennessään monta lehmää.'

Kaakkoismurteille ominainen sananloppuisten äännteiden kato ja foneet-tinen painon sentraalistuminen ensimmäiselle tavulle samaan tapaan kuin inkeroisessa³² ja virossa³³ on vaikuttanut pääteainesten lyhenemiseen muu-lakin tavalla. Liittotempuksissa tavalliset yksikölliset partisiippimuodot ovat merikarjalassa lyhentyneet vokaalittomiksi, kuten sanoissa *juost* 'juossut' ja *repint* 'repinyt'. Vastaava kehitys on tapahtunut myös inkeroisessa, vepsässä sekä koillis- ja pohjoisvirolaisissa murteissa.³⁴ Kieliopillisten pääteainesten lyhenemisellä saattaa olla ennakoimattomia seurauksia, ja esimerkissä 4 pre-positiousekkeen takia täydennys (*pitki*) *pitäjää* ja kvanttorilausekkeen (*monta*) *lehmää* voitaisiin yksittäisinä sanamuotoina tulkita joko partitiiviksi tai illa-tiiviksi. Lausekkeen osana ne saavat kuitenkin partitiivitulkinnan. Vastaavaa kehitystä esiintyy myös vatjassa ja virossa, jossa vokaalien ja konsonanttien loppuheitto ja suffiksien lyheneminen tai kato ovat myös yleisiä.³⁵

Kuten puhutussa kielessä yleensä, merikarjalan kielellisissä tunnuspiirteissä esiintyy variaatiota, eivätkä yksittäiset muodot ole aina vakioita. Taivutuspäät-teiden lisäksi myös yksittäisten sanojen asu voi vaihdella. Esimerkiksi *olla*-ver-bin yksikön 3. persoonan oletusarvoinen muoto on sananloppuisen *-n:n* kadon takia *o* 'on'. Vaikka valtaosassa tapauksia *-n:n* kato toimii säännönmukaisesti, toisinaan se kuitenkin säilyy eikä katoa. Esimerkissä 5 *olla*-verbistä on useita muotoja.

(5) ...*siin o kesäiltaan nii rattosa istuu ja katsella ku päivä vähä kerrallaa laskijaa yljärve metsä taakse... On miule ai yks ja toine tuoneet maitoo, ja millo ei uo ni männööhä se kohvi mustaankii...*³⁶

Ensimmäisellä rivillä *o* 'on' esiintyy odotuksenmukaisessa asussa predikaat-tina. Samalla kertojalla on kuitenkin pian, tässä seuraavalla rivillä, lyhenty-mätön *on*, mikä selittyy sen jälkeen nasaalisella äännteellä *m* alkavalla sanalla *miule* 'minulle'. Kumpi näistä kahdesta variantista *o ~ on* esiintyy, selittyy tässä tapauksessa äänneympäristöllä ja loppu-*n:n* esiintyminen tai puuttuminen

ylipäättään sen äänneympäristöstä ja lauseasemasta.³⁷ Esimerkissä on kolmaskin *olla*-verbin variantti *uo*, mikä johtuu siitä, että kieltolausekkeessa *ei ole* konnegatiivimuoto on lyhentynyt pitkäksi vokaaliksi ja sitten kaakkois- ja savolaismurteille ominaisesti diftongiutunut: *ole* > *oo* > *uo*. Siinä ei kuitenkaan ole kysymys yksikön kolmannen persoonan variantista, vaan eri muodosta. Verbin *olla* taivutusmuodot ovatkin järjestään lyhentyneitä (*o* ~ *on* : (*ei*) *oo* ~ *uo* : *ol* 'oli' : *ois* 'olisi' jne.). Samanlaiset lyhentymämuodot ovat tyypillisiä myös joillekin muille tavallisimmille kaksitavuisille verbeille, kuten *männä* ja *tulla*. Kehitys on yleinen puhutussa nykysuomessakin, samoin vatjalle. Vastakkaista ilmiötä edustaa vokaalin piteneminen taivutuspäätteen edessä eli sijaispidennys sanoissa *kesäiltaan* 'kesäiltana' ja *mustaankii* 'mustanakin'.

Kokonaista kerronnallista jaksoa voidaan analysoida piirre kerrallaan vastaavalla tavalla. Kiinnitän seuraavan esimerkin 6 avulla huomiota siihen, kuinka runsaat sata sanaa (tarkalleen 107) sisältävä esimerkki on täynnä paikalliselle kielimuodolle ominaisia piirteitä. Kuten edellä esimerkkien 1–4 analyysistä ja liitteistä 1 ja 2 ilmenee, kaakkoismurteiden piirteiden isoglossit jakautuvat epätasaisesti itämerensuomalaisella kielialueella. Useilla piirteillä on vastine ainakin jossakin lähialueen kielimuodossa, usein jossakin muussa kuin suomen murteissa. Tarkastelen seuraavaa, kerronnallista jaksoa kahdesta näkökulmasta: arvioimalla kaakkoismurteiden tunnuspiirteiden yleisyyttä tämän pituisessa jaksossa ja kontrastoimalla niitä suomen murteisiin mutta ei muihin itämerensuomalaisiin kielimuotoihin.

(6) *Meitä ol usijampii kylätyttölöi ja lapsii ku lähetti ämmii kans aamuul varrai. Evähii ol jokahisel koris. Miu äiti-vainaa ol ja; hääkää ei olt viel ku nuor naine.*

— *Myö napittii kaikees rauhaas. Mie ja ajeli ensi tuoppihei; siit ku sain täynnä ni kaasi ain mammai korrii. Mie siit mäni nuoi niku toisiist syrjää; enkä oikee tiije mikä minnuu lie vient ain sakijampaa metsää, yhtee notkoo siel ku ol olevinnaa niku enemmä mustikkoi. Mie satui sit katsomaa eteheapäi, ja ku älysi mikä siel ol ni miult jäi suukii auk enkä ossaa sannoo mittää. Tiijettäks työ, suur karhu ku istuukii yhe kive pääl! Mie kyyristyi maaha enkä osant lähtee mihikää.*³⁸

Katkelmassa on vain viisitoista sanaa, jotka ovat identtisiä suomen kirjakielen kanssa eivätkä kirjoitettuna sisällä mitään merikarjalan ominaisuutta: kaksi pronominia (*meitä*, *mikä*), partikkeli *ja* (kolme kertaa), kieltosana *ei*, yksi finiittinen verbi (*sain*), yksi apuverbi (*lie*) yksi verbin kieltomuoto *eikä* (kolme kertaa) ja kolme substantiivia (*äiti*, *vainaa*, *metsä*). Hajanaista ryhmää ei yhdistä mikään yksittäinen kieliopillinen tai rakenteellinen tekijä. Kyse on lyhyistä

yksi- tai kaksitavuisista sanoista. Partitiivin pääte sanoissa *meitä* ja *metsää* ei ole lyhentynyt, toisin kuin useat muut *a/ä*-loppuiset sijamuodot.

Valtaosa esimerkin 6 sanoista ja sanojen taivutusmuodoista, yli 80 %, on muodoltaan sellaisia, että niitä ei voisi sekoittaa muihin suomen murteisiin. Lähinnä kysymykseen tulisivat yksittäistapauksissa samoin loppuheittoiset kaakkoishämäläiset ja lounaismurteet, mutta vain yksittäistapauksissa. Savolaismurteisiin yhdistävät persoonapronominit *mie*, *myö* ja *työ*, *t:n* heikon asteen vastineena kato sanoissa *lähettii* ja *yhe*, mutta sananloppuisen *n:n* puuttuminen ei ole ominaista savolle. Useat kaakkoismurteille ominaiset piirteet kietoutuvat yhteen koherentissa katkelmassa, ja ne muodostavat selvän kontrastin maantieteellisesti lähimpiin kaakkoishämäläisiin ja eteläsavolaisiin murteisiin.

Yksi kielellisen Merikarjalan kiinnostavimmista rajoista kulkee Karjalankannaksen rantapitäjien ja lähempänä Laatokkaa sijaitsevien pitäjien välillä. On oletettu, että keskiaikainen poliittinen jako Ruotsin ja Novgorodin välillä olisi Pähkinäsaaren rauhan rajan mukaisesti vaikuttanut Itä- ja Länsi-Kannaksen murteiden eriytymiseen.³⁹ Näiden kahden päätyypin, Manner- ja Merikarjalan erot kuvastavat sitä, että edellisessä esiintyy leimallisesti savolaismurteille ja karjalan kielelle ominaisia piirteitä, tärkeimpinä palatalisaatio erityisesti imperfektimuodoissa (*olj* 'oli', *mänj* 'meni', *tulj* 'tuli') ja pitkän *aa* ja *ää*-vokaalin diftongisaatio. Jälkimmäistä tavataan erityisesti Laatokan rantapitäjissä.⁴⁰ Sananloppuisen *-n:n* kato on järjestelmällisintä Länsi-Kannaksella, mutta pohjoisemmassa ja lähempänä savolaismurteita vaihtelua esiintyy enemmän.⁴¹ Leskinen on Länsi- ja Itä-Kannaksen murteiden erojen perusteella olettanut, että ne olisivat myöhäisellä keskiajalla kuuluneet eri murreryhmiin, edellinen Ruotsin eli Viipurin Karjalan ryhmään, jälkimmäinen Novgorodin eli Käkisalmen Karjalan ryhmään.⁴²

Esimerkit 7–9 edustavat kaikki Itä-Kannaksen pitäjien, Ruoppilan⁴³ määrittelemänä Ala-Vuoksen murretta.

(7) *Oamusil pit äitilöin kantoa laps niityl monev virstam peähä...*
'aamusilla piti äitien kantaa lapsi...'⁴⁴

(8) *Usjast nukuttii sillo parj tuntiiki enneko noustii heinii korjoamoa, jos olj poutapäivä ja heinät hyväst kuiviit.*⁴⁵

(9) *Nykyveä soap heinä kaupaks Käksalmiekii, mut enneaikkoa ne pit heinät niiko oletkii kullettoa Pietarii ast, miel soaha kaupaks.*⁴⁶

Kaikissa kolmessa näkyvät useat kaakkoismurteiden yleiset tunnusmerkit, kuten loppuheitto sanoissa *pít* 'piti', *laps* 'lapsi' (7); *usjast* 'useasti', *hyväst* (8); *soap* 'saa(pi)', *kaupaks* 'kaupaksi'. Sananloppuisen *n:n* kato näkyy selvästi sanoissa *enneko noustii* 'ennen kun noustiin' (8) ja *heinä* 'heinän' (9), mutta Raudun esimerkki äitilöin 'äitien' (*-n* seuraavan sanan *k:n* edellä) ja *money virstam peähä* 'monen virstan päähän' (7) (labiaalisten konsonanttien *v* ja *p* edellä) osoittavat, ettei kato ole aivan ehdoton ja jäljetön (vrt. Leskinen 1971). Leimallisit Itä-Kannaksen piirre näissä kolmessa esimerkissä on pitkien väljien vokaalien *aa/ää* diftongiutumisen sekä pääpainollisessa ensi tavussa että kauempana sanassa: *oamusil* '(aamuisilla), aamuisin', *kantoa* 'kantaa' (7); *korjoamao* 'korjaamaan' (8); *kullettoa* 'kuljettaa', *soaha* 'saada' (9). Myös sekundaaristi toiseen tavuun syntynyt pitkä *ee* on diftongiutunut sanassa *Käksalmiekii* 'Käkisalmeenkin' (9). Pääpainollisen tavun väljän vokaalin *aa/ää* diftongiutuminen on leimallisesti savolaismurteiden piirre, jäljempänä sanassa tapahtuvalle diftongiutumiselle on sen sijaan etsittävä yhtymäkohtia karjalasta (Novak et al. 2019: 95–101) tai fonologisen säännön yleistyksestä ja rinnakkaiskehityksestä. Toinen tyypillinen savolaispiirre on kaksitavuisissa *i*-loppuisissa sanoissa *parj* 'pari' ja *olj* 'oli' ilmenevä palatalisaatio, joka on tunnettu Terijoella asti.

Kumpikin savolaispiirre on hyvä esimerkki siitä, kuinka läheisten kielimuotojen yksittäiset ominaisuudet helposti limittyvät, kun arkikeskustelussa erot ovat vivahteita, eivätkä vaikeuta ymmärtämistä merkittävästi. Pienten muutosten takia myös jotkin muut sanat kuten *soap* 'saa(pi)' : *soaha* 'saada', savon tyyppiedustus *sua(p(i))* : *suaha*, ja *kullettoa* 'kuljettaa' esimerkissä 9 liu'uttavat Itä-Kannaksen murretta lähemmäs savolaismurteita.

Edelliset kolme esimerkkiä osoittavat myös, että kieli on olemukseltaan hyvin kerrostunut ja sisältää paljon hyvin eri-ikäisiä aineksia. Tarkastellut kielennäytteet on kerätty 1900-luvulla, vanhimmat kertojat ovat 1800-luvulla syntyneitä. Kielenoppaat on tyypillisesti valittu siten, että he edustavat mahdollisimman hyvin alueensa kieltä. Esimerkiksi yleisen oppivelvollisuuden, painettujen julkaisujen ja myöhemmin sähköisten tiedotusvälineiden mukana levinyttä yleiskielen vaikutusta ei näissä näytteissä esiinny. Levikin perusteella voidaan olettaa, että jotkin tyypilliset piirteet ovat esiintyneet jo keskiaikana, vaikka kirjallista dokumentaatiota ei ole. Kun kielellisiä isoglosseja ja kerrostumia asetellaan osaksi historiallista kronologiaa, suoraviivaisia rinnastuksia on vaikea tehdä. Merikarjalan kielelliset ominaispiirteet ja niiden varioiva levikki muissa läheisissä kielimuodoissa osoittaa, että kielialueen rajat eivät

ole yksiselitteiset. On myös muistettava, että keskiajan ja vielä uudenkin ajan aikaiset valtioiden väliset rajat poikkesivat merkittävästi 1800-luvun ja varsinkin 1900-luvun poliittisista rajoista. Rajojen yli tapahtuvaa kulkua ei valvottu samaan tapaan kuin myöhempiä rajoja.⁴⁷

Merikarjalan kielellinen historia

Jos Merikarjalan (Länsi-Kannaksen) kielellistä kehitystä yritetään asetella historialliseen kehykseen, sen eriytyminen omaksi, Suomenlahden itäosassa puhutuksi itämerensuomalaiseksi kielimuodokseen alkoi keskiaikana. Tiedetään, että ristiretkiajan jälkeen 1200-luvulta alkaen alue oli Ruotsin itäistä ja Novgorodin pohjoista reuna-alueetta. Kahden valtakeskuksen konfliktit koskivat myös näitä alueita, mistä ensimmäisiä tunnettuja merkkejä on Viipurin linnan perustaminen 1293 sitä edeltävine tapahtumineen. Pähkinäsaaren rauhansopimus 1323 ja Viipurin kaupungin perustaminen 1400-luvulla pyrkivät vakiinnuttamaan alueen valtasuhteita. Mitään näistä ei voida yksiselitteisesti kytkeä keskeisten kielellisten tunnusmerkkien kehitykseen. Kielen kehityksessä ja tunnusmerkkisten piirteiden synnyssä on ensisijaisesti kielensisäisistä muutoksista, eivätkä ne aiheudu esimerkiksi kielikontaktista. Kielitilanne sen sijaan muuttui, ja kaupunkien perustamisella ja kasvulla oli ratkaiseva vaikutus sille kieli- ja kulttuuriympäristölle, jonka tunnemme 1800- ja 1900-luvuilta. Ensin Viipurin merkitys kaupallisena risteyspisteenä, sitten Pietarin pikavauhtia nousseena metropolina. Uudenlaiset kielirajat vahvistuivat niiden mukana, vaikka kasvava kaupunkiväestöä täydentävät resurssit tulivat ympäröivästä kylä- ja maaseutuasutuksesta.

Merikarjalan ja itäisen Suomenlahden alue oli keskiaikana myös idän ja lännen kirkon intressipiirin rajavyöhykettä. Viipurin itäpuolelle ei noussut samanlaisia katolisen kirkon valtaa tukevia tukipisteitä kuin lähialueelle Viroon rakennetut kivikirkot.⁴⁸ Myöskään ortodoksiset luostarit eivät vakiintuneet maisemaan, vaikka niitä rakennettiin samaan aikaan Laatokan itäpuolelle slaavilaisten pohjoisen ekspansioireitin varrelle. Jotakin merkitystä idän ja lännen kirkkojen kulttuurisella vaikutuksella silti oli.⁴⁹ Suomenlahden eteläpuolella Inkerinmaa jäi jo keskiaikana vakituisemmin idän kirkon vaikutuspiiriin.⁵⁰ Merikarjala jäi skandinaavisten yhteyksien ja lännen kirkon itäiseksi reuna-alueeksi.

Kielellistä rajaa tästä ei kuitenkaan kehittynyt. Meri yhdisti, ei erottanut. Suomenlahden itäosa oli monta kuukautta vuodessa jäässä. Talvikalastusta ja hylkeenpyyntiä harjoitettiin kummaltakin rannalta käsin. Inkerinmaalla tärkeimmät kielirajat ja isoglossit eivät kulkeneet rannan ja meren välillä vaan

Kalastus oli Suomenlahden ulkosaarten asukkaiden keskeisiä elinkeinoja aina 1900-luvulle saakka. Kalasaaliin perkausta Seiskarin Lounatkylän rannalla.

rannan inkerikkojen ja sisämaan vatjalaisten asuttamien kylien välillä. Inkeroisen murteista läntisimmät eli Ala-Laukaan ja Soikkolan murre ovat merikarjalan kielellistä kehitystä ajatellen lähimmät variantit, kun taas itäisempi, Tyrön lähellä puhuttu Hevaan murre on siihen rajoittuneen itävatjan kanssa selvästi arkaistisempi variantti,⁵¹ kielellisesti kauempana suomen kaakkoismurteista, maantieteellisesti lähempänä Nevan suistoa.

Suomen kaakkoismurteet ovat, kuten kielen sanasto ja rakenne yleensäkin, monella tavalla kerrostuneita. Mukana kulkee tuhansia vuosia vanhoja aineksia ja satoja vuosia vanhoja innovaatioita. Uudet ja selvästi vieraasta kielestä peräisin olevat sanat ovat helpompia tunnistaa, mutta läheisten kielimuotojen välillä tapahtuva ilmiöiden lainautuminen ja limittyminen ei jätä samanlaisia jälkiä. Yksittäisissä tapauksissa sanojen levikki on tunnistettava ja antaa vihiä kronologiasta. Joissakin tapauksissa kieliopillistenkin ilmiöiden, kuten taivutuspäätteiden varianttien isoglossit ovat selvärajaisia. Usein rajat ovat kuitenkin häilyviä, reuna-alueella haalistuvia, kuten edellä useaan kertaan viitattu sananloppuisen *-n*-konsonantin kato. Lähekkäisten kielimuotojen, kuten suomen kaakkoismurteiden ja inkeroisen keskinäistä suhdetta pohdittaessa

kyse onkin kokonaiskuvasta, ja tässä tapauksessa maantieteellinen läheisyys, elinkeinot, meri ja kieli yhdistävät.

Yhteiskunnan murroskausilla on myös kielellistä merkitystä. Sodat ja konfliktit ovat aiheuttaneet toistuvasti laajaa tuhoa itäisenkin Suomenlahden alueella, tiheämmin asutulla Suomenlahden eteläpuolella sotia on ollut keskiajalta alkaen ja uuden ajan puolella toistuvasti enemmän kuin pohjoispuolella ja niiden jälki peruuttamatonta. Jos yksittäisen yhteisön kohtaloa ajatellaan kielelliseltä kannalta, väkivaltaisesta konfliktista toipuminen ja kielellinen jatkuvuus edellyttävät syntyvyyden tukemaa uuden sukupolven nousua ja sitä, että edellinen sukupolvi kykenee siirtämään kieltä seuraavalle. Ruotsin ja Novgorodin välisistä keskiajan konflikteista ei ole yhtä yksityiskohtaisia kuvauksia kuin Henrikin Liivinmaan kronikassa kuvattu, 1200-luvun alkuvuosikymmeninä tapahtunut saksalaiskolonisaation synty Latviassa ja Virossa. Myös 1500-luvun loppupuolen Liivinmaan sotien aikaan Suomenlahden itäosa oli melko etäällä tuhoisimmasta konfliktialueesta. Sen sijaan esimerkiksi itään suuntautuneella orjakaupalla⁵² on voinut olla vaikutuksia myös vesireitin varrella sijainneiden kieliyhteisöjen jatkuvuuteen.

Suomen murteiden syntyhistoriaa pohtiessaan Heikki Leskinen lähtee aiemmin vallinneesta oletuksesta, että Länsi-Kannas olisi ollut rautakaudella lähes asuttamaton 1200-luvulle asti. Vasta kauppiaaverkostojen levittäytyminen Suomenlahden itäosiin muutti tilannetta. Tästä lähtökohdasta Leskinen päättelee, että Länsi-Kannaksen äyrämöismurteet ja inkeroinen ovat niin samankaltaisia, että niille on oletettava yhteistä kantamuotoa, ja Länsi-Kannaksen asujaimisto on inkeröislähtöistä.⁵³ Tarkastelen seuraavaksi lähemmin inkeröisestä käsin, miten sille ominaiset kielelliset piirteet vertautuvat Merikarjalaan, Länsi-Kannaksen murteeseen.

Miten inkeroinen poikkeaa suomen kaakkoismurteista?

Merikarjalan kielellisen aseman arviointiin ovat vaikuttaneet Suomen murteiden taksonomia ja 1800-luvun Suomen poliittiset rajat. Rajantakaisista alueista inkerinsuomalaiset murteet syntyivät dokumentoidun kolonisaation mukana. Sen sijaan inkeröisen kielen asema on jäänyt tarkentamatta, vaikka se suomalaisessa dialektologiassa kulki pitkään inkeröismurteiden nimellä. Pietarin perustaminen loi 1700-luvulla valtavan asutustiheyden Suomenlahden pohjukkaan ja keskelle maayhteyttä Karjalankannaksen ja Inkerinmaan välillä. Sitä edeltävältä ajalta ei ole yhtä tarkkoja tietoja, mutta Saulo Kepsu katsoo nimistön ja väestömuuton perusteella, että koko Nevan suistoalue oli ortodoksista 1600-luvulla ja asukkaat inkerikkoja.⁵⁴ Heikki Leskinen on useis-

sa tutkimuksissaan tuonut esille suomen kaakkoismurteiden ja inkeroisen välisen läheisyyden erityisesti äänteellisten piirteiden perusteella.⁵⁵ Myös virolaiset tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota yhtäläisyyksiin.⁵⁶

Inkeroisen puhujamäärä eli ortodoksisten inkerikkojen määrä on ollut selvästi pienempi kuin luterilaisten inkerinsuomalaisten, ja usein onkin kiinnitetty enemmän huomiota uskontoon, folkloreen ja tapoihin kuin kieleen. Varhaisimmat vähintään melko tarkat tiedot ovat peräisin pietarilaisen kansatieteilijä Peter von Köppenin etnografisesta tutkimuksesta vuodelta 1848, jonka mukaan inkerikkoja oli 17 800. Ensimmäisessä vuosina 1896–1897 toteutetussa yleisvenäläisessä väestölaskennassa inkerikkojen määräksi ilmoitettiin 13 774, ensimmäisessä vuoden 1926 Neuvostoliiton väestölaskennassa 16 136. Väestömäärän kehitykseen on vaikuttanut toisaalta suuri syntyvyys, toisaalta sitä alentanut kuolleisuus, muuttoliike pois inkeroiskylistä ja assimiloituminen valtaväestöön, 1900-luvulla erityisesti venäjänkielisiin.

Puhujamäärällä on sosiohistoriallista merkitystä inkeroisen ja Länsi-Kannaksen murteiden välisen suhteen arvioinnille. Inkeroisen puhujayhteisö on ollut pienekkö, selvästi pienempi kuin inkerinsuomalaisten, enimmillään suunnilleen saman kokoinen kuin Koiviston ja Uudenkirkon pitäjien yhteen laskettu väkimäärä 1930-luvulla. Samankaltaisuudet eivät sosiohistoriallisinkaan perustein voi aiheutua myöhäisestä kielikontaktista ja inkeroisen vaikutuksesta suomen kaakkoismurteisiin. Inkerinmaan kielisosiologisesta tilanteesta ja monikielisydestä ei ole kattavaa kuvausta, mutta sen verran tiedetään, että läheisten itämerensuomalaisten kielten puhujat, siis inkerinsuomen (= pääosin kaakkoismurteiden), inkeroisen ja vatjan puhujat ovat käyttäneet äidinkieliään vastavuoroisessa arkikeskustelussa. Lähinnä vatjan puhujat ovat vaihtaneet kielensä lännessä inkeroiseen, idempänä hekin venäjään.⁵⁷

Arvioin inkeroisen Soikkolan murretta edustavan näytteen 10 valossa käänteisesti tarkastelemalla, mikä yhdistää inkeroista merikarjalaan, mikä erottaa. Vastaavasti kuin esimerkissä 6 edellä, tämän pituisen kerronnallisen jakson avulla voidaan hahmotella yleiskuvaa siitä, mikä kielimuodolle on ominaista. Inkeroisen transkriptiossa on perinteisesti käytetty ns. mediaklusiilien merkintään pieniä kapiteelikirjaimia *B, D, G*. Olen korvannut ne alla yksinkertaisuuden vuoksi kirjaimilla *b, d* ja *g*. Vastaavasti kuin viron ortografiassa, ne eivät äänny soinnillisina, sellaisena kuin nykysuomen kirjakielessä äännettäisiin, vaan äänteellisesti ne ovat lähempänä yksittäisklusiileja *p, t* ja *k*, joita ne historiallisesti vastaavatkin. En ole ottanut alla huomioon pientä foneettista eroa, koska se on ehdollinen. Esimerkiksi pronomineja *kedä* ja *sidä* voidaan tällä perusteella pitää identtisinä suomen yleiskielen pronomien *ketä* ja

sitä kanssa, vaikka olen transkriptioperinnettä kunnioittaakseni kirjoittanut ne eri tavalla.

(10) *miä käin kera, miulle nevvotti. miä olin vana tyttö ja saottii sto: määhä illaast ikkunaast kuundelommaa, midä siul haassedaa. miä mänin sinne ikkunaast kuundelommaa ja kuuntelen. saodaa sto: jaa nyd jo pantii juna niin kalliheks niin kalliheks... miä tulin ja haassoin sto: en miä miihelle pääzekki, saottii sto junnaa. ja mäningi Narvan fabrikkaa, ja Narvan fabrigaz olin viizi vuotta... ja toized tyttöid mäntii toisii ikkunoi. kelle haassettii, sto jaa se männöö ja se männöökki vaikka kuhu, kedä männöökki, se pääzi miihelle, kel midägi haassettii. käytii kuundelomaz! ja siz vizattii kagraa, üli sinne perdin ja aidan ja saunoin ja kaig... kel pääzi niittämää serppi käez, pääzi miihelle vod. Sidä viisii pühävälis kaig ain kuuneldii, katsottii.* (Soikkolan inkeroismurre; LL 148)

’Minä kävin mukana, minua neuvottiin. Minä olin vanha piika ja sanottiin että: menehan illalla ikkunasta kuuntelemaan, mitä sinulle puhutaan. Minä menin sinne ikkunasta kuuntelemaan ja kuuntelen. Sanotaan että: jaa nyt on pantu juna niin kalliiksi niin kalliiksi... minä tulin ja sanoin, että: en minä miehelään pääsekään, sanottiin että junaan. Ja meninkin Narvan tehtaaseen ja Narvan tehtaassa olin viisi vuotta... Ja toiset tytöt menivät toisiin ikkunoihin. Kenelle puhuttiin, että jaa se menee ja se meneekin vaikka mihin, kuka meneekin, se pääsi miehelään, kenelle jotakin puhuttiin. Käytiin kuuntelemassa! Ja sitten heitettiin kauraa, yli sinne talon ja aitan ja saunan ja kaikki... Kuka pääsi niittämään sirppi kädessä, pääsi miehelle, niin. Sillä tavalla pyhänä kaikki aina kuuntelivat, katsoivat.’

Jos tällaista inkeroisen kielennäytettä arvioi kontrastoimalla sitä suomen kirjakieleen ja kaakkoismurteisiin, kumpaankin löytyy runsaasti yhtäläisyyksiä. Sanoja katkelmassa on yhteensä 114. Niistä iso osa, lähes neljäkymmentä on transkriptioero pois lukien identtisiä suomen kirjakielen kanssa, useimmat partikkeleita (*ja* kahdeksan kertaa, *jaa* kaksi kertaa, *jo*, *nyt*) ja pronomineja (*mitä*, *kelle*, *se* kaksi kertaa, *sitä*), finiittisiä perusverbejä (*olin*, *tulin*, *pääsi*), numeraali *toiset* ja yksittäinen substantiivi *juna*, joka itse asiassa on lainattu suomesta inkeroiseen ja jonka historiallinen konteksti tunnetaan.

Edellisistä yleisitämerensuomalaisista sanoista verbimuodot ovat usein lyhentyneitä suomen kaakkoismurteissa. Muiden lisäksi katkelmassa on kutakuinkin saman verran sanoja, kolmekymmentäkuusi, jotka yhdistävät inkeroista ja kaakkoismurteita. Toisin kuin taipumattomat partikkelit ja yleisimpään sanastoon kuuluvat lyhyet pronominit, tälle ryhmälle on ominaista, että perusmuotoisen lekseemin lisäksi taivutusmuodot ja niihin liittyvät

sanavartalon muutokset ovat yhteisiä. Ne osoittavat, että kielen morfologinen perusrakenne noudattaa paljolti samoja sääntöjä ja useat kieliopilliseenkin rakenteeseen vaikuttavat äänteelliset yksityiskohdat yhdistävät inkeroista ja kaakkoismurteita.

Verbi *männä* taipuu siten, että yksikön toisen persoonan imperatiivissa *määhä* 'menehän' liitepartikkelin ja passiivin imperfektissä *mäntii* 'mentiin' sananloppuinen *-n* puuttuu. Yksikön kolmannen persoonan päätte on pitkä labiaalistunut vokaali *männöö* 'menee', jota edeltävä vokaalienvälinen yksinäiskonsonantti *-n-* geminoituu. Vokaalin pyöristyminen näkyy verbissä *kuundelommaa* 'kuuntelemaan' : *kuundelomaz* 'kuuntelemasta', jälkimmäisessä lisäksi vielä loppuvokaalin heitto samalla tavalla kuin Karjalankannaksella. Sananloppuinen *-n* puuttuu säännöllisesti passiivimuotoisista verbeistä (*pantii*, *haassettii*, *vizattii*, *kuuneldii*, *katsottii*). Verbimuodossa *haassettii* 'haastettiin, puhuttiin' ilmenee sama merkitys 'puhua' ja astevaihtelusuhde *st* : *ss* kuin Karjalankannaksella, samoin verbissä *vizattii* 'viskattiin, heitettiin' astevaihtelusuhde *sk* : *s*. Verbissä *kuuneldii* 'kuunneltiin' geminaatta *nn* on lyhentynyt, ja verbissä *katsottii* 'katsottiin' on taas muiden suomen murteiden kannalta epätavallinen *-ts-*, jota edustaa Länsi-Suomessa *tt* : *t*, idässä eri variantit, mm. *ht* : *ht*, *ht* : *t* tai *ht* : *h* jne.⁵⁸ Adjektiivin *kalliheks* 'kalliiksi' näkyy loppuheiton lisäksi vanha morfofonologinen vaihtelu *s* : *h*, substantiivissa *kagraa* suomen itämurteissa vähitellen väistynyt, mutta karjalassa ja vepsässä paremmin säilynyt konsonanttityhtymä *kr*. Elatiivimuodoissa *illaast* *ikkunaast* 'illasta (illalla) ikkunasta' näkyy vokaaliloppuheittoisen taivutuspäätteen etinen sijaispidennys. Myös leksikaalisesti eriytynyt *sanoa*-verbin (inkeroiseksi *sannooa* 'sanoa') passiivissa esiintyvä lyhentynyt vartalo *saottii* 'sanottiin' : *saodaa* 'sanotaan' tunnetaan Merikarjalassa, Virtarannan⁵⁹ mukaan eniten Uudellakirkolla.

Vain noin neljäsosa näytteen sanoista on sellaisia, että ne eroavat suomen kaakkoismurteista, ja silloinkin lähinnä pienen äänteellisen yksityiskohdan takia. Inkeroiselle onkin ominaista, että siinä on muihin itämerensuomalaisiin kieliin verrattuna poikkeuksellisen vähän sanastoa, joka esiintyisi vain siinä. Verbimuodossa *mäningi* 'meninkin' on sama vartalo kuin edellä, mutta lopun vahvikepartikkeli *-kin* on lyhentynyt lyhyeksi vokaaliksi, kun Merikarjalassa käytettäisiin pitkää vokaalia *mäninkii*. Verbimuodossa *männöökki* 'meneekin' näkyy sekä yleisgeminaatio (suomen kaakkoismurteissa *männöö*) että inkeroisen erikoiskehitystä ilmentävä geminoitunut *-kk-*, mikä implikoi, että loppuvokaali on typistynyt *-n:n* kadon jälkeen syntyneestä pitkästä vokaalista. Suomen *-kin* (*meneekin*), viron *-gi/-ki* (*lähebki* 'meneekin') liitepartikkelia vastaavaa päätettä *-gi/-kki* käytetään suomesta poiketen mutta viron tavoin sekä myönteisessä (*männöökki* 'meneekin', *mäningi* 'meninkin') että kielteisessä

lauseessa (*en pääzekki* 'en pääsekään'). Suomessa kieltolauseessa käytetään toista liitepartikkelia *-kaan/-kään*.

Leimallisesti inkeroiseen rajoittuvia piirteitä on hyvin vähän. Sanoissa *perdin* 'pirtin' ja *serppi* 'sirppi' näkyy yksi inkeraisen tyyppi- ja äännepiirteistä, pääpainollisen tavun *i:n* muuttuminen *e:ksi r:n* edellä, mihin jo Volmari Porkka kiinnitti 1880-luvulla huomiota.⁶⁰ Substantiivissa *tyttöi* 'tyttö' : *tytöid* 'tytöt' näkyy inkeroiselle ominainen *-oi/-öi*-loppu, joka on levinnyt sellaisiinkin sanoihin, joissa sitä ei alkuaan ole ollut. Sanassa *miihelle* 'miehelle' näkyy, kuinka alkuperäiset pitkät välivokaalit *ee, oo* ja *öö* ovat inkeroisessa supistuneet. Kaikki todetut leimalliset inkeroispiirteet ovat äännepiirteitä, eikä yksikään niistä poikkea luonteeltaan esimerkiksi suomen murteiden välisistä tyyppillisistä äännepiirteistä eroista. Leksikaalisen merkityksen kannalta tärkeää on myös kulloinkin tarkasteltavan sanan lauseasema. Näytteessä toistuvasti käytetty alistuskonjunktio *sto* 'että' on lainattu venäjältä (< *što* 'mitä'). Sitä ei voi pitää leimallisesti inkeroiseen liittyvänä ominaisuutena, vaan venäjän vaikutuksen ja kaksikielisyyden voimistumisena.

Tämä lyhyt analyysi tukee Heikki Leskisen päätelmää suomen kaakkoismurteiden ja inkeraisen läheisyydestä. Leskinen tulkitsi ensin tilannetta niin, että monen muun muutoksen taustalla oleva loppuheitto on peräisin inkeroisesta⁶¹ ja myös siitä aiheutuva vokaalin sijaispidennys väljän *a/ä*-vokaalin kadottua eräistä sijapäätteistä (esim. inessiivi ja elatiivi) välillisesti inkeraisen aiheuttamaa. Myöhemmin hän lavensi arviotaan toteamalla, että loppu-*n:n* kato saattaa olla hyvinkin pitkällisen prosessin tulos.⁶² Tähän viittaa sekin, että samanlainen kehitys tunnetaan muualtakin itämerensuomen puhuma-alueelta. Joka tapauksessa monet muut muutokset liittyvät siihen, ja yhdessä se ja loppuvokaalien yleinen kato kertovat sanapainossa tapahtuneesta muutoksesta. Painon sentraalistuminen on vaikuttanut sekä puherytmiin että lausepainoon.

Myös kielisosiologisella statuksella on iso merkitys kieliyhteisön kehitykselle ja elinvoimaisuudelle, mistä on lukuisia esimerkkejä eri puolilta maailmaa. Lähialueilta on suomen, viron ja latvian kaltaisia esimerkkejä tietoisesta ja onnistuneesta, kielelliseen ja kulttuuriseen omaleimaisuuteen perustuneesta yhteiskuntasuunnittelusta. On myös runsaasti vastakkaisia esimerkkejä siitä, kuinka kielellisen kehityksen tietoisesta tukemisesta ja kielellisten oikeuksien puuttumisesta johtavat yhteisöllisen omaleimaisuuden katoamiseen.

Monikielisyys on vaikuttanut myös Merikarjalan kielitilanteeseen, joskin leimallista näyttää olleen, että erikielisten yhteisöjen sosiaaliset rajat pysyivät pitkään erillään. Perheyhteisöissä ja yksittäisten ihmisten elämässä tilanne ei kuitenkaan ollut staattinen. Otan seuraavaksi vielä esimerkin siitä, kuinka venäjän kielellä on voinut olla vahva merkitys myös yksittäisten Merikarjalan asukkaiden kieleen.

Venäjän vaikutus yksittäisen kielenpuhujan kieleen

Pietarin perustaminen 1700-luvun alussa ei ensimmäisinä vuosisatoina aiheuttanut dramaattista muutosta Karjalankannaksen maaseutuväestössä, ja myös Länsi-Inkerin vanha itämerensuomalainen väestöpohja säilyi pitkään 1800-luvulla venäjänkielisen väestön kasvusta huolimatta. Metropolin vaikutuksen kasvaessa myös kielenvaihto yleistyi, ja esimerkiksi itäisimmät inkerois- ja vatjalaisalueet venäläistyivät ensin. Tämä muutos käynnistyi jo 1800-luvun puolella.

Vastaava kehitys olisi ollut mahdollinen myös Merikarjalassa, jos sen yhteys metropoliin olisi tiivistynyt, venäjänkielinen kaupunkiympäristö hallinnut kielellisiä valintoja eikä vastapainona olisi ollut yhteiskunnallisesti vahvaa suomen kielen edistämistä tukevaa järjestelmää. Yksittäisten ihmisten käyttämä kieli saattoi kuitenkin saada monenlaisia muotoja. Varsinaisen Merikarjalan alueelta ei ole dokumentoitua tietoa pitkälle edenneestä suomalais-venäläisestä kaksikielisyydestä. Suomen kaakkoismurteita puhuneet yhteisöt olivat maaseutuvaltaisia, ja taajamissakin ympäröivien alueiden murre oli kielellinen perusresurssi. Pietari houkutteli kuitenkin paljon tulijoita, ja osa jäi sinne pysyvästi. Seuraava näyte on julkaistu Suomen kansan murrekirjassa (1945) esimerkkinä Kuolemajärven murteesta. Kertoja työmies Juhana Akkanen (s. 1880) on ollut haastatteluaikana 58-vuotias. Kertomus poikkeaa sanastoltaan vahvasti nyky Suomesta ja on paikoin mahdotonta ymmärtää monien kannakselaisten ominaispiirteiden kanssa limittyvien venäläislainojen takia. Aihe käsittelee kertojan vanhempien työskentelyä Kuolemajärvellä sijainneessa Vilonan hovissa (Hatjalan kartanossa).

(11) *Miu issäi ja mammai olliit jo nuoruuvestaa astikka Vilona hovi kaanakkheis, kons palvelukses, kons rikassikkaan, kons muus tienastiis. Miekii sai lapseen yhtee raasaa assuukseksi kuus aastaikaa siin hovis. Ja siit ko asuttii sen hovi maal omas koissaanna ni isävainaa ol poträätsikkä ja otti poträätylöi ja taatsa tekoloi yhtsuuraa. Hää ol niije esvaltoi kilehiis ja tarraittel räätty myöte kaikkii asjoi ko osais nii vosteraast laatii sitä venättä jottaha.*

Hää ei olt aivastee rosto miehetölikkä, hää ol varma lotniekka ja petsniekka ja tek räätty myöte vaik mitä. Ja hänel ol niitä lekehii monta jässikälistä vaik mingä hitsillaisii, jot vaik mitänepuit arpietii⁶³ vaa puuttu tehtävääks ni niije kans arvollee juonee tul.

No se Vilonu-ukko itse ol Pietari Pohatelnoi päällikkö ja se ol nii raakin suur ja lihava ukokölsä ko kaalipotska, vatsa ol ko jauhokuli ja hartijat arssinaa leyveet ja paino yheksä puutaa ja sut-sut jakso kävellä. Välist ol oikee louhka mut välist äkäel ja rukkaitti ja löi kulakkaa jot oikee hirvitti. Sil oli puitto kolme rouvaakii mut tääl hovis ol vaa se Olkantreuna. (Kuolemajärvi; SKMI 263–264)

'Minun isäni ja äitini olivat jo nuoruudestaan asti Vilonan hovin hommissa (mukana), milloin palveluksessa, milloin työnjohtajana, milloin muussa tienestissä. Minäkin sain lapsena yhden kerran asustaa kuusi vuotta siinä hovissa. Ja sitten kun asuimme sen hovin maalla omassa kodissamme niin isävainani oli urakoitsija ja otti urakoita ja huvilan tekemisiä yhtenä. Hän oli niiden esimiesten perässä ja takertui vuoron perään kaikkiin asioihin, koska osasi niin taitavasti puhua sitä venäjää että.

Hän ei ollut aivan yksinkertainen miehentekele, hän oli varma kirvesmies ja muurari ja teki vuoron perään vaikka mitä. Ja hänellä oli niitä työkaluja monta laatikollista vaikka minkä hitsinlaisia, että vaikka mitä tahansa työtä vain sattui tehtäväksi, niin niiden kanssa tarkkaan pärjäsi.

No se Vilonan ukko itse oli Pietarin rikas päällikkö ja se oli niin hirveän (kelvottoman) suuri ja lihava ukonkõriläs kuin kaalitynnyri, vatsa oli kuin jauhosäkki ja hartiat arssinan levyiset ja painoi yhdeksän puutaa ja juuri ja juuri jaksoi kävellä. Välillä oli oikein mukava mutta välillä äkäinen ja kirosi ja löi nyrkkiä että oikein hirvitti. Sillä oli ehkä kolme rouvaakin mutta täällä hovissa oli vain se Olga Andrejevna.'

Sanastollisesti tarkasteltuna näytteessä 11 on sekä murteellisuuksia että yksiselitteisesti venäläisperäisiä sanoja, jotka etäännyttävät sitä suomen kirjakielenstä. Murteellisuuksia ovat postpositioliousekkeessa *hovi kaanakkehis* 'hovin kanssa (hommissa)' suomen murteidenkin sanakirjan mukaan harvinainen *kaanake* : *kaanakkehis* 'kanssa, mukana', samoin postpositiona käytetty ja murteissakin harvinainen *esvaltoi kilehiis* 'esimiesten perässä'. Vähän laajemmin Etelä-Karjalassa, samoin Kymenlaaksossa, Keski- ja Pohjois-Karjalassa ja Inkerissä tunnetaan substantiivi *leke* : *lekeet* 'kalu, kapine, kampe, vehje, värkki', josta kaakkoismurteiden mukainen monikon partitiivi on *lekehii* '(työ)kaluja'. Sanan *raakki* genetiivimuotoa *raakin* käytetään epätavallisemmin vahvikesanana.

Murteellisuuksia enemmän näyte 11 sisältää kuitenkin runsaasti venäläisyyksiä, jotka kertovat käsitöihin ja mittayksiköihin liittyneiden käsitteiden lainautuneen helposti venäjänkielisestä käyttöympäristöstään taustaltaan merikarjalaisen, suomen kaakkoismurretta puhuneen perheen puheeseen. Kertoja aloittaa tarinansa kehumalla, kuinka hänen isänsä osasi venäjää erinomaisesti ja kuvailee sitten lapsuusaikansa elämää venäjänkielisen kartanonomistajan tilalla. Venäjästä lainatut sanat on kuitenkin kauttaaltaan mukautettu suomen kaakkoismurteiden äänneasuun ja taivutussääntöihin. Suomelle vieraat venäjän soinnilliset äänteet *b*, *d*, *t* ja *z* on säännöllisesti korvattu lähimmillä soinnittomilla *p*, *t*, *k* ja *s*. Samoin vieras suhuaffrikaatta *tš* on korvattu suhuttomalla

ts. Sananalkuiset konsonanttiyhtymät *pl-* tai konsonanttiyhtymäksi mielletyt *tš-* on korvattu yksittäiskonsonantilla *l-*, vastaavasti *s-*. Vieras äänneyhtymä sanassa *rjad* 'rivi, jono, sarja' on purettu etuvokaalin avulla *rääty*, ja vokaalin pituus aiheutuu venäjän sanapainon aiheuttamasta pidennyksestä, joka on substituoitu pitkällä vokaalilla.

Suurin osa venäläisistä sanoista on näin mukautettu Kuolemajärveltä kotoisin olevan kertojan puheeseen. Esimerkissä ei ole yhtään puhdasta koodinvaihtotapausta, joka osoittaisi kertojan edistyneen kaksikielisyyden ja hänen yhdistelevän kummankin kielen sanastollisia ja kieliopillisia erikoispiirteitä puheessaan. Siinä esiintyy taipumattomia nominatiiveja, kuten *poträätsikkä* 'työnjohtaja' (< ven. *podrjadtsik* 'urakoitsija' jne.), *taatsa* 'huvila' (< ven. *datša* 'huvila'), *rosto* 'yksinkertainen' (< ven. *prosto* 'yksinkertainen, vaatimaton, selvä, suoraviivainen, primitiivinen'), *lotniekka* 'kirvesmies' (< ven. *plotnik* 'kirvesmies'), *petsniekka* 'uunintekijä' (< ven. *petsnik* 'uunintekijä; muurari'), taustaltaan sekamuodosteisia, mutta rakenteellisesti johdonmukaisia yhdyssanoja, kuten (*kaali*)*potska* '(kaali)tyunnyri' (< *kaali* + ven. *botška* 'tyunnyri') ja (*jauho*)*kuli* '(jauho)säkki' (< *jauho(t)* + ven. *kul* 'säkki').

Kuolemajärveläisen kertojan äidinkielen pohja näkyy vahvasti sanojen taivutuksessa, jossa ei esiinny minkäänlaista koodinvaihtoa tai mukautumista venäjän kielioppiin. Taivutettuja nomineja ovat vokaaliloppuisiksi muutetut sanat, yksikön partitiivissa *räätyy* (*myöte*) 'vuoron perään' (< ven. *rjad* 'rivi, jono, sarja'), pituusmitta *arssina-a* (< ven. *aršin*, n. 72 cm), painoyksikkö *puuta-a* (< ven. *pud* (gen. *puda*), n. 16 kg), *kulakka-a* 'nyrkkiä' (< ven. *kulak* 'nyrkki') ja monikon partitiivissa *poträätylöi* 'urakoita' (< ven. *podrjad* 'urakka'). Samoin partitiivissa taivutettu sana *jässikällistä* 'laatikollista' on vokaalisointua noudattava adjektiivijohdos venäjänkielisestä kantasanasta (< ven. *jaštšik* 'laatikko'). Etuvokaalinen muoto aiheutuu venäjän sananalkuisen *ja*-sekvenssin palataalistavasta vaikutuksesta vokaaliin samalla tavalla kuin sanassa *räätyy* 'vuoroa', jossa ensimmäinen tavu *rää-* vastaa venäjän *rja*-sekvenssiä. Venäjästä lainattuja verbejä näytteessä on vain yksi, *rukkaitti* 'kirosi' (< ven. *rugat'sja* 'kiroilla', *rugat* 'haukkua, sättiä, torua'). Leksikaalisesti lainalähde on selvä ja nimenomaan refleksiiviverbin *rugat'sja* 'kiroilla' merkitys näkyy lainautumisessa. Siinä paino on toisen tavun *a*-vokaalilla, ja sen mieltäminen pitkäksi vokaaliksi selittää *g:n* substituoinnin geminaatalla *kk* odotuksenmukaisen *k:n* sijasta.

Näytteessä 11 on myös taipumattomia adverbeja, joista *sut-sut* 'juuri ja juuri' heijastaa venäjässä tavallista tapaa kahdentaa adverbi *tšut* 'vähän' toistoksi *tšut'-tšut'* 'ihan vähän, hiukkasen, juuri ja juuri', jollaisena se on myös lainattu. Toinen adverbi *puitto* 'ikään kuin; noin' (< ven. *buito* (kirjakielen *budto*) 'ikään kuin, niin kuin') on ainoa sana, joka on venäjässä pikemmin murteellinen.

Tosin se on ollut laajalti käytössä, ja sama laina tunnetaan myös karjalasta ja vepsästä.

Temporaalinen adverbilauseke (*yhtee*) *raasaa* 'yhden kerran' (< ven. (*odin*) *raz* 'kerran') ei rakenteeltaan heijasta venäjää, vaan kvanttori *yhtee* on syystä tai toisesta illatiivimuotoinen, ja tarkempi käänös on sen perusteella 'yhteen kertaan'. Erikoisin muoto on indefiniittinen (*mitä*)*nepuit* 'mitä vain' (< ven. *tšto-nibud* 'jotakin; mitä vain'). Venäjän indefiniittipronominien muodostuksessa käytetään tyypillisesti interrogatiivipronomineja eli kysymyssanoja, ja kertoja on korvannut venäjänkielisen alkuosan *tšto* 'mikä; mitä' sen suomenkielisellä vastineella *mitä*, johon hän on liittänyt äänteellisesti mukauttamansa, indefiniittisyyttä osoittavan jälkiosan *nepuit*. Vastaavanlaisia kaksiosaisia hybridimäisiä, venäjän mallin mukaan muodostettuja indefiniittipronomineja tunnetaan myös muista itämerensuomalaisista kielistä, erityisesti vepsästä.

Tässä yksityiskohtaisesti ruodittu esimerkki kertoo yksittäisen puhujan kielellä näkyvästä venäläisvaikutuksesta. Se ei edusta tyypillistä merikarjalaista puhetapaa, vaan mikroyhteisöissä leviävää kaksikielisyyttä. Vastaavia kielikontaktitilanteita on oletettavasti ollut enemmän sellaisissa mikroyhteisöissä, joissa venäjä on ollut vallitseva kieli, ja epäilemättä kasvavassa Pietarin suurkaupungissa, jonne töihin tulleet ihmiset ovat päätyneet monenlaisiin kielellisiin ympäristöihin. Suomen kaakkoismurteista tunnetaan myös enemmän venäläislainoja kuin muilta murrealueilta.⁶⁴ Vastaavasti voidaan olettaa, että suomenkielisessä yhteisössä eläneet venäläiset ovat omaksuneet suomenkielisiä ilmaisuja, mukauttaneet ne oman kielensä äännejärjestelmään ja kieliopillisiin sääntöihin, kuten nykyäänkin tapahtuu. Se on tyypillistä erityisesti puhutulle kielelle, jolle on ominaista monenlainen variaatio ja mukautuminen kulloiseenkin tilanteeseen. Tarkemmin kontrolloituun kirjakieleen ja sen käytäntöjä noudattavaan julkiseen kielenkäyttöön vaikutus päättyy paljon hitaammin.

Lopuksi: Itäinen Suomenlahti kielialueena

Kielellisen Merikarjalan eli Länsi-Kannaksen murteiden olemusta voidaan pohdita tällä tavalla 1800- ja 1900-luvun alkupuolella vallinneen kielitilanteen ja kielimuotojen perusteella. Alueen kieliyhteisöjen sosiohistoriallisen kehityksen juuret ovat keskiaikaisessa kielitilanteessa, mutta niissä näkyvät myös erilaiset historialliset murrosvaiheet ja kielenaineksen kerrostuneisuus. Selvimmin ovat erotettavissa keskiaikaisten meriyhteyksien peruina kulkeutuneet alaksalaislainat ja Pietarin perustamisen jälkeen tihentyneen venäjän vaikutuksen mukana kulkeutuneet lainat sekä esimerkin 11 kaltaiset, mikroyhteisöjen intensiivisempää monikielisyyttä heijastavat tilanteet.

Kieliyhteisön elinvoimaisuuteen ja kielelliseen jatkuvuuteen vaikuttavista kulttuurisista muutoksista Merikarjalan kannalta tärkein on kaupunkien perustaminen. Viipuri oli profiililtaan monella tavalla samanlainen kuin Tallinna: monikielinen, meriyhteyksien verkottama kaupallinen keskus. Myös Pietarissa Itämeren alue korostui enemmän kuin muissa Venäjän kaupungeissa, mutta nopeasti kasvavana metropolina se veti paljon väestöä maaseudulta ja kasvatti esimerkiksi koulutuksessa ja akateemisessa elämässä pitkään säilyneestä monikulttuurisuudesta huolimatta nopeasti venäjän kielen valta-asemaa. Sellaisena se vaikutti myös lähialueiden itämerensuomalaisten kieleen, 1800-luvulla hallitsevasti koko Inkerinmaalla, Merikarjalassa autonomisen Suomen rajan takana paikallisesti ja pienemmissä sosiaalisissa yhteisöissä. Inkerinmaan ortodoksissa vatjalais- ja inkeröisyhteisöissä assimiloituminen venäjänkieliseen väestöön voimistui jo 1800-luvun puolella, kun taas vahvojen luterilaisten seurakuntien inkerinsuomalaisyhteisöjä tuki myös suomen kielen aseman vahvistuminen Suomessa ja käyttörekisterien monipuolistuminen. Moderni, kirjakielen laaja-alaisen käytön määrittämä, koulutuksen, viestinnän ja yhteiskuntarakenteisiin integroitu nyky-suomi oli tuolloin vasta luomassa olemustaan vanhojen aluemurteiden pohjalta.

Artikkeli havainnollistaa myös sitä, kuinka kielellisen aineiston avulla voidaan esittää tulkintoja aiempien vuosisatojen kielitilanteesta ja kielen muutoksesta, vaikka yksiselitteiset kirjalliset lähteet puuttuisivat. Koska kirjoitettu kieli on sopimuksenvarainen, ja sen sääntöjä voidaan aikojen kuluessa muuttaa, myöskään eri aikakausia edustavat kirjoitetut tekstit eivät edusta yksitulkintaisesti kielen kehitysvaiheita. Murteiden kaltaisen puhutun kielen historiallinen merkitys perustuu siihen, että ne välittävät tietoa myös yhteisöjen olemuksesta. Oletus Merikarjalassa ainakin keskiajalta alkavasta kielellisestä jatkuvuudesta liittyy Länsi-Kannaksen murteet osaksi vuosisatojen mittaista itäisen Suomenlahden yhteisöhistoriaa. Hienosäikeinen kielellinen variaatio Länsi- ja Itä-Kannaksen murteiden välillä, ja yhteys Suomenlahden eteläpuolella puhuttuihin itämerensuomalaisiin kielimuotoihin kytkeytyvät osaksi historiallisen ajan tapahtumia, muutoksia ja poliittisten rajojen hahmottumista.

Vanhimmat kielellisen Merikarjalan tunnistettavat juuret osoittavat suomen kaakkoismurteiden ja inkeröisen olevan käytännössä saman kielimuodon läheisiä variantteja. Iso osa toisaalta suomen kaakkoismurteet, toisaalta inkeröisen määrittäviä piirteitä on yhteisiä. Monet piirteet yhdistävät niitä myös muihin itämerensuomalaisiin kielimuotoihin, erityisesti suomen kaakkoishämäläisiin ja savolais- sekä koillisviron murteisiin. Mitä kauemmas ydinalueelta liikutaan, sitä isommiksi erot kasvavat. Ydinalueen muodostavat tässä katsannossa rantapitäjät Uusikirkko, Kuolemajärvi, Koivisto, Johannes,

Suomenlahden ulkosaaret Seiskari ja Lavansaari sekä Soikkolan- ja Kurkolanniemen inkeroisalue ja Tyrön sekä sen lähiseutujen inkerinsuomalaisasutus. Kiinnostavaa sinänsä on, että maantieteellisesti lähin inkeroisen murre, rakenteellisesti arkaistinen Hevaan inkeroinen on kielellisesti selvästi kauempana.

Itäinen Suomenlahti on muodostanut oman kielialueensa, jossa keskenään läheisten varianttien puhujat ovat olleet jatkuvasti kosketuksissa toisiinsa, maalla ja merellä, sulan veden aikaan ja talvella. Kaiken lisäksi saaristo oli tiheään asuttua, ja Yrjö Kaukiainen toteaaakin, että saariston suurkylät olivat 1800-luvulla kauppaloihin verrattavia taajamia, keskellä merta pitkin käytävän kaupan verkostoja.⁶⁵

Esimerkkien avulla olen valottanut liitteissä 1 ja 2 lueteltuja Merikarjalan eli Länsi-Kannaksen murteiden piirteitä yksityiskohtaisesti. Jos yksittäisistä ilmiöistä jollakin on ollut erityisen suuri merkitys, se on epäilemättä sananloppuisen *-n:n* kato, jota jo Heikki Leskinen (1971) tarkasteli perinpohjaisesti. Se ei rajoitu kielelliseen Merikarjalaan, vaan koskettaa osin myös suomen kaakkoishämäläisiä ja savolaismurteita. Erityisen merkittävä se on ollut Suomenlahden eteläpuolella vatjassa ja virossa, jossa monet sekundaarit muutokset liittyvät kieliopillisesti tärkeän yksikön kadon kompensoimiseen. Ajallisesti ilmiö on keskiaikainen, mihin viittaavat levikki ja kirjallisten muistomerkkien avulla parhaiten dokumentoitu viron kielen historia. Se, minkälaisia kehityskulkuja tästä on lähtenyt liikkeelle, on keskeinen osa Merikarjalan kielellistä olemusta.

Viitteet

- 1 Ruoppila 1956; Palander ja Nupponen 2005; SMS.
- 2 Ruoppila 1956; SMK: 576–663; SMS.
- 3 Ruoppila 1956: 12–14; Leskinen 1971; Virtaranta 1982.
- 4 Bentlin 2008, 37–45; Kaukiainen 1975, 44–49; Ojansuu 1916, 101–105.
- 5 Korpela 2012.
- 6 Kepsu 1995.
- 7 Ernits 2005; Heinsoo 2021: 172; Winkler 1997.
- 8 Winkler 1997.
- 9 Rosén 1960, 94–96.
- 10 Ziliacus 1989, 62–63.
- 11 Tandefelt 2002.
- 12 Tandefelt 2002.
- 13 Ojansuu 1916, 101.
- 14 Kaukiainen 1975, 48.
- 15 Niitemaa 1957, 156; Ojansuu 1916, 101–105.
- 16 Bentlin 2008, 277.
- 17 Hinderling 1981; Raag 1987.
- 18 Björklöf 2012; Frick et al. 2018, 171; Grünthal 1998; Ojansuu 1916, 98–202; Söderman 1996.
- 19 Grünthal 1998, 111; Korhonen 1996.
- 20 Kaukiainen 1975, 47–48, 54.
- 21 Saloheimo 1990; 1991.
- 22 Lang 2020, 325–328; Lehtinen 2007, 275–294; Nirvi 1961.
- 23 SMK, 577–582.
- 24 Ruoppila 1956, 15–40.
- 25 Mailis Paavola (synt. Toivonen, Uusikirkko (Vpl.) 1922) haastattelussa 17.2.2018.
- 26 Uusikirkko, Vpl; SKMI 270
- 27 Uusikirkko, Vpl; SKMI 271
- 28 Leskinen 1971.
- 29 Grünthal 2007; 2010; Prillop et al. 2020, 282–286.
- 30 Laanest 1978, 253–255.
- 31 Uusikirkko, Vpl; SKMI 270
- 32 Kuznetsova 2009; Leskinen 1973b, 1978.
- 33 Asu et al. 2016; Prillop et al. 2020, 76–124.
- 34 Viikberg 2020, 277–280.
- 35 Grünthal 2007; 2010; Prillop et al. 2020; Viikberg 2020.
- 36 Uusikirkko, Vpl; SKMI 272–273
- 37 Leskinen 1971.
- 38 Uusikirkko, Vpl; SKMI 270
- 39 Leskinen 1999, 368–369; SMK, 577–578.
- 40 Ruoppila 1956, 46.
- 41 Leskinen 1971.
- 42 Leskinen 1964, 97–98; 1999, 368–369.
- 43 Ruoppila 1956, 13–14.
- 44 Rautu; Ruoppila 1956, 80.
- 45 Sakkola; Ruoppila 1956, 81–82.
- 46 Räisälä; Ruoppila 1956, 84.
- 47 Kokkonen 2002.
- 48 Hiekkänen, Markus 2005. Keskiaikaiset kivikirkot ja niiden kohtalo. Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 15. Helsinki: VSKS.
- 49 Vrt. Korpela 2006.
- 50 Vrt. Västriik 2007; 2021.
- 51 Ks. lähemmin Grünthal 2021; Heinsoo 2021; Laanest 1998.
- 52 Korpela 2014.
- 53 Leskinen 1964. 105–109; 1999, 368.
- 54 Kepsu 1955, 23–29.
- 55 Leskinen 1964; 1971; 1973a; 1973b; 1978.
- 56 Alvre 1990; Laanest 1980.
- 57 Björklöf 2019, Grünthal 2021, 124–128; Heinsoo 2021, 170–173.
- 58 Ks. Kettunen 1940, 8.
- 59 Virtaranta 1982, 231.
- 60 Nirvi 1962; Porkka 1885, 3–4.
- 61 Leskinen 1964, 107.
- 62 Leskinen 1971, 367.
- 63 Esimerkkiin on sujahtanut yksittäinen ruotsalaislainakin, partitiivimuotoinen *arpietii* 'työtä'. Sana arpeeti, arpiet(t)i tunnetaan kaakkois- ja savolaismurteista, ja ilmeisenä erillislainana Pohjois-Pohjanmaalta. Se on peräisin ruotsin sanasta *arbete* 'työ', joka taas on peräisin keskialasaksasta *arbeit* 'työ, vaiva' (SSA 1: 83). Pitkän vokaalin ee ja siitä kehittyneen diftongin ie takia keskialasaksalainen alkuperä ei suomen murteissa tule kyseeseen.
- 64 Ruoppila 1986.
- 65 Kaukiainen 1983, 50.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Aineistolähteet

Ariste, Paul (1948). *Vadja keele grammatika*. Tartu: Teaduslik kirjandus.

EMS = EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–VI (a–osatama). 1994–. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Eesti murrete sõnaraamatu 1.–30. vihik (a–osatama). 2013–. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Päivitetty 11/2019. (<http://www.eki.ee/dict/ems/>, viitattu 4.5.2022). PDF-muotoiset vihot 1–30 (a–osatama) saatavissa: <http://www.eki.ee/dict/ems/pdf.html>, viitattu 4.5.2022).

IS = R. E. Nirvi (1971) Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Kettunen, Lauri (1940). *Suomen murteet III*. Murrekartasto. SKST 188. Helsinki: SKS.

Laanest, Arvo (1980). "Inkeröismurteiston suhteista suomen kaakkoismurteisiin." *Virittäjä* 84. 142–150.

LL = Virtaranta, Pertti (1967) *Lähisukukielten lukemisto*. SKST 280. Helsinki: SKS.

Must, Mari (1987). *Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade*. Tallinn: Valgus.

Novak, Irina; Martti Penttonen; Aleksi Ruuskanen & Lea Siilin (2019). *Karjala kieliopissa. Fonetikan ja morfologian vertaileva tutkimus*. Petroskoi: KNTs RAN.

Porkka, Volmari (1885). *Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte*. Helsinki.

Ruoppila, Veikko (1956). *Etelä-Karjalan murreopas*. Helsinki: Otava.

SMK = Erkki Lytykäinen, Jorma Rekunen ja Jaakko Yli-Paavola (toim. 2013), *Suomen murrekirja*. Helsinki: Gaudeamus.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja* (a–mnää) (2012–) Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. (<https://kaino.kotus.fi/sms/>, viitattu 3.5.2022).

Suomen kansan murrekirja: itämurteet (1945) Julkaisseet Kotikielen seura ja Sanakirjasäätiö. Porvoo–Helsinki: WSOY.

Viikberg, Jüri (2020). *Eesti murrete grammatika*. Eesti keele varamu 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

VKS = *Vadja keele sõnaraamat 1–7* (1990–2011). Toim. Elna Adler & Merle Leppik (1–4) ja Silja Grünberg (5–7). Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Tutkimuskirjallisuus

Alvre, Paul (1990). "Deklinatsiooni ühisjooni eesti-vadja-isuri-soome keelealal".

Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Läänemeresome keelekontaktid. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 9–16.

Asu, Eva Liina; Pärtel Lippus; Karl Pajusalu & Pire Teras (2016). *Eesti keele hääldus*. Eesti keele varamu 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Bentli, Mikko (2008). *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Björklöf, Sofia (2012). Viron rantamurteen länsiryhmän sanaston alkuperä suomalaislainojen valossa. Painamaton pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisien ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. (<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2012121410304>, viitattu 3.5.2022).

Björklöf, Sofia (2019). "Mutual contacts and lexical relations among the Finnic varieties of western Ingria and northeastern Estonia". *Multilingual Finnic. Language contact and change*, toim. Sofia Björklöf & Santra Jantunen. Uralica Helsingiensia 14. Helsinki: Finno-Ugrian Society, 89–153.

- Ernits, Enn (2005).** *Vadja keele varasemast murdeliigendusest ja hilisemast hääbumisest. Piirikultuurid ja keeled*, toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro Instituudi Toimõndusõq 17. Võro: Võro instituut, 76–90.
- Frick, Mai; Riho Grünthal & Kristiina Praakli (2018).** "A linguistic encounter between neighbors and relatives: Reconnecting Estonian and Finnish in terms of contemporary multilingualism". *Multilingual Practices in Finno-Ugric Communities*, toim. Magdolna Kovács, Ulriikka Puura & Outi Tánčzos. Helsinki: Finno-Ugric Society, 163–196.
- Grünthal, Riho (1998).** "Suomalais-virolaisia meriyhteyksiä ja seprakaupan kielellisiä sivutuotteita". *Oekeeta asijoo. Commentationes in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998*, toim. Riho Grünthal & Johanna Laakso, Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 106–120.
- Grünthal, Riho (2007).** "Morphological change and the influence of language contacts in Estonian". *Beiträge zur Morphologie. Germanisch, baltisch, ostseefinnisch*, toim. Hans Fix. Odense: University Press of Southern Denmark, 403–432.
- Grünthal, Riho (2010).** "Sijasynkretismi morfologian koetinkivenä". *ESUKA / JEFUL* 2, 91–113.
- Grünthal, Riho (2021).** "Inkeröisen kieli". *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, uskomusperinteet ja kieli*, toim. Kati Kallio, Riho Grünthal & Lassi Saressalo. SKST 1467. Helsinki: SKS, 122–152.
- Heinsoo, Heinike (2021).** "Vatjan kieli." *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, uskomusperinteet ja kieli*, toim. Kati Kallio, Riho Grünthal & Lassi Saressalo. SKST 1467. Helsinki: SKS, 170–196.
- Hiekkänen, Markus (2005).** Keskiäikaiset kivikirkot ja niiden kohtalo. VSKST 15. Helsinki: VSKS.
- Hinderling, Robert (1981).** *Die deutsch-estnischen Lehnwortbeziehungen im Rahmen einer europäischen Lehnwortgeographie*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kaukiainen, Yrjö (1975).** *Koiviston merenkulun historia*. Lahti: Koivikko-säätiö.
- Kaukiainen, Yrjö (1982).** *Rannikoiden ja saaristojen yhteisöt. Karjala 3: Karjalan yhteiskunta ja talous*, toim. Yrjö-Pekka Mäkinen & Ilmari Lehmusvaara, Hämeenlinna: Arvi. A. Karisto, 39–51.
- Kepsu, Saulo (1995).** *Pietari ennen Pietaria. Nevansuun vaiheita ennen Pietarin kaupungin perustamista*. SKST 608. Helsinki: SKS.
- Kettunen, Lauri (1957).** "Isuri keel". *Virittäjä* 61, 124–133.
- Kokkonen, Jukka (2002).** *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivinajasta sarkasotaan (1650–1712)*. Bibliotheca Historica 79. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Martti (1996).** "Suomenlahden ulkosaarten historiaa keskiajalta 1800-luvun loppupuolelle". Suomenlahden ulkosaaret, Risto Hamari, Martti Korhonen, Timo Miettinen & Ilmar Talve. SKST 630. Helsinki: SKS, 69–116.
- Korpela, Jukka (2006).** "Kristillisuus Karjalassa ja Itä-Suomessa keskiajalla". *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 95, 54–70.
- Korpela, Jukka (2012).** "Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa". *Historiallinen aikakauskirja* 110, 275–291.
- Korpela, Jukka (2014).** *Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta*. Historiallisia tutkimuksia 266. Helsinki: SKS.
- Kuznetsova, Natalja (2009).** "Suprasegmentnaja fonologija soikinskogo dialekta iżorskogo jazyka v tipologitšeskom aspekte". *Voprosy jazykoznanija* 5, 18–47.
- Laanest, Arvo (1966a).** *Isuri murdetekste*. Tallinn.
- Laanest, Arvo (1966b).** *Ižorskije dialekty. Lingvogeografitšeskoje issledovanije*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Laanest, Arvo (1978).** *Istoritšeskaja fonetika i morfologija iżorskogo jazyka. Dissertatsijana soiskanije utšenoj stepeni doktora filologitšeskih nauk*. Tallinn: Eesti NSV keele ja kirjanduse instituut.

- Laanest, Arvo (1986).** *Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia*. Tallinn: Valgus.
- Laanest, Arvo (1998).** "Isurid ja isuri keel". *Kaheksa keelt, kaheksa rahvast*. Koostanud Jaan Õispuu, toimetanud Marje Joalaid. Tallinn: Tallinna pedagoogikaülikool, 30–36.
- Lang, Valter (2020).** *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: SKS.
- Lehtinen, Tapani (2007).** *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaiskantasuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- Leskinen, Heikki (1964).** "Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa". *Virittäjä* 68, 97–115.
- Leskinen, Heikki (1971).** "Tilastollisia havaintoja kaakkoismurteiden loppu-n:stä". *Virittäjä* 75, 343–368.
- Leskinen, Heikki (1973a).** "Kaakkoissuomalaisen loppuheiton yleisyydestä ja alkuperästä". *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 72, 210–221.
- Leskinen, Heikki (1973b).** "Kvantiteettisuhteista läntisissä kaakkoismurteissa". *Virittäjä* 77, 315–328.
- Leskinen, Heikki (1978).** "Kaksi kaakkoismurteiden ja inkeröismurteiden kestoiseikkaa". *Virittäjä* 82, 122–131.
- Leskinen, Heikki (1999).** "Suomen murteiden synty". *Pohjan poluilla: Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, toim. Paul Fogelberg. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura, 358–371.
- Nirvi, R. E. (1961).** "Inkeröismurteiden asema". *Kalevalaseuran vuosikirja* 41, 99–132.
- Nirvi, R. E. (1962).** "Die Lautwandel ir > er in den ingrischen Dialekten". *Commentationes Fennougricae in honorem Paavo Ravila*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 125. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 361–376.
- Niitemaa, Vilho (1957).** "Finland". *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestaederne og Norden. Det nordiske historikermøde i Århus 7.–9. august 1957*. Århus, 123–164.
- Ojansuu, Heikki (1916).** *Suomen kielen tutkimuksen työmaalta*. Sarja esitelmää I. Jyväskylä: Gummerus.
- Palander, Marjatta & Anne-Maria Nupponen (2005).** "Karjalaisten »karjala»". *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*, toim. Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, 15–55.
- Prillop, Külli; Karl Pajusalu; Eva Saar; Sven-Erik Soosaar & Tiit-Rein Viitso (2020).** *Eesti keele ajalugu*. Eesti keele varamu 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raag, Raimo (1987).** "Mittelniederdeutsche und skandinavische Lehnwörter im Estnischen und Livischen". *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum...* Tübingen: P. Sture Ureland, Niemeyer, 317–346.
- Rosén, Ragnar (1960).** "Kymijoen suuseudun asutushistoriaa". *Kymin historia 1. Kymin seurakunta – Kymin kunta – Karhulan kauppala*, 85–135.
- Ruoppila, Veikko (1986).** *Venäläisperäistä sanastoa suomen murteista*. Suomi 136. Helsinki: SKS.
- Saloheimo, Veijo (1990).** "Itäisen Inkerin väestömuutoksia Ruotsin vallan alussa". *Kalevalaseuran vuosikirja* 69–70, 143–148.
- Saloheimo, Veijo (1991).** "Inkerinmaan asutus ja väestö". *Inkeri: historia, kansa, kulttuuri*, toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. SKST 547. Helsinki: SKS, 67–82.
- Söderman, Tiina (1996).** *Lexical characteristics in the Estonian north eastern coastal dialect*. *Studia Uralica Upsaliensia* 24. Uppsala.
- SSA (1992–2000) *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*, toim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: SKS.
- Tandefelt, Marika (toim. 2002).** *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Helsinki: Schildts.
- Tunkelo, E. A. (1952).** "Inkeröismurteiston asemasta". *Suomi* 106:2. Helsinki.
- Viikberg, Jüri (2020).** *Eesti murrete grammatika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Virtaranta, Pertti (1982).** *Länsi-Kannaksen murrekirja*. Helsinki: SKS.
- Västriik, Ergo-Hart (2007).** *Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni*. *Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu.
- Västriik, Ergo-Hart (2021).** "Muuttuvat näkökulmat inkerikkojen ja vatjalaisten elävään kansanuskoon." *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, uskomusperinteet ja kieli*, toim. Kati Kallio, Riho Grünthal & Lassi Saressalo. SKST 1467. Helsinki: SKS.
- Winkler, Eberhard (1997).** *Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 49. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Zilliacus, Kurt (1989).** *Skärgårdsnamn*. Helsinki: SLS.

Liite 1.

Suomen kaakkoismurteiden, erityisesti Merikarjalan alueen eli kaakkoismurteiden rantavyöhykkeen äännejärjestelmässä (fonologiassa) ilmenevät tunnusomaisuudet.

ilmiö	esimerkki	levikki muissa ims. varianteissa
astevaihtelu		
astevaihtelu <i>t</i> : Ø (kirjakielen <i>d</i> :n sijasta kato)	<i>lähettii</i> 'lähdettiin', <i>piettii</i> 'pidettiin', <i>puota</i> 'pudota'	suomen itämurteet, karjala, inkeroinen, vatja, viro
astevaihtelu <i>lk</i> : <i>l rk</i> : <i>r</i> , <i>hk</i> : <i>h</i>	<i>kulkea</i> : <i>kulen</i> , <i>nahka</i> : <i>nahat</i> , <i>särki</i> : <i>säret</i>	suomen itämurteet ja kaakkois- hämäläiset murteet, inkeroinen, Koillis-Viro
astevaihtelu <i>sk</i> : <i>s</i>	<i>käsettii</i> 'käsettiin', <i>lasettii</i> 'laskettiin', <i>poski</i> : <i>poset</i>	kaakkoishämäläiset murteet, inkeroinen
astevaihtelu <i>st</i> : <i>ss</i> satunnaisesti	<i>päässä</i> 'päästä', <i>päässä</i> 'päästään (pass.)'	inkeroinen
geminaatio		
konsonanttien yleisgeminaatio	<i>jakkaa</i> 'jakaa', <i>pittää</i> 'pitää', <i>korrii</i> 'koria; koriin', <i>minnuu</i> 'minua'	suomen itämurteet, perihämäläiset ja peräpohjalaiset murteet, inkeroinen
suffiksaalinen geminaatio	<i>syksynnäkkii</i> 'syksynäkin', <i>takanna</i> 'takana' <i>Kissaha yksinnää saaleheen</i> <i>syöp.</i> 'Kissahan syö yksinään saaliin.'	Etelä-Savo, inkeroinen
vokaalit		
pitkät vokaalit <i>aa/ää</i> säilyneet ensi tavussa (= kirjakieli)	<i>aamuul</i> 'aamulla', <i>rahasiit</i> 'raahasivat', <i>saaree</i> 'saareen'	Länsi-Kannas (ei Itä-Kannas), suomen länsimurteet, inkeroinen, vatja, Koillis-Viro
pitkien vokaalien <i>ee</i> , <i>oo</i> , <i>öö</i> diftongiutumisen avartumatta > <i>ie</i> , <i>uo</i> , <i>yö</i> (= kirjakieli)	<i>vieras</i> , <i>tuon</i> , <i>syön</i>	suomen itämurteet, karjala, osin vatja, viro keskimurre
sananloppuisen <i>-a/-ä</i> :n kato paikallissijoissa	<i>toisel puol</i> 'toisella puolella' <i>On täs viel.</i> 'On tässä vielä.'	eteläisen Suomen murteet, (osin) inkeroinen, viro, vepsä
<i>-a/-ä</i> -loppuisten diftongien oikeneminen eräissä muotokategorioissa (mm. part ja inf.)	<i>Ei vieras talloo hävitä.</i> 'Ei vieras taloa hävitä.' <i>Älä kaa kirmuu.</i> 'Älä kaada kirkua.' <i>Koi viel osant ryömiikää.</i> 'Kun ei vielä osannut ryömiäkään.'	(osin) kaakkoishämäläiset murteet

ilmiö	esimerkki	levikki muissa ims. varianteissa
vokaalit		
-ea/-eä-loppuisten adjektiivien muoto	<i>tihjäs</i> 'tiheässä', <i>pimijä putkaa</i> 'pimeään putkaan'	paljon variaatiota <i>korkee</i> ~ <i>korkia</i> , <i>pimmee</i> ~ <i>pimiä</i>
loppuvokaalin kato useissa muissa taivutusmuodoissa ja sanatyypeissä	<i>hevoseis</i> 'hevosesi', <i>isäntän</i> 'isäntänä', <i>paremp</i> 'parempi', <i>suuremp</i> 'suurempi' <i>Sen näk kui moni niist tul apu, lapsile.</i> 'Sen näki kuin moni niistä tuli apu[un] lapsille.'	suomen lounaismurteet, kaakkoishämäläiset murteet, (osin) savolaismurteet, inkeroinen
päätettä edeltävän vokaalin sijaispidennys loppuheittoisissa muodoissa	<i>aamuul</i> 'aamulla', <i>huutamaas</i> 'huutamassa', <i>rauhaas</i> 'rauhassa', <i>sukulaisiist</i> 'sukulaisista'	toisinaan inkeroinen (<i>illaast</i> 'illasta', <i>ikkunaast</i> 'ikkunasta')
nominien ensi tavun vokaalin pidentyminen heikkoasteisessa katovartalossa taivutuspäätteen edellä (t:Ø, k:Ø)	<i>laaes</i> 'laessa', <i>näöl</i> 'näöllä'	
konsonantit		
sananloppuisen n-äänteen kato useassa taivutuskategoriassa ja sanatyypissä (genetiivi, illatiivi, yks. 1. persoona, passiivi, n-loppuiset adjektiivit, adverbis)	<i>...kell ol siit minkii näköne</i> 'kenellä oli sitten minkäkin näköinen' <i>...poropussi pantii vettee</i> 'poropussi pantiin veteen'	suomen lounaismurteet, (osin) savolaismurteet, (osin) inkeroinen, vatja, viro
geminaattojen ll, rr, mm, nn lyheneminen pitkän ensi tavun jäljessä ja kauempana	<i>emänät</i> 'emännät', <i>lähelä</i> 'lähellä', <i>molemat</i> 'molemmat', <i>pienemillä</i> 'pienemmillään', <i>täynä</i> 'täynnä'	savolaismurteet, (toisinaan) inkeroinen (<i>kuuneldii</i> 'kuunneltiin'), viro
loppukahdennuksen puuttuminen imperatiivin ja infinitiivin jäljestä	<i>tule tänne</i> 'tule[t] tänne', <i>hakata puita</i> 'hakata[p] puita' <i>Ei tää taji kestää.</i> 'Ei tämä taida[k] kestää.'	suomen lounaismurteet, kaakkoishämäläiset murteet, inkeroinen (osin), vatja, viro
konsonanttityhtymän ts säilyminen (= kirjakieli)	<i>katsomaa</i> 'katsomaan', <i>metsäs</i> 'metsässä'	inkeroinen, viro, vepsä
h:n säilyminen sivupainollisen tavun alussa (illatiivissa tai sanavartalossa)	<i>jokahisel</i> 'jokaisella', <i>kotiheisa</i> 'kotiinsa', <i>rikkahal</i> 'rikkaalla', <i>tuoppihei</i> 'tuoppiini'	(osin) kaakkoishämäläiset murteet, karjala, inkeroinen

Liite 2.

Suomen kaakkoismurteiden, erityisesti Merikarjalan alueen eli kaakkoismurteiden rantavyöhykkeen taivutusjärjestelmässä (morfologiassa) ilmenevät tunnusomaisuudet.

ilmiö	esimerkki	levikki
nominit		
nominien monikon tunnus <i>-loi/-löi</i>	<i>jokiloille</i> 'joille', <i>kantoloi</i> 'kantoja'	suomen itämurteet, inkeroinen, karjala
<i>-inen</i> -loppuisten nominien sisäheittoinen monikko	<i>kyläläist</i> 'kyläläiset', <i>satteist</i> 'sateiset'	inkeroinen (<i>pikkaraist</i>)
yksikön genetiivin pääte <i>-n</i> puuttuu pääsääntöisesti	<i>mamma kaima</i> 'maman kaima', <i>vitsa kans</i> 'vitsan kanssa', <i>miu</i> 'minun', <i>sulhase</i> 'sulhasen'	vatja, viro
monikon genetiivi	<i>majjen</i> 'maiden', <i>hevosi(n)</i> 'hevosten', <i>venehii(n)</i> 'veneiden' <i>Pit lukkuu niist vanhoi ihmisii neuvoloist.</i> 'Arvosti niitä vanhojen ihmisten neuvoja.'	savolaismurteet (ei savoP ja Kainuu), inkeroinen (<i>naisiin</i>)
monikon illatiivi	<i>latoloihe</i> 'latoihiin'	vepsä (<i>h</i> -aines säilynyt myös pohjalais- ja kaakkoishämäläisissä murteissa, karjalassa ja inkeroisessa)
eksessiivi (sijamuoto)	<i>kanno luont</i> 'kannon luota' <i>Vie laps pois miu riesantai.</i> 'Vie lapsi pois minun riesastani.'	kaakkoishämäläiset murteet, inkeroinen, viro (harv.)
yksikön 1. ja 2. persoonan metateettiset omistusliitteet <i>-i(n)</i> , <i>-is</i>	<i>käsistäi</i> 'käsistäni', <i>tietoloillai</i> 'tiedoillani',	(osin) kaakkoishämäläiset murteet, lyydi, vepsä
järjestyslukujen metateettinen tunnus <i>-is</i> (< *(n)si)	<i>kolmais</i> 'kolmas' (< *kolmansi)	Vermlannin savo (<i>kolman</i> 's), Kainuu (<i>kol(o)mans(i)</i>), vepsä
verbit		
verbien yks. 1. p. pääte <i>-n</i> puuttuu usein	<i>Mie muista ko mie mäni...</i> 'Minä muistan kun minä menin...'	Länsi- ja Etelä-Viro
verbien yks. 3. p. pääte <i>-p(i)</i> yksitavuisissa sanoissa	<i>juop</i> 'juo', <i>käyp</i> 'käy', <i>uip</i> 'ui' <i>Nii sukkelaa se uip jot.</i> 'Se ui niin nopeasti, että.'	suomen itämurteet, pohjois- ja peräpohjalaismurteet, kaakkoishämäläiset murteet, vepsä, inkeroinen, vatja, viro
verbien yks. 3. p. ee-päätteen oo:ksi tai öö:ksi	<i>lähtöö</i> 'lähtee', <i>näkköö</i> 'näkee', <i>tulloo</i> 'tulee'	savolaismurteet, karjala (diftongina)
verbien yks. 3. p. <i>-jaal/-jää</i> analoginen yleistymisen mm. supistumaverbeissä	<i>avajaa</i> , <i>hyppäjää</i> , <i>makajaa</i> , <i>pelkäjää</i>	inkeroinen

ilmiö	esimerkki	levikki
verbit		
verbien mon. 1. (harv.) ja 2. p. -a/-ä- loppuiset muodot	<i>Antasitta tähä rahhaa leipää...</i> 'Antaisitte tähän rahaan leipää...'	savolaismurteet, inkeroinen, karjala, itäviron murre
verbien mon. 1. p. muodon sijasta käytetään tavallisesti passiivia	<i>Myö pölästyttii nii jot toisilt männiit marjatkii maaha.</i> 'Me pelästyimme niin, että toisilta menivät marjatkin maahan.'	savolaismurteet, inkeroinen
verbien mon.3.p. -t tunnus preesensissä (pro -vat)	<i>ajjaat</i> 'ajavat', <i>kulkoot</i> 'kulkevat' <i>Linnut lentäöt.</i> 'Linnut lentävät.'	inkeroinen
verbien mon.3.p. -(i)it tunnus imperfektissä (pro -vat)	<i>ottiit</i> 'ottivat', <i>kuivuiit</i> 'kuivuivat', <i>näkyiit</i> 'näkyivät', <i>vettiit</i> 'vetivät' <i>Soittiit torauttiit ko tulliit talloo.</i> 'Soittaa töräyttivät, kun tulivat taloon.'	inkeroinen, viro
yksitavuisten verbien -ha-loppuinen infinitiivi	<i>jäähä</i> 'jäädä', <i>saaha</i> 'saada'	suomen itämurteet
aktiivin partisiipin lyheneminen	<i>näyttänt</i> 'näyttänyt', <i>olt</i> 'ollut', <i>osant</i> 'osannut', <i>pitänt</i> 'pitänyt'	savolaismurteet, inkeroinen, vepsä, koillis- ja pohjoisvirolaiset murteet
kysymyspartikkeli		
Kysymyspartikkeli -ik	<i>Sannoitk ne kuostiks vai mite ne sannoit?</i> 'Sanoivatko he luontoissaatavaksi vai miten he sanoivat?'	vepsä

Kuvalähteet

- s. 7** Valokuva: Matti Kolho. Seppo Huunosen arkisto.
- s. 8** *Bootsmannit*: Yrjö Lohkon maalaus 2009. Yrjö Lohkon arkisto.
- s. 9** *Paattikauppias*: Yrjö Lohkon maalaus 2014. Yrjö Lohkon arkisto.
- s. 13** Kartta: Simo Rautiainen.
- s. 18** Yrjö Lohkon maalaus 2009. Yrjö Lohkon arkisto.
- s. 19** *Lankunkantajat*: Yrjö Lohkon maalaus 2010. Yrjö Lohkon arkisto.
- s. 31** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK19451228:77.8.
- s. 32** Kartta: Komiteanmietintö 1938:5, 148.
- s. 38** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK19451228:43.20.
- s. 41** Museovirasto. JOKA Journalistinen kuva-arkisto. Otava. JOKAOT4SK1921_15:1.
- s. 42** Kartta: Komiteanmietintö 1930:13, 28–29.
- s. 43** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK19451228:60.29
- s. 48** Valokuva: Thérèse Bonney. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19870106:380
- s. 50** Valokuva: Valokuvaamo Virola. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19451228:5.25.
- s. 54** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK19451228:53.41.
- s. 57** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19930115:25.
- s. 73** Kymenlaakson museo. YLEV18346.
- s. 74** *Nuotanutajät*: Yrjö Lohkon maalaus 2010. Yrjö Lohkon arkisto.
- s. 78** Kymenlaakson museo. YLEV7695.
- s. 83** Kartta: Marko Pylvänäinen.
- s. 88** Litografia: John Augustus Atkinson 1803. Wikimedia Commons.
- s. 90** Litografia julkaistu Auguste de Montferrandin teoksessa *Plans et détails du monument consacre à la mémoire de l'empereur Alexandre 1836*. Kansalliskirjasto.
- s. 100** Kartta: Marko Pylvänäinen.
- s. 101** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK19451228:2.39.
- s. 102** Valokuva: P. Halonen. Museovirasto. Kansatieteen kuvakokoelma. KK2969:12.
- s. 105** Valokuva: U. T. Sirelius. Museovirasto. Kansatieteen kuvakokoelma. KK1125:22.
- s. 115** *Suomen Teollisuus* 5/1924. Kansalliskirjasto.
- s. 116** *Suomen Teollisuus* 5/1924. Kansalliskirjasto.
- s. 119** Havin kuvitettu kynttiläluettelo. Kansalliskirjasto.
- s. 120** Havin mainosjulkaisu 1933. Kansalliskirjasto.
- s. 122** Johannes-Seuran arkisto.
- s. 123** Valokuva: Mauno Mannelin. Lappeenrannan museo. KUVKVV498:204.
- s. 131** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. M. L. Carstensin kokoelma. HK19900208:429.
- s. 139** Museovirasto. Historian kuvakokoelma. M. L. Carstensin kokoelma. HK19900208:678.
- s. 144** ylh. ja alh. Valokuva: Majjaliisa Kalliomäki.
- s. 145** Jevgeni Balashovin arkisto / Ljudmila Balmasovan perikunta.
- s. 147** Valokuva: Keijo Hietanen.
- s. 150** Valokuva: Majjaliisa Kalliomäki.
- s. 157** Valokuva: Antti Kalliomäki.
- s. 177** Suunnitelma: Ivar Aminoff. Aalto University Commons.
- s. 178** Valokuva: mahdollisesti Signe Brander. Johannes-Seuran arkisto.
- s. 179** ylh. Valokuva: Signe Brander. Museovirasto. HK19860124:185.
- s. 179** alh. Valokuva: Signe Brander. Museovirasto. HK19200131:32.
- s. 181** Johannes-Seuran arkisto.
- s. 183** Valokuva: Aaro Kolehmainen. Keijo Pennasen arkisto, kuvaajan tyttärenpoika.
- s. 185** Johannes-Seuran arkisto.
- s. 187** ylh. ja alh. Johannes-Seuran arkisto.
- s. 188** oik. ja vas. Johannes-Seuran arkisto.
- s. 189** Suunnitelma: Gustaf Nyström. Aalto University Commons.
- s. 197** Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma B6a1 /Wiipuri.fi.
- s. 199** Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma B6a10 /Wiipuri.fi.
- s. 207** Kuva: Marko Pylvänäinen.
- s. 208** Kuva: Marko Pylvänäinen.
- s. 211** Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma B6a3 /Wiipuri.fi.
- s. 219** Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma B6a5 /Wiipuri.fi.
- s. 235** Valokuva: Thorvald Nyblin 1898. Työväenmuseum Werstas 72577.
- s. 241** Valokuva: Valokuvaamo Toivola, Viipuri 1920-luku. Kansan Arkisto. KansA659-1984.
- s. 242** *Työ-lehti* 9.10.1915, s. 2. Kansalliskirjasto.
- s. 259** Kansan Arkisto. KansA160-1958.
- s. 263** Työväen Arkisto. TA23221.

- s. 265** Työväen Arkisto. TA10295.
s. 267 Työväen Arkisto. TA10316.
s. 268 Pirkko Kanervon arkisto.
s. 270 Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma
WAY2020135 / Wiipuri.fi.
s. 293 Paula Penttilän kuva-arkisto.
s. 298 Paula Penttilän kuva-arkisto.
s. 301 Valokuva: Daniel Nyblin 02.09.1878.
Museovirasto. Historian kuvakokoelma.
HK19321130:1375-1878.
- s. 306** Paula Penttilän kuva-arkisto.
s. 316 Irene Tigerstedtin kuva-arkisto.
s. 322 Paula Penttilän kuva-arkisto.
s. 311 Kartta: Tobias Mayer, vuodelta 1751.
Homannsche Erben. Nürnberg. Aarno Piltzin
karttakokoelma. Kansalliskirjasto.
s. 334 Kartta: Marko Pylvänäinen.
s. 337 Kymenlaakson museo. YLEV38146.
s. 349 Kymenlaakson museo. YLEV242A.

Käytetyt lyhenteet

- KA** Kansallisarkisto
SHS Suomen Historiallinen Seura
SLS Svenska Litteratursällskapet i Finland
SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
VSKS Wiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura
VSKST Wiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita

Pääosa toimitteen sanomalehtiaineistosta on luettu Kansalliskirjaston digi.kansalliskirjasto.fi-sivuston kautta.

Henkilöhakemisto

A

Aaltonen, Ali; 263, 264
Aaltonen, Väinö; 283, 284
Aartolahti, Juho; 277, 280, 281
Ahlqvist, Carl Henrik; 120
Ahlström, Antti; 122
Ahokas, Kalle; 258
Ahokas (kapteeni); 182
Airikka, Alfred; 183
Airikka (konemestari); 182
Airikka, Lauri; 257
Aleksanteri I; 151
Aleksanteri II; 136, 156
Alfthan, Anton; 118, 174, 176
Alfthan, Isak Anton; 261
Alhojärvi, Kaarlo; 277
Alhojärvi, Kaarlo Vilho; 278
Aminoff, Adolf; 262
Aminoff, Ivar; 177
Andersson, John; 176
Andersson, John (Carl Johan);
180, 184
Andrejeva, Vera; 150
Andrejev, Leonid; 143, 150
Anto, August; 277, 279, 281
Auer, Otto; 150
Aukee, K. A.; 179, 184, 186

B

Bach, Johann Sebastian; 234
Balmasova, Ljudmila; 149, 150
Baškin, M.; 157
Behm, Oscar; 175
Behtere, Vladimir; 144
Bly, August; 278
Bobrikov, Nikolai; 153
Bogdanov, Sergei; 269
Both, Karl; 186
Botkin (keisarin henkilölääkäri); 147
Brandenstein, Otto von; 266
Brander, Signe; 180, 189

C

Carpén, Augusta; 298, 299, 300,
308, 314
Carpén, Eero; 310
Cederberg, Gustav; 212
Clodt, Pjotr; 146

Colliander, Ina; 143
Colliander, Tito; 143
Cruys, Cornelius; 87

D

Dufva, Lyyli; 307
Duncker, August; 205

E

Edelfelt, Albert; 144
Edla Nobel; 176, 181, 182
Ekholm, Johan; 275
Elenius, Emil; 277, 280, 281
Elfvengren, Georg "Yrjö"; 276
Elisabet I; 135
Erkko, Juhana Heikki; 51

F

Fagerholm, K. A.; 283
Falk, Elina; 142, 154
Faltin, Richard; 233
Ficke, Helmich; 84
Forss, Gustav; 272
Forstén, Alma (o.s. Lönnroth); 301,
302
Forstén, Lennart; 301

G

Gallen-Kallela, Akseli; 143
Gardner de Paiva Pereira, Vadim;
143
Gesellius, Herman; 173
Gorki, Maksim; 143
Gripenberg, Johan Axel; 137
Guldbrandsen (isännöitsijä); 204
Gummerus, Jonathan; 253
Guro, Jelena; 141, 142, 144, 148, 149
Gylling, Antti; 208
Gylling, Edvard; 269

H

Haapalainen, Eero; 232
Haapanen, Ida; 273
Haartman, Alice von; 138, 144
Haartman, Fridolf Rafael von; 131,
144
Haartman, Lars Gabriel von; 174

Hackman, Johan Friedrich; 120
Hackman, Marie; 173
Hagelberg, Emil Alfons; 261
Hagman, Lucina; 295, 296, 297,
304
Hakala, Tyyne; 272
Haltia, Manja; 311
Haltia, Petteri; 116, 117
Hanski, Sulo; 282
Heikkilä, Ritva; 145
Hermann, Benedict; 93
Herzenstein, Mihail; 148, 156, 157
Himmi, Mikko; 277, 281
Hintze, Andreas; 177
Hinz, Ivar; 261
Hofman, Bror Gabriel; 261
Huitu, Vihtori; 283
Huotari, Anni; 303
Hussman, Wilhelm; 266
Huunonen, Seppo; 5, 6, 8
Hämäläinen, Karoliina; 277, 278
Händel, Georg Friedrich; 234
Hägglund, Woldemar; 262
Hästesko, Jakob Henrikinpoika; 111

I

Iisakkala, Väinö; 261
Ikonen, Toivo Albinus; 275
Isto, Edvard (Eetu); 149

J

Jacobsson, D.; 201, 202, 221
Jernström, Torsten Erik; 261
Jonsson, Per; 84
Jürgensburg, Pjotr Clodt von; 137
Järnefelt, Armas; 233, 234
Järnefelt, Eero; 143

K

Kaipainen, Jallu; 268
Kaipio, Oskar William; 277, 278
Kaljunen, Heikki; 276
Kallio, Kyösti; 185
Kanerva, Kaarlo; 277
Kantonen, Aleksander; 261
Kartavtsev, Jevgeni; 141, 154
Kasubski, Valentin; 234

Kekkonen, Urho; 271, 272
Kempppi, Armas Artturi; 261
Keränen, Matti; 277
Kianto, Ilmari; 31
Kollontai, Alexandra; 173
Koni, A. F.; 143
Kottonen (laivuri); 212
Kouki, Sandra; 300
Kouki, Sirkka; 300
Krestovskaja, Maria; 141, 143, 146
Krogius, Lars; 209
Krutšonyh, Aleksei; 144
Kuoppa, Iivari Tahvonpoika; 276
Kuprin, Aleksandr; 149
Kurko, Edvard; 275
Kuula, Toivo; 260
Kääriä, Viktor; 275
Kähönen, Ester; 135

L

Lagerwall (agronomi); 184
Laine, Juho; 277, 279
Laine, Y. K.; 277
Laitinen (maisteri); 312
Lallukka, Juho; 173
Lampén, Ernst; 40
Lavi, Veikko; 266
Lehtovaara, T.; 206
Leino, Eino; 151
Lempiäinen, Hjalmar; 264, 265
Lenin, Vladimir Iljitš; 156
Leontjev, Georg; 269
Leskinen, Petter; 204
Lindgren, Armas; 173
Liszt, Franz; 234
Lohko, Yrjö; 6, 8
Louhelainen, Emil Leander; 276
Lundelin, Sixtus Bernhard; 245
Lundh, Jakob; 114, 115
Lund, Maila; 306
Luukkonen, Armas; 272
Luukkonen, Hilda; 272
Lyly, J. A.; 201, 203, 216
Länsiö, Emil; 277
Löfström, Ernst; 267
Löytty, Aino; 272

M

Magnus Eriksson (kuningas); 84
Makkonen, Yrjö; 269
Malevitš, Kazimir; 144

Mandelstam, Osip; 148, 149
Mannerheim, Carl Gustaf Emil; 187, 265, 271
Manninen, Adolf; 275
Manninen, Ilmari; 264
Maria Fjodorovna (keisarinna); 137
Matjušin, Mihail; 144
Melartin, Erkki; 233, 234, 236
Meltzer, Robert; 177, 179
Meurman, Otto-Iivari; 190
Meyerhold, Vsevolod; 143
Mjasojedov, Nikolai; 206
Mousnikow, Boris; 187
Mozart, Wolfgang Amadeus; 234
Myllysen Anttoska; 216
Myreén, Harald; 275
Mäkelä, Toini; 259, 269

N

Nabe, Johan Friedrich; 121
Naski, Oskar Aleksanterinpoika; 281
Neovius, Dagmar; 304
Nieminen, Aino; 302
Nikolai I; 135
Nikolai II; 156
Nissinen, Alli; 296
Nobel, Alfred; 175
Nobel, Edla (o.s. Collin); 20, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 190
Nobel, Emanuel; 175, 182
Nobel, Ludvig; 20, 175, 182, 183
Nobel-Oleinikoff, Marta; 183, 184, 187, 188, 190, 191
Nobel, Robert; 175
Nordberg, Karl Ragnar Olof; 261
Nyström, Gustaf; 178, 179, 182, 188
Närjä, Olga (myöh. Penttinen); 259

O

Oleinikoff, Georg; 186

P

Paavali I; 112
Paavolainen, Olavi; 30, 145
Paloposki, Antti; 153
Pavlov, Ivan; 144, 145, 149
Pavlov, Vladimir; 149
Pekkanen, Toivo; 282
Penttinen, Riku; 277, 279

Pietari I (Pietari Suuri); 134
Pietinen, Matti; 262
Pimiä, Ilmari; 145
Pirhonen, Janne; 218
Pitkäpaasi, Johan; 202
Polón, Eduard; 317
Ponttaan, Mooses; 272
Popov, N.; 157
Puhakka, Väinö; 261
Puranen, Matti; 272
Puškin, Aleksandr; 150
Pyhälä, F. F.; 202
Pönni, Lyyli; 320

Q

Quist, Betsey; 297
Qvick, Matilda (o.s. Kilappa); 272

R

Rahkonen, Ester; 273
Rainio, Väinö; 277, 279
Rapeli, Akseli (myös Axel Rapet); 205, 218
Raussi, Eljas; 82
Rautio, Tyyne; 314
Rekola, Juhani; 186
Relander, Ilmari; 267, 269, 270
Renvall, Heikki; 275
Renvall, Uuno Mikael; 275
Repin, Ilja; 141, 143, 148, 150, 159
Rokassovski, Platon; 174
Rosenius, Carl; 201, 212, 214, 220, 221
Roslakka, A. (Antti); 215

S

Saarinen, Eliel; 143, 173
Sairio, Juho Oiva; 261
Šaljapin, Fjodor; 143, 150
Salmi, Hulda; 277
Salokas, Martti; 154
Saurio, Elli; 302
Schneévoigt, Ernst; 233
Sellgren, E. V.; 262
Seppänen, Unto; 145
Serov, Valentin; 143, 144
Sibelius, Jean; 234
Siikanen, Vilhelm; 275
Sillanpää, Miina; 309
Simberg, Hugo; 173
Sipilä, Ilmari; 282

Sipiläinen, Sohvi; 300

Sivori, Emil; 236

Sörmus, Edvard; 242

Spohr, Conrad; 233

Stockmaker, Juhana; 202

Stolypin, Pjotr; 153, 154

Strauss, Richard; 234

Suutari, Väinö; 218

T

Tanner, Väinö; 309

Tasanto, Hilikka; 320

Taskinen (jäähkäri); 271, 272

Taube, Gustaf Adolf; 275

Tervo, J. E.; 274

Tiera, Elias Eenokki; 277, 278

Tobiasson, Juhana; 201, 202, 218

Tuuli, Erkki; 6, 8

U

Ullberg, Uno; 123, 190

Uotinen, Mikko; 52, 143, 154, 157

Uski, Jaakko; 275

V

Veltheim, Carl. A.; 209

Vento, Aini; 300

Vento, Konrad; 300

Viherkoski, A. A. R.; 281

Virolainen, Johannes; 8

von Haartman, Fridolf Rafael; 137

Vyyryläinen, Arvid; 279

Väänänen, Juho Aleksander; 261

W

Wagner, Richard; 234

Walli, J. C.; 205, 218, 219

Weber, Carl Maria von; 234

Westermarck, Bjarne; 158

Wihtol, Harry Rudolf; 261

Willgrén, Johan; 234, 242

Winqvist, A. G.; 176

Wächter, Heinrich Hermann; 233

Y

Ylönen, Vilho; 278

Z

Zavjalov (kauppias); 152

Ä

Äiti Ursula (Julia Maria
Ledóchowska); 152

Ö

Öhqvist, Harald; 187

Merikarjala

Suomenlahden rannikon
kulttuurinen kohtaustaikka

Merikarjala tarkoittaa Karjalankannaksen ja Kymenlaakson rannikkoalueita sekä Suomenlahden ulkosaaria. Seutu on ollut kautta aikain läpikulkumaata, jonka kautta Suomen aluetta on asutettu ja jonka kautta uusia kulttuurivaikutteita on kulkeutunut Karjalaan ja Suomeen. Sen keskus on ollut kosmopoliittinen kaupan ja kulttuurin kaupunki Viipuri.

Merikarjalan alueellista kokonaisuutta hahmottamalla avautuu uudenlaisia näkökulmia karjalaisuuteen ja Suomenlahden itäosan rannikko- ja saaristoalueen monikulttuurisuuteen, talouselämään ja historiaan. VSKS:n toimitteen 24 artikkelit luovat näkymiä seudun arkipäivän historiaan, kaupankäyntiin, merenkulkuun ja lastaustyöhön, Venäjä-yhteyksiin, naisten järjestötoimintaan ja musiikkielämään. Tekstit rakentavat kokonaiskuvaa Merikarjalan ylijärjestyksen kulttuurin merkityksestä osana Karjalaa, Suomea ja Itämeren aluetta.

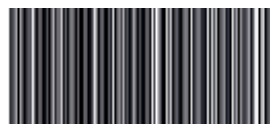
Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita

-sarja perustettiin 1975 Viipuria koskevan tiedon julkaisukanavaksi. Sittenmin tieteelliseksi muuttuneessa sarjassa julkaistaan artikkeleita erityisesti historian, kirjallisuuden ja taiteiden tutkimuksen aloilta.

ISBN 978-952-69831-4-1 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-952-69831-5-8 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

978-952-69831-4-1